

ŠTUDIJNÉ ZVESTI
ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

14

NITRA 1964

ŠTUDIJNÉ ZVESTI

ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

14

SBORNÍK K ŠEŠŤDESIATYM NARODENINÁM

dr. ĽUDMILY KRASKOVSKÉJ, CSc.

(II. ČASŤ)

NITRA 1964

OBSAH - INHALT

K u d l á ě k Jozef

K otázke gótskej ríše a pobytu Gótov v strednom Podněstrí (O genéze antských lúčovitých fibúl)	5
Zur Frage des Reiches der Goten und ihres Aufenthaltes im mittleren Dnestrgebiet (Über die Genesis der Bügelfibeln der Anten)	36

✓ C h r o p o v s k ý Bohuslav

K otázke najstaršieho slovanského osídlenia na Slovensku	43
Zur Frage der ältesten slawischen Besiedlung in der Slowakei	55

Z á s t ě r o v á Bohumila

Prvé styky Avarů se Slovany kroniky Fredegarovy	57
Die ersten Kontakte der Awaren mit den Slawen der Chronik Fredegars	60

✓ D ě k a n Ján

Antropomorfné motívy na liatych bronzových kovaniach predveľkomoravského typu	61
---	----

✓ P o š v á ř Jaroslav

Měnové poměry v Říši velkomoravské	95
Währungsverhältnisse im Grossmährischen Reich	103

✓ K l i s k ý Mikuláš

Územné rozšírenie a chronológia karolínskych mečov	105
Territoriale Verbreitung und Chronologie der karolingischen Schwerter	121

T u r e k Rudolf

K otázce počátků feudalismu v Evropě	123
Zur Frage vom Anfang des Feudalismus in Europa	150

✓ B e n a d i k Blažej

Slovanské nálezy z výskumu valu na hradisku v Zemplíne	151
Slawische Funde aus Grabungen auf dem Zemplíner Burgwall	159

✓ V e n d t o v á Viera

Prehľad slovanských lokalít v Pobedime a okolí	161
Übersicht der slawischen Lokalitäten in Pobedim und seiner Umgebung	173

✓ P e t r o v s k ý - Š i c h m a n Anton

Slovanské lokality v Žilinskej kotline	175
Slawische Fundstellen im Žilina-Becken	185

✓ B i a l e k o v á Darina

Staromaďarské hroby a včasnostredoveké sídliskové objekty v Lipovej-Ondrochove	187
Altmagyarische Gräber und frühmittelalterliche Siedlungsobjekte in Lipová-Ondrochov	194

✓ D u š e k Mikuláš

- Kostrové pohrebisko z X. a XI. storočia v Dolnom Petri II 197
Skelettgräberfeld aus dem X. und XI. Jahrhundert in Dolný Peter II. 218

✓ K r u p i c a Oldrich

- Pohrebisko z X. storočia v Bosanoch 223
Gräberfeld aus dem X. Jahrhundert in Bošany 226

✓ H a b o v š t i a k Alojz

- Záchranný výskum pri bývalom kláštore v Nitre na Zobore 227
Rettungsgrabung auf dem Areal eines ehemaligen Klosters in Nitra auf dem Zobor 233

✓ H r u b e c Igor

- Slovanské nálezy z Hrnčiaroviec nad Parnou 235

✓ L i p t á k o v á Zora

- Dve pohrebiská z X. storočia na juhozápadnom Slovensku 237
Zwei Gräberfelder aus dem X. Jahrhundert in der Südwestslowakei . . 256

N o h e j l o v á - P r á t o v á Emanuela

- Uherský dukát v českých nálezech mincí grošového údobí (1300-1547) 259
Der ungarische Dukat in den Münzfunden der Groschenperiode in Böhmen (1300-1547) 270

K OTÁZKE GÓTSKEJ RÍŠE A POBYTU GÓTOV V STREDNOM PODNESTRÍ (O GENÉZE ANTSKÝCH LÚČOVITÝCH FIBÚL)

JOZEF KUDLÁČEK

Problematika existencie rozsiahlej gótskej ríše vo východoeurópskej oblasti je v popredí vedeckého bádania už od XIX. stor. Teória gótskej ríše s centrom v strednom Podneprí (Danparstadir podľa Hervararságy z XIII. stor.) bola veľmi rozšírená predovšetkým medzi nacionalisticky orientovanými nemeckými bádateľmi. Táto teória vo svojom základe nehlásala iba, že Góti v strednom Podneprí vytvorili rozsiahlu ríšu, ale aj to, že neskorší zárodok štátotvorného procesu u východných Slovanov súvisí s rozhodujúcim vplyvom germánskeho elementu. Teda jej hlavným a skutočným cieľom bolo podopierať úplne falošnú teóriu o neschopnosti Slovanov vytvoriť pevnejšie politické útvary alebo štáty. Vo východoeurópskej oblasti, a to v Podneprí, Podnestrí, severnom Pričiernomorí, potom v oblasti medzi Pričiernomorím a Azovským morom a napokon hlavne na Kryme sa videli iba Góti a v nich (najmä v materiálnej kultúre a historických zprávkach) sa nerešpektoval slovanský element, ktorý sa od II. do VII. stor. vo východoeurópskej oblasti rozhodujúcou mierou uplatňoval vo vývoji materiálnej kultúry a štátotvornom procese. Tento rozhodujúci vplyv Gótov a vôbec gótskej kultúry sa nápadne zdôrazňoval nielen pre východoeurópsku slovanskú oblasť, ale aj pre oblasť Balkánskeho polostrova, strednej i západnej Európy atď.

Za hlavné argumenty pobytu Gótov a existencie rozsiahlej gótskej ríše v strednom Podneprí, ako aj v širšej východoeurópskej oblasti sa pokladali predovšetkým šperkárske výrobky, vyskytujúce sa v určitých analogických tvaroch i v ostatnom tzv. barbarskom svete, a to aj u germánskych kmeňov. Z nich sa využívali predovšetkým výrobky zhotovené technikou jamkového emailu (émalie ohamplevé, Grubenschmelz, vyjemčataja emaľ), prelamovaného emailu (émalie oloisonné), pamiatky kultúry pohrebných polí čerňachovského typu, potom hlavne podneperské lúčovité fibuly (Bügefibel, lučevyje fibuly), dvojdoštičkovité fibuly vykládané farebnými drahokamami (hlavne almandínom), rôzne zoomorfné a antropomorfné fibuly zo VI. až VIII. stor. a ďalšie pamiatky. Okrem tohoto sa nápadne zveličovali historické pramene (hlavne byzantského zpravodajstva) o veľkej úlohe Gótov v európskych, ale hlavne vo východoeurópskych slovanských dejinách.

Pozrime sa však teraz, čo hovoria archeologické pamiatky zo stredného Podnepria, ako aj zo širšej východoeurópskej oblasti. Práve tieto archeologické pamiatky podávajú rozhodujúce materiálové dôkazy, že v priebehu II.-VII. stor. vo východoeurópskej oblasti aktivizujúcim a rozhodujúcim činiteľom boli slovanské kmene - hlavne Anti, Sklavíni, Rosi, a nie Góti, resp. iné germánske kmene. Analýza príslušných archeologických materiálov je dôležitá hlavne tým, že podáva neklamné dôkazy o nepretržitej úzkej genetickej súvislosti vo vývoji kultúry a etnika od prvých storočí nášho letopočtu až k obdobiu vytvárania sa Kijevskej

Rusi, a tým celé toto obdobie zapadá do jednotného uceleného vývojového procesu slovanskej kultúry a slovanského etnika.

Jamkový email v poňatí spomínaných teórií bol výlučným výtvorom germánskych kmeňov. Jeho rozšírenie vo východoeurópskej oblasti sa dávalo do súvislosti s pohybmi Gótov, hoci bolo úplne jasné, že jamkový email sa vyskytuje aj tam, kde o pobyte Gótov vôbec nemožno hovoriť. Najnovšie nálezy výrobkov s jamkovým emailom, a to predovšetkým analýza jeho výzdobného motívu ukazuje na to, že v Podnepří je domáceho miestneho pôvodu. Na tomto má zásluhu J. V. M a o h n o v á¹ v publikovaním nádoby čerňachovského typu s identickým výzdobným motívom, s akým sa stretávame na jamkových emailoch v podneperskej oblasti. Je to hlavne nádoba z obce Buraki (Janušporský rajón, Žitomírska oblasť). Autorka na základe tejto skutočnosti oprávnené dala vývoj emailárskeho šperkárstva do súvislosti s vývojom kultúry pohrebných polí čerňachovského typu. Ak vychádzame z toho, že čerňachovská kultúra v strednom Podnepří (II.-VII. stor.) je domáceho miestneho pôvodu, potom názor autorky treba pokladať za dôležité zistenie, umožňujúce vidieť v emailovaných výrobkoch zo stredného Podnepria tak isto miestne výrobky v rámci čerňachovskej kultúry. Už v minulosti náznaky takéhoto zistenia uviedol B. A. R y b a k o v,² ktorý stotožnil jamkové emaily stredodneperského typu s dneperským variantom čerňachovskej kultúry.

Emailovú techniku vo východoeurópskej oblasti zatiaľ najvýraznejšie predstavuje poklad moščinského typu (fibuly, náramky, závesky atď.). V poslednom čase sovietski vedci (napr. P. N. T r e t j a k o v) hovoria o moščinskej kultúre. L. N i e d e r l e emailované výrobky moščinského typu nepokladal za miestne, podneperské. Za najpravdepodobnejšie centrum ich výroby považoval oblasť Baltu v litovsko-lotyšskom kraji.³ Podľa neho s týmito typmi šperkov sa stretávame už v IV.-V. stor. Lokalizácia pôvodného centra výroby týchto emailovaných výrobkov ukazuje na to, že L. N i e d e r l e bol tiež presvedčený o ich germánskom pôvode. Vo východoeurópskej oblasti sú doložené na týchto hlavných náleziskách: Moščin, Michajlovka, Čerňachovo, Romaški, Boľšaja Saltanovka atď. Okrem toho sa vyskytujú v niektorých pokladoch: v mežigorskom,⁴ borzenskom,⁵ mežanskom,⁶ ako aj na severokaukazských náleziskách. Tieto emailované výrobky podľa rôzneho sprievodného materiálu boli rozlične datované; dôležité je, že ich nemožno chronologicky dávať do súvisu s príchodom Gótov do východoeurópskej slovanskej oblasti. I. I. T o l s t o j a N. P. K o n d a k o v emaily moščinského typu kladli do III.-IV. stor.⁷ B. A. R y b a k o v pokladá moščinskú fibulu za ďalší vývojový stupeň romaškovskej fibuly.⁸ Emailovú techniku v širších súvislostiach možno datovať do III.-VII. stor., pričom v podneperskej oblasti jej rozkvet zapadá zhruba do IV. stor. Pokiaľ ide o korene emailovej techniky (jamkový email), jej pôvod najpravdepodobnejšie bude treba hľadať v rímskom šperkárstve, kde je hojne doložená už pred naším letopočtom. Napríklad v stredomorskej oblasti sú emailované ozdoby známe už od polovice I. tisícročia pred n. l. Emailová technika je pomerne známa v okruhu laténskej kultúry (napr. Bibrakti, Alézia a inde). Rímske emailované výrobky sú v menšom počte doložené aj v Olbii a Chersoně.⁹

Z uvedených dôvodov je oprávnené nazdávať sa, že korene emailovej techniky treba hľadať v okruhu rímskeho šperkárstva, odkiaľ potom prenikla aj do ostatného tzv. barbarského sveta, teda ku germánskym, slovanským a iným kmeňom. Z tejto skutočnosti potom vyplýva, že sa medzi emailovanými ozdobami z baltickej, podneperskej i kaukazskej oblasti vyskytujú určité zhodné výrobné znaky, ako aj výzdobné motívy.¹⁰ Ako doklad o tom môžeme uviesť emailom inkrustované fibuly v po-

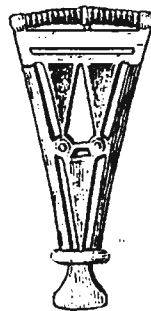
klade z Moščina (Kalužská oblasť) zo IV. stor. (obr. 1), emailované výrobky zo smolenských tzv. dlhých kurhanov zo IV.-V. stor. (obr. 2), emailovanú fibulu z náleziska Sdorren v Prusku (obr. 3), fibuly a iné emailované výrobky z Estónska (obr. 5) atď. Všetky tieto emailované výrobky vykazujú nápadné jednotné znaky, ktoré korenia v rímskom šperkárstve. Teda v ničom ich nemožno výlučne spájať iba

Obr. 1. Emailovaná fibula moščinského typu (Kalužská oblasť) zo IV. stor.

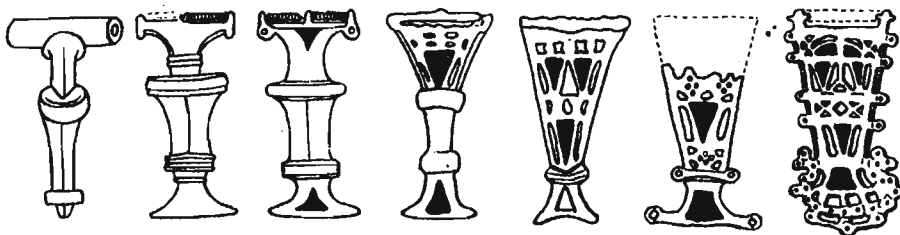

Obr. 2. Emailovaná fibula zo smolenských tzv. dlhých kurhanov zo IV.-V. stor.

Obr. 3. Emailovaná fibula zo Sdorrenu (Prusko).

s Gótmí. Vývin emailovej techniky na niektorých územiach prebieha až do VII.-VIII. stor. Emailované výrobky sa tu potom vyskytujú súčasne s lúčovitými fibulami a inými pamiatkami, ako to už konštatoval A. A. S p i o y n.¹¹ Pri určovaní pôvodu emailovej techniky dôležitý je aj názor A. A. S p i o y n a,¹² ktorý genetické korene podneperského šperkárstva hľadá v pričiernomorskom šperkárstve, ktorého účasť pri vzniku tejto techniky nemožno popierať. Aj tento poznatok spomenutého autora vylučuje gótsky pôvod emailovej techniky, pretože pričiernomorské emailované výrobky sú staršie než možný príchod Gótov. Gótsky pôvod emailovej techniky v Podnepří ďalej vylučuje veľmi dôležité zistenie, že už v neskorozarubineckej kultúre sa objavujú bronzové výrobky inkrustované emailom.¹³

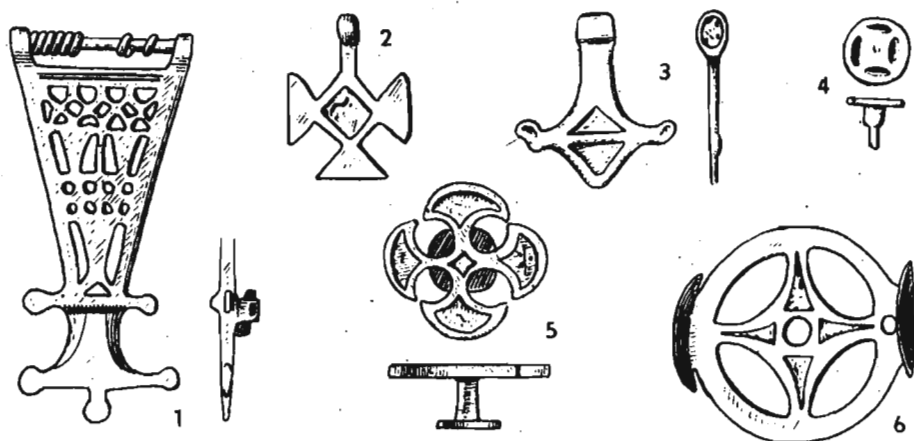

Obr. 4. Vývoj emailovaných fibúl dneperského typu (podľa B. A. Rybakova).

Pokiaľ ide o etnickú príslušnosť podneperských emailovaných výrobkov, okrem teórie o ich germánskom, gótskom a slovanskom pôvode vyskytuje sa aj názor, že sú alanského pôvodu. Treba uznať, že v alanskom šperkárstve sa skutočne vyskytuje emailová technika, ale má odlišný ráz ako podneperské výrobky. V súčasnej dobe prevláda názor, že podneperské emailované výrobky v rámci čerňachovskej kultúry sú výtvorom slovanských Antov.¹⁴ Týka sa to aj výskytu farebného emailu (napr.

Černachovo, Michajlovka, Borzna, Mežigorie, Žukin, Stargorodka, Redičev, Moščin). Naposledy aj W. K o w a l e n k o dokazuje, že bronzové predmety inkrustované čiernym a zeleným emailom zhotovovali Anti.¹⁵

K slavinite emailovej techniky, a to hlavne k emailovaným výrobkom moščinského typu veľmi závažné dôkazy priniesol v poslednom čase najmä P. N. T r e ť j a k o v,¹⁶ podľa ktorého v hornom povodí Oky moščinská kultúra, ktorá sa vytvorila pod vplyvom zarubineckých kmeňov v druhej polovici I. tisícročia n. l., postupne sa vyvíjala v charakteristickú východoslovanskú kultúru - v kultúru Viatičov. V tomto treba vidieť veľmi dôležitý doklad genetickej vývojovej súvislosti medzi moščinskou kultúrou a medzi kmeňove už diferencovanými staroslovanskými kmeňmi.

Obr. 5. Emailované výrobky z Estónska (podľa M. Ch. Schmiedehelmovej).

Na základe uvedených údajov vidieť, že emailová technika v Podneprí je skutočne domáceho miestneho pôvodu; emailové výrobky hotovili najpravdepodobnejšie slovanskí Anti podľa rímskych predlôh. Preto je úplne nesprávny názor M. R o s t o v c e v a,¹⁷ predpokladajúceho, že rozkvet emailovej techniky a vôbec rozkvet kultúry v Podneprí treba dávať do súvisu s príchodom Gótov. Rozkvet emailovej techniky v celom tzv. barbarskom svete v III.-IV. stor. sa nekryje s dobou expanzie gótskych kmeňov. Všade súvisí s vplyvom rímskeho šperkárstva. Veľmi podnetná je myšlienka M. J. B r a j č e v s k é h o,¹⁸ že doba maximálneho rozšírenia rímskeho impéria je súčasne dobou maximálneho rozšírenia emailovaných výrobkov v "barbarskom svete", vrátane aj Podnepria. Emailová technika v Podneprí sa vyvíjala do VII. stor., teda v dobe, keď tu nemožno hovoriť o pobyte Gótov. Jamkový email v tomto období postupne bol vystriedaný prelamovaným emailom (émaille cloisonné), ktorý sa potom ďalej vyvíjal predovšetkým v Byzantsku. Z uvedeného ďalej vyplýva, že emailovú techniku nemožno pripísať iba jednému etniku, i keď táto technika v celom "barbarskom svete" má v skutočnosti jednotný dobový ráz.¹⁹

Ak analýza jamkového a prelamovaného emailu v podneperskej oblasti nepotvrďuje masový pobyt Gótov, potom tým menej tento pobyt môže potvrdiť analýza kultúry pohrebných polí černachovského typu. Černachovská kultúra v Podneprí priamo geneticky nadväzuje na predchádzajúci vývoj jednotlivých kultúr a kultúrnych skupín z podložia skýtsko-halštatského obdobia. Spomedzi niekoľko sto nálezísk tejto kultúry za najdôležitejšie možno pokladať tieto lokality: Černachovo, Romaški, Perejaslav Chmeľnickij, Praživ, Vikyny Velyki, Luka Vrubleveckaja, Privoľnoje, Jagnatin, Žukivoy, Gurbincy, Korovincy, Kantemirovka, Čaplin, Danilova

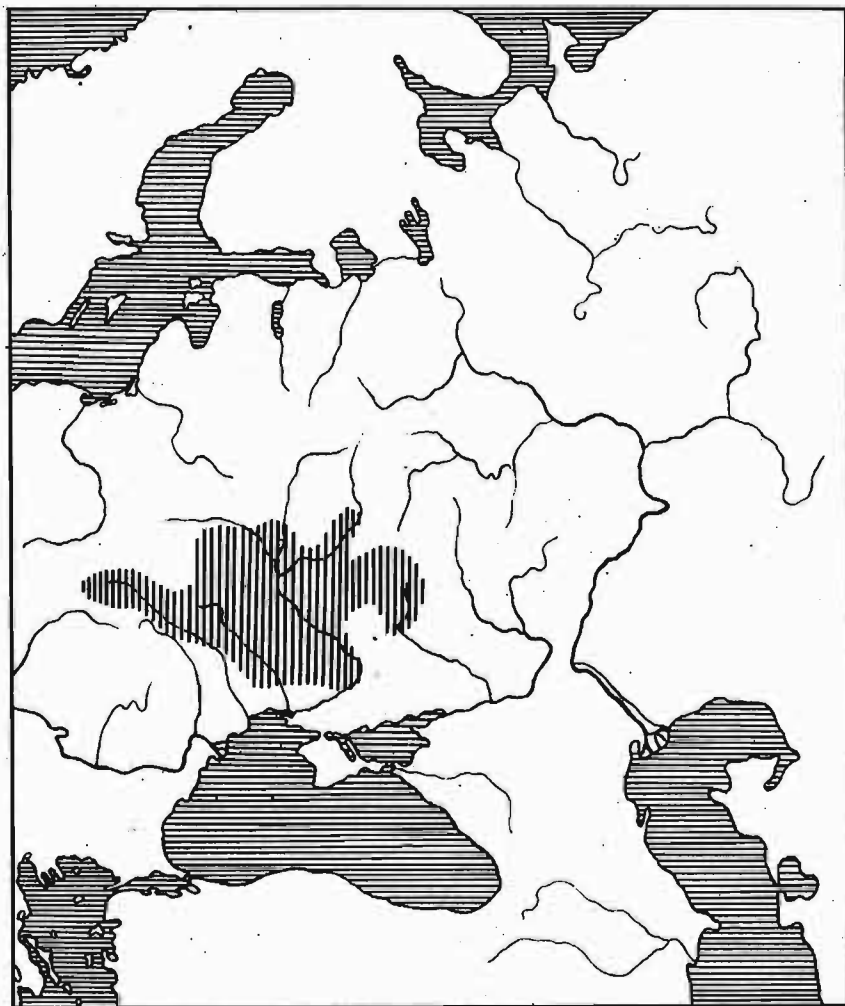
Balka, Martynovka, Belostok, Malyj Ržaveo, Miškov, Gorodnica atď. Typickým znakom čerňachovskej kultúry je, že sa vyskytuje v pomerne širokom chronologickom rozpätí zhruba od II. do VII. stor. V tomto ohľade je veľmi dôležitá lokalita Martynovka, datovaná do VII. stor. V IV.-V. stor. dochádza k značnému zániku sídlisk a pohrebísk čerňachovskej kultúry, čo súvisí s udalosťami tzv. sťahovania národov, t. j. s vpádom Hunov roku 375 od Donu, ako aj s ostatnými etnickými pohybmi. Podobne ako v šperkárstve (emailované ozdoby) aj v hrnčiarstve je doložený výrazný vplyv rímskych (pričiernomorských) dielní. Podľa predstáv dnešných sovietskych archeológov a numizmatikov výskyt rímskych mincí v podneperskej oblasti úplne sa kryje so zemepisným rozšírením čerňachovskej kultúry. Maximum rímskych mincí chronologicky zapadá do I.-II. stor. Táto skutočnosť je veľmi dôležitá, lebo v mnohom určuje spodnú hranicu čerňachovskej kultúry; je to presvedčivý materiál

Obr. 6. Mapa rozšírenia predmetov s jamkovým emailom (podľa Ch. A. Mooru).

lový dôkaz o tom, že čerňachovskú kultúru etnicky v ničom nemožno spájať s Gótmí, pretože v I.-II. stor. pobyt Gótvov vo východoeurópskej oblasti ani hypoteticky nemožno pripustiť. M. J. B r a j č e v s k i j ukázal, že rímske mince sa našli na pôvodných slovanských územiach, a to na takých miestach, kde v prvých storočiach nášho letopočtu ťažko predpokladať neslovanské obyvateľstvo.²⁰ Rímske mince vyskytujú sa v značnom množstve v podneperskej oblasti aj v III. stor. a tento fakt niektorí sovietski bádatelia spájajú s účasťou slovanských - antských - kmeňov na udalostiach druhej polovice III. stor. na Balkáne.²¹ Podľa týchto mincí sa zhotovovali aj napodobeniny (napr. Čerňachovo, Romaški, Bronnica, Stoľne, Kašperivka, Gorodok atď.).²² V tejto dobe dochádza aj k prevzatíu rímskej obilnej miery slovanskými kmeňmi.²³ Všetky uvedené skutočnosti pádne vyvracajú falošné názory, že nositeľmi rímskoprovinciálnej kultúry v Podneprí boli Góti, resp. iné

germánske kmene. Gótsky pôvod čerňachovskej kultúry v širokej podneperskej oblasti je úplne vylúčený aj skutočnosťou, že čerňachovskú kultúru nemožno odvodiť z kultúrneho podložia škandinávskej a pribaltickej oblastí, kde sú Góti historicky doložení. Medzi týmito oblasťami - baltickou a podneperskou - badať síce aj určité zhodné črty, ale tie sú prejavom dobového štýlu, ktorý korení v rímskoprovinciálnej kultúre. Tieto spoločné znaky, vyvierajúce z podložia rímskoprovinciálnej kultúry, vyskytujú sa u všetkých tzv. barbarských kmeňov.

Obř. 7. Mapa rozšířenia čerňachovskej kultúry
(podľa A. L. Mongajta).

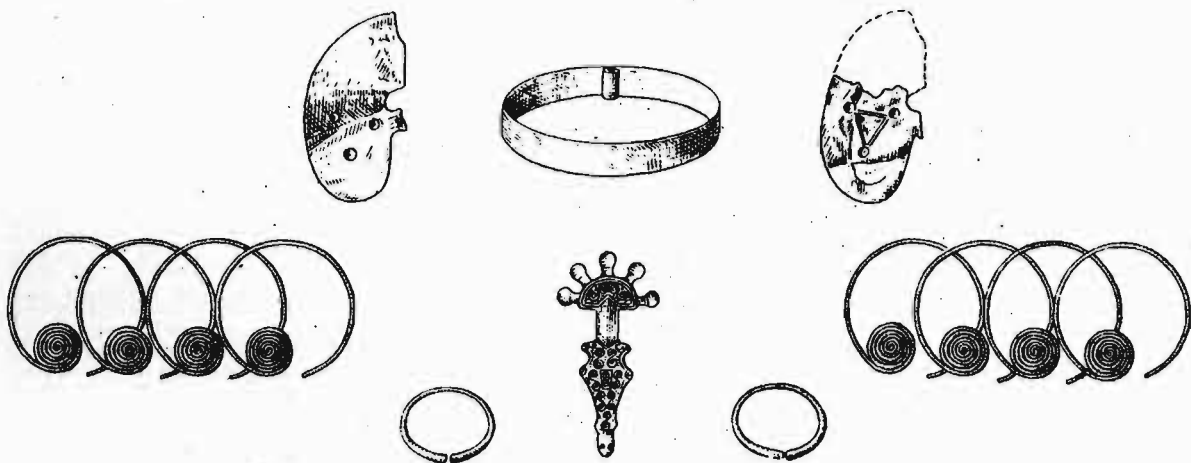
Jedným z ďalších dokladov o masovom pobyte Gótov a vôbec germánskeho elementu v strednom Podneprí, v severnom Pričiernomorí, na Kryme, na severnom Kaukaze a v iných oblastiach východoeurópskej pevniny v poňatí nemeckých nacionalisticky orientovaných archeológov bol výskyt lúčovitých fibúl (Bügelfibeln), ďalej antropomorfných a zoomorfných a napokon dvojdoštičkovitých fibúl vykládaných farebnými drahokamami (almandínom). Lúčovité fibuly vyskytujúce sa v strednom Podneprí tvoria špecificky uzavretý variant spomedzi ostatných podobných lúčovitých fibúl, ktoré sa vyskytujú aj u iných barbarských kmeňov v období tzv. sťahovania národov. Ioh špecifickú zvláštnosť treba vidieť predovšetkým v tom, že vonkajšou úpravou a technikou zhotovenia tvoria zvláštny územne uzavretý celok šperkárskoho remesla, ktorý sa vyníma z komplexu podobných šperkárskych výrobkov obdobia tzv. sťahovania národov. Podobný typ lúčovitých fibúl, avšak v inom vyhotovení vyskytuje sa aj

v okruhu germánskeho šperkárstva, kde u niektorých typov možno hľadať náznaky o ich určitých predlohách. A práve z týchto príčin je veľmi dôležitá otázka etnickej identifikácie lúčovitých fibúl podneperskej oblasti, ktorá sa vo vedeckých kruhoch rieši rôznym spôsobom. Najnovšie archeologické objavy, uskutočnené predovšetkým sovietskymi archeológmi, umožňujú riešiť etnickú príslušnosť lúčovitých fibúl z úplne nového hľadiska. Za najdôležitejšiu skutočnosť pritom treba pokladať predovšetkým okolnosť, že tieto lúčovité fibuly sa v poslednom čase hojne vyskytujú v komplexe uzavretých archeologických celkov. Tieto celky - ide najmä o poklady - vrhajú nové svetlo na etnickú príslušnosť spomenutých fibúl, pretože takmer jednoznačne potvrdzujú ich slavinitu.

Podneperské lúčovité fibuly, nájdené ojedinele alebo v komplexe pokladov, sú takmer všetky zhotovené z bronzu. Oproti podobným lúčovitým fibulám, vyskytujúcim sa v hojnej miere aj v germánskom svete, podneperské lúčovité fibuly nie sú vykladané drahokamami (almandínom). V podneperskej oblasti čo do počtu aj zemepisného rozšírenia vykazujú nápadnú koncentráciu; vyskytujú sa tu na týchto najdôležitejších náleziskách: Koloskovo (žiarový hrob), Miropol v Žitomírskej oblasti (žiarový hrob), Babiči blízko Kaneva (mohylový hrob), Berezovka v blízkosti Achtyrky (mohylový hrob), Valujki na Oskole (žiarový hrob), Smorodina, Bogoduchov, Ugly v blízkosti Starého Oskola, Syrovatka v Sumskom rajóne, Budy v Achtyrskom rajóne (z hrobu), Sudža (poklad), Martynovka (poklad), Dudari, Podbolotie, Čerkassy, Kňazaja Gora, Spas-Perekša (hradisko v blízkosti Mosaloku), Pastyrskoje gorodišče (poklad),²⁴ Kanév, Kijev.²⁵ Okrem týchto hlavných nálezísk lúčovité fibuly vo východoeurópskej slovanskej oblasti sa vyskytujú na bližšie neurčených náleziskách v charkovskej (podľa A. K a l i t i n s k é h o napr. lokalita Nižná), voronežskej a ďalších guberniách. Ďalej päťlúčová fibula antského typu podľa A. M. T a l l g r e n a je známa aj z Talu (na Oke). Z uvedeného výpočtu nálezísk vidieť, že lúčovité fibuly vo východnej Európe koncentrujú sa hlavne v podneperskej oblasti.²⁶

Z lúčovitých fibúl z Podnepria najväčší význam nadobúdajú predovšetkým tie, ktoré sa našli v komplexe iných archeologických pamiatok. Tieto fibuly možno dobre datovať a napokon aj etnicky určiť. Spomedzi takýchto pamiatok najvýznamnejšie sú najmä lúčovité fibuly z Martynovky (Kanevský rajón, Čerkasská oblasť), Koloskova a Sudže, teda ktoré sa našli v pokladoch. Lúčovitá fibula z Martynovky (tab. V: 1) podľa B. A. R y b a k o v a²⁷ je zhotovená z bronzu (s pozlátenými štítkami, dĺžka 17 cm, šírka 8 cm) liatím z voskového modelu. Jemná technika ornamentácie a pozlátenia štítkov podľa B. A. R y b a k o v a svedčí, že zhotovovateľ fibuly poznal vzory a technické spôsoby bosporských lejárrov. Za blízku martynovskej fibule pokladá fibuly zo Smorodiny (tab. I: 6) a z Podbolotia, hlavne z hrobu 220 (tab. I: 11). Podľa B. A. R y b a k o v a martynovská fibula stojí medzi bosporskými exemplármi z V. stor. a hrubšími výrobkami pridneperských majstrov VI.-VII. stor.²⁸ Autor týchto riadkov mal možnosť vidieť v Ermitáži v Leninskom múzeu bosporské lúčovité fibuly veľmi dokonalých tvarov, zhotovené precíznou jemnou technikou, na základe ktorých pozorovania B. A. R y b a k o v a môže iba potvrdiť. Bolo tam v Bosporu 12, zo Suuk-Su 14 a z Kerča 8 lúčovitých fibúl.²⁹ Bosporské fibuly sú zhotovené veľmi jemnou technikou s jemne vypracovaným výzdobným motívom. Možno ich zaraďovať aj v súvislosti s inými pozorovaniami do V. stor. Lúčovitej fibule z Martynovky (obr. 8) okrem analógií, ktoré uviedol B. A. R y b a k o v, podobá sa aj fibula zo Suuk-Su na Kryme (tab. I: 5) a fibula zo Staasdorfu pri Tullne (tab. V: 11), ktorú publikoval E. B e n i n g e r.³⁰ Výskyt

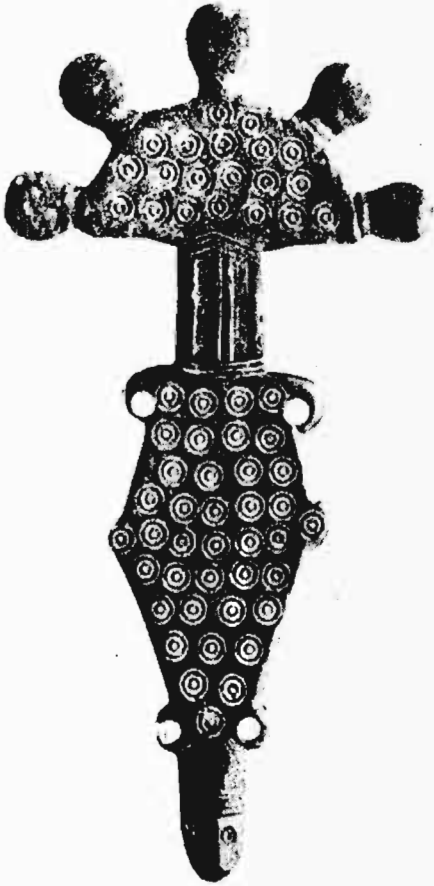
týchto lúčovitých fibúl v určitej miere môže podoprieť názor o veľkom význame bosporských dielní vo vývine podneperských lúčovitých fibúl. Súčasne však neslobodno zabudnúť, že prototypy lúčovitých, jednoduchšie vyhotovených fibúl máme doložené aj v okruhu germánskych pamiatok so známym zvieračím štýlom.³¹

Obr. 8. Nálezy z Martynovky (podľa B. A. Rybakova).

Veľmi závažné sú lúčovité fibuly v poklade z Koloskova (Valujský rajón, Voronežská oblasť), kde sa našlo päť lúčovitých fibúl,³² pravdepodobne zo žiarového pohrebiska. Komplex materiálov z Koloskova (mužské a ženské hroby) je datovaný do VI.-VII. stor.³³ Výzdobný motív koloskovských fibúl pozostáva z koncentrických krúžkov rozmiestnených po celej fibule (obr. 9). Úplne analogické krúžky rozmiestnené po celej fibule okrem fibuly z Koloskova máme doložené na fibulách z Voronežskej oblasti (tab. I: 10), Pastyrského gorodišča (tab. II: 5, sedemlúčová fibula) a Tiszaburu (Szolnok).³⁴ Podobné koncentrické krúžky, avšak v hrubšom vyhotovení, vyskytujú sa na fibulách z Morești v Sedmohradsku (tab. V: 4) a takmer na všetkých fibulách z Karpatskej kotliny, napr. z lokalít Szentes-Berekhát (tab. V: 6, 8), Magyarcsanád-Bökénya (tab. V: 7) atď. V poklade z Koloskova za veľmi dôležitý treba pokladať aj výskyt dvojdielných špirálovitých záušnic, ktoré sa pomerne bežne vyskytujú u východoslovanských kmeňov v pokladoch alebo aj v hrobových nálezoch zo VI.-VII. stor., čo súčasne presvedčivo potvrdzuje slavinitu celého pokladu z Koloskova. Ak sú tieto špirálovité záušnice bežným inventárom vo východoslovanských, najpravdepodobnejšie severianskych pamiatkach, potom v určitej miere dobre umožňujú pokladať lúčovité fibuly z Koloskova za slovanské šperkárské pamiatky. Pri analýze jednošpirálových záušníc B. A. R y b a k o v ukázal,³⁵ že sa kryjú s územím najväčšieho rozšírenia lúčovitých fibúl v V.-VI. stor. Teda aj zemepisné rozšírenie v určitej miere poukazuje na ich slovanskú etnickú príslušnosť. Tieto špirálové, resp. dvojšpirálové záušnice vyskytujú sa aj v poklade zo Sudže, kde sa našli až dve bronzové lúčovité fibuly svetlozlatkastej farby. Sudžanský poklad (k vyobrazeniu jednej lúčovitej fibuly porov. tab. I: 7) našiel roku 1947 M. J. V o j e v o d s k i j a vedecky ho spracoval B. A. R y b a k o v.³⁶ Podľa jeho údajov dve fibuly patria k bežným antským päťlúčovým fibulám; sú dlhé 16 cm. Najbližšie analógie k sudžanskej fibule B. A. R y b a k o v vidí vo fibule z Martynovky na Rosi (obr. 8), Smorodiny v blízkosti Gajvorona (tab. I: 6),³⁷ Suuk-Su (tab. IV: 2) a Podbolotia, hrob 220. Na základe analogických pamiatok v Čmi a Suuk-Su, ktoré sa našli s byzantskými a sasanidskými mincami VI. alebo VII. stor., sudžanský poklad kladie do druhej polovice VI.

stor.³⁸ Pokiaľ ide o výzdobný motív koncentrických krúžkov, bosporským lúčovitým fibulám sú blízke fibuly v poklade z Koloskova a fibuly z Voronežskej oblasti (tab. I: 10), Suuk-Su (tab. IV: 2) atď. Pri výskyte lúčovitých fibúl zo Sudže, ako aj z ostatných nálezísk, sú veľmi dôležité nálezy strieborných jednodielnych a dvojdielných špirálovitých záušníc, ktoré, ako sme už spomenuli, potvrdzujú znovu ich slavinitu. B. A. R y b a k o v³⁹ pokladá za spojujúci článok medzi dvojdielnymi špirálovitými záušnicami zo VI. stor. a medzi špirálovitými záušnicami z mohýl XI.-XII. stor. 10 strieborných špirálovitých záušníc mohylového typu z Poltavy a datuje ich do IX. stor.⁴⁰ Tieto špirálovité záušnice možno takto pripísať Severianom.

Obr. 9. Fibula z Koloskova
(podľa B. A. Rybakova).

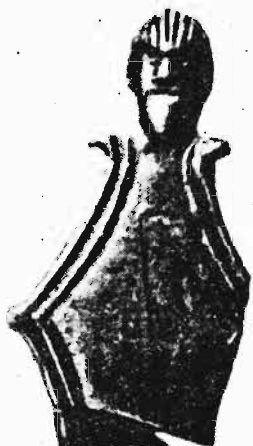
Pokiaľ ide o ostatné fibuly z podneperskej oblasti, nemožno jednoznačne povedať, že pri ich výzdobnom motíve a technike zhotovenia sa uplatňovali iba bosporské predlohy. Na niektorých týchto fibulách vidieť aj vplyv predlôh z okruhu germánskeho šperkárstva, resp. šperkárstva z obdobia tzv. sťahovania národov. Za takého možno pokladať lúčovité fibuly so štylizovanými vtáčimi hlavičkami, aké vidieť napr. na fibule z Kerča (tab. I: 3), Kaneva (tab. III: 1) a Pastyrského gorodišča (tab. III: 5). Pre ich zhotovovanie v mnohom ohľade mohli slúžiť ako predlohy podobné lúčovité fibuly z okruhu germánskej šperkárskej techniky, kde zvierací motív vo forme štylizovaných vtáčích hlavičiek je pomerne bežne rozšírený. Takýto výzdobný motív sa však v tomto okruhu vyskytuje aj na iných pamiatkach. Lúčovité fibuly so štylizovanými vtáčimi hlavičkami sa vyskytujú napr. na lokalitách Wapnitz⁴¹ (tab. V: 9), Daumen⁴² (tab. V: 10), Kerč (tab. IV: 7, 8) a inde. Chronologicky ich možno klásť o niečo včasnšie ako podneperské klasické lúčovité fibuly, a to do V., resp. už aj na koniec IV. stor. Do tejto skupiny fibúl možno zaradiť fibulu z Kňazej Gory (tab. II: 3) a z náleziska Čerkassy (tab. II: 2).⁴³ Trojlúčová fibula z Kanevského rajónu (tab. II: 1) pravdepodobne

predstavuje najvčasnšiu formu v podneperskej oblasti, resp. v určitej miere prototyp neskorších lúčovitých fibúl tejto oblasti, ktoré sa vyvinuli za aktívneho spolupôsobenia bosporského šperkárstva.

Ostatné lúčovité fibuly z Podnepria v podstate chronologicky zapadajú do VI.-VII. stor. Do tohto chronologického rámca zapadá fibula z lokality Staraja Miropol',⁴⁴ dve fibuly z Berezovky,⁴⁵ z Pastyrského gorodišča⁴⁶ (tab. II: 5), z Balakleje (kostrový hrob),⁴⁷ Babiči (mohylové pohrebisko)⁴⁸ a z ďalších nálezísk.⁴⁹

S podneperskými lúčovitými fibulami tvoria jeden uzavretý celok aj antropomorfné a zoomorfné fibuly,⁵⁰ pretože mnohé sa vyskytujú so samými lúčovitými fibulami, ako napr. na Pastyrskom gorodišči (tab. II: 6, 7, 9). Takéto fibuly

sú doložené napr. na lokalite Balakleja, Čerkasský rajón (tab. II: 10), v hrobe 7 na Kuzminskom mohylníku,⁵¹ v rokline Majorka,⁵² v Moločarni a inde. Vyskytujú sa aj v komplexe pamiatok lúčovitých fibúl zo Suuk-Su na Kryme (tab. III: 3, tab. IV: 3). K tomuto sa pripájajú unikátne nálezy dvoch fragmentov antropomorfných fibúl z okolia Kijeva (obr. 10 a 11).⁵³ Veľmi dôležité sú predovšetkým tri strieborné fibuly z Pastyrského gorodišča (tab. II: 6, 7, 9), ktoré podľa bežných klasifikačných kritérií treba pokladať za neskorý vývojový variant antropomorfných fibúl. Spolu s antropomorfnými fibulami na Pastyrskom gorodišči našli sa aj ná-

Obr. 10. Fragment antropomorfnej fibuly z okolia Kijeva (podľa B.A. Rybakova).

Obr. 11. Fragment antropomorfnej fibuly z okolia Kijeva (podľa B.A. Rybakova).

ramky s rozšírenými koncami,⁵⁴ ktoré sa pomerne často vyskytujú v podneperskej oblasti⁵⁵ a vo vyvinutejších formách (napr. strieborné) aj v niektorých byzantských pokladoch a napokon aj v rámci keszthelyskej kultúry v samej Karpatskej kotline. Aj tieto náramky M. J. B r a j č e v s k i j pokladá za typické pamiatky Antov.⁵⁶ Poklad z Pastyrského gorodišča datuje ani nie tak do VI.-VII., ale hlavne do VII.-VIII. stor., čím súčasne dokazuje spojitosť pokladu z Pastyrského gorodišča s predchádzajúcim obdobím i s nasledujúcim obdobím kultúry Kijevskej Rusi. V kultúre východoeurópskej slovanskej oblasti, a to predovšetkým v šperkárstve z obdobia kmeňových útvarov Kijevskej Rusi, úzku genetickú súvislosť s predchádzajúcim antsko-sklavínsko-roským obdobím okrem uvedených potvrdzujú ešte mnohé ďalšie materiály. Tak napr. nemožno vylučovať možnosť, že sedemlúčové záušnice (tzv. radimičského typu) z pokladu v Poltave, ale aj z mnohých ďalších iných nálezísk, obsahujú reminiscencie sedemlúčových fibúl, ktoré boli rozšírené v podneperskej oblasti v priebehu VI.-VII. stor.

Na základe niektorých uvedených skutočností jasne možno vidieť, aká zložitá je problematika podneperských lúčovitých fibúl. Videli sme, že ako ich predlohy slúžili hlavne podobné šperkárske výrobky z okruhu bosporských šperkárskych dielní a čiastočne aj z okruhu germánskeho šperkárstva. V podneperskej oblasti boli však výtvorom domáceho obyvateľstva, ktoré tieto šperkárske výrobky zhotovovalo podľa iných predloh, avšak aktívne a tvorivo prispôbovalo svojmu vlastnému vkusu, a tak sa potom vytvoril zvláštny podneperský variant lúčovitých fibúl, úplne odlišný od fibúl z okruhu germánskeho i bosporského šperkárstva. M. J. B r a j č e v s k i j dokazuje domáci pôvod šperkárskych výrobkov v Podnepří aj významným objavom šperkárskych dielní v Griščinciach. No miestny pôvod lúčovitých fibúl,

ako aj niektorých pokladov (napr. martynovský a maloržavecký poklad) je bezpečne dokázaný aj tým, že sa viažu k predchádzajúcej černachovskej kultúre. A tak isto mnohé poklady (napr. martynovský) geneticky a kultúrne súvisia aj s nasledujúcim obdobím Kijevskej Rusi (napr. značkami na pásoch) a siahajú až do kultúry Ukrajincov, Bielorusov a Rusov.⁵⁷ Veľkou zásluhou A. A. S p i c y n a bolo, že ako prvý tieto lúčovité fibuly zaradil do komplexu tzv. "antských starožitností" VI.-VII. stor.⁵⁸ B. A. R y b a k o v ich slovanský - antský - pôvod vidí v tom, že sa zemepisne kryjú s rozšírením Antov.⁵⁹ V najnovšej dobe považuje starožitnosti, vymedzené A. A. S p i c y n o m ako antské, za ruské, pričom Rusov pokladá za súčasť Antov.⁶⁰ Lúčovité fibuly v podneperskej oblasti odôvodnene možno pokladať za výtvor domáceho obyvateľstva, a to Antov. Okrem toho, že rozšírenie týchto fibúl sa zemepisne kryje aj s územným rozšírením Antov, treba poukázať na okolnosť, že ich výskyt z hľadiska chronologického spadá do obdobia maximálnej aktivity Antov v bojoch s Byzantskou ríšou. V VI.-VII. stor. by bolo veľmi ťažké hľadať v podneperskej oblasti mimo Antov iné etnikum. V tomto období o existencii Gótot v Podneprí už hovoriť nemožno, pretože v súvislosti s tlakom Hunov, ktorí prenikli do Podnepria po roku 375 spoza Donu, Góti boli vytlačení na Balkánsky polostrov a do Karpatskej kotliny. Určitá ich časť bola vytlačená na Krym, kde možno predpokladať potom aj ich trvalejšie osídlenie. Avšak v podneperskej oblasti v VI.-VII. stor. sa Góti už nijako neuplatňovali, a práve z toho dôvodu lúčovité fibuly z hľadiska vtedajšej historickej situácie a iných kultúrnych súvislostí možno pripísať iba slovanským Antom. Z tohto hľadiska výskyt podneperských lúčovitých fibúl, i keď niektoré z nich boli zhotovené podľa germánskych, resp. gótskych predlôh, nijako nemôže svedčiť o trvalom pobyte Gótot v Podneprí, a tým menej o existencii rozsiahlej gótskej ríše (Danparstadir). Význam gótskeho šperkárstva, resp. šperkárstva obdobia tzv. sťahovania národov pre podneperskú oblasť možno vidieť iba v tom, že niektoré typy lúčovitých fibúl v Podneprí boli zhotovené podľa predchádzajúcich predlôh. Ani tzv. gótske fibuly nemusia byť nevyhnutne gótske, pretože sú všeobecne rozšírenými šperkárskymi výrobkami obdobia tzv. sťahovania národov takmer v celej Európe. Za gótske, ako sa zdá, možno pokladať hlavne fibuly, na ktorých sa objavujú štylizované zvieracie hlavičky, resp. zvieračí štýl v širšom slova zmysle, ktorý vďaka starším výskumom B. S a l i n a možno spájať s okruhom germánskeho, resp. gótskeho šperkárstva. Teda okrem fibúl z Kerča (tab. I: 3; tab. IV: 7, 8) stretávame sa so spomínanými štylizovanými vtáčimi hlavičkami na fibulách z Kaneva (tab. III: 1), Pastyrského gorodišča (tab. III: 5, 6) a ako ich analógiu uvádzame napr. fibulu z Waplitzu (tab. V: 9) a z Daumenu (tab. V: 10). Tento štýl sa nevyskytuje často tam, kde možno historicky pobyt Gótot doložiť, ako napr. na Kryme (tab. IV: 7, 8), v Maďarsku⁶¹ atď. Tento štýl sa ďalej vyvíja a udržiava sa v špecifickej forme cez rôzne kmene obdobia sťahovania národov, cez rôzne germánske kmene v VI.-VII. stor. až do karolínskej doby; dokladový materiál o tom priniesol E. S a l i n.⁶² No pritom nemožno jednoznačne povedať, že všetky lúčovité fibuly s vtáčimi hlavičkami v podneperskej oblasti musia byť nevyhnutne gótskeho, resp. germánskeho pôvodu. Štylizované vtáčie hlavičky sa vyskytujú aj na fibulách v komplexe pokladov vyslovene slovanského charakteru, napr. na fibulách zo Sudže.⁶³ Treba však pripomenúť, že v škandinávskej oblasti tento štýl tak hojne nie je zastúpený.

Za fibuly gótskeho pôvodu vo východoeurópskej oblasti možno pokladať niektoré lúčovité fibuly z Krymu, i keď pri ich zhotovovaní v určitej miere treba uznať aj podiel bosporského šperkárstva. Fibuly z Krymu (tab. IV: 4, 6), z Kerča (tab.

I: 1-4, tab. IV: 7, 8) a zo Suuk-Su (tab. IV: 1, 5) možno spájať so sporadickým pobytom Gótot na Kryme, pretože sa na týchto fibulách veľmi často vyskytuje zvieračací motív štylizovaných vtáčích hlavičiek, výzdobný motív veľmi častý v germánskom šperkárstve, a to nielen na fibulách, ale aj na prackách a pod., ako ukázal už B. S a l i n.⁶⁴ Tento druh lúčovitých fibúl možno preto odôvodnene pokladať za výrobky gótskeho pôvodu, resp. za výrobky šperkárstva obdobia tzv. sťahovania národov. Lúčovité fibuly z Krymu možno datovať už od V. stor., pričom nálezy z Kerča sú takmer jednoznačne datované do V. stor., a to ako sovietskymi (B. A. R y b a k o v, M. J. B r a j č e v s k i j), tak aj ostatnými zahraničnými autormi (J. W e r n e r, J. G. C i n o í k). Okrem týchto gótskych typov lúčovitých fibúl na Kryme vyskytujú sa aj typy podneperských lúčovitých fibúl, ktoré svojou výzdobou a technikou zhotovenia nepochybne ukazujú zasa na svoje podneperské predlohy. Za takúto treba pokladať napr. fibulu zo Suuk-Su (tab. IV: 2), ktorá úplne zapadá do uzavretého šperkárskeho okruhu podneperských, t. j. antských šperkárskych typov. Okrem toho na mnohých krymských fibulách sa vyskytuje výzdobný motív koncentrických krúžkov, ktorý veľmi pravdepodobne korení v podobnom výzdobnom motíve bosporského šperkárstva, avšak v slovanskej podneperskej oblasti je špeciickým spôsobom modifikovaný. I keď niektoré uvedené fibuly z Krymu možno spájať s pobytom Gótot, predsa treba uviesť, že šperkárska technika Gótot na Kryme bola veľmi poznačená aj bosporským a neskôr podneperským šperkárstvom. Najstaršie lúčovité fibuly podľa B. A. R y b a k o v a sú fibuly z lokality Čerkassy (tab. II: 2) a z Kňazej Gory (tab. II: 3). Pretože na nich badať vykladané drahokamami, je najpravdepodobnejší pri nich aj väčší vplyv germánskeho než bosporského šperkárstva, lebo vykladané drahokamami sa vyskytuje hlavne v okruhu germánskeho šperkárstva (napr. Ostrogóti a Vizigóti, Longobardi, Gepidi, merovinské pamiatky atď.). Bosporské predlohy zohrali svoju úlohu skôr vo vývine podneperského, a to antského šperkárstva. Za najstaršie typy treba pokladať skôr lúčovité fibuly so štylizovanými vtáčimi hlavičkami, ako napr. fibulu z Kerča (tab. I: 3, tab. IV: 7, 8), pretože spomenutý motív okruhu germánskeho šperkárstva je starobylejší. Aj pomerne značný výskyt dvojdoštičkových fibúl z Krymu v určitej miere možno spájať s Gótmí, hoci sa takéto fibuly vyskytujú aj všeobecne v období tzv. sťahovania národov. Z tohto hľadiska bolo by azda veľmi účelné preskúmať problematiku migračných pohybov Alanov z východoeurópskej do západoeurópskej oblasti, pretože všade kde sa stretávame s Alanmi, súčasne sa vyskytujú aj spomínané šperkárske výrobky. Tento druh výrobkov je známy napr. aj zo Slovenska (Levice). Dvojdoštičkové fibuly z Krymu sú veľmi často vykladané farebnými drahokamami, napr. almandínom. Vyskytujú sa takmer v celom okruhu germánskeho šperkárstva.

Sporadický pobyt Gótot na Kryme okrem uvedených šperkárskych výrobkov dosvedčuje aj pomerne značný počet nálezov deformovaných lebiek. Umelá deformácia lebiek sa u Gótot aj u ostatných kmeňov obdobia tzv. sťahovania národov vyskytuje dosť často. Značné množstvo deformovaných lebiek sa našlo napr. v Eski-Kermene na Kryme.⁶⁵ Deformované lebky sa však vyskytujú aj na severokaukazských náleziskách, ako napr. v Mangupe.⁶⁶ Na základe štúdia pozostatkov a kultúry, ako aj podľa antropologického materiálu v poslednej dobe sa uvádza, že Góti na Kryme splývali s Alanmi.⁶⁷ Podľa uvedených údajov prichádzame k záveru, že sporadický pobyt Gótot vo východoeurópskej oblasti možno archeologicky a historicky doložiť bezpečne iba na Kryme, a to najmä v jeho hornatých oblastiach. Do týchto častí Krymu Góti boli vytlačení v V.-VI. stor., resp. ešte na konci IV. stor.⁶⁸ nepochybne v dôsledku hunského vpádu do Podnepria a severného Pričiernomoria. V týchto izo-

lovaných oblastiach potom Góti podliehali asimilačnému procesu sarmatsko-alanského obyvateľstva. Teda ani pobyt Gótov na Kryme nijako nemôže potvrdzovať, že tu vytvorili nejaký stabilnejší politický útvar štátneho rázu. Nanajvýš aj v krymskej oblasti mohli vytvoriť nejaký nepevný sväz kmeňov, ktorý sa v dôsledku silného asimilačného procesu a vplyvu vyspelejšej domácej sarmatsko-alanskej kultúry postupne rozplynul. Nazdávať sa, že už k obdobiu existencie kozarského kaganátu kmeňový sväz Gótov sa rozpadol a potom Góti existovali už iba ako zmiešané, asimilované obyvateľstvo, ktorého zvyšky sa ojedinele udržali niekedy do XV. stor. a napokon úplne zanikli.

Na základe uvedených údajov vidieť, že je úplne nesprávne výskyt všetkých lúčovitých fibúl vo východnej Európe, ako aj v iných oblastiach, spájať výlučne s pohybmi Gótov, resp. s inými germánskymi kmenmi. Na Kryme gótske prvky možno zistiť iba na fibulách zo Suuk-Su, Gurzufu a Uržen-Bašu. Na základe lúčovitých fibúl zo VI.-VII. stor. z Arteku, Kerča, Chersonu a Suuk-Su mnohí autori, ako napr. V. V. M a v r o d i n,⁶⁹ dokazujú objavenie sa Slovanov na Kryme. Názory B. S a l i n a,⁷⁰ W. A n t o n i e w i c z a,⁷¹ G. M ü l l e r a⁷² a ďalších bádateľov o výlučne gótskom pôvode lúčovitých fibúl nemožno pre spomenuté dôvody pokladať za materiálove jednoznačne dokázané. Ako sme videli, treba v nich vymedzovať určité lokálne skupiny výrobkov, ktoré v konkrétnych prípadoch zhotovovali rôzne etnické skupiny. Pri lúčovitých fibulách germánsky podiel možno vidieť v podneperskej oblasti iba v tom, že niektoré sa podľa germánskych predlôh zhotovovali miestnym slovanským ľudom, a to Antmi, resp. antsko-sklavínsko-roskými kmeňmi; po ich rozpade potom v priebehu VI.-IX. stor. ich zhotovovali staroslovanské kmene, ktoré sa začínali diferencovať. Pritom neslobodno zabúdať na významný podiel bosporských šperkárskych dielní, v ktorých lúčovité fibuly dosiahli veľmi vysokú úroveň dokonalosti. Význam bosporských, resp. pontických dielní pre výrobu podneperských fibúl, ako aj ostatné šperkárstvo už v minulosti materiálove zdôvodnil N. F e t t i o h.⁷³ Slavinitu podneperských fibúl zo súčasných vedcov zdôvodňujú predovšetkým J. W e r n e r,⁷⁴ J. G. C i n o í k⁷⁵ a ďalší bádatelia.⁷⁶ J. W e r n e r okrem podneperských lúčovitých fibúl pripúšťa slavinitu aj u zvieracích bronzových figúrok zo VII. stor. (obr. 12 a 13), ktoré sa v značnom počte vyskytujú na Balkánskom polostrove.⁷⁷ Štúdia J. W e r n e r a o bronzových figúrkach zo VII. stor. je vynikajúcim príspevkom pre bližšie poznanie šperkárstva už v období plného prúdu staroslovanskej migrácie na Balkánsky polostrov. Ukazuje na slovanský postup z podneperskej oblasti v VII. stor. na Balkánsky polostrov, až na územie severného Grécka. Poukazuje na nové obohatenie staroslovanského šperkárstva, ktoré je hojne doložené predovšetkým v Tesálii. Autorom publikované materiály bezpečne ukazujú na významný podiel šperkárstva martynovského okruhu pre ďalší vývoj staroslovanského šperkárstva.⁷⁸ Autor dobre postihol, že aj v sedemlúčových fibulách antropomorfného typu z Nea Anchialos (tab. III: 11) a dokonca až z Malej Ázie (tab. III: 12) treba vidieť svedectvo staroslovanského šperkárskeho umenia.

Pokiaľ ide o zemepisné rozšírenie lúčovitých fibúl podneperského typu, v širokej oblasti východnej a juhovýchodnej Európy črtá sa niekoľko okruhov so špecifickými zvláštnosťami. Predovšetkým je to okruh vlastnej podneperskej oblasti ako najuzavretejšej celok. Ďalej ako samostatný okruh sa ukazuje kaukazská oblasť (obr. 14). Ako samostatný okruh sa vyčleňuje aj krymská oblasť. V krymskej a kaukazskej oblasti vidieť určité vplyvy z obdobia tzv. sťahovania národov. Ďalšie okruhy sa výrazne vyčleňujú na Balkánskom polostrove, kde možno podľa typológie

a spôsobu zhotovovania, prihliadnuc aj na výzdobné motívy rozlíšiť tieto okruhy: Sedmohradsko, Bulharsko a Juhoslávia, so značným počtom nálezov lúčovitých fibúl vyslovene podneperského typu. Napokon ako samostatný uzavretý okruh sa ukazuje Karpatská kotlina. Vznik týchto okruhov treba dávať nepochybne do súvislosti s migračnými procesmi slovanských kmeňov. Je zaujímavé, že fibuly z nálezov v spomenutých okruhoch sú o niečo mladšie ako nálezy v podneperskej oblasti.

Obr. 12. Slovanské bronzové figúry
(podľa J. Wernera).

Najnovšie archeologické objavy presvedčivo znovu potvrdzujú slavinitu podneperských lúčovitých fibúl. Všade, kde prebiehala antsko-sklavínska migrácia, vyskytujú sa v rôznych variantoch podneperské lúčovité fibuly. Z tohto hľadiska veľmi závažný je výskyt lúčovitých fibúl na Balkánskom polostrove, ktoré sa datujú do VI.-VII., ale hlavne do VII. stor.

Na Balkánskom polostrove, ako sme uviedli, ťrtajú sa hlavne okruhy doložené na území dnešného Rumunska, Bulharska a Juhoslávie. Z Rumunska poznáme zatiaľ niekoľko veľmi vzácných nálezov lúčovitých fibúl, pričom za veľmi dôležité treba pokladať hlavne to, že mnohé sa nachádzajú v komplexoch so staroslovanskou keramikou, datovateľnou do VI.-VII. stor. Ide o lúčovité fibuly z Morești,⁷⁹ Sărata Monteoru,⁸⁰ Olténie.⁸¹ V Morești (Sedmohradsko) našli sa dve lúčovité fibuly (tab. V: 4) v kostrovom hrobe. J. K u d r n á č správne o nich hovorí, že ich nosili slovanské ženy,⁸² podobne ako známe spony z Rumunska s pätkou znázorňujúcou

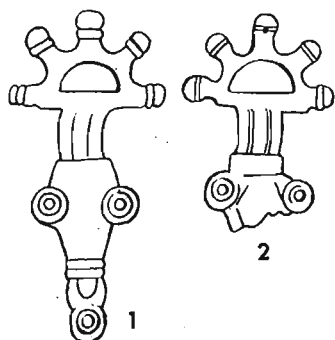
muža (antropomorfne fibuly). Na fibule z Morești je výzdobný motív z koncentrických krúžkov, avšak v primitívnom vyhotovení. Fibule z Morești (tab. V: 4), pokiaľ ide o techniku vyhotovenia, podobajú sa niektoré fibuly aj z Karpatskej kotliny, ako napr. z lokality Szentcs-Berekhát (tab. V: 6, 8), Magyarcsanád-Bökény (tab. V: 7) a iné. Úplne identická s fibulou z Morești je aj bronzová fibula z lokality Szeligi v Poľsku, datovaná do VI.-VII. stor. a nájdená v komplexe vyslovene slo-

Obr. 13. Slovanské bronzové figúry
(podľa J. Wernera).

vanských pamiatok. Z územia Rumunska veľmi závažný je aj objav lúčovitej fibuly zo Sărata Monteoru (obr. 15); na tomto nálezisku sa odkrylo vyše 1000 hrobov, v ktorých boli lúčovité fibuly. Toto staroslovanské pohrebisko je datované do VI.-VIII. stor. Päťlúčová fibula zo Sărata Monteoru je veľmi závažná hlavne preto, že sa našla tiež v komplexe vyslovene slovanských pamiatok, o čom svedčí najmä výskyt staroslovanskej keramiky, ktorú podľa našej chronológie možno datovať do VI. stor. Táto skutočnosť opäť bezpečne potvrdzuje slavinitu päťlúčových fibúl podneperského typu. Ďalšie dve lúčovité fibuly na území Rumunska našli sa v Olténi a M. C o m ș o v á ich datuje oprávnené do VII. stor. Lúčovité fibuly podneperského typu z územia dnešného Rumunska treba nepochybne dať do súvislosti so začiatkom antsko-sklavínskej migrácie z podneperskej oblasti na Balkánsky polostrov, resp. k Dunaju. Táto migrácia na základe analogických lúčovitých fibúl známych aj z podneperskej oblasti, ako aj na základe historicky sa už vytvorivšej staroslovanskej keramiky, môže byť chronologicky zaradená do VI.-VII. stor.

Aj z územia Bulharska pochádzajú nálezy lúčovitých fibúl podneperského typu; predstavujú zvláštny variant týchto fibúl. Okrem staršieho nálezu lúčovitej fibuly z Novgradu (tab. V: 3) sú známe lúčovité fibuly z Vojnikova,⁸³ Reky Devni⁸⁴ (obr. 16, 17 a 18), Arčar⁸⁵ a z neznámeho náleziska (uložená je v Sofijskom múzeu).⁸⁶ Všetky tieto fibuly sú pätlúčové. Fibula z Novgradu nevymkyna sa z rámca podneperských lúčovitých fibúl; v strede je zdobená kosodížnikovitým ornamentom, okolo ktorého sú pospájané koncentrické krúžky v jednom rade. Veľmi zaujímavú skupinu tvoria lúčovité fibuly z Vojnikova a hlavne z Reky Devni. Fibuly z Reky Devni sú v strede tiež zdobené kosodížnikovitým ornamentom, okolo ktorého je vejárovite

Obr. 14. Lúčovité fibuly.
1 - Kaukaz, 2 - Rutchi
(Kaukaz).

roztvorený a skrútený typický rastlinný motív. Takéto motívy okrem Vojnikova a Reky Devni takmer v analogickom vyhotovení máme doložené na pätlúčovej zoomorfnej fibule z Berehova,⁸⁷ no túto fibulu nemožno pokladať za fibulu podneperských Antov. Fibuly z Vojnikova a Reky Devni podrobne analyzuje D. I. D i m i t r o v a datuje ich aj na základe ostatného sprievodného materiálu na rozhranie V.-VI. stor.⁸⁸ Fibuly boli na dvoch okrajoch všetky vykladané drahokamami (almandínom). D. I. D i m i t r o v sa o ich etnickej príslušnosti nevyjadruje, ukazuje iba na to, že podobné fibuly sú rozšírené po celej Európe od Krymu až po Španielsko. Pritom treba brať do úvahy, že tieto fibuly na celom území

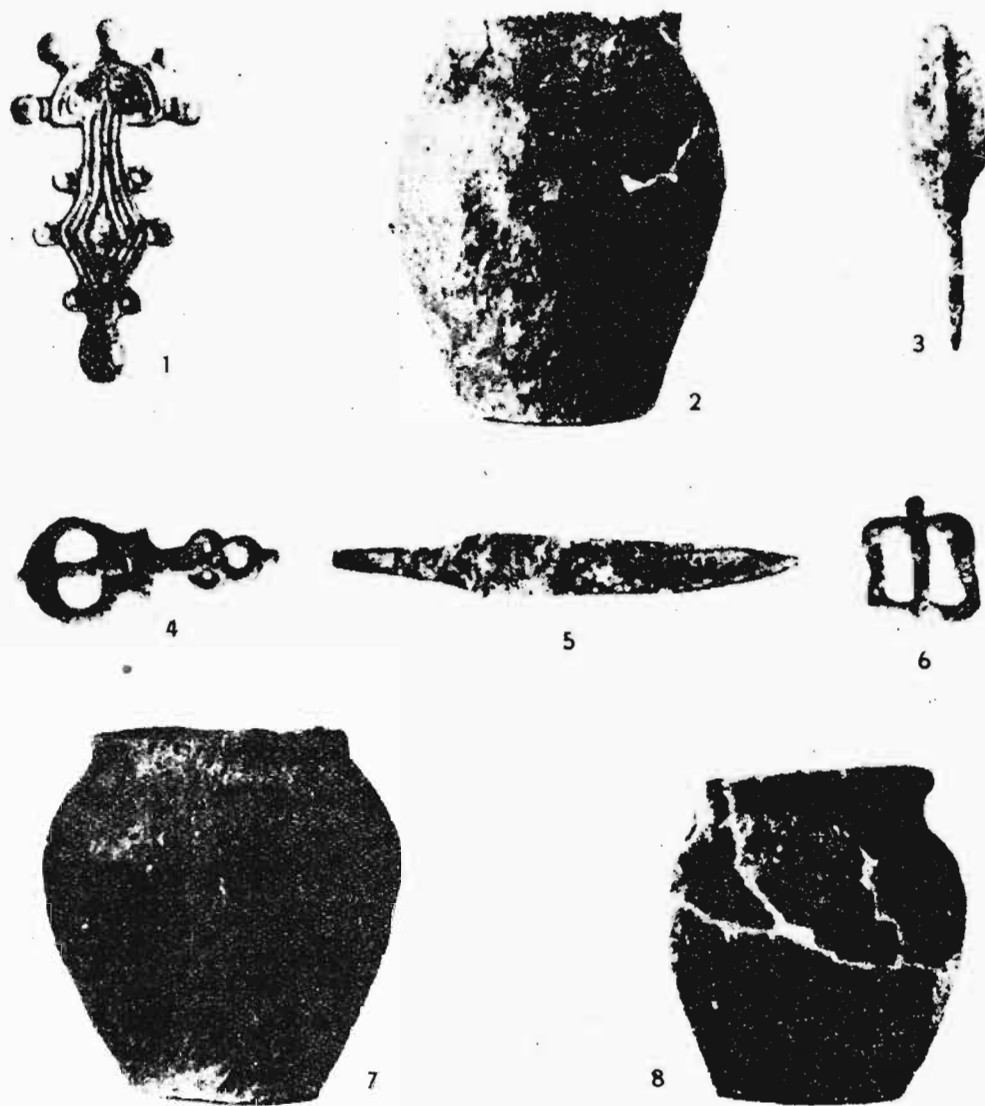
ich rozšírenia nemožno pripísať iba jednému etniku, pretože vyjadrovali umelecký štýl, vo vtedajšej dobe značne rozšírený takmer po celej Európe. Na fibulách z Reky Devni badať určité vplyvy šperkárskoho remesla obdobia tzv. sťahovania národov, avšak fibuly z Novgradu a Vojnikova v podstate nijako nevybočujú z rámca fibúl podneperskej oblasti. Aj tieto fibuly, ak okrem toho ešte prihliadneme na pomerne početný výskyt staroslovanskej keramiky, môžeme dať do súvisu s počiatočnou antsko-sklavínskou migráciou na Balkánsky polostrov, čo súčasná bulharská archeológia plne uznáva.⁸⁹

Okrem Rumunska a Bulharska na Balkánskom polostrove lúčovité fibuly sa ďalej vyskytujú v Tesálii - na lokalite Nea Anchialos (tab. III: 11); vyslovene podneperský typ lúčovitej fibuly sa našiel na lokalite Stenjevec v Juhoslávii⁹⁰ (tab. V: 2). Fibula zo Stenjeveca je pätlúčová; ide o jednoduchý výrobok podľa podneperských predlôh. Je dôležitá hlavne preto, lebo z tejto lokality sú známe početné nálezy keramiky pražského typu. Teda fibula nepochybne ukazuje na slovanskú - antskú - etnickú príslušnosť. Tvarom pripomína aj bronzovú lúčovitú fibulu z Kaukazu (tab. III: 4). Podľa Z. V i n s k é h o fibula zo Stenjeveca je už šiestym nálezom na území Juhoslávie. Tento nález je najzápadnejší (Stenjevec na Sáve neďaleko Záhrebu), všetky ostatné sa zistili pri Dunaji alebo v jeho blízkosti.

Bronzová lúčovitá fibula spolu so staroslovanskou v ruke zhotovenou keramikou bola objavená na lokalite Szeligi, okr. Plock; datovaná je do VI.-VII. stor.⁹¹ Ide o zatiaľ ojedinelý nález v Poľsku. No dôležité je hlavne to, že sa našla so staroslovanskou keramikou, podobne ako nález zo Sărata Monteoru a zo Stenjeveca, čo nepochybne opäť ukazuje na slavinitu týchto typov lúčovitých fibúl.

Popri už uvedených lúčovitých fibulách podneperského typu za veľmi závažné treba pokladať fibuly zo samej Karpatskej kotliny, kde sa vyskytujú od najjednoduchších foriem až po najvyspelejšie. Staršie objavy zhrnul N. F e t t i c h.⁹²

Sú to fibuly predovšetkým z týchto lokalít: Somló-Vásárhely (tab. III: 10),⁹³ okolie Keszthelyu (tab. III: 8, 9),⁹⁴ Szentes-Berekhát v Potísi⁹⁵ (tab. V: 6, 8), Magyarcsanak-Bökény (tab. V: 7),⁹⁶ Hódmezővásárhely.⁹⁷ Všetky tieto fibuly majú analógie predovšetkým vo výzdobnom motíve koncentrických krúžkov na obidvoch svojich dieloch, ako napr. na fibule z Koloskova (tab. V: 5). Úplne identické motívy nachádzame napr. na fibulách z Morești (tab. V: 4) a na fibule zo spome-

Obr. 15. Lúčovitá fibula zo Sárata Monteoru
so sprievodným nálezovým materiálom.

nutej lokality Szeligi, okr. Plock. Fibuly z Maďarska podľa názoru N. F e t t i c h a tvoria uzavretý celok a sú zhotovené podľa pontských predlôh jedným nástrojom;⁹⁸ autor ich dáva do súvislosti s kultúrnym okruhom Martynovka, koreniacim v pontskej oblasti. Obidve skupiny nálezov lúčovitých fibúl z Maďarska (Potisie, Blatensko) N. F e t t i c h datuje do VI.-VII. stor. Okrem uvedených fibúl je ďalej známa pätlúčová fibula z Tiszabury (Szolnok)⁹⁹ s koncentrickými krúžkami

umiestenými na obidvoch častiach, ako napr. na fibule z Koloskova. Popri týchto starších nálezoch lúčovité fibuly veľmi vyvinutého, vyslovene podneperského typu vyskytujú sa aj v ženských hroboch keszthelyskej kultúry v Karpatskej kotline. Tak napr. pätlúčová bronzová fibula našla sa vo včasnokeszthelyskom ženskom hrobe v Hárosi. Podobná sedemlúčová strieborná fibula s ľudskou maskou, nepochybne zhotovená podľa pontských predlôh, bola objavená v keszthelyskom hrobe vo Vecelle.¹⁰⁰ Aj maďarskí autori správne poukazujú na ich slovanský, a tó podneperský pôvod. Vo všetkých týchto fibulách možno oprávnene vidieť dôkazy o slovanskom (antskom) šperkárskom umení v Karpatskej kotline.¹⁰¹

Obr. 16. Reka Devňa;
lúčovitá fibula
(podľa D. I. Dimitrova).

Obr. 17. Lúčovitá fibula
z Reky Devni
(podľa D. I. Dimitrova).

Obr. 18. Fragment lúčovitej
fibuly z Reky Devni
(podľa D. I. Dimitrova).

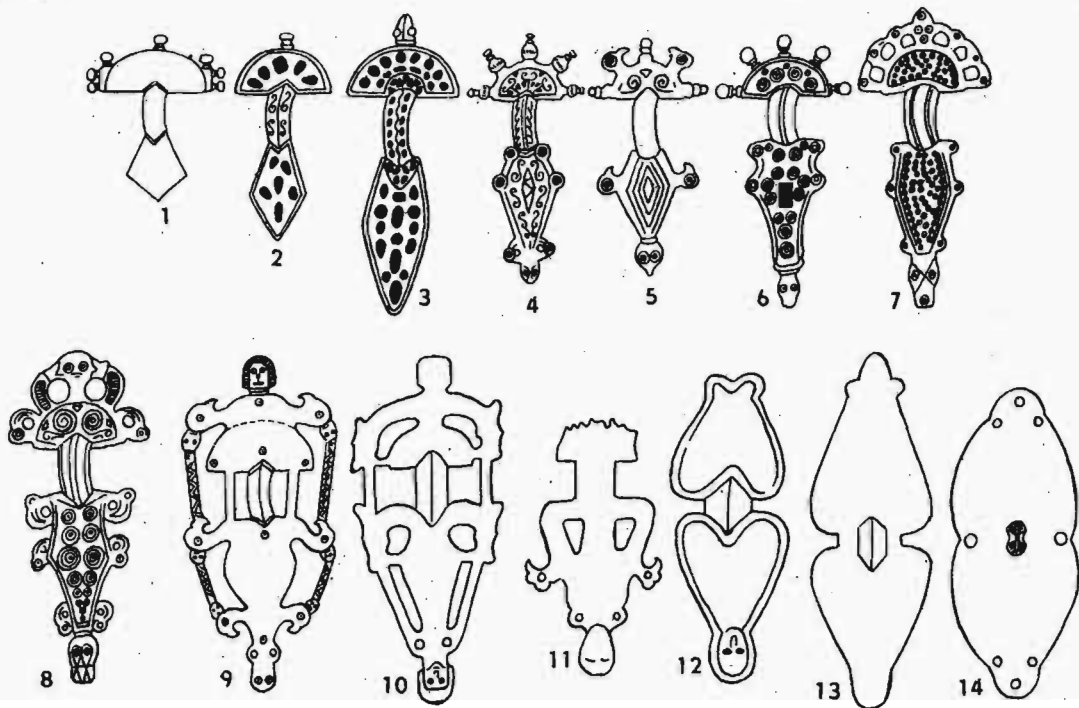
Spomedzi lúčovitých fibúl z Karpatskej kotliny veľkú pozornosť si zasluhuje pätlúčová fibula zo žiarového hrobu 238 v Gátére (Maďarsko). Je dôležitá hlavne preto, lebo tvarom sa nijako neodlišuje od ostatných lúčovitých fibúl podneperského typu a potom preto, lebo ostatný hrobový komplex umožňuje túto fibulu pripísať gótskym pamiatkam.¹⁰² Fibula z Gátéru je analogická fibulám zo Suuk-Su (tab. I: 5), Smorodiny (tab. I: 6), Sudže (tab. I: 7), Čerkassov (tab. III: 2) a Staasdorfu (tab. V: 11) jednak tvarom, jednak ornamentom z koncentrických kruhov rozmiestnených po celej fibule. Táto fibula má rozhodne korene v Podneprí; už N. F e t t i c h tvrdil, že pôvod týchto šperkov treba hľadať v južnom Rusku. Fibula z Gátéru nepochybne pochádza z podneperských (antských) šperkárskych dielní. Dostala sa do rúk Góta pravdepodobne pri nejakej bojovej zrážke s Antmi, alebo výmenným obchodom; fibula rozhodne nie je gótskej proveniencie.

Ako sme videli, výskyt podneperských lúčovitých fibúl v samej podneperskej oblasti aj v ostatných oblastiach, kde prebiehal počiatkový migračný proces antsko-sklavínskych kmeňov, nijako neumožňuje tieto pamiatky jednoznačne pripísať Gótom. Pretože archeologické materiály v ničom nemôžu podporiť existenciu nejakej

rozsiahlejšej gótskej ríše (Danparstadir) s centrom v Podneprí, treba sa pozrieť na historické pramene, ktoré veľmi dobre korešpondujú s archeologickými pamiatkami. Treba ich však brať v širších historicko-archeologických súvislostiach. Historické zprávy antického zpravodajstva totiž pripúšťajú možnosť, že Góti na svojom postupe z Pribaltia smerom na Krym prešli okrajovou oblasťou Podnepria.¹⁰³ Popri tom, že Góti v Podneprí nevytvorili nijaké kompaktnéjšie osídlenie a ani nijakú ríšu, treba uviesť, že spomedzi ostatných barbarských kmeňov germánskeho pôvodu v juhovýchodoeurópskej oblasti boli aktívnymi činiteľmi, predovšetkým pokiaľ ide o jednotlivé vojenské nájazdy. Góti na svojom postupe zo škandinávskej pravlasti¹⁰⁴ sa najprv usídlili v Pribaltí¹⁰⁵ a odtiaľ tiahli pozdĺž Visly až k jej prameňom.¹⁰⁶ Historické zprávy (napr. C a s s i o d o r u s, J o r d a n i s), reprodukujúce nepochybne staršie údaje, nasvedčujú tomu, že Góti pod vedením Bericha dostali sa až k ústiú Visly. Po prechodnom zdržaní sa pri prameňoch Visly prenikli najpravdepodobnejšie k Bugu, do okrajových oblastí Podnepria a Podnestria, odtiaľ potom k severnému Pričiernomoriu a napokon na Krym.¹⁰⁷ Je veľmi pravdepodobné, že tieto pohyby Gótotv boli etapovité a v menších skupinách. Pobyt Gótotv pri prameňoch Visly možno klásť do I.-II. stor. Historické zprávy uvádzajú, že na svojom postupe prešli cez močaristú oblasť zvanú Olum.¹⁰⁸ V priebehu III.-IV. stor. Góti sa aktívne uplatnili aj na Balkánskom polostrove. Približne v III. stor. sú doložiteľné prvé stopy ich pobytu aj na Kryme.¹⁰⁹ Po tomto období zohrávajú určitú úlohu aj pri nájazdoch do Malej Ázie. Od III. stor. sa Góti na Balkáne dostávajú do priameho styku s tamojšími rímskymi provinciami¹¹⁰ a aktívnejšie vystupujú v pričiernomorskej oblasti. Druhá polovica III. stor. je dobou intenzívnych vojenských zrážok Gótotv s rímskymi provinciami. Od tejto doby však aj rôzne tzv. barbarské kmene dostávajú sa do stále intenzívnejších, hlavne bojových stykov s rímskym impériom (napr. Sarmati porazili vojsko Gordiána III.). Roku 214 Góti (Vizigóti) vtrhli do Dácie a dostali sa do styku s vojskami Caracallu. V rokoch 250-251 pod vedením Knivu dochádza k mohutnému náporu na dunajské provincie rímskeho impéria. Na tomto nápore sa zúčastnili aj Karpovia. Cisár Decius (251) sa snaží zamedziť útoky Gótotv do Malej Ázie a Trácie. Druhá polovica III. stor. je dobou významných vojenských úspechov Gótotv v juhovýchodnej Európe. Z početných ich vojenských akcií z tejto doby treba spomenúť aspoň tieto: v rokoch 255-275 Góti plienia oblasti Čierneho, Mramorového a Egejského mora, súčasne prenikajú až ku kaukazskému pobrežiu (napr. Pitung, Thasis), úplne rozvracajú Trapezunt, prenikajú do samotného Byzantska, roku 262 sú doložení v Trácii a v Macedónii, vylupujú chrám Diany Efezskej, k roku 264 ich nájazdy sú doložené až v Malej Ázii.

Na základe uvedených údajov v úlohe Gótotv v juhovýchodnej Európe vidíme, že historické zprávy antického zpravodajstva sa dotýkajú podneperskej oblasti viac-menej iba okrajovo. To znamená, že aj Góti sa dostali do styku s Podneprím iba okrajovo. Antické zpravodajstvo sa vzťahuje skôr na balkánsku oblasť, na Pričiernomorie, Kaukaz a Malú Áziu. Masový pobyt Gótotv v podneperskej oblasti na základe antického zpravodajstva nemožno doložiť, čo úplne korešponduje s archeologickými nálezmi. V Podneprí sa nezistil nijaký uzavretý komplexný nález, o ktorom by sa dalo jednoznačne povedať, že je gótskeho pôvodu.¹¹¹ Chýbanie uzavretých archeologických gótskych komplexov (pohrebiská, poklady, sídliská) nepochybne súvisí s tým, že Góti sa v tejto oblasti neusídlili natrvalo. Mohli tu byť nanajvýš veľmi krátkodobými návštevníkmi, pričom hlavný smer ich postupu neviedol priamo cez Podneprie. Tým si vysvetľujeme absenciu uzavretých gótskych

archeologických celkov v Podneprí. Takéto celky nachádzajú sa skôr na Balkáne, resp. v samotnej Karpatskej kotline.¹¹² Súčasná interpretácia archeologických a historických prameňov takto úplne vyvracia názor M. R o s t o v c e v a,¹¹³ že kultúrny rozkvet Podnepria vo IV.-V. stor. súvisí s príchodom Gótov do tejto oblasti. Okrem toho Góti si nemohli podrobiť slovanské - antské - kmene už aj z toho dôvodu, že ich bojové sväzy sa rozpadli pod údermi Hunov spoza Donu roku 375.¹¹⁴

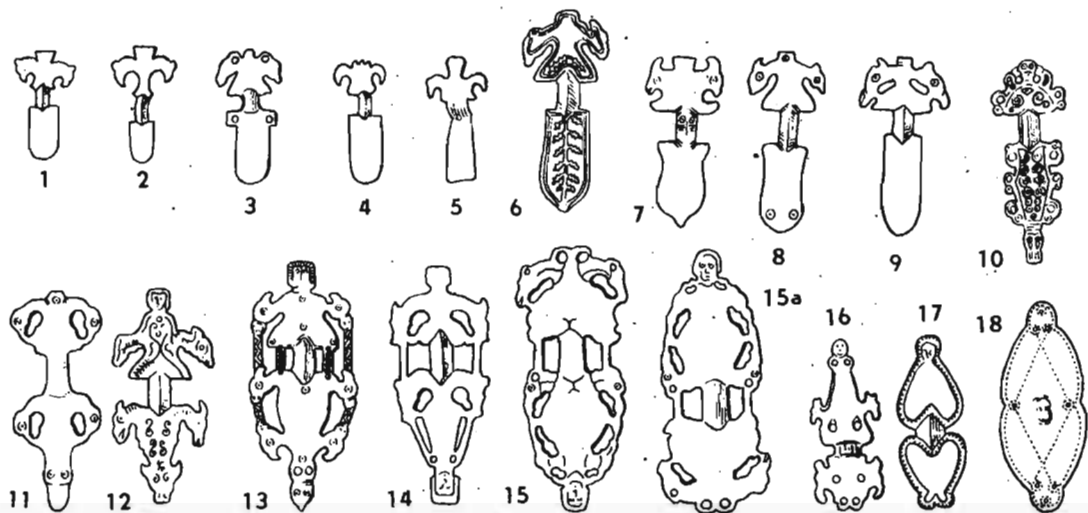
Obr. 19. Vývoj fibúl (podľa B. A. Rybakova).

Na základe uvedených údajov sa nazdávame, že otázka existencie nejakej rozsiahlej gótskej ríše v Podneprí je veľmi problematičná a sporná.¹¹⁵ Teória o jestvovaní takejto ríše je veľmi tendenčná a pomerne všeobecne rozšírená medzi buržoáznymi archeológmi a historikmi. Kultúra Podnepria, pretože geneticky tesne súvisí s celým predchádzajúcim vývojom a dokonca priamo z neho vyrastá, dáva najlepšie materiálové dôkazy proti existencii gótskej ríše so strediskom v Podneprí a súčasne vyvracia pádnymi argumentmi údajnú rozhodujúcu úlohu Gótov v počiatočnom štátotvornom procese východoslovanských kmeňov. Ukazuje sa, že teória o rozhodujúcom vplyve Gótov na kultúrny a spoločenský vývoj východoslovanských kmeňov musí sa podrobiť dôkladnej revízii zo strany archeológie i histórie.

Nami načrtnutú základnú tézu o rozhodujúcej úlohe slovanských - antsko-sklavínskych - kmeňov vo východoeurópskej oblasti od II.-VII. stor. názorne potvrdzujú aj archeologické materiály nasledujúceho obdobia, pretože predchádzajúci kultúrny vývoj je čo najužšie geneticky spojený s nasledujúcim kultúrnym vývojom obdobia Kijevskej Rusi. Vidieť to aj na vývoji keramiky a na ďalšom vývoji šperkárstva (obr. 19 a 20). Objavy z nasledujúceho vývojového obdobia znovu potvrdzujú bezpečnú slavinitu podneperských lúčovitých fibúl, pretože sú s nimi úzko geneticky spojené. Lúčovité fibuly cez antropomorfné a zoomorfné štylizované fibuly VII.-VIII. stor. (obr. 20) sa udržuju v modifikovanej forme až do šperkárstva reprezentovaného pokladmi Kijevskej Rusi. Za takéto fibuly treba pokladať napr. fibuly z Pastyrského gorodišča¹¹⁶ a fibulu z Ivachnivského pokladu,¹¹⁷ datovanú do VIII.-

IX. stor. Takto celý vývoj šperkárskoho umenia potvrdzuje jednotný vývojový kultúrny proces u východoslovanských kmeňov a je pevným dôkazom slavinity spomenutého šperkárstva a faktu, že vývoj šperkárstva i celá kultúra podneperskej oblasti bola dielom miestneho slovanského obyvateľstva.

Našu základnú koncepciu ďalej potvrdzujú aj etnografické pozorovania od najstarších čias až do súčasnosti. Ak pritom vychádzame z pozorovaní D. E d i n g a, R. B l e i c h s t e i n e r a, Gy. L á s z l ó a a N. F e t t i c h a,¹¹⁸ že vo výzdobnom motíve podneperských lúčovitých fibúl sa objavuje symbol veľkobožne, potom vidíme, že tento symbol je doložený aj v etnografických materiáloch východných Slovanov až do XIX. stor. N. F e t t i c h symbol veľkobožne zdôvodňuje predovšetkým na fibulách z Pastyrského gorodišča¹¹⁹ a súčasne dokazuje, že sa na nich vyskytujú solárne symboly (napr. grif) a na prackách zasa fallis-

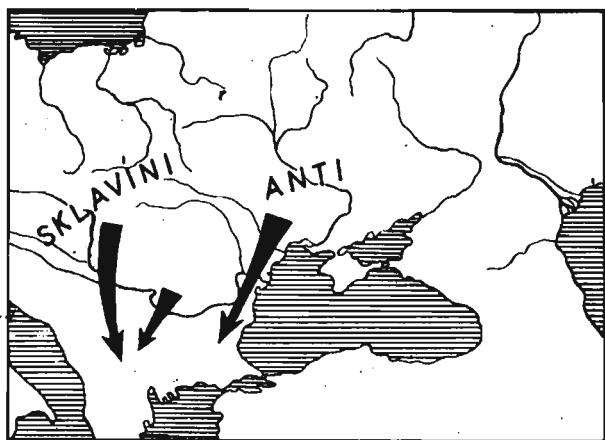

Obr. 20. Vývoj antropomorfných a zoomorfných fibúl IV.-VII. stor.
(podľa B. A. Rybakova).

tické solárne symboly, teda symboly, ktoré sú doložené v celom stepnom svete takmer pol tisícročia. N. F e t t i c h solárne symboly pripúšťa aj u Hunov a vidí ich ďalší vývoj v okruhu martynovskej kultúry, ako aj u Avarov v liatych bronzových predmetoch s motívami grifa.¹²⁰ Aj B. A. R y b a k o v pri štúdiu podneperských fibúl pripúšťa pravdepodobný vplyv solárnych kultov.¹²¹ Tieto súvislosti opäť potvrdzujú správnosť názoru, že v podneperských fibulách, a to lúčovitých, antropomorfných i zoomorfných, treba vidieť predovšetkým výtvarný prejav a umelecký vkus slovanského etnika, pretože tieto kultúry sa naďalej udržujú u Slovanov.

Ako sme videli, interpretácia vývinu šperkárskoho remesla v podneperskej oblasti dokazuje, že šperkárstvo počnúc emailovými fibulami, cez lúčovité, antropomorfné a zoomorfné fibuly geneticky súvisí s celým kultúrnym vývojom východoslovanských kmeňov. Potvrdzuje sa tým domáci slovanský pôvod celej kultúry podneperskej oblasti a vyvracia sa ničím neodôvodnený predpoklad buržoáznej vedy o rozhodujúcom podiele germánskeho elementu v kultúre staroslovanských kmeňov. Štúdium šperkárstva v podneperskej oblasti, a to hlavne podneperských lúčovitých fibúl, spolu so staroslovanskou keramikou dokazuje, že začiatky rozšírenia spomenutých fibúl na Balkánskom polostrove nepochybne súvisia s počiatočnou migráciou antsko-sklavínskych kmeňov na juh k Dunaju, do ďalších oblastí Balkánskeho polostrova a napokon aj do samej Karpatskej kotliny. Najnovšie archeologické údaje korešpondujú aj s historickými zprávami byzantského zpravodajstva a bezpečne

dokazujú, že Slovania osídlili spomenuté územia rozhodne už pred príchodom Avarov. Dokazujú, že začiatkové slovanské osídľovanie Balkánskeho polostrova a Karpatskej kotliny sa neuskutočnilo až súčasne s avarským vpádom do týchto území. Začiatkové

Obr. 21. Antsko-sklavínske prenikanie na Balkánsky polostrov (podľa P. N. Treťjakova).

slovanské migrácie prebiehali úplne samostatne. Dokazujú to uzavreté slovanské archeologické komplexy na Balkánskom polostrove, datovateľné rozhodne pred možný príchod Avarov. Tieto nové pozorovania súčasne vyvolávajú potrebu podozrieť aj samotnú avarskú otázku radikálnej revízií. Na základe najnovších objavov mnohí autori odôvodnene ukazujú, že počiatočnú kolonizáciu Balkánskeho polostrova Slovanmi treba zaradiť už na rozhranie V. a VI. stor.¹²² Táto kolonizácia rozhodne súvisela - a plne to potvrdzujú nálezy lúčovitých fibúl podneperského typu na Balkánskom polostrove - s rozchodom antsko-sklavínskych

kmeňov a ich odchodom z Podnepria. Anti a Sklavíni sa pravdepodobne najskôr dostali do Trácie a odtiaľ do ostatných častí Balkánskeho polostrova. Preto je správny názor, že v polovici VI. stor. nájazdy Slovanov dosahujú prvý kulmináčny bod.¹²³ Všetky spomínané najnovšie archeologické objavy v súlade s historickými správami bezpečne dokazujú, že začiatková antsko-sklavínska migrácia dala základ v etnickom zmysle všetkému Slovanstvu.

P O Z N Á M K Y

- 1 M a c h n o J. V., K voprosu o pamiatnikach čerňachovskogo tipa i prorezných vyjemčatých emailach, KS IIMK 62, 1956, obr. 53: 1, la.
- 2 R y b a k o v B. A., Remeslo drevnej Rusi, Moskva 1948, 70.
- 3 N i e d e r l e L., Život starých Slovanů I-1, Praha 1911, 541. K vyobrazení fibuly moščinského typu porov. M a c h n o J. V., l. c., obr. 53: 3. Celkove k emailom moščinského typu porov. T r e ť j a k o v P. N., U kolébky staré Rusi, Praha 1958, 128.
- 4 C h o j n o v s k i j I., Archeologičeskije svedenija o predkach slavian i Rusi, 1896, 166-171, tab. XIX.
- 5 M a k a r e n k o M., Borzenski emali, Černihiv ta pівнічне Лівобережжя, Kyjiv 1927; M. J. B r a j č e v s k y j (Archeologični materialy do vyučennja kultury schidnoslovianskyh plemen VI-VIII st. st., Archeologija IV, Kyjiv 1950, 33) mezigirský poklad datuje do VI.-VII. stor., podobne ako aj moščinský poklad, mežanské mohyly a severokaukazské pohrebiská.
- 6 K mežanským mohylám porov. P o k r o v s k i j F., K issledovaniju kurganov i gorodišč na vostočnoj okrajině sovremennoj Litvy, Trudy IX Archeologičeskogo sjezda, 138, tab. IX-XIII, ďalej B r a j č e v s k y j M. J., l. c., 33.
- 7 T o l s t o j I. I. - K o n d a k o v N. P., Russkije drevnosti v pamiatnikach iskusstva, vypusk III, SPb 1890, 102.

- 8 R y b a k o v B. A., l. o., 54; M. J. B r a j č e v s k y j (l. o., 32) datuje možčinské emaily približne do VI.-VII. stor.
- 9 Porov. S p i o y n A. A., Predmety s vyjemčatoj emailju, Zapiski otdela slavjanskoj i russkoj archeologii V, SPb 1903, 151-156; porov. aj B r a j č e v s k y j M. J., l. o., 33. K problematike podneperského emailérstva zo širšieho hľadiska porov. B e z b o r o d o v M. A., Očerki po istorii russkogo steklodeliija, Moskva 1952, 11.
- 10 Na severnom Kaukaze sa vyskytujú analogické pamiatky na pohrebiskách typu Čmi a Kumbulti, ktoré sú datované do VI.-VII. stor. K tomuto porov. U v a r o v a P. S., Mogilniki Severnogo Kavkaza, Materialy po archeologii Kavkaza VIII, 1900; B r a j č e v s k y j M. J., l. o., 32.
- 11 S p i o y n A. A., l. o., 186-189.
- 12 S p i o y n A. A., K voprosu o proischoždenii tak nazyvajemych gotских fibul, Zapiski Russkogo archeologičeskogo obščestva XI, vypusk I-II, SPb 1899, 385-387; B r a j č e v s k y j M. J., l. o., 35.
- 13 S p i o y n A. A., Predmety s vyjemčatoj emailju, 160. K tomuto poznatku došiel aj P. N. T r e ť j a k o v (l. o., 128).
- 14 B r a j č e v s k y j A. T., Izučeniye slavjanskich pamjatnikov Nadporožja, KSIA 4, 1955, 30; B r a j č e v s k y j M. J., Archeolohični materialy, 31.
- 15 K o w a l e n k o W., Antowie, Słownik starożytności słowiańskich I, Wrocław-Warszawa-Kraków 1961, 37; M. J. B r a j č e v s k y j (Archeolohični materialy, 33) územie rozšírenia jamkového emailu vymedzuje takto: v najväčšom množstve stredné Podneprie na pravobreví a zriedkú v ojedinelých nálezoch v úzkom páse na pravobreví. Výnimku tvoria tri nálezy z Podesnia. Súčasne ukázal na vzťahy medzi podneperskými a litovskými, predovšetkým však priokskými a severokaukazskými emailmi. K emailárskej technike v širších súvislostiach cenné údaje možno nájsť v práci J. F i l i p a Umělecké řemeslo v pravěku, Praha 1941, 151 n.
- 16 T r e ť j a k o v P. N., Lokalnyje grupy verohnedneprovskich gorodišč i zarubineckaja kul'tura, Sovetskaja archeologija 1, 1960, 45.
- 17 Porov. R o s t o v t z e f f M., Iranian and Greeks in South Russia, Oxford 1922, 210 n.
- 18 B r a j č e v s k y j M. J., Archeolohični materialy, 31.
- 19 Jednotný ráz emailovej techniky v celom tzv. barbarskom svete potvrdzujú hlavne najnovšie nálezy z oblasti Chersonu. Porov. k tomu P i a t y š e v a N. V., Juvelirnyje izdelija Chersonesa, Moskva 1956, obr. 18; 4. Autorka pripúšťa, že šperkárstvo v Chersone, Kerči atď. má pôvod na území Kaukazu alebo v Zakaukazsku. Ďalej porov. A l m g r e n O., Studien über nordeuropäische Fibelformen, Mannus Bibliothek 32, 1923; B r a j č e v s k y j M. J., l. o., 32.
- 20 B r a j č e v s k i j M. J., Nekotoryje dannye ob učastii vostočnych slavjan v sobytijach na Dunaje 248-251 gg. n. e., Kratkije soobščeniya Instituta archeologii, vypusk 3, 1954, 11. K veľmi dôležitej problematike výskytu rímskych mincí vo východoeurópskej podneperskej oblasti pre jej závažnosť upozorňujeme aspoň na najdôležitejšiu literatúru: L i a s k o r a n s k y j V., Rimski monety, jaki znajdeno na terytoriji Kyjeva, Ukrajin'skij muzej i Sbirnik, Kyjiv 1927; B r a j č e v s k i j M. J., O rasprostraneniі rimskich monet u drevnich vostočnych slavjan, Vestnik drevnej istorii 1, 1954; K r o p o t k i n V. V., Topografija rimskich i ranne-vizantijskich monet na terri-

- torii SSSR, Vestnik drevnej istorii 3, 1954; t e n i s t ý, Iz istorii dnežnogo obraščenija v Vostočnoj Jevrope v I tysiačeletii n. e., Sovetskaja archeologia 2, 1958, 279 n.; T r e t j a k o v P. N., U kolébky staré Rusi, 148 n.; R u b i n B., Die "Grosse Völkewanderung" in der sozialökonomischen Sicht der Sowjetunion, Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, Neue Folge, Band 5, 1957, 253.
- 21 K týmto otázkam porov. B r a j č e v s k i j M. J., Nekotoryje dannyje, 8 n.
- 22 B r a j č e v s k y j M. J., Antskij period v istoriji schidnyoh slovian, Archeologija VII, 1952, 27.
- 23 K prevzatiu obilnej miery Slovanmi od Rimanov porov. R y b a k o v B. A., Kuľtura drevnej Rusi, Vsesojuznoje obščestvo po rasprostraneniu političeskich i naučnych znanij, serija I, No. 21, Moskva 1956, 5.
- 24 Z Pastyrského gorodišča novú antropomorfnú lúčovitú fibulu spomína I. H. Š o v k o p Ľ a s, Archeologični doslidženňa na Ukrajinі (1917-1957), Kyjiv 1957, 280.
- 25 Lúčovitú a antropomorfnú fibulu z Kijeva spomína G. F. K o r z u c h i n a, K istorii Srednego Podneprovja v seređine I tysiačeletija n. e., Sovetskaja archeologija XXII, 1955, 76.
- 26 M. J. B r a j č e v s k y j (Archeologični materialy, 36) ukázal, že oblasť rozšírenia fibúl je omnoho širšia ako oblasť rozšírenia jamkového emailu. Podľa autora sa zvlášť často vyskytujú na pravobreží Dnepra, vyskytujú sa však aj západnejšie (napr. na Volynsku) a na ľavobreží. K zemepisnému rozšíreniu lúčovitých fibúl porov. aj R y b a k o v B. A., Novyj sudžanskij klad antskogo vremeni, KS IIMK XXVII, 1953, 86; t e n i s t ý, Drevnije rusy, Sovetskaja archeologija XVII, 1953, 42, 57 (hlavne fibuly s koncentrickými kruhmi). Martynovský typ fibuly podľa B. A. R y b a k o v a (SA XVII, 1953, 57) je rozšírený v Porosí, vyskytuje sa v Severskej a Mjromskej oblasti (k tomu porov. ďalej R y b a k o v B. A., Remeslo drevnej Rusi, Moskva 1948, 77; K o r z u c h i n a G. F., K istorii Srednego Podneprovja, 74.
- 27 R y b a k o v B. A., Drevnije rusy, Sovetskaja archeologija XVII, 1953, 84.
- 28 Tamže, 84. Pre datovanie martynovskej lúčovitej fibuly v poslednej dobe sa využívajú aj pamiatky kultúry pohrebných polí čerňachovského typu, ktoré sa našli v Martynovke, ako aj v iných pokladoch antskej doby. K týmto problémom porov. B r a j č e v s k i j M. J., O nekotorych spornych voprosach rannej istorii vostočnyh slavian, KSIA vypusk 6, 1956, 81-82; t e n i s t ý, K istorii lesostepnoj polosy Vostočnoj Jevropy v I tysiačeletii n. e., Sovetskaja archeologija 3, 1957, 123; R y b a k o v B. A., Novyj sudžanskij klad, 87. Okrem martynovského pokladu sa spája s čerňachovskou kultúrou aj maloržavecký poklad, porov. B r a j č e v s k i j M. J., O nekotorych spornych voprosach, 79; t e n i s t ý, K istorii lesostepnoj polosy, 123.
- 29 K novým nálezom bosporských lúčovitých fibúl porov. P u d o v i č V. K., Tri bosporskiye lučevyje fibuly, Sovetskaja archeologija 2, 1962, 142-148 (aj s obrázkami).
- 30 B e n i n g e r E., Germanenzeit in Niederösterreich von Marbod bis zu den Babenbergern, Wien 1934, obr. 46. Túto fibulu datuje do V. stor. Porov. aj M u l l e r G., Die gotische Fibel von Gátér in Ungarn, Mannus 27, 1935, 119, obr. 9.
- 31 V germánskom (gótskom) prostredí sa však vyskytujú v ojedinelých prípadoch podobné fibuly aj s runovým nápisom, ako napr. fibula z Freilauberersheimu.

- Porov. k tomuto napr. W e b e r E., Kleine Runenkunde, Berlin 1941, 11, obr. 1. Uvedený doklad možno pokladať za jedno zo svedectiev o gótskych predlohách pre podobné fibuly v období tzv. sťahovania národov v Európe.
- 32 Porov. S p i c y n A. A., Obozrenije nekotorych gubernij i oblasti Rossii v archeologičeskom otnošenii, Zapiski Russkogo archeologičeskogo obščestva VIII, vypusk I-II, novaja serija, 135; B r a j č e v s k y j M. J., Archeolohični materialy, 44. Všetkých päť fibúl z Koloskova aj v komplexe ostatných pamiatok VI.-VII. stor. najnovšie vypublikoval B. A. R y b a k o v (Drevnije rusy, 63, obr. 12).
- 33 R y b a k o v B. A., Drevnije rusy, 66.
- 34 K vyobrazení porov. C i n c i k J. G., Ancient Slovak Fibulas and Pseudo-Fibulas - Staroslovenský pôvod spiniek-spôn, Whiting, Indiana 1957, obr. 8: 4. Fragment fibuly s koncentrickými krúžkami, úplne analogickej k fibule z Koloskova, našiel sa na sídlisku pri Zvoneckom prahu neďaleko Majorky v Nadporoží; porov. B o ť a n s k i j A. V., Archeologičeskije nachodki v Dneprovskom Nadporožie, Sovetskaja archeologija 1, 1960, obr. 1: 1. Autor tieto pamiatky (lúčovitá fibula a zoomorfna fibula) datuje do VI.-VII. stor. (l. c., 277).
- 35 R y b a k o v B. A., Drevnije rusy, 91. Výskyt špirálovitých záušnic z pokladov VI.-VII. stor. má genetickú súvislosť tak s predchádzajúcim, ako aj s nasledujúcim obdobím (Kijevská Rus). Tieto špirálovité záušnice tiež potvrdzujú domáci miestny pôvod slovanského šperkárstva v Podnepří. K analýze pokladov z tohto hľadiska porov. aj B r a j č e v s k i j M. J., K istorii lesostepnoj polosy, 128.
- 36 R y b a k o v B. A., Novyj sudžanskij klad, 75-90.
- 37 Podľa B. A. R y b a k o v a (Novyj sudžanskij klad, 87) fibula zo Smorodiny presne kopíruje martynovskú a aj teritoriálne je najbližšie k Sudže.
- 38 R y b a k o v B. A., Drevnije rusy, 64.
- 39 Tamže, 68.
- 40 R y b a k o v B. A., Novyj sudžanskij klad, 89.
- 41 G a e r t e W., Urgeschichte Ostpreusens, Königsberg 1929, obr. 220c.
- 42 Tamže, obr. 220a.
- 43 B. A. R y b a k o v (Drevnije rusy, 84) bronzovú fibulu z Kňažej Gory, zhotovenú technikou rezby do vosku, kladie do V. stor. a podľa jeho názoru zobrazuje včasnejšiu kerčskú predlohu než je martynovská fibula. Fibuly z lokalít Kňažaja Gora a Čerkassy pokladá za najvčasnejšie fibuly v ruskej oblasti.
- 44 K tomuto porov. Katalog vystavki XI Archeologičeskogo sjezda, Kijev 1899, 155; B r a j č e v s k y j M. J., Archeolohični materialy, 43; t e n i s t ý, Pro datovanie šyfernych priaslyo, Archeolohija IV, Kyjiv 1950, 95. Dve lúčovité fibuly zo žiarového hrobu na lokalite Staraja Miropoľ (Žitomírska oblasť) datuje do VI.-VII. stor.
- 45 Dve lúčovité fibuly z Berezovky (Krasnokutský rajón) našli sa v mohyle, pozri D a n i l e v i č V. E., Raskopki kurganov okolo s. Bud u ch. Berezovki, Aochtyrskogo ujezda, Charkovskoj gub., Trudy XII Archeologičeskogo sjezda I, 427-432; S p i c y n A. A., Drevnosti antov, Sbornik v česť A. I. Sobolevskogo, Leningrad 1928, 494; B r a j č e v s k y j M. J., Archeolohični materialy, 44.
- 46 M. J. B r a j č e v s k y j (Archeolohični materialy, 47) datuje Pastyrskoje gorodišče do VI.-VII. stor. Napríklad už A. A. S p i c y n (Gorodišča v Sred-

nem Pridneprovie, Trudy XII Archeologičeskogo sjezda I, 102). ukázal, že v poklade z Pastyrského gorodišča sa vyskytujú aj predmety gótskeho pôvodu. Za také môžeme pokladať lúčovité fibuly zdobené zvieračím štýlom (napr. l. o., tab. III: 5, 6). K spomenutému pokladu porov. aj najnovšie objavy, ktoré uvádza M. J. B r a j č e v s k y j, Pastyrskij skarb 1949 r., Archeolohija VII, 1952, 161-173; t e n i s t ý, Doplnenie k publikácii pastyrského klada 1949 g., Sovetskaja archeologija I, 1957, 246; t e n i s t ý, K istorii lesostepnoj polosy, 127. Na základe novej prenikavej analýzy lúčovitých, antropomorfných a zoomorfných fibúl, náramkov s rozšírenými koncami, garnitúr opaskov, záušnic tzv. "pastyrského typu" datuje poklad z Pastyrského gorodišča do VII.-VIII. stor. a dokazuje, že poklad neodráža počiatočnú etapu šperkárskeho remesla, ale predstavuje koniec tej historickej periódy, ktorá je v strednom Podnepří v oblasti umeleckého remesla charakterizovaná komplexom "lúčovitých fibúl". Pastyrskoje gorodišče pokladá súčasne celkom oprávnene za stredisko šperkárskej výroby v strednom Podnepří.

- 47 V Balakleji (Smilianský rajón) našli sa dve lúčovité fibuly v kostrovom hrobe. K nim porov. B r a j č e v s k y j M. J., Archeolohični materialy, 43.
- 48 K nálezu v Babiči (Kanevský rajón) porov. Katalog vystavki XI Archeologičeskogo sjezda, Kijev 1899, 81; B r a j č e v s k y j M. J., Archeolohični materialy, 43.
- 49 K nálezom lúčovitých fibúl na Kanevsku porov. B r a j č e v s k i j M. J., Drevneslavianskije pamiatniki Kanevščiny, Naukovi zapysky IX, vypusk 5, Trudy Kanijskoho bioheohrafičnogo zapovidnyka, No. 8, Kyjiv 1930. K tomu porov. aj zprávu L. D. D m i t r o v a v čas. Kratkije soobščeniija Instituta archeologii I, 1952, 102.
- 50 K antropomorfným a zoomorfným fibulám zo staršej literatúry stále cenná je štúdia D. N. E d i n g a Antropomorfnyje i zoomorfnyje fibuly Vostočnoj Jevropy, Trudy Instituta nacionalnych i etničeskich kul'tur Vostoka II, Moskva 1931.
- 51 K vyobrazeniu porov. S m i r n o v A. P., Očerki drevnej i srednevekovoj istorii narodov Srednego Povolžja i Prikamia, MIA SSSR 28, 1952, tab. XXXV: 6.
- 52 B e r e z o v e o D. T., Poselenija uličej na r. Ľasmine, Slaviane nakanune obrazovanija Kijevskoj Rusi, MIA SSSR 108, 1963, obr. 25: 2. K Moločarni: tamže, 199. Vyskytujú sa aj v komplexe pamiatok lúčovitých fibúl zo Suuk-Su na Kryme (l. o., tab. III: 3, tab. IV: 3).
- 53 R y b a k o v B. A., Remeslo drevnej Rusi, obr. 11.
- 54 Ďalší takýto náramok aj s antropomorfnou fibulou pochádza z Malej Žitomírskej ulice v Kijeve; porov. K o r z u o h i n a G. F., K istorii Srednego Podneprovja, obr. 4.
- 55 Takéto náramky s mierne rozšírenými koncami našli sa napr. aj v poltavskom poklade. K ich vyobrazeniu porov. B r a j č e v s k i j M. J., K voprosu o genetičeskich svjazach juvelirnogo remesla antov i Kijevskoj Rusi, Kratkije soobščeniija Instituta archeologii I, 1952, 45. Také isté náramky sú známe aj z kopijovského pokladu (l. c., obr. 2: 11) a z Kijeva (porov. K o r z u o h i n a G. F., l. o., obr. 5 a 6).
- 56 B r a j č e v s k i j M. J., K voprosu o genetičeskich svjazach, 45.
- 57 K tomuto porov. Ukrajinska Raďanska encyklopedija VIII, Kyjiv 1962, 514.
- 58 S p i o y n A. A., Drevnosti antov, 492-495. Popri lúčovitých fibulách autor pokladá správne za antské aj antropomorfné a zoomorfné fibuly, čo dnešná sovietska archeológia plne uznáva.

- 59 R y b a k, o v B. A., Anty i Kijevskaja Rus, Vestnik drevnej istorii 1, 1939; t e n i s t ý, Poľane i severľane, Sovetskaja etnografija VI-VII, 1947.
- 60 R y b a k o v B. A., Drevnije rusy, 42.
- 61 Treba však uviesť, že kompaktné gótske osídlenie nie je doložiteľné ani v Maďarsku. Aj tam, teda v Karpatskej kotline, ide tiež iba o ojedinelé nálezy, poklady a pod. K tomuto porov. aj E n s s l i n W., Die Ostgoten in Pannonien, Byzant.-neugriech. Jahrbücher VI, 1928; S c h m i d t L., Die Ostgermanen, München 1941.
- 62 S a l i n E., La civilisation mérovingienne I, Paris 1930.
- 63 R y b a k o v B. A., Novyj sudžanskij klad, 75.
- 64 S a l i n B., Die altgermanische Thierornamentik, Stockholm 1904.
- 65 K otázke deformovaných lebiek na gótskych náleziskách porov. P e t r o v G. I., Ob antropologičeskich materialach Eski-Kermenskoj ekspedicii, Materialy Eski-Kermenskoj ekspedicii 1931-1933 gg., Izvestija GAIMK, vypusk 117, Moskva-Leningrad 1935, 13. Pre katakombové hroby deformáciu lebiek autor uvádza ako typický zjav. Všetky deformované lebky určuje ako mužské.
- 66 G. I. P e t r o v (l. c., 14) uvádza, že podľa morfológických zvláštností lebky brachyoidného typu z Eski-Kermenu sú identické s brachyoidnými lebkami zo Zakaukazska. Dolichocefálny typ podľa neho má analógie k lebкам z Mangupu. Pokiaľ ide o etnickú príslušnosť deformovaných lebiek z Krymu, podľa najnovších pozorovaní (S o k o l o v a K. F., Antropologičeskije materialy iz rannesrednevekovych mogil'nikov Kryma, Istorija i archeologija srednevekovogo Kryma, Moskva 1958, 68 n.) sa ukazuje, že táto otázka ešte stále nie je vyriešená. Pri deformovaných lebkách z Krymu (napr. Suuk-Su, Čufut-Kale) autorka pripúšťa skôr sarmatsko-alanský vplyv. K najnovším názorom o Alanoch porov. K r u p n o v J. I., Alany, Sovetskaja istoričeskaja enciklopedija I, Moskva 1961, 330; L e w i c k i T., Alanowie, Słownik starożytności słowiańskich I, Wrocław-Warszawa-Kraków 1961, 10, 11; K u z n e c o v V. A. - P u d o v k i n V. K., Alany v Zapadnoj Jevrope v epochu velikogo pereselenija narodov, Sovetskaja archeologija 2, 1961, 79 n. K otázke deformácie lebiek u Hunov a u ostatných kmeňov vo východoeurópskej oblasti porov. W e r n e r J., Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches, Bayerische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Abhandlungen, Neue Folge, Heft 38A, München 1956, 5 n. (aj s príslušnou literatúrou). K r o p o t k i n V. V., Mogil'nik Suuk-Su i jeho istoriko-archeologičeskoe značenie, Sovetskaja archeologija 1, 1959, 181 n.
- 67 Novšie sovietske názory (porov. napr. Boľšaja sovetskaja enciklopedija 12, 351, heslo Goty krymskije) ukazujú na to, že krymských Gótov treba pokladať za tzv. "Góto-Alanov" a že ich kultúra (Suuk-Su) sa zmiešala s kultúrou miestnych pôvodných obyvateľov Krymu. A práve v tejto súvislosti sa ukazuje na to, že antropológia približuje lebky "Góto-Alanov" z Eski-Kermenu so severokaukazskými lebkami. Uvádza sa, že toto zmiešané obyvateľstvo sa uchovalo iba v hornatých častiach Krymu (Eski-Kermen, Mangup). Podľa týchto teórií "Góto-Alani" v VII.-VIII. stor. sa dostávajú pod moc Kozarov.
- 68 K problematike Gótov a Hunov na Kryme od konca IV. stor. porov. R e p n i k o v N. I., Nekotoryje mogil'niki oblasti krymskich gótov, IAK vypusk 19, SPb 1906. Š m i d t F. I., Raboty po južnom beregu Kryma (Giirogor), Archeologičeskije raboty Akademii na novostrojках v 1932-33 gg., Izvestija GAIMK, vypusk 109, tom I, Moskva-Leningrad 1935, 188-200; V a s i l j e v A.

- A., Goty v Krymu I, *Izvestija Rossijskoj Akademii istorii materialnoj kultury* I, 1921, 265-344; O x e n s t i e r n a E. C. G. Graf, *Die Urheimat der Goten*, Leipzig 1945, 191, 192; R y b a k o v B. A., *Remeslo drevnej Rusi*, Moskva 1948, 4 n.; K r o p o t k i n V. V., *Iz istorii srednevekovogo Kryma*, Sovetskaja archeologija XXVIII, 1958, 198 n.; Ukrajinska Račanska encyklopedija VII, Kyjiv 1962, 380, heslo Krym; *Materialy po archeologii jugo-zapadnogo Kryma (Chersones, Mangup)*, MIA SSSR 34, 1953; K r o p o t k i n V. V., *Mogiľnik Suuk-Su i jeho istoriko-arheologičeskoje značenie*, Sovetskaja archeologija I, 1959, 181.
- 69 M a v r o d i n V. V., *K voprosu ob "antach" Psevdomavrikijsa*, Sovetskaja etnografija 2, 1954, 36.
- 70 S a l i n B., *Die altgermanische Thierornamentik*, Stockholm 1904. K názorom B. S a l i n a o germánskych fibulách porov. R a v d e n i k a s V. I., *Za marksistskuju istoriju materialnoj kultury*, *Izvestija GAIMK* VII, vypusk III-IV, Leningrad 1930, 26.
- 71 A n t o n i e w i c z W., *Metálowe spinki goralskie*, *Prace Komisji etnograficznej polskiej akademii umiejtności* 8, Kraków 1928. Korene goralského šperkárstva a iných zložiek kultúry spája s kultúrou Gótov. K jeho názorom porov. R i c h t h o f e n B., *Zur Bearbeitung der metallenen Schnallen der Goralen Westgaliziens und der Slowakei durch Prof. Antoniewicz*, *Mannus* 21, 1929, 312-318; z hľadiska slovenského k tomu porov. P o l o n e c A., *Kovové spínadlá na slovenskom ľudovom odeve*, *Slovenský národopis* IV, 1956, 368 n.
- 72 M ü l l e r G., *Die gotische Fibel von Gátér in Ungarn*, *Mannus* 27, 1935, 114-130.
- 73 F e t t i c h N., *Régészeti tanulmányok a késői hunfémművesség történetéhez*, *Archaeologia Hungarica* XXXI, 1951, 56 n.
- 74 W e r n e r J., *Slawische Bügelfibeln des 7. Jahrhunderts*, *Reinecke-Festschrift*, Mainz 1950, 150-172, tab. 27-43. Zo súčasných autorov najpresvedčivejšie dôkazy o antskom pôvode podneperských lúčovitých fibúl priniesol B. A. R y b a k o v: *Remeslo drevnej Rusi*, Moskva 1948; t e n i s t ý, *Novyj sudžanskij klad*, 86; t e n i s t ý, *Drevnije rusy*, 23 n., 41, 42.
- 75 C i n o i k J. G., *Ancient Slovak Fibulas and Pseudo-Fibulas*, *Staroslovenský pôvod spiniek-spôn*, Whiting, Indiana 1957.
- 76 K u d l á č e k J., *Kultúra pohrebných polí čerňachovského typu na Ukrajine a antská problematika*, *SlA* V, 1957, 363 n.
- 77 W e r n e r J., *Slawische Bronzefiguren aus Nordgriechenland*, *Abhandlungen der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Klasse für Gesellschaftswissenschaften*, Jahrgang 1952, Nr. 2, Berlin 1953.
- 78 Tamže, tab. 1-6.
- 79 K vyobrazeniu tejto fibuly porov. K u d r n á č J., *Slované na území bývalé Dácie*, *Vznik a počátky Slovanů* I, 1956, 278, obr. 10 (v našej štúdii tab. V: 4). Fibuly z Morești sú v komplexe ostatných slovanských pamiatok datované do V.-VI. storočia. G. S t e f a n (*Archeologičeskije issledovanija na territorii Rumynskoj Narodnoj Respubliki v 1954 godu*, *Sovetskaja archeologija* XXIX-XXX, 1959, 293) ukázal, že lúčovité fibuly z Morești sú úplne analogické pamiatkam zo stredného Podneprja.
- 80 N e s t o r I., *La nécropole slave d'époque ancienne de Sărata Monteoru, Dacia*, *Nouvelle série* I, 1957, 291; N e s t o r I. - Z a h a r i a E., *Săpăturile de la Sărata-Monteoru din 1955*, *Materiale și cercetări arheologice*, IV, 1957, 187 n.

- 81 C o m ş a M., Deux fibules digitées découvertes en Olténie, Studii şi cercetări de istorie veche XII, 1961, 105-107.
- 82 K u d r n á ě J., l. c., 287.
- 83 D i m i t r o v D. I., Rannosrednovkovni fibuli vāv Varnenskija muzej, Izvestija na Varnenskoto archeologičesko družestvo XII, 1961, obr. 1. K lúčovitej fibule z Novgradu porov. V y ž a r o v a Ž. N., O proischoždenii bolgarskich pachotnyoh orudij, Moskva 1956, obr. 13.
- 84 D i m i t r o v D. I., l. c., obr. 2, 3, 4.
- 85 Tamže, 59.
- 86 Tamže, 59.
- 87 B e n i n g e r E., Die germanischen Bodenfunde in der Slowakei, Reichenberg-Leipzig 1937, tab. 29.
- 88 D i m i t r o v D. I., l. c., 59.
- 89 Porov. napr. Dejiny Bulharska, Bratislava 1962, 17; Istorija na Bālgarija I, Sofija 1961, 47; K o s e v D., C h r i s t o v Chr., A n g e l o v D., Kratka istorija na Bālgarija, Sofija 1962, 15.
- 90 V i n s k i Z d., Gibt es frühslawische Keramik aus der Zeit der südslawischen Landnahme?, Archaeologia Iugoslavica I, 1954, obr. na str. 79.
- 91 S z y m a ŋ s k i W., Ergebnisse der auf dem Burgberg Szeligi, Kreis Płock in den Jahren 1959-1960 durchgeführten Forschungen, Archaeologia Polona V, 1962, 76 n., obr. 7.
- 92 F e t t i c h N., l. c., 56 n.
- 93 Tamže, tab. XXXI: 6.
- 94 Tamže, tab. XXXI: 5, 8.
- 95 Tamže, tab. XXXII: 1-3.
- 96 Tamže, tab. XXXII: 3.
- 97 Tamže, tab. XXXII: 5.
- 98 Tamže, 56, 57.
- 99 C i n c i k J. G., l. c., obr. 8: 4. Pātlúčovā fibula zdobenā konoentrickými krúžkami našla sa aj v avarskom hrobe na ostrove Csepel: Cs. S ó s Á., Újabb avarkori leletek Csepel szigetről, AÉ 88, 1961, obr. 11: 1.
- 100 K vyobrazeniu fibuly porov. Magyarország népeinek története a honfoglalás koráig, Budapest 1962, obr. 36.
- 101 Ostatné známe fibuly z Karpatskej kotliny, ktoré uvádza J. H a m p e l (Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn, Braunschweig 1905) nemožno pokladať za slovanské; treba ich pripísať Gótom, Langobardom, resp. iným etnickým skupinám v období tzv. sťahovania národov, ako aj po tomto období.
- 102 K vyobrazeniu porov. M ü l l e r G., Die gotische Fibel von Gátér in Ungarn, Mannus 27, 1935, obr. 1.
- 103 Ku gótskej problematike vo východnej Európe porov. aspoň najdôležitejšie diela: B r a u n F. A., Razyskanija v oblasti goto-slavianskich otnošenij, SPb 1899; S a l i n B., Die altgermanische Thierornamentik, Stockholm 1904; R e p n i k o v N. I., Nekotoryje mogilniki oblasti krymskich gotov, Izvestija archeologičeskoj komissii, vypusk 19, SPb 1906; B a y e De, Les tombeaux de Goths en Crimée, Mémoires de la Société National des Antiquaires de France LXVII, Paris 1907; R o s t o v t z e f f M., Iranian and Greeks in South Russia, Oxford 1922; N e r m a n B., Die Herkunft und die frühesten Auswanderungen der Germanen, Stockholm 1924; R a v d o n i k a s V. I., Peščernyje goroda Kryma i gotskaja problema v sviazi so stadialnym razvitiem

- Severnogo Pričernomoria, Gotskij sbornik, Leningrad 1932; Š m i d t F. I., Esko-Kermenskaja ekspedicija, Soobščenijsa GAIMK 11-12, 1932; B a b e n ě i - k o v V. P., Iz istorii Krymskoj Gotii, Izvestija GAIMK, vypusk 117, 1935, 145-153; G o t i e J. V., Železnýj vek v Vostočnoj Jevrope, Moskva-Leningrad 1930; V a s i l l i e v A. A., Goty v Krymu, Izvestija GAIMK V, 1927; A n t o n i e w i c z W., Metalowe spinki goralskie, Kraków 1928; t e n i s t ý, Ślady kultury gockiej na ziemiach słowiańskich do najazdu Hunów, se-parát (Zeszyt próbny Słownika starożytności słowiańskich), Warszawa 1934; S o h u o h h a r d t C., Alteuropa, Berlin-Leipzig 1935, 301 n.; t e n i s t ý, Vorgeschichte von Deutschland, München-Berlin 1939, 312 n.; E b e r t M., Südrussland im Altertum, Bonn-Leipzig 1921; Reallexikon der Vorgeschichte, Bd 4, Berlin 1926, 284, heslo Germanen, Bd. 13, heslo Südrussland; R y b a k o v B. A., Remeslo drevnej Rusi, Moskva 1948; V e r n a d s k y G., The Riddle of the Gothi Tetraxitæ, Südost-Forschungen XI, 1946-1952, 281 n.; N i e d e r l e L., Rukověť slovanských starožitností, Praha 1953, 147 n.; T r e t j a k o v P. N., U kolébky staré Rusi, 145 n., Ku gótským památkám na území Juhoslávie porov. Historija naroda Jugoslavije I, Zagreb 1953, 56.
- 104 J. V. G o t i e (l. c., 33) poukázal na úzku príbuznosť Gótot s Gutonmi, najstaršími obyvateľmi ostrova Gotland. Podľa W. A n t o n i e w i c z a (Ślady kultury gockiej, 6) počiatkové rozšírenie Gótot treba umiestniť na Vestergotland a Östergotland a chronologicky ho zaraďuje na rozhranie starého a nášho letopočtu. Ďalej porov. W e i b u l l C., Die Auswanderungen der Goten aus Schweden, Göteborg 1958.
- 105 Porov. O x e n s t i e r n a E. C. G. Graf, Die Urheimat der Goten, Leipzig 1945, 182, obr. 147; územie rozšírenia Gótot v baltickej oblasti pokladá za druhú pravlasť Gótot. Do spomenutej oblasti Góti prišli z ostrova Gotland.
- 106 K problematike Gótot na území Poľska porov. M ü l l e r - K u a l e s G., Die Goten, Ostgermanen und Nordgermanen, Vorgeschichte der deutschen Stämme III, Leipzig-Berlin 1940, 149 n.; S c h i n d l e r R., Die Besiedlungsgeschichte der Goten und Gepiden im unteren Weichselraum auf Grund der Tongefässe, Leipzig 1940; A n t o n i e w i c z W., Zagadnienie Gotów i Gepidów na ziemiach polskich w okresie rzymskim, Przegląd Zachodni 5/6, 1951, 26 n.; K o s t r z e w s k i J., Germanie przedhistoryczni w Polsce, Przegląd archeologiczny VII, 1946, 83 n.; T y m i n i e c k i K., Droga Gotów na południe, Archeologia III, 1949, 112 n.; K o s t r z e w s k i J., Czy państwo polskie zawdzięcza swe powstanie Gotom?, Przegląd archeologiczny IX, 1950, Nr. 1, 1 n. (kritika názorov J. C z e k a n o w s k é h o o vplyve Gótot pri vzniku staropoľského štátu). S o h w a r z E., Die Urheimat der Goten und ihre Wanderungen bis Weichselland und nach Südrussland, Saeculum 3, 1952, 13 n.; K m i e c i ŋ s k i J., Zagadnienie tzw. kultury gocko-gepidzkiej na Pomorzu wschodnim w okresie wczesnorzymskim, Łódź 1962; Ł o w m i a ŋ s k i H., Początki Polski I, Warszawa 1963, 256 n.
- 107 L. N i e d e r l e (Rukověť, 148) dáva počiatkové pohyby Gótot do súvislosti so začiatkom markomanských vojen roku 165 n. l.
- 108 J. V. G o t i e (l. c., 33) spája močaristé oblasti, ktoré prešli Góti, s močariskami na Bugu a Nareve alebo s barinami Polesia. A. B. R y b a k o v (Drevnije rusy, 47) údajne antického zpravodajstva o tom, že Góti prešli močaristým krajom Oium, spája s Pinskými močiarimi a nazdáva sa, že Góti tu bojovali so Spalmi a potom odtiahli na juh do Pričernomoria. K tejto proble-

- matike porov. ďalej N i e d e r l e L., Rukověť slovanských starožitností, Praha 1953, 148; I o r d a n, O proischoždenii i dejanijach getov, Getica (preložila E. Ć. S k r ž i u s k a j a), Moskva 1960, 195 n.
- 109 Najnovšie (Boľšaja sovětskaja enciklopedija 7, 1951, 553) sa uvádza, že od začiatku II. stor. Vizigóti na svojej ceste do Pričiernomoria sa usadili v poriečí Dnestra, kde sa zmiešali s miestnym obyvateľstvom (Alanmi a inými kmeňmi) a osvojili si jeho kultúru. Spomenuté dátum na základe nami uvádzaných súvislostí je pomerne včasné (k týmto otázkam porov. aj Ł o w m i a ň s k i H., Początki Polski I, Warszawa 1963, 263 n.). Ak sovietska veda pripúšťa, že sa Góti miešali na svojej ceste do Pričiernomoria s niektorými inými kmeňmi (etnicky a kultúrne), potom takmer vždy sa uvádzajú iba Alani. Tento názor pokladáme za nesprávny, pretože pri takomto poňatí otázky vo východoeurópskej oblasti Góti sa mali vždy stretávať s Alanmi, vždy mali prijímať ich kultúru, etnicky sa s nimi vždy miešali atď. Teda vo východoeurópskej oblasti všade sa mali nachádzať iba Alani.
- 110 J. V. G o t i e (l. c., 34) sa nazdáva, že k prvým zrážkam Gótot s Rimanmi došlo za vlády cisára Caracallu (212-217). Aj M. E b e r t (Südrussland im Altertum, 389) počiatkové styky Gótot s rímskym impériom kladie na začiatok III. stor. No toto dátum, zdá sa, je priskoré. Prechod Gótot cez Dunaj roku 238 možno pokladať skôr za počiatkovú etapu tzv. gótskych vojen s rímskym impériom. K politickým dejinám Gótot porov. E o k h a r d t K. A., Die Nachbenennung in den Königshäusern der Goten, Südost-Forschungen 14, 1955, 41 n.
- 111 Napríklad lokalita Suuk-Su na Kryme, ktorú môžeme pokladať za gótske pohrebisko, v ničom neumožňuje datovať pobyt Gótot na Kryme pred III. stor. Potvrdzujú to aj numizmatické nálezy: z konca III. stor. sú tu známe nálezy mincí Bosporského kráľovstva, potom Justinianá Veľkého (527-565), Mauríka (582-602) a Ľva VI. (886-912).
- 112 Gótske, resp. germánske (Vandali, Góti, Gepidi, Langobardi) pamiatky aj v Karpatskej kotline sa vyskytujú viac-menej iba v ojedinelých nálezocho, pokladocho a pod. Ani tu Góti nevytvorili kompaktné osídlenie. K tomuto porov. napr. F e t t i c h N., A szilágysomlyóimásodik kinos, Archaeologia Hungarica VIII, 1932; K o v r i g I. L., Die Germanen, Archäologische Funde in Ungarn, Budapest 1956, 301 n., mapa IV. I. L. K o v r i g o v á (A népvándorlások népei, Budapest 1955, 14) ukazuje, že pobyt Gótot ani v Panónii netrval dlho, ca 30 rokov; podľa autorky Góti sa usadili hlavne v okolí Balatonu.
- 113 R o s t o v t z e f f M., Iranian and Greeks in South Russia, Oxford 1922, 210 n.
- 114 Porov. aj Ukrajinska Raďanska encyklopedija I, Kyjiv 1959, 243.
- 115 Na základe uvedených údajov treba odmietnuť názor (Boľšaja sovětskaja enciklopedija 10, 1952, 614), že Hermanrich zjednotil Ostrogótot a Vizigótot a napomohol v IV. stor. vytvoreniu kmeňového svazu na rozsiahlom priestranstve medzi Donom a Dnestrom. S uvedeným názorom nemožno súhlasiť, i keď ďalej sa uvádza, že gótsky kmeňový svaz bol nepevný v dôsledku separatistických tendencií jednotlivých kmeňových vodcov a bojov podmanených kmeňov proti Ostrogótom. Za správny názor treba pokladať ten, ktorý dokazuje, že vo IV.-VI. stor. v Podnestří hlavným etnikom boli slovanskí Anti (porov. Feofilakt S i m o k a t t a, Istorija, Moskva 1957, 214, pozn. 17). Aj podľa P. N.

- T r e ť j a k o v a (U kolébky staré Rusi, 146) nemožno presne zistiť, či Góti rozšírili svoju moc na slovanské kmene.
- 116 B r a j ě v s k í j M. J., K voprosu o genetických sviaziach juvelirnogo remesla antov i Kijevskoj Rusi, Kratkije soobščeniija Instituta arheologii 1, 1952, obr. 1 a 2; t e n i s t ý, Pastyrskij skarb 1949 r., Arheologija VII, 1952, tab. I: 1-3. .
- 117 K vyobrazení porov. B r a j ě v s k í j M. J., K voprosu o genetických sviaziach, obr. 2: 2. Genetickú súvislosť medzi VI.-VII. až IX.-X. stor. pripúšťa S. J a s n o s z (Antowie, Słownik starożytności słowiańskich I, 36).
- 118 F e t t i c h N., l. c., 33.
- 119 Tamže, 33.
- 120 Tamže, 7.
- 121 R y b a k o v B. A., Iskusstvo drevnich slavian, Istorija russkogo iskusstva I, Moskva 1953, 47, 56, 57.
- 122 K a p p e s o w a H. - S w o b o d a W., Balkany, Słownik starożytności słowiańskich I, 72; J a Ź d Ź e w s k i K., tamže, 460.
- 123 Porov. Historija naroda Jugoslaviije I, 69.

ZUR FRAGE DES REICHES DER GOTEN UND IHRES AUFENTHALTES
IM MITTLEREN DNESTRGEBIET
(ÜBER DIE GENESIS DER BÜGELFIBELN DER ANTEN)

JOZEF KUDLÁČEK

Das grosse Vorkommen von Bügelfibeln mit halbkreisförmiger Kopfplatte mit Knöpfen, mit auffallender Konzentration im mittleren Dneprgebiet, erhielt auf Grund der neuesten Entdeckungen eine völlig neue Beleuchtung. Die vorhergehende archäologische und historische Forschung koppelte ihr Vorkommen überwiegend an den Aufenthalt der Goten im mittleren Dneprgebiet, mit der Voraussetzung der Existenz eines ausgedehnten gotischen Reiches (Danparstadir nach der Hervararsaga aus dem XIII. Jh.). Die heutige Deutung des diesbezüglichen Quellenmaterials ermöglicht eine wesentliche Korrigierung dieser älteren Voraussetzungen.

Die gegenwärtige Interpretierung des archäologischen und historischen Materials ermöglicht es nicht, eindeutig die Existenz eines ausgedehnten gotischen Reiches vorauszusetzen und gestattet auch keine Annahme über die entscheidende Rolle der germanischen, bzw. gotischen Schmuckwarenerzeugung im Bereich des mittleren Dneprgebietes. Nach den vorhergehenden älteren Konzeptionen schrieb man den Goten die ausschlaggebende Rolle in der anfänglichen Entfaltung der altslawischen Schmuckwarenerzeugung, der altslawischen Kunst und im beginnenden Staatsbildungsprozess bei den Ostslawen zu, kurz, dass also die Kultur und der Staatsbildungsprozess bei den Ostslawen ein Import sei.

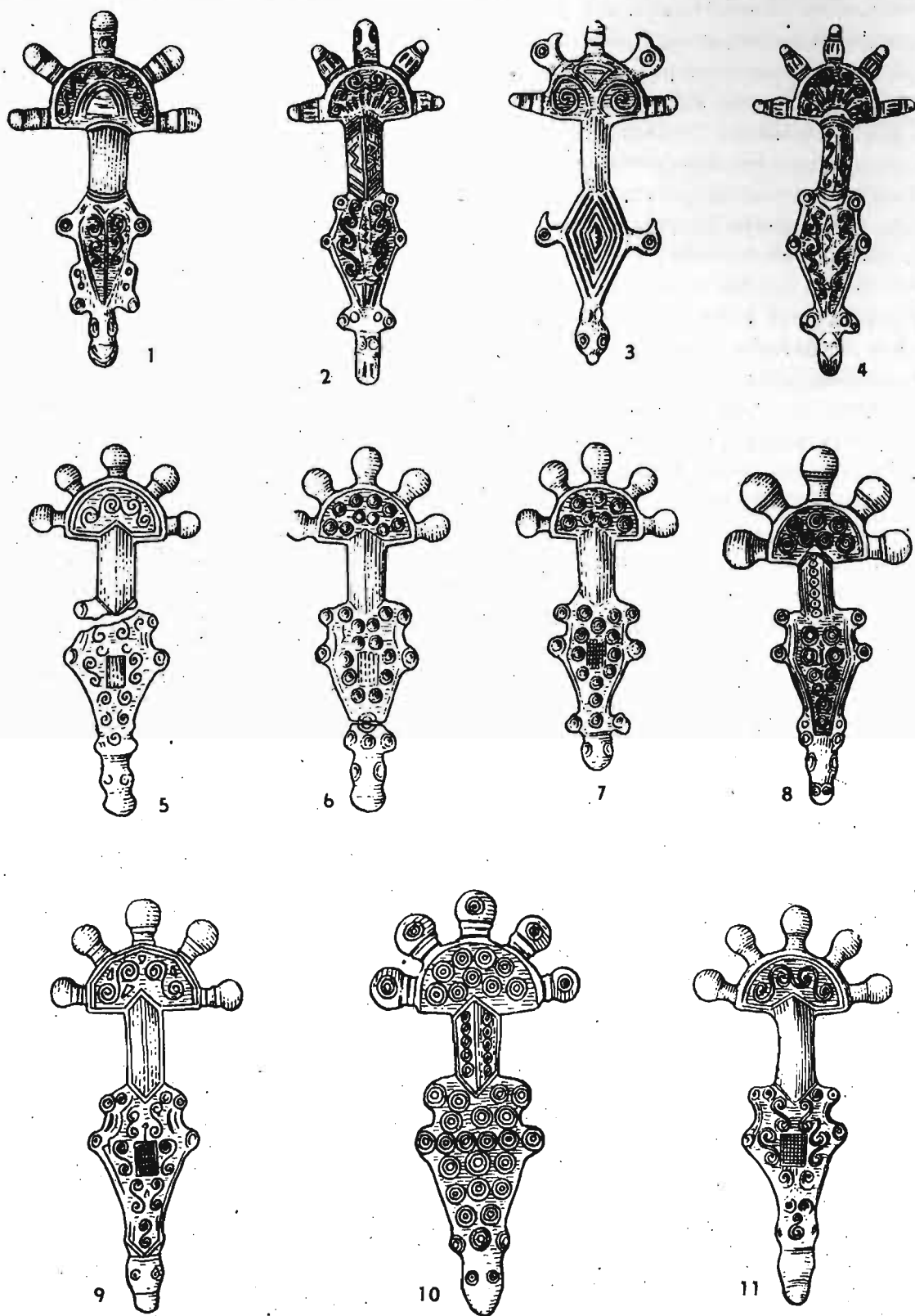
Die eingehende Analyse der Emailerzeugnisse, insbesondere der Bügelfibeln mit halbkreisförmiger Kopfplatte mit Knöpfen aus dem Dneprgebiet, die in Brand- und auch Körpergräbern, in Einzelfunden und Horten angetroffen werden, ermöglicht es, sie viel überzeugender der dortigen autochthonen Bevölkerung, vor allem den slawischen Anten, zuzuschreiben. Die Bügelfibeln mit halbkreisförmiger Kopfplatte

mit Knöpfen bilden im Kunsthandwerk des mittleren Dneprgebietes eine kompakte geschlossene Ganzheit, die mit dem Bereich des germanischen, bzw. gotischen Kunsthandwerks in keinem genetischen Zusammenhang steht; deswegen ist ihre Herkunft nicht im ausgesprochenen germanischen Gebiet zu suchen, in welchem ausserdem diese Fibeln in der spezifischen Dneprgebiet-Variante gar nicht einmal vorkommen. Als die wichtigsten Fundstellen der Bügelfibeln mit halbkreisförmiger Kopfplatte mit Knöpfen gelten Koloskovo (Brandgrab), Miropoľ (Brandgrab), Babiči (Hügelgrab), Berezovka (Hügelgrab), Valujki (Brandgrab), Smorodina, Bogoduchov, Ugly, Syrovatka, Budy, Sudža (Hort), Martynovka (Hort), Dudari, Podbolotje, Čerkassy, Knažaja Gora, Spas-Perekša, Pastyrskoje gorodišče (Hort), Kanev, Kiew usw. Alle diese Fibeln bilden einen geschlossenen Verband der Dneprgebiet-Variante der Bügelfibeln mit halbkreisförmiger Kopfplatte mit Knöpfen. Genetisch hängen sie mit dem vorhergehenden und auch nachfolgenden Zeitabschnitt zusammen, weswegen sie als heimische Erzeugnisse der slawischen Bevölkerung, u. zw. der Anten, zu betrachten sind. Es sind jedoch auf ihnen auch Einflüsse aus dem Kunsthandwerk des Bosporusgebietes zu beobachten.

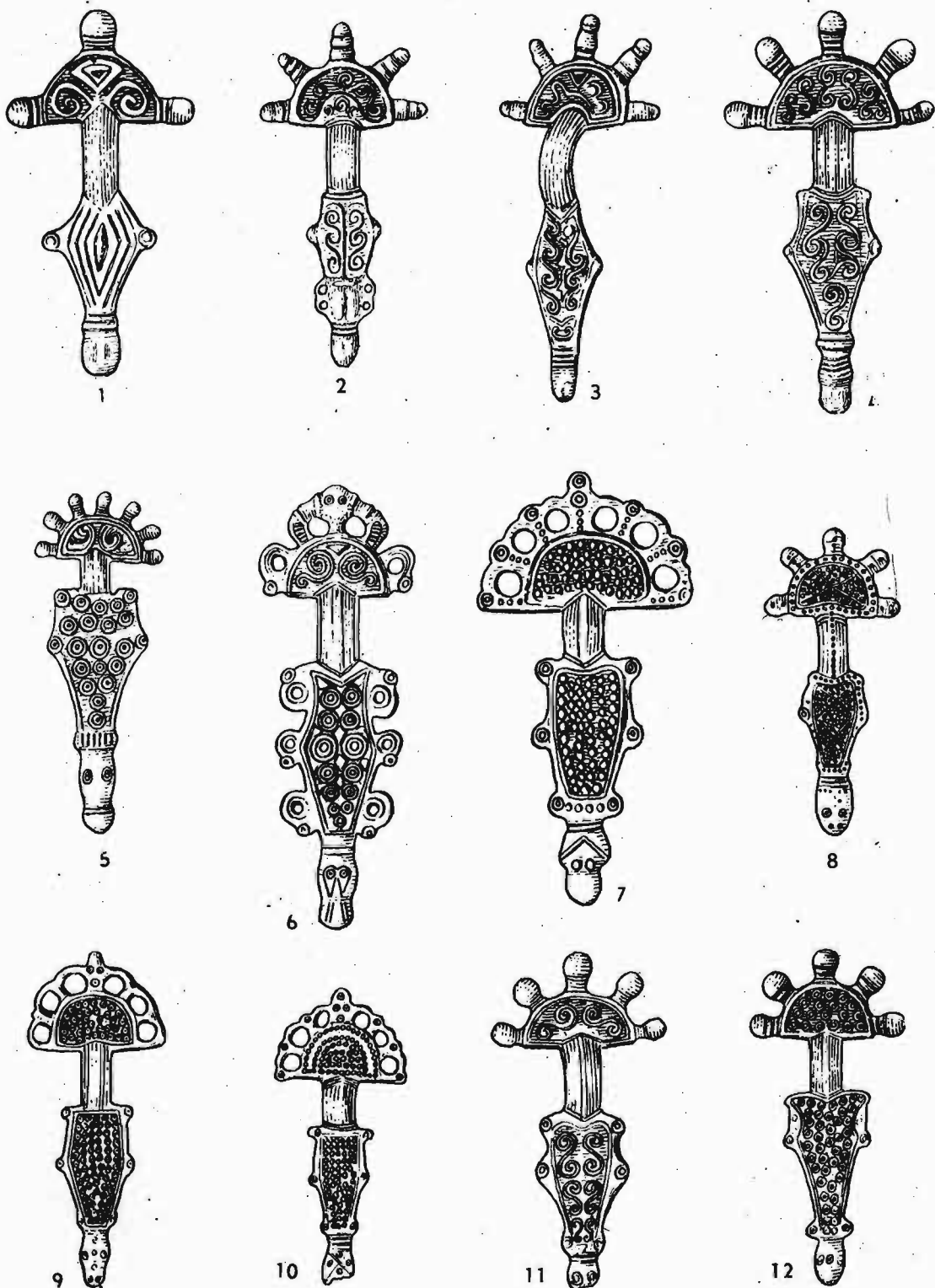
In letzter Zeit werden die hier behandelten Fibeln auch ausserhalb des Dneprgebietes angetroffen, u. zw. in Bulgarien, Rumänien, Jugoslawien, Ungarn und Polen. Wichtig sind die Entdeckungen in Rumänien, wo sie oftmals in ausgesprochen altslawischen Fundkomplexen vorkommen, z. B. in Sărata-Monteoru, und ebenso in Jugoslawien. Ausser bereits publizierten Funden kommt Neufunden von Bügelfibeln mit halbkreisförmiger Kopfplatte mit Knöpfen in der Frühkeszthely-Kultur im Karpatenbecken eine grosse Bedeutung zu, so z. B. in einem Frauengrab in Háros, Vecel usw. Auf breitestem geographischem Gebiet weisen die Bügelfibeln mit halbkreisförmiger Kopfplatte mit Knöpfen auf ihre Dnepr-Vorlagen hin, was erneut ihre Slawinität bestätigt. In der Keszthely-Kultur werden diese Fibeln selbst von ungarischen Autoren für slawisch gehalten.

Die geographische Verbreitung der Bügelfibeln mit halbkreisförmiger Kopfplatte mit Knöpfen kann als guter Beleg für die beginnende Migration der altslawischen Stämme aus dem Dneprgebiet auf die Balkanhalbinsel und in das Karpatenbecken entschieden noch vor dem Einfall der Awaren gelten. Ihr chronologischer Rahmen bewegt sich ungefähr zwischen dem VI.-VII. Jh. Bei der Beweisführung über die Slawinität der Bügelfibeln mit halbkreisförmiger Kopfplatte mit Knöpfen sind die Argumente B. A. R y b a k o v s und dann hauptsächlich J. W e r n e r s zu betrachten.

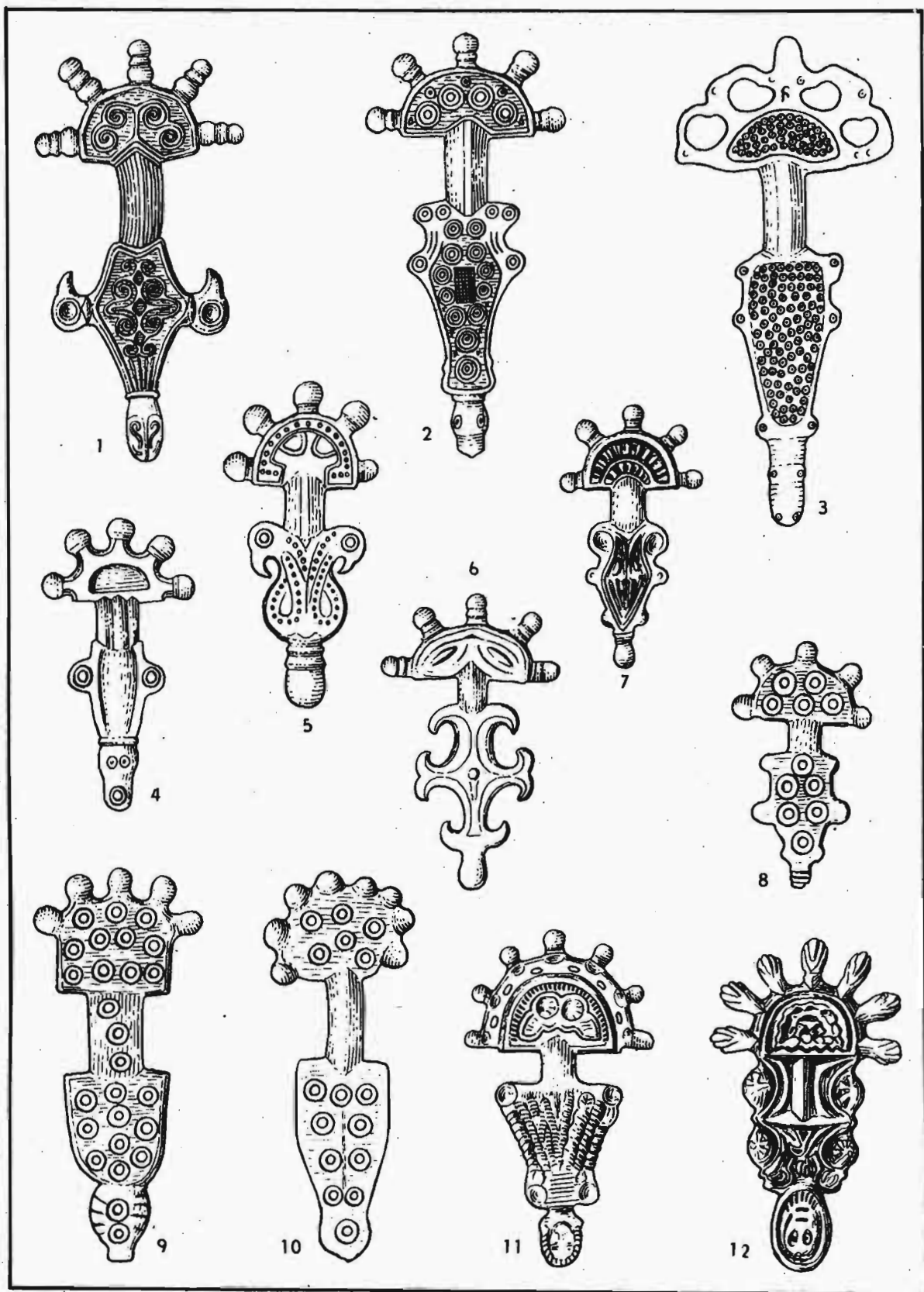
Übersetzt von B. Nieburová

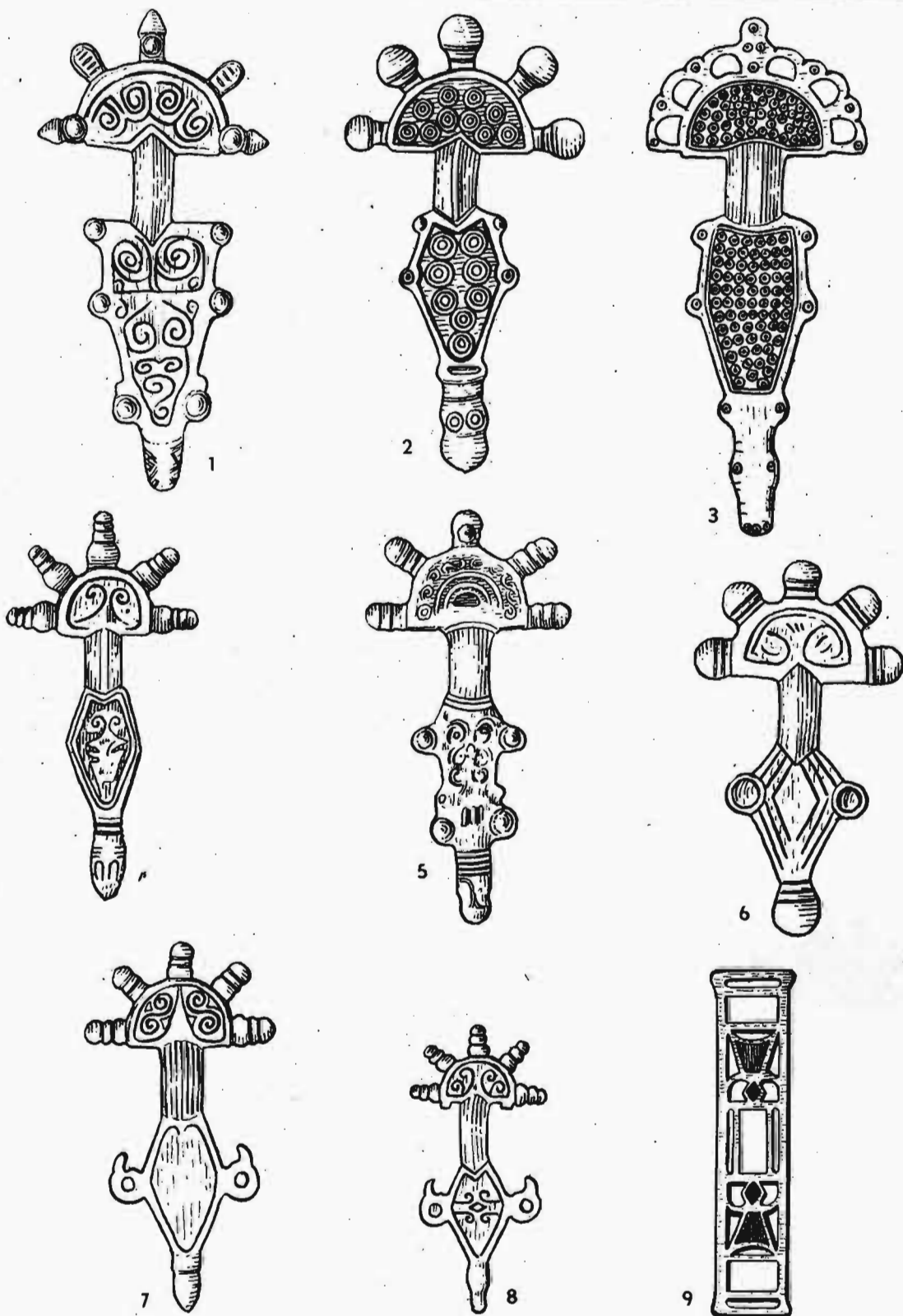
Tab. I. Lúčovité fibuly. 1-4 - Kerč; 5 - Suuk-Su (Krym); 6 - Smorodina; 7 - Sudža; 8, 9 - Charkovská gubernia; 10 - Voronežská gubernia; 11 - Podbolotie (neďaleko Muromy).

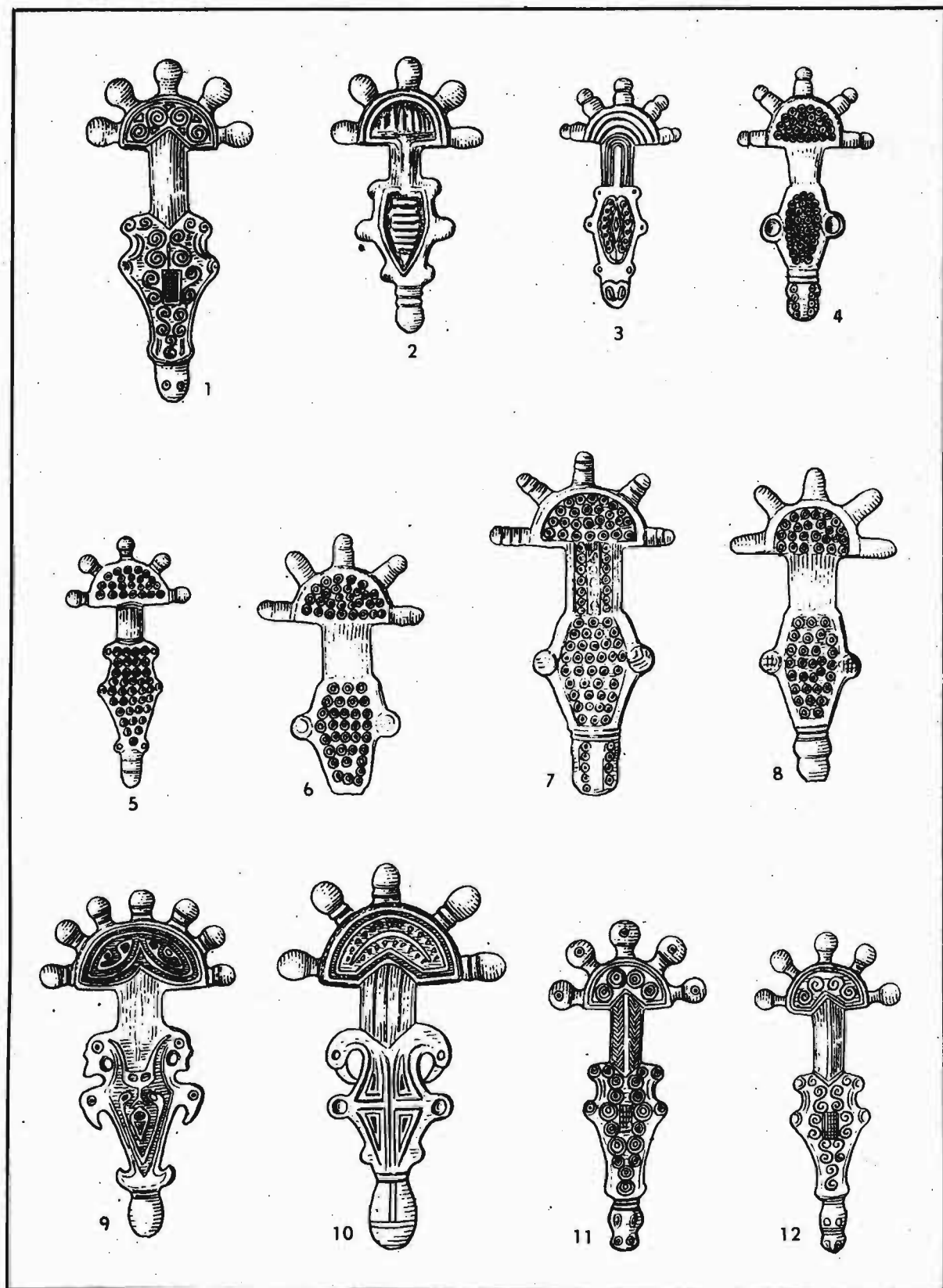
Tab. II. Lúčovité fibuly. 1 - Kanevský rajón; 2 - Čerkassy (Kijevská oblasť); 3 - Knažaja Gora; 4 - Bukrin (Kanevský rajón); 5-9 - Pastyrskoje gorodišče; 10 - Balakleja (Čerkasský rajón); 11 - Veremie (Obuchovský rajón, Kijevská oblasť); 12 - z kolekcií Charkovského múzea.

Tab. III. Lúčovité fibuly. 1 - Kanev; 2 - Čerkassy; 3 - Suuk-Su (Krym); 4 - Kaukaz; 5-7 - Pastyrskoje gorodišče; 8, 9 - okolie Keszthelyu (Maďarsko); 10 - Somló-Vásárhely (Maďarsko); 11 - Nea-Anchialos; 12 - Malá Azia.

Tab. IV. Lúčovité fibuly. 1-3, 5 - Saun-Su (Krym);
4, 6 - Krym; 7, 8 - Kerč; 9 - Novgorod Severskij.

Tab. V. Lúčovité fibuly. 1 - Martynovka; 2 - Stenjevec (Juhoslávia); 3 - Novgrad (Bulharsko); 4 - Moreşti (Sedmohradsko); 5 - Koloskovo; 6, 8 - Szentes-Berekhát (Maďarsko); 7 - Magyarosánád-Bökény (Maďarsko); 9 - Waplitz (Kr. Ortelsburg, východné Prusko); 10 - Daumen (východné Prusko); 11 - Staasdorf (pri Tullne); 12 - Dudari (Kanevský rajón).

K OTÁZKE NAJSTARŠIEHO SLOVANSKÉHO OSÍDLENIA NA SLOVENSKU

BOHUSLAV CHROPOVSKÝ

Doterajšie archeologické výskumy na Slovensku priniesli k riešeniu problematiky najstaršieho slovanského osídlenia veľké množstvo nového materiálu.¹ I keď mnohé novšie nálezy a náleziská sú priam prekvapujúce, predsa nemožno ešte podať súhrnný obraz spomenutého osídlenia, pretože nemáme dostatok materiálu a objektov pre poznanie štruktúry spoločnosti, narastania výrobných síl a výrobných vzťahov u najstarších Slovanov. Preto treba precízne rozlišovať a dôkladne rozoberať všetky okolnosti vplývajúce na celkový vývoj, ako aj ich pôsobenie na vytváranie špecifických a pre tú-ktorú dobu aj charakteristických objektov a produktov. Hoci v priebehu vývinu spoločnosti jestvuje vzájomné pôsobenie a javy, ktoré vystupujú v danej súvislosti ako účinnok, aj samy sa v ďalšom môžu stať príčinami a môžu spätne pôsobiť na základ, ktorý ich vytvoril, predsa však v historickom vzájomnom pôsobení spoločenských javov sa zachováva primát, určujúci význam materiálnych podmienok a materiálnych hybných síl vývinu spoločnosti.²

Aby bolo možné podať úplnejší prehľad o živote najstarších Slovanov, treba si okrem vlastnej materiálnej kultúry a jednotlivých objektov všímať predovšetkým datovateľné udalosti, ktoré majú širšie historické súvislosti a pritom sa viažu k archeologicky skúmaným objektom.³ Niektoré z týchto objektov možno priamo stožniť s historicky známymi dejiskami, iné aspoň dokumentujú vývoj spoločnosti v súvisi s týmito príbehmi. Z tohto aspektu chceme v tomto príspevku nadhodiť niektoré problémy už aj z toho dôvodu, že zásluhou jubilančky sa zistili viaceré dôležité lokality, ktoré spomenuté otázky osvetľujú.⁴

Napriek tomu, že ku komplexnému riešeniu otázky vzniku a pôvodu Slovanov naše pramene zatiaľ rozhodujúcim spôsobom neprispievajú, územie Slovenska má pre riešenie danej problematiky osobitný význam; dosvedčujú to okrem iných aj najnovšie nálezy na východe krajiny, kde sa rozpoznal nový kultúrny etnický prúd - tzv. prešovský typ.⁵ Tento typ materiálnej kultúry, ktorý má vzťah k zakarpatskej lipickej kultúre, ako aj novšie skúmané objekty pražského typu, umožňujúce potvrdiť predpokladaný vzťah k nadkarpatským poľským kultúram;⁶ poskytujú materiál a možnosť k prehĺbeniu poznatkov o začiatkoch slovanského osídlenia. Naskytuje sa tu, pravda, otázka príchodu, resp. autochtonnosti Slovanov na území Slovenska. Zdá sa, že práve objav prešovského typu, ako aj výskyt materiálnej kultúry starších etnických skupín na spomenutom území,⁷ potvrdzujú správnosť výsledkov bádania sovietskej školy,⁸ pokiaľ ide o problematiku etnogenézy Slovanov.

Čo sa týka prešovského typu, bude treba širšie rozviesť a riešiť jeho problematiku ani nie tak z hľadiska etnického, ako skôr z aspektu širších ekonomických a spoločenských vzťahov i vzájomných súvislostí s bližšími i ďalšími oblasťami. Aj keď východné Slovensku od III. storočia prekonáva svojrázny vývoj, predsa nemožno poprieť veľmi intenzívne styky a jeho spojenie s oblasťou čiernachovskej

kultúry a so súčasnými kultúrami v Poľsku. Súbor pamiatok prešovského typu je známy zo sídlisk v povodí strednej Torysy, v košickej oblasti, na Východoslovenskej nížine a najnovšie v kotline Tople.⁹ Prešovský typ na východnom Slovensku nesporne sa drží vo IV. a V. storočí a jeho na kruhu točená keramika, ale už bez vkolkovaneho ornamentu, sa veľmi podobá známej keramike doby tzv. sťahovania národov. V akej miere súvisí problém tejto keramiky s postupom Hunov, nemožno zatiaľ riešiť. Paralelne s keramikou vytáčanou na hrnčiarskom kruhu vyskytuje sa v prešovskom type keramika vyhotovená vo voľnej ruke (platí to aj o ostatných územných oblastiach), predstavujúca tzv. neskororímske tvary, resp. domácu materiálnu produkciu starousadlého obyvateľstva.¹⁰ Prešovský typ poznáme zatiaľ iba zo sídlisk, čo neumožňuje podať jeho širší rozbor, a preto zatiaľ možno o ňom hovoriť len ako o kultúrnom type odlišnom od Potisia, kde v tomto období sídlili Sarmati, prípadne Gepidi. Rad analógií a vývojových tendencií svedčí však o tom, že územie východného Slovenska sa podieľalo na novovznikajúcich kultúrach najstarších Slovanov.¹¹ Možno tu však sledovať akýsi úpadok vo výrobe keramiky, čo sa prejavuje najmä v tom, že namiesto dokonalých, na hrnčiarskom kruhu modelovaných tvarov rozširuje a uplatňuje sa keramika robená v ruke. Táto keramika, ktorú reprezentuje zvlášť sídlisko v Somotore,¹² datované do VI. a VII. storočia, podľa sovietskych bádateľov I. I. L a p u š k i n a a J. V. K u c h a r e n k a zhoduje sa s keramikou žitomirskej a korčakovskej skupiny¹³ východne od Karpát.

Doterajšie výskumy ukazujú, že na našom území ostávajú jednotlivé druhy predmetov materiálnej kultúry starého domáceho obyvateľstva, ktoré sú prekryté svojráznou skupinou pamiatok. Ide predovšetkým o charakteristické hrncovité tvary, líšiac sa od známych germánskych nálezov.¹⁴ Môžeme ich zvlášť zreteľne sledovať na náleziskách v západnej časti Slovenska, kde sa vyskytujú na sídliskách i na pohrebiskách spolu s vyspelou, na kruhu točenou keramikou. Najlepšie to vidno na nálezisku vo Výčapoch-Opatovciach, kde možno doložiť istú kontinuitu spoločne s nálezmi keramiky pochádzajúcej jednak z neskororímskych, jednak z čerňachovských dielní, ktorá sa doteraz v Karpatskej kotline označovala za produkt prisťahovaných germánskych alebo hunských kmeňov. Možno súhlasiť s A. T o č í k o m, ktorý sa domnieva, že najmä na sídliskách nejde o výsledok krátkého časového rozpätia osídlenia spomenutých národov, ale že tu ide o najstaršie slovanské rody, ktoré postupne od IV. stor. najskôr karpatskými priesmykmi priohádzali na naše územie a tu sa natrvalo osídlili.¹⁵ Na toto napokon poukazuje aj postupné pribúdanie keramiky pražského typu a husté osídlenie jej používateľov. Napriek tomu, že dosiaľ nepoznáme veľa takýchto lokalít a priamych dokladov tohto vývoja, predsa jeho zachytenie na východe i na západe krajiny jasne ukazuje na širokú škálu keramičných foriem, ktoré môžeme zaradiť pred dosiaľ známy pražský typ. Tieto pamiatky zreteľne ukazujú, že najnižšiu hranicu najstarších prejavov slovanskej materiálnej kultúry treba položiť omnoho nižšie a že tento druh keramiky sa vyvinul z pomerne jednotného podłożia na značne širokom teritóriu.¹⁶ Táto skupina pamiatok, ktorá sa vyvinula pred pražským typom a je doložená na žiarových pohrebiskách i sídliskách, zároveň dokladá aj samotné datovanie pražského typu.

Náhodné nálezy keramiky pražského typu, predtým známej výlučne zo žiarových hrobov, ako aj nové pohrebiská i sídliská v posledných rokoch neobyčajne rozmnožili mapu slovanských nálezísk. Problém ich datovania a etnickej príslušnosti najnovšími nálezmi a výskumami dostáva sa do nového svetla.¹⁷ Ukazuje sa, že najstaršia materiálna kultúra Slovanov a jej počiatky sú neobyčajne komplikované. Početnosťou nálezov prekvapuje zvlášť juhozápadné Slovensko, a tak sa vynára

problematika proveniencie materiálu a jeho rozšírenia. Keramické formy získané z novoobjavených pohrebísk a sídlisk, zvlášť spoločne sa vyskytujúca keramika - nezdobená i zdobená hustou vlnovkou i zväzkom vodorovných rýh - zdôrazňuje, že pražský typ je len časťou rôznorodého inventára. Zároveň treba zdôrazniť, že žiarový spôsob pochovávaní je od V. storočia v Karpatskej kotline doložený zatiaľ predovšetkým na juhozápadnom Slovensku, pričom najstaršiu skupinu tvoria uzavreté hrobové celky v Potvoriciach¹⁸ a Stupave.¹⁹ Keramika pražského typu zatiaľ siaha najďalej na východ po rieku Žitavu.²⁰ D. B i a l e k o v á došla na základe rozboru keramiky pražského typu k záveru, že celú oblasť Slovenska v IV.-VI. storočí môžeme rozdeliť na tri okruhy. Kým východné Slovensko inklinuje k Zakarpatsku, juhozápadná časť súvisí s karpatskou oblasťou, Moravou, Polabím v Čechách a strednom Nemecku (medzi riekami Sálou a Labe). Tretiu oblasť predstavuje severné Slovensko, odkiaľ doteraz nepoznáme ani jedno nálezisko s charakteristickou staroslovanskou keramikou a kde asi treba počítať s istým prežívaním staršieho podolia.²¹ Odlišnosť východnej a západnej časti Slovenska zdôrazňujú predovšetkým momenty chronologické. Na druhej strane treba však zdôrazniť, že pražský typ na juhozápadnom Slovensku nepredstavuje ani najstaršiu, ani jedínú skupinu slovanskej materiálnej kultúry, ale naopak, tvorí len jej istú časť. Z doteraz preskúmaných lokalít, predovšetkým žiarového pohrebiska vo Výčapoch-Opatovciach,²² ako aj zo sídliskových objektov v Siladičiach²³ možno usudzovať, že tzv. podunajský typ keramiky vyskytuje sa už od začiatku pražského typu a že v rámci najstaršej slovanskej materiálnej kultúry predstavuje už vyčlenenú obmedzenú skupinu. Otázka pôvodu podunajského typu za dnešného stavu bádania nie je doriešená, ale zdá sa, že tento typ v Karpatskej kotline sa začína už na náleziskách prešovského typu a už v VI. storočí je dokladom neskororímskeho dedičstva v kultúre najstarších Slovanov.²⁴

Časť bádateľov sa pokúšala tvrdiť, že žiarové pohrebiská s hniezdovitým spôsobom uloženia hrobov, ako aj sprievodná chudobná keramika pražského typu sú jedínym dokladom slovanského osídlenia v Karpatskej kotline; pritom neprihliadali napr. k tomu, že z rozsiahlejšieho územia južných Slovanov z doby ich príchodu spomenuté pohrebiská a hroby nepoznáme.²⁵ Z toho dôvodu aj materiálna kultúra reprezentovaná pražským typom bola pre nich dôkazom veľmi nízkeho stupňa slovanskej kultúry.²⁶ Správne poukázal J. B ť h m, že materiálna kultúra žiarových pohrebísk na území všetkých Slovanov nemôže a nesmie byť kritériom pre stav slovanskej kultúry a že keramika pražského typu je do určitej miery prejavom zložitého nadstavbového javu u Slovanov vôbec.²⁷

Je pozoruhodné, že podstatná časť staroslovanských lokalít po stránke geografickej koncentruje sa na juhozápadnom Slovensku v povodí riek Moravy, Váhu, Nitry a čiastočne Hrona a Ipľa. Prekvapuje úplná sterilnosť v povodí Dunaja, ako aj dosiaľ iba parciálne sa vyskytujúce nálezy pražského typu na východnom Slovensku, kde je situácia, ako sme už spomenuli, podstatne zložitejšia. Sídliská v spomenutých oblastiach boli na mierne zvlnených pieskových a sprašových dunách a terasách v inundácii, teda v miestach, ktoré poskytovali vhodné podmienky pre pestovanie poľnohospodárskych kultúr a chov zvierat. Rozloženie nálezísk potvrdzuje názor J. D e k a n a, že osídľovací proces pokračoval proti tokom riek z juhu na sever.

Pre sledovanie ekonomicko-sociálnych a ideologických zmien v V.-VII. storočí najzávažnejší materiál poskytujú menšie i rozsiahlejšie žiarové pohrebiská. V týchto storočiach dochádza však k prelínaniu žiarového pohrebného rítu s kosto-

vým, ktorý zodpovedá etnickým skupinám. Prosté žiarové pochovávanie bez milodarov alebo len s veľmi skromnými železnými predmetmi a navrhovanie mohýl je typickým prejavom ešte existujúceho, ale už silne narušeného rodového zriadenia,²⁹ čo sa prejavuje osobitne v zoskupení popolníc. Domnievam sa, ako na to poukázali už J. B ö h m³⁰ a J. P o u l í k,³¹ že v týchto hroboch treba vidieť pohreby patriarchálnych veľkorodín. To však znamená už rozpad starej rodovej spoločnosti. Dokladajú to aj osady; ktoré sú malé a pozostávajú iba z niekoľkých polozemní a povrchových zrubových stavieb, viac či menej od seba vzdialených. Takéto osady sú známe z celého územia niekdajšieho rozšírenia Slovanov.³² Vyhovovali nielen klimatickým podmienkam, ale i spôsobu života neopevnených vidieckych osád. Zatiaľ sa nepodarilo zistiť opevnené osady. Ale i usporiadanie a ráz zistených neopevnených osád poukazujú na rozpad rodovej spoločnosti, a teda na prechod od príbuzenskej občiny k občine susedskej.

Tu sa vynára jedna z dôležitých otázok, prečo Slovania vo svojom historickom vývine neprešli cez stupeň otrokárskej spoločenskej formácie ako systému výroby. Prvky charakterizujúce otrokársku spoločnosť u Slovanov existovali, avšak v dôsledku vzniku omnoho progresívnejších výrobných vzťahov tieto prvky nemali možnosť rozvinúť sa ako otrokárskeho spôsobu výroby. Príčinu nevytvorenia otrokárskej spoločnosti u Slovanov sovietski vedci vidia v ruskej občine, ktorá neumožnila rozvoj otroctva a napomáhala v podmienkach vyššej úrovne rozvoja produktívnych síl víťazstvo pokrokovejšej formy spoločenských vzťahov, v ktorých neleží práca otroka, ale roľníka v tej alebo onej forme závislého od feudála.³³ Dosvedčujú to aj lokality z územia Slovenska i vlastný nálezový materiál. A tak už v VI. storočí dochádza u Slovanov k vytváraniu vyšších organizačných celkov³⁴ a ani územie Slovenska iste nestálo bokom týchto udalostí. Jednoznačne sa dokázalo, že osídlenie v tomto období bolo husté a slovanské poľnohospodárske kmene už v IV. a V. storočí obsadili značnú časť územia dnešného Slovenska, kde položili pevné základy pre neskorší samostatný vývoj západoslovanských kmeňov. Už v tomto najstaršom období treba hľadať zárodky prvých politických zjednotení, ktoré zvlášť od VII. storočia vznikali v rozličných častiach slovanského územia. Ďalšie výskumy tohto obdobia na území Slovenska prinesú nepochybne viaceré doklady pre hlbšie poznanie stavu výrobných síl i rozvoja najstaršej slovanskej spoločnosti.

Spomenuté lokality i nálezy jednoznačne potvrdzujú, že Slovania sídlili na území Slovenska už dávno predtým než sa tu objavili Avari, a teda neprišli v ich vlek, ako sa to snažili niektorí bádatelia dokázať.³⁵

Kočovné kmene Avarov z ázijského vnútrozemia začali postupovať na západ už niekedy v V. storočí, ale až na konci VI. a na začiatku VII. storočia obsadili územie dolnej Tisy s Panóniou, kde postupne vytvorili silnú ríšu, ktorá v VII. a VIII. storočí zohrala v Karpatskej kotline dôležitú úlohu. Územie, ktoré Avari obsadili, obývali početné kmene Slovanov, ale aj iné etniká.³⁶ Postupne si Avari slovanské kmene podmanili a Slovania sa dostali do ich závislosti. Čoskoro sa však vyvinula slovansko-avarská symbióza,³⁷ pretože Slovania nielen početnosťou, ale zvlášť kultúrnou vyspelosťou predstihovali svojich dobyvateľov. Prejavovalo sa to v materiálnej kultúre i v organizačnej vyspelosti. Nebudem sa tu dotýkať známych historických udalostí,³⁸ poukážem iba na výsledky archeologického bádania na Slovensku, hlavne pokiaľ ide o obdobie od VI. do VIII. storočia, na problematiku rozsiahlych kostrových pohrebísk, ktoré sú na tomto území veľmi početné, na niektoré problémy etnicity a chronológie materiálnej kultúry, ako aj na historické závery vyplývajúce z archeologického materiálu.

Imeď na začiatku svojho pobytu v Európe prišli Avari do styku s východoslovanskými Antmi, ktorých porazili a ktorí k nim mali v tejto i neskoršej dobe vyslovene nepriateľský vzťah. Veľmi časté avarské výpravy proti Frankom v druhej polovici VI. storočia prechádzali cez slovanské územia. Po nezdarených výpravách proti Franskej ríši a po roztržke s Byzanciou spojili sa Avari výhodnou zmluvou s Longobardmi proti Gepidom. Po odtiahnutí Longobardov na územie Itálie dostali sa Avari do priameho kontaktu so slovanskými kmeňmi sídliacimi severne od Dunaja, teda na území dnešného Slovenska.³⁹ Pre ďalší kultúrny a politický vývoj našich krajín vpád Avarov do Karpatskej kotliny a vyše dvojstoročné nútené spolunažívanie s nimi bolo nesporne dôležitou udalosťou⁴⁰ a nepochybne sa to prejavilo v ekonomike i v sociálnom usporiadaní. Treba však povedať, že spočiatku sa táto skutočnosť v materiálnej kultúre nijako neprejavuje. J. E i s n e r upozornil, že tzv. heroická doba Avarov, keď sa pred nimi triasla celá Európa i Byzantská ríša, ktorú vykorisťovali nadmieru vysokými poplatkami, pominula na konci prvej tretiny VII. storočia.⁴¹ Stredodunajskí Slovania v rokoch 623-624 zvrhli nadvládu Avarov a na území našej vlasti vytvorili prvý známy politický útvar, kmeňový sväz vedený Samom. Bol to vrcholný útvar rodovej spoločnosti, ktorý bol taký mohutný, že podľa svedectva Fredegarovej kroniky Slovania čelili víťazne opätovným útokom Avarov i rozpínavosti Frankov,⁴² ktorých roku 631-632 energicky odrazili a v trojdennej bitke pri Vogastisburgu⁴³ dosiahli významné víťazstvo nad hlavným vojskom kráľa Dagoberta.

Oslobodenie z avarského područia a odvrátenie franskej expanzie zaistilo Slovanom sídliacim na našom území kludný vývoj na niekoľko desaťročí. Povstanie slovanských kmeňov, ďalej porážka Avarov roku 626, vzbuira korutánskych Slovanov a ich oslobodenie, ako aj vzbury Kutrigurov, to boli veľké pohromy, ktoré postihli Avarov tak účinne, že ich politická moc bola úplne zoslabená. A tak sa stalo, že keď Konštantín IV. Porfyrogenetos na konci VII. storočia porazil Arabov, reprezentanti Avarov sa objavili v Carihrade, kde dojednali mier a miesto poplatkov sa uspokojili len s darmi. To sú historické fakty. Na území Slovenska sa však zistil významný nález, strieborný poklad zo Zemianskeho Vrbovku pri Krupine, ktorý výrazne ukazuje na vývoj v VII. storočí u nás a zároveň na pozoruhodné vzťahy územia Slovenska k Byzancii. Tento nález súvisí s radom iných pokladov z byzantskej sféry⁴⁴ a svedčí o tom, že na území starej Panónie aj po páde Rímskej ríše a po príchode Avarov naďalej sa rozvíjali významné výrobné strediská s dôležitou remeselnou a šperkárskou produkciou, ktorá trvala aj pod avarským panstvom a prijímala nové podnety, osobitne z oblasti Byzancie. Ukazuje sa, že tieto nové podnety, ktoré sa uplatňovali zvlášť v dobe dočasného mieru, spracúvali sa tu v úplne novom a svojráznom poňatí.

Najstaršie slovansko-avarské pohrebiská sa sústreďujú predovšetkým na juhozápadné Slovensko a patria na začiatok VII. storočia. Ich výrazným prejavom sú nálezy skupiny Čadavica-Martynovka a tepaná bronzová industria, ktorú väčšina bádateľov považuje za staršiu než liata industria. Zatiaľ najstarší horizont slovansko-avarských pohrebísk na Slovensku je v Devínskej Novej Vsi,⁴⁵ Holiaroch,⁴⁶ Štúrove⁴⁷ a Prši.⁴⁸ Pri sledovaní zemepisného rozšírenia zistíme, že prvá vlna Avarov zasiahla územie Slovenska len po Dunaj a tu obsadili dôležité brody. Zatiaľ počet ich pohrebísk oproti mladšiemu horizontu je nepomerne nízky. Objavujú sa tu aj žiarové hroby, čo ukazuje nielen na kontinuitu, ale aj na oprávnenosť tvrdenia, že najstaršiu slovanskú materiálnu kultúru (okrem pražského typu) treba hľadať aj na týchto kostrových pohrebiskách, čo napokon potvrdil aj výskum najspodnejšieho horizontu v Mikulčiciach.⁴⁹

Podrobným rozborom jednotlivých lokalít, zvlášť však dôkladným rozborom vlastného nálezového materiálu, prichádza sa k významným záverom. Prv než poukážem na niektoré z nich, treba pripomenúť správnosť pozorovaní J. D e k a n a, ktorý ukazuje na niektoré prvky koreniace nepochybne v miestnych panónskych tradíciách. Vychádza predovšetkým z bázy umeleckého remesla, ktoré reaguje na zmeny mocenskej situácie, slohu i rozličných módných prvkov omnoho citlivejšie než ostatné zložky hmotnej kultúry. Veľmi zreteľne dokázal, že zvlášť v ornamentike sa vyskytuje svojrázny štýl, pričom abstraktný prepis nie je prejavom nomádskeho vkusu, ale hlboko korení vo všeobecných vývojových tendenciách neskoroantiického výtvarného umenia, ktoré senzualistický realizmus trojrozmernej plastičnosti nahradzovalo plošnou dekoratívnosťou a bujnú živost rastlinných i zverných motívov obrazami geometrického ornamentu.⁵⁰ Záver, ku ktorému došiel, že totiž liata bronzová industria predveľkomoravského typu ako celok nebola prejavom avarského umeleckého remesla, je priam revolučný a dokladá vysokú umeleckovýrobnú úroveň slovanského obyvateľstva.⁵¹

Hoci sa preskúmal značný počet pohrebísk (zvlášť z VIII. storočia), patriacich do okruhu tzv. slovansko-avarských pohrebísk, nedávajú zvláštne možnosti pre riešenie problematiky ako celku, už aj preto, lebo nemáme z tohto obdobia preskúmané príslušné sídliská. Už v minulosti som poukázal na výskyt tzv. avarského inventára aj na tých lokalitách, ktoré nemohli byť v sfére avarského panstva. Najväčšia koncentrácia slovansko-avarských pohrebísk je na území Malého a Veľkého žitného ostrova,⁵² ako aj v priľahlej oblasti povodia horného toku Dunaja. Ojedinele dosiaľ stoja pohrebiská v Prši a Želovciach.⁵³ Priľahlé územie východného Slovenska bolo v období avarského panstva osídlené iba v košickej oblasti (Barca, Valaliky a i.).⁵⁴ V druhom časovom horizonte, na konci VII. a na začiatku VIII. storočia, kostrové pohrebiská zasahujú hlboko do údolí slovenských riek a svedčia o tom, že nejde o sporadické, ale o intenzívne osídlenie s veľmi zložitou hospodárskou i spoločenskou problematikou.⁵⁵ Osídlenie v tomto období je značne husté. Dnes už nemožno pohrebisko v Devínskej Novej Vsi považovať za jednu z najvysunutejších lokalít, lebo sa objavili na Slovensku ďalšie náleziská, ktoré zaberajú celú juhozápadnú oblasť krajiny od stredného Považia po stredné Ponitrie, pričom, ako ukazujú nové nálezy na Poiplí, aj na tomto území prenikali hlboko do horských údolí.⁵⁶

Aj keď sa v poslednom čase venuje zvláštne pozornosť proveniencii materiálu, v nedostatočnej miere sa rieši problém chronológie spomenutých pohrebísk. Doteraz sa značne vysoko datujú: do VIII.-IX. storočia,⁵⁷ čo nie je dostatočne doložené. Treba si všimnúť niektoré skutočnosti. Poukázal som na správne vývody J. D e k a n a, ktorý mnohé výzdobné prvky spája s pôsobením neskoroantiických tradícií, resp. priamo rímskych dielní. Na týchto pohrebiskách sa stretávame s pamiatkami, ktorých pôvod treba hľadať v spomenutých dielnach. Ide napr. o nesporné rímske nálezy, resp. keramiku stojacu a vyvíjajúcu sa pod vplyvom rímskych dielní.⁵⁸ Pri používaní doterajších datovacích kritérií sa však tieto pamiatky datujú príliš neskoro. Ak tu skutočne rímske dielne, resp. tradície vplývali na vývoj materiálnej kultúry, nemohlo to byť až po dvoch storočiach, ale v období ich trvania, a teda v čase, keď mohli aktívne zasahovať do tohto vývoja. Nie je poslaním tejto práce robiť podrobné rozbery materiálu, chcem len poukázať na skutočnosť, že sa pri nich berie do úvahy materiál jednotlivo sa vyskytujúci, pričom sa neuvažuje o celom komplexe i bližších či ďalších analógiách. Ide zvlášť o šperky, ktoré treba datovať včasnšie. Za najstaršie typy náušnic sa správne považujú náušnice s hviezdí-

covým ukončením,⁵⁹ ale ďalšie nálezy sa do úvahy neberú. Stačí uviesť malé okrúhle rozety,⁶⁰ ktoré sa datujú do VIII. storočia, pričom sa v oblastiach západnej Európy vyskytujú v priebehu VI.-VII. storočia,⁶¹ teda v období, keď aj z týchto oblastí prenikajú vplyvy na naše územie; preto treba hľadať pôvod roziet v západnej Európe a posunúť aj ich datovanie značne nižšie.⁶²

S otázkou rozloženia pohrebísk zo staršieho obdobia, teda predovšetkým zo VII. storočia, súvisí aj historická problematika. Pri hľadaní územného rozšírenia Samovej ríše vychádzalo sa z Fredegarovej zprávy o Vogastisburgu, a preto aj centrum spomenutej ríše sa posúvalo do ďalekých území. Nové výskumy na území Slovenska ukázali, že tento problém treba riešiť z iného hľadiska. Poukázal na to už J. D e k a n na základe historického rozboru prameňov a zhodne s D. R a p p a n t o m došiel k záveru, že centrum Samovej ríše treba hľadať na území Moravy, Rakúska a západného Slovenska.⁶³ K podobným záverom dochádza aj J. P o u l í k, ktorý v poslednom čase dokazuje, že týmto centrom boli Mikulčice,⁶⁴ Riešenie/zemepisného položenía Vogastisburgu⁶⁵ pre túto problematiku nemusí byť rozhodujúce, lebo môže nám skôr ukázať kam až siahala moc tejto rozsiahlej ríše. Veľký počet slovansko-avarských nálezísk však jednoznačne dokladá, že územie Slovenska v Samovom panstve malo veľmi významnú úlohu a tvorilo podstatnú časť jeho ríše, lebo bolo v priamej sfére slovanského odboja proti Avarom.

Prevda, pre zistenie príslušnosti vlastnej materiálnej kultúry treba riešiť predovšetkým otázku príchodu a postupu Avarov. Doterajšie názory, ktoré Avarom pripisujú nie veľmi početnú prevahu,⁶⁶ nedávajú teda ani možnosť pripísania všetkých pamiatok pochádzajúcich zo staršieho obdobia samotným Avarom, osobitne ak berieme do úvahy tiež zprávy, že Slovania tvorili prevažnú časť avarského vojska.⁶⁷ Tu chcem poukázať aj na skutočnosť, že sa neberú dostatočne do úvahy nálezy pochádzajúce z oblasti východných, kde sú niektoré druhy výrobkov, ktoré sa nezhodujú úplne s tunajšími výrobkami.⁶⁸ Táto okolnosť potvrdzuje správnosť názoru J. D e k a n a, že prevažná časť umeleckej výzdoby na kovaníach je podunajského pôvodu⁶⁹ alebo patrí do byzantsko-pontického okruhu.⁷⁰ Za staršie druhy výrobkov sa považujú plechové okrasy,⁷¹ ktoré zvlášť maďarskí bádatelia spájajú s byzantsko-pontickou oblasťou, pričom sa tieto okrasy pripisujú bulharským Kutrigurom⁷² a mladšie liate bronzové okrasy Avarom;⁷³ túto časovú rozdielnosť dokladajú napokon aj nálezy byzantských mincí.⁷⁴ Pokiaľ ide o naše územie, môžeme túto otázku spájať so strieborným pokladom v Zemianskom Vrbovku.⁷⁵ Iné, mincami datované nálezy z územia Slovenska z tohto obdobia nemáme. Pri spresňovaní chronológie možno vychádzať z ornamentiky tejto industrie, ako aj z ostatného sprievodného inventára, pričom z typologického i chronologického hľadiska zvlášť vynikajú duté strieborné náušnice typu Čadavica-Martynovka⁷⁶ alebo jednoduchá náušnica so skleným guľkovým príveskom (aká je z Holiar⁷⁷), z ktorých sa od VII. storočia vyvíjajú typické náušnice, pretrvávajúce aj v mladšom období.⁷⁸ Pravda, musíme vychádzať predovšetkým z uzavretých nálezov, ale treba brať do úvahy, že výskyt predmetu nemusí znamenať pri datovaní vždy jeho najvyššiu časovú hranicu. Poukázal som na techniku výroby, pričom podľa môjho názoru je dôležitá aj výzdoba. Na týchto predmetoch sa stretávame s kovaniami zdobenými rytým pásikovým a pletencovým ornamentom v rozmanitej úprave. J. D e k a n ich považuje za produkty prenikajúce z merovinskej oblasti a z longobardskej Itálie, ale v stvárnení ornamentiky sa na nich uplatňuje princíp plošnej dekoratívnosti ako na predmetoch, ktoré slohove prislúchajú k byzantskému alebo pontickému okruhu, ide teda o vy-
znievanie neskorootrických tradícií.⁷⁹ Nebudem tu bližšie rozvádzať jednotlivé

druhy ozdobných predmetov a ich výskyt, ale chcel by som ešte poukázať na druhý, časove vzdialený štýl, a to na pamiatky blatnického charakteru, alebo - ako sa v poslednom čase označujú - pamiatky blatnioko-mikulčického horizontu.⁸⁰ Nebudem sa zaoberať blatnickým nálezom, ale poukážem na niektoré jeho súvislosti i s iluminovanými rukopismi. Nedávno J. C i n o í k venoval pozornosť rozboru anglosaských a slovansko-avarských motívov v Cuthbertovom evanjelistári⁸¹ a prišiel k veľmi závažným pozorovaniam. Väčšina iluminácií a pásová ornamentika anglosaského a iránsko-kontinentálneho typu vystupujú harmonicky. Tieto ornamente objavili sa v oblasti Dunaja a Karpát už včasnšie a nenachádzame ich len na pásoch kovaníach, ale aj na iných nálezoč z východnej Európy i západne od Neusiedlerského jazera.⁸² Za dôležité považujem pozorovanie spomenutého autora, že od polovice VIII. storočia slovanské skupiny stále silneli a pretože sa zaoberali poľnohospodárstvom a remeslom, mali možnosť ovplyvňovať charakter miestneho územia a dekoratívne výtvary niektorých umeleckých motívov tohto obdobia. Hodno si tiež povšimnúť, že táto ornamentika - okrúhlolistá rozvilina a štýl končitých palmetových listov - uplatnila a rozvíjala sa v kijevskom umení.⁸³ Na základe predbežného rozboru⁸⁴ dochádzam k názoru, že práve v plechovej industrii s plošnou rytou výzdobou možno postihnúť umelecký prejav slovanských kmeňov v čase príchodu Avarov. Tento druh výzdoby sa potom znova ujíma zvlášť v druhej polovici VIII. storočia, keď slovanské kmene vytvárajú nielen nové druhy predmetov materiálnej kultúry, ale aj vyššiu politickú organizáciu. Na podloženie tohto názoru ohcel by som znovu uviesť známu skutočnosť, že na slovansko-avarských pohrebiskách sa stretávame s birituálnosťou,⁸⁵ pričom za zvlášť dôležité v tomto smere považujem nálezy z Transylvánie, kde sa v žiarovom hrobe našli tzv. avarske pamiatky.⁸⁶ Domnievam sa, že v týchto pamiatkach a zvlášť v keramike možno predovšetkým postihnúť slovanské etnikum. Bolo by preto správne skúmať avarskú ríšu zo VI.-VII. storočia nielen ako produkt spoločenského vývoja avarských kmeňov, ale predovšetkým ako produkt spoločenského vývoja slovanských kmeňov (zvlášť pokiaľ ide o naše územie), tvoriacich zrejme etnickú, hospodársku a dokonca i vojenskú základňu, čo sa nevyhnutne muselo prejavovať aj v materiálnej kultúre. Územie Slovenska má mimoriadne dôležité postavenie pri riešení problematiky vzťahu Avarov a Slovanov a tento problém vystupuje tým markantnejšie, čím viacej pribúda nálezísk bez sprievodného inventára, ktorý sa všeobecne označuje za avarský.⁸⁷ A osobitne teraz, po dôkladnom rozbere J. D e k a n a, ako aj po zistení tohto druhu materiálu na území Moravy,⁸⁸ hlavne po nálezoč v Dolných Dunajovciach,⁸⁹ Modreji⁹⁰ a Mikulčiciach⁹¹ aj problém slovanského osídlenia sa značne ujasnil.

Rozsiahle kostrové pohrebiská zo VII.-VIII. storočia sa územne v podstate kryjú s neskoršími veľkomoravskými pohrebiskami,⁹² no ich vzájomný vzťah sa zatiaľ bezpečne nezistil.⁹³ Nemožno tu, pravda, nijako súhlasiť s názorom D. C s a l l á n y a, že avarske pohrebiská pretrvávajú až do príchodu Maďarov.⁹⁴ Kontinuitu istých druhov predmetov materiálnej kultúry nemožno vylučovať, vznikol tu však veľkomoravský štát, ktorý túto kontinuitu sťažoval, prípadne i znemožňoval. Najstaršie slovansko-avarské lokality rozprestierajú sa na dunajských brodoch (Holiare, Štúrovo, Devínska Nová Ves) a postupne sa dostávajú slovansko-avarské pohrebiská aj severnejšie do celého Poľpia.⁹⁵ Treba však upozorniť, že z tohto obdobia máme nielen rad sídliskových pamiatok, ale i kostrových pohrebísk plochých i mohylových, ktoré nemožno zaradiť do predchádzajúcej skupiny (t.j. pohrebísk zo VII.-VIII. stor.).⁹⁶ Aby sme mohli plne osvetliť problém slovanského osídlenia v celej šírke, bude treba venovať sa skúmaniu aj takýchto lokalít. Hoci prevažná

časť slovansko-avarských pamiatok pochádza z pohrebísk, možno usudzovať, že ekonomickú bázu v tomto období tvorilo poľnohospodárstvo, čo sa prejavuje aj pri vzájomnom porovnávaní jednotlivých pohrebísk.⁹⁷ Na základe nálezového inventára a usporiadania pohrebísk pokúsila sa Z. Č i l i n s k á o rekonštrukciu štruktúry slovansko-avarskej spoločnosti a došla k záveru, že tu ide o vznikajúce včasno-feudálne zriadenie.⁹⁸ Materiály týkajúce sa tejto otázky bude potrebné podrobnejšie rozpracovať. Zatiaľ sa nepodarilo nájsť lokalitu, ktorá by hovorila o vyššom organizačnom celku. V druhej polovici VIII. storočia dostávajú sa do popredia rozličné druhy remeselnej výroby.⁹⁹ Spoločnosť v rozpätí troch storočí (VI.-VIII.) prekonala zaujímavý vývoj, ktorý však ešte nemožno do podrobností postihnúť. Ale napriek tomu, že sa neuskutočnili širšie výskumy a historické pramene hovoria o tomto období málo, predsa možno postrehnúť, že vývoj vo všetkých kultúrnych prejavoch sa jasne odzrkadľuje. Zosilneli tendencie k špecializácii výroby, pokračoval aj vývoj jazyka a postupne došlo k vytvoreniu väčších jazykových komplexov. Vyvinula sa spoločnosť s istými novými vzťahmi a boli položené základy prvým nadkmeňovým útvarom, z ktorých jeden sa vyvíjal práve na území Slovenska.

P O Z N Á M K Y

- 1 T o č í k A., Súčasný stav archeologického bádania najstarších dejín slovenského národa, AR XV, 1963, 591-624; t e n i s t ý, Slovania na strednom Dunaji v 5.-8. storočí, referát na konferencii o počiatkoch feudalizmu v Smoleniciach v novembri 1963, Nitra 1963 (rotaprint).
- 2 Základy marxistickej filozofie, Bratislava 1959, 355.
- 3 T u r e k R., Naše kroniky a archeologie, PA LII, 1961, 550.
- 4 K r a s k o v s k á Ľ., Staroslovanské popolnicové pohrebisko na "Borovej" pri Moravskom Sv. Jáne, PA XLIII, 1947-1948, 116-119; t á i s t á, Archeologický výskum v Bešeňove (okr. Šurany) r. 1949, SMSS XLIII-XLV, 1948-1951, 76-92; t á i s t á, Slovanské popolnicové pohrebisko v Stupave, SlA IV, 1956, 163-167.
- 5 B u d i n s k ý - K r i č k a V., Slovanské osídlenie na východnom Slovensku, ŠZ AÚSAV 6, 1961, 129.
- 6 B ů h m J., Nejstarší Slované, vpád Avarů a Sámova říše, Československá vlastivěda, Praha 1963, 90.
- 7 B u d i n s k ý - K r i č k a V., Sídliisko z doby rímskej a sťahovanie národov v Prešove, SlA XI, 1963, 36; B i a l e k o v á D., Nové včasnoslovanské nálezy z juhozápadného Slovenska, SlA X, 1962, 136.
- 8 T r e t j a k o v I. P., Vostočnoslavijskije plemena, Moskva 1953.
- 9 B u d i n s k ý - K r i č k a V., ŠZ AÚSAV 6, 1961, 129.
- 10 K o l n í k T., Popolnicové pohrebisko z mladšej doby rímskej a počiatkov sťahovania národov v Očkove, SlA IV, 1956, 244; T o č í k A., AR XV, 1963, 594.
- 11 W e r n e r J., Slawische Bügelfibeln des 7. Jahrhunderts, Reinecke-Festschrift, Mainz 1950, 150-172; K u d l á č e k J., Kultúra pohrebných polí čerňachovského typu na Ukrajine a antská problematika, SlA V, 1957, 363-401; B ů h m J., Nejstarší Slované, 90; T o č í k A., AR XV, 1963, 394.

- 12 P a s t o r J., Východné Slovensko na úsvite dejín, Vlastivedný zborník I, Košice 1955, 122; t e n i s t ý, Sídliškový výskum na Somotorskej hore r. 1955, SLA VII, 1958, 314-346.
- 13 Ľ a p u š k i n J. I., Pamiatniki kultury "polej pogrebenij", Sov. arch. XIII, 1950, 7 n.; t e n i s t ý, Ranneslavijskije poselenija Dneprovskogo lesostepnogo Levoberežia, Sov. arch. XVI, 1952, 7-42; K u c h a r e n k o J. V., Poselenie i mogilnik polej pogrebenij v sele Privolnom, Sov. arch. XXII, 1955, 125; t e n i s t ý, Slavijskije drevnosti V-IX vekov, KS IIMK 57, 1955, 33.
- 14 B i a l e k o v á D., Nové včasnoslovanské nálezy, 132.
- 15 T o č í k A., Význam posledných archeologických výskumov na Slovensku pre dejiny najstarších Slovanov a Veľkomoravskej ríše, HČ III, 1955, 412.
- 16 E i s n e r J., Devínska Nová Ves, Bratislava 1952, 249.
- 17 B i a l e k o v á D., SLA X, 1962, 136-141.
- 18 B i a l e k o v á D., Staroslovanské žiarové pohrebisko v Potvoriciach pri Novom Meste nad Váhom, Vlastivedný zpravodaj Podjavorinského múzea v Novom Meste nad Váhom, 1962.
- 19 K r a s k o v s k á Ľ., Slovanské popolnicové pohrebisko v Stupave, SLA IV, 1956, 163-167.
- 20 K r a s k o v s k á Ľ., Výskum v Bešeňove r. 1950, SLA VI, 1958, 419; t á i s t á, SMSS XLIII-XLV, 1948-1951, 81-92.
- 21 B i a l e k o v á D., SLA X, 1962, 131.
- 22 B u d i n s k ý - K r i č k a V., Slovanské popolnicové pole z doby predhradištnej vo Výčapoch-Opatovciach, okr. Nitra, HS V, 1948, 135-144.
- 23 B i a l e k o v á D., Staroslovanská osada v Siladiciach, AR XII, 1960, 810.
- 24 B u d i n s k ý - K r i č k a V., Slovanské osídlenie na severovýchodnom Slovensku, SLA IX, 1961, 368.
- 25 T o č í k A., Slovania na strednom Dunaji v 5.-8. storočí.
- 26 P r e i d e l H., Awaren und Slawen, Südostforschungen XI, 1946-1952, 33 n.
- 27 B ů h m J., Pokusný nárys osnovy díla "Počátky dějin národa českého a slovenského", Referáty za rok 1959 III, Liblice 1960, 94.
- 28 D e k a n J., K problémom slovanského osídlenia na Slovensku, HS. VI-VII, 1948-1949, 62.
- 29 P o u l í k J., Staroslovanská Morava, Praha 1948, 106.
- 30 B ů h m J., Nejstarší Slované, 90.
- 31 P o u l í k J., Starí Moravané budují svůj stát, Gottwaldov 1960, 39.
- 32 B i a l e k o v á D., SLA X, 1962, pozn. 18, kde je uvedená širšia literatúra.
- 33 Očerki istorii SSSR, Moskva 1958, 61.
- 34 P o u l í k J., Výsledky výzkumu na velkomoravském hradišti "Valy" u Mikulčic, PA XLVIII, 1957, 344.
- 35 P r e i d e l H., Awaren und Slawen, 33.
- 36 G r a f e n a u e r B., Nekoje vprašanje iz dobe naseljavanja južnih Slovanov, Zgodovinski časopis IV, 1950, 62 n.
- 37 D e k a n J., Začiatky slovenských dejín a Ríša veľkomoravská, Slovenské dejiny II, Bratislava 1951, 18 n.
- 38 N o v o t n ý V., České dějiny I, Praha 1912, 199 n.
- 39 E i s n e r J., Devínska Nová Ves, 210. Č i l i n s k á Z., Nové nálezy z najstaršej doby avarskej na Slovensku, AR XII, 1960, 310.

- 40 B ö h m J., Pokusný nárys osnovy díla "Počátky dějin národa českého a slovenského", Referáty za rok 1959 III, Liblice 1960, 94-105.
- 41 E i s n e r J., Devínska Nová Ves, 211.
- 42 Z á s t ě r o v á B., Avari a Dulebové v svědectví Povesti vremennyh let, Vznik a počátky Slovanů III, 1960, 15; t á i s t á, Avari a Slované, Vznik a počátky Slovanů II, 1958, 19.
- 43 G r ü n w a l d R., Wogastisburk, Vznik a počátky Slovanů II, 1958, 99 n.
- 44 S v o b o d a B., Poklad byzantského kovotepce v Zemianském Vrbovku, PA XLIV, 1953, 33-108.
- 45 E i s n e r J., Devínska Nová Ves, 333, 334.
- 46 T o č í k A., AR XV, 1963, 596; Č i l l i n s k á Z., Nové nálezy falér zo slovansko-avarských pohrebísk na Slovensku, SlA IX, 1961, 325-346.
- 47 T o č í k A., AR XV, 1963, 596.
- 48 T o č í k A., SlA XI, 1963, 121-198.
- 49 P o u l í k J., Staří Moravané budují svůj stát, Gottwaldov 1960, 44-53.
- 50 D e k a n J., O genéze výtvarného prejavu Veľkej Moravy, Výtvarný život VIII, 1963, 282-288.
- 51 D e k a n J., Predcyrilometodejské styky našich zemí s neskorooticou a byzantskou oblasťou, referát na medzinárodnej slovanskej konferencii v Nitre 1. 10. 63 (v tlači).
- 52 C h r o p o v s k ý B., Príspevok k problematike slovanského osídlenia územia Slovenska, ŠZ AÚSAV 6, 1961, 136; Č i l l i n s k á Z., AR XII, 1960, 839, 840; K r a s k o v s k á Ľ., Pohrebisko v Bernolákovce, SlA X, 1962, 425-476.
- 53 T o č í k A., SlA XI, 1963, 121 n.; t e n i s t ý, AR XV, 1963, 596.
- 54 B u d i n s k ý - K r i č k a V., ŠZ AÚSAV 6, 1961, 133.
- 55 T o č í k A., Slovania na strednom Dunaji v 5.-8. storočí.
- 56 Tamže.
- 57 Pozri poznámku 46.
- 58 Na tieto nálezy som už poukázal. Pozri aj Č i l l i n s k á Z., Výskum slovansko-avarského pohrebiska v Nových Zámkoch, AR XVI, 1964, 375.
- 59 T o č í k A., SlA XI, 1963, 154.
- 60 F e t t i c h N., Adatok az ősgermán állatornamentumok II. stilusának eredetkérdéséhez, AÉ XLIII, 1929, 77.
- 61 B ö h n e r K., Die fränkischen Alterthümer des Trierer Landes, Berlin 1958, 95, 96; F r e m m e r s d o r f F., Das fränkische Gräberfeld Köln-München-dorf, Berlin 1955, 116 n.; E i s n e r J., Devínska Nová Ves, 308.
- 62 B ó n a I., Az úrböpusztai avar temető, AÉ 84, 1957, tab. XVIII: 2, 3; pohrebisko datuje autor tiež do VI.-VIII. storočia.
- 63 D e k a n J., Začiatky slovenských dejín a Ríša veľkomoravská, Slovenské dejiny II, Bratislava 1951, 29.
- 64 P o u l í k J., Staří Moravané budují svůj stát, 42-44.
- 65 G r ü n w a l d R., Wogastisburk, 103-108.
- 66 G r a f e n a u e r B., Nekoľ vprašaní z doby naseljavania južnih Slovanov, 23-126; A l f ö l d i A., Zur historischen Bestimmung der Avarenfunde, ESA IX, 1934, 293, 294; E i s n e r J., Devínska Nová Ves, 335.
- 67 T r e t j a k o v N. P., Ukolébky staré Rusi, Praha 1958, 184 n.
- 68 Avary v vostočnej Jevrope, Očerki istorii SSSR, Moskva 1958, 569-586.
- 69 D e k a n J., Predcyrilometodejské styky.
- 70 Tamže.

- 71 K o v r i g I., Adatok az avar megszállás kérdéséhez, AE 82, 1955, 30-44.
- 72 A l f ö l d i A., Zur historischen Bestimmung der Avarenfunde, 287; E i s n e r J., Devínska Nová Ves, SLA III, 1955, 306.
- 73 L á s z l ó Gy., Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avars, Budapest 1956, 292, 293.
- 74 C s a l l á n y D., Vizantijskije monety v avarskih nachodkakh, AAH II, 1952, 231-250.
- 75 S v o b o d a B., Poklad byzantského kovotepce, 84 n.
- 76 T o ň í k A., Slovania na strednom Dunaji.
- 77 T o ň í k A., Keramika so značkami na dne zo slovansko-avarských pohrebísk na juhozápadnom Slovensku, PA LIII, 1962, 374.
- 78 K o v r i g I. - K o r e k J., Le cimetière de l'époque avar de Csóka, AAH XII, 1960, 291.
- 79 D e k a n J., Predoyrilometodejské styky.
- 80 E i s n e r J., Kultura normanská a naše země, Cestami umění (Sborník prací k počtě šedesátých narozenin Antonína Matějčka), Praha 1949, 36-44; t e n i s t ý, Devínska Nová Ves, Bratislava 1952, 320-333, kde je uvedená aj všetka literatúra. Najnovší súpis literatúry blatníckého nálezú podal K. B e n d a (Karolínská složka blatníckého nálezú, SLA XI, 1963, 219, 220).
- 81 C i n o ť k L. G., Anglo-Saxon and Slovak-Avar Patterns of the Cuthbert's Gospel, Cleveland-Rome 1958.
- 82 Tamže, 35.
- 83 Tamže, 37, 38.
- 84 Zatiaľ nemožno robiť širšie rozborý, pretože výsledky systematických výskumov neboli publikované.
- 85 E i s n e r J., Devínska Nová Ves, Bratislava 1952, 226 n.; P a s t o r J., Pohrebisko vo Všeohsvätých, AR XIII, 1961, 357.
- 86 H o r e d t K., Avarii in Transilvania, Studii și cercetări arheologice VII, 1956, 393-406.
- 87 C h r o p o v s k ý B., Príspevok k problematike slovanského osídlenia, ŠZ AÚSAV 6, 1961, 136.
- 88 S k u t i l J., Avarské nálezy na Moravě, Litovel 1937.
- 89 P o u l í k J., Staroslovanská Morava, 178, 179.
- 90 B e n d a K., Pozdne avarské nákončí z hrobu 22 v Modré u Velehradu, PA LIII, 1962, 339-346.
- 91 P o u l í k J., Velkomoravské hradiště Mikulčice, Brno 1962, 54.
- 92 T o ň í k A., AR XV, 1963, 596.
- 93 C h r o p o v s k ý B., ŠZ AÚSAV 6, 1961, 136.
- 94 C s a l l á n y D., Archäologische Denkmäler der Avarenzeit in Mitteleuropa, Budapest 1956; t e n i s t ý, A X. századi avar továbbélés problémája, Szabolcs-szatmári szemle 1956, 39-48.
- 95 T o ň í k A., AR XV, 1963, 596.
- 96 C h r o p o v s k ý B., Peuplement slave en Slovaquie; l'état actuel des recherches, Studia Historica Slovaca I, 1963, 9-29. Pozri zvlášť mapu a rozloženie nálezísk z obdobia predveľkomoravského.
- 97 T o ň í k A., AR XV, 1963, 596.
- 98 Č i l l i n s k á Z., Slovansko-avarské pohrebisko v Žitavskej Tóni, SLA XI, 1963, 104; t á i s t á, Sociálne a spoločenské pomery obyvateľstva na juhozápadnom Slovensku v VII.-VIII. storočí (v tlači).
- 99 T o ň í k A., AR XV, 1963, 598-604.

ZUR FRAGE DER ÄLTESTEN SLAWISCHEN BESIEDLUNG IN DER SLOWAKEI

BOHUSLAV CHROPOVSKÝ

Die bisherigen archäologischen Grabungen in der Slowakei lieferten für die Lösung der Problematik um die älteste slawische Besiedlung eine Unmenge neuen Materials. Deswegen kommt dem slowakischen Gebiet diesbezüglich eine ganz besondere Bedeutung zu. Bei der Feststellung und Unterscheidung des sog. Prešover Typs in der Ostslowakei bieten sich hier Möglichkeiten zur Vertiefung der Kenntnisse über die Anfänge der slawischen Besiedlung. Bekannt ist der Denkmälerkomplex des Prešover Typs aus Siedlungen im Flussgebiet der mittleren Tofysa, im Košice-Gebiet, in der ostslowakischen Niederung und im Topľa-Becken. Neben scheibengedrehter Tonware erscheint auch handgefertigte. Eine Reihe von Analogien und Entwicklungstendenzen sprechen dafür, dass das ostslowakische Gebiet an den neu entstehenden Kulturen der ältesten Slawen beteiligt war. Die Denkmäler zeigen deutlich, dass die unterste Grenze der ältesten Äusserungen der slawischen materiellen Kultur viel tiefer anzusetzen ist (IV.-V. Jh.) und dass sich die älteste Keramik aus einer relativ einheitlichen Unterlage auf ziemlich breitem Territorium entwickelt hat.

Die neuen Gräberfelder und Siedlungen mit Keramik des Prager Typs haben das Kartenbild über die Streuung der slawischen Fundstellen enorm aufgefüllt. Durch einen grossen Reichtum an Fundstellen überrascht ganz besonders die Südwestslowakei. Der Unterschied zwischen den östlichen und westlichen Landschaftsgebieten der Slowakei wird insbesondere durch chronologische Momente betont. Es muss hervorgehoben werden, dass der Prešover Typ weder die Älteste noch die einzige Gruppe der slawischen materiellen Kultur darstellt. Die Keramik des Prager Typs ist bis zu einem gewissen Grad die Äusserung einer komplizierten Überbauerscheingung bei den Slawen. Der wesentliche Teil der altslawischen Lokalitäten konzentriert sich im Flussgebiet der March, Waag, Nitra und teilweise der Gran und Eipel. Völlig überraschend ist die Sterilität des Donautales, wie auch die bisher bloss vereinzelt vorkommenden Funde des Prager Typs in der Ostslowakei. Die einfache Brandbestattungsweise und die Anhäufung von Urnen unter Hügelschüttungen ist der Niederschlag eines bestehenden, jedoch bereits stark erschütterten Sippenwesens. Dies belegen auch Niederlassungen, die klein sind und bloss aus einigen Halbgrubenhäusern und oberirdischen Blockbauten bestehen.

Die Ausgrabungen haben gezeigt, dass die slawischen bauerlichen Stämme bereits Ende des IV. und im V. Jh. einen erheblichen Gebietsteil der heutigen Slowakei besetzt hatten, wo sie eine Basis für die spätere selbständige Entwicklung der westslawischen Stämme schufen. Sie siedelten hier bereits viel früher, als die Einflutung der Awaren hier erfolgte. Dieses neuangekommene Ethnikum unterjochte nach und nach die einzelnen slawischen Stämme, die ihren Eroberern nicht nur zahlenmässig, sondern insbesondere auch kulturell überlegen waren. Nach dem awarischen Machtbruch schufen sie eine Höchstform der Sippengemeinschaft. Zahlreiche Fundstellen belegen, dass sich auf dem Gebiet des alten Pannonien weiterhin Erzeugungszentren des Handwerks und Kunstgewerbes entfalteten. Die Ältesten slawisch-awarischen Skelettgräberfelder konzentrieren sich vor allem in der Südwest-

slowakei, auf der Schüttinsel, wie auch in westlicher Richtung im angrenzenden Teil des Donautales. Eine Streulage weisen bisher die Graberfelder von Prša und Želovce auf (beide Bez. Lučenec). Der benachbarte ostslowakische Raum war bloss im Košice-Gebiet besiedelt. Das Vorkommen von Brandgräbern auf Skelettgraberfeldern weist nicht nur auf eine Kontinuität der Besiedlung hin, sondern auch auf die Berechtigung der Behauptung, dass die älteste slawische materielle Kultur auch auf den erwähnten Skelettgraberfeldern zu suchen ist. Neue Grabungen und Analysen haben erwiesen, dass die gegossene Bronzeindustrie kein Ausdruck des awarischen Kunsthandwerks war, sondern der Beleg für eine auf hoher Stufe stehende Kunstfertigkeit der slawischen Bevölkerung ist. Obwohl in letzter Zeit der Provenienz des Materials besondere Aufmerksamkeit zugewendet wird, findet das chronologische Problem keine befriedigende Lösung. Allzu spät werden jene Denkmäler datiert (Keramik, einige Schmuckgattungen), die in den spätrömischen Werkstätten, bzw. im byzantinisch-pontischen Kulturbereich wurzeln. Damit hängt zusammen auch die Problematik des Samo-Reiches, dessen Zentrum zweifellos auf dem Gebiet der heutigen Tschechoslowakei gelegen hat. Hier müssen historische Begebenheiten mit dem Vorkommen von Bodenfunden äusserst präzise verknüpft werden. Wichtig ist auch die Verzierung der einzelnen Schmuckgattungen. Es zeigt sich, dass in der Blechindustrie mit eingeritztem Flächenschmuck künstlerische Äusserungen der slawischen Stämme aus der Ankunftszeit der Awaren erfasst worden sind. Diese Verzierungsart kommt dann erneut besonders in der zweiten Hälfte des VIII. Jh. zur Geltung, als die slawischen Stämme nicht nur neue Arten von Sachgütern schufen, sondern auch eine höhere politische Organisation. Die Ansicht kann nicht akzeptiert werden, dass die awarischen Graberfelder bis zur Ankunft der Magyaren in Benützung blieben. Um das slawische Besiedlungsproblem in seiner ganzen Breite zu beleuchten, wird auf die Untersuchung von Siedlungen ein Augenmerk gerichtet werden müssen, ebenso solchen Lokalitäten, auf denen kein Material, das als awarisch bezeichnet wird, vorkommt. Ferner wird es nötig sein, bei der Rekonstruktion der sozialen Entwicklung und des Lebens der ältesten Slawen ausser der eigentlichen materiellen Kultur und der einzelnen Objekte auch datierbare Begebenheiten zu beachten, die breitere historische Zusammenhänge aufweisen und dabei an archäologisch untersuchte Objekte geknüpft sind. Die Ausgrabungen in der Slowakei haben gezeigt, dass viele Gattungen von Handwerkserzeugnissen in den Vordergrund gelangt sind und Tendenzen zu einer Spezialisierung stärker wurden. Es hat sich eine Gesellschaft mit gewissen neuen Beziehungen entwickelt und die Grundlage zu den ersten Zusammenschlüssen von Stämmen wurde gelegt, von denen sich eine derartige Organisation gerade auf dem Gebiet der Slowakei entwickelt.

Übersetzt von B. Nieburová

PRVÉ STYKY AVARŮ SE SLOVANY KRONIKY FREDEGAROVY

BOHUMILA ZÁSTĚROVÁ

O vývoji vzájemných vztahů mezi Avary a Slovany nás informují historické prameny velmi skoupě a nesoustavně.¹ Bádání posledních let však ukazuje, že v některých směrech je možno rozšířit a upřesnit dosavadní vědomosti o této problematice konfrontací písemných zpráv s výsledky archeologických výzkumů.² Tento metodický postup umožňuje leckdy vnést něco světla i do otázek, které pro nedostatek historických svědectví zůstávaly mimo zorné pole vědeckého zájmu. Jedním z takových až dosud neřešených problémů je počáteční fáze styků mezi Avary a jejich severními sousedy, Slovany, kteří sídlili na území dnešního jihozápadního Slovenska, jižní Moravy a přilehlé části nynějšího Rakouska.

Většina dnešních badatelů dospěla k závěru, že tyto oblasti tvořily později součást říše Sámovy, která se na jihu se vší pravděpodobností opírala o Dunaj.³ V tomto prostředí jsou zároveň avarskoslovanské vztahy prokázány nespornými archeologickými nálezy.⁴ Proto za dnešního stavu bádání sotva lze pochybovat o tom, že především tohoto slovanského obyvatelstva se týká zpráva kroniky tzv. Fredegara k r. 623/624 o vzpouře Slovanů proti Avarům a o vzniku mohutného slovanského politického útvaru v čele se Sámem. K problematice, která je předmětem našeho zájmu, se v tomto závažném svědectví vztahuje pouze nepřímá zmínka o tom, že nadvláda Avarů nad Slovany trvala "již odedávna": "*Winidi befuloi Chunis fuerant iam ab antiquito.*"⁵ Kronikářovo nejasné časové určení vyvolává otázku, kdy došlo k navázání prvních styků mezi Avary a naddunajskými Slovany. Pokusíme se ukázat, že použitím výsledků archeologie lze postavit tento problém do nového, určitějšího osvětlení.

Je přirozené, že pro zkoumání počátečních vztahů mezi Slovany, sídlícími nad středním Dunajem, a nově přišedšími nomády má zásadní význam výskyt nejstarších avarských památek jak na vlastním slovanském území, tak i v jeho bezprostředním sousedství. Charakterem a rozmístěním této složky avarského hmotného odkazu se v nedávné době zabývala maďarská archeoložka I. K o v r i g o v á s cílem vyjasnit otázku obsazení Uher Avary.⁶ Soustředila pozornost na předměty s koňovnickým prostředím nejúže spjaté; o kterých lze prokázat, že patřily první vlně avarských dobyvatelů. Jsou to nejstarší typy okrouhlých třmenů, udidel s prohnutými postranicemi ve formě parohů, listovitých hrotů kopí (ve tvaru rákosového listu) a kování z koňských postrojů s ornamentem napodobujícím trásně, dále puklicovité okrasy a ozdoby ve formě polokruhovitých knoflíků. O stáří těchto produktů svědčí jak jejich materiál - výborná kvalita železa třmenů, prozrazující ve srovnání s méně kvalitním železem střeoevropských výrobků asijskou proveniencí, tak i jejich technické provedení. Obojím připomínají soudobé archeologické nálezy a jižní Sibíře, Altaje a severního Mongolska. Souvislost této skupiny předmětů se Střední Asíí, odkud Avaři přišli do Evropy, spatřuje autorka zároveň ve zvyku

ukládat koňské postroje do zvláštní jámy odděleně od hrobu jezdce.⁷ Podle jejího zjištění byla většina těchto nejstarších památek nalezena v Panonii (např. 70 % zmíněných třmenů), a to převážně podél římských cest. Nejvíce se jich vyskytuje při staré silnici, která sledovala dunajský limes. Doprovázejí ji od Dunaszekosd v dnešním jižním Maďarsku proti proudu Dunaje až po Vídeň. Severně od dunajského toku byly objeveny nejstarší avarské památky až dosud pouze na jediném místě - v Devínské Nové vsi. Patří k nim inventář tří hrobů na avarskoslovanském pohřebišti a dále okrouhlé třmeny dobré kvality, uložené mimo hřbitov v nomádkém "tajniku" na Vlašičově poli.⁸ Na Velké uherské nížině se nacházejí v počtu znatelně menším na březích řek, hlavně Tisy, Maruše a Kriše. Na Tise pronikají přibližně stejně daleko na sever jako na Dunaji.⁹ Tyto skutečnosti vedou I. K o v r i g o v o u k závěru, že dislokace raně avarských nálezů vyznačuje v podstatě i postup Avarů při obsazování Uher. Zatím co na východě, na někdejším území Gepidů, určovala jeho směr údolí říčních toků, zábor Panonie se dál po starých římských komunikacích, v první řadě po důležité silnici při Dunaji. Avarští jezdci, nositelé starobylých zbraní a okras, se patrně přepravili na panonské území z dunajskotiského meziříčí přibližně u Dunaszekosd a směřovali pak nejprve na sever k ohbí Dunaje a odtud dále na západ až po Vídeň.¹⁰

Viděny ze zorného úhlu našeho zájmu, stavějí výsledky práce I. K o v r i g o v é do nového světla i počátky vztahů mezi Avary a naddunajskými Slovy. Dovolují nám soudit, že se Avari dostali na linii Vacov (Vác) - Vídeň do kontaktu se slovanským obyvatelstvem za Dunajem v nejranějším období svého pobytu v Podunajsku, se vši pravděpodobností již při obsazování Panonie. Výskyt nejstarších avarských památek v Devínské Nové Vsi zdá se zároveň nasvědčovat tomu, že tento důležitý dunajský přechod byl jednou z prvních výchozích posic Avarů při navazování kontaktu se slovanským prostředím nad Dunajem. O těchto závažných faktech v historii tamních Slovanů podávají tedy archeologické prameny ve srovnání s nejasnou zmínkou Fredegarovou svědectví mnohem konkrétnější a obsažnější.

Je třeba zamyslet se ještě nad otázkou, kdy k těmto prvním stykům došlo. Z dosavadních vývodů vyplývá, že jejich uskutečnění bylo podmíněno obsazením Panonie Avary. Podle svědectví Pavla Diakona odtáhli Langobardi o velikonočních r. 568 do Itálie, postoupivše Avarům smluvně svá dosavadní panonská sídla.¹¹ Někdy v průběhu tohoto roku upustili zároveň Avari od bezvýsledného obléhání klíčové pevnosti Sirmia a odtáhli s největší částí svých vojenských sil na sever, do meziříčí Tisy a Dunaje.¹² Nato následovalo asi dvouleté příměří a vyjednávání s Byzancí, které trvalo až do vypuknutí dalšího konfliktu s impériem r. 570.¹³ Je pravděpodobné, že při své dobytčivosti a organizační pohotovosti obsadili Avari již v této době uprázdněnou Panonii a že se zároveň prvně dostali do styku se Slovy, sídlícími severně od její dunajské hranice. Pro nedostatek pramenů i vzhledem k následujícím avarsko-byzantským bojům r. 570 a r. 573¹⁴ nelze vyloučit, že se tak mohlo stát i o něco později, buď po r. 570 nebo 574-578, jak se domnívají někteří badatelé.¹⁵ Nicméně historické zprávy o druhém obležení Sirmia v l. 579-582 a svědectví o první velké výpravě Avarů proti byzantskému impériu r. 583 dovolují soudit, že do doby těchto rozsáhlých válečných podniků nabyly již vztahy mezi avarskými kočovníky a Slovy v Karpatské kotlině té vyhraněné podoby, ve které je známe z pozdějších pramenů byzantských a ze záznamu Fredegarova. Rozborem těchto skutečností se však budu zabývat v jiné práci.

P Ů Z N Á M K Y

- 1 Velmi instruktivní pojednání o písemných pramenech, týkajících se Avarů, napsal I. L u k i n i c h jako úvod k překladové edici Menander Protector történeti műveinek fenmaradó töredékei, Brassó 1905, 13-53. Úplnou evidenci byzantských autorů a všestranné poučení o nich viz v díle Gy. M o r a v o s i k a Byzantinoturcica I, Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türk-völker, Berlin 1958. K otázkám pramenů o Avarech srov. také B. Z á s t ě r o v á, Avaři a Slované, Vznik a počátky Slovanů II, 1958, 20, 21.
- 2 Např. G. L a b u d a, Pierwsze państwo słowiańskie - Państwo Samona, Poznań 1949, 288, A. K o l l a u t z, Die Awaren, Die Schichtung in einer Nomadengesellschaft, Saeculum V, seš. 2, 1954 aj.
- 3 Připomeňme alespoň podnětnou studii B. n o r á k a, Sámova říše, Časop. pro dějiny venkova 10, 1923, 129-132, dále G. L a b u d a, op. cit., 290, J. E i s n e r, Devínska Nová Ves, Bratislava 1952, 347 (tam viz i další literaturu), J. P o u l í k, Výsledky výzkumu na velkomoravském hradišti "Valy" u Mikulčic, PA XLVII, 1957, 345 i další práce tohoto autora aj.
- 4 Nejsoustavnější poučení o avarských nálezech na tomto území podává J. E i s n e r, op. cit., kapit. Avarské památky v slovanském sousedství avarského panství, str. 213 n.
- 5 Fredegarii et aliorum Chronica, ed. B. K r u s o h, MGH, SS. rer. Merov. II, Hannoverae 1888, 144. - Až dosud nejzasvěcenější rozbor kroniky Fredegarovy uveřejnil G. L a b u d a, op. cit., kapit. Kronika Fredegara, jako zdroj, str. 52 sq. Věnuje v ní značnou pozornost i otázce spolehlivosti zmíněné zprávy k r. 623/624 a dospívá k jejímu kladnému hodnocení.
- 6 I. K o v r i g, Contribution au problème de l'occupation de la Hongrie par les Avars, AAH VI, 1955, 163-192.
- 7 I. K o v r i g, l. c., 181. Tamtéž připomíná I. K o v r i g o v á i diskusi o etnické příslušnosti těchto předmětů a o podílu Kutrigurů v hmotném odkazu avarských kočovníků. Z našeho hlediska má zásadní význam průkaznost stáří zmíněných památek, nikoli otázka, které skupině nomádů v etnicky pestrém složení avarského svazu patřily.
- 8 Jsou to hroby čís. 173, 781 a 131. I. K o v r i g, l. c., 168, 169; k tomu srov. J. E i s n e r, op. cit., str. 55, 164 a 43-44 a dále 288 s příslušnými vyobrazeními. Domnívám se, že k výskytu těchto nálezů by měli archeologové přihlédnout při datování novoveského pohřebiště.
- 9 Viz také obě mapy nálezů, I. K o v r i g, l. c., 165, 166.
- 10 K o v r i g I., l. c., 192 a mapy na str. 165 a 166.
- 11 Pauli Historia Langobardorum, ed. L. B e t h m a n n et G. W a i t z, MGH, SS. rer. Langob. et Italic., saec. VI-IX, I, Hannoverae 1878, lib. II, c. 6, 75-76.
- 12 Menandri Protectoris fragm. 28, Fragmenta Hist. Graec., ed. C. M ü l l e r, Parisiis 1851, str. 233. (Poslední edice v Excerpta de legationibus, ed. C. de B o o r, Berolini 1903 mi není dostupná.)
- 13 Menandri fragm. 33, str. 237.
- 14 K těmto událostem viz zejména T. N a g y, Studia avarica II, Az avar-bizánci kaposolatok 2. szakaszának (567-82) időrendjéhez, Antiquitas Hung. II, 1948, 131-149. (K vývodům T. N a g y e zaujmu stanovisko v jiné práci.)
- 15 Srov. T. N a g y, l. c., 140, 141; I. K o v r i g, l. c., 178.

DIE ERSTEN KONTAKTE DER AWAREN MIT DEN SLAWEN DER CHRONIK FREDEGAR'S

BOHUMILA ZÁSTĚROVÁ

Die zeitgenössische Forschung zeigt, dass die Konfrontation historischer Berichte mit archäologischen Untersuchungen zur Klärung auch solcher Fragen der Frühgeschichte beitragen kann, die mangels schriftlicher Quellen seitab vom Blickfeld des wissenschaftlichen Interesses geblieben sind. In Anbetracht dieser Tatsache stellt sich die Autorin die Aufgabe, die anfänglichen Kontakte der Awaren und Slawen, die nördlich der Donau auf dem Gebiet der heutigen Südwestslowakei, Südmährens und des angrenzenden heutigen Österreichs angesiedelt waren, in ein bestimmteres Licht zu stellen. Diese Gebiete bildeten zweifellos einen Bestandteil des späteren Reiches Samos, das im Süden aller Wahrscheinlichkeit nach in der Donau eine natürliche Stütze hatte; auf diesem Gebiet sind zugleich awarisch-slawische Beziehungen durch verlässliche archäologische Funde belegt. Die Autorin nimmt deshalb an, dass sich der Bericht in der Chronik des sog. Fredegar hinsichtlich der Jahre 623, 624 vor allem auf diese slawische Bevölkerung bezieht. Dieses Zeugnis erwähnt die Anfänge der gegenseitigen Beziehungen der beiden ethnischen Gruppen bloss indirekt: "Winidi befulci Chunis fuerant iam ab antiquo". Für die Untersuchung vorliegender Frage ist das Vorkommen der ältesten awarischen Denkmäler sowohl auf dem eigentlichen slawischen Gebiet, als auch in seiner unmittelbaren Nachbarschaft von grundsätzlicher Bedeutung. Ihr Charakter und ihre Verbreitung untersuchte I. K o v r i g um die Frage der Landnahme Ungarns durch die Awaren zu klären; sie stellte fest, dass jene Funde, welche der ersten Welle der awarischen Eroberer zuzuschreiben sind, in Pannonien überwiegend längs der römischen, namentlich dem Donau-Limes folgenden Strasse von Dunaszekeső bis nach Wien vorkommen. Nördlich der Donau fand man diese Denkmäler bis jetzt bloss in Devínska Nová Ves. I. K o v r i g kommt zu der Schlussfolgerung, dass diese Funde zugleich den Vormarsch der Awaren bei der Landnahme Pannoniens aufzeigen.

Nach Ansicht der Autorin werden durch diese neuen archäologischen Forschungsergebnisse auch die Fragen der ersten Kontakte zwischen den Awaren und den Slawen oberhalb der Donau in ein neues Licht gerückt. Sie lassen schliessen darauf, dass die Awaren auf der Linie Vác - Wien im frühesten Zeitabschnitt ihres Aufenthaltes in Ungarn, wahrscheinlich bereits bei der besetzung Pannoniens, mit den Slawen in Berührung gekommen sind. Das Vorkommen von ältesten awarischen Denkmälern in Devínska Nová Ves scheint dafür zu sprechen, dass dieser wichtige Donau-Übergang einer der ersten Ausgangspositionen der Awaren bei der Anknüpfung der Beziehungen zu dem slawischen Milieu oberhalb der Donau gewesen ist. Über diese Tatsachen geben also die Bodenfunde im Vergleich zu der unklaren Äusserungen Fredegar's ein viel konkreteres und reichhaltigeres Zeugnis.

Die Autorin hält es für wahrscheinlich, dass es zu Besetzung Pannoniens durch die Awaren und zu ihren ersten Kontakten mit den Slawen oberhalb der Donau bereits in den Jahren 568-570 gekommen ist, hält aber bei dem Mangel an Quellen und der Unklarheit ihrer Aussagen auch eine etwas spätere Datierung (570 oder 574-578) nicht für ausgeschlossen.

Übersetzt von B. Nieburová

ANTROPOMORFNÉ MOTÍVY NA LIATYCH BRONZOVÝCH KOVANIACH PREDVELKOMORAVSKÉHO TYPU^{*)}

JÁN DEKAN

Medzi najvýraznejšie pamiatky hmotnej kultúry karpatsko-dunajského obyvateľstva v VIII. storočí n. l. patria pásové garnitúry s liatymi bronzovými nákončiami, ktoré sú obvykle zdobené typickým rastlinným alebo zoomorfným ornamentom. S touže skupinou úzko súvisí aj niekoľko liatych kovaní, ktorých hlavným výzdobným prvkom sú figurálne kompozície s ľudskými postavami. N. F e t t i o h, ktorý sa doteraz jediný zaoberal celým súborom týchto zaujímavých pamiatok, dospel k záveru, že spomenuté figurálne motívy sú odrazom helenistických mytologických predstáv, ktoré sa v avarskom kovolejárskom umení udomácnili a sformovali pod silným iránskym vplyvom v bližšie neurčiteľnom stredoázijskom stepnom prostredí.¹ I keď na jednotlivých kovaníach rozoznáva rôzne mytologické postavy, predsa len za určujúci považuje dionýzovský cyklus, s ktorým napokon spája aj vznik tzv. blatniokej skupiny pamiatok, majúcej osobité postavenie vo vývoji veľkomoravského umenia.² Je teda len prirodzené, že uvedená problematika sa priamo dotýka nielen genézy a vývoja nášho najstaršieho výtvarného prejavu, ale aj jednej z najpálčivejších otázok našich národných dejín - vzťahu avarsko-slovanského. Ak si ale uvedomíme, že ťažisko pri jej riešení sa pre kusosť a do istej miery aj tendenciu zachovaných písomných prameňov čoraz viacej presúva na archeológiu, tak je jasné, že k vedecky zdôvodniteľným záverom môžeme dospieť iba na serióznej metodologickej základni, vychádzajúcej z objektívnej reality faktov a zbavenej akéhokoľvek subjektivismu. Snaha o vytvorenie takejto základne je jedným z cieľov tejto štúdie, v ktorej - prirodzene - nebude možné zvládnuť nadhodenú problematiku v celej jej šírke a hĺbke, ale sústrediť sa iba na vyriešenie kľúčovej otázky figurálnych námetov a čiastočne poukázať aj na nové aspekty pri hľadaní pôvodu úponkového a zoomorfného ornamentu.

I. IKONOGRAFIA FIGURÁLNYCH NÁMETOV

Za východisko nech tu poslúži predovšetkým ikonografický rozbor pamiatok s tzv. "dionýzovským" motívom.

Hlavným článkom dôkazovej reťaze úvah N. F e t t i o h a je interpretácia figurálnej výzdoby prelamovaného bronzového nákončia z Pančeva (obr. 8: 2). Vlastné výjavy sú vkomponované do troch nad sebou ležiacich polí. V dvoch horných N. F e t t i o h správne rozoznal mužskú postavu s vľajúcim ohlamsom, sediacu na kentaurovi a držiacu ho za pás. Kentaur má zdvihnuté ruky a podľa N. F e t t i o h a i jednu prednú nohu. Ostatné detaily neuvádzam, pretože nemajú priamu dôkazovú hodnotu. V spodnom poli je kráčajúca mužská postava s kyjakom v ľavej

^{*)} Práca vychádza súčasne vo francúzskom preklade v *Studia Historica Slovaca* II, 1964, 52-102.

ruke a v pravej - podľa N. F e t t i c h a - s ratolesťou viniča(?). Z toho dôvodu interpretuje túto postavu ako Dionýza a dva predošlé výjavy ako jeho triumf.³

Z uvedeného je jasné, že správnosť alebo nesprávnosť citovaného záveru je v konečnom dôsledku závislá od nezaujatého výkladu spodného obrazu. Preto treba osobitne zdôrazniť, že N. F e t t i c h o m zhotovená grafická reprodukcia pančevského nákončia, použitá v tejto štúdií pre lepšiu názornosť, sa nezhoduje vo všetkých detailoch s fotografickou reprodukciou,⁴ a že badať najmä isté odchýlky v prekreslení predmetu, ktorý kráčajúci muž drží v pravej ruke. No i napriek tomuto prispôsobeniu by ho bolo možné pochopiť iba s veľkou dávkou fantázie a sebaklamu ako "révovú ratolesť", čím vzniká pochybnosť o hlavnom ohnisku F e t t i c h o v e j argumentácie, pretože kyjak v ľavej ruke spomenutej postavy nie je typickým dionýzovským atribútom.

K správne mu pochopeniu znázornených výjavov na pančevskom nákončí by som však sotva bol došiel bez nálezu tematicky príbuzného nákončia z Dolných Dunajovíc, ktoré po prvý raz publikoval J. P o u l í k (obr. 8: 3).⁵ Prednosťou tohto nákončia je nielen výraznejšia plastičnosť a jasnosť stvárnených výjavov, ale aj ich väčší počet, čím je - pochopiteľne - podstatne širšia aj porovnávacia základňa pre ikonografický rozbor. Ak sa na pančevskom nákončí v troch poliach nachádzajú iba dva odlišné obrazy, odsopodu nahor označené ako A-B-B, zatiaľ nákončia z Dolných Dunajovíc má v štyroch poliach štyri odlišné obrazy, z ktorých spodné dva sú totožné s pančevskými (A-B), horné dva (C-D) znázorňujú však iné námety.

Rozhodujúci význam má, pravdaže, skutočnosť, že na dunajovickom nákončí možno jednoznačne identifikovať predmet v pravej ruke kráčajúceho muža ako odratú kožu zvieraťa, ktorého bezvládna, vpravo otočená hlava - podobne ako na pančevskom nákončí - sa dotýka hlavy muža, kým zreteľne modelované zadné (po bokoch) i predné nohy (uprostred) visia k zemi. Po tomto zistení a so zreteľom na to, že v ohnutej ľavej ruke postavy sa nachádza kyjak, nemožno ďalej pochybovať o tom, že máme pred sebou Herakla s jeho najtypickejšími atribútmi, s odratou kožou nemejského leva v jednej a s kyjakom v druhej ruke, teda tak, ako to zodpovedá antickému zobrazovaciemu kánonu.⁶

Správnosť tohto pozorovania však potvrdzujú aj námety ostatných výjavov na dolnodunajovickom nákončí. Napriek tomu, že fantastický tvor, na ktorom sedí a s ktorým zápasí (rukou ho drží za trup) ľudská postava (B), má na nohách pazúry, a nie kopytá, nemôže byť pochybností o tom, že tu ide o kentaura a že - na rozdiel od interpretácie N. F e t t i c h a - zobrazená scéna neznázorňuje Dionýzov triumf, ale Heraklov zápas s kentaurmi, ktorí ho napadli, keď im na čelil sud vína pred lovom na erymantského kanca.

Podobne i námety, zobrazené v ostatných poliach, plne zapadajú do heraklovského cyklu. V poli C sú zobrazené dve ľudské postavy. Na pravej strane muž, na ľavej žena. Obe postavy majú ohnuté kolená. Muž je znázornený z profilu, žena z poloprofilu a s hlavou en face, pričom jasne vyniká jej ženský účes. Obe postavy majú ohnuté ruky vo výške pásu a o niečo zrejme zápasia. So zreteľom na heraklovský cyklus možno tento výjav vysvetliť iba ako Heraklov zápas s kráľovnou Amazoniek Hyppolitou, ktorej odňal pás pre Eurystheovu dcéru Admetu.

Napokon v najhornejšom poli vidíme zobrazeného kanca, význam ktorého je jasný, keďže ide o erymantského kanca, ktorého Herakles na rozkaz kráľa Eurysthea chytil živého.⁷

Anticko-helenistický pôvod námetov na dolnodunajovickom i pančevskom nákončí sa ukázal teda nesporným, i keď ich obsahová náplň je iná, než akú predpokladal N. F e t t i c h. Túto okolnosť nebolo možné obísť, lebo naznačovala potrebu ikonografickej revízie všetkých pamiatok z F e t t i c h o v h o korpusu, ako základného predpokladu pre ďalšie historické bádanie.

K nesporným helenistickým motívom patrí aj zobrazenie Nereidy na hippokampovi, ktoré na kotúčovitých kovaniach vo viacerých exemplároch poznáme zatiaľ z Hevlina, Mistelbachu a Mosonszentjánosu (obr. 9: 3).⁸ Byzantský strieborný džbán s totožným motívom, nachádzajúci sa v zbierkach leningradskej Ermitáže a datovaný na začiatok VII. storočia n. l., jasne ukazuje na oblasť inšpiračných zdrojov tohto umeleckého prúdu (obr. 1).⁹

Z hľadiska umeleckého vyhotovenia nesporne najkrajším nálezom, prislúchajúcim do okruhu nášho záujmu, je však bronzové nákončie z Edelstalu, publikované a nie bezchybne opísané J. H a m p l o m (obr. 9: 4).¹⁰ Na jeho anticko-byzantský ráz správne poukázal síce už L. N i e d e r l e,¹¹ ale ikonografiou portrétov, umiestnených jednak v medailónoch, jednak v trapézovitom poli tylovej časti nákončia, sa zatiaľ nezaoberal nikto.

Východiskom pre ich dešifrovanie mi bola sediaca postava dvojhlavého psa, ktorého som určil ako Cerbera (v dvojhlavej podobe ho vidíme napr. aj v Dictionnaire des antiquités III-1, obr. 3770) a na základe toho som sa pokúšal o pochopenie celku z hľadiska orfeovského cyklu. Pretože známe neskorootické a byzantsko-orientálne zobrazenie Orfea ako

s lýrou v rukách očarúva divú zver, tu neprichádzali do úvahy, obrátil som pozornosť k známej neapolskej plastike, kde je Orfeus znázornený so špicatou tráckou helmou, ako sa obzerá za Eurydikou, ktorú vzápätí odvádza do podsvetia Hermes-Psychopompos.¹² Aj tu som zistil, že na edelstalskom nákončí má tráčku helmu hlava v najhornejšom medailóne, kým hlava v najspodnejšom medailóne má veľmi výrazný ženský účes. Ľudské portréty v medailónoch teda súhlasili s tými, ktoré sú aj na spomenutej neapolskej plastike a navyše aj ich vzájomné poradie odzrkadľovalo tú istú tragickú scénu, priliehavo vyjadrenú tým, že portrét Orfea je na edelstalskom nákončí oddelený od Eurydiky jednak Cerberom, ako strážcom podsvetia, jednak zasa Hermesom, sprievodcom duší. Osobitnú pozornosť si zasluhuje aj zdôraznenie orfeovskej tragiky tým, že do trapézovitého poľa tylovej časti nákončia sú vkomponované na seba hľadiace hlavy oboch tragických hrdinov, Orfea (vľavo) i Eurydiky (vpravo), akoby symbolov nehynúcej manželskej lásky.

Vzťahy štyroch malých nákončí z Pančeva (obr. 11: 2) k helenisticko-antickým

Obr. 1. Strieborný byzantský džbán (Ermitáž, Leningrad).

tradiáciám správne rozoznal už N. F e t t i o h.¹³ Jeho pozorovania treba však doplniť tým, že v rukách Niké-Viktórie sa nachádza veniec a pred ňou v dolnom pravom rohu obrazu kľačiaci postava pokoreného barbara. Ide tu teda o poňatie, aké sa stalo obvyklým predovšetkým v období rímskeho cisárstva.

Motív Viktórie alebo azda len púheho tropaea sa nachádza aj na zachovanej časti malého pozláteného bronzového nákončia z Vukovaru, ktorého predlohu hľadá Z. V i n s k i v anticko-byzantskej oblasti.¹⁴

Naproti tomu nemožno súhlasiť s N. F e t t i o h o m, ak aj v ženskej postave na nákonči zo Šárky-Vokovic (obr. 13: 4) vidí Niké, pretože na tejto sediacej ženskej postave nemožno s bezpečnosťou určiť nijaký typický atribút Niké. Výtvarné poňatie i rúcho ženy, zobrazenej z poloprofilu, majú síce jasne helenistický charakter, ale jej totožnosť možno interpretovať rozlične. Z tohto hľadiska prichádza do úvahy predovšetkým oválny alebo guľatý(?) predmet, ktorý žena drží vo svojej predimenzovane zobrazenej ľavej ruke. So zreteľom na nejasnosť tohto predmetu ťažko povedať, či tu ide o misu alebo azda o jablko. No v oboch prípadoch by sme znázornenú postavu mohli interpretovať ako Hérú, a to buď v jednej ruke s granátovým jablkom a v druhej (pozdvihnutej) so žezlom, čiže v podobe stvárnenej Polykleitom, alebo v ruke s misou ako ochrankyňu manželstva, obetujúcu za jeho zdar.¹⁵ Rovnako právom by sme mohli však uvažovať aj o Afrodite, v jednej ruke s jablkom alebo miskou a v druhej s myrtovou ratolesťou.¹⁶ Tak či tak ide tu zreteľne o antický motív, ktorý organicky zapadá medzi doteraz pertraktované námety.

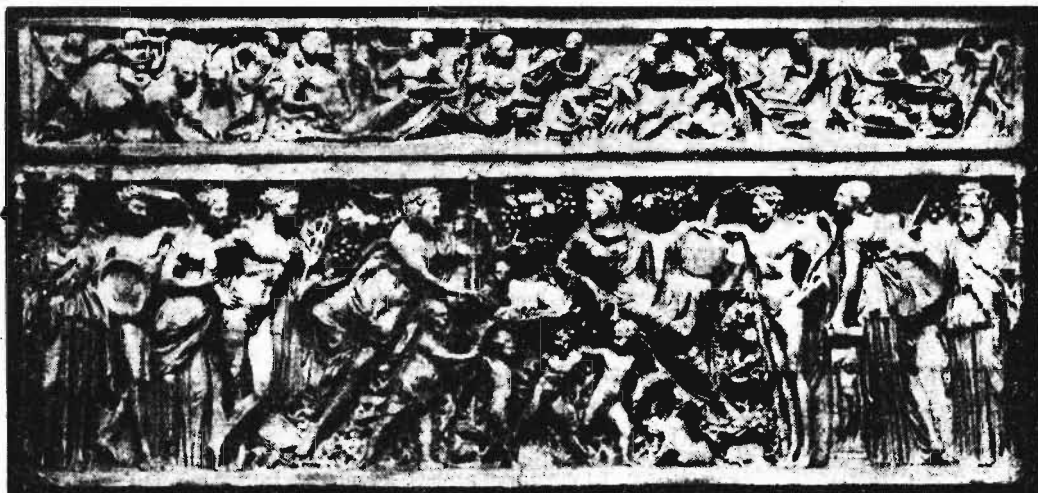
Z obdobného hľadiska dvójakých interpretačných možností si našu pozornosť zasluhuje aj prelamované nákončie z Győru (obr. 10: 5). Pri jeho výklade N. F e t t i o h správne rozoznal, že nad sebou je tu dvakrát znázornená scéna zápasu človeka so zvieratom, vzápätí si však násilným vyhradávaním "nomadizujúcich" prvkov (zobrazenie hlavy en face, veľké uši, špicatá brada) sám uzavrel cestu k jej pochopeniu.¹⁷

Do tejže chyby upadol i N. M a v r o d i n o v, keď, súc zvedený technickou, resp. umeleckou nedokonalosťou odliatku, videl na hlave ľudskej postavy zvieraacie uši. Inak však správne stotožnil zobrazené zviera s býkom (výrazné rohy, ucho i oko) a rovnako správne poukázal aj na jednu z interpretačných možností, na obetnú scénu.¹⁸

Pre nezaujatý výklad je dôležitá predovšetkým okolnosť, že v technicky najlepšie zvládnutej scéne (spodný obraz)¹⁹ je hlava ľudskej postavy zobrazená z profilu, bez veľkých "zvieracích" uší a že celá prikrčená postava vyniká nielen podivuhodnou súmernosťou, ale i osobitne zdôraznenou muskulatúrou. Vôbec celá kompozícia pôsobí dojmom dynamického napätia zápasu človeka s býkom, a preto popri obetnej scéne, ikonograficky obzvlášť príbuznej reliéfu z I. storočia n. l.,²⁰ nemožno vylúčiť ani druhú interpretačnú možnosť, spočívajúcu v skrotení krétskeho býka Heraklom, kompozične blízkom najmä reliéfnej výzdobe metopy Zeova chrámu v Olympii.²¹ Bez ohľadu na to, ku ktorému z uvedených námetov sa prikloníme, v každom prípade ide o helenisticko-antickú predlohu, ktorá sama osebe vylučuje ostatné nomadizujúce eventuality.

Do F e t t i o h o m predpokladaného dionýzovského okruhu možno zaradiť nákončie, pochádzajúce z pohrebiska v Debrecene-Ondóde (obr. 10: 2). N. F e t t i o h sa však pritom všetkom mýli, keď v spomenutej kompozícii vidí triumfujúceho Dionýza sediaceho na leopardovi a prirovnáva tento motív k reliéfu na zlatom disku zo stanice Siverskej na Kubáni. Osobitne upozorňuje aj na "nápadne

zdôraznené prsné bradavky" ľudskej postavy, ku ktorým hľadá zasa analógie na známej madarskej rytine.²² V skutočnosti sú všetky tieto pozorovania pomýlené a zrejme boli podmienené úpornou snahou N. F e t t i c h a o to, aby dokázal percepciu dionýzovského kultu kočovníckymi kmeňmi severného Čiernomoria. Podobne neopodstatnený, ale tým prekvapujúcejší je názor A. R a d n ó t i h o, ktorý v ľudskej postave na spomenutom nákončí vidí Mojžiša vysekávajúceho prameň zo skaly.²³

Obr. 2. Reliéfna výzdoba sarkofágu s dionýzovským motívom (Kodaň, glyptotéka).

Pri nepredpojatom ikonografickom rozbere možno s N. F e t t i c h o m súhlasiť len potiaľ, že zviera skutočne znázorňuje leoparda.²⁴ Pokiaľ však ide o ľudskú postavu, tu treba zdôrazniť, že táto má vyslovene ženský charakter, čím sa, pochopiteľne, veľmi prirodzene vysvetlí a zároveň i likviduje N. F e t t i c h o v i nápadný detail "prsných bradaviek". Kľúč k pochopeniu tohto motívu nájdeme v reliéfnej výzdobe dionýzovského sarkofágu kodanskej glyptotéky. Na čelnej strane príklopnej platne tohto sarkofágu vidíme totiž aj Terpsichóru, sediacu na leopardovi a hrajúcu na lýru (obr. 2). Bytostný vzťah múz k Dionýzovi ako k bohovi básnického a hudobného nadšenia netreba osobitne dokazovať; podobne aj leopard patrí medzi jeho najvýraznejšie atribúty. Niet preto vážnejších dôvodov, aby sme i motív, výtvarne spracovaný na nákončí z Debreceňu-Ondódu, neinterpretovali ako jednu z múz - azda Melpoménu, múzu tragédie, sediacu na leopardovi. Dôležité je však v tejto súvislosti pripomenúť, že výtvarné spracovanie podružného motívu dionýzovského cyklu samo osebe vyvracia teóriu o kultovom charaktere tejto tradície v našom prostredí a obmedzuje jej pôsobnosť iba na pole umenia, na čo poukážem ešte v ďalšej časti tejto štúdie.

S veľmi príbuznými, ale nie totožným motívom sa stretávame aj na veľkom nákončí z Pohořelíc (obr. 10: 1), ktoré zaujalo síce už mnoho bádateľov,²⁴ ale meritórnejšie ho analyzoval len N. F e t t i c h. V okrídlenej postave, jazdiacej na zvierati s podivne stvárnenou "antropoidnou" hlavou, vidí primitívnu reprodukciu okrídleného Dionýza, sediaceho na kentaurovi s grifovitým telom. Na tvári ľudskej postavy sa domnieva dokonca rozoznať aj fúzy a bradu(?) a osobitne upozorňuje aj na jej odstávajúce uši.²⁵ Avšak tam, kde N. F e t t i c h objavuje takéto detaily, ide v skutočnosti len o technicky nedokonalé spracovanie úst, s akým

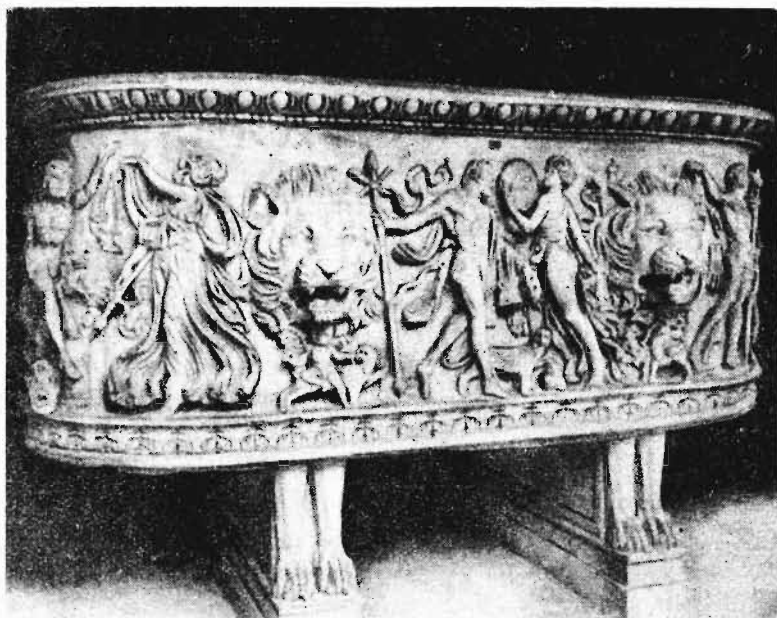
sa stretávame napr. aj na výrazne ženskej postave, patriacej do súboru známych bronzových figur z Tesálie.²⁶ A na vrub tejže technickej nevypelosti treba pripísať aj "antropoidnú" hlavu zvieraťa, ktorá však tiež nie je výnimkou, lebo sme ju videli aj na nákončí z Debrecenu-Ondódu a nachádza sa aj na bronzovej figurke leva z tesálskeho pokladu.²⁷ Ako vidno z uvedených príkladov, N. F e t t i c h pri interpretácii spomenutých reliéfov povýšil niektoré ich črty, vyplývajúce z nedostatočnej technickej zručnosti ich tvorcu - rezbára, na štylizovaný zámer, a tým si úplne zahatal prístup ku skutočnému pochopeniu zobrazených scén. Aby sme sa vyhli podobným omylom, je potrebné sústrediť pozornosť na vecnú podstatu námetu a nechať otázky tvarovo-slohových zvláštností na neskorší čas.

Ak si z tohto hľadiska všimneme postavu zvieraťa s jeho výraznými pazúrami, mačkovito-dravčím telom a s hlavou v čelnom pohľade, so zreteľom na uvedené analógie nemôže byť pochybností o tom, že máme pred sebou tú istú svojsky stvárnenú postavu leoparda, aká je na nákončí z Debrecenu-Ondódu. Príbuznosť s námetom na tomto nákončí zvyšuje aj postava jazdca, pravda, s tým rozdielom, že na pohořelickom nákončí ide o okrídlenú postavu neženského, najskôr chlapčenského výzoru. To je dôležité pozorovanie, ktoré ma priviedlo na možnosť interpretovať túto postavu ako Erosa a v súvislosti s leopardom hľadať analógie k opísanému námetu - podobne ako v predošlom prípade - v okruhu dionýzovskom, pretože Eros patrila tiež k stálym priateľom Dionýzovým.²⁸ Tento predpoklad sa ukázal správnym a krásny príklad na výtvarné spracovanie motívu z pohořelického nákončia v antickom umení poskytuje napr. sarkofág v rímskom Museo delle Terme, ktorého reliéfna výzdoba znázorňuje dionýzovský sprievod a kde pod veľkou hlavou leva vidíme okrídleného Erosa na leopardovi (obr. 3).²⁹ Napokon správnosť tejto interpretácie dokazuje aj to, že vedľa kráčajúcej postavy Erosa v najhornejšom obraze vlastného nákončia je v jeho pozdĺžnej osi zobrazená postava ležiaceho osla s výraznými veľkými ušami, čiže zvieraťa zasväteného popri leopardovi, tigrovi, rysovi, delfínovi a capovi taktiež Dionýzovi. Ináč však o domnelom kultovom charaktere tohto námetu platí to, čo sme už povedali.

Zaujímavým dokladom oživenia alebo nápodoby helenistických tradícií je námet reliéfnej výzdoby dvoch kotúčovitých kovaní a malého nákončia z hrobu 21 v Čunove (obr. 9: 2),³⁰ ktoré ostali N. F e t t i c h o m nepovšimnuté. Kľúčom k pochopeniu tohto námetu je predmet, ktorý drží ľudská postava pred sebou, s obradným gestom vo výške hlavy. I napriek istej primitívnosti výtvarného zvládnutia daného motívu je totiž jasné, že tu ide o egyptské sistrum, ako sa o tom názorne môžeme presvedčiť porovnaním čunovských kovaní s reliéfom, znázorňujúcim procesiu na počesť Isidy (obr. 9: 1). Nás na tomto reliéfe, datovanom do II. storočia n. l.,³¹ najviac zaujíma postava chrámovej služobnice so sistrum v pravej a s naberačkou v ľavej ruke. Nemôže byť pochybností o tom, že s reprodukciou podobnej postavy máme do činenia aj na čunovských kovaniach, i keď závojom zahalené ústa by v danom prípade svedčili už o silnom orientálnom, azda včasnoarabskom poňatí. Napokon k tomuto okruhu by nás viedli aj sprievodné kovania, na ktorých jasne rozoznať dvojicu lotosových palmiet. Pravda, ony tvoria okrajovú výzdobu aj spomenutého rímskeho reliéfu.

S veľmi populárnym námetom neskorooantického a byzantského výtvarného umenia sa stretávame na veľkom nákončí zo Šurian (obr. 8: 1) a na jemu podobných nákončiaciach z Boldogu. N. F e t t i c h sa domnieval, že tu ide o výtvarné spracovanie prastarých stredoázijských a helenistických epických sujetov zápasu človeka s levom (Samson - Dávid - Herakles), podaných vo zvláštnej perspektíve, v ktorej sú postavy, nachádzajúce sa v reálnom priestore vedľa seba, znázornené nad sebou.³²

V skutočnosti ostala však N. F e t t i c h o v i predloha šurianskeho námetu neznáma, lebo zanedbal dôležitý detail, že totiž v danom prípade je to lev, ktorý víťazí nad porazeným a skloneným, resp. kračiacim človekom, motív, ktorý je úplne cudzí obsahu uvedených cyklov a jeho obdoby nachádzame iba v sočiach znázorňujúcich cirkusové hry. Pre nás je v tejto súvislosti dôležitá najmä okolnosť, že s podobným námetom sa veľmi často stretávame vo sfére byzantského umenia, a to ako v jej širšej oblasti, napr. na drevorezbe koptického pôvodu,³³ tak i vo vlastnej Byzancii, ako to dosvedčujú výjavy na slonovinovej schránke, opatrovanej v leningradskej Ermitáži (obr. 4).³⁴ Najmä naposledy menované sú kompozične obzvlášť blízke šurianskym a neľahčujú nijakú pochybnosť o ich skutočných inšpiračných zdrojoch.

obr. 3. Sarkofág z Museo delle Terme v Ríme.

Ak pri doteraz pertraktovaných pamiatkach sme ich výtvarné sužety mohli odvodiť zo širšej alebo užšej helenisticko-antickej tradície, teraz je potrebné všimnúť si osobitne tie, ktoré sa od predošlej skupiny líšia predovšetkým ideologickou náplňou. Spomedzi nich na prvom mieste treba uviesť veľké nákončia z Mártélyu (obr. 11: 1). Jeho zložitá figurálna výzdoba bola už predmetom mnohých úvah. J. H a m p e l sa v nej domnieval rozoznať postavy jeleňa, leva, človeka, ďalej jednotlivé ľudské údy, nohy, ruky a na tyčovej platničke nákončia postavu grifa.³⁵ Celkovým zmyslom výzdoby sa však nezapodieval.

N. F e t t i c h dospel zase k záveru, že tu nejde o pôvodné "barbarské" spracovanie, ale o napodobenie predlohy z oblasti monumentálneho umenia, ktorá údajne mala znázorňovať loveckú scénu. V súhlase so svojou koncepciou o zdrojoch avarského, nomádskeho umenia myslí pritom na predlohy helenisticko-iránske, i keď poznamenáva, že tu nejde priamo o známe skalné rytiny z Taq i Bustanu.³⁶

Naproti tomu Z. T a k á c s vidí vo figurálnej výzdobe mártélyskeho nákončia pôvodný stredoázijský obsah, ktorého zmysel však umelec s helenisticko-rímskym školením nepochopil, a tým spôsobil v kompozícii zdanlivý zmätok. Podľa neho tu ide o scénu, znázorňujúcu obetovanie zvierat. Obnažená mužská postava drží ľavou rukou hlboký hunský obetný kotol a nad touto scénou sú znázornené zabité obetné zvieratá (psy). Bezprostredne nad ľudskou postavou je znázornené okrídlené zviera,

ktoré podľa Z. T a k á c s a pripomína zoomorfné motívy hanskej dynastie. Obraz dopĺňujú ešte jeleň a grif ako symbol ohňa a slnka.³⁷

V rozpore s týmito názormi hľadá zase D. C s a l l á n y na tomto nákončí kresťanské motívy a vidí na ňom Adama, siahajúceho po zakázanom ovocí a obklopeného zvieratami: kajkou, rybami, hadom, grifom, drakom, kancom a jeleňom.³⁸

Základné podmienky pre dešifrovanie zobrazených scén vytvoril až Gy. L á s z l ó, ktorý sa síce nepokúsil o samostatnú interpretáciu, no zato veľmi presne a celkove spoľahlivo určil totožnosť jednotlivých figúr. Gy. L á s z l ó predovšetkým vyvrátil prevládajúci názor, podľa ktorého zviera v rade "a" (pozri obr. 11: 1) by malo byť grifom, i keď jeho bližšie určenie považuje za neisté. Zvieracie postavy v radoch "b-c" sú podľa neho najpravdepodobnejšie srny. Pod nimi v rade "d" sa nachádza postava okrídleného grifa s typickým kruhovitým ornamentom na hrudi i na stehne, v čom Gy. L á s z l ó hľadá dedičstvo sibírsko-skýtskej ornamentiky.

Najzávažnejší je však poznatok Gy. L á s z l ó a, že nielen v postave "f" (a podľa neho i v "údoch" "f₁" a "f₂"), ale i v spornej figúre "e", "e₁" a "e₂" treba vidieť ľudské postavy, nachádzajúce sa voči sebe v obrátenej pozícii a navyše ešte prerušené postavou skrčeného jeleňa "g". Pozoruhodné je aj pozorovanie spomenutého bádateľa, že zobrazenie zvieracích figúr je podriadené striedavému rytmu úponkového motívu, čím utrpelo najmä dotváranie nôh.³⁹

Využívajúc uvedený rozbor Gy. L á s z l ó a pokúsil sa A. R a d n ó t i o samostatnú interpretáciu javov na mártélyskom nákončí. V najdiskutovanejšom útvare "e" sa domnieva vidieť lýru(!) a súhlasne s tým vidí v ľudskej postave ("f") Orfea hrajúceho na lýru a obklopeného zvieratami. Okolnosť, že mártélyska postava nemá na sebe pre Orfea typickú tráčku helmu, odbavuje poukazom na H. S t e r n a, ktorý uvádza príklady aj na to, keď je Orfeus zobrazený s obnaženou hlavou.⁴⁰

Ako z uvedeného prehľadu vidno, pokusy o celostnú interpretáciu mártélyského nákončia prinášajú úplne protichodné závery. O to väčší význam má preto L á s z l ó o v opis jednotlivých figúr, dokazujúci svojou nepredpojatou neudržateľnosť všetkých doteraz známych výkladov. Tak napr. interpretáciu Z. T a k á c s a vyvracia okrem iného už fakt, že v zobrazených zvieratách nemožno vidieť psov. Pre podobné nezrovnalosti padá aj pokus D. C s a l l á n y a, inšpirovaný zrejme výjavom na famóznom diptychu zo zbierok Bargella vo Florencii,⁴¹ a z týchže dôvodov treba odmietnuť aj názor A. R a d n ó t i h o. Presahujúc rámec týchto negatívnych konštatovaní, je však figurálna analýza Gy. L á s z l ó a dôležitá aj z inej stránky. Ukazuje totiž - bez ohľadu na to, či si toho autor bol vedomý alebo nie - že medzi zobrazenými zvieracími a ľudskými postavami nemožno nájsť nijaký očividný tematický alebo epický súvis, čo je napokon výtvarne vyjadrené aj tým, že úponkový rytmus nad sebou situovaných zvieracích figúr je násilne prerušený vkomponovaním ľudských postáv. Inými slovami to teda znamená toľko, že figúry na mártélyskom nákončí nemožno chápať ako súčiastky jediného obrazu, ale že ich treba interpretovať samostatne.

Z tohto hľadiska nás, prirodzene, najviac zaujímajú ľudské postavy. Na nich si na prvom mieste treba všimnúť, že postava "f" je znázornená s obnaženým horným telom, ako ľavou rukou drží trup opačne orientovanej postavy "e" a pravou sa snaží chytiť jej nohy. Tento detail Gy. L á s z l ó o v i unikol. Spodnú časť postavy "f" nevidíme, pretože útvary "f₁" a "f₂" k nej nepatria a - ako ukážeme nižšie - majú samostatný význam. Naproti tomu však môžeme rozoznať hlavu a ruku

("e₂" a "e₁") postavy "e". Ak si teraz odmyslíme prerušenie tejto kompozície figúrou jeleňa a čiastočne aj pleteným bokom člna (pod rukou postavy "f"), máme pred sebou veľmi obľúbenú scénu byzantského umenia z jonášovského cyklu - hodenie Jonáša do mora. Po stránke kompozičnej je k nej najbližšie spracovanie totožného námetu na pyxide zo VI. storočia, a to aj s otvorenou papulou veľryby a s plávajúcimi rybami, ktoré Gy. L á s z l ó považoval za končatiny postavy "f" (sledovať na fotografickej reprodukcii - obr. 5, pretože kresba tielo detaily značne deformuje).⁴² Z iných, veľmi početných spracovaní tohto námetu si našu pozornosť zasluhuje ešte výjav na pravej strane spodného ozdobného poľa knižnej dosky, opatrovanej v ravennskom Museo civico, kde pri celkovo identickom kompozičnom riešení scény jasne vyniká aj pletený bok člna.⁴³

Obr. 4. Výzdoba byzantskej schránky zo slonoviny (Ermitáž, Leningrad).

Výskyt par excellence byzantsko-kresťanského námetu na mártélyskom nákončí v spojitosti s typicky zoomorfným ornamentálnym štýlom je do takej miery prekvapujúci a jedinečný fakt, že ho nemožno obísť bez náležitého vysvetlenia. Skôr však, než tak učiním v ďalšej časti tejto štúdie, je potrebné ešte dokončiť prehľad nášho korpusu rozborom zvyšujúcich pamiatok.

Svojím štylizovaným, výtvarným poňatím vzbudzuje pozornosť predovšetkým nákončie z bývalej Fleissigovej zbierky (obr. 12: 1), ktorého bližšia proveniencia je síce neznáma, údajne však pochádza z Potisia. N. F e t t i c h radí ľudskú postavu tohto nákončia vo všeobecnosti tiež k dionýzovskému okruhu a ako zvláštnosť vyzdvihuje, že kým telo postavy je zobrazené v čelnom pohľade, zatiaľ jeho hlava a nohy sú znázornené z profilu. V esovitom útvare po oboch stranách postavy vidí viac, než iba ornamentálny prvok na vyplnenie priestoru, a najmä zdôrazňuje aj silnú štylizovanosť ľudskej i zvieracej postavy.⁴⁴ Najnovšie sa k ikonografii ľudskej postavy na spomenutom nákončí vyslovil A. R a d n ó t i, ktorý v nej vidí motív Daniela, ale tento svoj názor bližšie nezdôvodňuje.⁴⁵

Pre chronologické a geografické zaradenie hľadanej predlohy zobrazeného námetu má kľúčový význam postava grifa v dolnej polovici nákončia. Skutočnosť, že tento grif nemá tradičnú helenistickú orliu hlavu, ale tzv. "dračiu" alebo "ovčiu" hlavu (pre prílišnú štylizovanosť nemožno bližšie určiť) s otvorenou papulou a s výrazným uchom, jasne ukazuje na neskorosásánovskú predlohu, pre ktorú svedčí aj ďalší dôležitý znak v podobe kruhovitého (pôvodne palmetového) ornamentu na hrudi a stehne grifa.⁴⁶ V tejže súvislosti treba si povšimnúť aj postavy ďalších grifov, zobrazených na kratšom závesnom článku nákončia a tvarove veľmi pripomínajúcich lineárny štýl včasnej islamskej barbotínovo-reliéfnej keramiky.⁴⁷

Do takto vymedzeného kultúrno-geografického prostredia dobre zapadá aj postava bradatého muža v dlhom, v drieku prepásanom a výrazne zriadenom kaftane, na hlave s ľahkou čiapočkou alebo hodvábnou tiarou. Napriek týmto znakom nemá nič spoločného s obvyklým vyobrazením sásánovských panovníkov (na koni alebo na tróne), ale je reprodukciou oveľa archaickejšej predlohy, známej nám z achajmenovského pečatného valčeka, na ktorom je panovník, stojací na dvoch okrídlených sfingách, zobrazený v hieraticko-triumfálnom postoji, s dvoma bezmocne visiacimi ľavmi v rozpažených rukách (obr. 12: 2).⁴⁸ Hlava i nohy oboch porovnávaných postáv sú znázornené z profilu (detail, ktorý sa zdal N. F e t t i c h o v i zvláštny) a podobne súhlasí v oboch prípadoch aj poloha horného tela a rúk. Preto je celkom iste oprávnené, ak súhlasne s N. F e t t i c h o m vidíme v esovitých útvaroch po oboch stranách postavy redukovaný, symbolický obraz levov, pričom obraz grifa v dolnej časti nákončia zrejme nahradzuje okrídlené sfingy z pečatného valčeka a jeho zvláštnu polohu voči ľudskej postave môžeme vysvetliť priestorovými dispozíciami nákončia. Napokon pre úplnosť treba ešte dodať, že nahradenie pôvodných naturalistických figurálnych motívov geometricko-ornamentálnymi symbolmi nie je v tomto období nijakým výnimočným zjavom, lebo sa s ním stretávame napr. aj na ťkanive pravdepodobne koptického pôvodu, na ktorom sú postavy levov po oboch stranách Daniela-oranta z takých istých priestorovo-plošných dôvodov ako v našom prípade vyjadrené púhymi esovitými symbolmi (obr. 12: 3).⁴⁹ Zhrňujúc výsledky analýzy možno teda povedať, že na nákončí z bývalej Fleissigovej zbierky sa stretávame s prastarým achajmenovským motívom triumfujúceho panovníka, ktorého výtvarné spracovanie má však už typické znaky neskorosásánovského, včasnoislamského i kopticko-kresťanského umenia, ako prejav synkretizujúcich tendencií spoločnosti, stojacej na rozhraní rôznych sociálno-ekonomických i kultúrnych tradícií.

Dokladom veľkej príťažlivosti a aktivity sásánovského výtvarného umenia sú však predovšetkým nákončia z lokalít Kláralfalu a Kunhegyes-Bánhalom. V motíve poľujúceho (panovníka) na cválajúcom koni s markantne znázorneným tulcom a napätým lukom na veľkom nákončí z Kláralfalvy neďaleko ústia Maruše do Tisy (obr. 13: 5) N. F e t t i c h správne rozoznal iránske predlohy na skalnom reliéfe v Taq i Bustane i z početných sásánovských strieborných mís a šálok.⁵⁰ Ale v symetrickom zobrazení prechajúcich zvierat (sŕn) v popredí celej scény netreba nutne vidieť stredoázijský prvok, lebo tento "heraldický" zobrazovací spôsob bol v našom prípade použitý zrejme iba preto, aby sa ním zvýšila dekoratívna účinnosť figurálnej výzdoby nákončia, a z tohože dôvodu sa s ním stretávame aj na rôznych pamiatkach sásánovského úžitkového umenia.⁵¹

Veľmi zaujímavá je figurálna výzdoba veľkého prelamovaného nákončia z Kunhegyes-Bánhalomu (obr. 12: 4), v ktorej Á. S ó s o v á vidí obraz zápasu. Podľa nej sa v prostriedku, čiastočne prekrytý pňom štylizovaného stromu, nachádza tzv. páví drak, ktorý - zdá sa - ohrozuje jazdca, sediaceho na leopardovi. Jazdec sa proti drakovi bráni kopijou, ktorú vráža do jeho otvorenej papule, pričom mu pomáha z druhej strany ďalší jazdec, podobne ozbrojený a na podobnom zvierati. Podrobnosti opisovanej scény si treba kompletizovať konfrontáciou oboch strán nákončia a celkový opis doplniť ešte tým, že obdĺžnikové pole závesnej časti nákončia je na averze vyplnené reliéfnym obrazom dvoch rýb, znázornených v heraldickom štýle zodiaku.

Pokiaľ ide o interpretáciu takto pochopenej scény, Á. S ó s o v á sa domnieva, že máme do činenia s námetom, patriacim do sféry nám málo známej stredoázijskej avarskej mytológie, v ktorej sú zreteľné stopy sásánovského výtvarného umenia

(pávi drak, strom života, puncovanie).⁵² Ale takýto výklad je pre nás málo uspokojujúci, lebo namiesto objasnenia skutočného významu figurálnej kompozície nás odkazuje na neprebádanú a prakticky ešte neznámu oblasť avarskeho bájoslovía. Skutočnosť, že Avari, podobne ako aj Iránci, boli vyznavačmi ohňa, vyjadruje totiž len hlavný znak ich náboženských predstáv, ale nič konkrétneho nám už nehovorí o obsahovej stránke ich mytológie a najmä nie o jej hrdinoch a ich činoch. Metodologicky jedine prípustná báza obsahovej interpretácie pertraktovaného obrazu spočíva preto v hľadaní jeho mytologických alebo aspoň výtvarných predlôh v tej oblasti, na ktorú ukazujú slohovo-tvarové znaky i figurálne motívy nákončia z Kunhegyes-Bánhalomu, t. j. v oblasti sásánovsko-iránskej.

Obr. 5. Detail výzdoby pyxidy zo VI. stor.
(Ermitáž, Leningrad).

Všimnime si z tohto hľadiska predovšetkým heraldický obraz rýb. Majúc na zreteli iránske motívy našej figurálnej výzdoby, v prvom rade musíme myslieť na vzťahy k mitraistickému zodiaku, ako ho poznáme napr. na známych kultových reliéfoch zo Saldy a z Trieru,⁵³ alebo napokon v spracovaní, ktoré je chronologicky i svojím poňatím veľmi blízke nášmu a v ktorom namiesto celého zvieratníka vystupujú iba jednotlivé jeho znaky (škorpión, ryby) buď samostatne, alebo spolu so zvieratami nepatriacimi do zodiaku.⁵⁴ Takéto ornamentálne použitie izolovaného symbolu je však súčasne najvýraznejším svedectvom aj o tom, že sa tu už stratil jeho pôvodný kultový význam a samotný znak žije ďalej už len ako výtvarný motív, resp. ornamentálny prvok. Tento poznatok má osobitný význam aj pre pochopenie hlavného obrazu na opísanom nákončí.

Skutočnosť, že v ňom niet ani stopy po mitraistickej náplni, nie je so zreteľom na povedané nijako prekvapujúca. No nielen toto, ale aj iné momenty dosvedčujú, že tu nemáme do činenia so živým mytologickým námetom. Nesporne ústrednou figúrou celej kompozície je pávi drak. Jeho výtvarné spracovanie na rozdiel od naturalistického štýlu bočných postáv má výrazne dekoratívny ráz, umocnený ešte

aj obrazom štylizovaného stromu v popredí. Je to poňatie, typické predovšetkým pre medailónovú výzdobu orientálnych hodvábných tkanín, ale stretáme sa s ním aj v plastike a toreutike.⁵⁵ Oba bočné obrazy jazdcov-kopijníkov sú v porovnaní s týmto statickým ústredným obrazom pávieho draka plné života a dynamického napätia, ktoré prezrádza, že pri ich spracúvaní mal umelec pred očami (buď priamo alebo v pamäti) odlišnú predlohu, a že zdanlivo ucelený výjav zápasu skomponoval spojením pôvodne navzájom nesúvisiacich výtvarných námetov. Správnosť tohto záveru potvrdzuje okrem uvedených momentov aj to, že ak z obrazu vyjmeme postavu draka, celá scéna sa okamžite zmení na vzájomný boj dvoch jazdcov, a je celkom možné, že práve tento námet bol skutočným jadrom nám bližšie neznámej pôvodnej predlohy. Pravda, v takomto prípade by bola pre bojujúcich jazdcov obvyklejšia afrontovaná poloha, ale úchylku od tohto prevládajúceho úzu môžeme v našom prípade ľahko vysvetliť tým, že terajšiu identickú orientáciu jednotlivých postáv na nákončí zásadne určila orientácia ústredne situovaného draka. Čo sa týka potom samotného motívu bojovníka na leopardovi, zobrazenom s hlavou v typickom čelnom pohľade, tento, i keď sa preň nenašli priame analógie, svojím celkovým poňatím nijako nevybočuje z rámca známeho sásánovského umenia a spolu s ostatnými postavami i výzdobnými prvkami nákončia svedčí o totožnej genetickej báze ich inšpiračných zdrojov.

(Už po napísaní tejto state som mal možnosť hovoriť o nadhodených problémoch s prof. N. F e t t i c h o m. V plodnej výmene názorov sme sa dotkli aj interpretácie výjavu na nákončí z Kunhegyes-Bánhalomu. Prof. N. F e t t i c h súhlasil s mojím názorom o heraldickom charaktere pávieho draka, avšak na rozdiel od podaného výkladu pripisuje celému výjavu jednotný zmysel, považujúc ho za obraz vojenského sprievodu, uprostred s emblénom pochodujúcej jazdy v podobe draka nastoknutého na žrd. Prednosťou tohto výkladu je, že ním celý výjav nadobúda nesporne reálny zmysel. Proti nemu hovorí však fakt, že znázornení jazdci nesedia na koňoch, ale na výrazne mačkovitých šelmách, ktoré hovoria skôr o mytologickom pôvode týchto figúr.)

S pozoruhodnou "barbarskou" transkripciou antického kompozičného kánonu sa stretáme na dvoch prelamovaných nákončiach z Mezőberényu (obr. 10: 4) a z Vrbice (Egyháza; obr. 10: 3). N. F e t t i c h zaraďuje ich výzdobné motívy opäť k dionýzovsko-nomádskemu okruhu a charakterizuje ich ako zápas človeka so zvieratom. Na podopretie svojej tézy zdôrazňuje najmä "iránsky" oblek vrbickej postavy a údajnú listovitú ozdobu hlavy, ktorá je hlavným argumentom jeho dionýzovskej koncepcie. Naproti tomu v špicatej brade postavy na nákončí z Mezőberényu a vo "vertikálnom" poňatí oboch kompozícií vidí štylistický prejav nomádskeho výtvarného umenia.⁵⁶

Na rozdiel od N. F e t t i c h a však N. M a v r o d i n o v odmieta vidieť na nákončí z Mezőberényu dionýzovský motív a správne poukazuje na jeho kompozičnú príbuznosť s antickými mitraistickými obetnými scénami. Na ľudskej postave si všima v podstate tie isté detaily ako N. F e t t i c h, kým zviera považuje podľa obojka na krku za psa a primerane tomu vidí v celej scéne nomádskeho motívu jeho obetovania.⁵⁷ Proti tejto interpretácii nemožno nič závažnejšieho namietnuť, i keď o totožnosti zvieraťa aj naďalej môžu byť isté pochybnosti a podľa toho sa môže modifikovať aj celkový výklad zobrazeného výjavu. Obaja bádatelia sa však mylia, pokiaľ na hlave ľudskej postavy vidia veľké odstávajúce ucho. V skutočnosti je toto tzv. ucho iba súčasťou chlamysu, poškodeného puklinou v reliéfnom obraze. Odhliadnuc však od týchto momentov z nášho hľadiska musíme upozorniť predovšetkým

na kompozičné poňatie námetu, na pevné uchytenie hlavy zvierata a na pritlačenie jeho tela kolenom k zemi. Je to obzvlášť typická črta helenistického znázorňovania podobných výjavov, s ktorým sa v širokom časovom rozpätí stretávame rovnako v oykloch heraklovských i mitraistických a jeho obdobu nájdeme aj vo výtvarnom umení byzantskom a orientálnom.⁵⁸ F e t t i c h o v o "vertikálne" kompozičné poňatie

Obr. 6. Detail zo
sýrsko-koptickej hodvábnej
tkaniny (podľa F. Volbacha).

nie je teda v skutočnosti nijakou nomádskou zvláštnosťou, ale len obmenou antického zobrazovacieho kánonu, prispôbeného priestorovým dispozíciám úzkeho nákončia. Z toho tiež plynie, že ak má N. M a v r o d i n o v pravdu a námet na nákončí z Mezďberényu zobrazuje skutočne obetovanie psa, a nie iba obeť ako takú, potom pridržanie sa antického zobrazovacieho úzu je výrečným dokladom synkretického splývania antických výtvarných foriem s miestnou náplňou.

Pokiaľ ide o vrbické nákončie, tu máme do činenia s odlišnou obsahovou stránkou sujetu pri zobrazovaní rovnakej kompozičnej schémy. Aby sme sa však dostali bližšie k jeho podstate, musíme najprv napraviť omyl N. F e t t i c h a, týkajúci sa opisu zvieracej postavy, aj graficky vyjadrený v jeho vlastnoručnej kresbe (obr. 13: 3). Predlohou tejto kresby bolo pravé nákončie z obr. 10: 3. Ak však starostlivo porovnáme obe samostatné strany, zistíme, že ako vo vypracovaní, tak aj v zachovalosti jednotlivých detailov sú medzi nimi isté rozdiely. Vo všeobecnosti možno povedať, že kým podrobnosti na ľudskej postave sú zreteľnejšie na

Obr. 7. Bronzová lisovaná formička
na plechové nákončia
(Adalia, Malá Ázia).

ľavom nákončí, zatiaľ zvieracia figúra je jasnejšia na pravom. Pristúpme však k vlastnému opisu.

Pre celkovú charakteristiku skúmaného obrazu je typické predovšetkým to, že telesné rozmery zobrazených figúr sa smerom nadol dôrazne zmenšujú, takže hlava mužskej postavy je neúmerne veľká. To však nie je prejavom ani zámeru, ani slohových zvláštností nomádskeho umenia, ako sa domnieva N. F e t t i c h, ale vyplýva jednoducho z princípu rovnomerného zaplnenia celej výzdobnej plochy (nesmieme totiž zabúdať, že figurálne motívy tu vystupujú predovšetkým vo funkcii ornamentu). Dôsledné uplatnenie tohto princípu si však priam vyžadovalo, aby hlava ľudskej postavy bola predimenzovaná, pretože v opačnom prípade by bol vedľa nej vznikol neúmerne veľký prázdny priestor, ktorý spôsobil umelcovi tak či tak dosť starostí. Napokon ich vyriešil tým, že obraz rozvetveného kyjaka, ktorý muž drží vo vysoko zdvihnutej pravej ruke, zalomil a vyplnil ním priestor za jeho hlavou. Domnelá listovitá ozdoba hlavy je teda v skutočnosti iba pokračovanie tohto kyjaka, o existencii ktorého napokon viedel i N. F e t t i c h.

O šatách opisovanej mužskej postavy možno povedať iba toľko, že sa skladajú z krátkej prepásanej košele, dlhých nohavíc a pláštá, ktorý z pravého, nám zastretého pleca postavy voľne padá na jej hrud'. Z pohľadu na celý obraz je zrejmé, že toto nezvyčajné umiestnenie bolo tiež motivované iba snahou po čo najrovnomernejšom vyplnení priestoru. Nohy muža, podobne ako aj postava zvierata pod ním, sú podané v značne redukovanom pomere. To je dôležité najmä pre určenie totožnosti tohto zvierata, ktoré N. F e t t i c h prekreslil skrz naskrz nesprávne, súc pravdepodobne ovplyvnený obrazom zvierata na nákončí z Mezďberényu. V skutočnosti toto zviera vôbec nie je zviazané a na pravom nákončí možno pomerne zreteľne rozoznať aj jeho leviu hlavu. Obzvlášť výrazne je spracovaný aj dlhý ohvost, stiahnutý medzi nohy, a potom, v rozpore s obsahom celého obrazu, vytočený nahor. V tejto súvislosti stojí za povšimnutie okolnosť, že podobne zobrazený ohvost má medzi iným aj lev na známom pieskovcovom reliéfe zo Starej Zagory. Ak teda zhrnieme výsledky týchto čiastkových pozorovaní, môžeme povedať, že podstatu námetu tvorí mužská postava, oháňajúca sa rozvetveným kyjakom vo vysoko zdvihnutej pravici na leva, ktorého ľavou rukou drží za hrivu a kolenom pritláča k zemi. Ako samotný obsah námetu, tak aj jeho spracovanie jasne ukazujú, že tu ide o známy motív Dávida, zabíjajúceho leva, v byzantskom umení spracovaný napr. aj na striebornom disku z Kyrénie na Cypre.⁵⁹ Popri jonášovskom motíve na mártélyskom nákončí je to súčasne ďalší doklad pre námetové čerpanie z oblasti byzantsko-kresťanského umenia.

Na obzvlášť zložitý interpretačný problém narážame pri výzdobe veľkého nákončia z Mindszentu (obr. 13: 1). V dvoch hlavných poliach sa podľa N. F e t t i c h a nachádza pololuďská a polozvieracia postava na grifovi. Enormne veľká hlava postavy, rovnako ako aj horné telo a zdôraznené plecia, je zobrazená v čelnom pohľade a "korunovaná" výraznými "mačacími" ušami. Ruky smerujú nahor a držia štíhly zakrivený predmet, azda šabľu. N. F e t t i c h z toho vyvodzuje, že tu máme do činenia s primitívnou reprodukciou motívu "triumfujúceho Dionýza", ktorý však prešiel cez viaceré ruky a zrejme už stratil svoj pôvodný význam.⁶⁰ Na rozdiel od toho N. M a v r o d i n o v vidí v rukách postavy kvetinovú ratolesť a z toho dôvodu hľadá k nej analógie v postave Anahity a v okruhu pokladu zo Šannicolaul Mare.⁶¹

Spoločným nedostatkom oboch citovaných výkladov je, že motív skúmanej figurálnej kompozície určujú na základe svojvoľného stotožnenia štíhleho predmetu

v rukách postavy buď so šablou, alebo s kvetinovou ratolesťou. V skutočnosti však takmer úplne zoschematizovaný, ornamentálny charakter ľudskej postavy činí akýkoľvek pokus o jej poznanie krajne obťažným, ak nie neriešiteľným. Na pleciach postavy zisťujeme podobný kruhový ornament, s akým sme sa stretli už na nákončí z Fleissigovej zbierky a celkový dojem abstrahujúcej odpútanosti od naturalistického zobrazovacieho štýlu završuje ešte okolnosť, že "mačacie" uši na hlave antropoidnej figúry vyrastajú priamo z koreňa jej plochého stípvitého nosa, vyvolávajú tak predstavu štylizovaného stromu alebo kvetiny. Vzájomný vzťah uvedených prvkov je pritom natoľko vyvážený, že sa nedá vysvetliť púhou "nomadizáciou" vyspelejšej predlohy, ale svedčí o vykryštalizovanom slohu, ktorého bezprostredný vzor nájdeme najskôr v okruhu známych orientálnych tkanív (obr. 6).⁶² Pravda, vlastný význam zobrazeného námetu nám ostane aj naďalej neznámy, lebo na jeho dešifrovanie nemáme dostatok spoľahlivých a jednoznačných indícií. Samotný motív jazdca na grifovi - odhliadnuc od uvedených slohových zvláštností - včítane výskytu kruhového ornamentu by však hovoril predovšetkým pre sásánovské výtvarné predlohy.

Obr. 8. Liate bronzové nákončia. 1 - Šurany; 2 - Pančevo; 3 - Dolní Dunajovice.

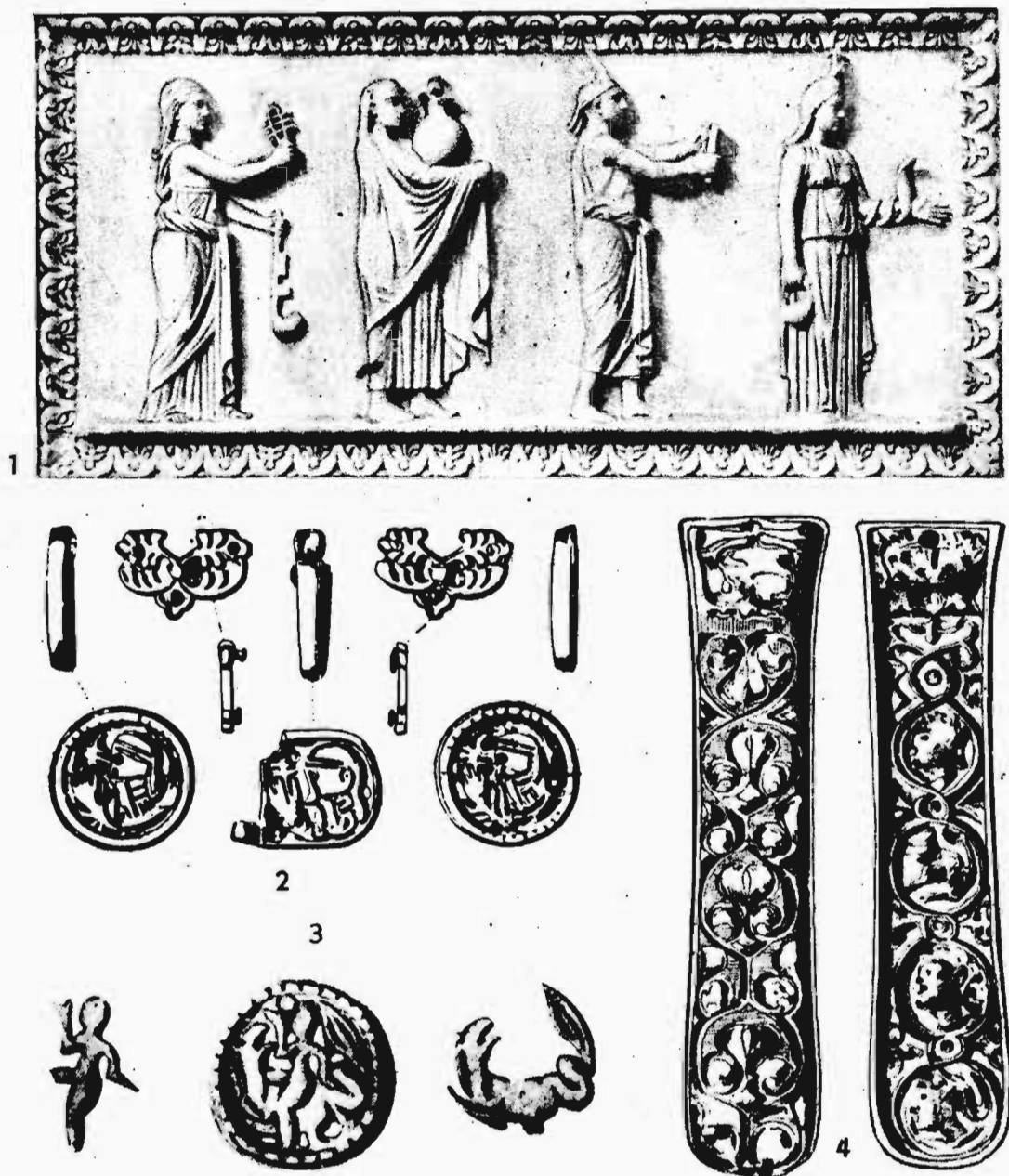
Do rámca nášho prehľadu patrí aj nedávno získané nákončie z predveľkomoravského kostrového pohrebiska v Nových Zámkoch, ktoré pre cieľe tejto štúdie ohotne uvoľnila Z. Č i l i n s k á (obr. 13: 2). Na oboch stranách tohto veľkého prelamaného nákončia sa bezprostredne nad sebou štyri razy opakuje ten istý motív ľudskej postavy, schematicky znázornenej v tanečnom drepe, alebo v tzv. orientálnom sede. Jej pozdvihnuté ruky svedčia skôr o mimickom, než adoračnom geste, s nabok vytočenými prstami, ktoré majú podobu akéhosi vejárovitého alebo krídlovitého útvaru. Ináč je celá postava nahá, bez viditeľných znakov pohlavia a jej jedinou ozdobou (alebo azda symbolickým znakom?) je veľmi výrazný, hrubo načrtnutý nákrčný kruh. Tvár sa vo všetkých prípadoch navzájom trochu líši, ale celkove pripomína tváre pohoŕelického nákončia.

Ako z uvedeného vidno, možnosť dvojakeho pochopenia základnej pozitúry postavy nevyhnutne sťažuje aj jej významovú interpretáciu. So zreteľom na nápadne zdôraznený torques by sa nám ako výtvarná predloha figúry ponúkala predovšetkým postava keltského jelenieho božstva Cernunnosa, obraz ktorého v typickom "orientálnom" sede a s torquesom na krku poznáme z reliéfnej výzdoby gundestrupského kotlíka, ako aj z početných kultových pamiatok galsko-rímskeho obdobia.⁶³ Pravda, na týchto pamiatkach k doteraz uvedeným atribútom pristupujú ešte aj jelenie parohy, a to buď veľké, rozvetvené, alebo len malé, symbolicky naznačené. Na nákončí z Nových Zámkov tento nesporne dôležitý detail chýba a i keby sme to mohli prípadne vysvetliť tým, že z kompozičných dôvodov splynul s chodidlami vyššie situovanej postavy, predsa len so zreteľom na úplnú izolovanosť a nesúrodosť tejto postavy s kompletom ostatných helenistických a byzantsko-orientálnych figurálnych motívov musíme podobný výklad zamietnuť.

Prakticky nám ostávajú teda ako možné predlohy už len orientálne motívy, pričom medzi nimi a novozámockým nákončím nemusíme vôbec predpokladať priamu spojitosť. Ako to dosvedčuje miniatúra sediacej ženskej postavy na 2. liste gréckeho psaltéria z bývalej zbierky A. N. Chludova (teraz v rukopisnom fonde Štátneho historického múzea v Moskve), podobné orientálne (iránske i arabské) motívy neboli v byzantskom výtvarnom umení, najmä v období ikonoklastického hnutia, nijakou zriedkavosťou.⁶⁴ Pravda, spomenutá miniatúra po obsahovej stránke nemá nič spoločného s postavou na novozámockom nákončí, pre ktorú zatiaľ nepoznáme bližšie analógie. Jej význam pre našu problematiku spočíva však v tom, že nám Byzanciu určuje ako geograficky i kultúrne najbližšieho a historicky najpravdepodobnejšieho sprostredkovateľa orientálnych výtvarných motívov v skúmanom období. Vychádzajúc z takejto všeobecnej situácie a majúc na pamäti aj dosť typické tanečno-mimické gestá našej figúry, domnievame sa, že tu máme do činenia s postavou orientálnej tanečnice (alebo tanečníka), ktorej predlohu treba hľadať najskôr v okruhu byzantsko-orientálnom. Predimenzované a práve tým aj pôsobivé zobrazenie nabok vytočených prstov však nemusíme považovať za vedomý umelecký zámer, pretože je v skutočnosti podmienené iba technickou nutnosťou spevnenia prelamovanej výzdoby, podobne ako aj kruhovitý ornament na vnútornej strane obvodového rámu nákončia.

Prichodí sa nám ešte zmieniť o dvoch úplne rovnakých prelamovaných nákončiach, z ktorých jedno pochádza z bližšie neznámej lokality v Tolnianskej župe (com. Tolna) a druhé z lokality Szeged-Kundomb.⁶⁵ Tak ako pri nákončí z Edelstalu, i tu je vlastná figurálna výzdoba umiestnená v štyroch nad sebou ležiacich a vzájomne spojených medailónoch. V troch horných vidíme profily hláv obrátené v striedavom rytme A-B-A dvakrát vpravo a raz vľavo, kým v spodnom medailóne sú spodobené dve ľudské hlavy, obrátené čelom k sebe. Črty zobrazených tvárí vykazujú

síce isté odohýlky, nie však také, že by sme tu mohli hovoriť o vedomom individualizačnom úsilí. Prevládajú skôr typizačné snahy, zvýraznené jednak starostlivo štylizovaným znázornením vlasov v podobe dvoch voľne splývajúcich a na konci zvlnených prameňov, jednak zase tým, že vo všetkých medailónoch je rovnako zdôraznené bohaté zvrásnené rúcho na kyku a na pleciah zobrazených postáv. Pre prílišnú schematičnosť, podmienenú nedostatkom miesta, nie je celkom jasné, čo sa nachádza v pozdvihnutých rukách týchto pravdepodobne ženských postáv. Zdá sa však, akoby tu išlo o hada s charakteristickým strnutým držaním širokej plochej hlavy, čo by znamenalo, že máme pred sebou Isidu s hadom Ureom, ako ju poznáme napr. aj z reliéfu na obr. 9: 1. Dvojica portrétov v spodnom medailóne by potom predstavovala Isidu s Osirisom. Dvojportrét v spodnom medailóne nákončia z lokality Szeged-Kundomb nás však núti k hľadaniu ďalších motivických zdrojov v me-

Obr. 9. 1 - Rím, Vatikánske múzeum; 2 - Čunovo; 3 - Mosonszentjános; 4 - Edelstal.

dallérskej, resp. numizmatickej oblasti. K problematike oboch týchto nákončí sa vrátim v osobitnom článku.

I keď táto interpretácia pre nedostatok iných kritérií nie je celkom bezpečná, so zreteľom na výskyt podobného motívu v Čunove, ako i na podobnosť jeho výtvarného vyjadrenia, môžeme ju považovať aspoň za veľmi pravdepodobnú.

K uvedeným nálezom pribudli najnovšie ešte tri liate kovania s antropomorfickým výzdobným motívom. Dve z nich dopĺňajú súbor známych už nákončí z Pančeva a boli publikované v najnovšom súpise Zemunského národného múzea, kým tretie pochádza pravdepodobne z Moravského Jána a bolo donedávna v súkromnom majetku.

Menšie z pančevských nákončí je vyhotovené z prelamovaného liateho bronzu a podľa J. K o v a č e v i č a sa na ňom nachádza kľačiaci mužská figúra a štylizovaný plaz s vtácou hlavou.⁶⁶ O zmysle znázorneného výjavu sa autor nezmieňuje. No ak obraz rozložíme a podívame sa na jeho figurálne zložky samostatne (obr. 11: 3), pred našimi očami sa vynorí celkom iná scéna. Predovšetkým sa ukáže, že ľudská postava nie je kľačiaci, ale kvočiaci a že o jej pohlaví sa pri silnej štylizovanosti tiež nemožno jednoznačne vyjadriť. Pokiaľ ide zasa o domnelého plaza, tu treba zdôrazniť, že tam, kde by sme očakávali jeho chvost, rysuje sa pred nami podoba krídla. So zreteľom na dlhý, štíhly krk a štylizovanú vtáčiu hlavu by tu teda skôr mohlo ísť o labuť než o plaza, a keď si všimneme vzájomnú polohu oboch figúr, pri všetkej štylizácii sa nám priam natíska predstava o oblúbenom helenistickom motíve Lédy s labuťou.

O význame antropoidnej figúry na ďalšom pančevskom nákončí, známej mi iba z nie práve dokonalej reprodukcie, ťažko povedať niečo konkrétnejšieho. Možno však súhlasiť s J. K o v a č e v i č o m, že tu ide po stránke štylistickej o prekyapujúcu výtvarnú podobnosť so známym nákončím z Mindazentu.

Napokon posledné z novoobjavených kovaní zistil v súkromnej zbierke R. Kocáka pracovník Archeologického ústavu ČSAV v Brne Z. K l a n i c a, ktorý tiež pripravuje jeho podrobnejšiu publikáciu. Ide tu o veľké bronzové nákončie údajne z Moravského Jána, ktorého lícnu stranu zdobí stojaca postava sokolníka v typickom a veľmi inštruktívne znázornenom kroji. K jeho postave, pretože má veľký význam z hľadiska štylistického, ako aj ikonografického, sa vrátim po jej uverejnení.

Na záver našej ikonografickej kapitoly treba ešte poznamenať, že sme v nej uskutočnili rozbor pamiatok z 25 lokalít. Z pôvodného korpusu N. F e t t i c h a sme pritom vylúčili strieborné tepané nákončie z Gyđru (č. 14) a Fenéku (č. 15), pretože tieto ani po stránke chronologickej, ani po stránke výrobnotechnickej nepatria do nálezového okruhu liatych kovaní. Rovnako sme vylúčili aj liate kovania z Bilisicsu (č. 11), ktoré síce patria do spomenutého horizontu, ale ich hlavný výzdobný motív (nesprávne pochopený N. F e t t i c h o m) vybočuje z užšieho rámca figurálnych námetov.

II. PROBLÉMY GENETICKÝCH VZŤAHOV

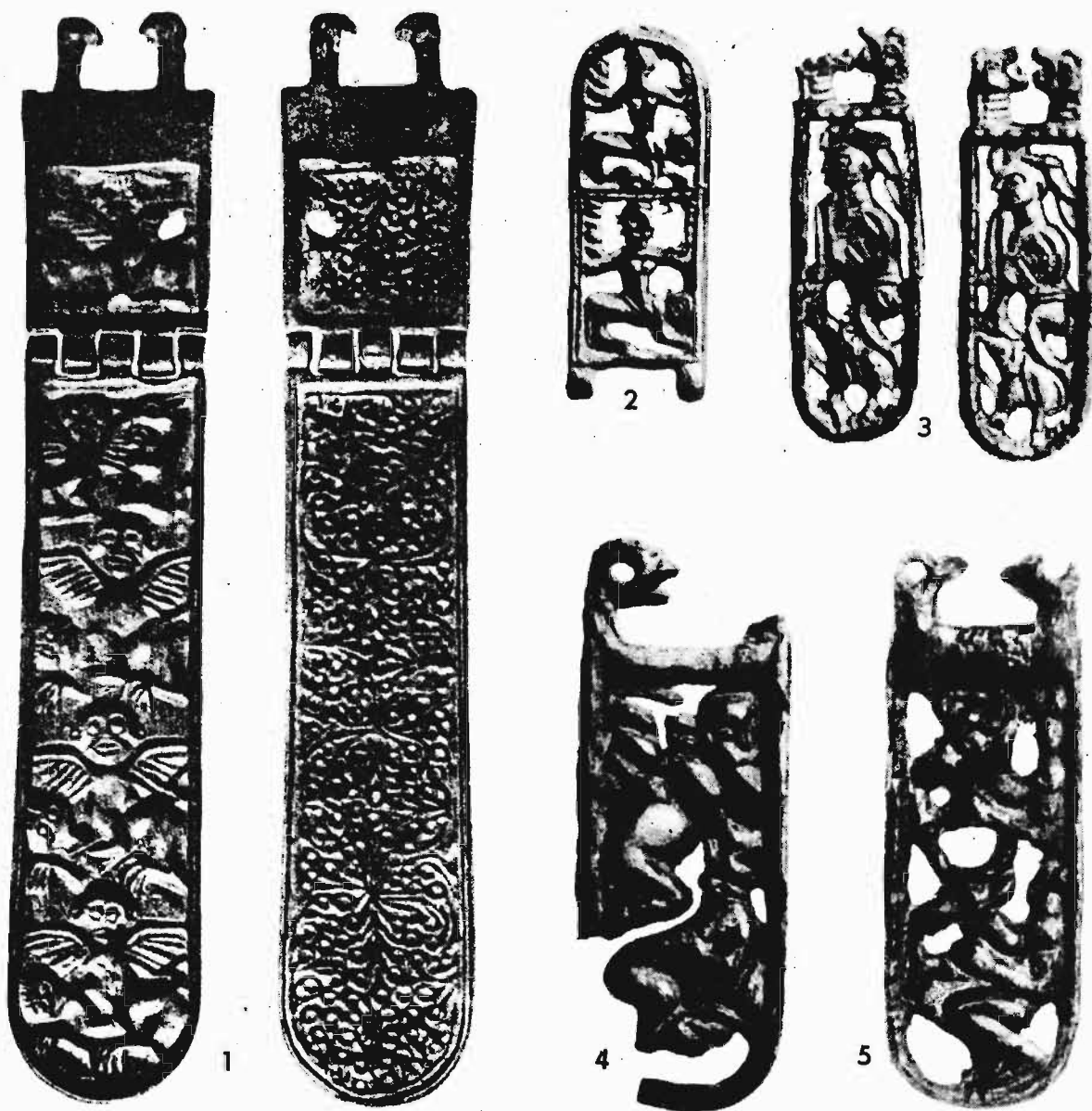
Rozbor uvedenej skupiny pamiatok nám poskytuje niekoľko zaujímavých poznatkov, ktoré môžu byť východiskom ďalšieho archeologického i historického bádania.

Pozornosť si zasluhuje už fakt, že z 28 preskúmaných nálezových jednotiek plných 16 patrí do helenistickej námetovej oblasti. Pritom sa s postavou Herakla stretávame v dvoch prípadoch (Dolní Dunajovice, Pančevo I), s Nereidou trikrát (Hevlin, Mistelbach, Mosonszentjános), s Orfeom raz (Edelstal), s motívom Niké dva razy (Pančevo II, Vukovar), s Afroditou alebo Hérrou raz (Šárka), s motívom antickej obety (alebo Herakla?) raz (Gyđr), so samostatne vystupujúcimi postavami

dionýzovského sprievodu dvakrát (Debrecen-Ondód, Pohořelice) a s motívom Isidy tri razy (Čunovo, Tolnianska župa, Szeged-Kundomb). Pravdepodobne s motívom Lédy a labute sa stretávame na ďalšom nákončí z Pančeva.

Námety inšpirované sférou byzantského, resp. byzantsko-orientálneho výtvarného umenia, vystupujú na piatich lokalitách. Svetský motív cirkusového zápasu človeka s levom tvorí figurálnu výzdobu liatych bronzových nákončí v dvoch prípadoch (Šurany, Boldog), motív orientálnej tanečnice v jednom prípade (Nové Zámky), kým biblické motívy sú zastúpené námetom z jonášovského cyklu raz (Mártély) a námetom Dávida zabíjajúceho leva tiež raz (Vrbica).

Takmer podobne je zastúpená aj oblasť sásánovských výtvarných motívov. Konkrétne sem patrí prastarý motív triumfujúceho panovníka (Fleissigova zbierka), známy motív lovu na koni (Kláralfalva), komplex fantastických postáv, združených do jedinej bojovej soény (Kunhegyes-Bánhalom) a konečne i motív ornamentálne poňatej ľudskej postavy na grifovi (Mindszent). Napokon možno nomádsky obsah má výjav na nákončí z Mezőberényu, i keď jeho kompozičný kánon je výrazne antický.

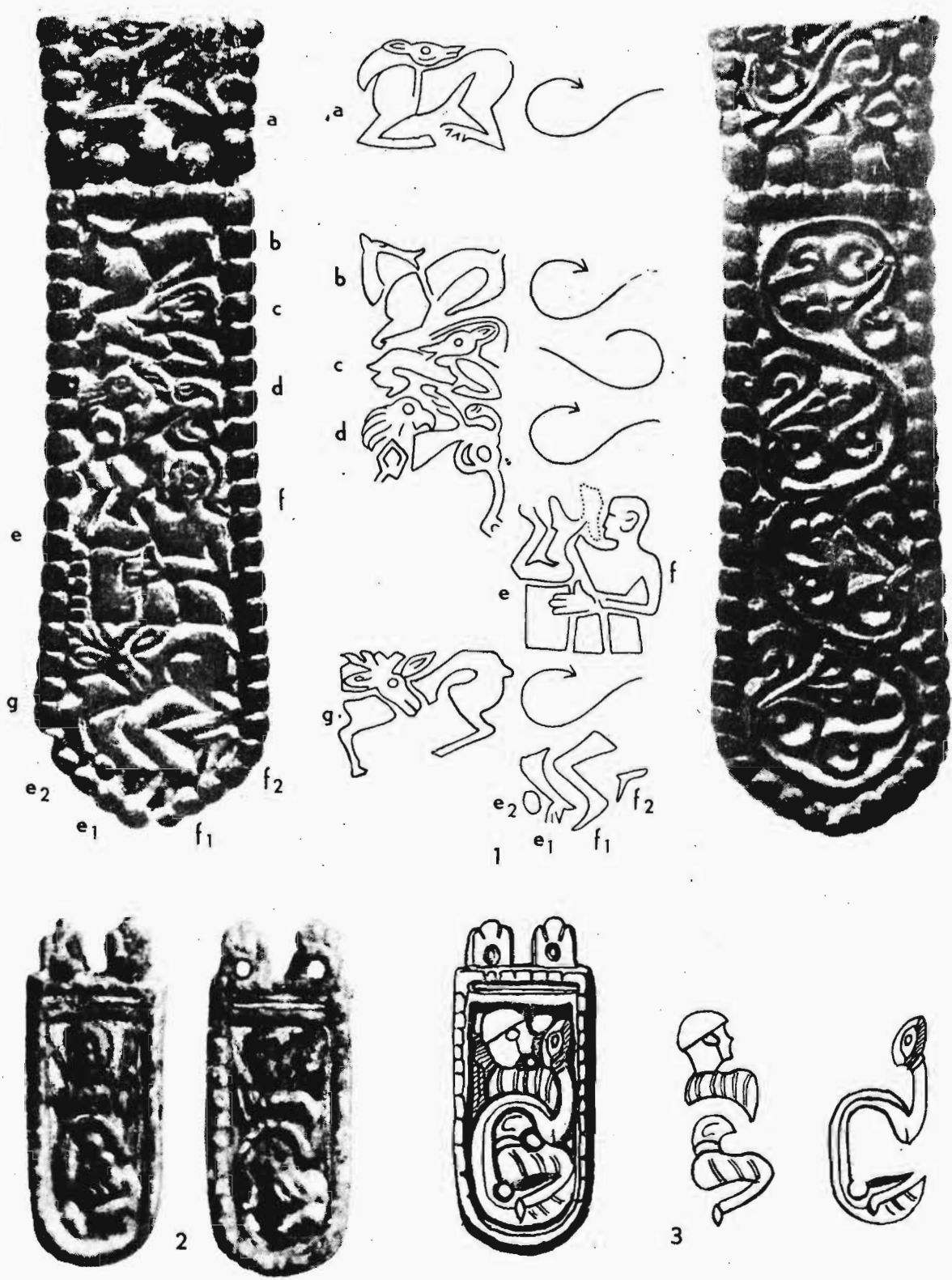
Obr. 10. Liate bronzové nákončia. 1 - Pohořelice; 2 - Debrecen-Ondód; 3 - Vrbica; 4 - Mezőberény; 5 - Győr.

Štylizovačne nomádsky je antropoidný motív z Pančeva IV, kým k domácim tradíciám sa hlási nakončie z Moravského Jána.

Ako vidno z uvedeného sumára, výtvarné námety nášho korpusu nevychádzajú z jednotnej tradície ani po stránke obsahovej, ani po stránke formálnej. Táto motivická roztrieštenosť je dokonca i v relatívne najvyhranenejšej helenistickej skupine taká veľká, že už sama osebe vzbudzuje oprávnené pochybnosti o tom, že by tieto námety mohli mať v VIII. storočí n. l. ešte kultový význam. Tým menej to môžeme potom predpokladať o vlastných dionýzovských motívoch, ktoré v protiklade s doteraz prevládajúcimi názormi nielenže tvoria zhruba iba sedminu nadradenej helenistickej skupiny, ale okrem toho sú aj po stránke ikonografickej orientované na vedľajšie postavy dionýzovského sprievodu, príťažlivé skôr z estetického než z kultového hľadiska. Napokon nemožno v tejto súvislosti obísť ani fakt, že takmer polovica námetov v našom korpuse je nehelenistického pôvodu a že sa medzi nimi vyskytujú aj motívy vyslovene svetské. Z toho dôvodu treba čo najrozhodnejšie odmietnuť všetky teórie, ktoré by výskyt uvedených figurálnych námetov na bronzových kovaniach predveľkomoravského typu chceli spájať s náboženskými predstavami ich výrobcov. Za východisko ďalšieho bádania treba naopak prijať tézu, v určitom rozsahu platnú pre najrôznejšie druhy umeleckého remesla, že totiž tu ide o módné preberanie monumentálneho umenia a primerane tomu potom hlavné ťažisko výskumu upriamiť na problémy ich bezprostrednej recepcie.

Priradené, pre riešenie tejto otázky nie je ľahostajná ani výrobná proveniencia našich pamiatok. Ich domáci stredodunajský pôvod dokazujú predovšetkým dve okolnosti. V prvom rade je to úzka spätosť opísaných pamiatok s veľkou skupinou liatych bronzových kovaní. Nejde tu iba o totožnosť výrobnéj techniky alebo nálezového horizontu. Veľké nakončie z Dolných Dunajoviec je napr. súčasťou garnitúry, na jednotlivých kovaniach ktorej okrem iných výzdobných prvkov nájdeme aj typický motív kráčajúceho grifa a úponky.⁶⁷ Motív grifa vystupuje však aj na garnitúrach z Mindszentu, Vrblice a Mártély, kým s výrazným úponkovým ornamentom sa stretávame na nakončiach hevlinského súboru, ďalej na okrajovom ráme vrblického a na zadnej strane mártélskeho nakončia. Bez ohľadu na to, že uvedené prvky tvoria vlastne širší nálezový kontext celej nálezovej skupiny, spomenuté príklady aj samy osebe jasne dokazujú, že tu máme do činenia nielen s identitou v širšom zmysle vzatého výrobného prostredia, ale v konkrétnych prípadoch aj s totožnosťou samotných výrobcov. Veľmi pregnantne sa tým potvrdzuje úzky vzťah ľudských figurálnych námetov s oveľa širšou skupinou vegetatívnych a animálnych motívov, no súčasne sa v dôsledku toho obzvlášť naliehavou stáva aj potreba revízie doterajších náhľadov o pôvode tejto mimoriadne zaujímavej a charakteristickej ornamentálnej skupiny. K tejto otázke sa však ešte vrátime na inom mieste našej štúdie, a preto si všimneme predovšetkým geografické rozloženie skúmaných pamiatok.

Púhy pohľad na nálezovú mapku (obr. 14) ukáže, že ide v podstate o dve územne jasne vyhranené skupiny, o skupinu panónsko-moravskú a potiskú. Ešte zaujímavejší je však územný rozptyl našich nálezov z hľadiska ich kultúrno-genetickej klasifikácie. Kým totiž potiská skupina vykazuje v tomto ohľade značnú heterogenitu a na základe doterajších poznatkov jedine v nej nachádzame aj sásánovské figurálne námety, zatiaľ skupina panónsko-moravská je vnútorne oveľa jednoliatejšia a s výnimkou Šurian a Nových Zámkov spracúva prakticky len helenistické motívy. Táto nápadná vyhranenosť by svedčila o pomerne značnej vkusovej diferencovanosti obyvateľstva vyššie vymedzených teritoriálnych celkov, a preto nás nabáda k úvahám o príčinách zisteného javu. Aby sme však túto otázku mohli správne zodpovedať,

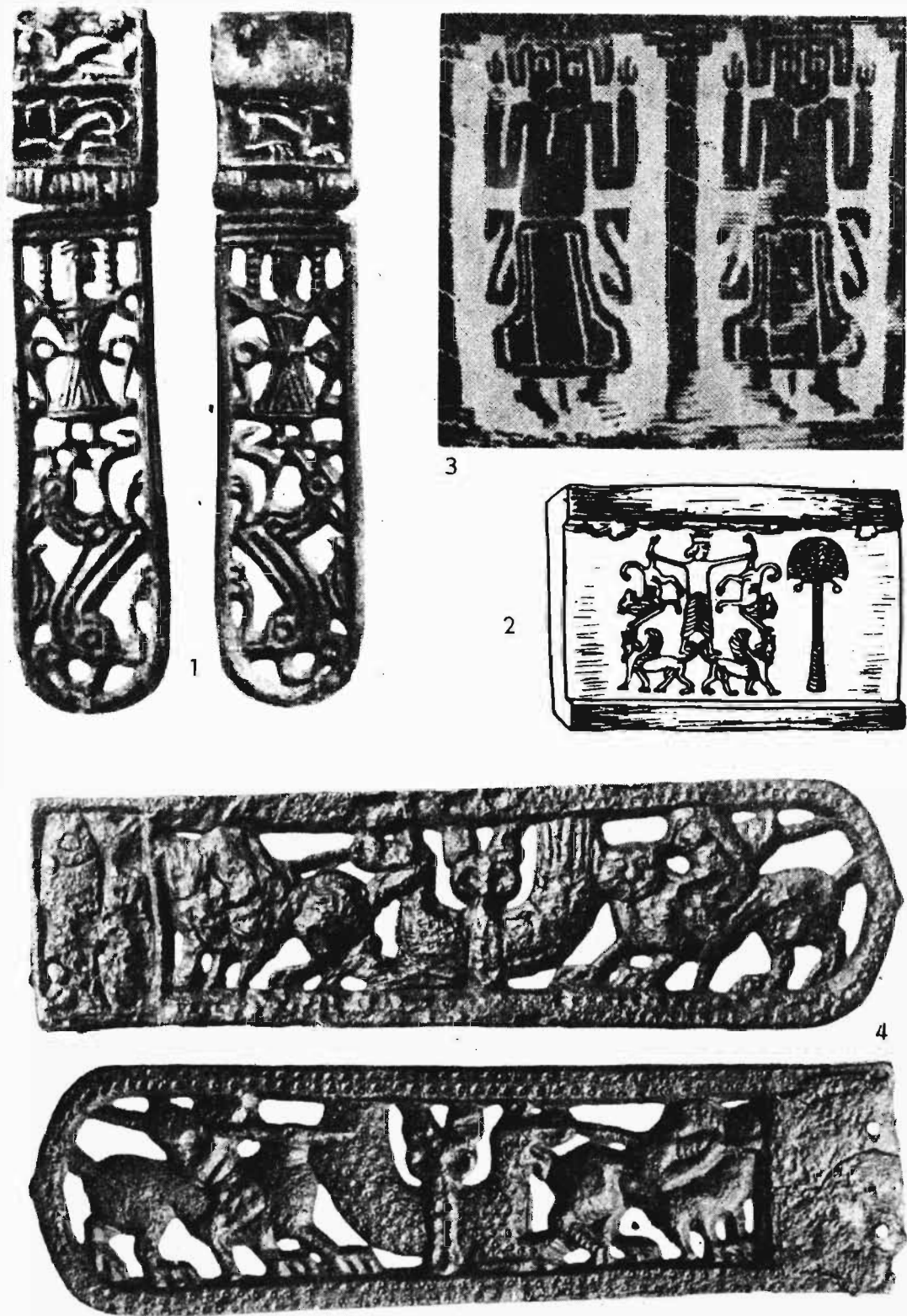
Obr. 11. Liate bronzové nákončia. 1 - Mártély; 2, 3 - Pančevo.

treba najprv vyriešiť problém bezprostredného pôvodu uvedených helenistických figurálnych námetov.

Ich odvodzovaniu zo stredoázijskej oblasti chýba akýkoľvek archeologický podklad a tak isto je nedoložitelná aj téza N. F e t t i o h a o prežívaní helenistických mytologických motívov v náboženských predstavách stepných kmeňov. Ako to dokazujú známe poklady typu Malaja Pereščepina zo VI. a VII. storočia na území Ukrajiny a Karpatskej kotliny, byzantské dielne materskej krajiny a severo-pontických miest síce i naďalej uchovávali a rozvíjajú ornamentálne dedičstvo helenistickej toreutiky, no mytologické námety sú v nej zriedkavé. Pokiaľ sa s nimi predsa len stretávame aj v tomto období, nič nesvedčí lepšie o ich nepochopení zo strany kočovníkov, ako inventár kniežacieho hrobu z Kunágoty. Zlaté kovanie šable z tohto hrobu bolo totiž pôvodne súčasťou plechového obloženia drevenej schránky a jeho lisovaná výzdoba obsahovala okrem loveckých motívov aj scény z dionýzovského sprievodu. Dá sa predpokladať, že tu išlo o obvyklý dar byzantského dvora, ktorý neskôr na príkaz majiteľa domáci kovotepci rozkúskovali a použili na spomenuté ciele.⁶⁸ Zaujímavá je pritom okolnosť, že kým lovecké scény, zobrazené v úzkych stuhách, boli pri tomto postupe úmyselne ušetrené, zatiaľ dionýzovský výjav, pochádzajúci z veľkého diskovitého kovania, bol nešetrne rozsekaný. Kovotepiec tu zrejme rešpektoval vkus svojho zákazníka, čo len ďalej potvrdzuje správnosť nášho názoru o ľahostajnosti Avarov a iných nomádov k helenistickej mytológii a tiež o tom, že jednotlivé jej námety v danom období už stratili svoj aktívny kultový význam. Súčasne je však zlaté kovanie z Kunágoty pre nás dôležité aj po inej stránke. Svojím nesporným byzantským pôvodom nás totiž upozorňuje na jediný archeologicky i historicky doložitelný živý zdroj helenistických výtvarných námetov v týchto storočiach a vytyčuje smer, ktorým sa máme ďalej uberať pri riešení nášho problému. So zreteľom na preukázanú domácu výrobnú provenienciu našich kovaní by sme mohli síce uvažovať aj o Panónii ako o udržiavateľke helenistických mytologických predstáv, pretože však v tejto relatívne dobre preskúmanej oblasti nemožno dokázať ich kontinuitu až do VIII. storočia, musíme svoju pozornosť upnúť výlučne k Byzancii.

O vývoji byzantského výtvarného umenia je známe, že pôvodné helenistické prvky z neho nikdy nevymizli úplne, i keď neraz boli prehlušené vplyvmi orientálnymi, najmä však námetové i štýlove stereotypným umením kláštorných dielní. Čo má však pre našu tému obzvláštny význam, je v prvom rade tá skutočnosť, že v súvislosti s ikonoklastickým hnutím sa v Byzancii práve v tom období vyhlasuje programový návrat k helenistickým a vôbec svetským kultúrnym tradíciám, čo je časove plne súbežné s objavením sa aj našej skupiny pamiatok. Nie je našou úlohou podať podrobný výklad o príčinách a ocharaktere tohto zaujímavého hnutia, aby sme však správne pochopili jeho význam pre celkový vývoj byzantskej kultúry a menovite umenia, musíme si zrekapitulovať aspoň základné historické dáta.

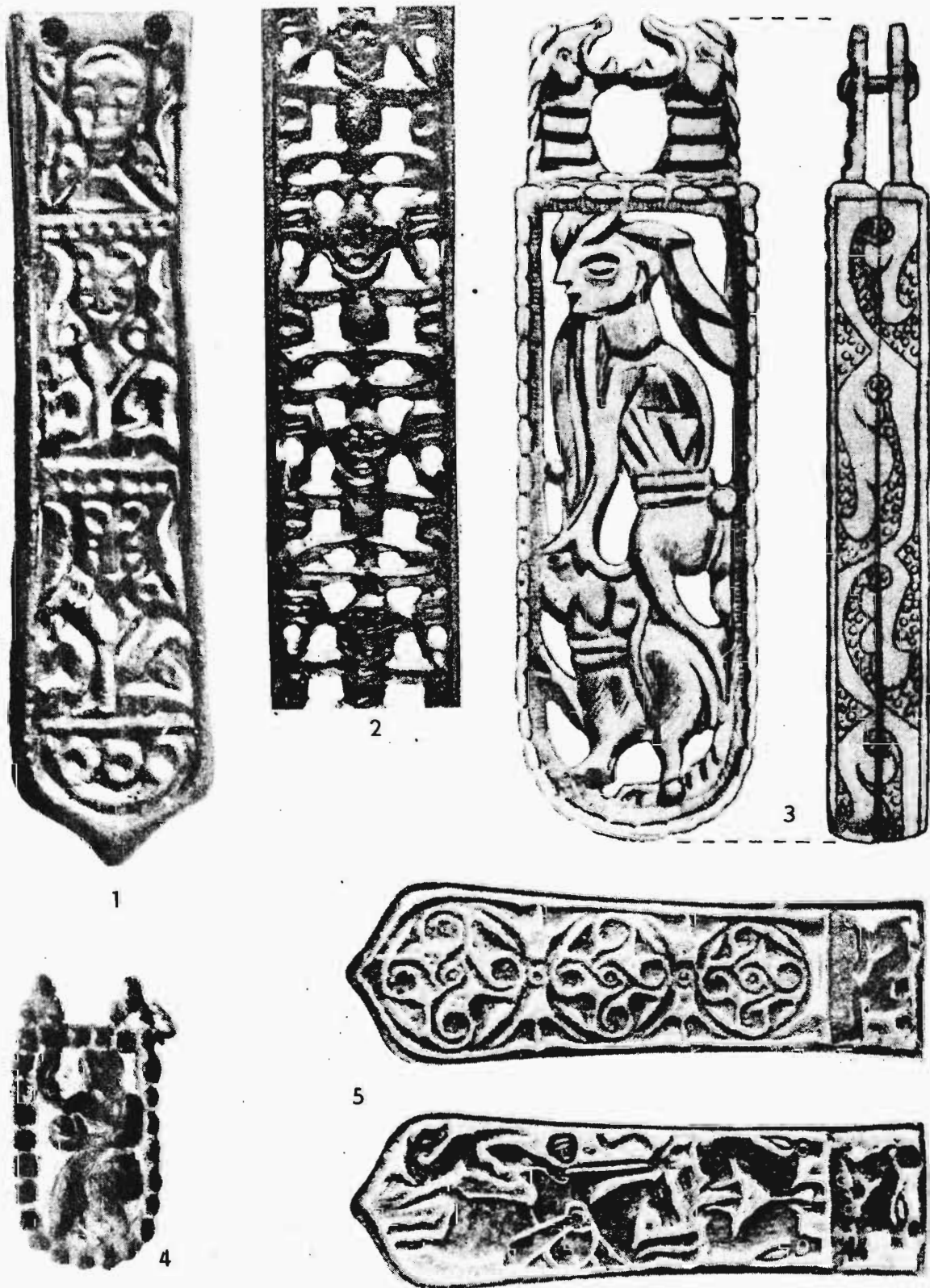
Z hľadiska tendencií, ktoré sa dostali na čelo celého hnutia, je úplne ľahostajné, že pri jeho kolíske stálo pôvodne niekoľko máloázijských biskupov a že aj edikt cisára Leva III. Isaurijského z r. 726 o zákaze uctievania obrazov mal navonok cirkevný ráz. Tak ako pri absolútnej väčšine stredovekých hnutí, i tu je rozhodujúca nie jeho vonkajšia forma prejavu, ale sociálno-ekonomický obsah.⁶⁹ A tento je vyjadrený predovšetkým tým, že hegemonom obrazoborectva sa stáva cisársky dvor, ktorý z dôvodov vnútropolitických i vojenských (snaha o upevnenie panovníckej moci a o zvýšenie príjmov na vojny proti Arabom) s plnou rozhodnosťou využíva víťanú príležitosť na podlomenie pre štát neužitočnej a nebezpečnej hospo-

Obr. 12. 1 - liate bronzové nákončie z býv. Fleissigovej zbierky; 2 - achajme-
novský pečatný valček; 3 - tkanina pravdepodobne koptického pôvodu; 4 - liate
bronzové nákončie z Kunhegyes-Bánhalomu.

dárskej a politickej moci početných kláštorov, hlavných výrobcov sporných ikon. K tomuto prúdu obrazoboreckého hnutia možno ešte priradiť vojsko a úzku vrstvu osvietených vzdelancov, kým z dôvodov prevažne vieroučných sem patrí časť kléru. Napokon čo sa týka širokých mas roľníckeho obyvateľstva, toto sympatizovalo s hnutím predovšetkým z nenávisti voči príživníckym a bohatým kláštorom. Že však ikonoklazmus nebol vo svojej podstate hnutím ľudovým, o tom najlepšie svedčí okolnosť, že skutočné ľudové povstania prepukajú v Byzancii rovnako za vlády obrazoboreckých cisárov, ako za vlády ortodoxie.⁷⁰ Pokiaľ ide teraz o oblasť umenia, tu žiaľ, takmer všetky výtvarné i slovesné diela prívržencov hnutia padli po r. 843 za obeť fanatickej nenávisti víťaznej ortodoxie. No i to málo, čo sa zachovalo, spolu s pamfleticky ladenou literárnou pozostalosťou ideologických odporcov ikonoklazmu nám dáva pomerne jasnú a ucelenú predstavu o kultúrnom programe i estetických ideáloch obrazoborcov.⁷¹ Veľmi dôležitá je pre nás skutočnosť, že obviňovania, vznesené predovšetkým na adresu cisárov Leva III. a jeho syna Konštantína V., netýkajú sa iba odstraňovania ikon s náboženskými námetmi, ale takmer ešte s väčším rozhorčením hovoria o ich nahradzovaní svetskými námetmi a najmä nevedia menovaným cisárom odpustiť ich záľubu v hudobných, divadelných a cirkusových predstaveniach. Pápež Gregor II. otvorene obviňuje Leva III., že "ikony nahradil inými prostriedkami na zábavu ľudí, harfami, cimbalmi a flautami".⁷² Mníšstvo a ortodoxný klérus si zrejme veľmi dobre uvedomovali, aký význam má výtvarné umenie v rukách cirkvi pre ľahšie ovládanie širokých mas. Preto ten strach z jeho straty a nenávisť voči obrazoborcom, ktoré v obzvlášť výraznej podobe vyznievajú zo slov životopisca Štefana Mladšieho. Autor tu medziiným hovorí o tom, ako za vlády Konštantína V. prispôbovali cirkevné stavby pre svetské účely, odstraňovali obrazy Krista, Bohorodičky i svätých a pokračuje s netajeným odporom: "Ak ale niekde našli obrazy stromov, vtákov, štvornohých zvierat, obzvlášť však konských dostihov, psích honov, divadelných scén alebo predstavení v hipodróme, nielenže tieto obrazy ušetrili, ale i obnovovali". Pravdaže aj odstránené ikony sa nahradzovali výzdobou spomenutého typu, takže chrámy sa podľa slov životopiscových pretvárali na "ovocné sklady a vtáčie klietky".⁷³

Akokoľvek sú však pre nás tieto informácie cenné, tým, že sa sústreďujú prevažne na problematiku chrámovej výzdoby, v skutočnosti poskytujú značne zjednodušený a jednostranný pohľad na námetové bohatstvo byzantského výtvarného umenia danej epochy. Z tohto hľadiska majú preto obzvláštny význam tie výtvarné pamiatky, ktoré predsa len pretrvali zlobu ikonodulskej reakcie. Pre našu problematiku je z nich nesporne najdôležitejšia slonovinová schránka z Veroli. Jej antikizujúci štýl je síce zhodný s reliéfnym štýlom tzv. macedónsko-komménovskej renesancie, no Ch. Diehl ju dôvodne datuje ešte na sklonok ikonoklastického obdobia, správne prizvukujú, že bez vymanenia sa z dusiacej nadvlády cirkevných námetov a dôrazného príklonu obrazoborskej avantgardy k helenistickým kultúrnym tradíciám a k dekoratívne štýlu orientálneho umenia by po víťazstve ortodoxie nebol mysliteľný rozkvet profánneho výtvarného umenia s typicky starogréckymi mytologickými námetmi.⁷⁴ Ak teda na reliéfnych obrazoch spomenutej schránky z Veroli vidíme medzi iným obetovanie Ifigénie, únos Európy a rôzne dionýzovské scény, ak sa príbuzné mytologické motívy objavujú aj na štýlove zhodnej schránke z Pirana alebo parížskeho múzea Cluny,⁷⁵ nemôžeme to uspokojivo vysvetliť okopírovaním antických predlôh, ale len ako prirodzený dôsledok neprerušenej kontinuity helenistického dedičstva, obzvlášť oživeného v epoche ikonoklazmu. Pravda, spojovacia niť tejto kontinuity bola završene veľmi subtilná, ale jestvovala. Dosvedčuje to

Obr. 13. Liate bronzové nákončia. 1 - Mindszent; 2 - Nové Zámky; 3 - Vrbica;
4 - Šárka-Vokovice; 5 - Klárafalva.

rovnako používanie pôvodných helenistických prác, napr. Lysippovho bronzového Herkula v Hipodróme, zboreného až v XIII. storočí,⁷⁶ ako aj motív Nereidy na spomínanom už striebornom džbáne zo VII. storočia, alebo pre našu problematiku obzvlášť zaujímavá bronzová lisovacia formička na zhotovenie plechového nákončia, pochádzajúca z maloázijskej Adalie (obr. 7). Jej figurálna výzdoba je podľa zistenia W. A. J e n n y h o príkladom synkretického splýnutia pôvodného helenistického motívu Génia alebo Niké, ako ho poznáme najmä z Anastáziovho diptychu, s motívom koptickej tanečnice so skríženými nohami, známym z rôznych pyxíd, lúčok a šálok VI. storočia.⁷⁷ Pokiaľ ide o diskovitý kotúč v pozdvihnutých rukách znázornenej postavy, W. A. J e n n y h pripúšťa, že by to prípadne mohla byť aj tamburína. Ak ale uvažíme, že kotúč má monogram výrobcu (Antoniú), je pravdepodobnejšie, že tu ide o medailón a že helenistickú predlohu postavy musíme hľadať predovšetkým v obrazoch Géniov, známych napr. z náhrobných fresiek v Palmyre (III. stor. n. l.).⁷⁸ Zvyšujúcu časť ozdobného poľa nad medailónom vyplňuje častý motív afrontovaných vtákov. Vznik opisovaného modelu môžeme podľa W. A. J e n n y h o datovať na začiatok alebo do prvej polovice VII. storočia.

No uvedený model je pre nás dôležitý aj z iných aspektov. Dokazuje totiž nielen kontinuitu helenistických figurálnych motívov v byzantskom umeleckom remesle, ale aj ich použitie ako ornamentálneho prvku na kovových nákončiach opaskov. Pokiaľ teda hľadáme spojovací článok medzi klasickým helenistickým umením a kovami našej nálezovej skupiny, máme ho v podobe bronzového typára z Adalie. Rozdielnosť, existujúca medzi výrobnou technikou tepaných nákončiek a liatych bronzov predveľkomoravského typu, je podmienená rozdielnosťou dobovej proveniencie, ktorá sa analogicky prejavuje aj v nálezovom materiáli Karpatskej kotliny. Okrem spoločného motivického základu je tu však aj iný prvok, ktorý uvedený model približuje k našej skupine pamiatok. Je to celková, značne zoschematizovaná podoba hlavy s holou lebkou, kruhovitými očami a s náznakovite vyhlbenými nosnými dierkami a ústami, ktorá nápadne pripomína hlavy pohorelických Erosov i novozámockých tanečníc. Nesporná príbuznosť týchto hláv vyplýva nielen z rovnakého úsilia o ich zjednodušené znázornenie, ale aj z rovnakého technického vyhotovenia, ktoré je najmarkantnejšie pri stvárnení kruhovitých očí. Teória o typicky nomádskej podobe týchto hláv sa teda ukazuje aj z tejto strany pomýlenou.

Vo výpočte helenistických mytologických motívov by sme takto mohli pokračovať ďalej. Nie všetky prichádzajú do úvahy z hľadiska našej témy a nie je tiež úlohou tejto štúdie podať ich vyčerpávajúci obraz.⁷⁹ Hlavný cieľ, kontinuita helenistických tradícií v byzantskom umení, bol aj uvedenými príkladmi dostatočne dokázaný a k iným sa ešte vrátíme pri ďalšom výklade. Ak teda po tomto všetkom znovu nastolíme otázku o bezprostrednom pôvode helenistických figurálnych motívov v našej skupine pamiatok, tak môžeme odpovedať len v tom zmysle, že jediná oblasť, ktorá aj vo včasnom stredoveku dokázateľne poznala a tiež výtvarne spracovávala uvedené námety, bola Byzancia, a že súhlasne s tým aj zrod našich zaujímavých pamiatok musíme chápať ako prejav jej geograficky blízkej a vyspelejšej kultúry.

V odraze tohto poznatku sa však v novom svetle objavuje aj primárne členenie našich figurálnych námetov podľa kultúrno-genetických zreteľov. Ukazuje sa totiž, že tzv. helenistická skupina je historicky totožná s byzantskou a tvorí vlastne jej nosnú kosť. Akýmsi mostom medzi ňou a kresťanskou zložkou byzantskej skupiny sú námety z cirkusových hier (Šurany, Boldog), kým prechod k orientálnym, sásánovským motívom tvorí novozámocké nákončie. Je pravdepodobné, že sprostredkovateľkou týchto motívov bola tiež Byzancia. Štatistický rozbor nálezov sásánovských

i posásánovských strieborných výrobkov totiž ukazuje, že hlavný prúd východného obchodu išiel v tomto období voľžskou cestou predovšetkým do povodia Kamy a Viatky, čo podľa zhodného svedectva Ibn Rosteha a Gardíziho súviselo s nákupom vysoko cenených kuních kožušín. Karpatská kotlina stála mimo záujmovej sféry tohto obchodu a podľa zistenia M. K. K a r g e r a aj oblasť stredného Dnepra sa doň zapája až neskoršie.⁸⁰ Do strednej Európy smeruje prúd sásánovských dirhemov tiež obídením Karpatskej kotliny po tepne Kijev - Krakov - Praha, resp. Morava a Režno.⁸¹ Pokiaľ sa teda v kovaniach VIII. storočia v Karpatskej kotline objavujú niektoré sásánovské prvky, ich korene nemôžeme hľadať ani v obchodných stykoch, ani v priamych avarsko-iránskych kontaktoch - ako na to ešte poukážeme - ale vo vyžarovaní byzantskej kultúry, práve v tomto období dychtivo prijímajúcej plody iránsko-arabského umenia. Že toto sprostredkovanie sa skutočne dialo touto cestou, to dokazuje napr. aj orientálny motív lukostrelca, vyskytujúci sa v citovanom už Chludovovom psaltériu⁸² a neskôr rovnako na kostenom terčíku z Mikulčíc,⁸³ ako aj na reliéfnej výzdobe známeho slonovinového rohu z Jászberénya.⁸⁴

Dôkazový kruh o byzantskom pôvode našich figurálnych motívov môžeme považovať teda za uzavretý a užšiu problematiku našej štúdie za vyriešenú. Získané poznatky sa však svojím provokatívnym charakterom hlboko dotýkajú vlastnej podstaty ustálených názorov o tzv. "avarskej" kultúre VIII. storočia a priam vyžadujú revíziu tejto pre nás takej závažnej problematiky. Z tohto dôvodu sa aspoň letmo dotkneme niektorých, čiastočne už naznačených otázok, pre ktoré bola naša špeciálna téma iba východiskovým problémom.

Už sme poukázali na to, že početne pomerne malá skupina liatych bronzových kovaní s výzdobným motívom ľudských postáv organicky súvisí so záplavou pamiatok s vegetatívnou a animálnou ornamentikou. Logicky sa preto pred nami vynára problém pôvodu tejto početnej a svojráznej skupiny. Zásluhu o spresnenie jej chronologického postavenia majú nesporne maďarskí bádatelia, najmä A. A l f ö l d i, N. F e t t i c h a D. C s a l l á n y.⁸⁵ Pretože tu ide o závery všeobecne známe a pozorne komentované aj z československej strany,⁸⁶ obmedzíme sa vo svojom výklade iba na registrovanie tých poznatkov, ktoré sú nevyhnutne potrebné pre náš ďalší výklad.

Za mimoriadne závažný a tiež archeologicky dostatočne overený výsledok maďarského bádania treba považovať tézu N. F e t t i c h a o tom, že liata bronzová industria je mladšia než pamiatky z lisovaného plechu a že vo svojom jadre patrí do VIII. storočia. Správnosť tejto tézy potvrdzujú nielen veľmi dôležité stratigrafické pozorovania D. C s a l l á n y a, ale v prospech nej hovorí aj zmapovanie pohrebísk oboch skupín, uskutočnené autorom tejto štúdie. Za východisko tu poslúžili údaje známeho súpisu D. C s a l l á n y a,⁸⁷ doplnené niekoľkými lokalitami z novej literatúry, pričom sme brali zreteľ iba na také pohrebiská alebo významnejšie ojedinelé nálezy, pri ktorých z anotácie jasne vyplýval charakter nálezového komplexu. K otázke zvolených kritérií a záverov tohto kartografického experimentu sa vrátíme ešte v inej súvislosti. Nateraz nás zaujíma predovšetkým skutočnosť, že iba 11 % zmapovaných lokalít vykazuje pamiatky oboch typov, 36 % neobsahuje žiadne liate kovania, kým 53 % žiadne lisované okrasy. Uvedené dáta sú aj samy osebe dosť poučné. Ak si však v súvislosti s nimi uvedomíme aj fakt, že sa pohrebiská oboch kategórií pamiatok sústreďujú s istými obmenami vo v podstate totožných geografických oblastiach a že nálezy byzantských mincí, razom miznúce v poslednej tretine VII. storočia, vyskytujú sa výlučne v hroboch s lisovanými garni-

túrami,⁸⁸ tak si súhrn uvedených javov nemôžeme vysvetliť ináč, než ako prejav rôznej dobovej proveniencie oboch štýlove vyhranených nálezových skupín a v otázke ich rámcového datovania musíme dať za pravdu N. F e t t i c h o v i a D. C s a l l á n y o v i.

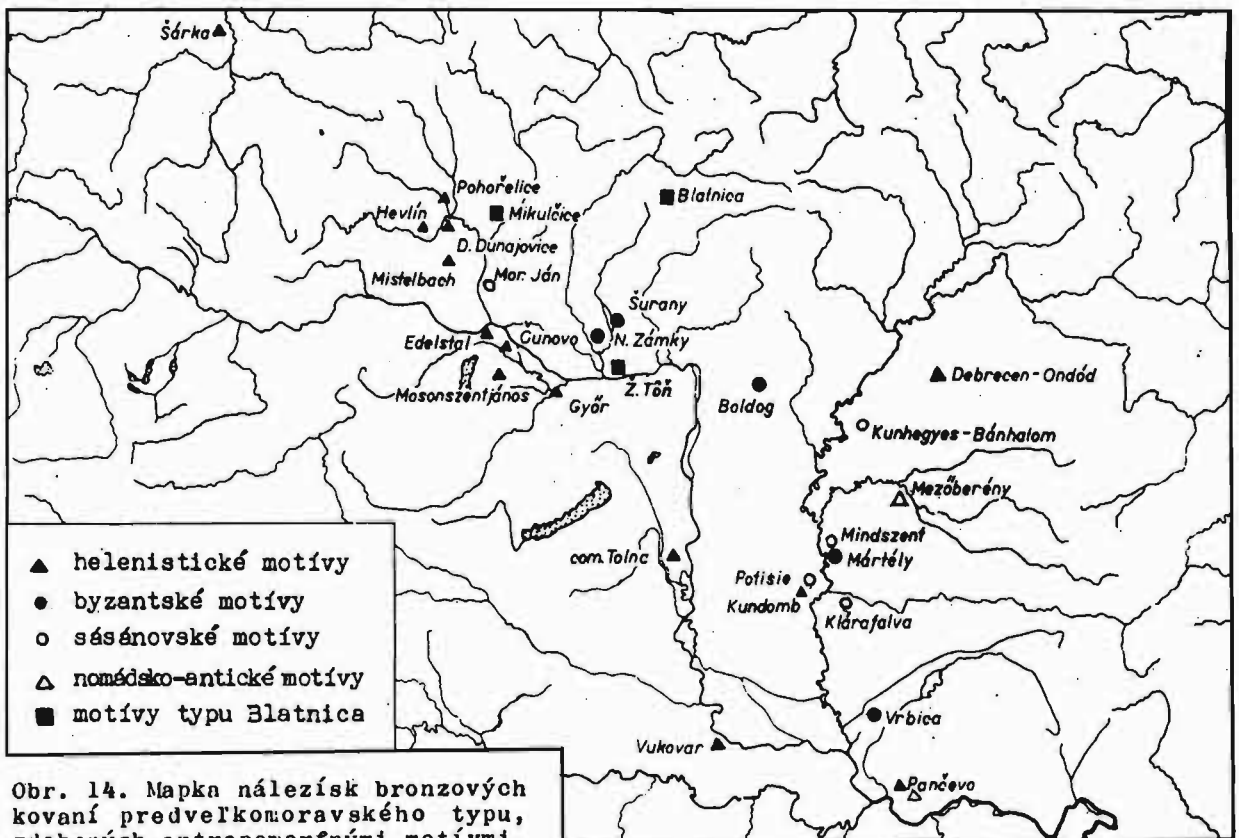
Tento záver má však pre celú avarskú problematiku ďalekosiahle dôsledky. Ak sa totiž liate bronzы s motívom úponky a grifa objavujú až v VIII. storočí, potom sa otázka ich pôvodu a čiastočne aj etnicity stáva obzvlášť naliehavou. Bežným názorom súčasnej archeológie, idúcej najmä po stopách A. A l f ö l d i h o a N. F e t t i c h a, je, že tu ide o pôvodné vnútroázijské kultúrne dedičstvo Avarov, silne ovplyvnené helenisticko-perzským umením. Ako však potom vysvetliť skutočnosť, že sa toto dedičstvo prejavilo až o trinásť desaťročí po príchode Avarov do strednej Európy? Pretože pre uvedenú skupinu nebolo možné nájsť priame analógie v predpokladanej avarskej pravlasti, N. F e t t i c h sa pokúšal o preklopenie vzniknutého rozporu predpokladom, že rastlinná a zoomorfna ornamentika na liatych stredodunajských kovaniach žila pred VIII. storočím predovšetkým len v drevorezbe.⁸⁹ Pravda, táto hypotéza a priori vylučovala možnosť priamych dôkazov, a i keď o samotnej existencii drevorezby - nepočítajúc do toho nedoložiteľnú ornamentiku - netreba pochybovať, predsa len musíme uvedený pokus zamietnuť ako príliš násilný a vnútorne protirečivý. So zreteľom na súbežne existujúcu výrobu lisovaných okrás by sme museli totiž najprv nájsť prijateľné vysvetlenie pre podobnú prísnu špecializáciu ornamentálnych prvkov podľa druhu použitého materiálu; a potom znova vysvetliť fakt, prečo bola naraz táto špecializácia opustená a námety, spracúvané dovedy len v dreve, prenesené na kov. Hypotéza N. F e t t i c h a teda daný rozpor nielenže nerieši, ale naopak, ešte viac zauzľuje.

Oprávnenosť tejto námietky, ktorú v inej podobe a s iným zameraním vyslovil už aj J. E i s n e r,⁹⁰ si zrejme uvedomuje aj maďarská archeológia, pretože novšie hľadá pre uvedenú problematiku iné vysvetlenie. Tak Gy. L á s z l ó predpokladá, že okolo r. 670 vpadla do Karpatskej kotliny tzv. "druhá vlna avarská", ktorá prišla bezprostredne z okolia Kamy a vyznačovala sa silnými mongoloidnými znakmi. Ale ani spomenutý prúd nebol vnútorne jednoliaty, lebo ľud s motívom grifa pochádzal vraj pôvodne zo strednej Ázie, kým ľud s motívom úponky sa formoval na európskej strane Uralu.⁹¹ Do akej miery sú tieto názory púhou pracovnou hypotézou bez presvedčujúcich archeologických dôkazov, to ukazuje prudká reakcia niektorých maďarských bádateľov, ktorých stanovisko naposledy formulovali A. B a r t h a a I. E r d é l y i takto: "Z etnického hľadiska má zásadný význam problém analógií z okolia Kamy. V doteraz ešte nevypublikovanom nálezovom materiáli z vykopávok A. Š m i d t a niet ani jediného kovania, ktoré by bolo možné uviesť ako paralelu ku "grifovitým" kovaniam doby avarskej. Aj pásové kovania s úponkovou výzdobou vykazujú iba veľmi vzdialenú podobnosť a z technického hľadiska sa azda ešte viac líšia od predošlých."⁹² K uvedenému citátu nie je potrebný obširnejší komentár. Na dodatok iba toľko: o predpokladanej avarskej migrácii okolo r. 670 písomné pramene napodiv mlčia, hoci je nemysliteľné, aby takýto pohyb ušiel pozornosti byzantských historikov, ktorí práve v tom čase s napätím sledovali vývoj na severných hraniciach svojho impéria a spoľahlivo zaznamenali príchod Asparuchových Bulharov z priazovských stepí k dolnému Dunaju (Teofanes). I keby sme však pripustili takúto možnosť, po stránke archeologickej nie sme schopní konkrétne vymedziť oblasť, odkiaľ by sa k nám mala dostať spomínaná "druhá vlna". Nechajme však o tom hovoriť samotného N. F e t t i c h a, ktorého priznanie

v jednej z jeho novších prác je v danej súvislosti priam symbolické: "Liate bronzы a lisované okrasy považoval ešte Alföldi za súveké; domnieval sa, že v prvom období svojho tunajšieho pobytu prešli ázijskí Avari z lejárскеj techniky na techniku lisovaciú. Dokonca myslel, že kolísku týchto liatých bronzov treba hľadať v okolí Orchonu a Toly. Medzičasom však vysvitlo, že vznik týchto bronzov má svoje korene v Maďarsku a v okolitých krajinách a že nanajvýš ich tradičnej lejárскеj technike možno pripísať vnútroázijský pôvod. Musíme si preto postaviť otázku, či v tvarovom komplexe tunajšej toreutiky vnútroázijských, mongolských Avarov vôbec existuje nejaký vnútroázijský prvok. Podľa archeologických prameňov sa zdá, že nie. Treba preskúmať problém, ako možno tieto výsledky archeologického bádania zosúladiť s protirečivými údajmi písomných prameňov, o ktorých hovorí Alföldi".⁹³

Je zaiste cenné, ak takýto jasne formulovaný záver vychádza práve z pera bádateľa, ktorý má za sebou popri dobovými názormi podmienených omyloch takmer štyridsaťročnú intenzívnu a úctyhodnú bádateľskú činnosť s mnohými, neobyčajne cennými výsledkami. Odhliadnuc však od týchto momentov, objektívny význam citovaných viet treba vidieť predovšetkým v tom, že neúmyselne síce, ale via facti definitívne pochovali metafyzickú teóriu o "hotovej" kultúre stredoázijských Avarov, sformovanej v hlavných črtách mimo územia Karpatskej kotliny, a tým otvorili cestu nielen pre správne dialektické chápanie kultúry ako javu, meniaceho svoj obsah i tvárnosť v neustálom procese spoločenského a historického vývoja, ale aj pre sledovanie činiteľov, podmienujúcich tento vývoj v samotnej Karpatskej kotline. Pre lepšie pochopenie ďalšieho výkladu nech je nám dovolené uviesť príklad, na ktorom si obzvlášť dobre môžeme osvetliť zmysel predošlých slov.

Koncom IX. storočia prenikli do Karpatskej kotliny Maďari a priniesli so sebou kultúru, ktorá sa sformovala vo východoeurópskej stepnej oblasti a kovo-tepectvo ktorej prezrádzalo silný vplyv perzsko-arabského umenia. Táto svojrázna

kultúra však v tunajšom stredodunajskom prostredí stratila kontakt so svojou pôvodnou špiráčnou oblasťou, prestala sa ďalej rozvíjať a po trištvrte storočia bola vystriedaná - resp. pohltená - mladšou kultúrou belobrdskou, v ktorej síce ešte dožívali niektoré prvky staromaďarského umenia, ale jej podstatu tvorili už prvky, prýštiace z tradícií miestneho slovanského substrátu.

Asi s takýmto vývojom musíme počítať aj v prípade Avarov. O ich pôvodnej stredoázijskej kultúre vieme veľmi málo, pretože pátrajúc po nej mali sme pred očami nálezový materiál Karpatskej kotliny. Isté je však, že ešte pred príchodom Avarov do stredodunajskej oblasti nadobudli prevahu v ich umeleckom remesle byzantsko-helenistické ornamentálne motívy stepnej kultúry martynovskej a ako sa to dnes všeobecne uznáva, výrazom tejto skutočnosti sú aj okrasy zo zlatého a strieborného lisovaného plechu, patriace do VI. a VII. storočia. Príčinu, ktorá koncom VII. storočia viedla k vzniku a za pomerne krátku dobu dvoch-troch desaťročí (pohrebiská s nálezmi oboch skupín) aj k definitívnemu víťazstvu liatej bronzovej industrie, nemožno vidieť - ako sme na to už upozornili - v príleve novej migračnej vlny, ale musíme ju hľadať v podmienkach domáceho vývoja a v kultúrnom vývoji oblastí susediacich bezprostredne s Karpatskou kotlinou. Pritom z dôvodov čisto metodologických musíme od seba jasne odlíšiť dve stránky tohože problému: otázku výrobnéj proveniencie našich liatych kovaní a otázku bezprostredného pôvodu ich výrobnéj techniky a výzdobných motívov. Tým sa však už dostávame k problematike genézy zoomorfnej a rastlinnej ornamentiky na liatych kovaniach predveľkomoravského typu, ktorá bude predmetom samostatných štúdií.

P O Z N Á M K Y

- 1 F e t t i c h N., Die Metallkunst der landnehmenden Ungarn, AAH XXI, Budapest 1937, 148-161.
- 2 Tamže, 263-279.
- 3 Tamže, 150.
- 4 Tamže, tab. II: 3, 3a.
- 5 P o u l í k J., Jižní Morava - země dávných Slovanů, Brno 1948-1950, 67-70, obr. 110.
- 6 Pre porovnanie stačí vari uviesť jemnú bronzovú sošku v antickej zbierke viedenského umelecko-historického múzea (E i c h l e r Fr., Führer durch die Antikensammlung, Wien 1926, obr. 21) alebo známu sochu Skopasa (R o d e n w a l d t G., Die Kunst der Antike, Berlin 1927, 378). Úplne pomýlený je novší názor A. R a d n ó t i h o, ktorý v postave na pančevskom nákončí vidí satyra a v jeho pravej ruke thyrsos (AÉ 84, 1957, 80, pozn. 14).
- 7 K uvedeným námetom porovnaj D ä r r b a c h F., Hercules (D a r e m b e r g Ch. - S a g l i o E., Dictionnaire des antiquités grecques et romaines III-1, Paris 1900, 78-128).
- 8 F e t t i c h N., Die Metallkunst, 155, 156, tab. VI: 5-7, 13-16.
- 9 B a n k A. V., Искусство Византии в собрании государственного Эрмитажа, Ленинград 1960, obr. 40.
- 10 H a m p e l J., Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn III, Braunschweig 1905, 111, obr. 1, 2.
- 11 N i e d e r l e L., Příspěvky k vývoji byzantských šperků ze IV.-X. století, Praha 1930, 90, 91.

- 12 R o d e n w a l d t G., Die Kunst der Antike, 342.
- 13 F e t t i c h N., Die Metallkunst, 156, 157, tab. VII: 2, VIII: 2-5.
- 14 V i n s k i Z., Ausgrabungen in Vukovar, Archaeologia Iugoslavica III, 1959, 104, tab. XXXVIII: 20.
- 15 S a s k a L. Fr. - G r o h F., Mythologie Řeků a Římanů, Praha 1948, 29, 30.
- 16 Tamže, 48. Po stránke ikonografickej sa možno napr. odvolať na rímsku kópiu Praxitelovej Afrodity (R u m p f A., Die Religion der Griechen, Bilderatlas zur Religionsgeschichte 13/14, Leipzig 1928, obr. 74) a na Afroditu z Fréjusu (A l s c h e r L., Griechische Plastik III, Berlin 1956, tab. 6), obe s jablkom v ruke, alebo na vzácnu kultovú sochu Afrodity s miskou v ruke (R u m p f A., Die Religion der Griechen, obr. 79). Pre odlišnosť atribútov neprichádzajú do úvahy sediace postavy Kybély, Demetry alebo Veľkej Matky.
- 17 F e t t i c h N., Die Metallkunst, 151.
- 18 M a v r o d i n o v N., Le trésor protobulgare de Nagyszentmiklós, AH XXIX, Budapest 1943, 113.
- 19 F e t t i c h N., Die Metallkunst, tab. IV: 10a.
- 20 C a g i a n o d e A z e v e d o M., Le antichità di villa Medici, Roma 1951, 56, tab. X: 12.
- 21 R o d e n w a l d t G., Die Kunst der Antike, 245.
- 22 F e t t i c h N., Die Metallkunst, 152, 153, tab. VI: 1.
- 23 R a d n ó t i A., Néhány megjegyzés a mártélyi avar szíjvégen látható ábrázoláshoz, AÉ 84, 1957, 80, pozn. 14.
- 24 Hlavnéjšie bibliografické údaje uvádza D. C s n l l á n y, Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa, Budapest 1956, 180, por. čís. 780.
- 25 F e t t i c h N., Die Metallkunst, 153, 154, tab. VII: 3, 3a.
- 26 W e r n e r J., Slawische Bronzefiguren aus Nordgriechenland, Berlin 1953, tab. 3: 2.
- 27 Tamže, 4, tab. 1: 4.
- 28 S a s k a L. Fr. - G r o h Fr., Mythologie, 110.
- 29 K uvedennej problematike porovnaj tiež heslo "Cupido" od M. C o l l i g n o n a (Dictionnaire des antiquités I-2, 1595-1610, obr. 2166). Odlišné zobrazenie Erosa na leopardovi, bezkrídleho a s lukom v ruke, vidíme na sarkofágu z prvej štvrtiny III. storočia n. l. vo Villa Medici (C a g i a n o d e A z e v e d o M., Le antichità, 59, tab. XXIX: 46). Typické je v tomto smere aj spoločné zobrazenie Erosa a dvoch leopardov na freske v tzv. Stasovskom sklepe z Pantikapea: E r n š t e d t E. V., Monumentálna živopis severného Pričernomoria, v práci Antičnyje goroda severného Pričernomoria I, Moskva-Leningrad 1955, 272, 278, obr. 29.
- 30 H a m p e l J., Alterthümer III, 121.
- 31 L e i p o l d t J., Die Religionen in der Umwelt des Urchristentums, Bilderatlas zur Religionsgeschichte 9/11, Leipzig 1926, str. IX, obr. 56.
- 32 F e t t i c h N., Bronzeguss und Nomadenkunst, Skythika II, Praha 1929, 39 n.; t e n i s t ý, Die Metallkunst, 158.
- 33 V o l b a c h W. Fr., Das christliche Kunstgewerbe der Spätantike und des frühen Mittelalters in Mittelmeergebiet, Geschichte des Kunstgewerbes V, Berlin 1932, 85, obr. 1.
- 34 B a n k A. V., Iskustvo Vizantii, obr. 73; t á i s t á, Grebeň iz Sarkela - Beloj veži, Trudy volgodonskoj archeologičeskoj expedicii II, MIA SSSR 75, 1959, 338, obr. 14. Z hľadiska vlastného námetu nie je dôležité, že v tom-

- to prípade ide o medveďa a nie o leva. Upúšťam od citácie neobyčajne bohatého materiálu, ktorý po stránke kompozičnej nemá priamy vzťah k šurianskemu námetu.
- 35 H a m p e l J., *Alterthümer I*, 617 n.
- 36 F e t t i c h N., *Die Metallkunst*, 159, 160.
- 37 T a k á c s Z., *Catalannischer Hunnenfund und seine ostasiatischen Verbindungen*, *Acta Orientalia Hungarica V*, 1955, 154-157.
- 38 Nepublikovaný rukopis citovaný podľa Gy. L á s z l ó a.
- 39 L á s z l ó Gy., *Contribution à l'archéologie de l'époque des imigrations*, *AAH VIII*, 1957, 165-169, t e n i s t ý, *A mártélyi avar szijvégről*, *Folia Archaeologica VIII*, 1956, 105-112.
- 40 R a d n ó t i A., *Néhány megjegyzés*, 79-81.
- 41 D a l t o n O. M., *Byzantine Art and Archaeology*, Oxford 1911, 193-195, obr. 116.
- 42 B a n k A. V., *Iskusstvo Vizantii*, obr. 31.
- 43 D a l t o n O. M., *Byzantine Art*, 209, 210, obr. 125.
- 44 F e t t i c h N., *Die Metallkunst*, 155.
- 45 R a d n ó t i A., *Néhány megjegyzés*, 80, pozn. 14.
- 46 S a r r e Fr., *Die Kunst des alten Persien*, Berlin 1922, tab. 116, 133.
- 47 Tamže, tab. 150.
- 48 Tamže, tab. 52c. Podobný motív poznáme aj na basreliéfe z Atén (*Dictionnaire des antiquités II-2*, obr. 3663). O totožnosti tejto postavy s mystickým hrdinom Gilgamešom a o neskoršom splynutí tohto motívu s postavou Mitru pozri najnovšie štúdiu Z. K á d á r a *A nagyszentmiklósi kincs triumfális képtípusainak eredetéről* (*Contribution à l'étude de l'iconographie des représentations - types du trésor de Nagyszentmiklós*), *Folia Archaeologica XIII*, 1961, 117-128. Tam je uvedená aj špeciálna odborná literatúra.
- 49 V o l b a c h V. Fr., *Das christliche Kunstgewerbe*, 120, obr. 2.
- 50 S a r r e Fr., *Die Kunst des alten Persien*, tab. 86, 87, 107, 108, 114b; F e t t i c h N., *Die Metallkunst*, 160.
- 51 S a r r e Fr., *Die Kunst des alten Persien*, tab. 98, 99, 129.
- 52 Á. Cs. S ó s, *Avarok* (E. B. T h o m a s, *Magyarország régészeti leletei*, Budapest 1957), 340, 341.
- 53 L e i p o l d t J., *Die Religion des Mithra*, *Bilderatlas zur Religionsgeschichte 15*, Leipzig 1930, obr. 15, 30.
- 54 S a r r e Fr., *Die Kunst des alten Persien*, tab. 123 dole.
- 55 D a l t o n O. M., *Byzantine Art*, obr. 47 a 368; S a r r e Fr., *Die Kunst des alten Persien*, tab. 94, 95, 102, 121, 141. Motív stromu života nie je nevyhnutnou súčasťou tejto medailónovej výzdoby. U O. M. D a l t o n a napr. na obr. 47 chýba pri drakovi, je však pri slonovi. V redukovanej podobe sa nachádza na obr. 368 (S a r r e Fr., l. c., 95) a v rozličnej stylizácii aj na neskorosásánovských strieborných misách (S a r r e Fr., l. c., 122, 123).
- 56 F e t t i c h N., *Die Metallkunst*, 154, 155, tab. V: 28, 29, VIII: 7, 8.
- 57 M a v r o d i n o v N., *Le trésor protobulgare*, 113.
- 58 L e i p o l d t J., *Die Religion des Mithra*, obr. 11-17, 19, 20; D a l t o n O. M., *Byzantine Art*, obr. 58, 112, 371.
- 59 D a l t o n O. M., *Byzantine Art*, obr. 58.
- 60 F e t t i c h N., *Die Metallkunst*, 151, 152, tab. III: 2, IV: 1. V hornom výzdobnom poli sa nachádza len časť predošlého obrazu.
- 61 M a v r o d i n o v N., *Le trésor protobulgare*, 113.
- 62 V o l b a c h V. Fr., *Das christliche Kunstgewerbe*, 121, obr. 1.

- 63 K r a u s e W., Religion der Kelten, Bilderatlas zur Religionsgeschichte 17, Leipzig 1933, str. VIII, IX, obr. 32, 33, 35, 39.
- 64 L i p š i c E. E., Očerki istorii vizantijskogo obščestva i kul'tury - VIII - pervaja polovina IX veka, Moskva-Leningrad 1961, 398, 399, obr. 27. Na strane 392 v pozn. 55 je uvedená tiež vyčerpávajúca literatúra k datovaniu a charakteristike spomenutého psaltéria.
- 65 H o r v á t h T., Az űllősi és kiskőrösi avar temető (Die avarischen Gräberfelder von Űllő und Kiskőrös), AN XIX, 1935, 107, 108, obr. 31: 1, 1a.
- 66 D i m i t r i j e v i č D. - K o v a č e v i č J. - V i n s k i Zd., Seobanaroda, Arheološko nalazi jugoslavenskog Podunavlja, Zemun 1962, 25, obr. 2.
- 67 P o u l í k J., Jižní Morava, 66, obr. 32a, f.
- 68 K uvedenému kovaniu porovnaj predovšetkým: L á s z l ó Gy., A kunágotailelet bizánci aranylemezei (Die byzantinischen Goldbleche des Fundes von Kunágota), AÉ LI, 1938, 55-86, 131-148. Novšie ukazuje Gy. L á s z l ó, že s helenistickými mytologickými motívami sa stretávame aj na ceremoniálnom brnení neskorogotických cisárskych sôch (Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avars, Budapest 1955, 267, 268).
- 69 Na príčiny tohto javu poukazuje Fr. E n g e l s, Německá selská válka (Der deutsche Bauernkrieg), Praha 1950, 36, 37.
- 70 L i p š i c E. E., Očerki istorii vizantijskogo obščestva i kul'tury, Moskva-Leningrad 1961, 180. Z novších súborných prác o tejto otázke treba upozorniť okrem citovanej sovietskej bádatelky predovšetkým na dielo A. G r a b a r a, L'iconoclasme byzantin, Dossier archéologique, Paris 1957.
- 71 Z veľmi bohatej odbornej literatúry zatiaľ ešte najnutnejšiu, ale najvýstižnejšiu všeobecnú charakteristiku o výtvarnom umení ikonoklastického obdobia podáva Ch. D i e h l, Manuel d'art byzantin I (2. vydanie), Paris 1925, 360-390. O novoobjavených freskách tejto epochy informuje D. E v a n g e l i d e s, Restes des fresques de l'époque des iconoclastes a Thessalonique, Atti di V Congresso Internazionale di Studi byzantini II, Roma 1940, 106-108.
- 72 L i p š i c E. E., Očerki, 377.
- 73 Vita Stephani junioris (M i g u e J. P., Patrologiae cursus completus, Series graecolatina, Paris, 100, stĺpec 1119).
- 74 D i e h l Ch., Manuel I, 374, 384, 385, 398, obr. 178, 179. Podstatne lepšie vyobrazenia sochránky z Veroli sú však u O. M. D a l t o n a (Byzantine Art, obr. 9, 10, 130, 132).
- 75 D i e h l Ch., Manuel I, 374; W u l f O., Althristliche und byzantinische Kunst II, obr. 528.
- 76 D a l t o n O. M., Byzantine Art, 122.
- 77 J e n n y W. A., Ein frühbyzantinisches Pressmodell aus Kleinasien. PZ XXIV, 1933, 297, 298, obr. 1, 3, 4.
- 78 D a l t o n O. M., Byzantine Art, 273, obr. 168.
- 79 Z iného hľadiska ich naposledy nanovo spracoval K. W e i t z m a n n, The Survival of Mythological Representations in Early Christian and Byzantine Art and their Impact on Christian Iconography, Dumbarton Oaks Papers XIV, 1960, 45-68. Tu poukazuje napr. aj na vplyv antického vyobrazenia Herkulovho zápasu s nemejským levom pri výtvarnom spracovaní príbuzného námetu Samsonovho boja s levom v Oktateuchu z XI. storočia, uloženom vo vatikánskej knižnici (str. 58).
- 80 K a r g e r M. K., Drevnij Kijev I, Moskva-Leningrad 1958, 124. Porovnaj tiež: R o m a n o v B. A., Deňgi i deneznoje obraščenie - v súbornom diele

- Istoriija kul'tury drevnej Rusi I, Moskva-Leningrad 1948, 381 n., R y b a k o v B. A., Torgovlja i torgovyje puti, tamže, 316-318, obr. 207; F e t t i c h N., Die Metallkunst, 164, 165.
- 81 L á s z l ó Gy., Budapest a népvándorlás korában, v súbornej práci Budapest története I-2, Budapest 1942, 902-804. Nemožno však súhlasiť s autorovým názorom, že Maďari otvorili cestu východnému obchodu do Karpatskej kotliny. Nálezy dirhemov v staromaďarských hrobách totiž prakticky neprekračujú polovicu X. storočia a podobne ako európske mince nesvedčia o obchodných vzťahoch, ale o tom, že boli získané pri výbojoch. K názoru, že Karpatská kotlina stála stranou orientálneho obchodu dospel aj Z. V á ň a (Maďari a Slované ve světle archeologických nálezů X.-XII. století, SIA II, 1954, 76).
- 82 L i p š i c E. E., Očerki, 401, obr. 32.
- 83 P o u l í k J., The Latest Archaeological Discoveries from the Period of the Great Moravian Empire, Historica I, Prague 1959, obr. 19.
- 84 H a m p e l J., Ujabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről, Budapest 1907, tab. 98, 99.
- 85 A l f ö l d i A., Leletek a hun korszakból és ethnikai szétválasztásuk (Funde aus der Hunnenzeit und ihre ethnische Sonderung), AH IX, 1932. T e n i s t ý, Zur historischen Bestimmung der Awarenfunde, ESA IX, 1934, 285-307. M a r o s i A. - F e t t i c h N., Dunapentelei avar sírleletek (Trouvailles avars de Dunapentele), AH XVIII, 1936, passim, najmä však str. 94-99. C s a l l á n y D., Kora-avarkori sírleletek (Grabfunde der Frühawarenzeit), Folia Archaeologica I/II, 1939, 121-155, 155-180. Novšiu literatúru a názory pozri v ďalších odkazoch.
- 86 E i s n e r J., Pour dater la civilisation "avare", Byzantinoslavica IX, 1947, 45-54; t e n i s t ý, Devínska Nová Ves, Bratislava 1952, 310-319; Z á s t ě r o v á B., Avarí a Slované, Vznik a počátky Slovanů II, 1958, 24-26.
- 87 C s a l l á n y D., Vizantijskije monety v avarskich nachodkach, AAH II, 1932, 231-250.
- 88 C s a l l á n y D., Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa, Budapest 1956.
- 89 M a r o s i A. - F e t t i c h N., Dunapentele, 96-98. Porovnaj tiež F e t t i c h N., Bronzeguss und Nomadenkunst, Skythika II, Prague 1929, 49 n.
- 90 E i s n e r J., Pour dater; t e n i s t ý, Devínska Nová Ves, 317.
- 91 L á s z l ó Gy., Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avars, Budapest 1955. 179, 180. Na inom mieste citovanej práce hovorí však aj o prisťahovalcoch od Kaukazu (str. 284, 285).
- 92 B a r t h a A. - E r d é l y i I., Népvándorlaskori régészetünk módszertani és elméleti kérdéseihöz, AÉ 88, 1961, 75. Porovnaj s tým predhovor J. H a r m a t t u k citovanej knihe Gy. L á s z l ó a (str. 9). Na nálezy z oblasti Kamy upozornil už svojho času N. F e t t i c h. On však na rozdiel od Gy. L á s z l ó a nepredpokladal ich priamu spojitosť so stredodunajskou bronzovou industriou, ale obe skupiny odvodzoval z bližšie neurčenej tretej oblasti (Dunapentele, 84-90, obr. 37, 39).
- 93 F e t t i c h N., Régészeti tanulmányok a késői hun fémművesség történetéhez, Archäologische Studien zur Geschichte der späthunnischen Metallkunst, AH XXI, 1951, 54, 157 (z citátu sú vynechané odkazy N. F e t t i c h a na odbornú literatúru).

MĚNOVÉ POMĚRY V ŘÍŠI VELKOMORAVSKÉ

JAROSLAV POŠVÁŘ

K významným otázkám kulturním a hospodářským, jimž se v rámci jubilea Velké Moravy dostává zvýšené pozornosti, patří nepochybně i měnové poměry tohoto slovanského státu.

V době obrozené se téměř všeobecně mělo za to, že tato slovanská země měla též vlastní mince.¹ Poněvadž však takové mince nebyly známy, byly teprve J. S t ř e d o v s k ý m (r. 1710)² a o více než sto let později F. X. R i c h t e m (r. 1825)³ - snad bona fide - vykonstruovány tzv. velehradské mince, zakládající se na nálezu asi 50 stříbrných mincí ze zahrady velehradského kláštera kolem r. 1710.⁴ O velehradských mincích psal ovšem již dříve K. G. H i r s c h m e n t z e l ve svém spise "Vita SS Cyrilli et Methodii", vydaném v Praze r. 1667.⁵ Proti těmto mincím v zájmu vědecké pravdy vystoupil r. 1825 Josef D o b r o v s k ý, který je označil za ražby XIII. století a zaujal také reálné stanovisko v otázce mincovního práva moravských biskupů, jež bylo uváděno v souvislost s mincovním právem velkomoravských panovníků.⁶

Podobným pokusem byly nepochybně i snahy brněnského historika F. B o č k a, obsažené v článku "Slawische Goldmünzen wahrscheinlich aus der Zeit des gross-mährischen Reiches" v časopise "Moravia" (1838), přetištěném znovu r. 1839,⁷ kde publikoval vyobrazení sedmi zlatých mincí různé velikosti s opisem, který četl jako PEGN, což prý znamená zkratku slovanského slova "pegnaze". korespondoval o nich také se svým bratrem Antonínem, tehdy zemským stavovským archivářem v Brně.⁸ Téměř souběžně s ním (r. 1841) upozornil Václav H a n k a v Praze profesora slovanské filologie na moskevské universitě, O. M. B o d j a n s k é h o,⁹ který se tehdy po dvě léta léčil ve slezském Jeseníku (Gräfenbergu), na "zlatou monetku Rastislava" s opisem "Rastica", kterou prý obdržel z nálezů v okolí Lito-myšle. Podobně informoval F. B o č e k o zlatých "velkomoravských" mincích ruského historika M. P. P o g o d i n a při jeho průjezdu Brnem r. 1840.¹⁰

Ze současné korespondence mezi V. H a n k o u a O. M. B o d j a n s k ý m a mezi O. M. B o d j a n s k ý m a M. P. P o g o d i n e m je patrné, jaký rozruch tyto zlaté mince způsobily. V českém tisku však o nich nenajdeme zmínky, třeba H a n k a sliboval B o d j a n s k é m u - na jeho četné výzvy¹¹ -, že je bude publikovat. Neučinil tak ani žádný z H a n k o v ý c h současníků. Byly však o nich zprávy v tisku polském,¹² německém¹³ a zmínil se o nich r. 1895 i F. P i e k o s i ň s k i při nálezů 25 zlatých mincí tohoto druhu v Gorzowě u Osvětimi.¹⁴ Pro špatný stav nemohl zjistit ani stopu písma a připomíná, že na stejné minci, kterou koupil v Londýně, ač byla zachovalá, žádný opis "Rastica" nebyl. Popíral též, že by na minci bylo slovo "PEGNAZE", soudil spíše, že je to zbytek jména krále Alexandra. Přesto však tyto mince přidělil velkomoravskému Rostislavovi. Připomněl, že důkladné prozkoumání originálů by zajisté vyjasnilo záhadný nápis.

Otázkou těchto zlatých mincí se důkladně zabýval J. S m o l í k¹⁵ a dospěl k závěru, že F. B o č e k popsal keltské mince, starší o 1000 let doby velkomoravské, že však chybně četl legendu, která ovšem neznamenal PEGNAZE. Myšlenky B o č k o v y se chopil V. H a n k a, jenž podle názoru S m o l í k o v a padělal tyto mince podle typu, popsaného B o č k e m, nadto pak přidal na líci nový opis RASTICA. Snad tu šlo i o spoluúčast známého padělatele českých mincí V. K i l l i a n a. Tak jako kdysi J. D o b r o v s k ý zamítl právem tzv. velehradské mince, tak i J. S m o l í k vysvětlil prosaicky původ zlatých "velkomoravských" mincí podle vzoru keltských drobných ražeb typu Alkis.¹⁶

Chceme-li odpovědět na otázku, zda ve Velkomoravské říši byly dány předpoklady pro vznik vlastní mince, musíme dát kladnou odpověď. Byla tu jednak politická organizace s panovníkem v čele, který je v soudobých pramenech označován často jako "rex" (král), byly tu jednak i předpoklady hospodářské, neboť archeologické nálezy např. na jižní Moravě (ve Starém Městě, Mikulčicích, Pohansku a jinde) dokazují vyspělé zemědělství, používající železného nářadí a vysoký stupeň řemeslné výroby, zejména kovářství, hrnčířství, šperkářství aj.¹⁷ Přesto však zde vlastní mince nevznikla.

Nezdá se, že ve Velké Moravě bylo všeobecně jako platidla používáno stříbra nebo zlata. Jakési stopy hodnoty drahého kovu lze však spatřovat ve valouncích zlata, zlomcích zlatého plechu a zbytcích taveného zlata a hrobů ve Starém Městě a ve zlatých plíščích rozličného tvaru, umístěných někdy i v ústech mrtvých v Mikulčicích, kde jako "obolu mrtvých" bylo použito i zlaté byzantské a keltské mince a neraženého kruhového zlatého plíšku.¹⁸ Neražených střížků ze stříbrného plechu se totiž v X.-XII. století používalo jako platidel v severní a východní Evropě.¹⁹

Poněvadž však Velká Morava byla průchozí cestou dálkových obchodních cest, a to jednak z východu na západ, jednak z jihu na sever, z nichž některé se spojovaly právě v úseku Moravského úvalu,²⁰ lze soudit na čilý mezinárodní obchod. Ostatně tržiště Moravanů jsou doložena i v tzv. raffelstettenském celním tarifu z počátku X. století, který byl sestaven na základě dávných celních zvyklostí.²¹ Z tohoto pramene lze také vyčísti, které mince v té době a v době předchozí byly v používání v Podunají a nepochybně v mezinárodním obchodu i v přilehlých územích. Tak z nákladu mezka se měly platit dvě massioly, z nákladu nosiče jedna massiola, každá po jednomu skotu, z otrokyně jedna tremissa, z otroka nebo klisny jedna saiga. Co nám říkají tyto údaje? Tremissa byla 1/3 zlatého byzantského solidu, saiga pak 1/4 tremissy a platila různě, někdy tři, někdy pět denárů. V bavorských saloburských listinách se saiga auri (saiga ve zlatě) počítala za osm až devět denárů. Jindy je saiga označovaná za 1/12 zlatého solidu, což odpovídá hořejšímu dělení solidu na tři tremissy po čtyřech saigách. Skot (scotus), který byl bavorskou měnovou jednotkou, byl kladen na roven půldrachmě. Podle glossy k Lex Baiuvariorum štyrskohradeckého rukopisu byl skot roven 1,5 franckého denáru, což byla patrně i hodnota massioly.²²

Tyto jednotky měly zřejmě různou hodnotu, lze však říci, že se tu byzantský měnový systém stýkal s franckým. Třeba tyto sazby byly podle znění raffelstettenského tarifu určeny výslovně pro kupce z Čech a z Rusi, kteří přicházeli na podunajské trhy, je možno předpokládat, že sazby v podobné měně byly vybírány i od kupců z Velké Moravy, kteří sem přicházeli ze svých obchodních středisk. V tomto mezinárodním obchodě používali obyvatelé Velkomoravské říše zřejmě peněz byzantských a snad i franckých. Ukazují to nálezy byzantských mincí na velkomoravských

hradištích, třeba ojedinělé.²³ Naproti tomu nedostatek nálezů s franckými mincemi by nasvědčoval, že snad bylo používáno jen franckých měnových jednotek. Obchod s Východem, zejména s Rusí, se patrně dál na základě oboustranné směny, protože nezařekl po sobě stop v podobě pokladů mincí.²⁴

Naopak vnitřní obchod ve Velké Moravě probíhal patrně bez používání kovových peněz, třeba existence rozsáhlých velkomoravských měst v Pomoraví by jinak funkci peněz nasvědčovala. Je velmi pravděpodobné, že pro vnitřní obchod platila tzv. šátečková měna, známá ze svědectví Ibrahima ibn Jakuba, který se dostal do slovanských zemí s poselstvím kordobského chalífa k císaři Ottovi I. a r. 965-966 navštívil Krakov a české země. Poněvadž ve své zprávě mluví výslovně o "zemích českého státu", lze mít za to, že šátečků se používalo i na Moravě a že jejich tradice sahala až do velkomoravského období.

Jak známo z Ibrahimoova svědectví, tyto šátečky byly tenké tkaniny v podobě sítky a "neslouží k ničemu". Cena jejich byla stálá: 10 šátečků za 1 kinsár. Jimi tu obchodují a provádějí směnu mezi sebou. To je jejich jmění a hodnota všech věcí, za ně získávají pšenici, otroky, koně, zlato, stříbro a všecko ostatní.²⁵ Poněvadž příslušné místo rukopisu je špatně čitelné, bylo někdy čteno, že šlo o kirát²⁶ jako měnovou jednotku, nyní se má za to, že je tu míněn denár. Podobně je někdy uváděno, že šátečků mají v českých zemích plné truhly, jindy nádoby. To však jsou již podružné okolnosti, které mohou mít snad jen význam pro představu o jejich velikosti. Zdá se však nepochybné, že to byly tkaniny malé.²⁷

Zřejmě se tu setkáváme s věcnou měnou, která v té době platila vedle stříbrného denáru a měla k němu pevný poměr 10 : 1. Víme-li, že soudobý denár (např. bavorský) vážil asi 1,5 g, rovnala se hodnota šátečku cca 0,15 g stříbra, a tím pak je možno vyjádřit ve stříbře hodnotu slepice, pšenice pro spotřebu tří dní, ječmene na čtyři dni.²⁸ Byla to pak zároveň hodnota blízká ceně veverčí kůže ve staré Rusi.²⁹

Významné je Ibrahimoovo tvrzení, že tyto šátečky jsou z lehké tkaniny na způsob sítky, jež nemají jiného použití. Je pak otázka, proč tedy měly obecnou směnnou hodnotu a proč jich bylo používáno jako platidla. O věci uvažovala řada badatelů,³⁰ avšak výsledek není uspokojující. Tak R. J a k i m o w i c z si např. položil otázku, jak byla zajištěna směnná hodnota šátečkové měny, když si jich patrně každý mohl vyrobit, kolik chtěl. Uvádí možnost jakéhosi úředního razítkování, jak tomu bylo např. u papírových čínských peněz v IX. století. Zde však pro povahu materiálu použití nějakého razítka nebylo možné. Ponechává posléze otázku nevyřešenou.³¹ R. K i e r s n o w s k i³² srovnává Ibrahimoovu zprávu se zprávou Abu Hamida podle překladu T. L e w i c k é h o o měnové jednotce používané na Rusi v první polovině XII. století. Podle ní se tu používalo starých veverčích kůže bez srsti, které nikdo k ničemu nepotřebuje a které se k ničemu nehodí. Hodnota 18 takových kůže se podle tamního obyčeje rovnala 1 stříbrnému dirhemu. V jiné zemi - podle tohoto svědectví - by ovšem za ně nebylo možno udržet zhola nic, zde však se za ně kupují všechny věci od nevolníků až po zlato, stříbro, bobří kožešiny a jiné potřebné předměty. Kůže jsou sešívány do svazků po 18 kusích a každý svazek je opatřen černou olovenou pečeti, do níž je vyražen obraz krále. Není možno, aby někdo odmítl takto označené kůže při koupi nebo prodeji. Abu Hamidova zpráva je celkem analogická se zprávou Ibrahimoovou. V obou případech šlo o lokální měnu a pevný poměr ke kovové minci, platný pro vnitřní trh. R. K i e r s n o w s k i soudí, že české šátečky nebyly nijak označovány.³³

V nedávné době obrátil pozornost k otázce šátečků V. R i c h t e r.³⁴ V souvislosti s míněním K. M o s z y ň s k é h o převádí význam šátečků na pole rituální. Jestliže polský autor v nich viděl jakési lidové rituální dary (obětiny), V. R i c h t e r mluví již jen o symbolech těchto darů. Soudí, že lid přinášel v pohanských dobách oběti k obětišti v plátěných uzlech a že stejně jako ve starověku zastoupil později reálné statky jen kus plátna, označený nějak kultovým místem, snad výšivkou, takže takto označený kus plátna se stal na trhu u obětiště místní měnou. Uvádí dále souvislost hodnoty šátečků rovné jednomu kuru a připomíná význam kohouta ve slovanském mythu.

K výkladu R i c h t e r o v u je možno poznamenat, že v latinských prame-
nech, týkajících se starých Slovanů, se vyskytuje výraz "phalta"³⁵ označující kus plátna (lněný šátek) jako obdoba římských "sindones",³⁶ v nichž byly přinášeny obětiny. Je možné, že v šátečkové měně byly jakési kultové přežitky. Stěží lze však předpokládat, že ve Velkomoravské říši nebo v Čechách v X. století, tedy v křesťanské době, bylo by možno praktikovat nějakým způsobem označování šátečků kultovými místy. Mohla to být jen autorita úřední, knížecí, a o takovém označování Ibrahim nemluví, ač při poměrně podrobném vyličení by jistě na tuto okolnost upozornil. Ostatně jakoukoli výšivku by bylo možno napodobit.

Nebyl-li tedy důvod platnosti šátečků v nějakém úředním ověření - rituální přežitek by se mohl vztahovat jen k druhu tohoto platidla - je možno uvažovat o důvodu jejich hodnoty (0,15 g stříbra) v tom smyslu, že snad šlo o jemné tkaniny na způsob sítky nebo krajky, které každý nedovedl zhotovit, neboť k jejich výrobě by bylo třeba určité zručnosti a dovednosti, popřípadě zvláštního jemného materiálu, jehož výroba byla rovněž obtížná.³⁷ Ani ve Velkomoravské říši, ani v českém státě X. století panovník do zhotovování těchto předmětů nezasahoval. Bylo to totiž platidlo na základě obecné zvyklosti a užíváno na vnitřním trhu. Lidová zvyklost byla tu náhradou úředního ověření. Šátečky čerpaly svou platnost a hodnotu z práce vynaložené na jejich zhotovení, popř. z hodnoty materiálu. Doplnovaly kovovou měnu, používanou ve Velké Moravě v mezinárodním obchodě. Uvidíme dále, že tu snad byla souvislost se železnými platidly: sekerkovitými hřivnami.

O těchto hřivnách jsem jinde uvedl,³⁸ že původně byly považovány za užitkové předměty, že však bylo nyní prokázáno, že to byla platidla. Vyskytovala se v různých vahách, jež lze patrně považovat za zlomky, popř. násobky (u tzv. svazků) byzantské libry o váze 327 g. Poněvadž některé vahy se opakují nejen u téhož naleziště, ale i u jiných nalezišť, lze soudit, že váha těchto hřiven nebyla náhodná, ale že se řídila patrně hospodářskými poměry, konkrétně cenou předmětů denní potřeby na domácím trhu.

Je známo, že železo jako platidlo mělo určitý poměr ke kovovým mincím tam, kde se platilo zároveň penězi.³⁹ Bohužel není známo, jaká váha železa odpovídala té které měnové jednotce. Odhaduje se však, že zlatý solidus měl v IX. století v Khaetii hodnotu 70 liber železa.⁴⁰ Počítáme-li, že jde o byzantskou měnu a váhu, měl tedy přibližně hodnotu 70 x 327 g, tj. 22 890 g. Poněvadž pak na solidus šlo 30 denárů, měl tedy denár hodnotu asi 760 g železa a poněvadž jeho váha byla asi 1,5 g stříbra, byl patrně poměr stříbra a železa 1 : 500. Jde ovšem jen o odhad a výpočet je tedy jen problematický, i když snad pravděpodobný.

Bylo řečeno shora, že ve velkomoravském státě platila též šátečková měna, jež měla pevný poměr ke stříbrnému denáru 10 : 1. Je pak dále známo z Ibrahimovy zprávy, že jeden šáteček měl v X. století hodnotu slepice nebo pšenice pro spotřebu tří dnů či ječmene pro krmení na čtyři dny.⁴¹ Poněvadž denár podle hořejšího

výpočtu měl hodnotu cca 760 g železa, rovnala se hodnota šátečku cca 76 g železa. Za předpokladu možnosti transposice o jedno století a do velkomoravských poměrů měla tato váha železa hodnotu slepice nebo příslušného množství pšenice či ječmene. Je zajímavé, že právě tato váha se často opakuje např. u hřiven z Hrádku, okres Trenčín, na Slovensku. Podobně snad i jiné opakující se váhy hřiven měly nějakou protihodnotu v zemědělských či řemeslných produktech. Snad to předpokládalo nějaké označení určitým počtem bodů, jak tomu bylo u malých závaží,⁴² avšak dnes již nejsou tyto body znatelné.

Poměr zlata ke stříbru kolísal tehdy jako 1 : 10-12. Uvádím to proto, že tak vynikne vysoká hodnota zlatého solidu, nalezeného v ústech lebky velmože v Mikulčicích. Reprezentoval asi 22 kg železa, ke kterémuž výpočtu dojdeme dvojím způsobem, buď odhadem ceny 70 liber železa, nebo propočtem váhy solidu o 4,4 g zlata,⁴³ násobené 10 x 500.

Tato vysoká hodnota zlata a ostatně i stříbra na domácím velkomoravském trhu nám právě vysvětluje existenci věcných platidel, jako plátina, kožešin, železa apod. Tam, kde vývojově vedle naturální směny se na trhu uplatňovaly již předměty s obecnou směnnou hodnotou, zlato a stříbro nebylo prakticky použitelné. To snad vysvětluje, proč velkomoravský stát neměl vlastní minci a proč stříbrný denár např. v Čechách nebyl dlouho obecným platidlem, nýbrž byl omezen jen na vysokou feudální vrstvu,⁴⁴ zatím co lid na domácím trhu ještě půl století po počátku ražby stříbrných denárů a snad i dále používal síťovaných šátečků v hodnotě 1/10 denáru.

Lze tedy tuto úvahu shrnouti v tom smyslu, že na vnitřním trhu velkomoravského státu vzhledem k jeho hospodářské vyspělosti se uplatňovala věcná platidla: šátečky a železné hřivny, popř. snad i jiné druhy, jako kožešiny apod. Jejich hodnota se řídila cenami zemědělských a řemeslných výrobků, to znamená, že železné hřivny se vyskytovaly v různé váze v poměru k hodnotě směňovaného zboží. Nejmenší, tzv. miniaturní hřivny o váze 8, 12, 14 a 18 g byly snad též zlomky, jakými si "drobnými" těžších hřiven. Naopak zase svazky hřiven spojené provlečeným drátem nebo řemínkem, patrně zcela podle vzoru svazků kožešin různých zvířat v Polsku, na Rusi⁴⁵ aj., představovaly vyšší hodnoty tam, kde nebylo dostatek těžších hřiven.

Vedle toho vnitřní trh používal jistě též naturální směny, když i mezinárodní obchod, jak bylo uvedeno, směňoval rovněž zboží za zboží. V mezinárodním obchodu velkomoravském se ovšem, zejména se Západem, uplatňovala i kovová platidla, mince byzantské a patrně i franoké a jejich váhové a měnové soustavy,⁴⁶ jak ukazuje raffelstettenský celní sazebník. Na tyto systémy navazovala zřejmě i věcná platidla: hřivny a šátečky, ač byla zřejmě určena jen pro vnitřní trh. Rovněž tato okolnost je dokladem vysokého stupně vývoje hospodářských poměrů Velké Moravy.

Pochopitelně jsou mnohé z těchto námětů jen hypotézami, jejichž oprávněnost snad doloží či vyvrátí archeologické nálezy, při nichž ovšem bude nutno zaměřit pozornost více k metrologickým otázkám, jež byly doposud celkem pomíjeny.

P O Z N Á M K Y

- 1 Blíže P o š v á ř J., Josef Dobrovský a numismatika, Sborník ČSAV Josef Dobrovský 1753-1953, Praha 1953, 464 n. T ý ž, O tzv. velehradských mincích, Vlastivědný věstník moravský, Brno 1953, 59 n. T ý ž, Mincovní regál v říši Velkomoravské, Numism. listy XI, 1956, 139 n. T ý ž, Omyl nebo pia fraus, Numism. listy XI, 1956, 183 n.
- 2 S t ř e d o v s k ý J. J., Sacra Moraviae historia sive vita SS Cyrilli et Methudii, Sulzbach 1710.
- 3 R i c h t e r F. X., Cyrill und Method, der Slawen Apostel und Mährens Schutzheilige, Olomouc 1825.
- 4 J. J. S t ř e d o v s k ý (l. c., 357) reprodukuje pět domnělých velehradských mincí v provedení přizpůsobeném jeho tvrzení. Dvě z nich jsou dvoustranné, tři jednostranné.
- 5 P o š v á ř J., Josef Dobrovský, 464.
- 6 D o b r o v s k ý J., Cyrill und Method der Slawen Apostel, Praha 1823. Dále jeho anonymní kritika R i c h t e r o v a spisu v H o r m a y r o v ě Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst 1825, v oddíle Literatur.
- 7 Mittheilungen der mähr. schles. Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde, Brno 1939, v č. 7 a dalších pod celkovým názvem "Beiträge zu Mährens Münzen aus dem Mittelalter", kde byly též výklady o mincích z X. století a pozdějších.
- 8 Státní archiv v Brně, sign. G 34, Bočkova korespondence I/1.
- 9 T i t o v A. A., Pisma Vjačeslava Ganki k O. M. Bodjanskému, v díle Čteníja v Imperatorskom obščestve istorii i drevnostej rossijskich pri Moskovskom universitete, kn. II, Moskva 1887, dopis II a III. F r a n c e v V. A., Pisma k Vjačeslavu Gankě iz slavjanskich zemel, Warszawa 1905, 105, dopis I a II. B o d j a n s k i j koupil od H a n k y tuto minci za 15 zl. stř. a vybízel ho, aby minci publikoval.
- 10 P o p o v N., Pisma k M. P. Pogodinu iz slavjanskich zemel (1835-1861), vyp. I, pisma O. M. Bodjanského, Moskva 1879, 111, 130, kde je podán rozsáhlý výklad o slovu "pegnaze". V listě z 26. 6. 1841 (SAB, g 34, I/1) Fr. B o č k a bratru Antonínovi je zmínka o návštěvě ruského generálmajora Storoženka v Brně, který B o č k o v i odevzdal list polského právního historika W.A. M a c i e j o w s k é h o.
- 11 F r a n c e v A., l. c., 105, 106.
- 12 Ż e b r a w s k i T., Wiadomości numizmatyczne V, Kraków 1857, 620.
- 13 P r e u s k e r K., Blicke in die vaterlaendische Vorzeit, Leipzig 1843, sešit II, 163.
- 14 P i e k o s i ŋ s k i F., Monety znajdowane w Gorzowie pod Oświęcimem, WNA 1895, 316.
- 15 S m o l í k J., Zlaté mince s domnělým opisem NEFNAZE, Praha 1906.
- 16 O tomto typu blíže C a s t e l i n K., Drobné keltské mince typu Alkis, Numism. listy XI, 1956, 130 n. a literatura tam uvedená.
- 17 Viz názorně na výstavách "Velká Morava" v Brně 1963, v Nitře 1964 a v Praze 1964.

- 18 Viz H r u b ý V., Staré Město, velkomoravské pohřebiště "Na Valách", Praha 1955, 371 n. P o u l í k J., Archeologické objevy o Velké Moravě, Konferencia o Velkej Morave a byzantskej misii - Brno-Nitra 1.-4. X. 1963, Nitra 1963, 78 n., 84 n. S e j b a l J., K počátkům peněžní směny ve Velkomoravské říši, Čas. Morav. musea XLV, 1960, 76 n.
- 19 P o t i n V. M., O serebrjanyh monetovidnyh plastinkach v kladach X-XII vv., Numizmatika i epigrafika II, Moskva 1960, 61 n.
- 20 Viz blíže literaturu v mé studii O grzywnach na ziemiach czeskich i polskich, WN 1962, 185.
- 21 F r i e d r i c h G., Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae I, Praha 1904, č. 31. Český překlad viz H u s a V., Naše národní minulost v dokumentech I, Praha 1954, 14 n.
- 22 O hodnotách údajů z raffelstettenského tarifu se zmiňuje již M. A. V o i g t, Beschreibung der bisher bekannten böhmischen Münzen I, Praha 1771, 65 n. Viz též příslušná hesla u F. S c h r ö t t r a, Wörterbuch der Münzkunde, Berlin-Leipzig 1930. Dále L e w i c k i T., Z dziejów pieniądza arabskiego w Europie wschodniej, Archeologia III, Warszawa 1952, 226, který uvádí, že půl-drachma (semidrachma) byla polovinou dirhemu a že jí bylo v IX. a X. století jako jednotky používáno v Bavorsku. Dále viz B r i n c k m e i e r E., Glossarium diplomaticum, Wolfenbüttel 1850 a D u C a n g e, Glossarium, Basilej 1762 s příslušnými hesly.
- 23 Tak např. zlatá mince (solidus) Michala III. z doby kolem r. 856, nalezená v ústech lebky z hrobu č. 480 u trojlodního chrámu (z doby před cyrilometodějskou misí) v Mikulčicích, viz P o u l í k J., The Latest Archaeological Discoveries from the Great Moravian Empire, Historica I, Praha 1959, 39 a tab. XI. Dále zlatý solidus císaře Theofila z doby kolem r. 832-839, domněle nalezený na velkomoravském hradišti sv. Klimenta u Osvětiman (u Kyjova), viz S e j b a l J., Zum Fund einer byzantinischen Goldmünze aus der ersten Hälfte des 9. Jahrhunderts auf dem grossmährischen St. Klemens-Burgwall, Mor. num. zprávy 6, 1959, 17 n. Později prohlásil J. S e j b a l tento nález za sporný (K počátkům peněžní směny, 77, pozn. 14). Kromě toho je znám nález zlaté mince Basilia I. a Konstantina ze Stredy nad Bodrogom na Slovensku.
- 24 Ł o w m i a ń s k i H., Podstawy gospodarcze formowania się państw słowiańskich, Warszawa 1953, 218.
- 25 W e s t b e r g F., Ibrahims ibn Jakubs Reisebericht über die Slawenlande aus dem Jahr 965, Zapiski Imperatorskoj Akademii Nauk, Petrograd 1896, 54 n. Dále např. K o w a l s k i T., Relacja Ibrahima ibn Jakuba z podróży do krajów słowiańskich w przekazie al-Bekriego, Pomniki dziejowe Polski, Ser. II, t. I, PAU, Kraków 1946 - s polským a latinským překladem a poznámkami. W i d a j e w i c z J., Studia nad relacją o Słowianach Ibrahima ibn Jakuba, PAU, Rozprawy wydziału hist. fil., Kraków 1946. J a k i m o w i c z R., Kilka uwag nad relacją o Słowianach Ibrahima ibn Jakuba, Slavia Antiqua I, 1948, 439 n. L e w i c k i T., Świat słowiański w oczach pisarzy arabskich, Slavia Antiqua II, 1949/50, 321 n. T ý ž, Źródła arabskie do dziejów Słowiańszczyzny I, Wrocław-Kraków 1956, 147 n. aj.
- 26 L e w i c k i T. (Świat słowiański, 225) soudí, že to byla polovina dirhemu, takže se váhově kirat blížil evropským denárům. Š t ě p k o v á J., Denár-kinšár Ibrahíma b. Jakúba - a jeho kupní síla v Praze r. 965 n. l., Num. listy X, 1955, 138 n.

- 27 P o š v á ř J., Plátno jako platidlo u Slovanů, Slavia XXXI, 1962, 456 n.
- 28 K i e r s n o w s k i R., Pieniądz kruszcowy w Polsce wczesnośredniowiecznej, Warszawa 1960, 446.
- 29 K i e r s n o w s k i R., l. c., 442, 446.
- 30 Viz pozn. 25, kromě toho. K i e r s n o w s k i R., l. c.; N i e d e r l e L., Slovanské starožitnosti II-2, Praha 1925, 463 a d.
- 31 J a k i m o w i o z R., l. c., 454. Viz též jeho Chusteczki-płacidła Ibrahima ibn Jakuba, Sprawozdania PAU 1947, č. 3, 109 n., kde mimo jiné upozorňuje na plátěné váčky s určitým obsahem stříbra, jež jsou známy z archeologických nálezů, např. v Sonnewalde. V článku Kilka uwag (s. 454) publikuje obrázek takového váčku, zcela shodný s tím, který je u L. N i e d e r l a, Slovanské starožitnosti I-2, Praha 1913, 410.
- 32 K i e r s n o w s k i R., l. c., 442 n.
- 33 Tamtéž, 444 n.
- 34 R i c h t e r V., Podivín, Zekirkostel a Slivnice, Sborník prací filosof. fak., Brno 1958, ř. u. F 2, 82.
- 35 P o š v á ř J., l. c. Du C a n g e, phalta, phaltena. N i e d e r l e L., l. c., I-2, 409.
- 36 Du C a n g e, sindones... linteamina, in quibus recipiebant et reponebant panes, qui... ad divinum sacrificium offerebantur...
- 37 P i e k o s i ŋ s k i F., Moneta polska w dobie piastowskiej, Kraków 1898, Rozprawy AU, t. XXXV, 393.
- 38 P o š v á ř J., O grzywnach na ziemiach czeskich i polskich, 188 n. T ý ž, Měna v českých zemích od 10. do poč. 20. století, Opava 1962, 10. Z archeologického hlediska viz zejména P l e i n e r R., Slovanské sekerovité hřivny, SlA IX, 1961, 405 n., kde je uvedena ostatní literatura o této věci. Konečně i má studie "Velkomoravské železné hřivny jako platidlo", Num. listy XVIII, 1963, 134 a d.
- 39 P o š v á ř J., Měnové poměry v St. Gallen v 8. až 9. století, Numism. listy XIV, 1959, 136 n.
- 40 I n a m a S t e r n e g g K. Th., Deutsche Wirtschaftsgeschichte bis zum Schluss der Karolingerperiode I, Leipzig 1909, 645, pozn. 6.
- 41 Š t ě p k o v á J., l. c., 138 n. K i e r s n o w s k i R., l. c., 446.
- 42 K i e r s n o w s k i R., l. c., 374 n. H r u b ý V., Staré Město, 114 n. T u r e k R., Říše velkomoravská, Pravěk Československa, Praha 1960, 434.
- 43 W i r t h M., Das Geld, Leipzig-Prag 1884, 44.
- 44 R a d o m ě r s k ý P., Románská Praha ve světle nálezů mincí, ČNM CXXIV, 1955, 34.
- 45 K i e r s n o w s k i R., l. c., 441 n.
- 46 P o š v á ř J., O grzywnach, 186.

WÄHRUNGSVERHÄLTNISSE IM GROSSMÄHRISCHEN REICH

JAROSLAV POŠVÁR

Zu bedeutenden wirtschaftlichen und kulturellen Fragen Grossmährens gehören zweifellos auch die Währungsverhältnisse.

Bereits im XVII. Jh. hat G. K. H i r s o h m e n t z e l angenommen, dass der grossmährische Staat seine eigenen Münzen besessen hat. Später - im J. 1710 - wiederholte diese Ansicht J. J. S t ř e d o v s k ý und 1825 F. X. R i c h t e r; ihnen opponierte J. D o b r o v s k ý, der die sog. Velehrad-Münzen als Prägungen des XIII. Jh. bestimmte.

Bald darauf veröffentlichte der Historiker Fr. B o ě e k in Brno (im J. 1838) einen Bericht über vermutliche grossmährische Goldmünzen mit der Inschrift PEGN, d. h. pegnaze = Geld. Fast zu gleicher Zeit machte V. H a n k a in Prag den Professor der slawischen Philologie O. M. B o d j a n s k i j auf eine "goldene Monete Rastislavs" mit der Inschrift RASTICA aufmerksam. Über eine grossmährische Goldmünze informierte Fr. B o ě e k im J. 1840 den russischen Historiker M. P. P o g o d i n bei dessen Durchreise durch Brno. Die Berichte über diese Münzen erregten im Ausland Aufmerksamkeit, im heimischen Druck dagegen wurde über sie im allgemeinen keine Erwähnung gemacht. Zu Beginn des XX. Jh. stellte J. S m o l í k fest, dass die Münzen V. H a n k a s Nachahmungen der keltischen Goldmünzen (des Typs Alkis) sind.

Die Verwendung von Edelmetall als Zahlungsmittel war offenbar nicht gebräuchlich, was aus den Einzelfunden byzantinischer Münzen und des Bruchsilbers oder der als "Totenobolusse" verwendeten Münzen zu ersehen ist. Für den internationalen Handel, der notwendigerweise auf Grund der Lage Grossmährens an der Kreuzung der europäischen Handelsstrassen vorausgesetzt werden muss, verwendeten die grossmährischen Handelsleute byzantinisches und vielleicht auch fränkisches Geld, wie das Zolltarif aus Raffelstetten aus dem Anfang des X. Jh. zeigt, das auf Grund der alten Traditionen aufgebaut war. Das byzantinische und fränkische Währungs- und Gewichtssystem haben sich hier etwa auch überschritten.

Beim Innenhandel Grossmährens wurde kein Metallgeld verwendet, obwohl sich ansonsten auf Grund der wirtschaftlichen und kulturellen Entfaltung des Grossmährischen Reiches die Existenz einer eigenen Münze voraussetzen liesse. Zur Geltung kam hier offenbar die Tüchelwährung, die aus dem Bericht Ibrahims ibn Jakub aus dem X. Jh. bekannt ist. Der Wert dieser Tüchel, die im Verhältnis 10 : 1 zum Silberdenar standen und danach etwa 0,15 g Silber repräsentierten, lag zweifellos in der beschwerlichen Arbeit, bzw. im Wert des Materials bei ihrer Anfertigung. Die amtliche Signierung war hinsichtlich ihres Materials (leichtes Netz) nicht gut möglich, Ibrahim äussert sich hierüber nicht. Es war ein auf Volkstraditionen gestütztes Zahlungsmittel.

Eine andere Gattung von Zahlungsmitteln waren hier Eisenbarren verschiedenen Gewichtes, die z. B. gebündelt waren; metrologisch knüpften sie an das byzantinische Pfund mit dem Gewicht von 327 g an. Ihr verschiedenes Gewicht kann mit dem Anpassen an die Preise der landwirtschaftlichen und gewerblichen Erzeugnisse erklärt werden, weil es sich oft wiederholt. Rechnet man den Wert des goldenen

byzantinischen Solidus im IX. Jh. für 70 Pfund Eisen, hatte er beiläufig den Wert von 22 890 g Eisen. Da auf einen Solidus 30 Denare gingen, galt der Denar etwa für 760 g Eisen, d. h. das Verhältnis des Silbers zum Eisen betrug 1 : 500. Aus dem Verhältnis des Tüchels zum Silberdenar (10 : 1) kann sein Wert im Eisen auf etwa 76 g berechnet werden. Allerdings sind diese Berechnungen ziemlich hypothetisch.

Der hohe Wert des Goldes und Silbers auf dem Innenmarkt macht es klar, warum hier keine eigene Münze vorhanden war. Sie wäre nämlich unverwendbar gewesen. Infolgedessen beherrschten den Innenmarkt dingliche Zahlungsmittel, die den Preisen der täglichen Gebrauchsartikel besser entsprachen. Begreiflicherweise lebte hier ständig auch noch der Tauschhandel, der sich teilweise auch im internationalen Handelsverkehr, vor allem mit dem Osten, geltend machte.

Übersetzt von B. Nieburová

ÚZEMNÉ ROZŠÍRENIE A CHRONOLÓGIA KAROLÍNSKÝCH MEČOV

MIKULÁŠ KLISKÝ

Dvojsečný meč, všeobecne známy v odbornej literatúre ako karolínsky, franský alebo normanský či vikinský, je svojráznym symbolom upevňujúceho sa feudálneho štátu v období VIII.-IX. stor. na celom európskom kontinente.¹ Mnohí bádatelia vyslovili o jeho pôvode, rozšírení, typologickom zaradení, chronológii i technologicom spôsobe výroby rôzne - i protichodné - názory.²

Karolínske, resp. franské meče z obdobia IX.-XI. storočia - i staršie - vystupujú v mnohých podobách, i keď všetky majú spoločné niektoré všeobecné znaky: dvojsečnú dlhú čepeľ s vyváženou rukoväťou, skladajúcou sa z priečky, trňa a hlavice. Niektoré majú široké, iné užšie čepele rôznej kvality materiálu, z ktorého sú vyrobené. Vzácné exempláre majú vzorkované čepele z damaskovanej, veľmi pevnej a ohybnej ocele; rukoväť a jej časti býva umelecky zdobená rôznymi technikami, ako plátovaním a tauziou s použitím výzdobných motívov rozmanitého štýlu.

Podľa tvaru, kvality materiálu a použitých výzdobných motívov na rukoväti a jej častiach zaraďujú sa dvojsečné dlhé železné meče z obdobia IX.-XI. storočia do jednotlivých typologických skupín,³ z ktorých sa vychádza pri úvahách o ich pôvode, rozšírení, datovaní i použití.

Meč mal v priebehu stredoveku významnú úlohu nielen ako cenná zbraň, ale i ako dôležitý prvok, zvyrazňujúci v zmysle vtedajšieho pohľadovania spoločenské postavenie bojovníka - veľmoža, šľachtica.⁴

Na pohrebiskách z doby veľkomoravskej na našom území vyskytujú sa vedľa zbraní starého domáceho pôvodu, ako sekier, kopijí a šípových hrotov i karolínske zbrane a ostrohy,⁵ ako aj strmene a pásové súpravy (nákončia a pracky). Dvojsečné karolínske dlhé meče vyskytujú sa aj u nás vo väčšom množstve, ako ukázali posledné veľké výskumy na pohrebiskách významných hradísk: Mikulčice - Valy (12 mečov). Staré Město - Na valách (5 mečov) a Pohansko pri Břeclavi (3 meče). Hroby veľmožov v Turci, odkiaľ pochádza známy meč z Blatnice, sú v našej strednej dobe hradištnej zvláštnou skupinou.⁶

A. N. Kirpichnikov uvádza podobnú situáciu v nálezoch mečov na Rusi,⁷ kde sa nálezy koncentrujú v niekoľkých väčších oblastiach: v juhovýchodnom Priladoží, v oblasti Smolenska, Jaroslavl, Novgorodu, Kijeva, Černigova, Plesnenska (teraz Podgorcy - Lvovská oblasť). Meče sa našli najmä vo väčších kurganových nekropolách, blízko bývalých hradištných (mestských) centier, na hlavných riečnych tepnách a významnejších cestách.⁸ Zo 106 mečov nájdených na území Rusi väčšina pochádza z kurganov. Ako vidieť, meče boli drahocennou zbraňou a nie sú časté ani v hroboch kniežacích družinníkov. Preto niet pochybností o sociálnom pôvode ľudí, ktorým dávali do mohyly zbraň - meč, znak bohatých hrobov.⁹

Akou drahocennou zbraňou bol meč, môžu svedčiť zachované pomenovania niektorých vzácných exemplárov, napr. všeobecne známe meno korunovacieho meča pol-

ských kráľov - "szczerbiec"; v starofrancúzskych Chansons de geste sa ospevuje meč Karola Veľkého pod názvom "joyeuse" i meč rytiera Rolanda - "durandal".¹⁰ V niektorých prípadoch sa tvorili legendy okolo pôvodu vzácného exemplára.¹¹

Pri triedení mečov vychádzajú bádatelia z vynikajúceho základného diela nórskeho archeológa J. P e t e r s e n a,¹² ktorý meče nájdené v Nórsku zaradil do 26 typov s podtypmi.

Na území našej republiky z bohatej stupnice Petersenovej klasifikácie karolínskych a franských mečov našli sa len niektoré typy (D, H, K, M, X, Y). Meče typu A a B, datované ako najstaršie do VIII. storočia, sa na území ČSSR nenašli. V našich nálezoch nie sú zastúpené bohato zdobené meče typu S, E, V, T a ďalšie, zväčša z X. storočia (i mladšie), ktoré sa však v Karpatskej kotline vyskytujú v nálezoch z územia Maďarska; hojnejšie sú zastúpené na území starej Rusi a v severských krajinách. Pre úplnosť nevynechávam však v ďalších poznámkach k typologickým a chronologickým súvislostiam ani u nás nezastúpené typy najstarších a mladších, často prepychovo zdobených dvojsečných karolínskych mečov z X. a XI. storočia.

T y p A

Tento typ je pomerne zriedkavý. H. A r b m a n uvádza z Gotlandu (Švédsko) dva exempláre, a to meč z pohrebiska pri Stora Ihre (hrob 372) a meč z hrobového nálezu v Källby blízko Lund,¹³ ktorý podľa sprievodného zubadla s pozláteným bronzovým kovaním juhoanglickej výroby umožňuje datovanie do druhej polovice VIII. storočia. Z kontinentu vymenúva H. A r b m a n päť nálezov, z nich exemplár z Nassau má čepeľ z kvalitnej vzorkovej ocele (wurbunt), zachovalú rukoväť z kože a trojdielnu hlavicu. Typ nie je jednotný, má veľa variácií v podrobnostiach. H. A r b m a n usudzuje podľa nálezov zo stredorýnskej oblasti, že práve tam sa nachádzalo centrum výroby a odtiaľ sa dostali meče aj do Švédska.¹⁴

T y p B

Zahrňuje skupinu pomerne rozšírených a jednotných mečov a má dva varianty: jednoduchý (rozšírený) a prepychový (vzácnjší).¹⁵ Meče tohto typu sú charakteristické neširokou priečkou a jednoduchou trojuholníkovou hlavicom (v priečnom priereze pravouholník).¹⁶ H. A r b m a n uvádza vyše 15 exemplárov, zväčša z Porýnia, kde predpokladá aj ťažisko výroby. U niektorých prepychových exemplárov nemožno vždy dobre rozhodnúť, do ktorej zo spomenutých dvoch skupín ich zaradiť.¹⁷ Z územia Poľska pochádza meč tohto typu z Lubiatowa, pow. Pyrzyce.¹⁸ J. P e t e r s e n datuje tento typ¹⁹ na území západnej a strednej Európy do druhej polovice VIII. storočia a z Ruska uvádza A. N. K i r p i č n i k o v tri exempláre z IX. storočia.²⁰ Na území ČSSR sa meče tohto typu nenašli.

T y p D

Skupinu tohto typu zostavil J. P e t e r s e n z 11 nórskeho mečov, ku ktorým priradil 3 exempláre z Írska a po jednom exemplári zo Švédska, Dánska, Škótska a býv. Uhorska (meč z Blatnice).²¹ Sem patria meče z neskorších nálezov, a to meč z jazera Kiaby,²² z Björkö (Švédsko) a z Hedeby (Schleswig-Holstein).²³ Ďalej sem patria meče zo S. Karina, Oslo, Ophusu a krásny meč z Vaage (Nórsko).²⁴ K tomuto typu patria aj meče z územia Kijevskej Rusi²⁵ a Poľska.²⁶

Všetky meče tohto typu sú bez výnimky ťažké, s trojdielnou hlavicom, ktorej stredný článok je vyvýšený. Ide o skupinu vzácných exemplárov, ktorých hlavice, masívne priečky i pästné časti rukovätí sú bohato zdobené tautiou - bronzom, meďou alebo striebrom v plastických poliach. Často sa vyskytujú tesne pod hlavicom a tesne nad priečkou kovové objímky - "véttrimen", zdobené hlavami ľudských (Blat-

nica), zvieracích (Hedeby) alebo fantastických figúr (Ophus).²⁷ Väčšina týchto mečov popri takmer tvarovej totožnosti sa zhoduje v geometrickej povahe výzdoby, v ornamentálnej kompozícii s oblúčkami, kosoštvorcami a poľami vyplnenými skupinami malých kónických hlavičiek,²⁸ rozmiestnených väčšinou na "véttrimen".²⁹

H. A r b m a n datuje tento typ mečov do polovice IX. storočia, keď vyvrchoľuje vývoj³⁰ v úprave rukoväti meča v domácich dielňach; za cudzí vzor považuje meč z jazera Kiaby, ktorý datuje na koniec VIII. storočia.³¹

T y p H

Meče tohto typu pripomínajú tvarom rukoväti meče typu B, od ktorých zrejme odvodzujú svoj vývoj. Charakteristické znaky tohto typu meča: hlavica rukoväti je z čelného i bočného pohľadu trojuholníkovitá, neširoká priečka má podobu šošovice a len málo presahuje šírku čepele.³² Okrem masívnych hlavíc je typickým znakom u týchto mečov aj zvislá tauzia mosadzným drôtom.³³

Vo Švédsku prevažuje typ H v nálezoch staršieho vikinského obdobia. H. A r b m a n považuje túto formu pôvodom tiež za kontinentálnu, pravdepodobne z porýnskych dielní,³⁴ naproti tomu J. P e t e r s e n i G. G j e s s i n g zhodne ju pokladajú za nordický typ, azda preto, lebo na celom severe sa vyskytuje hromadne ako domáci výrobok.³⁵ V. H r u b ý uvádza 213 nálezov týchto mečov z Nórska (ich počet zistil G. K o s s i n n a).³⁶ Na území starej Rusi našlo sa 17 exemplárov tohto typu,³⁷ v Poľsku jeden exemplár; početné sú nálezy zo západnej Európy (z Francie, Nemecka, Švajčiarska a Holandska)³⁸ a tento typ je dosť početne zastúpený aj na našom území. Keďže sa našli v torkých oblastiach kontinentu, kde nikdy nezasiahli plavby Vikingov, niet dôvodu - ani podľa mienky H. A r b m a n a - považovať tieto meče za vikinské.³⁹

Meče typu H vyskytujú sa zväčša ako jednoduché ľahké zbrane po celej Európe. S veľkými ťažkými mečmi tohto typu so širokou čepeľou stretávame sa vo Vestfálsku,⁴⁰ odkiaľ sa pravdepodobne nepretržite dodávali už v merovinskom období do severských oblastí.⁴¹ Tu ich datujú J. P e t e r s e n i H. A r b m a n zhodne do obdobia rokov 800-950. Toto datovanie zodpovedá zhruba aj pre oblasť ČSSR,⁴² no na území dávnej Rusi - podobne ako meče typu D - sú neskoršieho data, z druhej polovice X. až z XI. storočia.⁴³

Na území ČSSR je tento typ pomerne rozšírený. Z hrobových nálezov v Starom Meste sú známe štyri exempláre;⁴⁴ tri z nich datujú V. H r u b ý i J. P o u l í k do prvej polovice IX. storočia,⁴⁵ štvrtý do tretej štvrtiny IX. storočia.⁴⁶ Z Mikulčíc pochádza meč tohto typu z hrobu 265;⁴⁷ J. P o u l í k ho datuje do rokov 825-830.⁴⁸ Meč z hrobu v Pohansku pri Břeclavi⁴⁹ datuje F. K a l o u s e k do prvej polovice IX. storočia.⁵⁰ Slovenské nálezy mečov typu H sú zo Skalice, Žabokriek, Detvy a Nitry.⁵¹ Meč zo Skalice (mohylník "Kopečnica") datuje V. B u d i n s k ý - K r i č k a do prvej polovice IX. storočia, ďalšie možno datovať podľa meča zo Žabokriek (ktorý síce V. B u d i n s k ý - K r i č k a považuje za mladší alebo súčasný so skalickým, avšak J. E i s n e r ho určuje až na koniec strednej doby hradištnej)⁵² do druhej polovice, skôr na koniec IX. storočia; takto ho datuje aj J. P o u l í k.⁵³

Pre pôvod a datovanie meča z Mikulčíc uvádza J. P o u l í k zpravu, ktorej autorom je mních z kláštora v St. Gallen vo Švajčiarsku. Podľa nej mnísi, a teda i misionári, ktorí k nám prichádzali odtiaľ na začiatku IX. storočia, vyrábali u nás zbrane bežné vo franskom prostredí, akými sú aj meče typu H. Mikulčický meč totiž mal na čepeľi zachované zvyšky dreva z drevenej pošvy, zvyšky kože a tkaniny v plátrovej väzbe; na čepeľi pod rukoväťou je tauzovanie v tvare jednoduchého

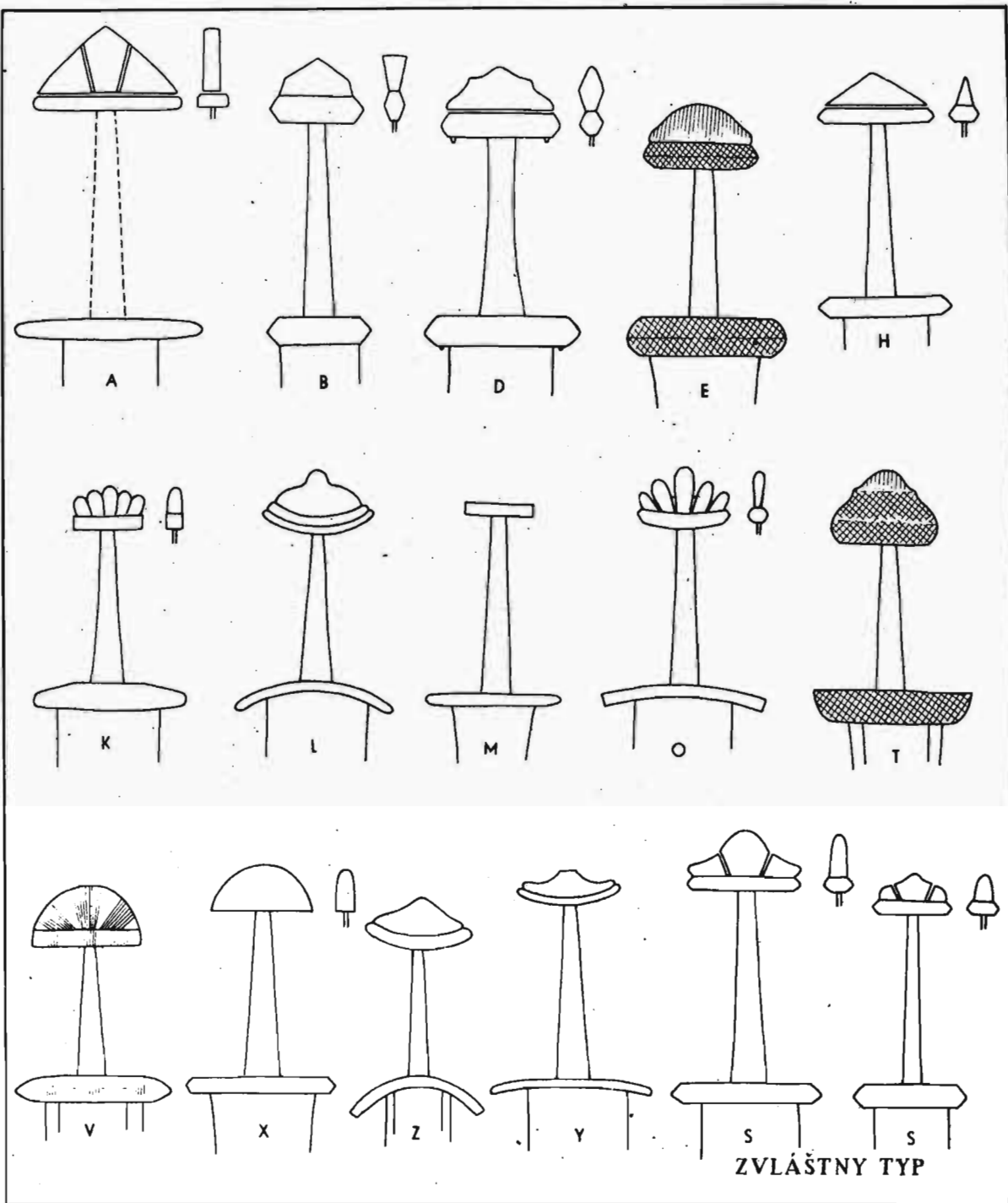
kríža; toto sa zhoduje so spomenutou správou. Zo správy i z nálezových okolností usudzuje J. P o u l í k, že kresťanskí činitelia tej doby nielen vlastnili zbrane, ale ich tiež v kláštorných dielnach vyrábali a je pravdepodobné, že i meč z hrobu 223/51 je výrobkom hradištnej dielne v Mikulčiciach.⁵⁴ Táto úvaha vedie k predpokladu, že v Starom Meste, kde sa našli tri meče tohto typu (spolu s mečmi typu X päť exemplárov), mohli sa vyrábať v domácej dielni. I keď V. H r u b ý sám sa neodvažuje ani jeden meč zo staromestského pohrebiska označiť ako domáci výrobok, jednako o takejto možnosti vzhľadom na súčasný nález iných zbraní a nástrojov bezpečne miestneho pôvodu, ktoré svedčia o pozoruhodne vysokom stupni zručnosti pomoravských kováčov, nepochybuje.⁵⁵ Popri domácej výrobe treba i naďalej pripúšťať možnosť iných spôsobov nadobúdania mečov: koristou, kúpou alebo darom.⁵⁶

O ťažkostiach spojených s kúpou svedčia zákazy Karola Veľkého a jeho nástupcov, týkajúce sa vývozu zbraní - predovšetkým mečov - a ich odpredaja Slovanom a Avarom, najmä Capitulare heristalenské z roku 779 a Capitulare thionvillské z roku 805. Ďalší zákaz, Capitulare bonnské z roku 811, zakazujúce biskupom, opátom, kňazom a kostolným strážcom predávať alebo darovať zbrane cudzincom, súčasne dosvedčuje, že kresťanskí činitelia tej doby sa zapodievali výrobou i dodávaním zbraní.⁵⁷ No cez všetky zákazy prenikali meče, vyrobené v stredorýnskych dielnach, cez hranice Franskej ríše a podľa nich sa mnohé typy napodobňovali aj v domácych dielnach; medzi ne patrili aj meče typu H.

T y p K a O

Do skupiny mečov typu K-O, ktorá je dosť početná na kontinente, no na území ČSSR je zastúpená jediným exemplárom z hrobu 90 v Mikulčiciach,⁵⁸ patria meče s členenou hlavicou, pozostávajúcou z piatich až šiestich článkov, z ktorých prostredný (alebo dva prostredné pri šiestich článkoch) je najvyšší, ďalšie sa k oboj krajom znižujú, pričom sú silnejšie než prostredný. Oba typy sú si veľmi podobné, rozdiel je najmä v hlavici: u typu K sú jednotlivé články stmelené, kdežto u typu O, ktorý - ako predpokladá H. A r b m a n - je ďalším vývojovým stupňom typu K, jednotlivé články sú voľne oddelené a vyčnievajú vyššie nahor. Priečka a báza hlavice u typu K je hrubšia a priama, u typu O na bokoch mierne ohnutá nadol.

Zo Švédska sú známe len meče typu O, vývojove starší typ K na severe chýba. Hľadajúc vysvetlenie pre túto vývojovú kontinuitu, usúdil H. A r b m a n, že typ O bol vytvorený na kontinente už pred rokom 800. Toto vysvetlenie opiera o rozbor nálezu mečov typu K z pohrebiska pri bazilike Panny Márie v Biskupiji pri Knine v Dalmácii.⁵⁹ Súd, že mince, nájdené v ústach mŕtvych, razené pre východorímskeho cisára Konštantína V. Kopronyma (741-775) a Leva IV. (775-780), mohli byť bežné v ohraničenom časovom úseku a môžu datovať meče, vyhotovené už pred rokom 800.⁶⁰ J. P o u l í k usudzuje, že meče typu K z hrobov pri kostole Panny Márie v Biskupiji pri Knine nemusia súvisieť s nálezmi mincí.⁶¹ A keďže není zaručená nálezová správa, považuje meče z Biskupije za mladšie a datuje ich s pravdepodobnosťou do druhej štvrtiny IX. storočia, čo je v súlade s nálezom mečov z komorového hrobu v Haithabu a s datovaním Z. V i n s k é h o.⁶² Rovnako datuje aj meč z hrobu 90 v Mikulčiciach, čo dokladá súčasne párom železných ostrôh⁶³ z toho istého hrobu, zaraditeľných medzi typ IB V. H r u b é h o, ktorý ich datuje do prvej polovice IX. storočia. Aj v Biskupiji sa našli s mečmi typu K liate bronzové a pozlátané i postriebrené ostrohy,⁶⁴ s ktorými V. H r u b ý porovnáva tuzované ostrohy typu IB zo staromestských nálezov;⁶⁵ nepochybuje, že pochádzajú najpravdepodobnejšie zo západných dielni karolínskeho obdobia, pričom ostatné ostrohy tejto skupiny považuje za výrobky pomoravských kováčov.⁶⁶

Obr. 1. Typy karolínskych, resp. franských mečov podľa Petersenovej klasifikácie. A, B, D, H, K, L, M, O, X, Y, S podľa H. Arbmana, *Schweden und das Karolingische Reich*, Stockholm 1937, obr. 39; E, T, V, Z podľa A. N. Kirpičnikova, *Meči Kijevskej Rusi (IX-XI vv.)*, *Sovetskaja archeologija* 4, 1961, obr. 2.

Objasnením uvedených súvislostí potvrdil J. P o u l í k súčasné datovanie mečov typu K na celom kontinente, teda aj východiskové datovanie, ku ktorému dospel H. A r b m a n, berúc za základ dva meče z Hedeby.⁶⁷

Typ M

Tento typ mečov patrí spolu s typmi X a Y do kategórie jednoduchých hrubých mečov, ktoré - ako skorší typ B vo svojej jednoduchej forme - reprezentovali

výzbroj veľkých skupín bojovníkov a na sever sa dostali v IX. storočí. Je to typ akoby s uťatou hlavicou, z ktorej ostáva len rovná báza, akási vrchná priečka. Trň rukoväti je masívny. Kvalita čepele, ktorá je často vzorkovaná (wurbunt), určuje jednoznačne pôvod týchto zbraní ako karolínsky. Pretože sa zväčša našli v Európe v oblastiach pustošených Vikingmi v priebehu IX. storočia, boli pokusy vydávať ich za vikinské, tým skôr, že J. Petersen ich poznal zo severu 198 exemplárov; dotoval ich do polovice IX. storočia.⁶⁸ Na území Rusi sa tento typ nevyskytuje.

Z územia našej republiky sú známe dva meče typu M: z Boleradíc, okr. Břeclav (z hrobu 19)⁶⁹ a z Libíc, okr. Nymburk (z hrobu 4).⁷⁰ Na libickom hradisku sa z celkového počtu 200 hrobov radového pohrebiska našli iba tri hroby bojovníkov so zbraňami, čo je svedectvom procesu vyčleňovania vyššej spoločenskej vrstvy bojovníkov, ktorí tvorili nepatrnú menšinu spoločnosti v jej protofeudálnom vývoji.⁷¹ J. Poulik datuje meč z Boleradíc a spolu s ním aj čepeľ meča z Blučiny (torzo bez rukoväti) do polovice IX. storočia a mieni, že boli vyrobené v domácom prostredí.⁷²

T y p X

K mečom tohto typu patria masívne exempláre s polkruhovitou hlavicou bez bázy a s dlhou obdĺžnikovou priečkou. Uprostred čepele často býva krvná ryha. Meče typu X sú najobvyklejšie a najrozšírenejšie dvojsečné zbrane včasného stredoveku. Pre veľké rozšírenie boli naozaj medzinárodnou zbraňou. H. Arbmán uvádza vyše dvadsať exemplárov zo západoeurópskej oblasti,⁷³ pričom sa zmiňuje o jednom veľmi zachovalom exemplári, uloženom v berlínskej zbierke (Zeughaus) i s drevenou pošvou a s príslušenstvom kovania.⁷⁴ Meč sa našiel niekde za Parížom a prepychová karolínska výzdoba určuje jeho pôvod.⁷⁵ Na dôkaz karolínskeho pôvodu tohto typu mečov uvádza i A. N. Kirpichnikov meč z Novgorodu, na čepeli ktorého sa zachovali zvyšky nápisu "Ulfberht" ako znaku kvalitných karolínskych výrobkov, ako aj meč z Michajlovského s výzdobou "na spôsob jedličky" na damaskovanej čepeli. Jednako však súdi, že meče tohto typu mohli sa vyrábať vo viacerých domácich strediskách Európy podľa západných modelov. Na Rusi sa ich našlo zatiaľ päť exemplárov.⁷⁶

A. Nadolski poznamenáva, že do tejto Petersenovej skupiny je zaradené množstvo mečov, ktoré sa v jednotlivostiach dost odlišujú od seba a na porovnanie uvádza dva exempláre z celkového počtu 16 poľských nálezov, a to z Końskich⁷⁷ a z Łutomierska.⁷⁸ Prvý má krátku, hrubú, rovnú priečku, druhý ju má dlhú, úzku, mierne prehnutú nadol a hlavica má väčšiu šírku než výšku. Nazdáva sa, v súhlase s názormi W. Sarnowskej a K. Jazdžewského, že by bolo prijateľné brať do úvahy tieto obmeny pri triedení. Pokračuje vo svojich úvahách i v klasifikácii mečov podobných typu X, ktoré vydeľuje do osobitnej skupiny "a" a datuje ich do XI. storočia;⁷⁹ meče typu X datuje od X. storočia do XI. storočia.

H. Arbmán datuje výskyt mečov typu X na severe súhlasne s J. Petersenom do prvej polovice X. storočia,⁸⁰ ich začiatky však siahajú späť do doby karolínskej. Rovnako A. N. Kirpichnikov vymedzuje datovanie mnohých nálezov tohto typu do doby od druhej polovice X. do začiatku XI. storočia.⁸¹

Tento typ je hojne zastúpený aj na území našej republiky. Zo Slovenska poznáme sedem exemplárov (Skalica - zo slovanského pohrebiska v polohe Vysoké pole, Ladice - z hrobu 2/60, Čierna nad Tisou - z hrobu, Malé Kozmálovce - z hrobu,

Sereď - z hrobu, Dolný Peter - z kostrového pohrebiska, Dolné Krškany - z hrobu),⁸² z Moravy deväť, z Čiech tri.⁸³

Rozborom mečov typu X zapodieva sa J. P o u l í k v súvislosti s nálezmi meča v Mikulčiciach (hrob 280) na veľkomoravskom hradisku Váhy.⁸⁴ Jednoduchá konštrukcia hlavice, ktorú ukazujú aj röntgenové snímky, prihovára sa za prijatie názoru, že tento typ mohol byť vyrobený v domácom prostredí v hradištných dielňach.⁸⁵ Domácej výrobe nasvedčuje aj jeho veľké rozšírenie, hlavne na severe, kde sa predpokladá tiež domáca výroba mečov tohto typu od polovice X. storočia.⁸⁶ Datovanie mikulčického meča rieši J. P o u l í k pomocou stratigrafie v situácii hrobov a stavebných pozostatkov a dospieva k názoru, že meč z hrobu 280 možno datovať do druhej štvrtiny IX. storočia.⁸⁷ Podobný meč zo staromestského pohrebiska (Na valách) datuje V. H r u b ý k obdobiu po roku 900, vychádzajúc z datovania zániku pohrebiska (niekedy v polovici X. storočia), i keď súčasne uvádza, že tento typ bol u nás v oblube od poslednej štvrtiny IX. storočia.⁸⁸ Blízku analógiu tohto meča zo Skalice možno datovať do rovnakého obdobia.⁸⁹ Vzhľadom na ráz nádob, sprevádzajúcich meč typu X z Hodoníc,⁹⁰ zaraďuje ho Č. S t a ň a tiež do doby po roku 900.⁹¹

Presnejšie datovanie mečov tohto typu je obťažné zvlášť pre nedostatok sprievodného nálezového materiálu, pretože tieto meče sa objavujú v IX. storočí a udržiavajú sa ešte v XI. storočí, napr. meč z pohrebiska v Koňskich v Poľsku.⁹²

Meč z Jarohněvíc⁹³ datuje J. P o u l í k na podklade zelezného kovania tvaru datelinového trojlístku do druhej polovice, najpravdepodobnejšie na sklonok IX. storočia; podobne do druhej polovice IX. storočia datuje meč s ozdobnou hlaviceou z kostrového hrobu v Ždániciach.⁹⁴ Do druhej polovice, najskôr na koniec IX. storočia, zaraďuje meče tohto typu z Pražského hradu⁹⁵ (súhlasne s I. B o r k o v s k ý m), zo Žlutavy, z Dobšíc (lokalita sa mylne uvádza aj pod názvom Starý Šaldorf) a tiež meč zo Starého Města,⁹⁶ ktorý V. H r u b ý datuje až do doby po roku 900.⁹⁷ Do tohto obdobia možno datovať aj meč z Dobšíc.⁹⁸ Meče typu X z pohrebiska na slovanskom hradisku Pohansko sú zatiaľ rámcovo datované materiálom získaným z hrobov do obdobia od polovice IX. do konca X. storočia, nanajvýš na začiatok XI. storočia.⁹⁹ Analogicky možno datovať aj ďalšie meče tohto typu zo Slovenska, a to z Ladíc, Malých Kozmáloviec, Sereď a Čiernej nad Tisou, ako aj z ostatného územia republiky (Žatec, Jaroměř)¹⁰⁰ na koniec IX. až do polovice X. storočia.¹⁰¹ Dvojsečný meč tohto typu, nájdený v Čiernej nad Tisou, považuje J. P a s t o r za korisť získanú maďarským jazdcom z niektorej vojrovej výpravy v strednej Európe, pretože sa našiel na pohrebisku, ktoré podľa nálezového materiálu možno pripísať Maďarom. Železný inventár, strmene, strely a jednosečná krivá šabľa datujú toto pohrebisko do obdobia pred bitkou pri Augsburgu roku 955.¹⁰²

T y p Y

Aj tento typ je na kontinente veľmi častý a bol rozšírený na severe v prvej polovici X. storočia.¹⁰³ Charakteristickým znakom typu Y je predovšetkým sedlovitá, oblúkovitá v polkruhu smerom nahor stočená hlavica s vyvýšeným vrchom. Priečka je dlhá, úzka, mierne na bokoch oblúkovitá nadol prehnutá. Hlavica je z jedného celku ako u predošlého typu a bez ozdoby. Meče tohto typu sú západoeurópskeho pôvodu, no tak isto ako meče typu X vyrábali sa vo veľkom rozsahu v domáciach dielňach po celej Európe.¹⁰⁴ Medzi exemplármi známymi na kontinente uvádza H. A r b m a n i meč tohto typu z Litoměříc;¹⁰⁵ ináč na území našej republiky nie je rozšírený a okrem spomenutého je známy len jediný ďalší exemplár z Rebešovic.¹⁰⁶

T y p L

Predchádzajúci typ Y čo do formy súvisí s typom L; rozdiel je najmä v stvárnení hlavice: u typu L sedlovitosť nie je natoľko zvýraznená a priečka sa oblúkovo skláňa vo väčšej miere nadol než u typu Y. H. A r b m a n datuje meče tohto typu do IX. storočia, mnoho severského materiálu však podľa vyjadrenia spomenutého bádateľa čaká ešte na spracovanie.¹⁰⁷

Z územia ČSSR ani z oblasti Karpatskej kotliny nie je známy ani jediný meč tohto typu.

T y p Z

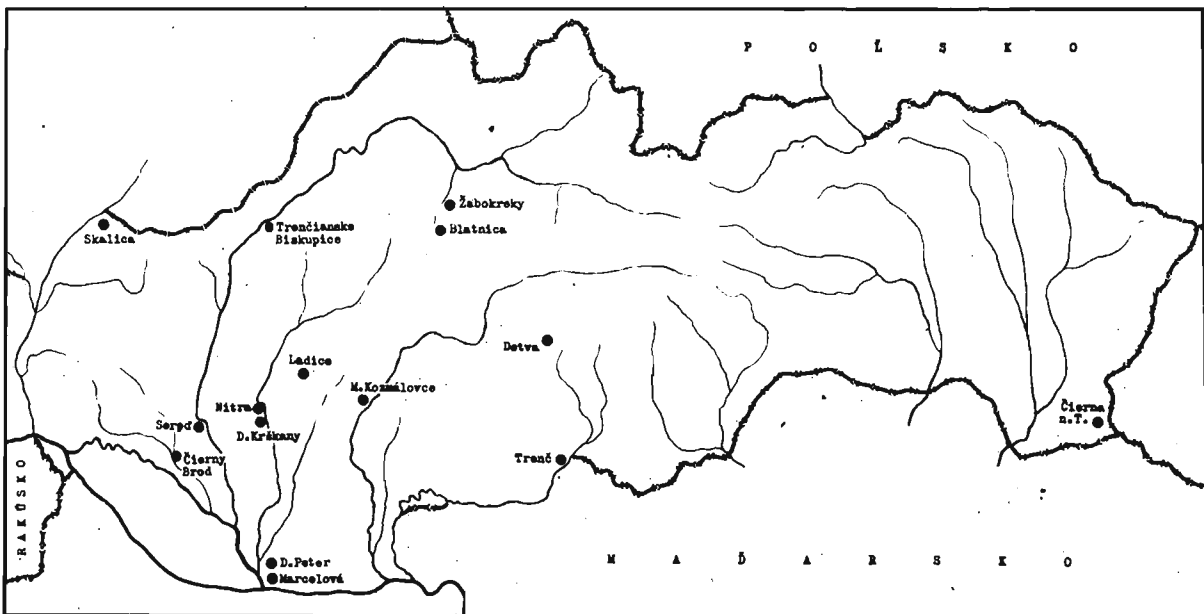
Takmer rovnakého tvaru ako meče typu L sú dvojsečné meče typu Z, ktorých pôvod nie je úplne vyjasnený. J. P e t e r s e n a v súhlase s ním i W. S a r n o w s k a mienia, že pôvod tohto typu mečov je východoeurópsky - pribaltický alebo ruský; G. G j e s s i n g kladie jeho pôvod na sever do Škandinávie. H. A r b m a n sám je za kontinentálny pôvod mečov tohto typu. Rozšírené sú v Príbaltí v prvej polovici IX. storočia.¹⁰⁸

O s t a t n é t y p y m e č o v

Okrem jednoznačne a ľahko rozlíšiteľných typov mečov nachodí sa v klasifikačnej palete Petersenovej typológie niekoľko skupín, združujúcich zväčša vzácné, umelecky zdobené exempláre, ktorých príslušnosť k tej či onej skupine možno skôr určiť podľa výzdobného štýlu rukoväti než podľa ich tvaru. Sú to predovšetkým dva typy S (Sondertyp I-II), ktoré majú trojito rozčlenenú hlavicu. Takéto členenie hlavíc s väčším či menším zaokrúhlením je aj u ďalších typov: T I-II, E, V a W. Z mečov zaradovaných do týchto typov, najmä do typov E, T a V, majú takmer všetky exempláre zhodné rukoväti, trojčlenná hlavica je často polgulovitá a len podľa ornamentiky sa dajú jednotlivé exempláre od seba rozlíšiť.¹⁰⁹

Osobité postavenie má t y p S (Sondertyp), ktorý zahrňuje veľký počet prepychove zdobených exemplárov, a to tauziou a intarziou zlatom, striebrom i mosadzou, ďalej platovaním a rytím ornamentálnych motívov. H. A r b m a n uskutočnil rozbor tohto typu mečov zo západnej a severnej Európy a poukazuje na to, že tieto vysokokvalitné umelecké práce franského pôvodu najviac ovplyvnili domáce umelecké remeslo v celej Európe a práve u tohto typu najskôr možno rozlíšiť franský originál od napodobnenín. Meče nájdené v Nórsku - okrem dvoch prepychových exemplárov - sú jednoduché a možno ich považovať za domáce výrobky. Z prepychových exemplárov meč zo Steinsviku¹¹⁰ má hlavicu tauzovanú striebrom a meďou a mosadzné polia zdobené grifmi. Práve štýlová odlišnosť týchto figúr v jednotlivostiach od obvyklého vyobrazenia nórskeho grifov je dôkazom, ako to konštatoval aj G. G j e s s i n g, ich cudzieho - franského - pôvodu z porýnskych umeleckých dielní. H. A r b m a n ich datuje do obdobia okolo roku 800.¹¹¹

K najstarším exemplárom vo Švédsku radí H. A r b m a n skrútený meč zo žiarového hrobu 363 v Stora Ihre;¹¹² datuje ho na základe hrotu kopije (z toho istého hrobu), pochádzajúceho z neskorovendelského obdobia, do druhej polovice VIII. storočia. Trojdielna hlavica tohto meča je zdobená dvojitým drôtom, báza hlavice a priečka sú vykladané mosadznými stuhami, do ktorých sú vryté oblúkovité ornamentálne figúry, čím výzdoba dostáva charakter vlnivého poľa. Na hlavici sú vertikálne mosadzné pásy. Veľká podobnosť v spôsobe výzdoby čo do techniky i ornamentiky dovoľuje datovať podľa tohto exemplára celú skupinu do druhej polovice VIII. storočia.¹¹³ Medzi najmladšie exempláre tejto skupiny počíta H. A r b m a n skvelý meč z hrobu 942 v Birke (Švédsko),¹¹⁴ bohato zdobený tauziou, platovaním a filigránom; porovnáva ho s mečom z Groningenu (Holandsko),¹¹⁵ tiež bohate ume-

Obr. 2. Mapa nálezov dlhých karolínskych dvojsečných mečov na území Slovenska (typy mečov k jednotlivým lokalitám pozri v súpise na str. 114-115).

lecky zdobeným, s čepeľou zo vzorkovanej ocele (wurbunt); súdi, že ide o porýnske výrobky z IX. storočia, patriace medzi majstrovské diela umeleckých dielní tejto oblasti.¹¹⁶

Na území Poľska sa našli štyri nádherné exemplére mečov typu S (Lipiana, Lutomiersk, Morzewo, Wielkopolska),¹¹⁷ všetky bohato zdobené intarziou, tauzovaním zlatom, striebrom i meďou a nádhorne ornamentované. Čepele mečov z Lipiany a Wielkopolsky sú zo vzorkovanej ocele a na poslednej je nadpis "Sitmenhlus". A. N. d o l s k i ich datuje všetky do X. storočia.¹¹⁸

Z územia dávnej Rusi je známych desať exemplárov mečov spomenutého typu, ktoré tak isto vykazujú podobnosť vo výzdobe a výzdobnej technike. Na rukovátiach sa často objavuje slučkovitý, pletencový ornament a na strednej časti hlavice očká. Na dvoch mečoch z náleziska Dneprovskije porogi¹¹⁹ je značka známej franskej dielne "Ulferht", ktorým sa označovala kvalita aj na neskorších výrobkoch. Datovanie, ku ktorému dospieva A. N. K i r p i č n i k o v, je pre oblasť Rusi neskoršie než v západnej a strednej Európe; tento typ zaraďuje do obdobia od druhej polovice X. do prvej polovice XI. storočia.

Meče t y p u T I-II sú tvarom veľmi blízke predchádzajúcemu typu, s tým nepatrným rozdielom, že stredná časť hlavice je mierne zvýšená a menšie bočné časti obyčajne sformované na spôsob vyrezaných zvieračích papúl.¹²⁰ Z poľských nálezov je známy meč z vody (Czersko-Polskie),¹²¹ uložený v bydgoszczskom múzeu; meč má zdobenú hlavicu i priečku z kosti a datuje sa do XI. stor.¹²² Ruské meče, z ktorých niektoré pochádzajú z kurganov X. storočia (3 exempl.), sú podľa nadpisu "Ulferht" karolínskeho pôvodu. Známy je bohato zdobený meč z Monastyrišča¹²³ s masívnou hlavicom i priečkou, bohato zdobenými v striebornom damaskovaní vzorom z prepletajúcich sa páskov v štýle blízkom severskému štýlu Jellinge. V nórskech komplexoch sa tieto meče datujú do druhej polovice X. storočia, na Rusi sa po X. storočí už pravdepodobne nevyskytujú.¹²⁴ I ďalšie typy v tejto skupine - E, V a W - majú podobné tvary hlavíc i priečok rukovätí v nepatrných obmenách. Najmä meče typu E, ktorých sa našlo aj na území Rusi 10 exemplárov a sú z konca VIII. storočia, boli rozšírené v celej Európe.¹²⁵

Do tejto skupiny možno azda priradiť aj tzv. svätoštefanský meč, uložený v klenotnici chrámu sv. Víta v Prahe,¹²⁶ ako aj ďalšie vzácne exempláre, nájdené i na území Maďarska v hroboch veľmožov, ktorí ich mohli získať pravdepodobne ako korisť, no i kúpou alebo darom. Bolo by možné zaradiť sem azda aj meč z hrobu 21 v Szobe,¹²⁷ meč uložený v Maďarskom národnom múzeu v Budapešti,¹²⁸ meč z Gégényu, uložený v múzeu v Nyíregyháze,¹²⁹ meč z Vácu-Csörögu, uložený v múzeu vo Váci,¹³⁰ ako aj niektoré meče z múzea v Székesfehérvári.¹³¹

Ostatné zvyšujúce typy mečov nemajú vzťahy k nálezom v našich oblastiach a neuvádzajú sa. Na území Slovenska sa však našiel ešte jeden dvojsečný ťažký železný meč, ktorý nemá doposiaľ analógiu v žiadnom inventári. Je to meč zo záchranného výskumu A. T o č í k a v Čiernom Brode.¹³² Na základe sprievodných predmetov B. C h r o p o v s k ý vyslovuje názor, že ho možno bezpečne datovať na začiatok veľkomoravského obdobia, do blatnického horizontu, ako aj že na tomto náleze sa stýkajú - ak berieme do úvahy vývojový systém a kultúrne vplyvy na výrobu - prvky západné, karolínske, s prvkami východnými; považuje ho za výrobok domácej staroslovanskej dielne, na ktorom sa nepochybne odráža zručnosť slovanského kováča a ktorý dokazuje význam slovanského územia v dobe veľkomoravskej. Meč takéhoto jedinečného tvaru - podobne ako meč osobitej krásy z Blatnice - môže byť symbolom istej kniežacej moci na území Slovenska v začiatkoch veľkomoravského včasnofeudálneho štátu.¹³³

SÚPIS NÁLEZÍSK KAROLÍNSKÝCH MEČOV

Por. čís.	Nálezisko		Meče		Dátovanie	Literatúra a poznámky
	obec	okres	počet	typ		
S l o v e n s k o						
1	Blatnica	Martin	1	D	1. pol. IX. stor.	Eisner J., Slovensko v pravěku, Bratislava 1933, 251; Arbman H., PA LIII, 331-338
2	Čierna nad Tisou	Trebišov	1	X	X. stor.	Pastor J., AR IV, 1952, 485-487, obr. na str. 501
3	Čierny Brod	Galanta	1	zvl. typ	1. pol. IX. stor.	Chrupovský B., Slovensko v dobe veľkomoravskej, dizert. práca, Nitra 1960, 100
4	Čierny Brod	Galanta	1	?	IX. stor.	V súkr. zbierke prof. Silnického v Bratislave
5	Detva	Zvolen	1	H	2. pol. IX. stor.	Eisner J., OP IV, 1925, 59
6	Dolné Krškany	Nitra	1	X	IX. stor.	Nepublikovaný nález z hrobu v archíve AÚ SAV
7	Dolný Peter	Komárno	1	X	X.-XI. stor.	Dušek M., AR XV, 1963, 701-716, obr. na str. 703
8	Ladice	Nitra	1	X	2. pol. X. stor.	Vendtová V., AR XIV, 1962, 402
9	Malé Kozmálovce	Levice	1	X	IX. stor.	Točík A., Hist. časopis III, 1955, 416

Por. čís.	Nálezisko		Meče		Datovanie	Literatúra a poznámky
	obec	okres	počet	typ		
10	Marcelová	Komárno	1	?	?	Fehér G. - Éry K. - Kralovszky A., Régészeti tanulmányok II., Budapest 1962 (Kataszter)
11	Nitra	Nitra	1	H	2. pol. IX. stor.	Nepublikovaný nález v archíve AÚ SAV Nitra
12	Sereď	Galanta	1	X	X. stor.	Nepublikovaný nález v archíve AÚ SAV Nitra
13	Skalica	Senica	1	H	1. pol. IX. stor.	Budinský-Krička V., Slovenské mohyly v Skalici, Bratislava 1959, 27
14	Skalica	Senica	1	X	zač. X. stor.	Tamže
15	Trenč (Károspusztá)	Lučenec	1	?	zač. X. stor.	Eisner J., Slovensko v pravěku, 251
16	Trenčianske Biskupice	Trenčín	1	?	1. pol. IX. stor.	Križanová Š., Historica Slovaca V, 1948, 41 n.
17	Žabokreky	Martin	1	H	2. pol. IX. stor.	Eisner J., Slovensko v pravěku, 260

M o r a v a

1	Blučina	Brno-venkov	1	X	1. pol. IX. stor.	Soudská E., Zbraně v našich hradištních hrobech, ČNM CXXIII, 1954, 19
2	Boleradice	Břeclav	1	M	1. pol. IX. stor.	Tamže, 19
3	Dobšice	Znojmo	1	X	IX.-X. stor.	Tamže, 20
4	Gottwaldov-Louky	Gottwaldov	1	H	IX. stor.	Dostál B., Pravěk východní Moravy II, 1961, 141-143
5	Hodonice	Znojmo	1	X	IX.-X. stor.	Staňa Č., AR XII, 1960, 679
6	Jarohněvice	Kroměříž	1	X	IX. stor.	Borkovský I., PA XLII, 1946, 131
7-18	Mikulčice	Hodonín	3	K H X	1. pol. IX. stor. 1. pol. IX. stor. 2. pol. IX. stor.	Z 12 nájdených mečov v hrobech veľmožov a bojovníkov publikované 3 nálezy: Poulik J., PA XLVIII, 1957, 271-363
19-21	Pohansko	Břeclav	2 1	X H	IX.-XI. stor. 1. pol. IX. stor.	Kalousek F., AR XII, 1960, 496-530, obr. 206
22	Přerov	Přerov	1	?	zač. IX. stor.	Soudská E., l. c., 24
23	Hebešovice	Brno-venkov	1	Y	IX. stor.	Tamže, 24
24-28	Staré Město	Uherské Hradiště	4 1	H X	IX. stor. X. stor.	Hrubý V., Staré Město, Praha 1955, 163 n.
29	Vranovice	Břeclav	1	?	IX. stor.	Soudská E., l. c., 26
30	Ždánice	Hodonín	1	X	IX. stor.	Tamže
31	Žlutava	Gottwaldov	1	H	IX. stor.	Tamže

Por. čís.	Nálezisko		Meče		Datovanie	Literatúra a poznámky
	obec	okres	počet	typ		
Č e c h y						
1	Čičovice	Praha- Západ	1	?	?	Soudská E., l. o., 20
2	Dobřichov	Kolín	1	?	?	Tamže
3	Drahelčice	Beroun	1	?	?	Tamže, 21
4	Hořelice	Benešov	1	?	?	Tamže
5	Jaroměř	Náchod	1	X	IX.-X. stor.	Pleiner R., Staré ev- ropské kovárství, Praha 1962, 165
6	Jindřichov	Cheb	1	?	?	Soudská E., l. o., 22
7	Kamýk n. Vlt.	Příbram	1	?	IX. stor.	Píř I. L., Starožitnosti země České III, Praha 1909, 109
8	Kobylnice	Kutná Hora	1	?	X. stor.	Soudská E., l. o., 22
9	Kolín	Kolín	1	?	IX. stor.	Tamže
10	Libice	Nymburk	1	M	IX. stor.	Tamže
11	Libice	Nymburk	1	?	X. stor.	Tamže
12	Libochovičky	Kladno	1	?	IX. stor.	Tamže
13	Litoměřice	Litoměřice	1	Y	IX. stor.	Arbman H., Schweden und das Karolingische Reich, Stockholm 1937, 229
14	Praha-hrad- III. nádvorie		1	X	X. stor.	Soudská E., l. o., 23
15	Rejšice	Ml. Boles- lav	1	?	?	Tamže, 24
16	Žatec	Žatec	1	X	X. stor.	Tamže, 26

O s t a t n á E u r ó p a

a) M a ě a r s k o:

F e h é r G. - É r y K. - K r a l o v á n s z k y A., A Közép-Duna medence magyar honfoglalás- és Árpád-kori sírleletei (Leletkataszter), Régészeti tanulmányok II, Budapest 1962.

b) J u h o s l á v i a:

P r e r a d o v i ě D., Die im Museum altkroatischer Alterthümer zu Knin befindlichen Waffen, Zeitschrift für hist. Waffenkunde IV.

c) Z á p a d n á E u r ó p a:

A r b m a n H., Schweden und das Karolingische Reich, Stockholm 1937.

d) S e v e r n á E u r ó p a:

P e t e r s e n J., De norske vikingesverd, Kristiania, 1919.

e) P o l s k o a S S S R:

N a d o l s k i A., Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku, Łódź 1954;
K i r p i ě n i k o v A. N., Meči Kijevskoj Rusi (IX-XI vv.), Sovetskaja archeologija V (4), 1961.

P O Z N Á M K Y

- 1 R y b a k o v B. A., Remeslo drevnej Rusi, Moskva 1958, 224.
- 2 Ďakujem A. T o č í k o v i a B. C h r o p o v s k é m u za poskytnuté meto-
dické rady a informácie o prameňoch a za sprístupnenie dokumentácie k nie-
ktorým nepublikovaným nálezom mečov na Slovensku. Ďakujem aj I. H r u b o v i
za ochotu pri poskytovaní niektorých informácií.
- 3 Typy karolínskych mečov podľa klasifikácie J. P e t e r s e n a (pozri aj
pozn. 12): A r b m a n H., Schweden und das Karolingische Reich, Stockholm
1937, 215 n., obr. 39. Typy karolínskych a franských mečov, rozšírených na
území Kijevskej Rusi: K i r p i č n i k o v A. N., Meči Kijevskej Rusi (IX-XI
vv.), Sovetskaja archeologija 4, 1961, obr. 2.
- 4 N a d o l s k i A., Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku, Lódź
1954, 20.
- 5 E i s n e r J., Pohřebiště ze starší doby hradištní na Slovensku, SMS XIII,
1935, 367.
- 6 Tamže.
- 7 K i r p i č n i k o v A. N., l. c., 180.
- 8 Mapa nálezov mečov z IX.-XI. stor. na území Kijevskej Rusi - pozri K i r -
p i č n i k o v A. N., l. c., 181, obr. 1.
- 9 Tamže.
- 10 S a l i n É., La civilisation mérovingienne, Paris 1957, 102.
- 11 N a d o l s k i A., l. c., 20.
- 12 P e t e r s e n J., De norske vikingsverd, Videnskapsselsk. Skrifter (Kris-
tiania) II, Hist.-filos. Klasse Nr. 1, 1919.
- 13 Súbor nálezov z hrobu 372 z pohrebiska pri Stora Ihre, Gotland, Švédsko
(A r b m a n H., Schweden, tab. 66).
- 14 A r b m a n H., Schweden, 216, 217.
- 15 Tamže, 217.
- 16 K i r p i č n i k o v A. N., l. c., 183.
- 17 A r b m a n H., Schweden, 217, 218.
- 18 N a d o l s k i A., l. c., 241, tab. I: 1; porov. pozn. čís. 36 na str. 150.
- 19 Kresba meča z Lubiatowa: N a d o l s k i A., l. c., tab. I: 1.
- 20 K i r p i č n i k o v A. N., l. c., 183, 196.
- 21 Meč z Blatnice - typ D: F e t t i c h N., Die Metallkunst der landnehmenden
Ungarn, Tafelband, Budapest 1937, tab. XCIV-XCVI.
- 22 Meč z jazera Kiaby - typ D: R y d b e c k M., Skånska praktsvärd från vi-
kingatiden, Meddelanden från Lunds univ. hist. museum 1931-32, obr. 21-23.
- 23 Meč z Hedeby: K n o r r F., Bootkammergrab südlich der Oldenburg bei Schles-
wig, Mittheillungen der Anthropologischen Vereins in Schleswig-Holstein 19,
1911, tab. XIII: 1; A r b m a n H., Schweden, 224, 225 a pozn. 5 na str. 224;
P e t e r s e n J., l. c., 70 n.
- 24 Meč z Vaage - typ D: A r b m a n H., Blatnica und Vaage, PA LIII, 1962,
obr. 1 a 2. Meče zo S. Karína, Oslo, Ophusu a Vaage - typ D: C i n c i k
J. G., Slovak Ruler's Sword, Scranton 1956, tab. V.
- 25 Meč z Gnezdova - typ D: K i r p i č n i k o v A. N., l. c., obr. 3: 1.

- 26 A r b m a n H., Blatnica und Vaage, PA LIII, 1962, 331.
- 27 A r b m a n H., PA LIII, 1962, 331; t e n i s t ý, Schweden, 224 a pozn. 3.
- 28 A r b m a n H., PA LIII, 1962, 331.
- 29 Rozvinutý plášť rukoväti meča z Blatnice v kresbe pozri C i n c i k J., l. c., tab. III: 1; P o u l í k J., Výsledky výzkumu na velkomoravském hradišti "Valy" u Mikulčic, PA XLVIII, 1957, obr. 79.
- 30 A r b m a n H., Schweden, 225.
- 31 Tamže, 224.
- 32 K i r p i č n i k o v A. N., l. c., 185.
- 33 H r u b ý V., Staré Město - velkomoravské pohřebiště "Na Valách", Praha 1955, 166; A r b m a n H., Schweden, 123, porov. tab. 69.
- 34 A r b m a n H., Schweden, 223.
- 35 Tamže, 222.
- 36 H r u b ý V., Staré Město, 166.
- 37 K i r p i č n i k o v A. N., l. c., 185.
- 38 Meč z Groningenu - typ H: A r b m a n H., Schweden, tab. 89: 1.
- 39 A r b m a n H., Schweden, 223; K i r p i č n i k o v A. N., l. c., 185.
- 40 A r b m a n H., Schweden, 223.
- 41 T a m ž e, 224.
- 42 P o u l í k J., PA XLVIII, 1957, 280-282; B u d i n s k ý - K r i č k a V., Slovenské mohyly v Skalici, Bratislava 1959, 27.
- 43 K i r p i č n i k o v A. N., l. c., 185.
- 44 Meče typu H zo Starého Města: H r u b ý V., Staré Město, obr. 27: 3, tab. 8: 1, tab. 33: 1a-1b, tab. 63: 10, tab. 76: 1a-1b, tab. 80: 1a-1b.
- 45 H r u b ý V., Staré Město, 166.
- 46 P o u l í k J., PA XLVIII, 1957, 282, H r u b ý V., Staré Město, 167.
- 47 Meč z hrobu 265 v Mikulčiciach: P o u l í k J., PA XLVIII, 1957, obr. 67: 1, 1a, 1b, obr. 68: 1-3.
- 48 P o u l í k J., PA XLVIII, 1957, 280.
- 49 Meč z hrobu v Pohansku pri Břeclavi: AR XII, 1960, obr. 183, 184 a 206.
- 50 K a l o u s e k F., Velkomoravské hradiště Pohansko u Břeclavě, AR XII, 1960, 524.
- 51 Meče typu H zo Slovenska: Skalica: B u d i n s k ý - K r i č k a V., Slovenské mohyly v Skalici, Bratislava 1959, tab. XXXII; Žabokreky: E i s n e r J., Slovensko v pravěku, Bratislava 1933, tab. XCVI: 5; Detva: E i s n e r J., OP IV, 1923, 59, obr. 1: 1; Nitra: archív Archeologického ústavu SAV v Nitre.
- 52 E i s n e r J., SMS XIII, 1935, 373, 374.
- 53 P o u l í k J., Staří Moravané budují svůj stát, Gottwaldov 1960, 40.
- 54 P o u l í k J., PA XLVIII, 1957, 279, 280. Zpráva mnicha zo známeho kláštora v St. Gallen (Švajčiarsko), v nemeckom texte uvedená R. S t a m p f u s s o m, v slovenskom preklade znie: "Meč bol najskôr opatrený pošvou, potom zabalený do kože a za tretie do veľmi bieleho ľanového plátna, spevneného svetlým voskom, aby sa tak spolu s lesknúcim krížikom v jeho strede natrvalo uchoval k nivočeniu pohanov".
- 55 H r u b ý V., Staré Město, 164.
- 56 Tamže.
- 57 P o u l í k J., PA XLVIII, 1957, 282.
- 58 Meč z hrobu 90 v Mikulčiciach (P o u l í k J., PA XLVIII, 1957, obr. 59 a 60).

- 59 Meče z Biskupije pri Knine: F e t t i c h N., A prágai Szent István-kard régészeti megvilágításban, Emlékkönyv szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján III, Budapest 1938, 513, tab. XV: 1-8; P o u l í k J., PA XLVIII, 1957, 306, obr. 63. Nález bol zverejnený D. P r e r a d o v i č o m (Die im Museum altkroatischer Alterthümer zu Knin befindlichen Waffen, Zeitschrift für historische Waffenkunde IV, 97 n.).
- 60 A r b m a n H., Schweden, 226, 227.
- 61 V i n s k i Z., Nešto o datiranju starohrvatskih nalaza, zvl. odtlačok z Peristila 1954, 188-199; tu uvádza aj staršiu literatúru o biskupijskom náleze.
- 62 P o u l í k J., PA XLVIII, 1957, 272, 273.
- 63 Ostrohy typu IB z hrobu 90 v Mikulčiciach: P o u l í k J., PA XLVIII, 1957, obr. 62.
- 64 Ostrohy z Kninu: K a r a m a n L., Iz kolijevke hrvatske prošlosti, Zagreb 1930, obr. 128.
- 65 P o u l í k J., PA XLVIII, 1957, 274. Ostrohy typu IB zo Starého Města: H r u b ý V., Staré Město, obr. 32, tab. 63.
- 66 H r u b ý V., Staré Město, 187, 188.
- 67 A r b m a n H., Schweden, 225, 226.
- 68 Tamže, 228.
- 69 Meč z Boleradíc - typ M: P o u l í k J., Starí Moravané, tab. LVIII: 5, 5a.
- 70 Meč z Libíc: S o u d s k á E., Zbraně v našich hradištních hrobech, ČMM CXXIII, 1954, obr. 3: b.
- 71 P l e i n e r J., Staré evropské kovářství, Praha 1962, 163.
- 72 P o u l í k J., Starí Moravané, 39; H r u b ý V., Staré Město, 164.
- 73 A r b m a n H., Schweden, pozn. 6 na str. 228/229.
- 74 Okovania nájdené pri Paríži spolu s mečom, uložené v berlínskej zbierke (Zeughaus): P o s t P., Die Sammlung Gay, in Amtl. Berichte aus den K. Kunsts. in Berlin 33, 1911, obr. 45.
- 75 A r b m a n H., Schweden, 228.
- 76 K i r p i č n i k o v A. N., l. c., 188.
- 77 Meč z Koňskích - typ K: S o u d s k á E., l. c., obr. 3: d.
- 78 Meč z Lutnierska: N a d o l s k i A., l. c., tab. V: 3.
- 79 N a d o l s k i A., l. c., 26, 27, tab. V, VI, VIII a IX.
- 80 A r b m a n H., Schweden, 228.
- 81 K i r p i č n i k o v A. N., l. c., 188.
- 82 Meče typu X zo Slovenska: Skalica (B u d i n s k ý - K r i č k a V., Slovanské mohyly v Skalici, Bratislava 1959, tab. XLII: 9); Ladice (V e n d t o v á V., AR XIV, 1962, 381, obr. 133); Čierna nad Tisou (P a s t o r J., AR IV, 1952, 501, obr. 249); Malé Kozmálovce (archív AÚ SAV v Nitre); Dolný Peter (archív AÚ SAV); Dolné Krškany (archív AÚ SAV).
- 83 Pozri súpis na str. 114-116.
- 84 Meč z hrobu 280 v Mikulčiciach: P o u l í k J., PA XLVIII, 1957, 315, obr. 71.
- 85 P o u l í k J., PA XLVIII, 1957, 283.
- 86 A r b m a n H., Schweden, 227, 230.
- 87 P o u l í k J., PA XLVIII, 1957, 283.
- 88 H r u b ý V., Staré Město, 166, 167.
- 89 B u d i n s k ý - K r i č k a V., Slovanské mohyly v Skalici, Bratislava 1959, 27, tab. XLII: 9.
- 90 Hodonice - meč typu X: AR XII, 1960, obr. 250.

- 91 S t a ň a Č., Slovanské kostrové hroby v Hodoníně, AR XII, 1960, 679.
- 92 Tamže.
- 93 Meč z Jarohněvic: B o r k o v s k ý I., PA IX-XVI, 1946, 131.
- 94 Meč z Ždánic: S o u d s k á E., ČNM CXXIII, 1954, 26.
- 95 Meč z Pražského hradu: S o u d s k á E., ČNM CXXIII, 1954, 23.
- 96 Meče z Žlutavy, Dobšíc, Starého Města: S o u d s k á E., ČNM CXXIII, 1959, 20, 26; H r u b ý V., Staré Město, 163 n.
- 97 P o u l í k J., Staří Moravané, 40; B o r k o v s k ý I., Hrob bojovníka z doby knížecí na Pražském hradě, PA IX-XVI, 1946, 132.
- 98 D o s t á l B., Velkomoravské Znojensko, Sborník prací Filosof. fak. Brněnské univ. X, 1961, 100, obr. 1: 5.
- 99 K a l o u s e k F., AR XII, 1960, 524.
- 100 Meče z Žatca a Jaroměře: S o u d s k á E., ČNM CXXIII, 1954, 26; P l e i - n e r R., Staré evropské kovářství, Praha 1962, 165.
- 101 V e n d t o v á V., Slovanské pohrebisko v Ladiciach, okr. Nitra, AR XIV, 1962, 402, obr. 133; P a s t o r J., Jazdecké hroby v Čiernej nad Tisou, AR IV, 1952, 486, obr. 249.
- 102 P a s t o r J., l. c., 485-487.
- 103 A r b m a n H., Schweden, 229.
- 104 K i r p i č n i k o v A. N., l. c., 188, 189; A r b m a n H., Schweden, 227.
- 105 Meč z Litoměřic: A r b m a n H., Schweden, 229.
- 106 Meč z Rebešovic: S o u d s k á E., ČNM CXXIII, 1954, 24.
- 107 A r b m a n H., Schweden, 229.
- 108 K i r p i č n i k o v A. N., l. c., 189.
- 109 Tamže, 187.
- 110 Meč z Steinsviku: J. P e t e r s e n, De norske (pozri pozn. 12), obr. 56; S h e t e l i g, Oseberg III, obr. 294.
- 111 A r b m a n H., Schweden, 132, 218.
- 112 Meč z Stora Ihre: A r b m a n H., Schweden, tab. 67 a 68: 1.
- 113 A r b m a n H., Schweden, 132, 218.
- 114 Meč z Birky: A r b m a n H., Schweden, obr. 36, tab. 65: 6.
- 115 Meč z Groningenu: A r b m a n H., Schweden, obr. 37, tab. 69: 2.
- 116 N a d o l s k i A., l. c., 146-156.
- 117 Meče z Polska: Lipiana, Lutomiensk (N a d o l s k i A., l. c., tab. III: 2, 3; tab. I - rukovět meča z Lipiany).
- 118 N a d o l s k i A., l. c., 146-156.
- 119 Meče z náleziska Dneprovskije Porogi: K i r p i č n i k o v A. N., l. c., obr. 4: 1-4.
- 120 K i r p i č n i k o v A. N., l. c., 187.
- 121 Meč z lokality Czersko-Polskie: N a d o l s k i A., l. c., tab. IV: 3; F e t t i c h N., A prágai Szent István kard régészeti megvilágításban, Emlékkönyv III, tab. V.
- 122 N a d o l s k i A., l. c., 145, 147.
- 123 Meč z Monastyrišča: K i r p i č n i k o v A. N., l. c., obr. 3: 2.
- 124 K i r p i č n i k o v A., N., l. c., 187.
- 125 Tamže.
- 126 Svätostefanský meč: Emlékkönyv III, 476, 477, tab. I a II.
- 127 Meč z Szobu-Kisérdu z hrobu 21: Emlékkönyv III, 511, tab. XIV: 3.

- 128 Meč z Budapešti: Emlékkönyv III, 511, tab. XIV: 5.
129 Meč z Cégényu: Emlékkönyv III, 507, tab. XII: 6, 6a.
130 Meč z Vác-Csörögu: Emlékkönyv III, 511, tab. XIV: 4.
131 Meče zo Székesfehérváru: Emlékkönyv III, 507, tab. XII.
132 Meč z Čierneho Brodu: archív AÚ SAV v Nitre.
133 C h r o p o v s k ý B., Slovensko v dobe veľkomoravskej, rukopis kandidátskej práce, Nitra 1960, 100.

TERRITORIALE VERBREITUNG UND CHRONOLOGIE DER KAROLINGISCHEN SCHWERTER

MIKULÁŠ KLISKÝ

Im VIII.-XI. Jh. sind auf dem ganzen europäischen Kontinent karolingische, bzw. fränkische Schwerter verbreitet, die als wertvolle Waffe von Krieger-Fürsten zugleich als ein charakteristisches Symbol des sich festigenden Feudalstaates erscheinen. Wenn auch alle einige gemeinsame Merkmale aufweisen (zweischneidige lange Klingen mit ausgeglichenem Griff, bestehend aus Parierstange, Dorn und Knauf), treten sie in vielfacher Form auf und über ihre Herkunft, Verbreitung, typologische Zuweisung, Datierung und Technologie wurden von den Forschern verschiedene, oft sich widersprechende Ansichten ausgesprochen. Wertvolle Exemplare haben, ornamentierte Klingen aus damasziertem, recht festem und biegsamem Stahl und ihre Griffe pflegen in verschiedener Ausführungstechnik, wie Plattierung und Tauschierung, mit Verwendung von mannigfaltigen stilistischen Verzierungs-motiven künstlerisch verziert zu sein.

Aus tschechoslowakischem Gebiet sind 64 Exemplare von langen zweischneidigen karolingischen Schwertern bekannt (davon 17 aus der Slowakei, 31 aus Mähren, 16 aus Böhmen), die in grösserer Zahl (neben Waffen von ausgesprochen heimischer Herkunft, wie Äxte, Lanzen- und Pfeilspitzen) insbesondere auf Gräberfeldern bedeutender grossmährischer Burgwälle (Mikulčice - 12, Staré Město-Na valách - 5, Pohansko bei Břeclav - 3) gefunden wurden und ebenfalls vereinzelt in fürstlichen Kriegergräbern, oft in Begleitung von Sporen, Steigbügeln und Gürtelgarnituren. Auch auf dem Gebiet der Kiewer Rus stammt der Grossteil der karolingischen Schwertfunde aus grösseren Kurgan-Nekropolen in der Nähe von Burgwallzentren an den bedeutendsten Verkehrsstrassen zu Wasser und zu Lande.

Aus der reichen Skala von J. P e t e r s e n s Klassifikation der karolingischen und fränkischen Schwerter (26 Typen und Untertypen) fanden sich auf tschechoslowakischem Gebiet nur einige Typen (D, H, K, M, X, Y). Reich verzierte, meist aus dem X. Jh. stammende Typen - S, E, T, V - sind auf dem Gebiet der Kiewer Rus und in nordischen Ländern reich vertreten, aber auch im Karpatenbecken in ungarischen Funden. Die ältesten Typen - A und B (aus dem VIII. Jh) - stammen aus mittelh rheinischem Gebiet und sind auch nach Nordosteuropa gelangt.

Zum Typ D, der in die Mitte des IX. Jh. datiert wurde, gehört auch das bekannte Schwert aus Blatnica. Alle bekannten Exemplare sind ausnahmslos recht schwer. Ihr dreiteiliger Knauf, wie auch die massiven Parierstangen und der Griffteil, sind durch Tauschierung mit Bronze, Kupfer oder Silber in plastischen Fel-

dern reich verziert. Die Metallbänder unterhalb des Knaufes und oberhalb der Parierstange ("Véttrimen") zeigen eine Ausschmückung mit menschlichen (Blatnica) und tierischen Köpfen (Hedeby), wie auch von phantastischen Figuren (Ophus).

Die Schwerter des Typs II (nach der Form des Griffes dem Typ B mit dreieckigem Knauf und nicht breiter linsenförmiger Parierstange ähnlich) erscheinen als Leichtwaffe in ganz Europa, auch in der Tschechoslowakei fanden sich neun Stück. Sie werden in die erste Hälfte bis ins dritte Viertel des IX. Jh. gewiesen.

Die Schwerter des Typs K-O mit (fünf- bis sechsfacher) Profilierung des Knaufes, die auf dem europäischen Festland eine grössere Streuung aufweisen, sind auf tschechoslowakischem Gebiet bloss durch ein einziges Exemplar vertreten (Nikulčice), u. zw. durch die ältere Form, den Typ K mit verschmolzener Profilierung (bei der jüngeren Form - O - ist die Gliederung des Knaufes gelockerter) und wird in die erste Hälfte des IX. Jh. datiert.

Die Kategorie der einfachen massiven Schwerter repräsentieren der Typ M (mit geradem Knauf), Typ X (mit halbkugeligem Knauf) und Typ Y (mit Sattelknauf), welche, ebenso wie die ältere Variante B in ihrer einfachen massiven Form, die Bewaffnung der breiten Massen der Kriegsgefolgschaften gebildet haben. Die Qualität der oftmals ornamentierten (wurmbunt) Klingen gibt eindeutig ihre karolingische Herkunft zu erkennen; bei einigen erhielten sich Reste der Inschrift ULFBERHT als Qualitätsmarke der karolingischen Erzeugnisse. Am meisten wurden diese Typen in den heimischen Werkstätten nachgeahmt, u. zw. auch auf tschechoslowakischem Gebiet (insgesamt sind hier vom Typ X 19 Exemplare erfasst worden).

Von den übrigen, meist prunkvoll verzierten Schwerttypen des X. Jh. (E, T, V, S), die überwiegend aus dem Gebiet der Kiewer Rus und Ungarn bekannt sind, lieferte die Tschechoslowakei überhaupt kein Exemplar. Hingegen wurde ein zweischneidiges schweres Schwert in Čierny Brod, Bez. Galanta, bei einer Rettungsgrabung A. T o ť í k s geborgen, das B. C h r o p o v s k ý in den Blatnica-Horizont datiert und als Erzeugnis einer altslawischen Werkstatt betrachtet; dieses Stück hat in den bisherigen tschechoslowakischen Funden keine Analogie, doch zeugt es von der Geschicklichkeit des slawischen Schmiedes und darf als Symbol irgendeiner fürstlichen Macht aus den Anfängen des grossmährischen frühfeudalen Staates auf dem Gebiet der Slowakei betrachtet werden.

Übersetzt von B. Nieburová

K OTÁZCE POČÁTKŮ FEUDALISMU V EVROPĚ

RUDOLF TUREK

Problém počátků feudalismu v Evropě a zvláště ve slovanských zemích dostává se dnes do jakési krise, jež zároveň znamená počátek nových cest bádání. Množství závažných dílčích pozorování, jež přinesl rychlý rozvoj archeologických výzkumů, svádělo a často dosud svádí k závěrům, na něž dosavadní archeologické poznání nestačí; teoretické základy těchto úvah ukázaly se někdy pouhou vulgarisací nebo aspoň nevhodnou aplikací historického materialismu. Jako jeden případ za mnohé stačí uvést pokus J. B o h m a,¹ kde bylo podle správného upozornění F. G r a u s e² nesprávně použito L e n i n o v y definice feudalismu.³ Podobných případů není prosta ani věda sovětská. Tak např. M. N. M e j m a n a S. D. S k a z k i n⁴ používají v odůvodnění přechodu z prvobytně pospolné formace k feudalismu výroku, že V. I. L e n i n "podtrhoval blízkost otrokářské a feudální formy", ač v poznámce citují L e n i n o v y výroky o amerických podílných pachtýřích,⁵ kde V. I. L e n i n výslovně zdůrazňuje, že jde o totožnost "v danom slučaje".⁶

V obou uvedených případech jde ovšem o detaily metodického rázu; sporné problémy jsou daleko hlubší a předmětem diskusí se stávají mnohé zásadní otázky. V podstatě jde o tři skupiny problémů.

Prvý soubor otázek se objevil v diskusi, spojené s přípravou 13. kapitoly 3. dílu sovětských Světových dějin, konané ve dnech 26. a 27. prosince 1955.⁷ Zde se zdůrazňovala především nerozpracovanost problému rozkladu prvotně pospolné formy u východních Slovanů; tu stály v popředí především archeologické otázky, zvláště spor o slavinitu černjachovské kultury. V otázkách historie VI.-VII. století šlo zase především o archeologii, problém "antské periody" jako bezprostředního předchůdce Kyjevské Rusi; filosofické problematiky dotýkala se až diskuse o počátcích kyjevského státu na rozhraní VIII. a IX. věku i průběhu jeho dějin do XII. století. Šlo nejdříve o otázku, nakolik byl vznik tohoto státu připraven rozkladem prvobytně pospolné formace a vznikem třídních vztahů v předchozí epoše. S rozhodnými námitkami se setkal V. T. P a š u t o, jenž spojoval s tímto procesem "zemědělský zákon" VIII. století jako domnělý doklad slovanského občinného práva, splynuvšího s byzantským, a většina diskutujících poukázala na balkánský nebo maloasijský původ tohoto dokumentu. V další diskusi se zvláště zdůrazňovala nutnost opatrnosti v odvolávání se na archeologická fakta při otázkách struktury společnosti; můžeme zjistit majetkové rozdíly pohřbených a vznik soukromého vlastnictví, ale není kritérií, zda toto vlastnictví bylo feudální. Nedostatek výzkumu jakéhokoli bojarského sídla nebo vesnice X. věku znemožňuje archeologicky doložit feudální vztahy této doby; nález bohatých družinných mohyl bez písemných pramenů nedává možnost soudit o třídní příslušnosti pohřbených v těchto mohylách. A. I. D a n i l o v a B. A. R y b a k o v upozornili na to, že v archeologii není materiálu pro úsudek o vlastnictví půdy ani pro důkaz

o feudálním charakteru řemesla a obchodu v této době; problémy počátku ruského feudalismu nelze řešit jen na základě archeologického materiálu. Specialisté v ekonomické a politické historii pak diskutovali především o otázce, proč východní Slované přešli od prvobytně pospolného řádu bezprostředně k feudalismu. B. F. P o r š n ě v vysvětloval tento fakt jako následek vlivu, především byzantského. I. I. M i n c doporučoval nediskutovat o teoretickém základu faktu, ale o pokusu objasnění, proč a jak k němu v daném konkrétním případě došlo; připouštěl vliv byzantský nebo vůbec evropský. J. E. L i p š i c o v á ukázala na počátky byzantského feudalismu ve IV. století a na ryze feudální ráz byzantské říše VI. věku; k obdobnému resultátu došel A. T u i l l i e r na pařížské diskusi 19. května téhož roku. Pokrokovou roli Byzance v tomto procesu zdůrazňovaly i V. N. L a z a r e v a a A. D. G u s a k o v a; proti zamlčování této role v novějších pracích vyzněl i závěr B. F. P o r š n ě v a. Poslední oddíl diskuse, o IX.-XII. století, zůstal při terminologických otázkách. Diskuse zanechala živou odezvu v člancích, jež se potom objevily zvláště na stránkách časopisu Voprosy istorii; po velmi dobré práci I. V. S o z i n a⁸ a dosti povrochním souhrnu M. N. M e j m a n a a S. D. S k a z k i n a⁹ dlužno jmenovat zvláště souborný přehled B. A. R y b a k o v a¹⁰ se zdařilým pokusem o periodisaci raného ruského feudalismu až do mongolského vpádu. Mnoho sporných otázek pomíjí širě pojatý a prakticky celou slovanskou oblast zaujímající přehled V. D. K o r o l j u k a¹¹ v publikaci, vzešlé z V. mezinárodního sjezdu slavistů v Sofii v září r. 1963. Ze všech těchto prací je vidět, že problematika řady dílčích otázek významného procesu cesty našich předků k feudalismu stojí vlastně v počátcích svého řešení.

Pohybují-li se práce dosud jmenované v rámci dosavadního periodizačního schematu, pozorujeme zvláště u nás a v Polsku nový kvas, jenž ukazuje jistou skepsi, a to v dvojím směru: správnou skepsi k používání pojmu "feudalismus" za dnešního stavu poznání a sotva oprávněnou skepsi k otázce rozdílu mezi otrokářskou a feudální formací. Prvý směr projevuje se zvláště v úvodu k referátu F. G r a u s e na konferenci o velkomoravských otázkách ve dnech 1.-4. října 1963;¹² autor jednak ukazuje na převzetí termínu "feudalismus" buržoasní historiografií z francouzské politické terminologie, jednak na postupné vytyčování znaků feudalismu v historiografii marxistické, právem zdůrazňuje, že je nezbytné nejdříve tento termín vymezit, což se nemůže stát dnes ani na základě evropských dějin. Pojmu, stejně jako pojmu "feudální stát", kde přistupuje ještě nejasnost druhého článku, nelze tudíž podle F. G r a u s e užít pro sporné případy raného středověku, zvláště ne v diskusích. Stanovisko autorovo je bezesporu správné; avšak i nejasnost pojmu je přechodná a naším úkolem je, usilovat o jeho upřesnění. Cesta k nové definici, vhodná pro celou spleť složitých procesů na celém obrovském území od Japonska po Anglii, povede asi především empirickým zjišťováním společných znaků a bude dlouhá. A pak ovšem ještě bude zbývat rozbor znaků raného feudalismu a průběhu feudalizace v různých podmínkách. Vzhledem k malému a už stěží roznožitelnému materiálu písemných pramenů i vzhledem k tomu, že archeologie ještě dlouho nebude moci přinést dostatečný materiál ke statistickým pracem na podkladě velkých čísel, bude to vždy především teoretické zpracování problému v marxisticko-leninském pojetí dějin, čemu připadne hlavní úloha při těchto pracích. Problém počátků feudalismu bude zvláště obtížný; jde o období přechodu jedné formace v druhou, tj. o období stálého narůstání vztahů nové, tvořící se formace, kde je nutná kritičnost.

Pro celkový rozbor této problematiky je důležité, jak se jeví ve světle marxistické logiky. Tu přinesla zvláště polská logická škola cenný příspěvek; J. G i e d y m i n¹³ přihlédl z logického hlediska přímo k otázce raného feudalismu a poukázal zvláště na problémy vymezení vývojových fází, v nichž spoluexistují jisté elementy charakteristické pro dvě sousední formace.

Druhý zdroj skepse tkví v názoru, že není rozdílu mezi otrokářskou a feudální formací. Tento názor dlužno odlišit od konstatování některých badatelů, že vývoj nikde nevynechal stádium prvobytně pospolné a stádium kapitalistické, ale mohl vynechat a někde vynechal jedno ze stadií otrokářství a feudalismu. Rovněž nepatří do této souvislosti - eventuálně s ní jen zcela zdaleka souvisí - výše uvedená interpretace zmínek V. I. L e n i n a M. N. M e j m a n e m a S. D. S k a z k i n e m. Zde jde především o názor T. P o k o r y, zatím jen novinářsky uveřejněný,¹⁴ jenž vyvolal již diskusi J. P e č í r k y a J. P e š k a.¹⁵ Autor vyšel z pojmu tzv. asijského způsobu výroby, o němž se zmiňuje K. M a r x¹⁶ jako o rovnocenném k antickému, feudálnímu a moderně-buržoasnímu; T. P o k o r a vidí rozvedení tohoto pojmu - přičemž pokládá za irelevantní rozdíl mezi termíny "řád" a "výrobní způsob" - především v tzv. "hrubém návrhu" M a r x o v ě v kapitole, kterou K. M a r x do Kapitálu nepojal.¹⁷ Bývá právem poukázováno na důležitost tohoto díla jako na cenný pramen pro poznání vývoje M a r x o v y práce.¹⁸ Pokus vystihnout vývoj názorů klasiků na feudalismus bude jednou stejně cenný jako pokusy zachytit vývoj jejich názorů na primitivní společnost¹⁹ nebo období otrokářské.²⁰ Mám osobní dojem, že citovaná M a r x o v a kapitola obsahuje celkem nemnoho materiálu pro podporu P o k o r o v ý c h úvah. Ale vykazuje, jak upozornil již R. K a l i v o d a,²¹ osvětlení toho, proč antická společnost nemohla zplodit kapitalismus,²² což již samo sebou znamená odlišení otrokářství a feudalismu. K. M a r x rozlišuje tu tři historické stavy: Prvý vyznačuje vztah pracujícího individua k základu a půdě, zemi, jako k svému vlastnictví; je to stav, kdy majitel půdy produkuje. Země sama je tu surovinou i prvotním nástrojem; prostředky výživy nevyplyvají z práce, ale z půdy samé. Druhá forma znamená vlastnictví nástroje čili vztah pracovníka k nástroji jako k vlastnictví; tedy forma pracujícího jako majitele nebo pracujícího majitele vedle a kromě držby půdy, (jako v prvním případě) jako přírůstek k držbě půdy. Nástroj sám již je produktem práce.²³ V obou formách se objevuje společné vlastnictví, ale ve druhé je to společné vlastnictví produkující, vzniklé; druhotné, pracujícím již produkované. Nástroj jeví se jen prostředkem individuální práce. Třetí možná forma je vztah majitele jen k životním potřebám, bez vztahu jak k půdě, tak k nástroji, a tedy k práci jako k vlastní.²⁴ Dále se zabývá K. M a r x otázkami panského a knechtského vztahu, dobrovolným prodejem sebe a vlastní rodiny do otroctví (na severu, v Řecku i v Asii) nebo knechtství,²⁵ otázkou metolků a propuštěnců, otázkou klientů jako spolukonsumentů nadproduktů v družině pánovů²⁶ a otázkami rozkladu, jenž vytváří svobodné námezdné dělníky.²⁷

Jak patrně, je za dnešního stavu téma o počátcích feudalismu velmi obtížným. Zatím není důvodů shrnovat otrokářskou a feudální formaci v jednu; zároveň je jisté, že raný feudalismus znamená přechodné období, kde tudíž vedle znaků, společných otrokářské a feudální formaci vůbec, vystupují i znaky přechodu. Proces sám je velmi složitý; probíhal na rozlehlém prostranství celé Evropy a Asie v nej-různějších prostředích, kde předcházely dvě různé formace, někde otrokářskou, jinde prvobytně pospolnou. Tento druhý případ je zvláště typický pro Germány²⁸ a Slovany.²⁹ Teoreticky je taková situace možná;³⁰ raný feudalismus je, jak uvi-

díme, charakterisován zvláště rentou v úkonech³¹ za podmínky, že rolníkova pracovní produktivita a rozvoj jeho pracovní síly je na takovém stupni, že mu spolu s přirozenými vlastnostmi půdy umožňuje vyrábět víc než výrobek nutný k uspokojení jeho vlastních nezbytných potřeb; právě tato podmínka M a r x o v a vysvětluje, proč byl feudalismus možný i u těch národností, které teprve vyšly z formace prvobytně pospolné.³² Není tedy nutné, aby každá národnost prošla všemi etapami společenského vývoje;³³ vyskytl se i odůvodněný názor,³⁴ že tam, kde rozpad prvobytně pospolné společnosti probíhal v době užívání bronzových nástrojů, došlo k otrokářské formaci, ale tam, kde v době tohoto procesu převažovaly téměř výhradně železné nástroje, k feudalismu.

Kořeny evropského feudalismu jsou již v otrokářské společnosti. Velcí pozemkoví vlastníci římské říše byli pány velkých rozloh, ale jejich četné domény byly v celku velmi rozptýleny.³⁵ Otázka zvládnutí těchto latifundií byla zvláště palčivým problémem v okrajových provinciích západních částí říše v době jejího největšího rozkvětu - v prvních dvou stoletích naší éry. Právě odtud, z Hispanie, pocházel S e n e k ů v vrstevník L. Junius Moderatus C o l u m e l l a, v jehož díle *De re rustica* najdeme radu k řešení problému; protože otroci, pracující na latifundiích, nemají zájmu na práci a zrno, které mají zasít, prodávají, radí C o l u m e l l a, aby majitel, jenž je daleko a nemůže latifundia kontrolovat, dával půdu do nájmu. To byl začátek tzv. kolonátu.³⁶ Koloni byli stále více připoutáváni k půdě,³⁷ což byla nutnost za daného stavu výrobních vztahů hluboko do středověku.³⁸ Obdobná, ač odlišná byla ve čtyřech stoletích kolem zlomu letopočtu situace v Číně, kde panovníci dynastie Chan udělovali doživotně půdu svým příbuzným a osvědčeným bojovníkům proti dynastii Čchin.³⁹ V obou systémech hrála ovšem stále důležitou roli práce otrocká; přežívání a krise otrokářského způsobu výroby, jejímž důsledkem byl rozklad říše římské a těžký otřes říše čínské, vedlo k revolučnímu zvratu a vzniku nové formace, na níž se podstatným způsobem podílely barbarské národnosti, žijící dosud ve stadiu rozpadu prvobytně pospolného řádu a ve stadiu vojenských demokracií. Než začneme sledovat tento vývoj v jednotlivých oblastech a než se pokusíme vystihnout jeho typické znaky a jeho přibližnou dobu, nutno vytýčit základní znaky feudalismu vzhledem k oběma předchozím formacím a pro složitost problematiky ukázat, v čem vidíme hlavní znaky raného feudalismu, aniž bychom pustili se zřetele nedostatek přesných hranic mezi epochami.⁴⁰

Důležitým kritériem je stav výrobních sil a při převládajícím zemědělství především stav zemědělské techniky.⁴¹ Toto přechodné období se vyznačuje rozšířením těžkého železného pluhu,⁴² který zobecněl téměř všude v průběhu V.-VII. století. Současně ustupuje převaha žďárového "podsečného" hospodářství a v VII.-VIII. stol. se postupně šíří orné zemědělství.⁴³ Donedávna byla v tomto vývoji kladena velká váha na otázku trojpolního systému,⁴⁴ jenž však byl zaveden značně pozdě, ve střední Evropě nejdříve od XII. století;⁴⁵ u nás máme nejasný a stěží jednoznačně interpretovatelný doklad z let 1125-1140.⁴⁶ Za feudalismu neexistovala specialisace zemědělství.⁴⁷ Záhy se vyděluje řemeslo; je to druhá velká dělba práce po odlišení pastýřských kmenů od ostatních barbarů.⁴⁸ U slovanských kmenů se tato dělba práce datuje asi do VI.-VIII. století.⁴⁹ Dále je pro feudalismus typická převaha naturálního hospodářství,⁵⁰ jež zásadně krylo své potřeby vlastní výrobou. Hlavní výrobní prostředek, půda, nebyl v majetku pracujícího, patřil feudálnímu pánu. Pracující, jenž byl majitelem ostatních výrobních prostředků (nástrojů atd.), odvisel, jak uvidíme, od feudálního pána; toto doprovodné vlastnictví nad osobami bezprostředních výrobců⁵¹ se, jak poznáme, lišilo od otrokář-

ského plného vlastnictví. Feudalismus je dobou individuální výroby;⁵² základem nebyla velkovýroba, ale drobná výroba.⁵³ Moc feudálního pána závisela na počtu poddaných, tj. na počtu samostatně hospodařících rolníků.⁵⁴ Neexistoval pojem velkostatku dnešního typu (Gutsherrschaft); tehdejší typem je relativně autarkická skupina statků (Grundherrschaft, spojující Fronhöfe a Bauernwirtschaften), jejíž středisko při panském sídle se málo lišilo od ostatních hospodářských objektů,⁵⁵ ve výrobě samostatných. Feudální majitel si присvojoval nadpráci výrobce ve formě feudální renty; ze tří vývojových fází (renta v úkonech, renta v naturáliích, peněžní renta) - znamená prvá přímo přivlastňování nadpráce a nadvýrobku, které nevystupují jako nadhodnota.⁵⁶ V podstatě lze charakterisovat tento stav jako hospodářství drobného závislého výrobce, jenž má do jisté míry zájem na práci.⁵⁷ Pokusy Karla Velikého s velkými státními dvorci (Capitulare de villis z r. 600) ztroskotaly.⁵⁸ Náklady na reprodukci plynuly z nutného výrobku, ne z nadvýrobku.⁵⁹ Některé výrobní prostředky, např. mlýny, předpokládají různá komplikovaná a nákladná zařízení.⁶⁰ Nadprodukt vynakládali feudálové na spotřebu nebo na hromadění spotřebních prostředků a přepychových předmětů.⁶¹

Vztah feudálního pána k poddanému nebyl již založen na plném vlastnictví; poddaný či nevolník nebyl již jako otrok, tj. pouhou věcí, nýbrž šlo jen o částečné vlastnictví, označované nejčastěji názvem patronát; poddaný byl však uváděn i do ekonomické závislosti tím, že mu byla propůjčována k vlastnímu hospodaření v malém část půdy, tzv. rustikál, kdežto většina, tzv. dominikál, zůstávala v přímé správě feudálního pána nebo jeho správce, jenž byl bezprostředním představeným dvorské čeledi a rolníků.⁶² Pod patronát⁶³ se poddávali schudlí neb zadlužení svobodní lidé někdy dobrovolně;⁶⁴ v raném feudalismu byli to především dlužníci,⁶⁵ jejichž příliv byl později méně podstatný.⁶⁶ Rozdíl v získávání pracovních sil oproti otrokářské formaci byl v tom, že otrokářská forma exploatace nepřipouštěla získávat nové otroky přímo v otrokářské říši, kdežto nevolnická forma umožňovala doplňování pracovní síly v podmínkách samé feudální oblasti.⁶⁷

Základní ekonomický zákon feudalismu prošel od r. 1953 živou diskusí, na niž se vedle B. F. P o r š n ě v a podíleli především M. N. M e j m a n a S. D. S k a z k i n,⁶⁸ M. J. S j u z j u m o v,⁶⁹ G. M. D a n i l o v a,⁷⁰ M. S. T e l e p e n i n⁷¹ a K. A. A n t o n o v a;⁷² záleží ve výrobě nadvýrobku pro ukojení potřeb feudálů, a to vykořisťováním závislých rolníků na základě vlastnictví feudálů nad půdou a jejich neúplného vlastnictví ve výrobě - nad nevolníky.⁷³ Typickým znakem feudalismu je ekonomická a politická tříšť feudální společnosti,⁷⁴ kde se silně uplatňoval vliv místních činitelů, jenž měl vliv i na třídní boj;⁷⁵ snaha rolníků rozšířit svá práva na držbu⁷⁶ a jiné projevy, jež nesl rozkol společnosti na exploátory a vykořisťované,⁷⁷ se tu uplatňovaly teprve později, kdežto na začátku nové výrobní vztahy byly, i když zcela omezeným, přece jen vítězstvím pracujících.⁷⁸ Možnosti lidových mas za feudalismu odpovídaly malovýrobě;⁷⁹ oddělená malá hospodářství nespojovala lidovou masu, ale i v době pozdně feudálních selských povstání působila rozdrobenost, místní ohraničení a nesoudobost akcí. Boj antagonistických tříd feudálů a poddaných byl v mezích výrobních poměrů,⁸⁰ jeho intenzita odpovídá zhruba různým etapám vývoje feudální renty;⁸¹ k tomu přistupuje zákonitá živelnost jednání lidí v předsocialistických formacích,⁸² dále skutečnost, že v určité etapě feudálního období lidové masy podporovaly centralizační vlády,⁸³ a konečně silný vliv církve, jejímž prostřednictvím se snažily vládnoucí třídy podrobit lid své ideologii⁸⁴ a jež sama byla organizována na feudálních a hierarchických zásadách,⁸⁵ vykládajíc rozdělení na

poddané a pány jako řízení boží.⁸⁶ Za feudalismu neexistovala ani jednota práva,⁸⁷ ač většina institucí byla v rukou vládnoucí třídy⁸⁸ a stát zde plní své utlačovatelské funkce ve prospěch vládnoucí třídy.⁸⁹ Objevují se tu též rozpory uvnitř tříd;⁹⁰ zvláště časté jsou boje mezi feudály, takže "asociace" feudálů nejsou namířeny jen proti sedlákům, ale zjevně i proti sousedním feudálům, výše stojícím "seniorům" atd.⁹¹ Typickým znakem, jímž se feudalismus liší zvláště od kapitalismu, je mimoekonomické násilí,⁹² i když je některé soudobé prameny - jak víme např. ve východoslovanské oblasti⁹³ - přeceňují.

Má-li starší fáze feudalismu agrární charakter, přináší vydělení řemesla ve svých důsledcích postupné změny. Zprvu domácí výroba⁹⁴ sa rozrůstá a specializuje; vznikají dvorští řemeslníci i potulní volní řemeslníci, kvalitní práce dává jednotlivcům naději na osobní svobodu.⁹⁵ Řemeslníci stávají se organizátory měst, oživují stará antická města a daleko více než feudálové se uplatňují na vzniku slovanských měst.⁹⁶ Zpočátku lze stěží rozlišit slovanská výrobní střediska od hradisek budovaných za účelem obranným; mnohdy ani nelze vést výraznější hranici mezi venkovem a městem jak s populačního, tak z funkčně hospodářského hlediska.⁹⁷ U západních Slovanů, zvláště u Čechů a Poláků, se setkáváme od XI. století s tzv. služebními osadami, vesnickými sídlišti soustřeďujícími některé řemeslo.⁹⁸ V té době se už začíná rozpor mezi feudálním vlastnictvím a volným řemeslem měnit v rozpor mezi městem a vesnicí.⁹⁹ Pramenné zprávy o "gorodech" na Rusi rostou od IX. do XI. století,¹⁰⁰ to však může mít jen vnější příčinu v nedostatku nebo nadbytku pramenů. Vývoj měst je však různorodý a zvláště u raného feudalismu musíme odlišit tehdejší objekty jak od dřívějších, tak od pozdějších forem.¹⁰¹ Ruská města VII. až VIII. století pocházejí z doby, kdy ještě nedošlo k úplnému odtržení řemesel od zemědělství.¹⁰² Města, vznikající mimo oblast někdejšího antického impéria ve XII.-XIII. století, jsou již něčím zcela odlišným; omylem bylo sice tvrzení právně historické školy, že podstata města spočívá v právu,¹⁰³ ale rozdíl obou typů "měst" je zřejmý již z jejich rozdílné funkce v hospodářském a zvláště obchodním životě. Podstata tohoto rozdílu spočívá v "měštvácké produkci"; tento původní M a r x ů v pojem¹⁰⁴ nyní právem znovu uvádí do literatury R. K a l i v o d a.¹⁰⁵ Specifikací řemesel a rozvojem měst jsou dány podmínky k zdokonalení a progresivnímu vývoji obchodu, což se odráží zpět ve vývoji renty. Obchod i peníze přešel feudalismus jako dědictví otrokářské antiky; z funkcí peněz¹⁰⁶ převzal feudalismus snad nejdřív úlohu "světových peněz"; do jednotlivých oblastí přicházejí především peníze cizí,¹⁰⁷ kdežto domácí mince má místně politický charakter.¹⁰⁸ V západní Evropě podmínky produkce dominií vedou k obnově regionálních trhů,¹⁰⁹ v celé Evropě dochází v X. a XI. stol. k obchodní "renesanci";¹¹⁰ vedle pramenných zpráv vyprávějí nám o ní též mincovní depoty.¹¹¹ Ukládání pokladů¹¹² nesouviselo vždy jen s pokladem nebo s běžnou thesaurací ve válečných dobách; pro neočekávané zásahy státu neb vyššího feudála potřeboval nižší feudál nebo poddaný rezervu. Fiskální účel mincování¹¹³ a zvláště časté obnovy mince je zřejmý; obecným zjevem feudalismu je stále, ač nerovnoměrné znehodnocování mince.¹¹⁴ Lichva trvala rovněž jako dědictví antiky; neměla specifického sociálního významu, neboť lichvář půjčoval feudálovi jako rolníku.¹¹⁵

Stručné charakteristiky feudalismu bylo třeba k objasnění základních pojmů, s nimiž se při zjišťování počátečního vývoje feudálních vztahů u nás setkáme; doplnkem budiž zde ještě uvedeno několik znaků feudálního období v jeho nejranější fázi, k odlišení od otrokářského řádu. Jsou to: neúplné vlastnictví feudálního pána nad pracujícím a skutečnost, že poddaný byl soukromým vlastníkem výrobních

nástrojů a svého soukromého hospodářství, založeného na osobní práci.¹¹⁶ Oproti dalším obdobím feudalismu vyznačuje se toto období výchozí "čistou" formou naturálního hospodářství, založeného na velkém feudálním vlastnictví a na rentě v úkonech, tj. robotní práci nevolného sedláka;¹¹⁷ sídla městského charakteru v tomto období, hradiska a falce, nedospěla dosud k měšťácké produkci.¹¹⁸

Při studiu tak složitého jevu nutno vyjít ze zákona negace:¹¹⁹ nová kvalita vzniká ze staré, jež je jejím předpokladem; ze svého předpokladu zachovává v sobě to pokrokové, čeho bylo dosud dosaženo, a tak se stará kvalita jednak překonává, jednak dostává na vyšší stupeň. Velká závislost na přírodních podmínkách a roztržitost, jež jsou vlastní feudalismu, nutí nás ovšem kterýkoli sociálně ekonomický problém feudalismu studovat lokálně; této nutnosti jsou si badatelé dnes dobře vědomi.¹²⁰ Při kusosti písemných pramenů slouží jako pramen archeologické výsledky, jejichž dokladová hodnota je ovšem omezená. Pro ekonomickou analýsu společnosti lze dnes zatím použít nanejvýše zbytků dílen a dokladů pracovních nástrojů, jež dávají bezprostřední pohled na produkci a umožňují i částečný pohled na strukturu společnosti.¹²¹ Samí marxističtí archeologové radí přezkoušet, pokud lze poznat vznik feudální třídní společnosti jako relativně samobytný vývoj z pravěké společnosti a pokud působil rozpad římského společenského řádu přímo na tvoření raně feudálních států ve střední Evropě; nutno dbát teoretického hlediska k rozpadu pravěké společnosti jako teokratické a vojensko-demokratické a stejně nutno dbát etnických převrstvení.¹²² Poslední dobou se zhusta používalo pozorování ve hrobech k hledání dokladů určitých společenských vztahů; hledala se kritéria pro určení "hrobu svobodného", "hrobu družiníka" apod.; hroby vskutku mohou ukázat na diferenciaci majetkovou, ta však nemusí znamenat ještě diferenciaci třídní.¹²³ Také otázka pohřbů družiníků je problematičtější; v hrobech ozbrojenců na centrálních hřbitovech velkých slovanských hradisek lze snad vidět pohřby některých družiníků, avšak členy knížecí družiny mohli být a byli - stejně jako na franském západě - i lidé původem nesvobodní, kteří vykonávali na dvoře knížete různé služby a teprv vývojem se dostávali do nově zřizovaných úřadů. Zůstává tedy jen teoretická práce jako východisko pracovních hypotéz, jež se osvědčí nebo překonají.

Rozdíl mezi epochami je podle M a r x o v ý c h slov dán ne tím, co se dělá, ale jak, jakými výrobními prostředky.¹²⁴ Stupeň, při němž otrokářský způsob výroby působil již jen škodu,¹²⁵ při němž docházelo k ničení výrobních sil¹²⁶ a při němž otrok neměl zájem na intenzivním využití nástrojů,¹²⁷ neboť stav výrobních vztahů ubíjel pohnutky ke zvýšení intenzity práce,¹²⁸ byl zřejmým dokladem přežití a rozpadu otrokářského řádu. "Člověk mohl jen udělat a udělal to, že zavedl nové výrobní způsoby".¹²⁹ Stejně pokročil rozpad rodové společnosti v oblastech, kam otrokářský řád nepronikl. Vesměs už tu byla monogamní rodina.¹³⁰ Zbytky rodové společnosti sledujeme jak v anglosaských zákonících,¹³¹ tak v "barbarských zákonících" západoevropského kontinentu;¹³² na druhé straně dlouho zůstávali ve stadiu patriarchální velkorodiny Vjatiči, Radimiči a Sěverjané.¹³³ Soudilo se také na dlouhé trvání rodového řádu v Pomořanech,¹³⁴ ale názvy jako "nobilis" nás nutí k opatrnosti, zda nejde spíše již o zárodek raně feudální šlechty. Rovněž otázka zbytků rodů na Rusi je sporná; kyjevským kronikářům XI. věku mohly snad být známy zbytky rodového zřízení na dalekém Severu, ale pro Kyjevskou Rus bylo obtížno si je představit.¹³⁵ Máme-li tak málo konkrétních dokladů, a to většinou z periferních oblastí, máme tím méně práva vnášet libovolně představy o společenské struktuře určitého typu do archeologických pozůstatků po před slovanském oby-

vatelstvu našich zemí ("starešina" z hrobu horákovské kultury halštatské s lidskými oběťmi¹³⁶) nebo do Kosmových epických látek ("prvotně kolektivní" řád v Kosmově "zlatém věku", "triumfeminát" u Krokových dcer a stopy matriarchátu v Libušině epizodě nebo v pověsti o dívčí válce¹³⁷), ani pronášet etnické a sociálně ekonomické závěry o záhadné předslovanské mohyle a jejích druhotných pohřbech na Žuráni. Při takových a podobných názorech se historik vystavuje oprávněně kritice archeologa.¹³⁸ Vrcholem libovůle je pak např. zdůraznit důležitost rodového příbuzenství za Sába a tím zdůvodňovat hypotézu o Sámově slovanství.¹³⁹ I bez přimýšlení takových hypotéz se se zbytky rodu na prvobytně pospolném stadiu setkáváme, ale jen zřídka a ve vrcholných formách rozpadu tohoto zřízení. Kus rodového zřízení přenesli do dalšího vývoje Germáni v Německu, Francii a Anglii, avšak ve formě markového společenství.¹⁴⁰

Do tzv. stěhování národů, jež je spíše obdobím vývoje vojenských družin na podkladě vojenských demokracií, v nichž se z vojevůdcovství tvoří - nepřiliš silná - královská moc,¹⁴¹ žili Germáni vskutku v rodové organizaci; doklad máme v Caesarově označení "gentibus cognatibusque".¹⁴² Ale když využívající rozkladu otrokářské formace dobývali římské říše, musil se nutně urychlit i rozklad jejich rodového zřízení;¹⁴³ nemohli prostě svou společenskou strukturu dále zachovat vzhledem k podmaněnému obyvatelstvu,¹⁴⁴ které nemohli do svých rodových svazků včlenit ani jejich prostřednictvím ovládnout. Úlohu podmanění musil převzít nový stát; Germáni zřizovali nová barbarská království. Jejich náčelnictví mohlo být jak původu vojenského,¹⁴⁵ tak v některých případech sakrálního, velekněžského;¹⁴⁶ z nižších velitelů, bývalých rodových starešinů a oblíbenců z královny družiny vzniká zárodek potomní feudální šlechty.¹⁴⁷ Bojovníci, dobývající s Chlodovechem Galii a dostávající na dobytém území od krále půdu, našli zde kolonát; z kolonů, částečně z otroků¹⁴⁸ a částečně z těch Franků, kteří potom zohudli a přijali patronát,¹⁴⁹ vytváří se třída poddaných. Ježto nebylo rozsáhlejšího trhu a vyrábělo se jen pro vlastní spotřebu menších teritorií, upevňuje se naturální hospodářství, na němž má producent osobní zájem; zemědělství má ráz extenzivní.¹⁵⁰ V dalším vývoji upevňují svou moc někteří držitelé větších ploch půdy, kteří se jako oblíbenci králů stali "župními hrabaty" (Gaugrafen), vybírali daně a svolávali vojsko; prosazovali dědičnost svých hodností a ze svého služebnictva si tvořili už nové vojsko,¹⁵¹ takže vznikla feudální hierarchie. Tak se zároveň omezovala moc královská.¹⁵² Podobně jako franský "svaz"¹⁵³ spolu s Burgundy, Duryňky a jinými germánskými národnostmi, vytvářela se situace u anglosaských kmenů na evropském severozápadě a na britských ostrovech, všude pod vlivem keltských zbytků. Národnosti, jež protáhly italským územím, prodělávaly urychleně obdobný vývoj. Nedávno učiněný pokus sledovat ekonomický vývoj Langobardů na archeologickém materiálu je sice kusý a příliš archeologicky zaměřen, umožňuje nám však sledovat aspoň částečně vývoj od Polabí¹⁵⁴ přes agrární expansivní politiku v Dolním Rakousku a na střední Moravě, jež snad souvisí s konsolidací za krále Wachona,¹⁵⁵ k uplatnění soukromého majetku v "merovejském" období VI. století¹⁵⁶ a dalšímu vývoji intenzivního zemědělství a počátku chovu dobytka v dunajské kotlině¹⁵⁷ až do Itálie, kde se uplatňují především prvky gotské, méně italské a byzantské,¹⁵⁸ jichž po polovině VII. století přibývá.¹⁵⁹

Přechod od rodového zřízení k feudální formaci byl přirozeně složitý a uplatnily se při něm zbytky prvobytně pospolného řádu v rámci občin. Již K. M a r x v konceptech 3 dopisů V. I. Z a s u l i č o v é z 28. VIII. 1881¹⁶⁰ ukázal na rozdíl starých rodových a potomních sousedských ("zemědělských") občin. Silné

občiny zastihujeme na půdě Walesu; zákony sepsané před normanským vpádem z r. 1066 na podkladě domácí tradice mluví o společném obdělávání půdy celými vesnicemi¹⁶¹ a i později lišil se vývoj na anglické půdě od Francie právě větším počtem svobodných sedláků a silnějšími sousedskými občinami.¹⁶² Na kontinentě se obecně spravoval většinou les a pastviny; orná půda se drobí, rodoví starešinové dostávají lepší půdu, a tak se podporuje vývoj rodové šlechty,¹⁶³ jež je ekvivalentem vojenské šlechty. Občina vyskytuje se též u Slovanů; tradiční these o síle slovanské občiny stále ještě nebyla přesvědčivě doložena.¹⁶⁴ Máme však zjištěny její zbytky¹⁶⁵ a můžeme sledovat, že Slované přenášeli občinské zvyklosti kamkoli přišli.¹⁶⁶ U severních slovanských kmenů se ustavila sousedská obecina asi do VIII. století.¹⁶⁷ Rovněž v Asii byly určité formy občiny.¹⁶⁸ Vývoj však šel dále; vytvářejí se kmeny a kmenové svazy. Vztah mezi germánskou "sippe" a kmenovým útvaru "Stamm" je problémem;¹⁶⁹ i když při vzniku kmene působil rodový základ, kmen se záhy proměňuje a již v VI.-VII. století se východoslovanské kmeny octly na prahu třídní společnosti a státnosti.¹⁷⁰ Na Rusi můžeme pozorovat, že kmenové hranice a rozhraní knížecího teritoriálního dělení X.-XI. století vzájemně nesouhlasí,¹⁷¹ jinde se však odehrával vývoj na témž teritoriu. Některé přežitky rodového zřízení drží se na Rusi až do VIII. a IX. století;¹⁷² sousedská obecina však trvá dále do feudalismu, kdy už není výrobním kolektivem, ale jen sdružením rolníků, kteří mají nějaké samostatné hospodářství.¹⁷³ Objevil se i názor, že se obecina může projevit např. v okruhu (cca 10-15 km) působnosti kovářské dílny,¹⁷⁴ ale není přesvědčující.¹⁷⁵

Dovršení feudalizace na západě probíhalo poměrně dosti zvolna. Slabost králů a skutečnost, že každý velkostatek byl nejen výrobní jednotkou, ale měl i své instituce a své vojsko,¹⁷⁶ brzdila vývoj. Ani velkolepá zařízení Karla Velikého na rozhraní VIII. a IX. věku,¹⁷⁷ ač šla do takových detailů, že zavedla novou mincovní jednotku a v rámci unifikace života své říše rozšířila i jednotnou míru - stopu,¹⁷⁸ neprosadila právě vzhledem k atomizační podstatě feudálního řádu jednotu; rozvojem výrobních sil na feudálním výrobním způsobu, rozvětvenou soustavou různých speciálních povolání a možností dělby práce na feudálních velkostatecích postavila statkářské hospodářství na vysoký stupeň a vytvořila předpoklady dalšího vývoje. Nicméně teprve v IX. a X. stol. se vytvořily předpoklady pro vznik německého feudálního státu; ještě v době otonského impéria stálo Německo ve stadiu raně feudální periody, jež tam trvala do první poloviny XII. století.¹⁷⁹ Také ve Francii dochází k dotvoření feudální hierarchie až za Kapetovců, po roce 987.¹⁸⁰ I počátky vrcholného feudalismu znamenají zde jakousi anomálii; ač tu vývoj měst s "měšťáckou produkcí" započal již v X. a XI. století, převládala tu až na práh XIV. století renta ve výrobcích.¹⁸¹

Velmi složitý byl vývoj v byzantském císařství;¹⁸² nelze jej sledovat bez přihlídnutí k situaci v blízkém Orientě. Vývojově důležitá je tu doba od IV. do VI. století. Existují tu vedle sebe paralelně jednak otrokářské formy, jednak samostatná hospodářství, při nichž výrobce - samostatný sedlák - byl zároveň majitelem půdy.¹⁸³ V důsledku toho vznikly zde dvě skupiny kolonů; jedna tím, že část otroků, jimž se části půdy rozdávaly jako tzv. peculium, dosáhla větší ekonomické samostatnosti, druhá neustálým rozpadem svobodných rolníků a jejich zbídačením.¹⁸⁴ První sluli adscriptii, tj. připoutaní, a jejich půda peculium, druhí liberi, svobodní, a jejich půda terra nebo pragma.¹⁸⁵ Liberi nezáviseli od svého pána a nebyli pod jeho vládou.¹⁸⁶ Krise otrokářského systému vyvolala velmi brzo zlom tradičního středomořského trhu.¹⁸⁷ Na něm však byzantské říši velmi

záleželo. Vztahy mezi Íránem a římskou říší ovládal obchod hedvábím, importovaným karavanami z Číny do Sýrie. Obchod s Dalekým Východem zabránil také, že Mesopotamie a Sýrie nepodlehly zcela důsledkům římského úpadku. Důležitým překladištěm IV. století byla Antiochie, kam ústila cesta obchodu hedvábím. Foinické a palestinské přístavy udržovaly aktivní vztahy k Orientu, kam šel syrský purpur a sidonské sklo. Egyptské lokální industrie měly prospěch z prosperity orientálního obchodu; Alexandrie zůstala centrem první třídy a po založení Byzance exportovala nutné obilí. Byzanc přispívá k uspořádání vztahů mezi Egyptem, Sýrií a městy Malé Asie; její vztahy k západu se však uchylují od tradičních cest. Stýká se se střední a severní Evropou přes Sirmium a povodí Dunaje. Hospodářská prosperita brzdila rozpad antické společnosti v Orientě.¹⁸⁸ Ekonomie byzantského venkova spočívala hlavně v exploataci velkých dominií. Vedle nich existovaly malé državy s nájemci nebo kolony, kteří svobodně obdělávali půdu. V Orientě však byla velká latifundia jako na západě, jež vzestupným způsobem nahrazovala malá venkovská hospodářství, ničená berním útlakem. Aby mu unikli, museli sedláci přijmout patronát. Císařové bojovali proti vzrůstu patronátu; r. 360 jej zakázal císař Konstans, r. 368 Valens zákaz opakuje. R. 392 Theodosius ohlašuje patronát sám; nebylo možno překážet vývoji feudalismu. Od dob Konstantinových vyvolávalo celé císařské zákonodárství nadřazenost pozemkové aristokracie. Aby státní pokladna unikla důsledkům opuštění polí drobnými výrobci, stát zavedl kolektivní daňovou odpovědnost velkých domén a vesnických občin.¹⁸⁹ Aby unikli patronátu a připoutání k půdě, odcházeli vesničané do pustin jako pustevníci a anachoreté. V počátcích mnišství lze vidět odpor vesničanů k bernímu útlaku a k despotismu pozemkové aristokracie. Mysticismus mnichů vyjadřoval obecné požadavky sociálního osvobození. V polovině V. století monofysitská hereze ukazovala, že mnišstvo je schopno konkretisovat síly oposice, jež hrozila byzantské říši. Arkadius uveřejnil počátkem své vlády několik ustanovení proti patronátu, ale jeho nástupce Theodosius II. legalisoval r. 415 prakticky všechny patronátní vztahy uzavřené před r. 397. Kodex Theodosia II. z r. 438 legalisoval útlak prováděný velikými feudály. Marcian vyňal senátory ze zvláštní pozemkové daně (450-457). Jeho nástupce Lev I., aby omezil šíření patronátu, zakázal r. 468 obyvatelům venkovských svobodných občin, tzv. metrokomí, zcizit své podíly ve prospěch osob mimo občinu.¹⁹⁰ Zenon (474-491) zakázal feudálům mít vlastní soukromé vězení; na druhé straně bránil kolonům stát se mnichy bez schválení jejich pány. Celá politika Zenonova nástupce Anastasia měla zabránit návratu naturálního hospodářství, jež přivodilo pád západořímského císařství. Anastasius zrušil r. 498 daň zv. chrysargyros, jež tížila pracující a řemeselníky ve městech. Bránil kolonům opouštět půdu, kterou obdělávali bez přerušení více než 30 let. Pokoušel se též udržet dosavadní dobré vztahy k Íránu.¹⁹¹ Ubývání středních tříd zdůrazňovalo nadvládu aristokracie. Justinian připoutal definitivně k půdě rodiny byzantských kolonů. Ale východní provincie hrdinně vzdorovaly spojenému útlaku státu a velkých držitelů půdy.¹⁹² Odpor mas vedl nutně k zostření protikladů, jež stavěly centrální moc proti separatismu pozemkové aristokracie. Národnostní citění ve východních provinciích zdůrazňovalo také odstředivé tendence velkých majitelů půdy. Rychlé úspěchy arabských výbojů ve východních provinciích v VII. století vysvětlují také pokrok feudalismu. Malá Asie a Balkánský poloostrov unikly zčásti procesu feudalisace, jemuž podlehly Egypt, Sýrie a Palestína. V horách Malé Asie většina obyvatelstva žila dosud v primitivním stavu. Z této oblasti rekrutovala říše v V. století své nejlepší vojáky. Slovanské kmeny, jež vpadly na Balkán a do Řecka v VI. a VII. století,

zpomalily feudalizaci západních provincií byzantské říše. Během VIII. století účast Slovanů a národností Malé Asie na obraně říše umožnila Byzanci odolat islamu.¹⁹³ Pod úderem Slovanů a Avarů v VII. stol. utrpělo velké zemědělství; na přední místa se však nevyšinuli už otroci a koloni, nýbrž svobodní sedláci organizovaní ve svých občinách.¹⁹⁴ Rozklad obcí umožnil další vývoj feudálních vztahů, avšak proces rozkladu obcí má v Byzanci některé specifické rysy: I. Proniknutí Slovanů do byzantské říše nemělo tak masový charakter, jako pronikání Germánů do říše západořímské. II. Podmínky, v nichž se utvářela slovansko-byzantská obecina, se lišily od situace, v níž vznikaly obce franské nebo langobardské. Slovanské vpády znamenaly obrodu obce, zesílení obecných svazů. Státní aparát východořímské říše, značně oslabený v době revolučních povstání otroků a svedů, slovanských i avarských vpádů, nebyl nakonec zcela zrušen a vládnoucí třída byzantská mohla jej přizpůsobit svým novým potřebám.¹⁹⁵ Slovansko-byzantská obecina VIII. století byla typickou zemědělskou obcí se zachováním přežitků velkorodinných vztahů.¹⁹⁶ Nelze na ni hledět jako na bezprostředního dědice pozdně římských obcí.¹⁹⁷ Zpráv o velkém zemědělském vlastnictví v VIII. století a na počátku IX. století je poměrně málo a většinou nezaručených. Počínaje polovinou IX. a zvláště X. stoletím prameny opět nepřetržitě mluví o velkých zemědělských komplexech i o rychlém vzrůstu světské i duchovní šlechty.¹⁹⁸ Tato panství se rozkládají zvláště v Malé Asii.¹⁹⁹ Hlavní zásluha o ukončení otrokářské formace se přičítá národním povstáním VI.-VII. století a vpádům Slovanů i jiných kmenů.²⁰⁰ Koncem IX. století dochází sice k dočasnému upevnění otrokářských řádů v Byzanci,²⁰¹ ale toto upevnění má jen krátkodobý význam;²⁰² proces feudalizace dosáhl do XI. století takových úspěchů, že se používání otrokové práce v selském hospodářství přestalo ospravedlňovat.²⁰³ V X. století máme doklady, že sedláci dávali svou půdu pod patronát (protasía) feudálů; svědčí o tom tehdejší zákonné novely.²⁰⁴ Proces feudalizace nevedl k oslabení moci císařské vlády, spíše naopak. Byzantský imperátor byl nejen majetníkem rozsáhlých dominií (domén), ale i nominálním příjemcem všech státních daní.²⁰⁵ Teprve v pozdějších stoletích se projevil rozpor mezi císařskou úřednickou šlechtou a šlechtou provinciální.²⁰⁶ Vliv Slovanů na Byzanc byl značný;²⁰⁷ jedno z hlavních povstání, v letech 821-823, bylo vedeno Tomášem Slovanem.

V byzantském císařství odehrával se v té době i ideologický boj. Částečně byl maskován otázkami teologickými; na straně ikonoklastů, bojujících proti vnějšmu uctívání ikon, stál učitel filosofie Lev Matematik, významný reprezentant byzantské vědy v IX. století. Protest lidových mas proti feudálnímu útisku projevil se také v různých směrech kacířských; v IX. stol. to byli paulikiáni (dualisté bojující proti dogmatům a církevní hierarchii) a bohomilové (radikální dualisté z kruhů rolnictva a městské chudiny, iniciátoři povstání rolníků v XI. století; toto hnutí působilo i na valdenství ve vrcholném středověku),²⁰⁸

Cesta slovanských národností k feudalismu byla obdobná ostatním evropským etnickým celkům. Byla dána mohutným rozmachem produktivních sil,²⁰⁹ připravovala se od VI.-VII. století. Řada sovětských, polských i československých badatelů soudí na počáteční mez raně feudální doby v VIII. až IX. století.²¹⁰ V té době bylo už v podstatě ukončeno jejich šíření, jenž bylo rovněž podmíněno sociálně ekonomickými faktory.²¹¹ Jím dostali se Slované do blízkosti Byzance a germánských národností střední Evropy, ale tento dotyk sám nebyl příčinou cesty k feudalismu, po níž šli Slované svým způsobem. Styky balkánských Slovanů s Byzancí v VI.-VIII. století²¹² spíše naopak, jak jsme poznali, usměrňovaly cestu Byzance. Zinten-

sivnění rozkladu prvobytně pospolné společnosti v VIII.-IX. století mělo v různých končinách různý průběh a různou formu podle místních podmínek; ani neprobíhalo ve všech slovanských zemích současně.²¹³ Souviselo s předchozím postupným šířením orného zemědělství²¹⁴ a uplatnil se tu zákon o nerovnoměrnosti vývoje.

Od VIII. do IX. století lze uvažovat o sídlech městského charakteru.²¹⁵ Slované tehdy překonali velkou krizi, nápor kočovných kmenů, v jejichž čele byli Avari. Franské i byzantské kronikářské zprávy mluví o vojenské spolupráci Slovanů s Avary v některých akcích proti společnému nepříteli, jimž se nezbytně jevila říše franská a zčásti i byzantská; jindy mluví zase o účinném odporu slovanském proti Avarům. V boji s Avary vznikl v první půli VII. století první velký slovanský stát - říše Sámova; byl dočasným útvarem, jehož teritoriální rozlohu a hospodářsko-spoločenskou strukturu neznáme. Víme jen o dvoře orientálního rázu, jež si tento zvolený kníže, předtím franský kupec a spolubojovník Slovanů proti Avarům, udržoval. Navenek byla říše v době Sámově útvarem velmi pevným, když nejen zvítězila nad Avary, ale i odrazila soustředěný útok Franků; při té příležitosti se dovídáme i o prvním historicky známém slovanském hradisku. Nakonec však Sámova říše zmizela beze stopy z dějin a teprve v IX.-X. století se vytvářejí první pevné státy. Patří k nim v první řadě potomní stát ruský. V r. 839 přišli k byzantskému císaři Theofilu poslové "chakana" národa "Ros".²¹⁶ Domácí ruské letopisy mluví pak o tom, jak r. 862 zahnali Novgorodci na moře Varjagy,²¹⁷ k letům 909 a 911 pak uvádějí smlouvy s Řeky.²¹⁸ Přes tyto styky jsou vlivy byzantské na Rus jen druhotné.²¹⁹ Podle výkopů v Kyjevě měla tato oblast již v IX., snad na konci VIII. století obydlí, jež lze přiřknouti šlechtě, zdati,²²⁰ jejíž titulaturu od X.-XI. století známe.²²¹ Vývoj východních Slovanů v této epoše měl některé specifické znaky. Jejich zemědělská technika měla celkem málo společného s nástroji a technikami, užívanými v hospodářství římského impéria I.-IV. století, a do X. století se i málo stýkali s Byzancí. Geografické prostředí bylo úde nejen podmínkou rozvoje výrobních sil, ale ohraničovalo i možnosti přechodu patriarchálního otroctví v pracovní otroctví antického typu. Zatímco v oblastech antických otrokářských civilizací, od nichž byli odděleni jižními stepními rajóny východní Evropy s pastevčími kmeny, mohlo se rozvíjet zemědělství i bez pronikání dokonalých zemědělských pracovních nástrojů, v oblasti východních Slovanů s méně úrodnými půdami a s krutými zimami potřebovalo zemědělství dokonalých železných nástrojů; vskutku byla tu železářská výroba na vysoké úrovni.²²² Rozvoj zemědělského orného hospodářství ve východoevropských podmínkách nedával ekonomických předpokladů pro vznik laciné otrocké práce a její užití v masovém měřítku;²²³ podružnou roli sehrála zde i skutečnost, že tu chyběl jeden z hlavních zdrojů získávání otroků, tj. válečné možnosti, neboť sousedy východních Slovanů byli na východě Chazaři, na jihu kočovníci Přičernomoří, na západě příbuzné kmeny západoslovanské²²⁴ a na severu kmeny baltské a ugrofinské. V období rozkladu prvobytně pospolné společnosti východních Slovanů žili tito Slované v takových geografických podmínkách a dosáhli takové úrovně rozvoje výrobních sil, že tu bylo užití otrocké práce nevýhodným a patriarchální otroctví nemělo tudíž možnost vývoje v otrokářskou formaci. V průběhu II.-III. století našeho letopočtu objevuje se ve vlasti východních Slovanů kmenový svaz Antů, který pravděpodobně sjednotil větší část těchto Slovanů v boji s Goty;²²⁵ potrvál do VI. století, kdy nás o něm zpravují byzantští autoři P r o k o p i o s C a e s a r e j s k ý a tzv. P s e u d o - M a u r i k i o s. Těm se jevil společenský řád Antů jako demokratický;²²⁶ patrně šlo o nejpozdější stupeň prvobytně pospolné společnosti. Řízení kmene radou sta-

rešinů může snad odpovídat stadiu vojenských demokracií, jak se domnívají sovětsí badatelé;²²⁷ v tomto stadiu překročili východní Slované Dunaj a začali zakládat své státy na Balkánském poloostrově. V VII. století přibyli k nim nomádští Bulhaři, kteří se poslovanštili. Slovansko-byzantské tzv. balkánské války VI.-VII. století byly pravděpodobně pokračováním boje evropských kmenů a národností proti velkým otrokářským státům;²²⁸ aktivní podíl Slovanů na likvidaci otrokářství v Evropě, který není možný v podmínkách izolace,²²⁹ je cenným příspěvkem k vývoji evropského lidstva. Počátkem VII. věku se antský svaz rozpadl - po roce 602 není po něm zpráv²³⁰ - a není jisté náhodou, že ruská "Pověst vremennych let" připomíná v letech 610-641 tažení Avarů. Další velký kmen nebo kmenový svaz, o němž k nám mluví historie, jsou Volynané, jejichž "král" Madžak vzbudil pozornost jak pozdějšího arabského cestovatele a l - M a s ' ú d í h o, tak potomního domácího kronikáře, autora "Pověsti vremennych let". Pravděpodobně od počátku VIII. století se v Podněpří uplatňují Rusové.²³¹ Sjednotili na dlouhou dobu téměř všechny východoslovanské kmeny; nemohli dát též hned směr dalšímu vývoji všech těchto kmenů až k dalekým Severjanům, ěadimičům a Vjatičům, ale impulsy od nich se šířily až na daleký sever. V průběhu VIII.-X. století dostoupil tu rozvoj výrobních sil výše, již odpovídaly jenom feudální výrobní vztahy. Znamenaly především pokrok v procesu dělby práce. Dosavadní občinné vlastnictví půdy ustupuje před individuální drůbou. Individuální vedení hospodářství vede k vzniku soukromého vlastnictví v zemědělství i v řemesle, jež se od něho odděluje, Zůstává ovšem patriarchální otroctví; práce domácího otroka je však doplňkem k práci patriarchální rodiny, otrok se stává - byť i nerovnoprávným - členem rodiny. Přisvojit si určitý díl nadpráce takového otroka drobné hospodářství nemohlo; především proto snažili se východní Slované prodávat otroky nebo brát za ně výkupné.²³² Prohloubení obecné dělby práce ve formě oddělení řemesla od zemědělství bylo brzděno u východních Slovanů tím, že zůstal patriarchální charakter drobného hospodářství. Značný rozvoj řemesla nastal přibližně v VIII.-IX. století, kdy proces vytváření tříd dostal už přesné formy. V VII.-IX. století vznikají hradiska městského charakteru, kde se rozvíjí vnější obchod s arabským východem; postupně vytváří se i vnitřní obchod zemědělskými produkty a výrobky řemeslníků z hradisek.²³³ Na rozhraní VIII. a IX. století vytváří se feudální stát Kyjevské Rusi; v této době začínají byzantská svědectví o ruských družinách a o ruských knížatech v byzantských državách při Černém moři. Dobu kolem r. 800 lze tudíž označit za počátek feudální Rusi.²³⁴ Z XI. století víme zde o sídlech vyšší šlechty, bojarů.²³⁵

Obdobnou situaci lze pozorovat i u západních Slovanů, především u Slovanů českých, jejichž vývoj probíhal zvláště od doby kolem r. 800 v dotyku s říší franskou. Geografické prostředí jejich sídel bylo značně různorodé. Ze své pravlasti, rozkládající se přibližně na území mezi Bugem, střední Vislou (v území Warszawa - Toruń), západokujavskými jezery, horní Vartou a Karpatami, rozšířili se západní Slované v době mezi II. a VIII. stoletím až na čáru Donauwörth - Würzburg - Fulda - Hersfeld - ústí Sály - Braunschweig - Hamburg - Kiel; od Podunají otevřeného k jihovýchodu přes karpatský oblouk a středoevropskou vrchovinu sahali do rozsáhlých rovin dnešního severního Německa. V nově získaných částech území vystřídali germánské obyvatelstvo, o němž se předpokládá,²³⁶ že žilo do VI. století v rodovém zřízení a ve formě vojenských demokracií vytvořilo velmi odolnou a útočnou společenskou formaci. Čeští Slované, kteří se ujímali své dějinné úlohy ve své dnešní vlasti někdy v VI. století, žili tehdy v závěrečné fázi rozkládající se rodové společnosti.²³⁷ Měli vyspělé zemědělství, jež dočasná nadvláda kočovných

Avarů obohatila v VII. století ještě o dobytčářskou zdokonalenou produkci; v téže době začíná velký rozmach zpracování kovů. Konec VIII. a celé IX. století přináší další zdokonalení specialisované výroby, jež bývá s výhradami pokládána za výrobu pravděpodobně řemeslnou; stupeň výroby odpovídá podle dosavadních představ²³⁸ třídně diferencované společnosti a jejímu mocenskému postavení, projevu-
jícímu se v IX. věku vznikem Velkomoravské říše. Rozklad rodové společnosti je charakterisován přechodem od rodové občiny k občině sousedské, zemědělské.²³⁹ Velmožové, původně se od ostatního obyvatelstva sociálně lišící jen svým movitým majetkem, počínají se záhy organisovat v družiny a usurpovat půdu. Postupně se zmocňují monopolně vlastnictví půdy a uvádějí ostatní občinníky do závislosti na sobě. Tak se mění ve skutečné feudály; z ostatních občinníků se stávají poddaní. Současně se vznikem a rozvojem třídních vztahů musí vládnoucí třída organisovat stát.²⁴⁰ Po krátkém trvání tzv. říše Sámovy ve druhé čtvrtině VII. století mizí zprávy o politickém životě českých kmenů až do sklonku dvacátých let IX. věku, kdy začínají zprávy o Velkomoravské říši; představa o narůstání feudálních vztahů a označení Velkomoravské říše jako prvního státu²⁴¹ má své plné odůvodnění. Doklad diferenciaci bývá spatřován i v organisaci hradisk, jež ovšem začínají již v VII.-VIII. století; právem se podle dnešního stavu bádání zdůrazňuje, že nemáme u nás dlouho doložena malá hradiska, velmožská sídla.²⁴² Životopisy byzantských misionářů, vyžádaných velkomoravským knížetem Rostislavem, psané brzo po událostech, podávají nám už obraz diferencované společnosti. Zatímco v Čechách zůstávají samostatná kmenová knížectví, Morava se sjednocuje; Rostislav podle zmíněných životopisů radí se s moravskými "knížaty" o povolání věrozvěstů.²⁴³ Vnitřní funkcí Velkomoravské říše byla podpora feudalizace společnosti; byla však ještě nepevným organismem na rozdíl od českého státu X. věku. Zavedení křesťanství jako feudální ideologie v IX. století bylo z počátku - pokud bylo šířeno z Německa - součástí agrese německých panovníků a hierarchie; naproti tomu misie byzantská posilovala domácí tradice feudalizující se společností.²⁴⁴ Desátým stoletím začíná v Čechách raně feudální období.²⁴⁵ Proces sjednocení českých Slovanů se odehrával asi od poloviny IX. století; od poloviny X. století zbyly v Čechách již jen dva nadkmenové útvary, z nichž východočeské knížectví Slavníkovců bylo krvavě zlikvidováno ve prospěch českých Přemyslovců. Na obou hradiskách, Praze a Libici, byla knížecí sídla s chrámy; na pražském hradisku známe z pramenů i dvorec družiníka Hněvsy a kněze Pavla,²⁴⁶ jež měly archeologické předchůdce na předhradí hradiska Levý Hradec. Již na dvoře velkomoravských knížat připomínají písemné prameny principes a primores;²⁴⁷ ze všech pramenů lze soudit již v IX. a X. století na společnost třídně diferencovanou podobně, jako současně u Slovanů východních. Skutečný raný feudalismus začíná asi v X.-XI. století;²⁴⁸ svědectvím pro českou feudální Grundherrschaft zdá se býti listina z r. 1057, ale její výklad není jednoznačný.²⁴⁹ Máme zde však i zprávy o otrocích,²⁵⁰ jež někdy tvořili váleční zajatci;²⁵¹ lze však soudit spíše na patriarchální ráz tohoto otroctví,²⁵² stejně jako tomu bylo v Kyjevské Rusi.²⁵³ Přežitky rodové společnosti (zejména hospodářské, tj. společné užívání nebo obdělávání půdy) lze tu sice i později ve formě tzv. vicinátu pozorovat,²⁵⁴ ale jde o poslední zbytky zemědělských občin; pokud jsou u našich kronikářů uvedeny rody, jako Munici nebo Těptici, jde zřejmě o feudály.²⁵⁵ Z terminologie poddaného lidu²⁵⁶ lze usoudit jen na feudální závislost, nic bližšího o jeho postavení se z právních pramenů nedovídáme, legendy a kroniky nejsou přesné.

Teprve ve druhé polovině X. století vzniká raně feudální stát polský. Ekonomické poměry byly tu jako v Čechách, jen dobytkářství bylo více vyvinuto.²⁵⁷ V drobných polských státečkách byli starší majitelé držav zvaných "opole"; sídla těchto "opolí" se v polovině X. století proměňují spolu se středisky státečků (kmenů) v Polsku na feudální panská sídla.²⁵⁸ Polský stát šedesátých let X. věku se kvalitativně liší od dosavadních státečků; reprezentoval poměrně dobře organizovanou raně feudální monarchii s vládním aparátem. Proces splnutí teritoriálních státečků ve větší celky proběhl - zvláště v Malopolsku, Slezsku a Pomoranech - v IX. století.²⁵⁹ Proces reorganizace společnosti skončil v IX.-X. století a lidová povstání v Polsku a na Rusi v XI. století je třeba považovat za epilog válek z předchozích století.²⁶⁰ Také v Polsku došlo až po feudalizaci na proměnu otrocké práce ve feudální rentu po usídlení otroků na panstvích; v pramenech slují tito otroci servi cassati.²⁶¹ O kmenech srbských, polabských a pomoranských víme poměrně málo; podle názoru sovětských badatelů zmocňuje se na západoslovanské půdě v IX. a X. století znenáhla půdy svobodných sedláků vedoucí vrstva.²⁶² Máme zprávy o řemeslnících a obchodnících v podhradích západoslovanských hradisek IX.-X. století.²⁶³ K přeměně rodového a kmenového svazu ve feudální státní organizaci dochází zde v X. století; tehdy vzniká i Grundherrschaft.²⁶⁴ Třidu svobodných sedláků podmaňují v X.-XI. století feudální páni v Polsku a v obodritsko-luticko-pomoranské oblasti stejně jako v Čechách.²⁶⁵ V Lužici máme zprávu o shromáždění s poradní funkcí před válečným tažením, při volbě knížete a pod.; slulo věce a brzo je ovláuli předáci.²⁶⁶ Četné kmeny a svazy Srbů, Luticů a Obodritů objevují se ve světle historických pramenů od poloviny VIII. století.²⁶⁷ Obodritský kníže Billung má v r. 970 průvodce označované jako "servi"; mohou to být otroci i družiníci. Obvod severoslovanský poznává feudalismus od IX. stol., tj. od momentu, kdy docházelo dlouhé období formování raně feudálních slovanských států ke konci.²⁶⁸ Sledujeme-li postup feudalizace u západních Slovanů, vidíme, že začíná u Slovanů panonských a moravských a postupuje přes Čechy a Polsko dále na sever; nejpozději dochází na baltické státy, asi současně s feudalizací Novgorodska ve východní a Charvátska v jižní slovanské oblasti. Jižní Slované, většinou východoslovanského původu až na západoslovanské Slovince, byli v kontaktu s Byzancí a pak s Velkomoravskou říší; jejich alpská, korutanská část dostala se záhy i do styku s Franky. O jejich společenském vývoji víme málo, ač právě odtud známe dobře ceremoniel nastolování knížete; otázka, zda tzv. zádruha u nich je přímým dědictvím obcíny nebo její umělou obnovou z daňových důvodů za tureckého panství, je stále sporná. Bulhaři měli zprvu nomádský kaganát, jenž se záhy usídlil v Plisce;²⁶⁹ později se asimilovali ve slovanském prostředí.

Evropský feudalismus měl jednotnou ideologii; v křesťanství našel si oporu svého feudálního neb k feudalismu spějícího řádu. Germánské kmeny kromě Franků přijaly je zprvu v modifikaci ariánské, ale záhy se přizpůsobily Římu; Slované přijali jako pokrok římské křesťanství,²⁷⁰ roztržka Byzance s římskou církví se teprv připravovala. Přes některé sektářské náběhy zůstala zatím pevná pozice církevní orthodoxy, vedle níž bylo v této době málo místa pro vědy a filosofii. Zcela jinak bylo u feudálních společností Východu, jež zčásti v odkazu helenistické vědy a filosofie, z větší části však na cestách své starobylé moudrosti a učenosti, pokračovaly ve filosofickém a vědeckém díle starověku, po svém mu dávající životnou náplň feudální ideologie. Rozklad helenistické vědecké a filosofické práce byl jen zdánlivý; byly v něm počátky vnitřní přeměny. Jen v Číně

zůstávala starší tradice;²⁷¹ za vlády dynastií Wei (386-549) a T'ang (618-906) nastal tam rozvoj hospodářských a kulturních vymožeností. Záchrana zbytků klasické techniky a teorie připadla zemím, jež byly kdysi pod helenistickým vlivem: Íránu pod Sásánovci (226-637), Indii pod Guptovci (320-480) a Čalukjovci (551-750). Jim po boku stanul v V. a VI. století Chorezm.²⁷² Do Íránu odešli po uzavření athénských škol roku 529 poslední antičtí filosofové a vědci, aby nějaký čas vegetovali na universitě Chosroúa I. Amúširvána (531-579) v Jundišapuru.²⁷³ Írán v sásánovském období, reprezentujícím prvou fázi feudalismu, byl kolébkou dvou ideologicky významných náboženství: zprvu dualistického zoroastrismu či mazdaismu, potom eklektického manicheismu. Učení Máního (216-276) se stalo základem kacířství, obávaného mazdaisty, budhisty i křesťany; původně obsahovalo silnou složku sociální kritiky a utopie, avšak brzo se sformovalo v církev, jež působila až do vítězství islamu. Působilo i na západě jako opisiční hnutí, jež snadno mohlo splývat s lidovým hnutím.²⁷⁴ Pesimistické názory manicheismu obrátil Mazdak (+ 529) v optimismus; zvláště učení o nevyhnutelném vítězství světla nad tmou podněcovalo utlačené masy k třídnímu boji.²⁷⁵ Ideologií pokrokové složky feudálních vrstev Íránu stal se v VIII. století kalám, jehož prvním významným představitelem je kritik věčnosti koránu Vasil ibn Atá. Prvky starořeckého materialismu přinášel do íránské filosofie Abú Bakr Muhammad ibn Zakarijá al-Rází (864-925), jímž začíná slavná filosofie vrcholného období feudalismu;²⁷⁶ tehdy již razil si výbojně cestu islam, ideologie feudální arabské kultury. Jeho zakladatel Muhammád (570/1-632) vyrůstal v době definitivního vypuzení etiopských okupantů z Jemenu a době pokusů Arabů a beduínů z Mekky dostat do ruky aspoň část obchodu s východem; byla to doba ekonomické i duchovní krise v celém arabském světě, doba rozkladu patriarchálně občinového zřízení, zostření vzájemných vztahů mezi usedlými a kočovnými kmeny a růstu třídních protikladů. Toto monotheistické náboženství, hlásající bratrství svých vyznavačů bez rozdílu kmenové příslušnosti, stalo se vhodným ideologickým nástrojem sjednocení arabských kmenů, obnovy jejich obchodu a počátku jejich politické expanse. V státě, řízeném chalífou jako nástupcem Muhammádovým, dochází záhy k ekonomickému rozmachu, rozvoji řemesel, umění a vědy;²⁷⁷ Evropě naskytla se možnost velkých obchodních a později i diplomatických styků, zvláště obchodu s otroky²⁷⁸ a s textiliemi i jemnými kovovými předměty, jenž zejména od počátku IX. století nabyl velkých rozměrů i ve slovanském světě.²⁷⁹ V některých oblastech znamenal arabský výboj nežádoucí útlak. Tak bylo např. v Gruzínsku, zemi s feudálními vztahy již od IV. století, od té doby zároveň zemí křesťanskou, kde ovšem zůstalo i pole pro filosofii. Ta začíná rovněž ve IV. věku; opírala se o antickou kulturu a vychovávala opozici proti křesťanství, k níž patřil např. kritik náboženských dogmat Bakurí. Filosofové VI. století Alet a Partadze pokoušeli se hledat zákonitost společenského života ve snaze po jeho zlepšení. Vývoj gruzínské kultury byl pak podvázan arabským vpádem a obnoven až po vrcholném feudalismu.²⁸⁰ Feudální vztahy uplatňují se od IV. století i v sousední Arménii, jejíž filosofický život začíná již v otrokářském období v I. století. Významným filosofem raného feudalismu v V. století byl Jeznik Kochbeci, jenž ve spise Vyvrácení sekt vylíčil boj své vlasti s Íránem a Byzancí; bojoval proti zoroastrismu, manicheismu i křesťanství. Ideologem feudální šlechty byl v VI. století David Anacht, blízký neoplatonismu a zčásti i materialistickým myšlenkám Aristotelovým. Významným přírodovědcem VII. století byl Ananij Širakači, jenž převzal antickou nauku o čtyřech elementech. Koncem VII. století padla i Arménie do arabského područí a v VIII. století nastal jí vnitřní ideologický boj s protifeudální kacířskou sektou paulikiánů,

potlačenou až na konci IX. věku. Obnova nezávislosti Arménie v X. století vedla k novému rozkvětu, jenž spadá už do období vrcholného feudalismu.²⁸¹ Ázerbájdžán měl feudální vztahy již od III.-IV. století a rovněž podlehl v VII. století Arabům; boj proti okupantům i domácím feudálům vyústil na počátku IX. století v lidové hnutí, vedené Babekem. Rozvoj filosofie začíná tam až po osvobození a novém rozmachu v XI.-XII. století.²⁸² Feudální vztahy u národností střední Asie začínají ve IV. až VI. století; proces byl provázen stálými válkami, zostřováním třídního boje a lidovými povstáními. Koncem V. století pronikl tam mazdakismus, v polovině VIII. století došlo k arabské okupaci, jež podporovala místní feudály proti neustávajícím lidovým hnutím. Povstání, jež vedl řemeslník Hašim ibn Hakím Mukanna v sedmdesátých letech VIII. století, získalo i místní feudály; souviselo též s mazdakismem. Střední Asie, z níž vyšel ve vrcholném feudálním období slavný ibn Sína, mělo již od prvních století letopočtu vynikající hmotnou kulturu a kvetly tam přírodní vědy; velký význam pro vývoj vědeckého myšlení feudalismu v IX. století měl Muhammad ibn Músár al-Chwárizmí, matematik, astronom a geograf, tvůrce algebry.²⁸³

Prvé feudální prvky v Indii vznikaly hluboko v otrokářské společnosti ještě před našim letopočtem; konečné vítězství feudálního výrobního způsobu přineslo pravděpodobně IV.-V. století. Filosofie IV.-X. věku se převážně věnovala komentářům sůter zakladatelů jednotlivých směrů; do té doby spadá i rozšíření idealistických škol budhistických. Nejúplněji byl idealismus první feudální éry vyjádřen v díle bráhmána Šankary. Důležité jsou i pokroky v matematice, v níž vynikli na rozhraní V. a VI. století Áryabhatta, v VI. století Varáhamihira, v VII. století Bráhmagupta a v VIII. Šrídhara, dva největší matematikové indického středověku.²⁸⁴ Mezi VII. a IX. stoletím byly též sanskritem napsány indické "svaté knihy" Tantra. Kolem r. 750 vstoupil do Tibetu budhistický misionář Padma Sambhava a založil zde sektu "rudé barety".²⁸⁵

Otázka počátků čínského feudalismu je sporná; většinou se soudí na čtyři století kolem změny letopočtu. Za dynastie T'ang v VII. století rozšiřuje se systém koupě a prodeje přidělované půdy, v VIII.-IX. století se s rozvojem řemesla objevují cechy. Krise říše koncem IX. století a obnova dynastií Sung (960-1279) patří vrcholnému feudalismu. Počátky feudalismu jsou provázeny filosofickými učením taoismu a konfucianismu, ve IV. století se rozšířil buddhismus, proti němuž vystoupil na rozhraní V. a VI. století materialista Fan Čen (asi 405-507). V období rozkvětu feudalismu v VII.-IX. stol. stal se buddhismus oficiální ideologií; mezi filosofy té doby zaujímá významné místo Chan Jü (768-824), jenž jako konfucianista vystoupil proti buddhismu; spolu se svými přáteli, jako byli básníci Liou Cung-jüan (773-819) a Liou Jü-si (772-842), se přiklání k naivně chápanému materialismu. V XI.-XII. století vzniká tzv. "orthodoxní škola".²⁸⁶ Pro otázku možností styku Číny se západem je důležité, že nomádské kmeny, jež v dobách pro feudalismus rozhodujících přicházely též do Evropy, měly kontakt s Čínou; na počátku IV. století vnikli tam Hunové a pak jiné barbarské kmeny, takže do konce VI. století byla pod cizí nadvládou.²⁸⁷ Lze zjistit i motivy v avarské a staromaďarské industrii, jež upomínají na čínské tvary. I když je třeba odmítnout názory západoněmecké archeologie na vliv Avarů při přijetí feudálních řádů Slovany, zprostředkující role v dílčích detailech je možná. Také arabský element tu jistě sehrál svou roli.

Proti myšlenkovému světu Východu stojí evropská filosofie raného feudalismu jako popelka. Jediný skutečný myslitel doby, Jan Scotus Eriugena (asi 815-877)

se svým pokusem o spojení novoplatonismu s křesťanstvím je rovněž planým idealistou; na druhé straně se v V.-VII. století vyjasňuje pojem papežství, římský synod z r. 769 upravuje papežskou volbu, v VI.-VIII. století se zavádí zpověď.²⁸⁸ Vzdělaní dvořané Karla Velikého promýšlejí otázky misijní praxe a znenáhla se nastupuje cesta k pozdějšímu thomistickému názoru na filosofii jako služku teologie. V době upevňování feudálních řádů v evropské mentalitě, odlišné od myšlenkové hloubky asijských národností, bylo i toto nutným a zákonitým stadiem.

Lze při vši složitosti otázky uzavřít, že vedle rozpadu otrokářského řádu navazuje feudalismus za určitých podmínek i na rozpad prvobytně společenské společnosti; je to možné zvláště tam, kde rozvojem výroby železné industrie je otrokářský způsob výroby zcela překonán. Základem feudalismu bylo zemědělství. Zvláště ní úloha tu připadá i zbožní výrobě.²⁸⁹ Do naturálního vztahu otroků nemohla proniknout, kdežto nyní převádí společenské rozpory feudalismu na společného jmenovatele. Souvislost hospodářské základny a nadstavby se tu jasně projevuje. R. K a l i v o d a upozorňuje např., jak s hlediska otroka nebylo možno vylíčit ideál lidské rovnosti a nebylo tu možno vytvořit předpoklady buržoasní společenské metafysiky; teprve nová ekonomika umožnila změnu v abstraktním vyjadřování.²⁹⁰ Revolučnost změny je tedy ve vyšším způsobu výroby, v zájmu výroby na práci a v proniknutí zbožní výroby do výrobních vztahů. Jeví se tu převratné novum proti způsobu, kterým zbožní výroba fungovala v otrokářském řádu; tam směna, ač byla intenzivnější, nepronikala do vztahu mezi pánem a otrokem a netvořila základ produkce, ve feudalismu zachvacuje celou společenskou strukturu.²⁹¹

Sledujeme-li vývoj raného feudalismu u slovanského a germánského obyvatelstva střední, východní a západní Evropy chronologicky, lze, jak jsme poznali, počítati asi s těmito daty: dobou největšího narůstání feudálních vztahů je tu VII. a VIII. století, kdy zároveň - zvláště prostřednictvím arabským - zintensivňují styky s Asíí; úplné převládnutí feudálních vztahů, dovršené ovšem až na prahu XIII. věku, počíná XI. stoletím.

L I T E R A T U R A *)

- 1 A n g e l o v D., O nekotorych voprosach socialno-ekonomičeskoj istorii Vizantii, Voprosy istorii 1960, 2, 91-103.
- 2 B e r n a l J. D., Věda v dějinách I-II, přel. J. a L. Munkovi, Praha 1960.
- 3 B ö h m J., K otázce o vzniku feudalismu v českých zemích, Český lid 6, Praha 1951, 162-180.
- 4 B r a n k a ě k J., Zur Frühgeschichte der feudalen Staaten auf westslawischem Boden, Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl-Marx-Universität Leipzig, Gesellschafts- und sprachwissenschaftliche Reihe 7, Leipzig 1957/8, 141-161.
- 5 C a h e n Cl., A propos de la discussion sur la féodalité, La Pensée 68, Paris juillet-août 1956, 94-96.
- 6 D a n i l o v a L. V. - P a š u t o V. T., Tovarnoje proizvodstvo na Rusi (do XVII. v.), Voprosy istorii 1954, 1, 117-136.

*) V poznámkách (str. 143-150) se uvádí za jménem autora příslušné pořadové číslo v závorce.

- 7 D o m i n i A., Studie z dějin náboženství, přel. J. Čihák, Praha 1961.
- 8 E n g e l s, F., Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats, M a r x - E n g e l s, Ausgewählte Schriften II, Berlin 1953, 159-304.
- 9 E n g e l s B., Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu, přel. P. Levit a J. Bílý, Praha 1949.
- 10 G i e d y m i n J., Problemy logiczne analizy historycznej, Studia źródłoznawcze (Commentationes) II, Poznań 1958, 1-39.
- 11 G i e y s z t o r A., W sprawie początków trójpolówki w Polsce i w krajach sąsiednich, Prace z dziejów Polski feudalnej ofiarowane R. Grodeckiemu w 70 rocznice urodzin, Warszawa 1960, 71-79.
- 12 G r a u s F., Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské I, Praha 1953.
- 13 G r a u s F., K otázkám metodiky středověkých dějin, Československý časopis historický IV, Praha 1956, 99-115.
- 14 G r a u s F., O vznik feudalismu v českých zemích, Český lid 6, 1951, 282-285.
- 15 G r a u s F., Říše velkomoravská, její postavení v současné Evropě a vnitřní struktura, Konference o Velké Moravě a byzantské misi - Brno-Nitra 1.-4. X. 1963 (referáty), Nitra 1963, 3-74.
- 16 G r e k o v B. D., Kijevskaja Rus, 7. vyd., Leningrad 1953.
- 17 G r e k o v B. D., Kyjevská Rus, přel. J. Svoboda a J. Bečka, Praha 1953.
- 18 G r e k o v B. D., Zápas Rusi o zbudování státu, přel. J. Svoboda, Praha 1949.
- 19 G r o p p R. O., Dialektický materialismus - krátký nástin, přel. P. Petr, Praha 1960.
- 20 G u h r G. - O t t o K. H. - G r ü n e r t H., Die Ur- und Frühgeschichtsforschung im Rahmen der Gesellschaftswissenschaften, Ethnographisch-archäologische Zeitschrift 3, Berlin 1962, 13-58.
- 21 H e n s e l W., Słowiańszczyzna wczesnośredniowieczna, 2 vyd., Warszawa 1956.
- 22 H r u š o v s k ý I., Z minulosti a súčasnosti filozofie, Bratislava 1961.
- 23 J i r á s e k J., Diskuse brněnských historiků o sociálně ekonomických problémech feudalismu, Československý časopis historický III, 1955, 555.
- 24 K a l i v o d a R., Husitská ideologie, Praha 1961.
- 25 K a v k a F., Přehled československých dějin do předhusitské doby, Praha 1955.
- 26 B ě h m J., Kavka F., Přehled československých dějin do předhusitské doby, recense, Památky archeologické XLVII, 1956, 365-367.
- 27 K a v k a F., Přehled dějin Československa v epoše feudalismu I, Praha 1955.
- 28 K a ž d a n A. P., Derevnja i gorod v Vizantii IX-X vv., Moskva 1960.
- 29 H r o c h o v á V., Každan A. P., Derevnja i gorod v Vizantii IX-X vv., Moskva 1960, recense, Československý časopis historický IX, 1961, 404-407.
- 30 K l o f á č J., Materialistické pojetí dějin, 3. vyd., Praha 1962.
- 31 K l o f á č J., O rozporech ve společnosti, Praha 1962.
- 32 K o r o l j u k V. D., Nekotoryje obščije zakonomernosti ranněfeodalnoj istorii vostočnych i zapadnych slavjan, Kratkije soobščeniija Instituta slavjanovedeniija 39, Moskva 1963, 3-20.
- 33 K o s m i n s k i j E. A., Dějiny středověku, přel. A. Šourková - A. Jandera - B. Musil, Praha 1951.
- 34 K u l a W., Problemy i metody historii gospodarczej, Warszawa 1963.
- 35 L e n i n V. I., Gosudarstvo i revoljucija, Leningrad 1951.

- 36 L e n i n V. I., Kdo jsou "přátelé lidu" a jak bojují proti sociálním demokratům?, přel. J. Procházka, Spisy I, Praha 1951.
- 37 L e n i n V. I., Novyje dannyje o zakonach razvitija kapitalizma v zemledelii I, Sočineniija 22, 4. vyd., Leningrad 1948, 1-89.
- 38 L e n i n V. I., Nové údaje o zákonech kapitalismu v zemědělství I, přel. M. Hlaváč, Vývoj kapitalismu v zemědělství, Praha 1952, 249-340.
- 39 L e n i n V. I., Razvitije kapitalizma v Rossii, Sočineniija 3, 4. vyd., 1951.
- 40 L e n i n V. I., Vývoj kapitalismu v Rusku, překlad redigoval L. Zapletal, Spisy 3, Praha 1952.
- 41 Ł o w m i a ń s k i H., Podstawy gospodarcze formowania się państw słowiańskich, Warszawa 1953.
- 42 M a c e k J., O třídním boji za feudalismu, Československý časopis historický V, 1957, 289-301.
- 43 M a c h o v c o v á M. - M a c h o v e c M., Utopie blouznivců a sektářů, Praha 1960.
- 44 M a k a r o v A. D., Istoriko-filosofskoje vvedeniije k kursu "Dialektičeskij i istoričeskij materializm", Moskva 1961.
- 45 M a r x K., Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie (Rohentwurf), 3. vyd., Berlin 1953.
- 46 M a r x K., Kapitál, red. překl. podle T. Šmerala, I, Praha 1954, II, Praha 1955, III-2, Praha 1956,
- 47 M a r x K., Zur Kritik der politischen Ökonomie, 2. lid. vyd., Berlin 1951.
- 48 M a r x K., Ke kritice politické ekonomie, překl., Praha 1951.
- 49 M a r x K. - E n g e l s B., Německá ideologie I, překl. P. Levit, Praha 1952.
- 50 M e j m a n M. N. - S k a z k i n S. D., K voprosu o neposredstvennom perechode k feodalizmu na osnove razloženiija pervobytno-obščinnogo sposoba proizvodstva, Voprosy istorii 1960, 4, 75-99.
- 51 M e j m a n M. N. - S k a z k i n S. D., Ob osnovnom ekonomičeskom zakone feodalnoj formacii, Voprosy istorii 1954, 2, 71-91.
- 52 M ü l l e r - M e r t e n s E., Das Zeitalter der Ottonen, Berlin 1955.
- 53 N a h o d i l O., Vývoj názorů klasiků marxismu-leninismu na otázky dějin prvobytné společnosti, Národopisný věstník českoslovanský XXXII, Praha 1951, 1-22.
- 54 N e j e d l ý Z., Dějiny národa českého I, Praha 1953, II, Praha 1955.
- 55 N e j e d l ý Z., Staré pověsti české jako historický pramen, Praha 1953.
- 56 O s t r o v i t ě a n o v K. V., Nástin ekonomiky předkapitalistických formací, přel. V. Pokorný, Praha 1951.
- 57 P a r a i n Ch., De la société antique à la société féodale, La Pensée 66, mars-avril 1956, 127-145.
- 58 P o k o r a T., Zákonitosti vývoje světových dějin, Literární noviny XII, č. 43, 3, Praha 1963.
- 59 P e č í r k a J. - P e š e k J., Zákonitosti a "výjimky" vývoje světových dějin, Literární noviny XII, č. 50, Praha 1963, 9.
- 60 P o r š n ě v B. F., Vozrastaniije roli narodnych mass v istorii, Voprosy filosofii 1954, 4, 14-28.
- 61 P o r š n ě v B. F., Nástin politické ekonomie feudalismu, přel. M. Steinová a K. Hanuš, Praha 1959.

- 62 R o ž i n V. P., Vvedenije v marksistskuju sociologiju, Leningrad 1962.
- 63 R y b a k o v B. A., Obzor obščich javlenij russkoj istorii IX - serediny XIII veka, Voprosy istorii 1962, 4, 34-37.
- 64 R y b a k o v B. A., Remeslo drevnej Rusi, Moskva 1948.
- 65 S j u z j u m o v M. J. - D a n i l o v a G. M. - T e l e p e n i n M. S. - A n t o n o v a K. A., Ob osnovnom ekonomičeskom zakone feodalnoj formacii, Voprosy istorii 1954, 7, 117-129.
- 66 S o z i n I. V., K voprosu o pričinach perechoda vostočnych slavjan ot pervobytno-obščinnogo stroja k feodalizmu, Voprosy istorii 1957, 6, 102-114.
- 67 T a g l i a f e r r i A., Note sull' economia longobarda degli stanziamenti nordici al primo ducato italiano, Economia e storia, Milano 1962, 425-443.
- 68 T a r n o v s k i j K. N., Predposylki vznikovenija feodalizma u vostočnych slavjan, Voprosy istorii 1954, 4, 77-92.
- 69 T r e t j a k o v P. N., Vostočnoslavjanskije plemena, 2 vyd., Moskva 1953.
- 70 T u i l l i e r A., Aperçu sur la naissance de la féodalité byzantine (IVe-VIe siècles), La Pensée 66, mars-avril 1956, 145-151.
- 71 W e i s k o p f E. Ch., Die Produktionsverhältnisse im alten Orient und in der griechisch-römischen Antike, Berlin 1957.
- 72 W e n s k u s R., Stammesbildung und Verfassung, Köln-Graz 1961.
- 73 Dějiny filosofie I, red. M. A. Dynnik, M. T. Jovčuk, B. M. Kedrov, M. B. Mitin, O. V. Trachtenberg, přel. K. Berka a kolektiv, Praha 1959.
- 74 Istorija kultury drevnej Rusi, domongolskij period, red. N. N. Voronin, M. K. Karger, M. A. Tichanova, I, Moskva-Leningrad 1948, II, Moskva-Leningrad 1951.
- 75 Kratkij očerk istorii filosofii, red. M. T. Jovčuk, T. I. Ojzerman, I. J. Ščipanov, Moskva 1960.
- 76 Narysy starodavňoji istoriji ukrajinskoj RSR, red. S. M. Bibikov, D. I. Blifeld, A. V. Dobrovoľskyj, V. J. Dovženok, P. P. Jefimenko, O. I. Terenožkin, I. G. Šovkopljaj, Kyjiv 1957.
- 77 Obsuždenije voprosa o genezise feodalizma v Rossii i o vznikovenii drevnerusskogo gosudarstva, Voprosy istorii 1956, 3, 202-205.
- 78 Po sledam drevnich kultur - Drevnjaja Rus, red. G. B. Fedorov a A. I. Kanter, Moskva 1953.
- 79 Politická ekonomie - učebnice, přel. J. Fingl a kolektiv, 3 vyd., Praha 1960.
- 80 Přehled československých dějin I - do roku 1948 (maketa), Praha 1958.
- 81 Základy marxistické filosofie, red. F. V. Konstantinov, přel. J. Šimánek a kolektiv, Praha 1961.

P O Z N Á M K Y

- 1 B ö h m J., (3), 162-180.
- 2 G r a u s F., (14), 283.
- 3 L e n i n V. I., (39), 158, 159; (40), 184, 185.
- 4 M e j m a n M. N. - S k a z k i n S. D., (50), 98.
- 5 L e n i n V. I., (37), 13, 21, 87; (38), 258, 266, 338.
- 6 L e n i n V. I., (37), 87.
- 7 Obsuždenije voprosa o genezise feodalizma (77), 202-205.

- 8 Sozin I. V., (66), 102-114.
- 9 Mejman M. N. - Skazkin S. D., (50), 71-91.
- 10 Rybakov B. A., (63), 34-57.
- 11 Koroljuk V. D., (32), 3-20.
- 12 Graus F., (15), 7, 8.
- 13 Giedymin J., (10), 17, 18.
- 14 Pokora T., (58), 3.
- 15 Pečírka J. - Pešek J., (59), 9.
- 16 Marx K., (47), 14.
- 17 Marx K., (45), 375-413.
- 18 Kalivoda R., (24), 119.
- 19 Nahodil O., (53), 1-22.
- 20 Weiskopf E. Ch., (71), 12-38.
- 21 Kalivoda R., (24), 23.
- 22 Marx K., (45), 398-403.
- 23 Tamtéž, 398.
- 24 Tamtéž, 399.
- 25 Tamtéž, 400.
- 26 Tamtéž, 401.
- 27 Tamtéž, 402, 403.
- 28 Engels F., (8), 266-285; (9), 122-141.
- 29 Koroljuk V. D., (32), 15; Kavka F., (25), 39, 40; Nejedlý Z., (54), I, 427 aj.
- 30 Lenin V. I., (36), 205; Graus F., (13), 111.
- 31 Marx K., (46), III-2, 338.
- 32 Poršněv B. F., (61), 50, pozn. 2.
- 33 Politická ekonomie (79), 37.
- 34 Tarnovskij K. N., (68), 84, 85.
- 35 Parain Ch., (57), 134.
- 36 Politická ekonomie (79), 36.
- 37 Ostroviťanov K. V., (56), 109.
- 38 Lenin V. I., (39), 158; (40), 185.
- 39 Dějiny filosofie (73), I, 149; Kratkij očerk (75), 83.
- 40 Lenin V. I., (39), 169; (40), 197; viz Kula W., (34), 192.
- 41 Politická ekonomie (79), 45.
- 42 Poršněv B. F., (62), 15; Gieysztor A., (11), 109-114; Łowmiański H., (41), 167; Tarnovskij K. N., (68), 80.
- 43 Tarnovskij K. N., (68), 87.
- 44 Kavka F., (25), 49.
- 45 Gieysztor A., (11), 71-79.
- 46 Graus F., (12), 118, 119.
- 47 Marx K., (46), I, 441; Graus F., (12), 134, 135.
- 48 Engels F., (8), 287, 290; (9), 143, 146; Marx K. - Engels F., (49), 78.
- 49 Danilova L. V. - Pašuto V. T., (6), 120.
- 50 Marx K., (46), I, 95; Ostroviťanov K. V., (56), 119; Poršněv B. F., (61), 95, 96; Kalivoda R., (24), 18; Makarov A. D., (44), 82; Hrusovský I., (22), 41; Istorija (74), I, 326; Łowmiański H., (41), 217.

- 51 Marx K., (46), III-2, 181.
- 52 Poršněv B. F., (61), 16; Hensel W., (21), 303; Grekov B. D., (18), 45.
- 53 Poršněv B. F., (60), 15.
- 54 Marx K., (46), I, 737.
- 55 Graus F., (12), 127; Hensel W., (21), 12, 13; Łowmiański H., (41), 96, 97; Brankač J., (4), 145; Müller-Mertens E., (52), 11.
- 56 Marx K., (46), III-2, 181, 337-350; Poršněv B. F., (61), 25, 99; Ostrovitanov K. V., (56), 115; Politická ekonomie (79), 39, 40.
- 57 Ostrovitanov K. V., (56), 109.
- 58 Engels B., (8), 283; (9), 139.
- 59 Marx K., (46), III-2, 338; (47), 240; Poršněv B. F., (61), 71-73.
- 60 Parrain Ch., (57), 134.
- 61 Základy marxistické filosofie (81), 454.
- 62 Ostrovitanov K. V., (56), 116.
- 63 Engels B., (8), 279, 280; (9), 136.
- 64 Ostrovitanov K. V., (56), 111, 112; Łowmiański H., (41), 112; Graus F., (12), 167, 168; Brankač J., (4), 148; Kavka F., (27), 63.
- 65 Marx K., (46), III-2, 145, 146.
- 66 Graus F., (12), 167, 168.
- 67 Hrušovský I., (22), 41.
- 68 Mejman M. N. - Skazkin S. D., (51), 71-91.
- 69 Sjužumov M. J., (65), 117-122.
- 70 Tamtéž, 122-124.
- 71 Tamtéž, 124, 125.
- 72 Tamtéž, 125-129.
- 73 Poršněv B. F., (61), 54; Politická ekonomie (79), 41.
- 74 Základy marxistické filosofie (81), 524, 525.
- 75 Macek, J., (42), 301.
- 76 Poršněv B. F., (61), 29, 30.
- 77 Rožin V. P., (62), 50.
- 78 Poršněv B. F., (61), 192.
- 79 Poršněv B. F., (60), 15.
- 80 Lenin V. I., (36), 149.
- 81 Macek, J., (42), 300, 301.
- 82 Klofáč J., (30), 293; (31), 59.
- 83 Poršněv B. F., (60), 17.
- 84 Tamtéž, 18.
- 85 Hrušovský I., (22), 43.
- 86 Klofáč J., (31), 156.
- 87 Graus F., (13), 106, na podkladě dopisu B. Engelse k. Schmidtovi z 27. X. 1890.
- 88 Klofáč J., (30), 257.
- 89 Engels F., (8), 253, 296, 298; (9), 168, 152-154; Lenin V. I., (35), 7-9, 11-15; Základy marxistické filosofie (81), 521-523.
- 90 Základy marxistické filosofie (81), 298-300, 518.
- 91 Poršněv B. F., (60), 15.

- 92 Lenin V. I., (39), 185; Poršněv B. F., (61), 35.
93 Danilova L. V. - Pašuto V. T., (6), 119.
94 Lenin V. I., (39), 285, 286; (40), 324, 325; Hensel W., (21), 146.
95 Rybakov B. A., (64), 118, 119, 431-433; Hensel W., (21), 147;
Ostrovitanov K. V., (56), 109; Poršněv B. F., (61), 81,
82.
96 Hensel W., (21), 148.
97 Łowmiański H., (41), 180.
98 Tamtéž 215.
99 Ostrovitanov K. V., (56), 124.
100 Danilova L. V. - Pašuto V. T., (6), 121.
101 Graus F., (13), 113.
102 Grekov B. D., (16), 110; (17), 105, 106.
103 Srv. Graus F., (13), 105.
104 Marx K., (45), 922.
105 Kalivoda R., (24), 25.
106 Marx K., (46), I, 160; (47), 160; (48), 120.
107 Marx K., (46), III-2, 444.
108 Marx K., (47), 111; (48), 83.
109 Cahen Cl., (5), 96.
110 Tamtéž, 95.
111 Łowmiański H., (41), 218.
112 Marx K., (46), I, 162, 163; (47), 142; (48), 107; Poršněv B. F.,
(61), 115-117, 119.
113 Poršněv B. F., (61), 119.
114 Kula W., (34), 598.
115 Poršněv B. F., (61), 124.
116 Ostrovitanov K. V., (56), 114.
117 Kalivoda R., (24), 18.
118 Tamtéž, 25.
119 Základy marxistické filosofie (81), 311-327; Groppe R. O., (19), 58.
120 Jirásek J., (23), 555.
121 Guhr G. - Otto K. H. - Grünert H., (20), 54.
122 Tamtéž, 54.
123 Kavka, F., (25), 37.
124 Marx K., (46), I, 199, podtrhl K. Marx.
125 Marx K. - Engels B., (49), 77.
126 Ostrovitanov K. V., (56), 109.
127 Poršněv B. F., (61), 15.
128 Ostrovitanov K. V., (56), 120.
129 Bernal J. D., (2), I, 188.
130 Grekov B. D., (16), 80; (17), 76; Engels F., (8), 206; (9), 59.
131 Graus F., (12), 139.
132 Tamtéž, 138.
133 Treťjakov P. N., (69), 238-251; Hensel W., (21), 302.
134 Łowmiański H., (41), 103; Brankač J., (4), 147.
135 Grekov B. D., (16), 78, 79; (17), 75.
136 Nejedlý Z., (54), I, 251.
137 Nejedlý Z., (55), 14, 18-20, 25, 35, 41.

- 138 K a v k a F., (25), 367; srv. B ō h m J., (26), 37.
- 139 N e j e d l ý Z., (54) II, 177.
- 140 E n g e l s F., (8), 284; (9), 140.
- 141 E n g e l s F., (8), 275; (9), 131.
- 142 E n g e l s F., (8), 266, 267; (9), 122.
- 143 Politická ekonomie (79), 37.
- 144 H r u š o v s k ý I., (22), 40.
- 145 E n g e l s F., (8), 281; (9), 137.
- 146 W e n s k u s R., (72), 305-311, 531-533.
- 147 K o s m i n s k i j E. A., (33), 9.
- 148 Tamtéž, 7.
- 149 E n g e l s F., (8), 282; (9), 138.
- 150 K o s m i n s k i j E. A., (33), 4.
- 151 E n g e l s F., (8), 282; (9), 138.
- 152 H r u š o v s k ý I., (22), 40.
- 153 W e n s k u s R., (72), 515.
- 154 T a g l i a f e r r i A., (67), 425.
- 155 Tamtéž, 429.
- 156 Tamtéž, 431.
- 157 Tamtéž, 435.
- 158 Tamtéž, 440.
- 159 Tamtéž, 441.
- 160 G r a u s F., (12), 141, 142.
- 161 E n g e l s F., (8), 264; (9), 119.
- 162 k o s m i n s k i j E. A., (33), 24.
- 163 Tamtéž, 4.
- 164 H r o c h o v á V., (29), 405.
- 165 G r e k o v B. D., (16), 73-96; (17), 69-91.
- 166 G r e k o v B. D., (18), 19.
- 167 T a r n o v s k i j K. N., (68), 89.
- 168 M a r x K., (47), 27, pozn. 4.
- 169 W e n s k u s R., (72), 300-305.
- 170 P o s l e d a m d r e v n i c h k u l t u r (78), 18-27.
- 171 G r e k o v B. D., (16), 81, 83; (17), 77, 79.
- 172 G r e k o v B. D., (16), 95; (17), 90.
- 173 P o r š n ě v B. F., (61), 42, 43.
- 174 R y b a k o v B. A., (63), 484.
- 175 Srv. G r a u s F., (12), 141.
- 176 O s t r o v i t a n o v K. V., (56), 110, 111.
- 177 K o s m i n s k i j E. A., (33), 16-18.
- 178 K u l a W., (34), 605.
- 179 B r a n k a č k J., (4), 151; M ü l l e r - M e r t e n s E., (52), 7-11.
- 180 K o s m i n s k i j E. A., (33), 22-24.
- 181 P o r š n ě v B. F., (61), 62, 63.
- 182 D o v r š e n í m f e u d a l i s a c e b y z a n t s k é ř í š e z a h ý v á s e V. H r o c h o v á: Základní problémy studia byzantských dějin, ČČH XII, 1964, 153-170, kde je shrnuta důležitá literatura tohoto problému. Práce vyšla již zatisku tohoto článku; otázek počátků feudalismu Byzance se dotýká jen okrajově.
- 183 A n g e l o v D., (1), 92.

- 184 Tamtéž, 94.
185 Tamtéž, 94, 95.
186 Tamtéž, 95.
187 T u i l i e r A., (70), 145.
188 Tamtéž, 146.
189 Tamtéž, 147, 148.
190 Tamtéž, 148.
191 Tamtéž, 149.
192 Tamtéž, 150.
193 Tamtéž, 151.
194 A n g e l o v D., (1), 98.
195 K a ž d a n A. P., (28), 21-23.
196 Tamtéž, 41.
197 Tamtéž, 55.
198 Tamtéž, 63, 68.
199 Tamtéž, 70.
200 Tamtéž, 75.
201 Tamtéž, 56.
202 Tamtéž, 78.
203 Tamtéž, 78.
204 Tamtéž, 86.
205 Tamtéž, 137.
206 H r o c h o v á V., (29), 407.
207 G r e k o v B. D., (18), 23.
208 Dějiny filosofie (73), 204, 205; Kratkij očerk (75), 95.
209 Narisy starodavnoj istoriji (76), 368-373.
210 K o r o l j u k V. D., (32), 14.
211 Ł o w m i a ń s k i H., (41), 10, 11; B r a n k a č k J., (4), 141.
212 T a r n o v s k i j K. N., (68), 87, 88.
213 Istorija kultury drevnej Rusi (74), II, 7.
214 T a r n o v s k i j K. N., (68), 87.
215 Ł o w m i a ń s k i H., (41), 181.
216 P o s l e d a m (78), 33.
217 Istorija kultury drevnej Rusi (74), I, 11.
218 G r e k o v B. D., (18), 70.
219 Obsuždenie (77), 205; B r a n k a č k J., (4), 151.
220 Istorija kultury drevnej Rusi (74), I, 10.
221 Istorija kultury drevnej Rusi (74), II, 11.
222 R y b a k o v B. A., (64), 38, 39, 85-88, 118, 122-129, 206; S o z i n I. V., (66), 106-108.
223 S o z i n I. V., (66), 108.
224 Tamtéž, 114.
225 Narisy (76), 349; P o s l e d a m (78), 29.
226 P o s l e d a m (78), 31.
227 Istorija (74), I, 9.
228 Narisy (76), 351.
229 Narisy (76), 348; K o r o l j u k V. D., (32), 17.
230 G r e k o v B. D., (18), 33.
231 Narisy (76), 354-359; P o s l e d a m (78), 32.
232 S o z i n I. V., (66), 109-111; T r e t j a k o v P. N., (69), 291.

- 233 S o z i n I. V., (66), 111; Istorija (74), I, 162, 165, 315, 350.
234 R y b a k o v B. A. (63), 35, 36.
235 Ł o w m i a ń s k i H., (41), 109; B r a n k a ě k J., (4), 147.
236 Přehled československých dějin (80), 36.
237 Tamtéž, 38.
238 Tamtéž, 40.
239 Tamtéž, 43.
240 Tamtéž, 44.
241 Tamtéž, 45.
242 Tamtéž, 46.
243 Tamtéž, 48.
244 Tamtéž, 49.
245 Tamtéž, 52.
246 G r a u s F., (12), 128-133.
247 B r a n k a ě k J., (4), 146.
248 G r a u s F., (12), 188-213.
249 G r a u s F., (12), 130; B r a n k a ě k J., (4), 147.
250 G r a u s F., (12), 159-187.
251 Ł o w m i a ń s k i H., (41), 116; B r a n k a ě k J., (4), 148.
252 G r a u s F., (12), 159, 160; Ł o w m i a ń s k i H., (41), 111, 112;
B r a n k a ě k J., (4), 148.
253 G r e k o v B. D., (16), 111, 112; (17), 107, 108.
254 G r a u s F., (15), 143-146.
255 G r a u s F., (12), 146.
256 K a v k a F., (27), 66.
257 Ł o w m i a ń s k i H., (41), 120, 121; B r a n k a ě k J., (4), 147.
258 B r a n k a ě k J., (4), 153.
259 Tamtéž, 152, 153.
260 Ł o w m i a ń s k i H., (41), 247.
261 Ł o w m i a ń s k i H., (41), 111, 112; B r a n k a ě k J., (4), 148.
262 B r a n k a ě k J., (41), 148.
263 Tamtéž, 150.
264 Tamtéž, 147.
265 Tamtéž, 147.
266 Tamtéž, 146.
267 Tamtéž, 152.
268 Ł o w m i a ń s k i H., (41), 225.
269 Tamtéž, 192.
270 K o r o l j u k V. D., (32), 18.
271 B e r n a l J. D., (2), I, 188.
272 Tamtéž, 190.
273 Tamtéž, 196.
274 M a c h o v o o v á M. - M a c h o v e c M., (43), 187-189; Dějiny filo-
sofie (73), 185; Kratkij očerk (75), 97; B e r n a l J. D., (2), I, 203.
275 Dějiny filosofie (73), 185; 186; Kratkij očerk (73), 97.
276 Dějiny filosofie (73), 187-189; Kratkij očerk (75), 98, 99.
277 Dějiny filosofie (73), 192-198; Kratkij očerk (75), 99; D o n i n i A.,
(7), 229, 230; B e r n a l J. D., (2, I), 189, 203-207.
278 C a h e n Cl., (5), 95.
279 Ł o w m i a ń s k i H., (41), 219.

- 280 Dějiny filosofie (73), 219, 220; Kratkij očerk (75), 104, 105.
281 Dějiny filosofie (73), 222-224; Kratkij očerk (75), 103, 104.
282 Dějiny filosofie (73), 215; Kratkij očerk (75), 102.
283 Dějiny filosofie (73), 207, 208; Kratkij očerk (75), 106.
284 Dějiny filosofie (73), 160-166; Kratkij očerk (75), 91.
285 D o n i n i A., (7), 223.
286 Dějiny filosofie (73), 140-156; Kratkij očerk (75), 91, 92; K o s m i n -
s k i j E. A., (33), 56, 57.
287 Kratkij očerk (75), 85.
288 Dějiny filosofie (73), 244; Kratkij očerk (75), 110, 111; D o n i n i A.,
(7), 245-247.
289 D a n i l o v a L. V. - P a š u t o V. T., (6), 117-119.
290 K a l i v o d a R., (24), 84.
291 M a r x K., (45), 916; K a l i v o d a R., (24), 36.

ZUR FRAGE VOM ANFANG DES FEUDALISMUS IN EUROPA

RUDOLF TUREK

In einer Übersicht der jetzigen Problematik macht der Verfasser auf die Schwierigkeiten der richtigen Definition des Feudalismus aufmerksam; er hebt besonders die sowjetischen und französischen Diskussionen der letzten Zeit hervor, dann den skeptischen Standpunkt F. G r a u s' und den Beitrag J. G i e d y m i n s aus dem Gebiete der Logik. Die von T. P o k o r a begonnene Diskussion über die sog. asiatische Produktionsweise macht zwar mit Recht auf die Wichtigkeit des "Rohentwurfs" von K. M a r x für die Forschung aufmerksam, aber in diesem Werke gibt es doch wenig Material für die Hypothesen T. P o k o r a s; eher findet man dort wichtiges Material für die Erklärung, warum es in der antiken Gesellschaft keine Möglichkeit gab für die Entwicklung des Kapitalismus, worauf schon R. K a l i v o d a hingewiesen hatte.

Die Entstehung des Feudalismus war in verschiedenen Milieus auf Grund der beiden vorhergehenden Formationen möglich; der Autor erwähnt die europäischen (colonatus) sowie die chinesischen Wurzel desselben und, indem er an die Werke von B. F. P o r š n e v, K. N. T a r n o v s k i j, H. Ľ o w m i a ň s k i und F. G r a u s anknüpft, betont er besonders die Wichtigkeit der Produktionskräfte. Massgebend war vor allem die allgemeine Benützung der eisernen Landwirtschaftsgeräte, später die Differenzierung des Handwerks. Das Gesetz der Negation von Negation machte sich da gültig; für den Unterschied zwischen den Formationen hat schon K. M a r x mit Recht als massgebend das bezeichnet, w i e und nicht w a s gemacht wird. Auf Grund der methodischen Richtlinien der Klassiker sowie der bisherigen Entdeckungen und Diskussionen verfolgt der Verfasser in kurzer Übersicht die Entwicklung vom VI. bis XI. Jh. in Westeuropa, Byzanz und in der slawischen Welt; dabei macht er auch auf die Verbindungen mit Asien aufmerksam und betont auch die ideologische Wichtigkeit der asiatischen philosophischen Systeme. Die Anfänge der frühfeudalen Verhältnisse kann man in Europa im VII.-VIII. Jh. feststellen; der Weg zum vollen Feudalismus beginnt da im XI. Jh., die Vollendung dieses Prozesses findet am Anfang des XIII. Jh. statt.

Deutsch vom Verfasser

SLOVANSKÉ NÁLEZY Z VÝSKUMU VALU NA HRADISKU V ZEMPLÍNE

BLAŽEJ BENADIK

Východné Slovensko je tou časťou nášho územia, ktorá z hľadiska výskumu začiatkov slovanského osídlenia a neskoršieho vzniku slovenskej národnosti ostáva svojimi archeologickými prameňmi málopravdou a nedostatočne preskúmanou oblasťou. Zreteľný kontrast v štúdiu slovanskej minulosti medzi východným a západným územím Slovenska vystupuje do popredia tým viac dnes, keď náš záujem o otázky vzniku prvého slovanského štátneho útvaru - Veľkomoravskej ríše - bol podnietený 1100. výročím príchodu Cyrila a Metoda na Moravu. Zvláštnu pozornosť zasluhuje si v tejto súvislosti územie katastra obce Zemplín v povodí Bodrogu, na ktoré chceme upozorniť.

Už po prečítaní práce Š. J a n š á k a z roku 1935¹ mohol čitateľ dospieť k názoru, že obec Zemplín z hľadiska pravekého a včasnohistorického osídlenia je jednou z dôležitých lokalít, ktoré sa významnou mierou podieľali na dejinnom stvárňovaní východného Slovenska na začiatku novej éry, t. j. v neskorolátenskom období, ako aj neskoršie v dobe slovanského osídlenia. Na svoju dobu je stať Š. J a n š á k a o výsledkoch prieskumu katastra obce Zemplín veľmi výstižná a ani dnes nestratila veľa na svojom význame. Naproti tomu skromná, ba možno povedať zväčša len zberateľská archeologická činnosť za prvej republiky neprispela ničím k prehĺbeniu J a n š á k o v ý c h poznatkov, a tak ostal Zemplín až do posledných rokov skoro zabudnutou archeologickou lokalitou. Až prieskum bývalého pracovníka Archeologického ústavu SAV v Nitre K. A n d e l a,² uskutočnený roku 1953 v katastri obce Zemplín a v jeho okolí, dal podnet k terajšiemu, už niekoľko-ročnému systematickému výskumu tejto lokality. Mimoriadnu pozornosť vzbudili vtedy okrem iných nálezy neskorolátenskej maľovanej keramiky, považovanej všeobecne za produkt keltských opíd, ktorú našiel K. A n d e l v bezprostrednej blízkosti zemplínskeho hradiska a v jeho širšom okolí, nevynímajúc susedné obce Ladmovce a Cejkov.

Výskum v Zemplíne začal sa roku 1955 a bol upriamený na zistenie predpokladaného keltského opida. Popri výskume neskorolátenského otvoreného sídliska v okolí hradiska preskúmal sa tu v rokoch 1958-1962 dovtedy neznámy druh mohylníka z neskorej doby laténskej a z doby rímskej, objavený na západnom svahu nad obcou. Až roku 1962 sa pristúpilo k výskumu samotného valu zemplínskeho hradiska, aby sa preverilo jeho podložie a predpokladaná prvá fáza opevnenia z neskorolátenského obdobia. O výskume v Zemplíne boli od roku 1955 doteraz uverejnené len niektoré stručné predbežné zprávy;³ obsiahlejšie zhodnotenie sa pripravuje.

Ako ukazuje plán v práci Š. J a n š á k a,⁴ nepredstavuje hradisko v Zemplíne svojou rozlohou väčšie mocenské alebo hospodárske centrum, ale skôr strategický oporný bod. Podľa posledných meraní, ktorých výsledky sa takmer nelíšia od údajov Š. J a n š á k a, je oválna plocha hradiska po vrchol valu 240 m dlhá a 150 m

široká. Je obkolesená jedným, doteraz dobre zachovalým prstencom valu, navrhneného na niektorých miestach až do výšky 14-15 m od pôvodného podlažia. Na západnej strane hraničí val s terajšou obcou Zemplín a jeho podlažie tvorí svah, mierne sa zdvíhajúci smerom na východ, kde vyúsťuje na skalnatej terase, vyvýšenej približne 20 m nad bývalé koryto Bodrogu. V tejto časti je násyp valu nižší než na západnej, s obcou hraničiacej strane.

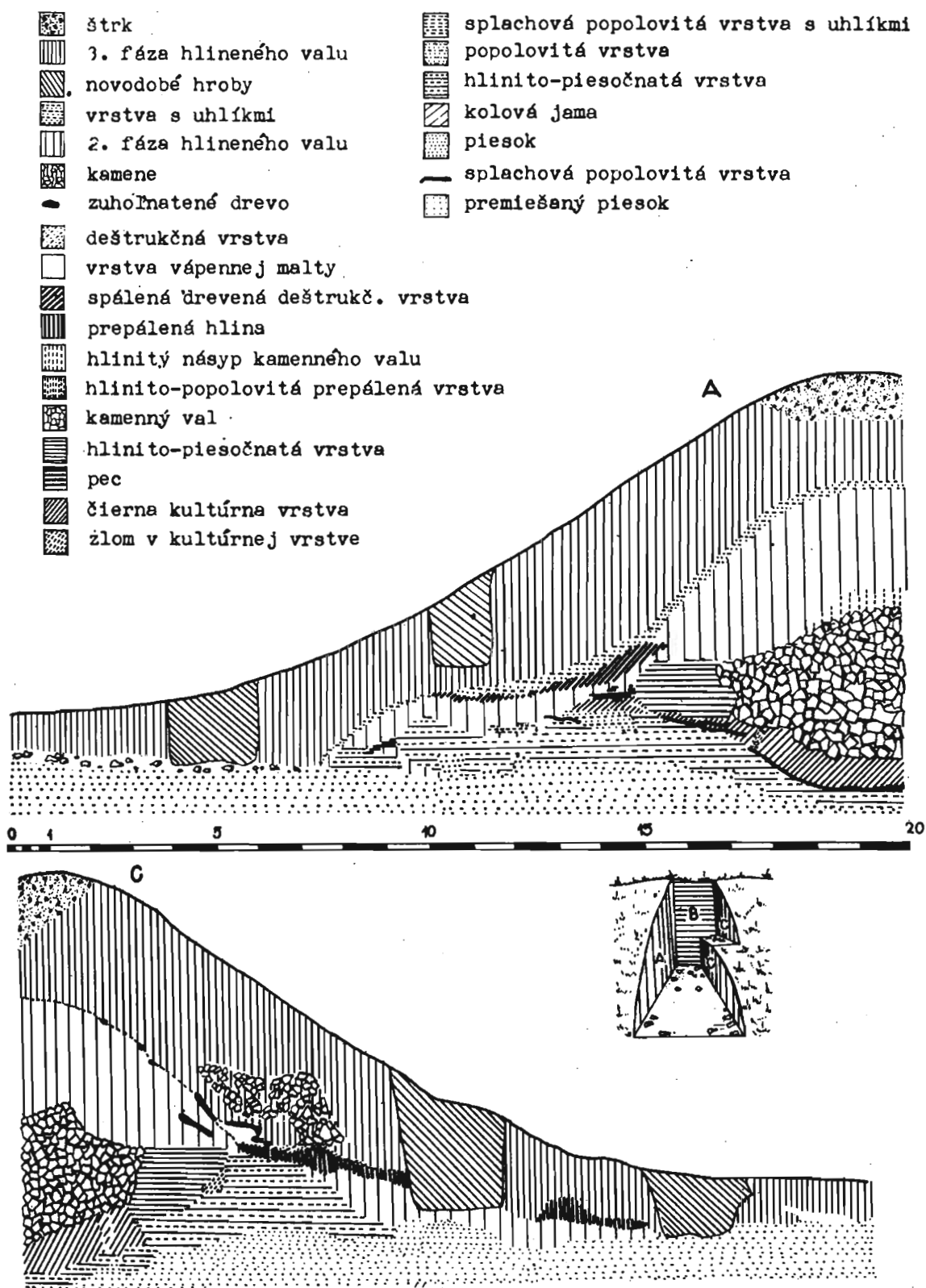
Rozloha a vonkajšia podoba zemplínskeho hradiska vylučuje do určitej miery existenciu slovanského hradiska v pravom slova zmysle (t. j. hradiska s významom mocenského a hospodárskeho centra), ako aj existenciu keltského opida, aké vo všeobecnosti máme na mysli. Dobrá zachovalosť valu s jeho strechovite zahrotenou korunou dosvedčuje skôr dielo stredovekého, teda historického pôvodu, súběžné s historickým hradom - sídlom niekdajšej Zemplínskej župy, než keltské alebo staroslovanské opevnenie. Naproti tomu hustá a rozsiahla sieť laténskych sídliskových objektov v okolí hradiska a možno povedať v celom katastri obce, ako aj bežný výskyt maľovanej keramiky, drobných kovových predmetov (spony, dláta, ostrohy, keltské mince⁵) svedčia o tom, že významná a strategicky dôležitá poloha, na ktorej sa nachádza zemplínske hradisko, nemohla ostať bez povšimnutia v dobe neskorolátenskeho osídlenia.

Rez valom, upriamený na zistenie laténskeho opevneného sídliska, uskutočnil sa roku 1962, a to v severozápadnom cípe hradiska, kde sa násyp valu najlepšie zachoval a kde jeho predpolie na vnútornej strane nebolo vážnejšie zasiahnuté terajším gréckokatolíckym cintorínom. Voľbu miesta výskumu podmieňovala aj skutočnosť, že na vonkajšej strane bola táto časť valu niekdajšou exploataciou kameňa značne porušená a obnažená, čo umožňovalo konfrontáciu zistených vrstiev valu s výsledkami dosiahnutými sondou. Rez valom z jeho vnútornej strany nebol totiž úplný a obmedzoval sa na sondu, vedenú do stredu najvyššieho násypu. Celkový rez valom, ktorého násyp presahoval v týchto miestach výšku 10 m, vyžadoval by si mimoriadne bezpečnostné opatrenia a náročné mechanizačné prostriedky na odstraňovanie zeminy.

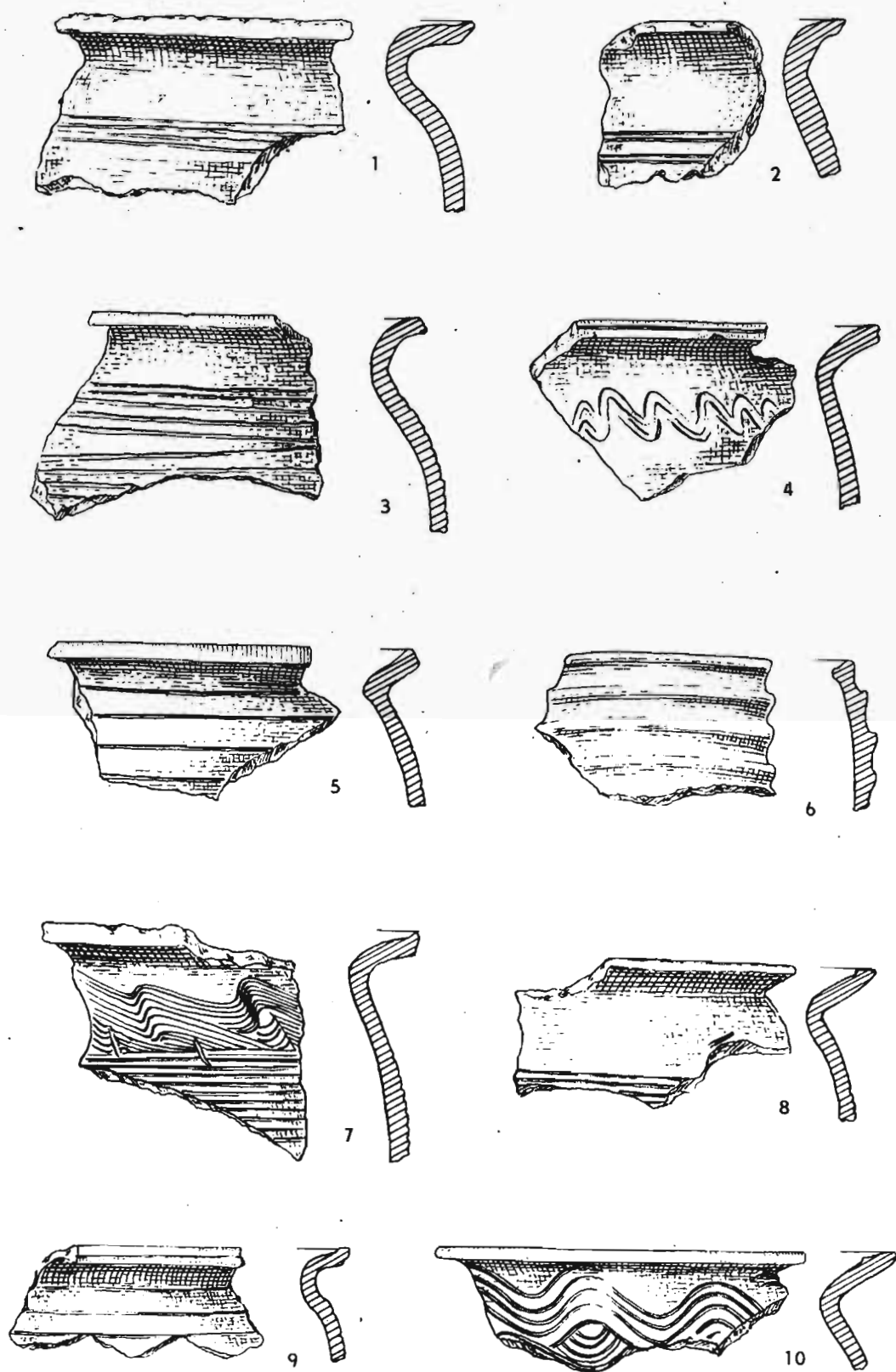
Sonda naprieč valom bola 5 m široká (v hĺbke 7 m od povrchu zúžená na 3 m), 40 m dlhá a rozdelená na štyri sektory po 10 m, pričom sektory 1 a 1a sa nachádzali v predpolí valu a sektory 2 a 3 tvorila polovičná šírka valového násypu pri jeho podlaží. Výška profilu valu od podlažia k najvyššiemu vrcholu násypu dosiahla 10,40 m a zachycovala všetky stavebné fázy valu. Dno sondy, spočívajúce na pôvodnom podlaží valu, prevyšovalo len o niekoľko metrov terajšiu úroveň podhradia a niekdajšieho pravého brehu Bodrogu. Poukazoval na to aj piesočný náplav v podlaží valu, ktorého výška narastala v smere terénu klesajúceho k starému toku Bodrogu. Piesočná vrstva spočívala na skalnatom útvare, ktorého stvárnenie Š. J a n š á k pokladá za dôsledok vulkanickej činnosti; táto sonda čiastočne koriguje jeho údaj, že pôvodný prístup na ostroh bol strmý a ťažko prístupný.⁶

Profil valu odhalil tri výrazné stavebné fázy (obr. 1):

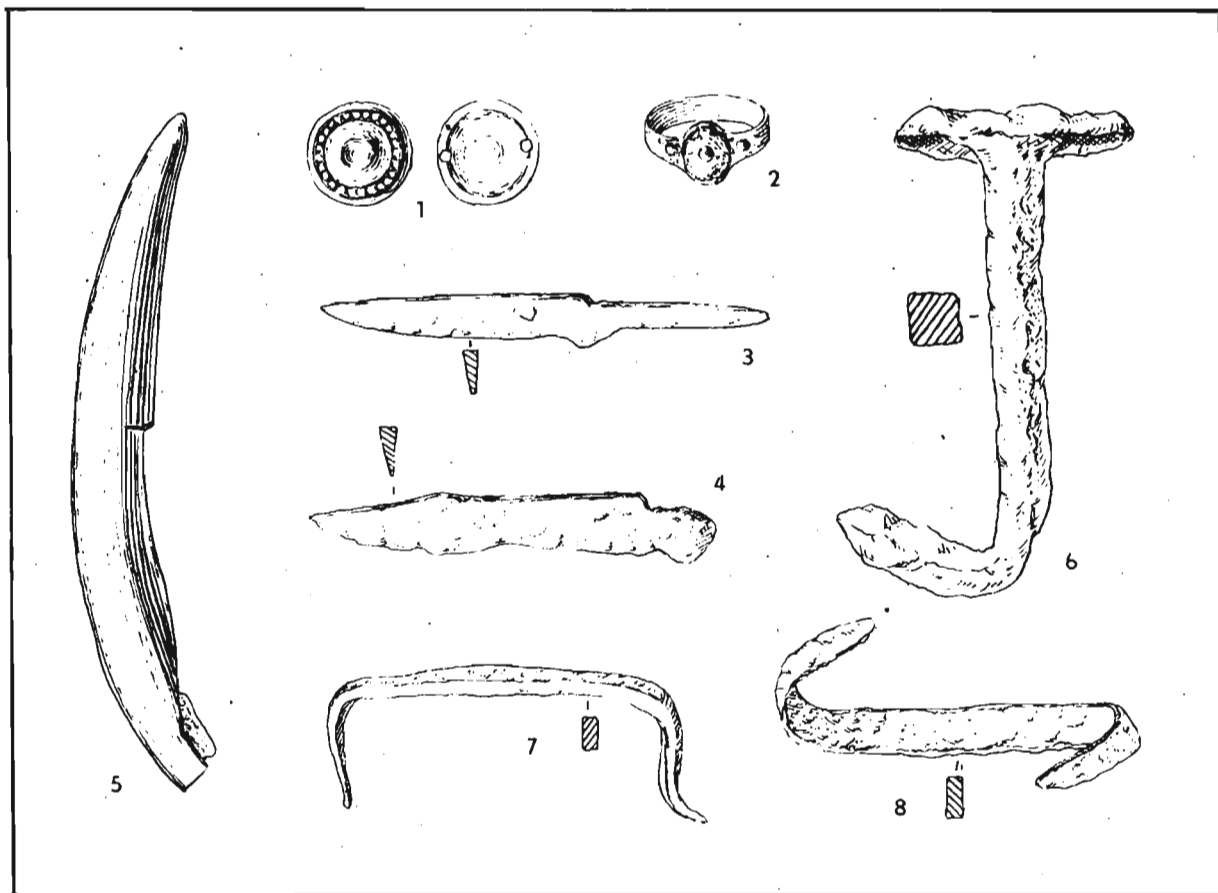
1. Kamenný val z voľne kladených a navzájom hlinou viazaných kameňov, uložený na predkeltskej kultúrnej vrstve. Na jeho vrchole nachádzala sa mocná spálená vrstva s kultúrnymi pozostatkami laténskeho charakteru: črepmi keramiky (často maľovanej), zvyškami mazanice zo stien sídliskových objektov, časťami okrúhlych kamenných žarnovov, zvieracími kosťami atď. Ojedinele vyskytla sa medzi kameňmi valového telesa laténska bronzová spona spojennej konštrukcie. V spálenej vrstve pokrývajúcej vrchol kamenného valu zistili sa stopy po koloch, ktoré azda patrili palisádovému opevneniu. Tento val pripisujeme predbežne dobe laténskej, tzv. keltsko-dáckemu horizontu.

Obr. 1. Zemplín. Polovičný rez valom hradiska.

Obr. 2. Zemplín. Slovanská keramika z valu hradiska.

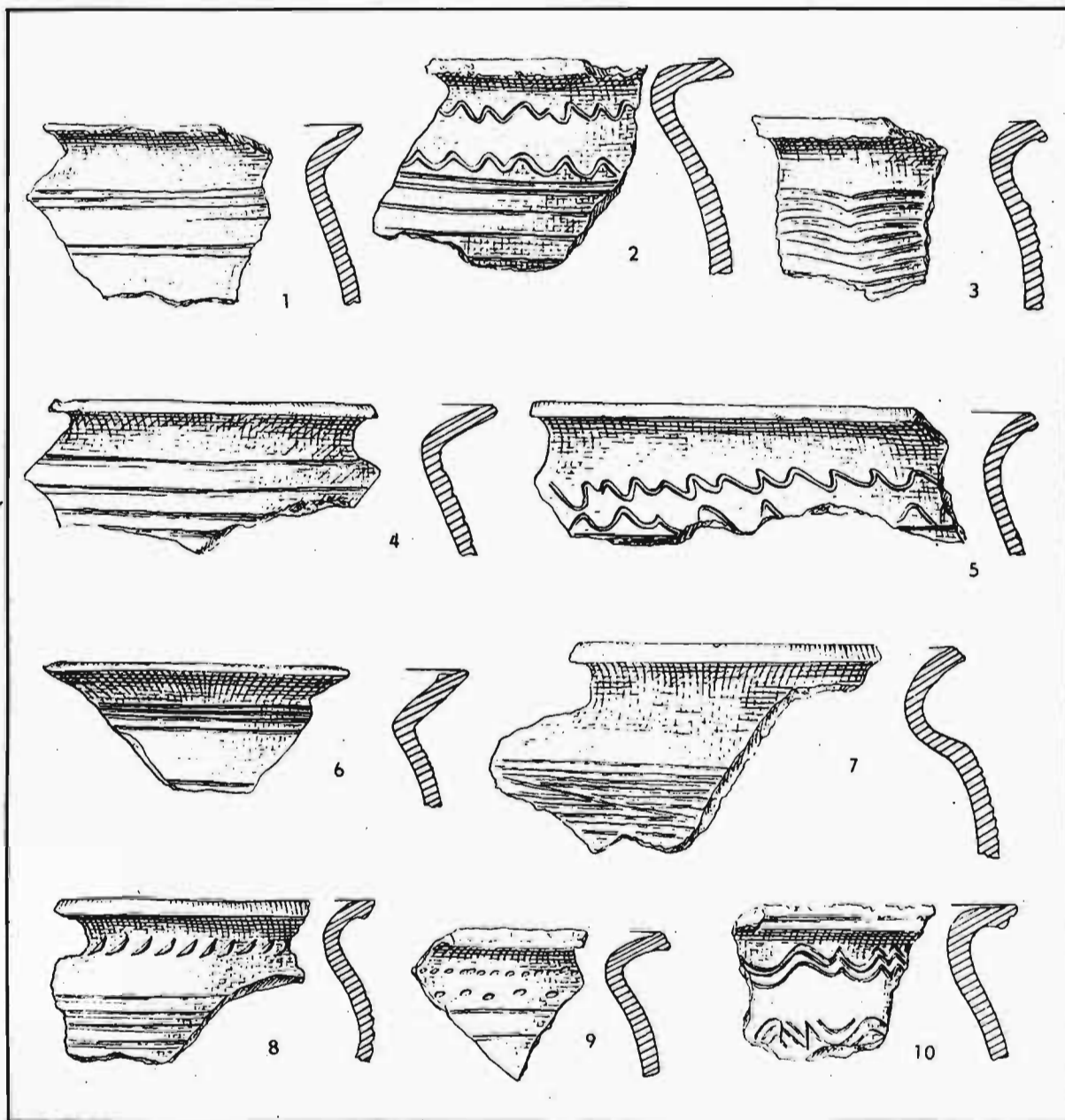

Obr. 3. Zemplín. Drobné predmety z valu hradiska. 1 - pozlátená bronzová falérka; 2 - bronzový doštičkový prsteň; 3, 4 - železné nožíky; 5 - kostený predmet; železný kliniec; 7, 8 - železné kramličky.

2. Hlinený násyp valu s drevenou konštrukciou, ktorý spočíval na spálenej vrstve. Zvyšky dreveného vystuženia sa zistili vnútri hlineného násypu, zvlášť výrazne sa však zachovali na obvode násypu, najmä v deštruktívnej vrstve pri päte valu. Okrúhle kmene drev nachádzali sa tu v pozdĺžnej i v priečnej osi valu. Nálezy z tejto druhej fázy opevnenia zemplínskeho hradiska patria jednak laténskej kultúre a starším kultúram (laténske sú najpočetnejšie), jednak pristupujú k nim nálezy slovanskej keramiky, ktorú rámcovo možno ešte zaradiť do strednej doby hradištnej. Slovanské nálezy z tejto vrstvy valu nie sú zvlášť početné.

3. Tretiu (najmladšiu) fázu valu tvorí opäť hlinený násyp rovnakého druhu ako predchádzajúci. Nálezy z tohto násypu predstavovali keramika starších predkeltských kultúr, laténska keramika (najpočetnejšia) a keramika slovanská, ktorá sa typologicky nelíšila nijako výrazne od nálezov z predchádzajúcej fázy slovanského valu. Len v povrchových vrstvách valu, ktorý bol počas existencie historického hradu ako sídla župy porušovaný, nachádzala sa mladšia, t. j. stredoveká keramika, nie zriedka i polievaná. Tento posledný násyp valového telesa bol narušený aj hrobmi terajšieho gréckokatolíckeho cintorína.

Časť sondy v dĺžke 20 m (sektory I a Ia) od päty valu do stredu vnútorného areálu hradiska nepriniesla pozitívnejšie výsledky. Potvrdil sa tu názor Š. J a n - š á k a, že praveká kultúrna vrstva na hradisku bola počas trvania historického hradu zničená. Pod premiešanou tmavou kultúrnou vrstvou, siahajúcou do hĺbky až 70 cm od terajšieho povrchu, nachádzali sa rôznorodé zlomky keramiky, patriace ako laténskemu a staršiemu, tak aj slovanskému a stredovekému obdobiu. Skalnaté

Obr. 4. Zemplín. Keramika z valu hradiska.

podložie tejto predĺženej sondy vo vale dokreslovalo nám však povrch pôvodného terénu ostrohu, mierne sa zvažujúceho na západ k terajšej obci Zemplín.

I keď sa neuskutočnil úplný rez naprieč valom, môžeme bez väčších nepresností zrekonštruovať celý jeho priebeh. Už v rokoch 1956-1957 bola odkrytá vonkajšia časť valového násypu v miestach, kde sme roku 1962 urobili polovičný rez z vnútornej strany vala. Zároveň sa pri vonkajšej päte vala vyhlbila sonda, ktorou bol odkrytý mocný pieskový, farebne pruhovaný profil a na ňom spomenuté tri násypy valu: jeden kamenný a dva hlinené. Piesočný násyp siahla na tejto vonkajšej strane valu až po úroveň terajšieho terénu pred valom, t. j. na úroveň niekdajšej pravej terasy Bodrogu.

Vzhľadom na odlišnú konfiguráciu terénu na východnom okraji hradiska, kde skalnatá terasa tvorí prirodzený obranný pás, vyhlbili sme roku 1963 druhú sondu naprieč valom. Táto sonda (1/63) ukázala, že terén hradiska pri východnom okraji

skalnatej terasy, spadajúcej príkro k niekdajšiemu brehu Bodrogu, mal pomerne veľký spád a okrem prirodzeného kompaktného skalnateho podložia bol pokrytý veľkými balvanmi, nachádzajúcimi sa nepravidelne v malej vzdialenosti od seba. Val v tejto časti hradiska pozostával len z dvoch hlinených slovanských násypov s drevenou konštrukciou, aké sme poznali v predchádzajúcej sonde (1/62). Na rozdiel od nej bola v druhej sonde vo vale lepšie zreteľná drevená konštrukcia na povrchu obidvoch násypov a zreteľnejšie sa črtala aj vrchná, stredoveká úprava valového telesa. Do päty druhej slovanskej vrstvy valu bola zahĺbená stredoveká piecka na pečenie chleba, vyložená vrstvou polievaných zlomkov keramiky. Ďalej sa tu zistila jama (pravdepodobne zásobnicová), zvyšky vápennej malty, kamenné rotačné mlynčeky a iné nálezy. Miesto kamenného valu zistili sme v tejto sonde pod dvoma vrstvami slovanského opevnenia výraznú laténsku kultúrnu vrstvu a čiastočne sme zachytili dvojkoľový sídliskový objekt, pokrytý popolovitou spálenou vrstvou. Táto vrstva obsahovala laténsku maľovanú a inú keramiku, zlomky mazanice zo stien sídliskového objektu, časti kamenného rotačného mlynčeka a ďalšie kultúrne zvyšky. Sonda nie je ukončená a práca v nej bude pokračovať v roku 1964.

Už tieto predbežné výsledky výskumu valu v Zemplíne vyčleňujú nám dva základné horizonty: 1) v sonde 1/62 kamenný val patriaci keltsko-dáckemu horizontu a dva hlinené slovanské násypy, 2) v sonde 1/63 laténsku kultúrnu vrstvu, pokrytú dvoma slovanskými násypmi valu, ktoré korešpondujú s predchádzajúcou sondou. Predpoklad pri začatí sondy 1/63 vo východnej časti hradiska, že prirodzená skalnatá terasa mohla byť v dobe laténskej dostatočným obranným pásom, sa potvrdil a presvedčivo nás utvrdil v názore, že kamenný val v predchádzajúcej sonde môžeme pripísať keltsko-dáckemu obdobiu, korešpondujúcemu s bohatým osídlením mimo hradiska.

Vynecháme otázku predslovanského osídlenia Zemplína a zmlenime sa v krátkosti len o charaktere slovanskej časti valu hradiska. V tejto súvislosti treba poznamenať, že nálezy, pochádzajúce z dvoch násypov slovanského valu v sonde 1/62 i v sonde 1/63, sú časovo totožné a napriek tomu, že ide o nálezy v druhotnej polohe, až nápadne sa zhodujú s nálezmi z deviatich pokusných sond v okolí hradiska. Laténska kultúrna vrstva, skúmaná mimo hradiska v rokoch 1955-1957, bola takmer vo všetkých prípadoch narušená slovanskými a včasnostredovekými zásahmi; laténske sídliskové objekty prelínali sa preto veľmi často s týmto mladším osídlením. Napriek tomu, že výskum v Zemplíne nie je ukončený a zhodnotený, môžeme už predbežne poukázať na celkove vzácny výskyt nálezov, patriacich svojou typologickou formou do priebehu strednej doby hradištnej, a naopak, na častejší výskyt mladších nálezov, patriacich slovanskému osídleniu v mladšej dobe hradištnej.

Pre datovanie dvoch stavebných fáz slovanského valu v Zemplíne máme (okrem stratigrafie) k dispozícii len veľmi skromný materiál. Sú to fragmenty nerekonštruovateľnej slovanskej keramiky, ktorá sa v prvom slovanskom vale nachádzala veľmi zriedka a nemôže slúžiť ako spoľahlivý datovací prostriedok. V nájdených zlomkoch môžeme rozpoznať typologicky staršie tvary nádob s lievikovite roztvoreným ústím, vyhotovených v ruke z hrubšieho zrnitého materiálu (obr. 2: 1), ako aj výrobky vyspelého hrnčiarskeho remesla, nádoby s tenkými stenami a s rebrovite profilovaným okrajom ústia, vyhotovené z jemne plaveného materiálu na rýchlo rotujúcom hrnčiarskom kruhu.

Ani druhá slovanská fáza valu, pokiaľ ju posudzujeme z typologického hľadiska, sa výraznejšie neprejavovala v náplni keramických nálezov, avšak čo do množstva prevyšovala nápadne staršiu fázu nálezov (obr. 2: 2-10). Podľa názoru niektorých členov komisie, ktorá roku 1963 posudzovala profil sondy vo východnej

časti hradiska (druhý rez valom),⁷ výstavba obidvoch slovanských valov nasledovala v pomerne krátkom časovom odstupe za sebou a rámcovo možno vraj keramické výrobky z valu zaradiť ešte do obdobia veľkomoravského. Na staršie datovanie vyspelej slovanskej keramiky poukazovali by nálezy z niektorých novších výskumov, datované do veľkomoravského obdobia, medzi nimi napríklad dôležité nálezy z Nitry (Lupka).⁸ Veľmi malú oporu pre datovanie poskytujú drobné kovové predmety, nájdené vo vale hradiska, medzi nimi i bronzová pozlátená staromaďarská falérka z mladšej fázy valového násypu hradiska (obr. 3: 1). Ak však v tejto súvislosti vezmeme do úvahy jeden z najbohatších staromaďarských hrobov (hrob veľmoža), ktorý na zemplínskom mohylníku roku 1959 odkryl V. B u d i n s k ý - K r i č k a,⁹ môžeme pripustiť názor, že územie Zemplína a povodia Bodrogu nebolo z hľadiska slovanského osídlenia v dobe príchodu starých Maďarov takou zaostalou a málo osídlenou oblasťou.

Pre časové zaradenie dvoch slovanských fáz valu zemplínskeho hradiska ponúkajú sa nám dve významnejšie historické udalosti: príchod starých Maďarov, v súvislosti s ktorým môžeme predpokladať vybudovanie slovanského oporného bodu v Zemplíne, a výstavba historického hradu sídla Zemplínskej župy po zabratí územia Maďarmi, ktorá sa podľa niektorých historických údajov uskutočnila po roku 1000.¹⁰ Podľa niektorých názorov Zemplínsky hrad ako župné sídlo bol zbudovaný na staroslovanskom hradisku,¹¹ čomu by neodporovala ani zistená situácia vo vale. Ďalšiu dôležitú udalosť, akou bol tatársky vpád po roku 1240, sotva možno dať do súvislosti s vybudovaním mladšej fázy slovanského valu. Odporuje tomu jednak celkový charakter nálezov z valu, pretože ich do tohto obdobia predsa len nemožno zaradiť, jednak sám charakter náhleho tatárskeho vpádu, ktorý sotva dovolil v krátkom čase vybudovať taký dôkladný obranný systém podľa vzoru staršieho slovanského hlineného násypu valu s drevenou konštrukciou.¹²

Tieto predbežne nadhodené tézy, vyplývajúce z výskumu zemplínskeho hradiska, spolu s ďalšími poznatkami o slovanskom osídlení východného Slovenska stále presvedčivejším spôsobom zdôvodňujú názor, že slovanský substrát v dobe obsadenia tohto oúpu nášho územia starými Maďarmi bol silnejší, než ako tvrdia niektoré staršie historické práce.¹³

Ďalší výskum tejto po archeologickej stránke zanedbanej oblasti Slovenska naše predbežné vývody iste sčasti pozmení, ale zároveň aj doplní a prehĺbi.

P O Z N Á M K Y

- 1 J a n š á k Š., Praveké sídliská s obsidiánovou industriou na východnom Slovensku. Bratislava 1935, 70-73.
- 2 A n d e l K., Pozdnelaténske sídlisko v Zemplíne na východnom Slovensku, AR VII, 1955, 799 n.
- 3 B e n a d í k B., Výzdobné prvky na neskorolaténskej maľovanej keramike zo Zemplína, ŠZ AÚSAV 2, 1957, 83-85, tab. I; B u d i n s k ý - K r i č k a V., Výskum na mohylníku v Zemplíne roku 1958, Referáty o pracovných výsledkoch československých archeológov za rok 1958 II, Liblice 1959, 61-69; t e n i s t ý, Výskum r. 1958 na vrchu Bakhegy v Strede nad Bodrogom, SLA VIII-1, 1960,

- 217 n.; T o č í k A., K otázke osídlenia juhozápadného Slovenska na zlome letopočtu, AR XI, 1959, 841 n.
- 4 J a n š á k Š., l. c., mapa 12 a 13.
- 5 O n d r o u c h V., Mince Keltov a Dáko-Getov na Slovensku, Moravské numismatické zprávy 8, 1961, tab. IV: 20; K o l n í k o v á E., Niekoľko poznámok k novým nálezom keltských mincí na Slovensku, ŠZ AÚSAV 11, 1963, 31-42.
- 6 J a n š á k Š., l. c., 71.
- 7 Komisia sa konala dňa 8. X. 1963 a za zaradenie nálezov do doby Veľkej Moravy sa okrem iných vyslovili H. M i t s c h a - M ä r h e i m, B. C h r o p o v s k ý a A. T o č í k. Otázka valu a jednotlivých jeho vrstiev sa prediskutovala už pri prvej sonde r. 1962. Za cenné pripomienky a rady, o ktoré sa opieram, ďakujem zvlášť A. T o č í k o v i, D. B i a l e k o v e j a A. H a b o v š t i a k o v i.
- 8 C h r o p o v s k ý B., Slovanské pohrebisko v Nitre na Lupke, SlA X, 1962, 175 n.
- 9 Výsledky výskumu uverejní V. B u d i n s k ý - K r i č k a v AR XVII, 1965.
- 10 B o k e s F., Dejiny Slovákov a Slovenska, Bratislava 1946, 133; R a t k o š P., Obdobie ranofeudálneho zriadenia na Slovensku (9.-12. storočie), Dejiny Slovenska I, Bratislava 1961, 133.
- 11 K l í m a St., Slovenská zem, Košice 1921, 259.
- 12 Za podklad k tomuto tvrdeniu používam názor A. H a b o v š t i a k a, vyslovený v diskusii o zemplínskom hradisku.
- 13 V a r s í k B., Význam výskumu osídlenia východného Slovenska pre otázku vzniku a rozvoja slovenskej národnosti, HČ IX, 1961, 420-440. V práci sú odkazy na staršiu historickú literatúru o osídlení východného Slovenska vo včasnohistorickom období.

SLAWISCHE FUNDE AUS GRABUNGEN AUF DEM ZEMPLÍNER BURGWALL

BLAŽEJ BENADIK

Bei der Abdeckung der spätlatènezeitlichen Siedlung von Zemplín (Bez. Trebišov) in der Ostslowakei wurde in den J. 1962-1963 auch der gut erhaltene Wall untersucht, der die untergegangene Zemplíner Burg umschlossen hatte. Die Burganlage weist bloss eine geringe Flächenausdehnung auf (150 x 240 m) und sie nützte eine natürliche Felszunge aus, die, am rechten Bodrogufer emporragend, die strategisch wichtige Verbindung zwischen der oberen Theiss und den Flussgebieten des Bodrog, der Ondava, Latorica und des Laborec mit dem Zugang nach Norden zu den Karpatenpässen beherrschte.

Ein Wallschnitt an der Nordwestseite der 10,40 m hohen und an die Gemeinde grenzenden Burganlage zeigte drei Bauphasen des Walles. Die erste von ihnen stellt einen vorläufig in die Latènezeit datierten Steinwall dar, die zwei weiteren sind Erdwälle mit Holzkonstruktion, die in die mittlere und jüngere slawische Zeit gehören.

Der zweite Wallschnitt an der Ostseite der Burganlage mit einer natürlichen Felsterrasse über dem ehemaligen rechten Bodrogufer schuf ein beiläufig 7 m hohes Profil, das aus einer mächtigen latènezeitlichen Siedlungsschicht bestand, auf der die zwei Erdwälle derselben Prägung wie im vorhergehenden Schnitt aufgeschüttet waren.

Die Untersuchungen sind nicht abgeschlossen, sie werden im J. 1964 fortgesetzt werden. Vorläufig weist man die beiden slawischen Erdwälle in die Zeit der Ankunft der Altmagyaren Ende des IX. und den Anfang des X. Jh. und in die Bauzeit der historischen Burg als Sitz des Zemplíner Komitates im XI. Jh.

Übersetzt von B. Nieburová

PREHĽAD SLOVANSKÝCH LOKALÍT V POBEDIME A OKOLÍ

VIERA VENDTOVÁ

V posledných rokoch dalo podnet k systematickejšiemu výskumu slovanského osídlenia na strednom Považí zistenie inundačného hradiska v Pobedime a objavy niekoľkých ďalších osád, neobyčajne významných pre dokreslenie celkového obrazu hospodárskeho i spoločenského života našich predkov.

Tento prehľad slovanských lokalít v Pobedime a okolí (obr.1) obsahuje - okrem stručného vymenovania nálezísk a nálezov známych už z literatúry - opis nálezov získaných z povrchových prieskumov a záchranných i zisťovacích výskumov v posledných rokoch.

I. Č a c h t i c e, okres Trenčín

a) Za odvodňovacím kanálom vedľa cesty vedúcej do Potvoríc zozbieral G. K l i m o r. 1961 črepy, ktoré možno zaradiť do stredohradištného obdobia. Sú to zlomky z hrubých nádob vyrobených z piesčitého materiálu hnedočervenkastej farby, jeden črep má profilovaný okraj. Vlnovkou je zdobený menší črep červenkastej, na lome šedej farby, z hlinitopiesčitého, slabšie vypáleného materiálu.

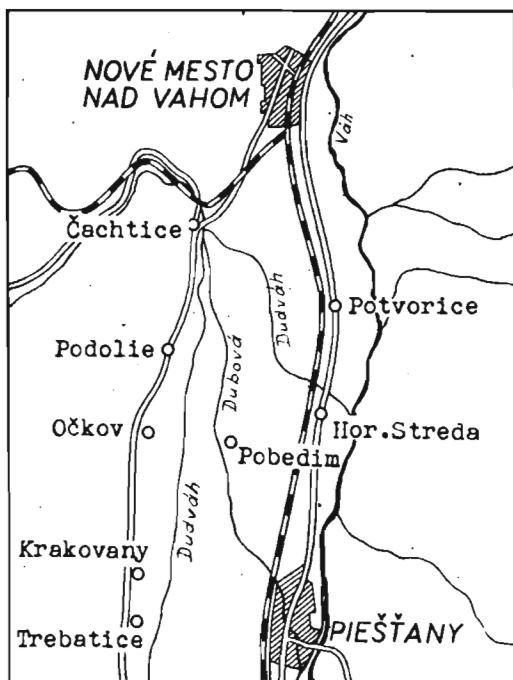
Nálezová zpráva AÚ SAV č. 207/63.

b) Pri obhliadke polohy Zdechlina (na poli P. Mihálik) r. 1963 zistili Z. P i v o v a r o v á a V. P a v ú k o v á v profile svahu, čiastočne zhrnutom buldozénom, objekt s prepálenou vrstvičkou; pravdepodobne išlo o pec. Vo vrstve sa našli zlomky včasnosclovanských nádob: dva okrajové črepy a niekoľko atypických čriepkov tmavohnedej až šedej farby, s prímiesou sludy v materiáli; podobné sú i dva črepy z dien hrubých nádob vyhotovených z piesčitého materiálu; niekoľko hnedočervenkastých čriepkov z hlinitého zrnitého materiálu je zdobených hustou niekoľkonásobnou vlnovkou.

Nálezová zpráva AÚ SAV č. 562/64.

c) Pri stredisku JRD našlo sa niekoľko železných sekerovitých hrívien a dva železné lemeše.

Lit.: B i a l e k o v á D., Osadnictwo słowiańskie nad środkowym Wągiem i górną Nitřą, AAC IV, 1963, 193.

Obr. 1. Pobedim a okolie.

II. Horná Streda, okres Trenčín

Podľa zprávy J. Antoš a pri regulácii Váhu v úseku 31. km našli robotníci sekeru-bradaticu (d 19 cm), tri články (korálky) z náhrdelníka a silne korodovaný hrot oštepú (d 18,3 cm). Kde sú uložené nálezy, nie je známe.

Nálezová zpráva AÚ SAV č. 3322/55.

III. Krakovany, okres Trnava

a) Včasnოსlovenské sídlisko zó VI.-VII. stor. Črepy z porušeného objektu.

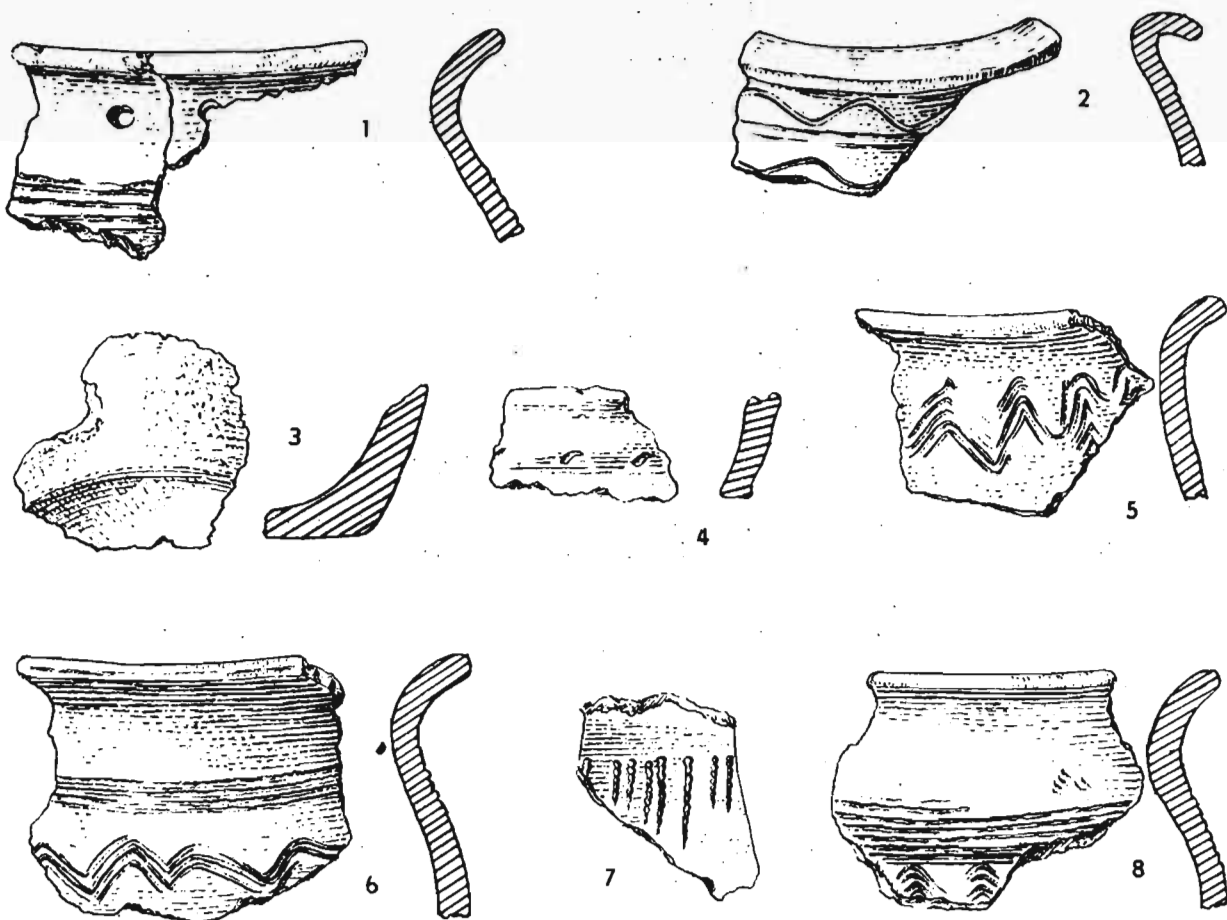
Lit.: Bialek D., Nové včasnოსlovenské nálezy z juhozápadného Slovenska, SIA X-1, 1962, 98.

b) Na poliach v polohe Nové Stávky (pri Dudváhu) pri povrchovom prieskume r. 1963 G. Klimo nazbieral z objektov, ktoré sa črtali v ornici, črepový materiál stredohradištného rázu:

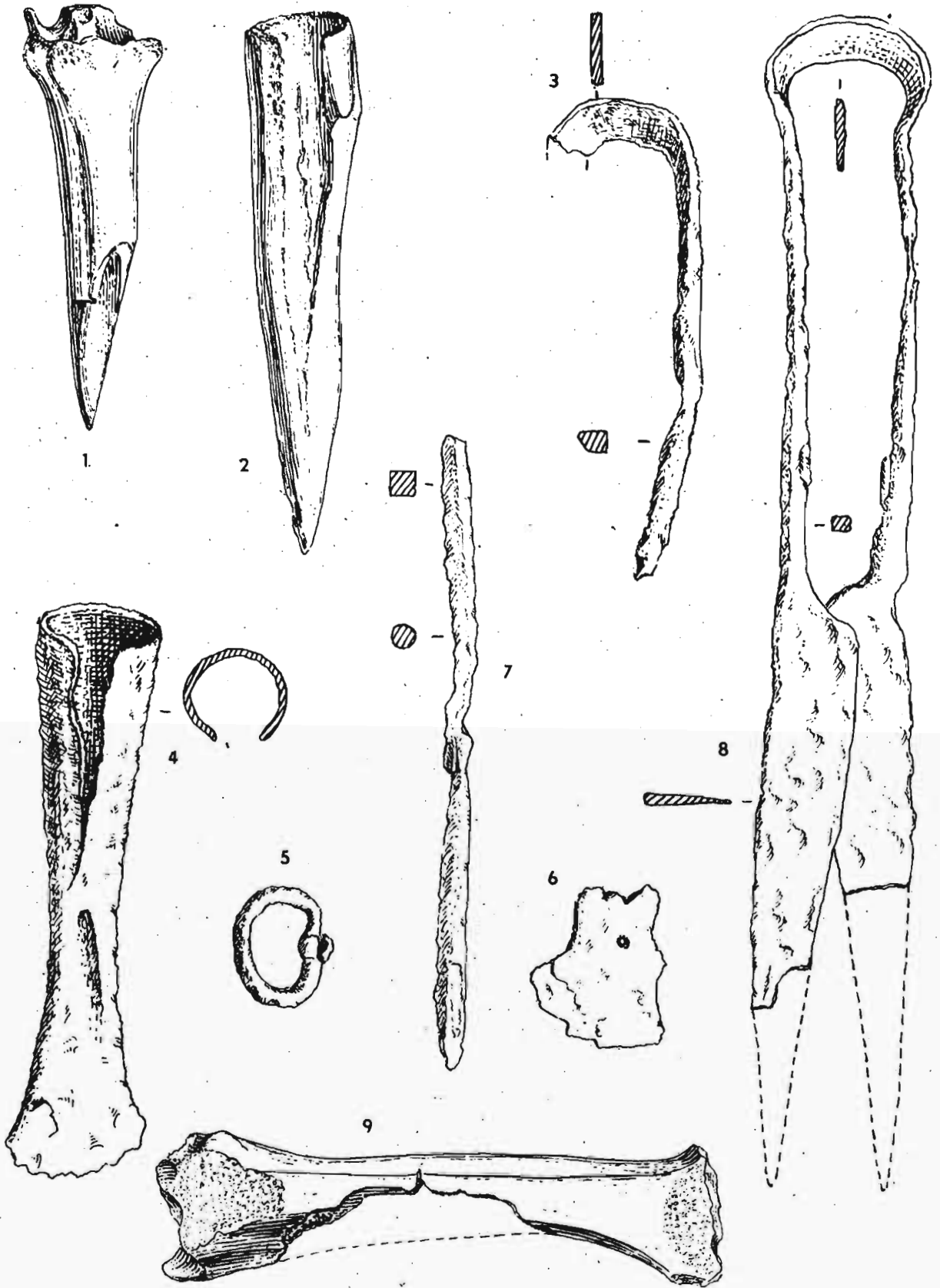
1. Hnedý črep z väčšej hrubšej nádoby s vyhnutým a zrezaným okrajom, zdobený pásom rýh a niekoľkonásobnou nepravidielnou vlnovkou; materiál piesčitý, zrnitý, so sludou, dobre vypálený (obr. 2: 6).

2. Črep s vyhnutým okrajom, zdobený niekoľkonásobnou vlnovkou; červenkastohnedý, miestami tmavošedý; piesčitý, zrnitý materiál s prímiesou sludy (obr. 2: 5).

3. Drobné okrajové čriepky so zrezanou plôškou, jeden z nich má rímsovité okraj.

Obr. 2. Slovanská keramika. 1, 2, 4, 8 - Povedim-Sedlišča (z rozrušenej polo-
zemnice); 3, 5-7 - Krakovany-Nové Stávky (povrchový zber).

Obr. 3. Pobedim-Zapupovec. Kostené a kovové predmety.
1, 2, 9 - z objektu; 3-8 - zber.

4. Črepy z vydutí rôznych nádob, zdobené niekoľkonásobnými vlnovkami a ryhami; dva čriepky majú pás zvislých hrebeňových vpichov; materiál piesčitý, s prímесou sludy, dobre vypálený, farby hnedej a hnedočervenkastej (obr. 2: 7).

5. Tehlovočervený, na lome svetlošedý črep, zdobený väčšou vlnovkou a hnedočervenkastý, na lome svetlohnedý zlomok, zdobený vlnovkou a hustými ryhami; materiál u oboch jemný, pomerne slabo vypálený.

6. Črepy z dien hrubostenných nádob zo zrnitého materiálu; jeden črep má dno prstencovite zhrubnuté (obr. 2: 3).

Nálezová zpráva AÚ SAV č. 561/64.

IV. N o v é . M e s t o n a d V á h o m, okres Trenčín

Slovanský kostrový hrob z VIII.-IX. stor.

Lit.: B i a l e k o v á D., Nález slovanskej sekerky v Novom Meste nad Váhom, Vlastivedný zpravodaj Okresného vlastivedného múzea v Novom Meste nad Váhom VII, 1960, 9, 10.

V. O č k o v, okres Trenčín

a) Poloha Chripsy. Sídliisko z XI.-XII. stor.

Nálezová zpráva AÚ SAV č. 11/62.

b) Kostrový hrob z XI. storočia.

Lit.: E i s n e r J., Slovensko a Podkarpatská Rus v době hradištní, OP IV, 1925, 65.

VI. P i e š ť a n y, okres Trnava

a) Nález zlomku nádoby.

Lit.: E i s n e r J., Slovensko a Podkarpatská Rus v době hradištní, OP IV, 1925, 64.

b) Včasnოსlovanské sídlisko z V.-VI. stor.

Lit.: B i a l e k o v á D., Včasnოსlovanské nálezy z juhozápadného Slovenska, SlA X-1, 1962, 109.

VII. P o b e d i m, okres Trenčín

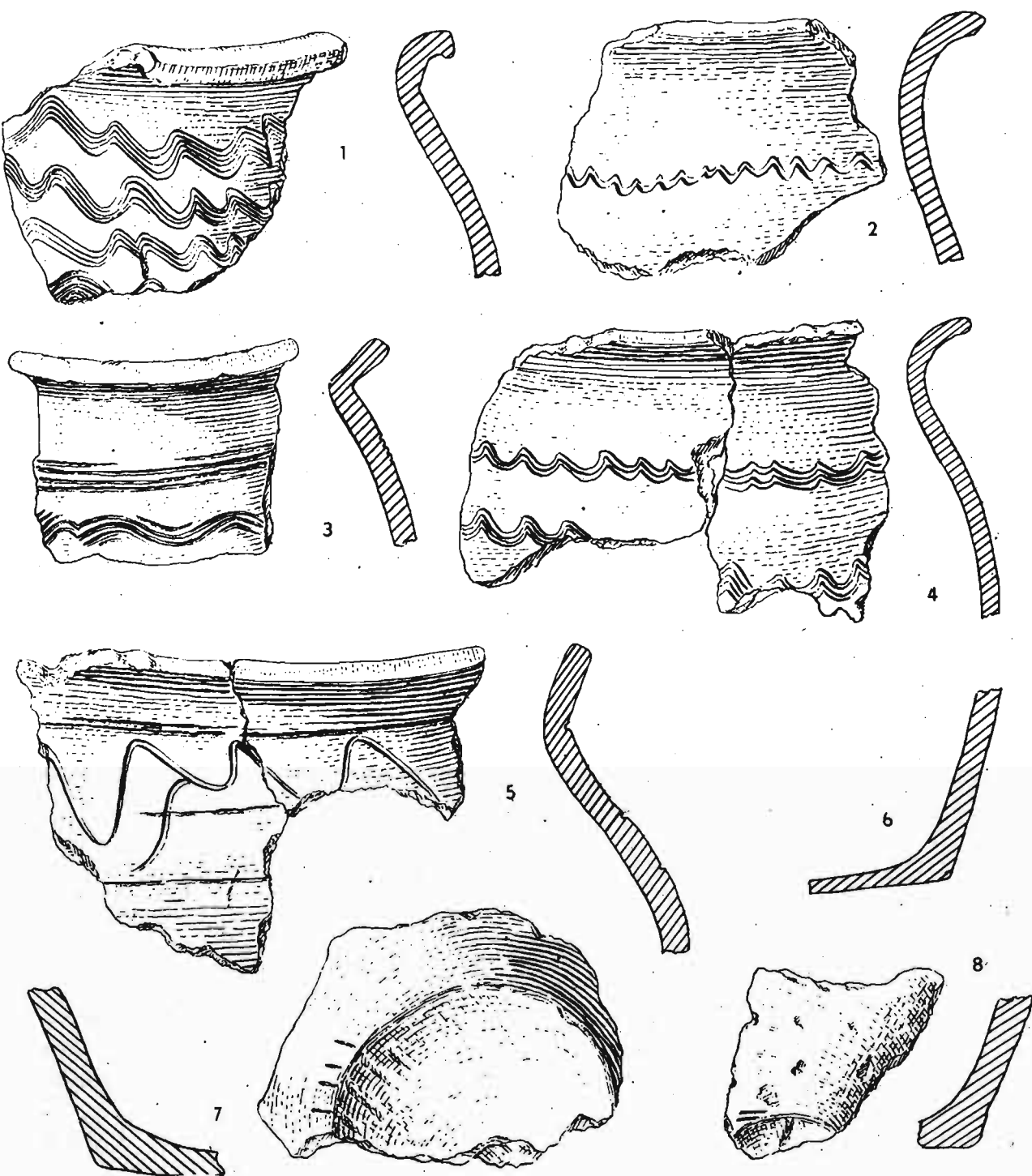
a) Poloha Hradištia a Podhradištia (Pobedim I). Veľkomoravské hradisko. Pohrebisko.

Lit.: T o m e č e k D., Pobedimské "Hradištia", ŠZ AÚSAV 3, 1959, 148-152; B i a l e k o v á D. - P a u l í k J., Nové nálezy z "Hradišt" pri Pobedime, ŠZ AÚSAV 3, 1959, 153-158; B i a l e k o v á D., Výskum slovanského hradiska v Pobedime v rokoch 1959-1962, AR XV, 1963, 349-372.

b) Poloha Dianovec (východne od Hradišt). Ťrbou porušené sídliskové objekty, nález depotu z roku 1963; datované do IX. stor. Ne publikované, zmienka: B i a l e k o v á D., AR XV, 1963, 371.

c) Poloha Na laze (Pobedim II). Veľkomoravské sídlisko a pohrebisko. Pri povrchovom prieskume a čiastočnom výskume zistené stopy kovárskej výroby. Výskum ne publikovaný, zmienka: B i a l e k o v á D., AR XV, 1963, 371.

d) S polohou Na laze súvisí časť zvaná Dolné ohrádky. Pri povrchovom prieskume r. 1963 našiel tu G. K l i m o niekoľko stredohradištných črepov, dva kusy železnej trosky a dva ploché zlomky železnej hrivny. Črepy zdobené jednoduchými i niekoľkonásobnými vlnovkami sú z nádob robených na kruhu, v materiáli červenkastohnedej alebo hnedošedej farby majú väčšie zrnká piesku a menšiu prímес sludy.

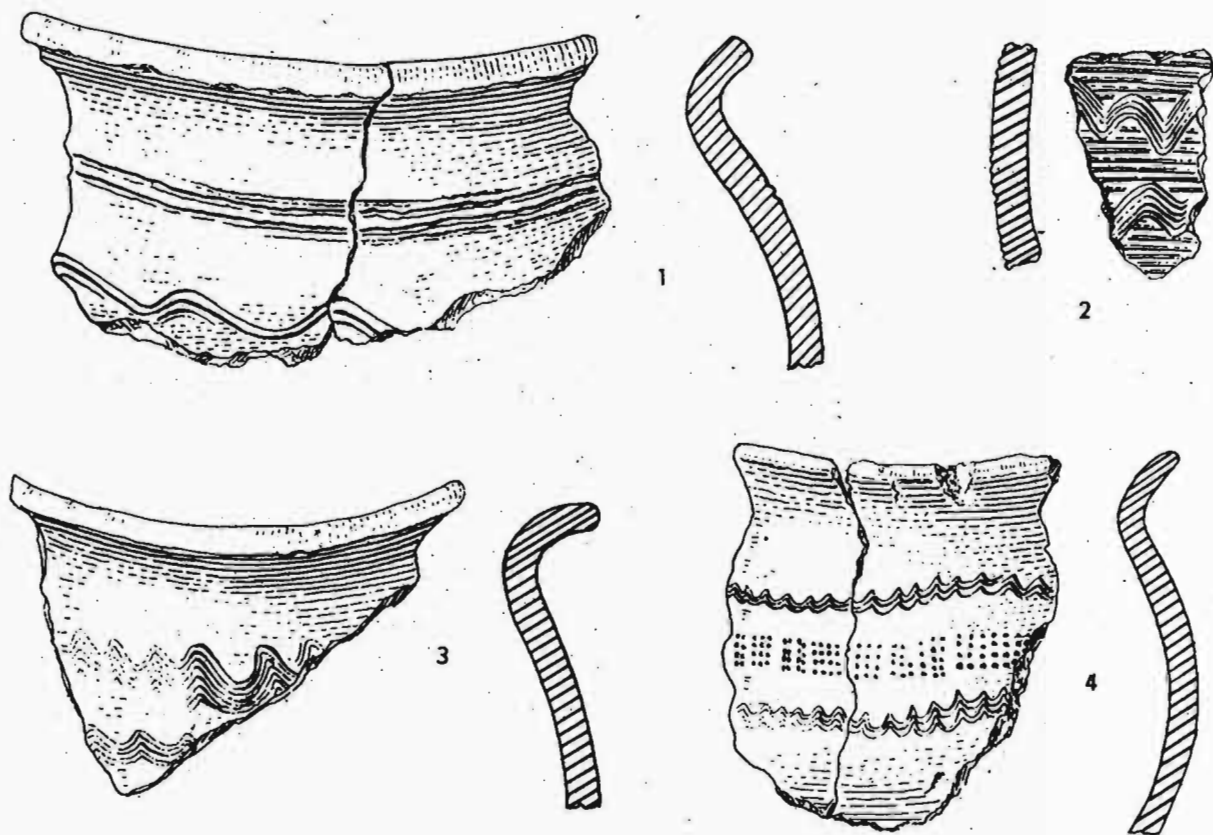

Obr. 4. Pobedim-Zapupovec. Keramika z objektu.

Z okrajových črepov pozoruhodnejší je zlomok s profilovaným okrajom, z jemnejšieho materiálu, zdobený pásom vetvičkovite usporiadaných vrypov. Iný črep, z hrubšej nádoby so širšie roztvoreným ústím, je zdobený jednoduchou vlnovkou medzi hlbokými obvodovými ryhami. Svetlohnedé až biele, na lome šedé črepy pochádzajú z nádoby s vyhnutým krátkym okrajom; zdobené sú ryhou a dvoma obvodovými pásmi jamkových vpichov.

Nálezová zpráva AÚ SAV č. 563/64.

e) Poloha Háj. Roku 1962 pri kopaní jamy pre stĺp elektrického vedenia (Schmelzeroví záhrada) G. K l i m o nazbieral niekoľko stredohradištných črepov, z ktorých pozoruhodnejší je črep z nádoby robenej na kruhu, s vyhnutým zrezaným

Obr. 5. Pobedim-Zapupovec. Keramika z objektu.

okrajom, vydutie je zdobené pásmi niekoľkonásobných vlnoviek; piesčitý materiál s prímiesou sludy, dobre vypálený.

Nálezová zpráva AÚ SAV č. 208-4/63.

f) Poloha Pažite. Roku 1962 G. K l i m o počas hĺbenia odpadovej jamy na stredisku JRD zachránil niekoľko stredohradištných črepov z hrubostenných nádob vyhotovených na kruhu. Časť črepov, zdobených širokým pásom obvodových rýh; je z hrubozrnného materiálu hnedočervenkastej farby.

Nálezová zpráva AÚ SAV č. 208-3/63.

g) Roku 1962 pri kopaní jamy pre stĺp elektrického vedenia pred domom G. K l i m u (č. d. 274) narazilo sa na sídliskovú vrstvu, z ktorej majiteľ domu vybral niekoľko slovanských črepov; jeden z nich je zdobený horizontálnou ryhou.

Nálezová zpráva AÚ SAV č. 208-3/63.

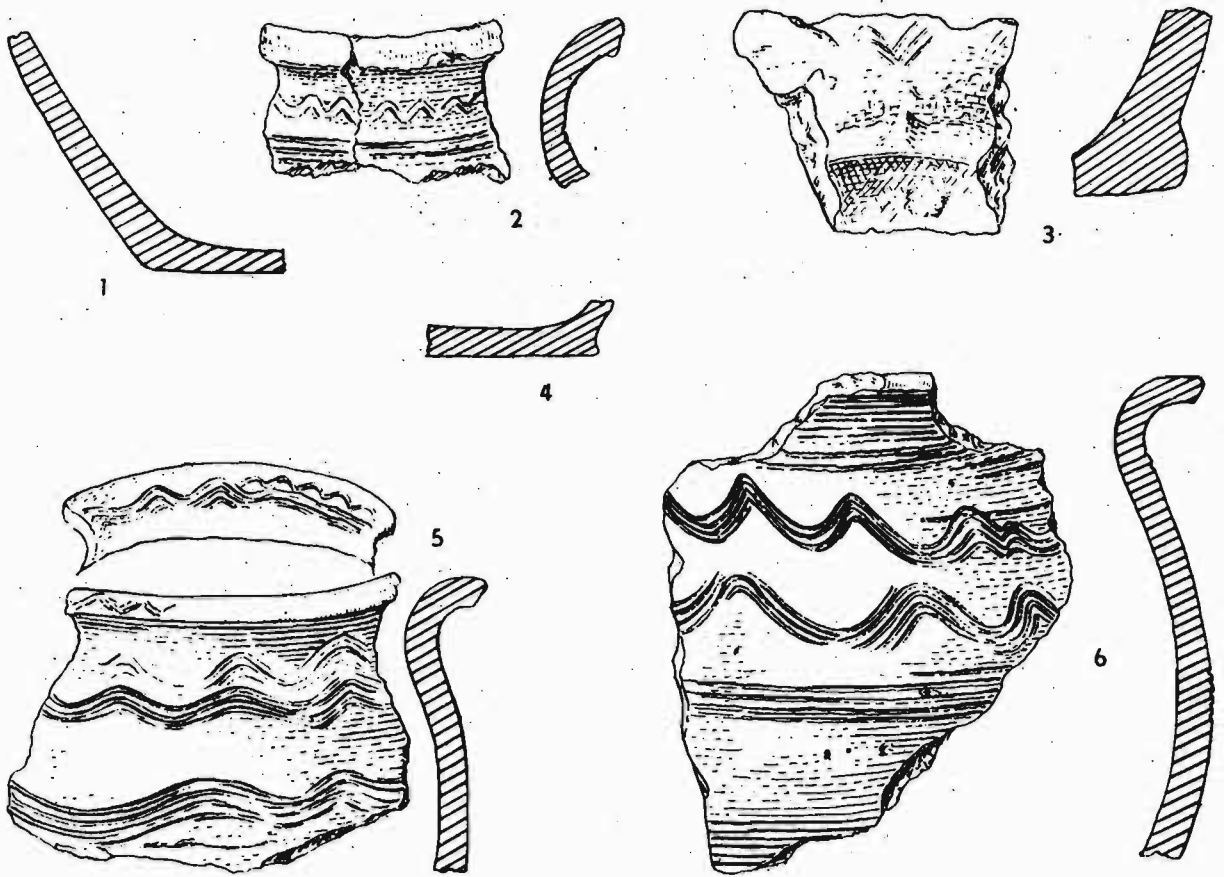
h) Poloha Sedlišča. Roku 1962 pri vysádzovaní ovocných stromkov G. K l i m o zistil, že bola porušená polozemnica, z ktorej zachránil črepový materiál. Sídlisko možno datovať do IX.-X. stor.

Opis materiálu:

1. Hnedočervenkastý črep z hrubšej nádoby s mierne vyhnutým okrajom, pod ktorým sú prevrtané dva otvory; na vydutí má pás obvodových rýh; jemnejší materiál (obr. 2: 1).

2. Červený, na lome šedý črep s mierne vyhnutým okrajom, zdobený ryhami a niekoľkonásobnou vlnovkou; materiál piesčitý, zrnitý, dobre vypálený (obr. 2: 8).

3. Črep z nádoby zhotovenej na kruhu, s vodorovným okrajom, na hrdle a vydutí zdobený vlnovkami a obvodovými ryhami; veľmi jemný materiál pieskovej farby, zvonivo vypálený (obr. 2: 2).

Obr. 6. Póbedim-Zapupovec. Keramika z povrchového zberu.

4. Hnedočervenkastý čriepok s mierne prežliabnutým ústím; z vonkajšej strany nad hrdlom je niekoľko rytých oblúčkov; materiál je piesčitý, slabšie vypálený (obr. 2: 4),

5. Niekoľko črepov z vydutí nádob vyrobených z piesčitého materiálu hnedej farby, povrch je zdobený niekoľkonásobnými vlnovkami a ryhami.

6. Fragmenty dlen z hrubých nádob z piesčitého zrnitého materiálu; dna sú nerovné, niektoré mierne dovnútra preliačené.

Nálezová zpráva AÚ SAV č. 208-1/63, 1.č. 302/62.

1) Poloha Dolné pole. Včasnოსlovanské sídlisko z V.-VI. stor.

Lit.: B i a l e k o v á D., Staroslovanské nálezy z "Dolného poľa" v Póbedime, ŠZ AÚSAV 3, 1959, 186, 187.

Pri prieskume tej istej polohy roku 1960 našiel T. K o l n í k niekoľko typických veľkomoravských črepov. Svetlohnedý črep s mierne vyhnutým okrajom a zlomok vydutia z nádoby obtáčanej na kruhu sú zdobené niekoľkonásobnou vlnovkou a obvodovými ryhami; materiál hlinitý s väčšími zrnkami piesku, slabšie vypálený. Dva okrajové čriepky a niekoľko fragmentov z vydutí rôznych nádob sú zdobené niekoľkonásobnou vlnovkou a obvodovými ryhami; materiál hnedej až hnedošedej farby s prímiesom sludy.

Nálezová zpráva AÚ SAV č. 347/61.

j) Poloha Zapupovec (Póbedim III). V rokoch 1961 a 1962 bolo hlbokou orbou porušené niekoľko slovanských objektov. G. K l i m o pri povrchovom prieskume našiel črepový materiál a niekoľko železných predmetov. Menšou sondou zachytil tiež časť objektu, z ktorého vybral kostené predmety a črepy.

Nálezová zpráva AÚ SAV č. 500/62.

Roku 1963 uskutočnil AÚ SAV v tejto polohe zisťovací výskum.

Opis nálezov z povrchového zberu:

1. Železné ovčiarske nožnice s odlomenými koncami; dĺžka ramien 10 cm, predpokladaná dĺžka nožníc 20,5 cm (obr. 3: 8).
2. Fragment ďalších železných ovčiarskych nožníc (obr. 3: 3).
3. Železný styk s poškodeným ostrím; d 10 cm (obr. 3: 4).
4. Železný tyčinkovitý, značne korodovaný nástroj; d 11 cm (obr. 3: 7).
5. Železná pracka s ulomeným jazýčkom; v 2,2 cm, š 1,5 cm (obr. 3: 5).
6. Zlomok plochého železného kovania s malým otvorom pre nit, pravdepodobne z vedierka (obr. 3: 6).
7. Kus železnej trosky.
8. Črep z väčšej nádoby s vyhnutým a zrezaným okrajom; vydutie zdobené niekoľkonásobnými vlnovkami a obvodovými ryhami; materiál piesčitý, zrnitý, so sludou, hnedej farby (obr. 6: 6).
9. Okrajový hnedý čriepok z jemného hlinitopiesočnatého, pomerne dobre vypáleného materiálu.
10. Črep z väčšej nádoby s mierne vyhnutým, šikmo zrezaným okrajom, na vnútornej strane okraja, sčasti na zrezanej ploške i na hrdle a vydutí zdobený niekoľkonásobnou vlnovkou; červenohnedý piesčitý a zrnitý materiál so sludou, dobre vypálený (obr. 6: 5).
11. Črep z hrubo vypracovanej nádoby s vyhnutým zrezaným okrajom, zdobený vlnovkou a obvodovými ryhami; hnedošedý zrnitý materiál s prímiesou sludy, slabšie vypálený (obr. 6: 2).
12. Črep z hrubej nádoby s takmer vodorovne vyhrnutým okrajom; pod hrdlom malá nepravidelná vlnovka; jemnejší hnedošedý materiál so sludou.
13. Tri menšie črepy z nádob hnedej farby s rímsovitým okrajom; niekoľko iných okrajových črepov.
14. Väčšie hrubostenné črepy z vydutí nádob svetlohnedej, hnedošedej a hnedočervenkastej farby, z hlinitopiesočnatého jemnejšieho i zrnitého materiálu, zdobené jednoduchou i niekoľkonásobnou vlnovkou.
15. Dva črepy s časťou dna (Ø asi 8,5 cm) z nádoby červenkastohnedej farby; hlinitopiesočnatý materiál (obr. 6: 1).
16. Svetlohnedý črep z nádoby s nepravidelným, od tela mierne odsadeným a dovnútra preliačeným dnom; materiál jemný, hlinitopiesočnatý (obr. 6: 4).
17. Črep z hrubo formovanej nádoby s odsadeným dnom; materiál piesčitý, zrnitý, hnedošedej farby (obr. 6: 3).
18. Tehlovočervený čriepok s prstencovite zosilneným dnom; materiál jemný, hlinitopiesočnatý.
19. Fragmenty dlen väčšinou z hrubostenných nádob z piesčitého zrnitého i jemnejšieho materiálu.

Opis nálezov z objektu:

1. Dve kostené šidlá; d 9,4 cm a 7,5 cm (obr. 3: 1, 2).
2. Poškodený kostený predmet - pravdepodobne nedohotovená korčuľa; d 28,5 cm (obr. 3: 9).
3. Niekoľko zvieracích kostí a zlomky čelustí.
4. Dva kusy železnej trosky, jeden z nich má bochníkovitý tvar; Ø asi 9 cm.
5. Časť nádoby s mierne vyhnutým okrajom, obtáčanej na kruhu, zdobená pásom zvislých hrebeňových vpichov a menšími niekoľkonásobnými vlnovkami; materiál piesčitý, s prímiesou sludy, má hnedú až hnedošedú farbu, dobre vypálený (obr. 5: 4).

6. Časť nádoby s mierne vyhnutým okrajom, obtáčanej na kruhu, zdobená dvoma pásmi niekoľkonásobnej vlnovky; materiál hnedej farby, s prímесou sludy, dobre vypálený (obr. 4: 4).

7. Hnedošedý črep s mierne vyhnutým okrajom, zdobený jednoduchou vlnovkou; materiál piesčitý, s prímесou sludy (obr. 4: 2).

8. Časť hrncovitej, na kruhu obtáčanej nádoby s mierne vyhnutým zrezaným okrajom, zdobená jednoduchou vlnovkou a ryhou; materiál piesčitý, zrnitý, s prímесou sludy, hnedej farby (obr. 4: 5).

9. Osem črepov zo štyroch na kruhu obtáčaných nádob s mierne vyhnutým a zrezaným okrajom; zdobené sú obvodovými ryhami a niekoľkonásobnou vlnovkou; materiál hnedej a hnedočervenkastej farby, piesčitý, zrnitý, s prímесou sludy (obr. 5: 1).

10. Tehlovočervený črep s rímsovým okrajom, zdobený pravidelnými radmi niekoľkonásobnej vlnovky; materiál piesčitý, zrnitý, s prídavkom sludy, dobre vypálený (obr. 4: 1).

11. Črep hnedej farby s vyhnutým a zrezaným okrajom, vydutie zdobené pásmi niekoľkonásobných vlnoviek; materiál hlinitopiesočnatý, so sludou (obr. 5: 3).

12. Niekoľko fragmentov z väčšej, na kruhu obtáčanej nádoby so šikmo nasadeným a zrezaným, znútra mierne prežliabnutým okrajom; vydutie je zdobené obvodovými ryhami striedajúcimi sa s niekoľkonásobnými plytšími vlnovkami; materiál svetlohnedej až červenčkastej farby s väčšími zrnkami piesku s prímесou sludy (obr. 4: 3).

13. Menšie črepy hnedej, hnedošedej alebo hnedočervenkastej farby z nádob väčšinou s vyhnutými alebo zrezanými okrajmi; niektoré okraje sú šikmo nasadené, prípadne rímsovité; materiál piesčitý, zrnitý, s prídavkom sludy.

14. Dva tenkostenné čriepky z menších nádob: šedohnedý zlomok zdobený väčšími jednoduchými vlnovkami, zo zrnitého, piesčitého, vypáleného materiálu; hnedočervenkastý črep, na hrdle zdobený ostrou, hlboko rytou vlnovkou; materiál hlinitopiesočnatý, slabo vypálený.

15. Svetlohnedý a červenčkastý črep z vydutia nádoby, zdobený hustými obvodovými ryhami, cez ktoré idú v pásoch niekoľkonásobné vlnovky (obr. 5: 2).

16. Časť dna z nádoby hnedočervenkastej farby; dno je nerovné, so stopami nepravidelných dlhších vrypov; Ø dna asi 9 cm (obr. 4: 7).

17. Časť nádoby s pomerne tenkým, mierne dovnútra preliačeným dnom; materiál hlinitopiesočnatý s prímесou sludy, farba na povrchu svetlohnedá, vnútri hnedošedá (obr. 4: 6).

18. Črep z dna hrubo vypracovanej nádoby hnedočervenkastej farby; zrnitý materiál s prímесou sludy (obr. 4: 8).

19. Svetlohnedý zlomok dna nádoby z jemného, hlinitopiesočnatého, pomerne slabo vypáleného materiálu.

20. Hnedý črep z dna hrubšie vypracovanej nádoby z hlinitopiesočnatého, slabšie vypáleného materiálu.

21. Fragmenty z dien rôznych hrubších nádob; dna sú väčšinou nerovné, niektoré mierne dovnútra preliačené, materiál piesčitý, zrnitý, dobre vypálený, hnedej alebo hnedočervenkastej farby.

VIII. P o d o l i e, okres Trenčín

a) Na poli a lúkach, susediacich s lokalitou Zapupovec v Pobeďime, nazbieral G. K l i m o roku 1963 niekoľko stredohradištných črepov a kus železnej trosky. Črepy s mierne vyhnutými a zrezanými okrajmi, zlomky dien a vydutí sú z nádob

z hlinitopiesočnatého materiálu, svetlohnedej, na lome svetlošedej farby, pomerne slabo vypálené; časť črepov je červenkastej alebo hnedočervenkastej farby; zdobené sú niekoľkonásobnými vlnovkami a obvodovými ryhami.

Nálezová zpráva AÚ SAV č. 564/64.

b) Korytné, prv samostatná obec, teraz zlúčená s obcou Podolie.

Nález fragmentu hradištnej nádoby.

Nálezová zpráva AÚ SAV č. 30/1939.

IX. P o t v o r i c e, okres Trenčín

Včasnოსlovenské žiarové pohrebisko z V.-VI. stor.

Lit.: B i a l e k o v á D., Včasnოსlovenské nálezy z juhozápadného Slovenska, SLA X-1, 109-111.

X. T r e b a t i c e, okres Trnava

Nález hradištného črepu z nádoby formovanej v ruke.

Nálezová zpráva AÚ SAV č. 5546/56.

Najstaršie slovanské osídlenie, ktoré je v Pobeďime doložené črepovým materiálom z rozrušených sídliskových objektov v polohe Dolné pole, viaže sa ku koncu V. a do VI. storočia. Do tohto obdobia sa začleňujú aj nálezy z Piešťan a keramika z Potvoríc, pochádzajúca z pohrebiska so žiarovými hrobmi, ktoré svojím rítom (pozostatky nedohorených ľudských kostí; výlučne v popolniciach uložených v rade) a starobylosťou je zatiaľ najsevernejšou lokalitou tohto druhu na strednom Považí.

Na túto najstaršiu fázu slovanského osídlenia v Pobeďime a okolí nadväzuje sídliskový materiál zo VII. storočia z Krakovian a Čachtíc, ďalej niektoré nálezy z Pobeďima III (Zapupovec), ktoré však už možno zaradiť na prelom VIII. a IX. storočia. S týmto časovým horizontom korešponduje aj hrob z Nového Mesta nad Váhom, z ktorého sa zachovala železná sekerka. Hoci počet predveľkomoravských lokalít je zatiaľ pomerne skromný, jednako poukazuje na súvislú kontinuitu slovanského osídlenia stredného Považia. Úrodné terasy Dudváhu, Dubovej a Váhu boli intenzívne osídľované najmä vo veľkomoravskom období. Z tohto časového úseku najviac veľkomoravských lokalít sa zistilo priamo v chotári obce Pobeďim.

V polohe Zapupovec (Pobeďim III), nachádzajúcej sa severne od obce, už pri prieskume a menšom zisťovacom výskume v rokoch 1961 a 1962 prišlo sa na väčší počet objektov, patriacich rozsiahlejšiemu sídlisku rozptýleného typu, ktoré boli hlbokou orbou rozrušené. Keďže už prvé nálezy upozorňovali na význam tejto polohy, roku 1963 Archeologický ústav SAV uskutočnil tu zisťovací výskum, počas ktorého sa preskúmalo viac objektov. Po prvej fáze výskumu možno sídlisko charakterizovať ako výrobnú osadu upriamenú predovšetkým na kováčstvo. Poukazujú na to nielen nálezy železnej trosky, ale i rôzne zlomky železa, úplné i nedohotovené výrobky, ako aj pracovné nástroje, napr. nože, dlátka, priebojníky, šidlá, nožnice, píłka, lemeš, styk a iné predmety doteraz neurčenej funkcie. Pozoruhodné nálezy rotačných brúsikov a osličiek i väčšieho množstva nožíkov, a to či už hotových, alebo ešte nevypracovaných výrobkov, vedú k predpokladu, že v osade mohlo už byť vyčlenené úzko špecializované remeslo - nožiarstvo, ktoré sa považuje za jedno z najdôležitejších a najstarších odvetví slovanského kováčstva.¹ Na výrobný charakter osady napokon poukazujú i samotné objekty, ktoré sa tvarom, rozmermi a výplňou líšia od obvyklých jednopriestorových štvorcovitých, viac alebo menej zahĺbených, prípadne povrchových príbytkov, typických pre slovanské osady.

Pri výskume boli objavené aj pozostatky dvoch studní; jedna mala zrubovú konštrukciu a druhá bola obložená fošňami. Studne zásobovali osadu vodou nevyhnutnou pri kováčskom remesle. Rozloženie objektov na preskúmanej ploche nepoukazuje na nejaké pravidelné usporiadanie, skôr tu ide o zhluky niekoľkých objektov. Snáď práve v tomto rozložení objektov možno vidieť výrobné jednotky, ktoré vnučujú otázku, či ich máme spájať ešte s rodovými občinami, alebo či treba s nimi počítať ako so súčasťami väčšieho výrobného celku, v ktorom pracovali už výrobné občiny, aké sa predpokladajú v hutníctve (Želechovice²). V tomto prípade by sa muselo nutne uvažovať i o väčšej koordinácii práce vysokošpecializovaných kováčov so špecializovanými alebo pološpecializovanými remeselníkmi iných odvetví (uhliarstvo, drevoobrábacie remeslá a pod.³).

Okrem spomenutých predmetov z preskúmaných objektov pochádza veľa keramického materiálu, ktorý sa zachoval výlučne v zlomkoch, ale pri čiastočnej rekonstrukcii možno usúdiť, že prevažná časť črepov je z veľkých úžitkových, v ruke robených a čiastočne obtáčaných nádob, s hrúbkou stien asi 1 cm. Ich mierne vyhnuté okraje sú alebo jednoduché, alebo šikmo zrezané, menej často ukončené rímsovitě, prípadne profilované. Dná sú nerovné, niektoré mierne dovnútra preliačené. Výzdoba vyduťtí pozostáva z jednoduchých alebo niekoľkonásobných vlnoviek, ktoré sú niekedy kombinované s obvodovými ryhami; v jednom prípade sú ryhy prerušované niekoľkonásobnými pásmi vlnoviek. Na niekoľkých čepoch sa uplatňuje vlnovka i na vnútornej strane okraja. Profiláciou okrajov i materiálom, v ktorom sa obyčajne nachádza slúda, je črepový materiál zo Zapupovca analogický keramike z Krakovian (poloha Nové Stávky), pochádzajúcej z ďalšieho rozrušeného slovanského sídliska.

Odras spoločenských i politických zmien prvej polovice IX. storočia možno vidieť vo vybudovaní opevneného hradiska v Pobedime v inundácii Dudváhu (Pobedim I - poloha Hradištia a Podhradištia), okolo ktorého sa koncentruje niekoľko osád objavených počas povrchových prieskumov a pri zisťovacom výskume (Dianovec, Na laze, Dolné ohrádky, Háj). Hradisko je opevnené mohutným valom a rozdelené na dve časti. Najnovšie pozorovania v teréne naznačujú, že z východnej strany hradiska k vlastnému areálu sa mohlo pripájať ešte ďalšie podhradie v polohe Dianovec.⁴ Pobedimské hradisko vyniká najmä nálezmi železných predmetov a veľkými skladmi (depotmi) sekerovitých hrivien, o funkcii ktorých sa už v odbornej literatúre písalo.⁵ Je zaujímavé, že práve v tejto oblasti, v ktorej nie sú ložiská železnej rudy, sústreďuje sa železiarska výroba. Poukazovalo by to na rozvinutý obchodný styk stredného Považia s rudnými oblasťami, odkiaľ sa dovážali polotovary - sekerovité hrivny, alebo snáď aj ruda, ktorá sa potom spracúvala v osadách v blízkosti hradiska. Upozorňuje na to nález rozrušenej nadzemnej šachtovitej pece z neďalekého sídliska v polohe Na laze (Pobedim II). Z tejto osady pochádza tiež zlomok sekerovitej hrivny.⁶ Podobné zlomky sekerovitých hrivien sú aj z ďalšej osady v Pobedime, z polohy Dolné ohrádky, ktorá sa nachádza v blízkosti hradiska. Pozoruhodné je, že sekerovité hrivny nenašli sa v polohe Zapupovec (Pobedim III), čo asi vyplýva z chronologickej postupnosti osídlenia na uvedených lokalitách.

Keramika z hradiska a zo súčasných bližších alebo vzdialenejších osád (Dianovec, Na laze, Sedlišča a ďalšie) vykazuje dva druhy: 1. menej kvalitná keramika vyhotovená po domácky, 2. keramika, ktorú produkovali už špecializovaní hrnčiari.⁷ Nálezový inventár z veľkomoravských lokalít v Pobedime doplňujú výrobky z košti (šidlá, rydlá, korčuľa?) a hlinené prasleny.

Z veľkomoravského obdobia sa v Pobedime a jeho okolí zatiaľ našiel len pomerne skromný archeologický materiál. V literatúre sú známe nálezy z kostrového hrobu z XI. storočia, objaveného v Očkove.⁸ V tej istej obci prišlo sa roku 1962 pri terénnom prieskume v polohe Chripky na porušený sídliskový objekt s hlinenou pecou, vo výplni ktorého bola keramika, aká sa nachádza na iných lokalitách juhozápadného Slovenska z XI.-XII., resp. i XIII. storočia. V samotnom Pobedime na obnovenie osídlenia v mieste zaniknutého veľkomoravského hradiska poukazuje nález objektu v polohe Hradišťa,⁹ avšak prevažná časť včasnostredovekého črepového materiálu je už z areálu dnešnej obce, ktorá sa po zániku inundačného hradiska a k nemu priliehajúcich osád začala budovať za potokom Dubová.

Stredné Považie, ktorým prechádzali obchodné cesty, malo dôležitú úlohu vo veľkomoravskom období. Poukazujú na to najmä výskumy v Pobedime, kde sa zistili osady s rozvinutou kováčskou výrobou a opevnené inundačné hradisko, ktoré sa doteraz javí ako jediné zatiaľ známe centrum na strednom Považí. Ďalšie výskumy v Pobedime a na ostatných zatiaľ len prieskumom zistených osadách v tejto oblasti, ako aj rozbor materiálu, môžu poukázať na význam tejto predpokladanej kmeňovej oblasti a jej postupné začlenenie do Veľkej Moravy.

P O Z N Á M K Y

- 1 P l e i n e r R., Staré evropské kovářství, Praha 1962, 149.
- 2 P l e i n e r R., Základy slovanského železářského hutnictví v českých zemích, Praha 1958, 228.
- 3 Tamže, 216.
- 4 B i a l e k o v á D., Výskum slovanského hradiska v Pobedime v rokoch 1959-1962, AR XV, 1963, 371.
- 5 P l e i n e r R., Základy slovanského železářského hutnictví, 224-227; t e n i s t ý, Staré evropské kovářství, 21, 138, 148, 171, 172, 186, 187, 207, 209, 239; t e n i s t ý, Slovanské sekerovité hřivny, SlA IX, 1961, 405-446 (tam citovaná ďalšia literatúra); P o š v á ř J., Velkomoravské železné hřivny jako platidlo, Numismatické listy XVIII, 1963, 1-10 (tam citovaná ďalšia literatúra).
- 6 Podľa upozornenia D. B i a l e k o v e j.
- 7 B i a l e k o v á D., AR XV, 1963, 370.
- 8 E i s n e r J., Slovensko a Podkarpatská Rus v době hradištní, OP IV, 1925, 65.
- 9 B i a l e k o v á D., AR XV, 1963, 371.

ÜBERSICHT DER SLAWISCHEN LOKALITÄTEN IN POBEDIM UND SEINER UMGEBUNG

VIERA VENDTOVÁ

Die Anregung zu einer systematischeren archäologischen Erforschung der slawischen Besiedlung im mittleren Waagtal gab in den letzten Jahren die Feststellung eines Inundationsburgwalls in Pobedim und ebenso die Entdeckungen mehrerer Niederlassungen, welche für die Ergänzung des Gesamtbildes über das wirtschaftliche und gesellschaftliche Leben der Slawen in diesem Raum von aussergewöhnlicher Bedeutung sind.

Die Übersicht der slawischen Lokalitäten in Pobedim und Umgebung enthält - ausser einer kurzen Aufzählung der in der Literatur bereits bekannten Fundstellen und Funde - eine Beschreibung von jenen Funden, die in den letzten Jahren bei Geländebegehungen, Rettungs- und Probegrabungen geborgen worden sind.

Die älteste slawische Besiedlung, belegt in Pobedim durch das aus gestörten Siedlungsobjekten in der Flur Dolné pole stammende Scherbenmaterial, gehört an das Ende des V. und in das VI. Jh. Diesem Zeitabschnitt werden auch Funde aus Piešťany und Keramik aus den Brandgräbern von Potvorice zugewiesen.

An diese älteste slawische Besiedlungsphase in Pobedim und seiner Umgebung knüpft das aus dem VII. Jh. stammende Material aus Krakovany an, ferner einige Funde aus Pobedim III (Flur Zapupovec), die allerdings bereits an die Wende des VIII. und IX. Jh. gereiht werden können. Mit diesem Zeithorizont korrespondiert auch ein Grab aus Nové Mesto nad Váhom. Obwohl die Zahl der vorgrossmährischen Lokalitäten einstweilen recht bescheiden ist, liefert sie doch Hinweise auf eine zusammenhängende slawische Besiedlungsabfolge im mittleren Waagtal.

Aus dem grossmährischen Zeitabschnitt wurden die meisten Lokalitäten direkt innerhalb der Gemeindefeldmark von Pobedim festgestellt. In der Flur Zapupovec wurden im J. 1963 bei einer Probegrabung mehrere Objekte entdeckt, die zu einer ausgedehnteren Siedlung des Typs mit lockerer Streuung gehört hatten. Nach den Ergebnissen der ersten Grabungsetappe zu schliessen, kann die Siedlung als eine Produktionsniederlassung charakterisiert werden, die vorzugsweise auf das Schmiedehandwerk eingestellt war. Die beachtenswerten Funde von Rotationsschleifsteinen, Wetzsteinen und einer grösseren Menge von Messern, sei es fertiger Stücke oder von Halbfabrikaten, führen zur Voraussetzung, dass in der Siedlung ein eng spezialisiertes Handwerk - die Messererzeugung - ausgeübt wurde. Bei der Grabung wurden auch Reste zweier Brunnen entdeckt; einer hatte eine Balkenkonstruktion und der zweite war mit Bohlen eingefasst.

Als Niederschlag der gesellschaftlichen und politischen Wandlungen in der ersten Hälfte des IX. Jh. mag wohl die Errichtung des befestigten Pobedimer Burgwalls (Pobedim I - Flur Hradištia und Podhradištia) zu betrachten sein, um welchen sich mehrere bei archäologischen Geländebegehungen und Probegrabungen festgestellte Siedlungen konzentrieren (Fluren Dianovec, Na laze, Dolné ohrádky, Háj).

Aus dem nachgrossmährischen Zeitabschnitt fand sich vorderhand in Pobedim und seiner Umgebung bloss ein bescheidenes archäologisches Material (Skelettgrab und Siedlung aus Očkov, Objekt auf dem Burgwall von Pobedim).

Das mittlere, mit Handelswegen durchwobene Waagtal spielte im grossmährischen Zeitabschnitt eine bedeutende Rolle. Hinweise darüber geben vor allem die Ausgrabungen in Pobedim, wo Niederlassungen mit hochstehendem Schmiedehandwerk festgestellt wurden, wie auch der Inundationsburgwall, der gegenwärtig ein bisher einziges bekanntes Zentrum im mittleren Waagtal zu sein scheint. Weitere Ausgrabungen in Pobedim und auf den übrigen, vorläufig bloss bei Geländeüberprüfungen festgestellten Siedlungen dieses Gebietes, ebenso Materialanalysen werden auf die Bedeutung dieses vorausgesetzten Stammesgebietes und dessen allmähliche Einverleibung in das Grossmährische Reich Hinweise liefern können.

Übersetzt von B. Nieburová

SLOVANSKÉ LOKALITY V ŽILINSKEJ KOTLINE

ANTON PETROVSKÝ-ŠICHMAN

Do objavenia mohylníka v Krasňanoch¹ bolo slovanské osídlenie Žilinskej kotliny neznáme. Z antropogeografických súvislostí však vyplýva istota, že Slovania sídlili v celej tejto kotline. Od r. 1943 sa tu pisateľovi podarilo objaviť mnohé iné slovanské lokality, sídliská, opevnenia i mohyly, niekoľko ich objavili spolupracovníci Považského múzea v Žiline a Archeologického ústavu SAV v Nitre.

Hospodársko-spoločenské stredisko Žilinskej kotliny v časoch predveľkomoravských bolo zrejme na hradisku Veľký vrch nad Divinkou.² Zatiaľ je to na severnom Slovensku jediné väčšie opevnenie, na ktorom nachádzame slovanskú keramiku. Mohlo to byť pred dobou veľkomoravskou ústredné hradisko severoslovenského kmeňa. Zachovanými veľmi opevnená plocha temena činí 12 ha. Archeologicky je známe len zo zberov. Vstup najpohodlnejšej cesty na temeno Veľkého vrchu prehrádza malé opevnenie - Hradisko, ktoré s opevnením Veľkého vrchu tvorí jediný opevňovací systém. Bez výskumu nemožno zatiaľ určiť presnú rozlohu chránenej plochy z doby predveľkomoravskej. Z temena Hradiska poznáme len stopy mladohradištného osídlenia. Z jazykovedného dokladu vyplýva, že vedľa Divinky bola snáď v Lalínku osada "dušníkov",³ ktorí svojou prácou vydržovali tamojší kostol, zasvätený pravdepodobne sv. Michalovi. O niekoľkých útvaroch z okraja areálu Hradiska nemožno bez výskumu povedať, či ide o mohyly. Z podhradia Veľkého vrchu poznáme len nepatrné stopy slovanského osídlenia; najšťubnejšia plocha s historickým kaštieľom zostáva zatiaľ nepreskúmaná.

Ľavobrežná považská cesta, smerujúca do údolia Kysuce, prechádzala cez Váh v Divinke (a cez Kysucú medzi obcami Vranie a Brodno). Cesta Divinka - Žilina (alebo do údolia Hajčianky) prechádzala cez Váh necelé 2 km na juhovýchod po úpätí Chlmeckého vrchu, kde je na údolnej rovine Váhu menšie sídlisko v polohe Zábrehy-Lazčeka;⁴ podľa keramiky patrí k najstarším slovanským sídliskám okolia Žiliny. Priamo nad sídliskom je na západnom okraji temena Chlmeckého vrchu (v chotári obce Považský Chlmec) zachovaný nízky val malého, snáď slovanského hrádka.

V obci Brodno poznáme stopy osídlenia (atypické črepy) na západnom úpätí vrchu Brodnanka, oproti brodu cez Kysucú. Brod (a podľa neho názov obce) tu vznikol preto, lebo medzi Vraním a Rudinkou je pravý breh Kysuce podnes v skalnej bráne neschodný. Priamo nad prechodom cesty cez skalnú bránu je skalnatá terasa Koscelisko, čiastočne zničená kameňolomom. Zrejme tu stál drevený, historicky neznámy kostolík, z ktorého sa okrem názvu nič nezachovalo. Dnešný kostol a fara v dedine sú novovekého pôvodu. Len s výhradami možno pripustiť, že drevený kostolík (skôr kaplnka) tu vznikol už pred stredovekom.

Príchod kysuckej cesty od severu do skalnej brány Brodna chránilo drevené opevnenie terasy Koscelisko v Radole. Výskum v r. 1956⁵ tu odkryl zvyšky murovaného kostola románskeho pôdorysu s včasnogotickými stavebnými detailmi. Kostol

najskôr postavili na mieste staršieho dreveného kostola. Stopy stredohradištného osídlenia zistili sa len niekoľko metrov pod opevnením. Na inom mieste chotára Radoly zistil K. A n d e l vedľa cesty Radola - Vadičov - Nededza stredohradištnú chatu.⁶

Cesta do Nededze odbočuje z kysuckej cesty tesne pod Kosceliskom v Radole a na pravobrežnú považskú cestu ústi v Nededzi iba niekoľko metrov od dvoch veľkých mohylových útvarov, pravdepodobne hrobov veľmožov. Nededza leží v strede plochy s najväčšou výmerou kvalitnej ornej pôdy v Žilinskej kotline. Ak už predpokladať nejaký veľmožský dvorec v Žilinskej kotline, treba ho hľadať v Nededzi alebo v jej tesnej blízkosti. Zo zmyslu názvu Nededza vyplýva, že tu bol iný druh sídliska než inde na okolí.⁷ Zrejme tu bolo sídlo veľmoža nie na majetku vlastnom (proprium), ale na benefíciu udelenom kniežaťom. Tamojšie mohyly pravdepodobne datujú toto benefícium do doby veľkomoravskej. Dôležité ale je, že aj na 4 km vzdialenom mohylníku v polohe Kolianske nad Tepličkou je mimoriadne veľká mohyla (a štyri menšie), pochádzajúca najskôr už z doby sťahovania národov. Iných takýchto veľkých mohýl v okolí Žiliny niet. Pripustiť majetok nejakého kmeňového náčelníka v Nededzi už dávno pred dobou veľkomoravskou?

Päť mohýl v polohe Kolianske nad Tepličkou leží presne na križovatke horskej cesty Radola - Teplica s horskou cestou Budatín - hradisko Straník⁸ na hrebeni Dubňa. V najväčšej mohyle, porušenej na povrchu násypu zákopom, našla sa predhradištná, na kruhu robená keramika. Ostatné mohyly sú menšie, jedna má priemer dokonca len 2 m. Dve sa zničili v posledných rokoch pri úprave cesty. Mohylník Kolianske nepriamo datuje starý pôvod slovanského osídlenia v Radole. Názov Kolianske poukazuje na zvyk zapúšťať do mohylového násypu koly.⁹ Pri výskume mohýl v Bitarovej a v Bánovej sme jamky po koloch skutočne zachytili.¹⁰

Od mohylníka Kolianske 1 km na východ, na temeni predhistorického hradiska Straník, sú aj stopy starého slovanského osídlenia. Pomiestny názov z Nededze - na úpätí Straníka - svedčí, že pôvodný názov Straníka bol Hradisko. Podľa tradície z obce Zástranie v mohylníku boli pochovaní vojaci. Násyp druhej veľkej mohyly na tomto mohylníku rozviezli pred 20-30 rokmi, nálezy tam vraj neboli; drobný inventár mohyly zostal zrejme bez povšimnutia.

Stopy slovanského osídlenia v Tepličke na južnom úpätí Straníka sú z vyvinutej fázy hradištnej,¹¹ niekde v chotári Tepličky budú aj pamiatky staršie. Svah južného výbežku Straníka sa nazýva Hrádek, snáď ide o pamiatku na drevené opevnenie z mladšej doby hradištnej.

Cesta Hradisko - Straník - Budatín schádza do Budatína okolo terasy na Machove, kde sa našli stopy osídlenia zo strednej a mladšej doby hradištnej.

Najviac kvalitnej ornej pôdy je v kotline Žiliny medzi Tepličkou a Varínom. Nečudo, že tu nachádzame na 3 km dlhom úseku Gbelany - Varín až tri slovanské sídliská a jeden hrádek, odhliadnuc od možnosti, že aj juhovýchodný okraj terasy Varína s kostolom bol staroslovenským hrádkom (G. P o v a l a si tu všimol pravdepodobne zastavaný zvyšok širokej priekopy). Úsek Varín - Gbelany bol veľmi dôležitý aj ako križovatka považskej cesty s cestou na Oravu a do Povíslia. Cesta Visla - Orava vyúsťovala na Považie vo Varíne alebo Gbelanoch, presnejšie vedľa varínského Hrádku.¹² Hrádek má jednoduchý obvodový val s bránou a zatiaľ z neho poznáme len atypický keramický materiál, možno starohradištný. Necelých 200 m na juh od Hrádku je slovanské sídlisko so stopami osídlenia z doby rímskej - našli sa tu aj rímske republikánske mince. Okraj terasy s kostolom je 1 km na východ, na južnom úpätí terasy je tiež malé slovanské sídlisko.

Slovanské sídlisko na západnom okraji intravilánu Gbelian leží 2 km na západ od varínskeho Hrádku a 1 km na východ od mohýl v Nededzi, na veľmi miernom južnom svahu úpätia hôr, Jeho plocha bola tiež osídlená už v dobe rímskej.

O zaniknutom, pravdepodobne slovanskom drevenom opevnení hovorí názov ostrožiny Hradisko (chotár obce Varín) nad riečkou Belá, tesne oproti mohylníku v Krasňanoch (na opačnom brehu Belej). Zatiaľ zostáva bez nálezov; možno však pripustiť, že toto opevnenie užšie súviselo so slovanským osídlením v Krasňanoch.

Dominantu nad križovatkou význačných ciest vo Varíne alebo v Gbelanoch tvorí výbežok Koňhory - Žiarec; na temeni Žiarca bol malý hrádok. Šlo asi o opevnenú slovanskú stráž, ktorá prenášala signály oboma smermi na línii Terchová - Žiarec - vrch Žiar nad Poluvsím - vrch Strážov nad Čičmanmi.¹³

Na križovátku ciest vo Varíne alebo v Gbelanoch sa teda vliazali tri sídliská roľnícko-pastierskeho obyvateľstva (Gbelany, Varín - pod Hrádkom, Varín - pod kostolom) a snáď až štyri opevnenia (Hrádek, mladohradištne opevnenie s kostolom?, Hradisko oproti Krasňanom, Žiarec). Ani jednu inú severoslovenskú križovátku nevieme obdobne doložiť pred stredoveké obdobie. Križovatka mala zrejme mimoriadny význam a v súvisi s ňou treba vysvetľovať aj vznik mohylníka v Krasňanoch, ktorý je na severnom Slovensku zatiaľ najväčší. Krasňany ležia len 2 km na severovýchod od Varína. Vedľa takej významnej križovatky mohla vzniknúť aj trhová osada. Tak vieme aspoň najlepšie odôvodniť, prečo sa obec Mojš na brehu Váhu (4 km na západ od obce Varín) v listinách až k roku 1500 nazývala v preklade "Trhový Mojš".¹⁴ Názov nemohol vzniknúť so zreteľom na jarmoky vo Varíne, ani so zreteľom na jarmoky v 6 km vzdialenej Žiline. V obci samej jarmoky po vzniku stredovekých privilegovaných miest v Žiline a Varíne ani nemohli byť. Jediné možné východisko je, že názov "Trhový Mojš" vznikol so zreteľom na trhy, ktoré sa v Mojši konali v dobe hradištnej, pred pripojením tejto oblasti k Uhorsku.

Archeologicky máme doloženú skrátenú vetvu považskej cesty na úseku Hričov - Žilina.¹⁵ Pri cestovaní v smere Považská Bystrica - Hričov - Varín - Orava - Visla bolo však výhodnejšie Žilinu obísť o 3 km južnejšie po trase, ktorá vedie v smere západ-východ pomedzi mohylníky v Bitarovej a Bánovej, cez veľký mohylovitý útvar Kaniža v Hôrkach,¹⁶ lesom Tizná a tesne popod výšinu Stráž v Bánovej, okolo dvoch mohýl v žilinskom lese Chrast,¹⁷ okolo dreveného kostolíka v obci Trnové do Mojša, skoro stále po priamke. Na prechode častejšie používanej diaľkovej cesty cez Váh v Mojši skutočne mohla vzniknúť trhová osada - pravdepodobne v dobe veľkomoravskej.

V Trnovom, 2 km na západ od Mojša, stojí drevený kostol sv. Juraja. Má typický románsky pôdorys bez sakristie (obdobný ako v Radole), užité okná nie sú klenuté, ale ani nie zahrotené ako gotické. Ku kostolu neskoršie pristavili drevenú vežu, datovanú zvonmi asi z r. 1604-1606. Dátum tejto prístavby pravdepodobne zvedol historik umenia k tomu, aby k r. 1500 datovali aj stavbu lode a svätyne,¹⁸ hoci pravouhlá svätyňa nemá gotický pôdorys. Poloha na predhistorickej trase diaľkovej cesty a sám pôdorys naznačujú možnosť skoršieho vzniku kostola v Trnovom, možno je vymedzený odchodom Tatárov a vznikom privilegovaného mesta v Žiline.¹⁹ Po udelení mestských privilégií Žiline zrejme už všetky diaľkové cesty prechádzali cez ňu a nie povedľa nej.

Východ z priesmyku Strečna do Žilinskej kotliny je zatiaľ doložený len výšinnými sídliskami. Najstaršie, zo strednej doby hradištnej, je na výšine hradu Strečno.²⁰ Výšinu pravdepodobne už vtedy opevnili, ale pri úprave murovaného hradu okolo r. 1300 sa zvyšky hradištného opevnenia nemohli zachovať.

Približne z X. storočia pochádza zemný hrádok s kaplnkou sv. Jána na brale, ktoré čnie tesne nad brehom Váhu na severnom okraji železničnej stanice Strečno (kataster osady Nezbudská Lúčka, obec Varín). Nízky zemný val na východnom okraji nevelkej plochy temena zničili pri stavbe železnice. Tento hrádok strážil premávku po pravobrežnej považskej ceste a sídlisko na výšine hradu Strečno po ľavobrežnej ceste. O terénnej úprave kopca Letník v sedle hrebeňa hradu Strečno nemožno zatiaľ určiť vek pre chýbanie nálezov (okrem tehloviny).

V časovej medzere medzi zánikom stredohradištného osídlenia Strečna a vznikom jeho murovaného hradu vzniklo zemné opevnenie kruhového pôdorysu - Bašta - vedľa hradného vrchu priamo nad dedinou. Keramika z Bašty patrí do XIII.-XIV. stor.

Obdobný kruhový pôdorys ako Bašta v Strečne má najstaršia časť zámku Budatín - jeho murovaný donjon. Podľa nedochovanej historickej zprávy veža zámku stála už v r. 1170.²¹ Zpráva nehovorí o tom, že už v spomenutom roku bola veža v Budatíne murovaná, vtedy mohla byť ešte drevená a obklopená priekopou ako na Bašte v Strečne.

Najstaršiu časť Starhradu oproti Strečnu tvorí tiež oblý donjon (prízemná miestnosť a miestnosť na prvom poschodí sú podnes klenuté). Snáď aj tento donjon je replikou staršej drevenej veže. R. 1323 územie Starhradu bolo obmedzené tokom riek Oravy, Váhu a Kysuce a Beskydami; dávnejšie k nemu patrila asi celá Žilinská kotlina a západné Kysuce.²² Vznik donjonu na Starhrade treba klásť aspoň do polovice XII. stor. ako v prípade Budatína. V oboch prípadoch tam treba najprv predpokladať drevené opevnenie. Breh Starhradu je celkom neschodný, pravobrežná považská cesta pod Starhradom prechádza na ľavý breh; Starhrad vznikol primárne na ochranu tohto prechodu. Po pripojení oblasti Žiliny k Uhorsku okolie Žiliny nadobudlo veľkú dôležitosť pre ochranu vstupov do krajiny, a preto vznik opevnení Starhrad, Budatín a Strečno-Bašta treba spájať až so začiatkom uhorského vplyvu na severnom Slovensku. Na jestvovanie takejto veže v Bytči poukazuje tamojší pomiestny názov - Na bašte.

Poloha Dedková s malými mohylovými útvarmi nad hradom Strečno je zatiaľ nepreskúmaná, možno ide o mohylky.

Z priebehu cesty hrad Hričov - Bitarová - Hôrky - kostol sv. Štefana - Žilina vyplýva, že na ploche s jadrom stredovekej Žiliny jestvovala osada už okolo roku 1100.²³ Keramikou možno doložiť zatiaľ len stopy mladohradištného osídlenia zo severozápadného okraja terasy Žiliny, niekoľko sto metrov od jej historického jadra. Pri súčasnom vzniku stredovekej osady a kostola na severozápadnom Slovensku kostol sa stavia na čestnom centrálnom mieste v strede alebo na okraji námestia (Považská Bystrica, Predmier, Martin, Púchov). Farský kostol v Žiline stojí mimo námestia na okraji terasy tak, že ani jedna ulica nevedie z námestia priamo do neho. Z toho vyplýva, že farský kostol v Žiline vznikol ešte v čase pred príchodom nemeckých kolonistov, kým pôdorys Žiliny mal iné dispozície. Pôvodne šlo o trojloďový románsky kostol.²⁴

Pravdepodobnosť opevnenia s kostolom vo Varíne a situácia kostola s opevnením v Radole nás oprávňuje predpokladať, že aj prvý žilinský farský kostol bol v opevnení. Archeologicky o tom zatiaľ nič nevieme, ale v stredoveku na tom istom mieste hrad bol²⁵ a priliehajúca ulica na pláne z minulého storočia sa nazýva Burggasse.²⁶ Rovnako tak aj v Radole jestvoval hrad v súčasnej dobe; ako v Radole, aj v Žiline mohol vzniknúť už pred XIII. storočím.

Obdobná situácia ako v Žiline, čo do dislokácie kostola voči novšiemu stredovekému námestiu, je aj v Kysuckom Novom Meste a v Rajci.²⁷ Bytča vznikla na plo-

che, ktorá bola do stredoveku neosídlená; kostol je tam na námestí. Treba predpokladať, že farské kostoly v Žiline, (Radole), Varíne, Rajci a Kysuckom Novom Meste vznikli už pred príchodom nemeckých kolonistov. Isté je to zatiaľ len v prípade Radoly. Po príchode nemeckých kolonistov sa pôdorys osady zmenil, ale kostol už nebolo možné preniesť zo staršej polohy do dominanty nového námestia. V prípade Bytče na novom námestí vznikol aj nový kostol. Iných miest a mestečiek okrem Kysuckého Nového Mesta, Varína, Rajca a Bytče v okolí Žiliny niet.

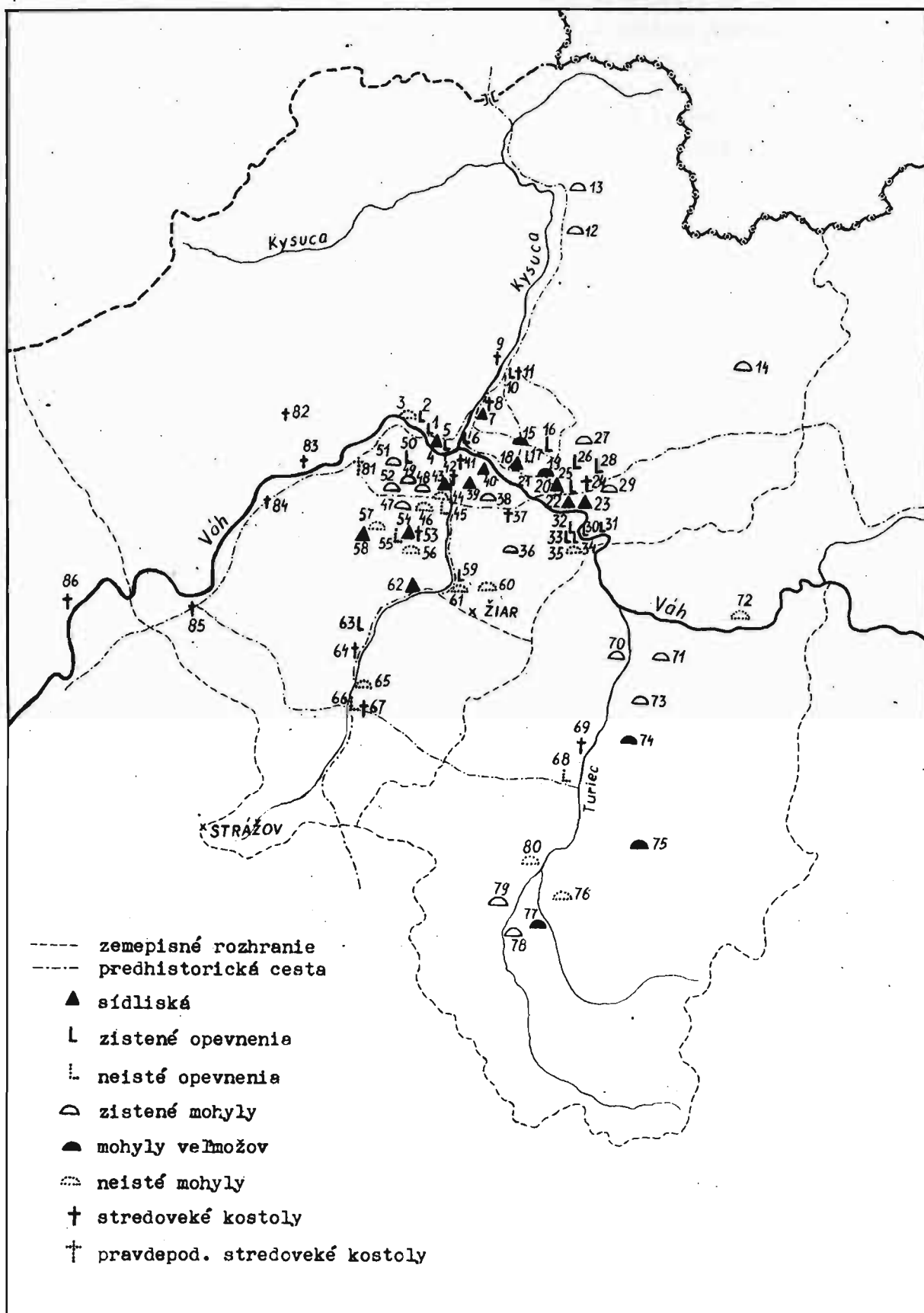
Veľkomoravské a staršie osídlenie intravilánu Žiliny zatiaľ nepoznáme, iba 2 km na juh od neho našla sa chata z doby veľkomoravskej na brehu potôčka tečúceho po úpätí Bôrika (prírodné kino). Nejaký mladohradištný dvorec²⁸ bol 1 km na východ od intravilánu Žiliny, na prechode cesty Žilina - Teplička cez Váh. Z doby veľkomoravskej alebo predchádzajúcej môže pochádzať refúgium Hradisko nad obcou Strážov. Temeno je opevnené dookola mohutným valom, ku ktorému sa pripína slabšie opevnenie podhradia. Najvyššiu časť opevnenia temena Hradiska tvorí zvyšok akejsi zemnej bašty (výskum sa plánuje).

Ku križovatke cesty Hričov - Bitarová - Žilina s cestou popri Rajčianke sa viaže mladohradištná chata v polohe pod Stoškou (chotár obce Bánová); možno je tam celá mladohradištná osada. V Bánovej sú stopy stredohradištného osídlenia na výšine Stráž, pod ňou cesta Hričov - Trnové - Varín križuje cestu popri Rajčianke. Na druhom brehu Rajčianky o 100-200 m na východ viedla cesta do Trnového a Varína tesne okolo oráčín, z výnosu ktorých sa vydržiaval kostol sv. Štefana v Žiline.²⁹ Možno náhodou, možno pre nejaké kultové predstavy pre role patriace k tomuto kostolu zvolili polohu práve vedľa diaľkovej cesty. S výhradami možno pripustiť, že pri vzniku kostola sv. Štefana sa trasa Hričov - Bánová - Varín ešte používala.

Mladohradištná kultúrna vrstva je na hornom konci obce Lietava³⁰ a na tamojšej ostrožine vedľa gotického kostola je stredoveká kultúrna vrstva; snáď tam stál starší drevený kostol. Malé zemné opevnenie, najskôr slovanské, archeologicky zatiaľ neznáme, je na najvyššej časti hradného hrebeňa Lietavy, 300 m na západ od hradu. Veľkomoravskému osídleniu Lietavy patrí bronzová veľkomoravská hrkálka,³¹ ktorá sa našla na roli nad Kňazovicami (chotár Svinnej), môže pochádzať z rozoranej mohyly. Stopy stredohradištného osídlenia máme z úpätia Hradiska v Podhorí pri Lietave.

Prechod cesty popri Rajčianke cez zemepisné rozhranie kotliny Žiliny a Rajca strážilo drevené opevnenie na temeni brala Hrádek v obci Turo.³² Z temena poznáme mladohradištnú a stredovekú keramikú, z úpätia i starohradištné stopy. Stopy hradištného osídlenia sú na východnom úpätí brál obce Rajecké Teplice, tesne vedľa hradskej. K centru kotliny Rajca viaže sa malé opevnenie Hradisko nad obcou Jasenové, s keramikou z mladšej doby hradištnej.

Vstup do kotliny Rajca od juhu ovláda návršie Vojanek nad križovatkou cesty Nitra - Žilina s cestou Považská Bystrica - Valča (v Turci), 1 km na západ od obce Rajecká Lesná (prv Frývald). K tejto križovatke sa viaže nález mincí Eraviskov³³ a jej význam v dobe veľkomoravskej nepriamo dokazuje stredohradištná keramika z návršia Hrádok vo Valči. Archeologicky je Vojanek zatiaľ neznámy. Tu najšiu slovanskú stráž možno s výhradami spájať s dvoma rozoranými mohylovými útvarmi, ležiacimi o 1 km severnejšie, a s názvom dolinky Špania³⁴ vedľa Vojanka. V stredoveku do obce prišli nemeckí kolonisti. Z tamojšieho staršieho kostola sa uchovala svätyňa s polkruhovitým románskym pôdorysom, ktorú neskoršie zaklenuli goticky.

Mapka Žilinskej kotliny.

Vysvetlenie číslovania lokalít na mapke z predošlej strany:

1 - Divinka, Veľký vrch	44 - Bánová, Stoška (mohyla?)
2 - Divina, Hradisko	45 - Bánová, Stráž
3 - Divina, Kolárová	46 - Bánová, Kaniža (kultové miesto?)
4 - Považský Chlmec, Zábrehy-Lazčeka	47 - Bánová, Dúbravy
5 - Považský Chlmec, Chlmecký vrch	48 - Hôrky, Kopce
6 - Zámok Budatín, Na Machove, 1 km
na sever	49 - Hôrky, Chrást
7 - Brodno, juhozápad. úpätie Brodnianky	50 - Hradisko nad Strážovom
8 - Brodno, Koscelisko	51 - Ovčiarsko
9 - Kysucké Nové Mesto	52 - Bitarová
10 - Radola	53 - Lietava, ostrožina vedľa kostola
11 - Radola, kostol na Koscelisku	54 - Lietava, horný koniec obce
12 - Krásno nad Kysucou	55 - Lietava, Cibulník
13 - Oščadnica	56 - Lietavská Svinná, Kňazovce
14 - Horná Tižina	57 - Podhorie, Kopce
15 - Teplice, Koliarske	58 - Podhorie, futbalové ihrisko
16 - Hradisko Straník	59 - Turo, Hrádek
17 - Teplice, Hrádek	60 - Turo, Čertova lúka
18 - Teplice, Za hrobŕu	61 - Turo
19 - Nededza	62 - Rajecké Teplice
20 - Gbelany	63 - Jasenové, Hradisko
21 - Mojš	64 - Rajec
22 - Varín, Záteplie	65 - Rajecká Lesná
23 - Varín, Lúčiny	66 - Rajecká Lesná, Vojanek
24 - Varín, farský kostol	67 - Rajecká Lesná, stredoveký kostol
25 - Varín, Hrádek	68 - Valča, Hrádek
26 - Varín, Žiarec	69 - Turčiansky Peter
27 - Gbelany, Háj	70 - Záturčie
28 - Varín, Hradisko	71 - Sučany
29 - Krasňany	72 - Turany
30 - Nezbudská Lúčka	73 - Dražkovce
31 - Starhrad	74 - Žabokreky
32 - Strečno, Bašta	75 - Sebeslavce (zo Sebeslaviec asi
pochádza "blatnícky" nález)
33 - Strečno, Letník	76 - Borcová, Kráľov jarok
34 - Strečno, hrad	77 - Malý Čepčín, Homôlka
35 - Strečno, Dedková	78 - Veľký Čepčín, Kráľov kopec
36 - Višňové	79 - Slovenské Pravno
37 - Trnové	80 - Moškovec
38 - Žilina, Chrást	81 - Hričovské Podhradie, Imramovec
39 - Žilina, Pod Bôrikom	82 - Kolárovice
40 - Žilina, pri celulózke	83 - Bytča
41 - Žilina, farský kostol	84 - Predmier
42 - Žilina, kostol sv. Štefana	85 - Považská Bystrica
43 - Bánová, Pod Stoškou	86 - Púchov

Pre severozápadné Slovensko je typické pochovávanie pod mohylami.³⁵ Okolo Žiliny sa mohýly - okrem Žiliny - uchovali v obciach Krasňany, Nededza, Bitarová, Bánová, Teplička, Gbelany, Višňové, Hôrky a Ovčiarско. Neisté mohýly sú v obciach Turie, Bánová (poloha Kaniža a Stoška), Divinka, Divina a Rajecká Lesná. Podľa názvu treba predpokladať rozorané mohýly v Podhorí pri Lietave a na Kňazoviciach pod Lietavou. Spolu sa uchovalo vyše 120 mohýl, počet zničených sa už určiť nedá. Podľa svedectva málej mohýly v Tepličke treba pripustiť, že niektoré mohýlky boli nepatrné a že po krátkom oraní sa celkom stratili, napr. mohýlové útvary v Strečne a na horných Kysuciach - v Krásne nad Kysucou a v Oščadnici. O hroboch bojovníkov pod mohylami svedčia nálezy zbraní (Krasňany a Bánová), tradícia (Bitarová a Teplička) a miestny názov (Vojenné nad Hornou Tižinou). Podľa veľkosti možno hroby veľmožov predpokladať len vo dvoch mohýlách v Nededzi a v jednej nad Tepličkou. Z celkového počtu zachovaných mohýl v okolí Žiliny veľmožom mohli patriť najviac dve percentá; ak vezmeme do úvahy zaniknuté mohýly, išlo snáď len o jedno percento (prípadne menej). Štatistika naznačuje, že väčšina mohýl z okolia Žiliny pochádza z čias, v ktorých majetková a spoločenská diferenciácia ešte nepokročila.

Oproti tomu v susednom Turci je celkove mohýl oveľa menej - spolu ich tam poznáme do 20. Z toho blatnícky nález pochádza bezpečne z hrobu veľmoža. Veľmožom zrejme patrili aj mohýly v Žabokrekochoch a v Malom Čepčine.³⁶ Hroby veľmožov treba predpokladať vo veľkom mohýlovom násype v Slovenskom Pravne,³⁷ vo Veľkom Čepčine (Kráľov kopec)³⁸ a vo veľkom násype v Sebeslavciach.³⁹ Hrob veľmoža s mečom a ostrohami sa vraj našiel (podľa výpovedí pamätníkov) v r. 1926-1927 pri drenáží v polohe Kráľov jarok v Borcovej. V Turci teda skoro polovica všetkých známych mohýlových hrobov mohla patriť veľmožom.

Z výskytu mohýl a z rázu osídlenia vyplýva, že oblasť Žiliny a Turiec tvorili užšiu hospodársko-spoločenskú jednotku, pravdepodobne kmeňovú.⁴⁰ V okolí Žiliny boli mohýly bežné, v Turci zriedkavejšie. Podľa V. B u d i n s k é h o - K r i č k u mohýly v Krasňanoch⁴¹ patria na rozhranie VIII. a IX. storočia. Niektoré mohýly v Bitarovej podľa výskytu predhradištnej keramiky a vzťahu k osídleniu doby rímskej⁴² budú staršie a mohýly v Tepličke môžu byť ešte z doby sťahovania národov. Okolo Žiliny sa pod mohylami začalo pochovávať asi prv než v Turci. Veľmožské hroby v Turci podľa inventára patria do doby veľkomoravskej. Z chýbania väčšieho počtu veľmožských hrobov na okolí Žiliny treba usudzovať, že po r. 800 sa hospodársko-spoločenské stredisko severozápadného Slovenska presunulo od Žiliny do Turca - zrejme v dôsledku pripojenia severoslovenského kmeňového územia k Nitriansku. Význam Žiliny a jej okolia stúpol nanovo po zániku Veľkej Moravy a najmä po pripojení severného Slovenska k Uhorsku niekedy v rokoch 1040-1100, lebo okolie Žiliny sa vtedy stalo pohraničným konfíniom voči Poľsku a Čechám.

Všetky doposiaľ známe slovanské sídliská z okolia Žiliny majú malú rozlohu. Systematicky sa dosiaľ neskúmalo ani jedno. Nemáme preto istotu, že v niektorých prípadoch (Bánová - Pod Stoškou, Žilina - Bôrik) ide o pamiatky z osamoteného lázu, dvorca. Na sídliskách v Považskom Chlmci, Gbelanoch, Varíne (na oboch) a Lietave treba predpokladať osadu niekoľkých rodín alebo rodov, ktoré sa živili roľníctvom a chovom dobytká. Maximálna rozloha týchto sídlisk činila 2-4 ha. Väčšie slovanské sídliská ako tieto na severnom Slovensku asi neboli, iba ak ojedinelé. Isté je, že v budúcnosti objavíme ďalšie roľnícko-pastierske sídliská v dolinách; pri prieskume ich nemožno nájsť, kým sú kryté povrchovou sterilnou vrstvou.

Opevnených alebo výšinných sídlisk poznáme zatiaľ viac ako sídlisk v dolinách, pravdepodobne preto, lebo na výšinách sme ich vedeli ľahšie vyhľadať. Sú to Divina, Divinka, Chlmecký vrch(?), Straník, Radola, Teplička(?), Hrádek, Hradisko a Žiarec(?) vo Varíne, Nezbudská Lúčka, hrad Strečno, Strečno-Bašta, Strečno-Letník(?), Turo, Lietava(?), Hradisko nad Strážovom, Bánová-Stráž, Jasenovo pri Rajci, Vojanek(?) v Rajeckej Lesnej, zámok Budatín(?), Starhrad(?). Iba v prípade Tepličky, Varína a Divinky vieme zatiaľ vedľa seba doložiť sídlisko na výšine (opevnenie), mohyly a aspoň stopy osídlenia v doline. Opevnenie na výšine a sídlisko v podhradí je doložené neistými prípadmi v Považskom Chlmci, Ture a v Lietave. Ináč nachádzame sídlisko bez príslušného susedného opevnenia a pohrebiska, teda k známym mohylám nepoznáme zatiaľ príslušné sídlisko. Z celého porovnávania vyplýva, že naše doterajšie poznatky o sídliskách a osídlení severozápadného Slovenska sú veľmi medzerovité.

Preduhorský kostol treba predpokladať v Divinke. Stredoveký kostol v Radole stojí pravdepodobne na mieste staršieho dreveného kostola. Kostoly vo Varíne a v Žiline aspoň teoreticky možno vznikli tiež už v období IX.-XI. storočia. Podľa starej tradície okolo r. 1100 vzniklo na severozápadnom Slovensku niekoľko farských kostolov (Rajec r. 1102, Kolárovice r. 1112, Turčiansky Peter r. 1104), zrejme v súvisi s konsolidáciou po pripojení severného Slovenska k Uhorsku. Vtedy najneskôršie treba pripustiť vznik farského kostola v Žiline a Varíne, ako aj kostola sv. Štefana v Žiline. Ďalší výskum naše poznatky o najstarších kostoloch v tejto oblasti isto prehĺbi.

Oblasť Žiliny - severozápadného Slovenska - má kľúčový význam pre objasnenie slovanskej minulosti severného Slovenska. Sú tu k dispozícii pre výskum sídliská roľnícko-pastierskeho ľudu v dolinách, sídliská na výšinách (pôvodne asi všetky opevnené) i hodne zachovaných mohýl. V iných severoslovenských krajoch bolo slovanských lokalít menej. V časoch pred vznikom Veľkej Moravy oblasť Žiliny tvorila jadro územia slovanského kmeňa sídliaceho na severnom Slovensku.

Sídliská v dolinách oblasti Žiliny sa viažu ku kvalitnejšej poľnohospodárskej pôde, sídliská na výšinách sú zasa vo významných strategických polohách. Z rozloženia oboch druhov sídlisk vieme vyhľadať polohy, kde sme dosiaľ príslušné archeologické pamiatky nenašli. Mohyly z okolia Žiliny sú skoro všetky na okrajoch Žilinskej kotliny. Poznatky archeologické možno doplniť poznatkami jazykovednými; z ich vzájomného dopĺňania vyplýva, že začiatky slovanského osídlenia oblasti Žiliny sú staré, že táto oblasť a severné Slovensko vôbec bolo osídlené Slovanmi už v časoch predveľkomoravských.

P O Z N Á M K Y

- 1 B u d a v á r y V., Staroslovanské mohyly v Krasňanoch pri Varíne, okres Žilina, SMSS XXXII-XXXIII, 1938-39, 85-105.
- 2 P e t r o v s k ý - Š i c h m a n A. J., Praveké opevnenie v Divinke, ŠZ AÚSAV 2, 1957, Janšákov sborník, 87-90. P e t r o v s k ý - Š i c h m a n A., Starožitne umocnenia w Divince koło Żiliny (Skowacja), Acta Archaeologica Carpathica II, 1960, 135-141.

- 3 Kučera M., "Dušníci" - najstaršia skupina poddanského obyvateľstva na našom území, Sborník FFUK (Historica) IX, 1958, 165 n.
- 4 Petrovský - Šichman A., Žilinský kraj v praveku, Vlastivedný sborník Žilinského kraja I, 1958, 30, obr. 1-4.
- 5 Petrovský - Šichman A., Zo starších dejín Kysúc, Vlastivedný sborník Žilinského kraja III, 1959, 96-99. Ten istý, Výskum zaniknutého stredovekého kostola v Radole, ŠZ AÚSAV II, 1963, 229-258.
- 6 Andel K., Prehistorické pamiatky na Kysuciach, SMSS XXII, 1928, 96-97.
- 7 Petrovský - Šichman A., O predhistorickej Žiline, Žilina v minulosti a dnes, Žilina 1963, 11.
- 8 Petrovský - Šichman A., ŠZ AÚSAV II, 1963, 229.
- 9 Petrovský - Šichman A., Kopce-mogiły północnej Słowacji, Acta Archaeologica Carpathica III, 1961, 124.
- 10 Petrovský - Šichman A., Výskum slovanských mohylníkov v okolí Žiliny, AR XVII, 1965 (v tlači).
- 11 Petrovský - Šichman A., Žilinský kraj v praveku, 228, tab. III: 18.
- 12 Tamže, obr. 5.
- 13 Petrovský - Šichman A., O predhistorickej Žiline, 14.
- 14 "Vásármois".
- 15 Petrovský - Šichman A., O predhistorickej Žiline, 10.
- 16 Petrovský - Šichman A., Žilinský kraj v praveku, 22.
- 17 V. Budinský - Krička tu preskúmal dve mohyly bez typickej keramiky.
- 18 Architektúra na Slovensku do polovice XIX. storočia, Bratislava 1958, 43, 591.
- 19 Okolo r. 1310. Marsina R., Vznik a počiatky mesta Žiliny, Žilina v minulosti a dnes, 27.
- 20 Veľkomoravská keramika je z hradnej strány pod zrúcaninami. Osídlenie samého temena dokazuje tá istá keramika z úpätia hradného brala tesne vedľa hradskej, kam mohla spadnúť len z temena.
- 21 Elenchus zhoreného archívu budatínskeho panstva - podľa informácie R. Marsina.
- 22 Marsina R., Vznik a počiatky Žiliny, Žilina v minulosti a dnes, 19.
- 23 Petrovský - Šichman A., O predhistorickej Žiline, 11.
- 24 Bauer L., Vývoj architektúry Žiliny, Žilina v minulosti a dnes, 185.
- 25 Marsina R., Vznik a počiatky Žiliny, 24, 25.
- 26 Kristénová V., Počiatky mesta Žiliny, Vlastivedný sborník Žilinského kraja I, 1958, 36.
- 27 Podľa nie celkom istej tradície kostol postavili r. 1102 alebo r. 1120: Jančo Š., Z dejín Rajca do r. 1848, Vlastivedný sborník Považia V, 1962, 46 a na str. 47 plán Rajca z r. 1865. Plán kostola s románskou vežou pozri: Jančová K., Rajec a jeho stavebný vývoj, tamže, 74.
- 28 Objavil spolupracovník múzea Ivan Cvach o.
- 29 Kristénová V., l.c., 26. Role sú na samom južnom okraji chotára Žiliny.
- 30 Objavil dr. V. Bukovinský.
- 31 Našla L. Hutyrková.

- 32 P e t r o v s k ý - Š i c h m a n A., Žilinský kraj v praveku, obr. 4. T e n i s t ý, O predhistorickej Žiline, fotografia na str. 10.
- 33 E i s n e r J., Slovensko v pravěku, Bratislava 1933, 194.
- 34 Pôvodný názov typu Špania do doby veľkomoravskej kladie P. R a t k o š v diele Slovenské dejiny I, Bratislava 1961, 109.
- 35 P e t r o v s k ý - Š i c h m a n A., Acta Archaeologica Carpathica III, 1961, T e n i s t ý, Slovanské osídlenie severného Slovenska, Vlastivedný sborník Považia VI (v tlači).
- 36 E i s n e r J., Slovensko v pravěku, 251, 252.
- 37 Vedľa sídliska Prónayovské - Pod krížom.
- 38 Na brehu Turca.
- 39 Na roli je jeden veľký mohylový a tri menšie násypy. O menších mohylách v Turci pozri P e t r o v s k ý - Š i c h m a n A., Predhistorické osídlenie Slovenského Pravna, Sborník k dejinám Slovenského Pravna (v tlači).
- 40 P e t r o v s k ý - Š i c h m a n A., Acta Archaeologica Carpathica III, 1961.
- 41 Pozri pozn. 1.
- 42 Pozri pozn. 10.

SLAWISCHE FUNDSTELLEN IM ŽILINA-BECKEN

ANTON PETROVSKÝ-ŠICHMAN

Bis zur Entdeckung des Hügelgräberfeldes in Krasňany (siehe Anmerkung 1) war die slawische Besiedlung des Žilinaer Beckens unbekannt. Doch aus den anthropogeographischen Zusammenhängen geht mit Bestimmtheit hervor, dass das gesamte Žilina-Becken von Slawen besiedelt war. Seit dem Jahre 1943 ist es dem Verfasser gelungen viele andere slawischen Fundstellen, Siedlungen, Wehranlagen und Hügelgräber aufzufinden, einige wurden auch von den Mitarbeitern des Waagtalmuseums (Považské múzeum) zu Žilina und des Archäologischen Instituts der Slowakischen Akademie der Wissenschaften zu Nitra entdeckt.

Das Gebiet von Žilina - die Nordwestslowakei - hat für die Aufhellung der slawischen Vergangenheit der Nordslowakei eine Schlüsselbedeutung. Der Forschung stehen hier teils Talsiedlungen einer Bauern- und Hirtenbevölkerung zur Disposition, teils Höhensiedlungen (ursprünglich etwa alle befestigt) und ebenso viele erhaltene Hügelgräber. In anderen nordslowakischen Landschaftsgebieten sind slawische Lokalitäten spärlicher zu verzeichnen. In der Zeit vor der Entstehung Grossmährens bildete das Becken von Žilina das Kerngebiet eines in der Nordslowakei siedelnden slawischen Volksstammes.

Die Talsiedlungen im Gebiet von Žilina sind an den für Landwirtschaft günstigeren Boden geknüpft, die Höhensiedlungen liegen wieder an strategisch bedeutenden Stellen. Die Streuung beider Siedlungsgattungen lässt auch an solchen Stellen Siedlungen voraussetzen, die bisher keine zugehörigen archäologischen Bodenfunde geliefert haben. Die Hügelgräber aus dem Žilinaer Becken liegen fast alle in seinem Randgebiet. Die archäologischen Kenntnisse können auch mit sprachwissen-

schaftlichen Kenntnissen aufgefüllt werden; aus ihrer gegenseitigen Ergänzung geht hervor, dass die Anfänge der slawischen Besiedlung des Žilinaer Gebietes alt sind und dass überhaupt dieses Gebiet wie auch die Nordslowakei mit Slawen bereits in vorgrossmährischen Zeit besiedelt war.

Im Beitrag wird von dem Verfasser eine Karte von den bisher erfassten Fundstellen des Žilina-Beckens angeführt (siehe Seite 180; Fundortverzeichnis, der Text zur Karte - Seite 181).

Übersetzt von B. Nieburová

STAROMAĎARSKÉ HROBY A VČASNOSTREDOVEKÉ SÍDLISKOVÉ OBJEKTY V LIPOVEJ-ONDROCHOVE

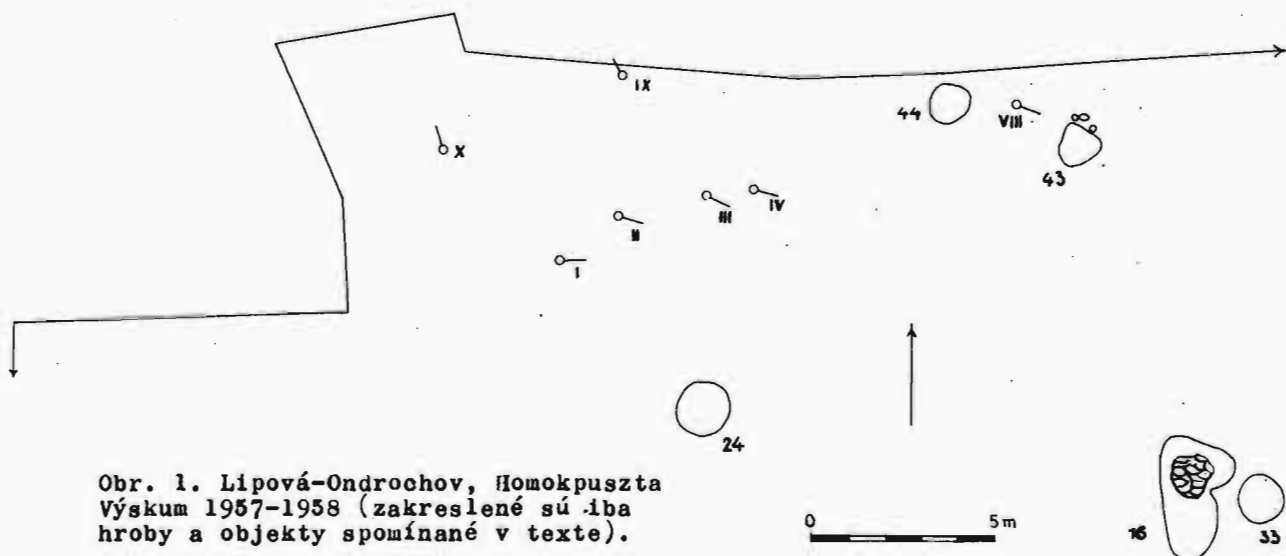
DARINA BIALEKOVÁ

Asi 1,5 km na východ od Ondrochova, osady obce Lipová¹ (okres Nové Zámky), nachádza sa v inundácii starého a nového toku rieky Nitry rozsiahlejšia piesková duna Homokpuszta, ktorá bola v jesenných mesiacoch r. 1957 ohrozená stavbou ochranej zemnej hrádze. Vtedy tu bola na ploche 90 x 90 m buldozénom zhrnutá vrchná humusovitá vrstva, hrubá 40-60 cm, miestami aj viac. Na odkrytej ploche objavil sa veľký počet sídliskových objektov, poukazujúcich na veľmi intenzívne osídlenie od neolitu až po včasný stredovek, preto tu Archeologický ústav SAV v rokoch 1957-1958 uskutočnil záchranný výskum. V severnej časti skúmanej plochy prišlo sa na niekoľko včasnostredovekých sídliskových objektov (16, 24, 33, 43, 44) a kostrové hroby z X. storočia (I-IV, VIII, X). Traja skrčenci bez milodarov (hroby V-VII) zistili sa asi 25 m juhovýchodne od spomenutých hrobov. Pretože sa nachádzali v mieste neolitických a eneolitických sídliskových objektov a prísne ich rešpektovali, domnievame sa, že i časove s nimi súviseli. Problematická je kostra jedinca v rímsko-barbarskom objekte 86, ku ktorej sa v opise hrobov vrátíme.

H R O B Y

H r o b I. Kostra dospelé ženy v natiahnutej polohe, s rukami zloženými do lona, horná časť tela poškodená buldozénom, lebka zničená, na pôvodnom mieste zostala len sánka. Po pravej strane sánky ležala neúplná náušnica a päť korálikov. Orientácia hrobu Z-V; rozmery hrobovej jamy: dĺžka 145 cm, šírka 60 cm.

1. Neúplná bronzová náušnica s trojuholníkovite formovaným oblúkom a zvislým vývalkom v hornej časti, prívesok chýba; dĺžka oblúka 27 mm (obr. 2: 1).

2. Päť melónkovite členených koráľkov striebristej farby, dva z nich sú spojené; Ø ca 6 mm (obr. 2: 3).

H r o b II. Kostra dospelého, položená sčasti na pravý bok, nohy v kolenách pokrčené (doprava), pravá ruka vedľa tela, ľavá položená do lona, lebka zničená buldozénom. Orientácia ZSZ-VJV; rozmery hrobovej jamy: dĺžka 160 cm, šírka 53 cm. Bez milodarov.

H r o b III. Kostra dospelého v natiahnutej polohe. Rozloženie jednotlivých častí tela poukazuje na intencionálne rozhádzanie. Orientácia ZSZ-VJV; rozmery hrobovej jamy: dĺžka 200 cm, šírka 70 cm, hĺbka od úrovne zistenia 25-30 cm. Bez milodarov.

H r o b IV. Kostra dospelého, porušená v hornej časti buldozénom. Mŕtvy pôvodne ležal v natiahnutej polohe s rukami vedľa tela. Pri ľavom boku sa našli konské zuby, vedľa ľavej stehennej kosti malé kovanie z pásu a zlomky železného kovania tulca na šípy, pri vnútornej i vonkajšej strane ľavej stehennej kosti obloženie luku, vedľa päty ľavej nohy poškodená strelka šípu. Orientácia ZSZ-VJV; rozmery hrobovej jamy nezistiteľné.

1. Strieborné pozlátené kovanie štítovitého tvaru z pásu, s dvoma nitmi, povrch zdobí motív bežiacoho jeleňa; max. dĺžka v strede 22 mm, max. šírka 16 mm (obr. 3).

2. Oválna platnička z luku; dĺžka 138 mm, šírka v strede 28 mm (obr. 2: 6).

3. Poškodená oválna platnička z luku; dĺžka 129 mm, šírka 26 mm (obr. 2: 7).

4. Poškodená podlhovastá koncová platnička z luku; zachovaná dĺžka 170 mm, šírka 8-20 mm (obr. 2: 9).

5. Poškodená podlhovastá platnička z luku; zachovaná dĺžka 144 mm, šírka 9-18 mm (obr. 2: 8).

6. Poškodená plochá železná strelka romboidného tvaru s trňom; dĺžka 72 mm (obr. 2: 5).

7. Železné kovanie tulca na šípy, ktoré sa rozpadlo na niekoľko častí; tyčinka kruhovitého prierezu je na oboch koncoch rozšírená kvôli pripojeniu nitmi na podklad; dĺžka 166 mm (obr. 2: 4).

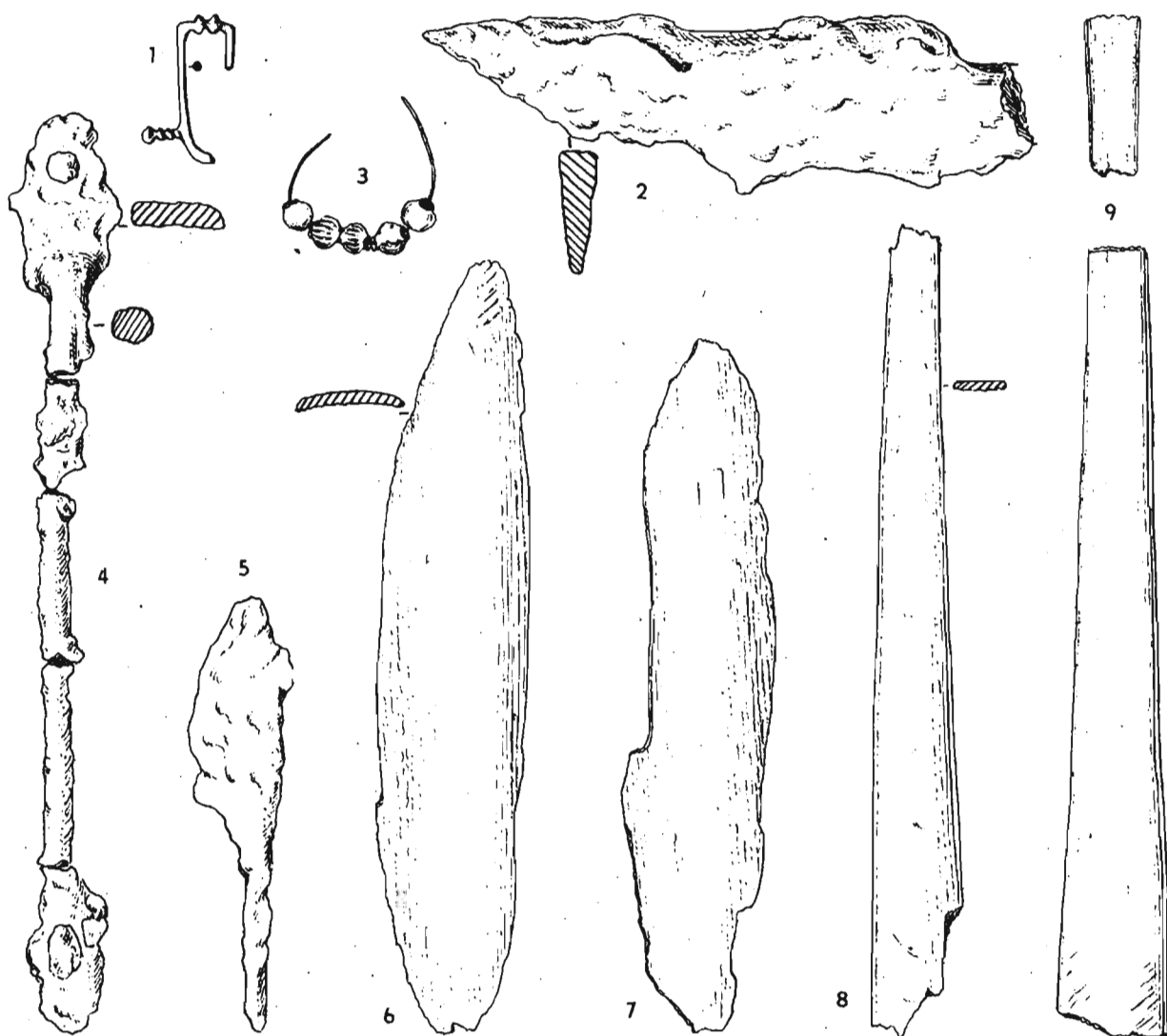
8. Niekoľko amorfných železných úlomkov.

H r o b VIII. Takmer úplne zničená kostra dospelého, uloženého pôvodne v natiahnutej polohe. Zachovala sa lebka, pravá kľúčna kosť, ľavá lopatka a ľavá ramenná kosť, ako aj niekoľko zlomkov rebier. Po pravej strane lebky našla sa kosť z dolnej končatiny zvieraťa (kôň?), v mieste ľavej strany hrudníka masívnejší železný nôž obrátený ostrím k telu a hrotom dolu. Orientácia ZSZ-VJV; rozmery hrobovej jamy nezistiteľné.

1. Masívny železný nôž; dĺžka 110 mm (obr. 2: 2).

H r o b IX. V jame 86 v hĺbke 30 cm narazilo sa na lebku a hornú polovicu tela mladého jedinca, položeného alebo pohodeného dolu tvárou, obličajom smerom k juhu (pri zhrnovaní zeme buldozénom zachovala sa len tá časť kostry, ktorá poklesla do zásypu staršej jamy), ruky kostry boli mierne vytočené na chrbát. Orientácia JJV-SSZ. Bez milodarov. Aj keď nemožno vylúčiť ani inú interpretáciu,² jednako nálezové okolnosti (kostra leží vo vrchnej časti rímsko-barbarskej jamy nad vlastným zásypom; uloženie pochovaného zapadá do celkového sledu ostatných hrobov) prihovárajú sa skôr za predpoklad, že kostra časove súvisí s ostatnými hrobmi z X. storočia.

H r o b X. Západnú časť rímsko-barbarskej chaty 88 narušovala nepravidelná kruhovitá jama 88a, nad ktorou bol pochovaný dospelý jedinec bez milodarov. Po

Obr. 2. Lipová-Ondrochov, Homokpuszta. 1, 3 - hrob I;
2 - hrob VIII; 4-9 - hrob IV.

poklese zásypu jamy horná časť kostry ostala položená nižšie než dolné končatiny, ktoré presahujú obrys jamy. Kostra ležala v natiahnutej polohe, pravá ruka uložená vedľa tela, ľavá v pravom uhle preložená cez pás, lebka položená na pravú stranu tváre. Orientácia JJV-SSZ. Rozmery hrovej jamy nezistiteľné, dĺžka kostry 160 cm.³ Bez milodarov.

S Í D L I S K O V É O B J E K T Y

O b j e k t 16. Pravdepodobne zničený jednopriestorový príbytok, z ktorého sa zachovala len deštrukcia pece s hlinenou kupolou a zahĺbenejšia južnejšia časť. Maximálna šírka objektu 300 cm, šírka v mieste deštrukcie pece 210 cm, priemer kruhovitej bázy pece 100 cm, hĺbka objektu od úrovne zistenia 25 cm. Pod deštrukciou pece našli sa uhličky, dva laténske črepy a niekoľko fragmentov z včasnostredovekých nádob so zvislým, mierne prehnutým okrajom (obr. 4: 1, 4).

O b j e k t 24. Spodná časť kruhovitej jamy s rovným dnom, nad ktorou bola skoro 1 m hrubá vrstva zeme odstránená buldozénom. Rozmery jamy: $\varnothing$ ústia 175 cm, $\varnothing$ dna 155 cm, hĺbka od úrovne zistenia 22 cm. Vo výplni objektu našli sa dva eneolitické črepy a jeden včasnostredoveký črep, zdobený obežnými ryhami.

O b j e k t 33. Nepravidelná kruhovitá jama s rovným dnom; nachádzala sa v tesnej blízkosti objektu 16 a pravdepodobne s ním súvisela (obilnica?). Rozmery jamy: $\varnothing$ ústia 125 x 140 cm, hĺbka od úrovne zistenia 40 cm. Vo výplni sa našiel včasnostredoveký črep so širokou obvodovou ryhou.

O b j e k t 43. Deštrukcia s hlinenou kupolou a prepáleným, dva razy namazávaným dnom. Zo severnej strany k tejto deštrukcii priliehajú tri kolové jamky. Zdá sa, že podobne ako pri objekte 16, aj v tomto prípade ide o čiastočne zahĺbený príbytok, z ktorého sa zachovala deštrukcia nižšie položennej bázy pece. Naznačuje to i tmavšie sfarbené okolie objektu s kúskami mazanice. Medzi deštrukciou pece našlo sa niekoľko včasnostredovekých črepov, na niektorých badať zvyšok výzdoby (vlnovka, obvodová ryha) hrebienkovým rydlom (obr. 4: 3, 5).

O b j e k t 44. Nepravidelná jama s tvrdo vypálenými stenami v hornej časti; dno nevypálené a piesčité. Vo vrchnej vrstve zásypu jamy našla sa minca Štefana IV. (1162-1163),⁴ nižšie pri dne dva včasnostredoveké okrajové črepy a dva črepy z tela nádoby (obr. 4: 2, 6, 7).

Skupina hrobov z polohy Homokpuszta bola počas zemných prác značne porušená. Vo väčšine prípadov buldozér zhrnul zem tesne po kostru, prípadne zničil časť hrobu. Preto rozmery hrobových jám, hĺbku alebo konštrukčné detaily nebolo možné vždy zistiť. To do istej miery pri posudzovaní pohrebného rítu skresľuje skutočný stav. Rozloženie hrobov v teréne naznačuje ukladanie mŕtvych do dvoch radov. Je zaujímavé, že pochovaní v prvom rade v hrobách II-IV a VIII sú uložení v smere ZSZ-VJV, len ženský hrob I, nachádzajúci sa na okraji pohrebiska, je orientovaný v smere V-Z. Naproti tomu v druhom rade (hroby IX a X) sú uložené kostry hlavou smerom k juhu (JJV-SSZ) a nemajú vôbec milodary. Navyše hrob IX vyznačuje sa neobvyklou polohou pochovaného, ktorý je akoby pohodený dolu tvárou, s rukami vytočenými na chrbát, hoci všetky ostatné kostry, okrem hrobu II, ležia naznak. Isté zvláštnosti pochovávaní badať však aj pri ostatných hrobách, napr. kostra v hrobe II je sčasti naklonená na pravý bok a nohy má v kolenách pokrčené. V hrobe

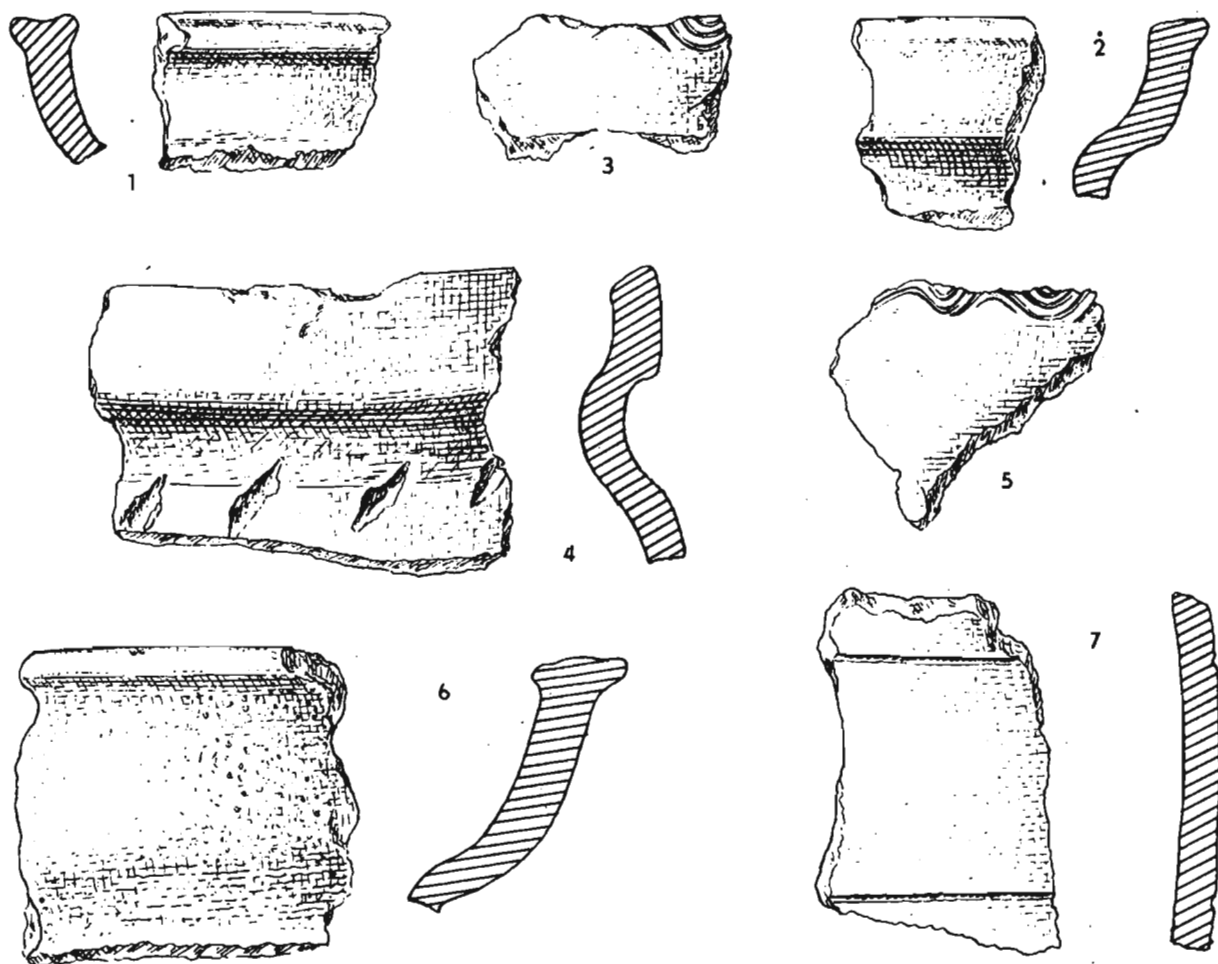
Obr. 3. Lipová-Ondrochov, Homokpuszta. Kovanie pása z hrobu IV.

III badať zase výrazné intencionálne rozhádzanie častí tela. Uloženie troch konských zubov do hrobu IV a jednej kosti z dolnej končatiny zvierate, najskôr koňa; do hrobu VIII, snáď symbolicky na značujú pohreby bojovníkov-jazdcov. Do akej miery sú tieto zvláštnosti pochovávaní odrazom sociálneho postavenia alebo pohrebného rítu,⁵ prípadne nakoľko súvisia s vampirizmom,⁶ nemožno jednoznačne posúdiť. Na pohrebisku však stretáme aj ďalšie zvláštnosti: hroby sú chudobné a zo siedmich preskúmaných hrobov len v troch boli spríevodné nálezy (hrob I, IV, VIII). V hrobovom inventári úplne chýba keramika. Chýbajú však i zbrane. Malý masívny nožík z hrobu

VIII nemožno považovať za zbraň, patrila k bežnej výbave. Iba dospelý muž v hrobe IV bol pochovaný s lukom,⁷ jedinou železnou romboídnou štiepkou⁸ a tulcom.⁹

V hrobe IV v mieste pása pochovaného našlo sa liate strieborné pozlátené kovanie. Na kožu bolo pôvodne pripevnené štyrmi trnmi, umiestnenými v rohoch reverznej strany. Po ich zničení kovanie na páse pridržovali dva strieborné nity, pre ktoré boli z rubu k lícnej strane prerazené otvory tak, aby sa obraz na lícnej strane nepoškodil.

Plochý reliéf animálneho motívu plastyky vystupuje z pozadia, vyčleneného okrajovou lištou, ktorá je na dlhších stranách kovania smerom dovnútra vrúbkovaná. Pozoruhodné je zobrazenie bežiaceho jeleňa s parohmi zaklonenými až do vodorovnej polohy.¹⁰ I napriek snahe po naturalistickej traktácii zvierata tvorca kovania nevyhol sa istým disproporciám (parohy, hlava), ku ktorým siahol v úsilí o úmerné dekoratívne vyplnenie celej voľnej plochy kovania. Predné nohy jeleňa zachovávajú si charakteristické členenie kopýt a aj v hornej časti sú očitlivo vyznačené rytým polkrúžkom. Naproti tomu zadné nohy sú viac-menej schematizované. Hlavu od ostatného tela vyčleňuje rytá krivka.

Obr. 4. Lipová-Ondrochov, Homokpuszta. 1, 4 - objekt 16;
2, 6, 7 - objekt 44; 3, 5 - objekt 43.

Motív srnky alebo jeleňa, zachyteného v behu, prípadne napádaného dravým vtákom alebo psom, našiel uplatnenie na strieborných misách sásánovského umenia, poznačeného neskorým helenizmom.¹¹ Lovecké scény s bežiacim jeleňom zdobia však aj kostené obloženie sedla z kudyrginského mohylníka na Altaji¹² a kostené rezby zo saltovského mohylníka a Sarkela.¹³ Tieto z prírody odpozorované lovecké motívy¹⁴ uplatnili sa aj na nákončí konského postroja v Törtele¹⁵ a v postave pologrifa-polojeleňa na nákončiach v Benepuszte a Csunyi.¹⁶ K týmto zobrazeniam bežiacich jeleňov funkčne sa pričleňujú aj kovania konských postrojov so zobrazenými bežiacimi psami z Gádorosa a Kenézls.¹⁷ B. S z Ť k e sa domnieva, že postroje s takýmito kovaniami používali sa pri poľovačkách, čomu by nasvedčoval aj obojek na krku psa z nákončia v Kenézls.¹⁸ Kovanie z Lipovej-Ondrochova lovec nosil

asi z uvedených dôvodov. O oblube jeho nosenia svedčí i úprava po poškodení záchytných trňov.

K ženskému šperku z hrobu I patrí päť korálikov¹⁹ a neúplná liata náušnica, ktorá mala pôvodne dlhý privesok. Tento typ náušnice (saltovský typ) vyvinul sa v oblasti Kaukazu,²⁰ odkiaľ sa dostal do inventára východných Slovanov,²¹ Kozarov i starých Maďarov.²² Do Karpatskej kotliny dostáva sa so staromaďarskými kmeňmi spolu s typickou staromaďarskou a kozarskou industriou.²³ Na pohrebiskách zo začiatku, prípadne z prvej polovice X. storočia tento typ náušnice vyskytuje sa v niekoľkých variantoch, a to od klasických liatych exemplárov s oválnym alebo trojuholníkovým oblúkom a zvislým vývalkom v hornej časti až po zjednodušené tvary z drôtu.²⁴ Dožívanie tohto typu náušnice, často už len v sekundárnej funkcii, badať na niektorých belobrdských pohrebiskách.²⁵ Zo Slovenska je známa liata náušnica tohto typu z pohrebiska vo Vojniciach;²⁶ samotné privesky našli sa už v Marcelovej a Košútoch.

Zhrnúc poznatky z výskumu hrobov v polohe Homokpuszta možno povedať, že chudobný inventár a celkový ráz pohrebiska i nálezov nepoukazuje na bohatú jazdeckú, bojovnícku družinu, akú poznáme z niektorých pohrebísk juhozápadného Slovenska.²⁷ Skôr treba uvažovať o skupine pokrvne spríbuznených ľudí,²⁸ patriacej staromaďarskej pospolitej vrstve, ktorá prichádzala za družinami bojovníkov a usadzovala sa medzi domácim slovanským obyvateľstvom.²⁹ I keď sa doteraz neurobil antropologický rozbor, jednako charakter nálezov neprihovára sa za prisúdenie pohrebiska slovanskému etniku. Odporuje tomu i skutočnosť, že v neďalekej polohe Tallószer sa zistilo pohrebisko s kontinuitou pochovávaní od IX. až do XI. storočia.³⁰

Hroby z Lipovej-Ondrochova poukazujú na zložitú situáciu v prvej polovici X. storočia, keď vedľa slovanského obyvateľstva žili nielen vojenské staromaďarské družiny, ale i pospolitý ľud, pochovávalí sprvu na samostatných pohrebiskách. S touto skutočnosťou bude sa treba vyrovnáť pri posudzovaní materiálu z prvej polovice X. storočia.

Charakter včasnostredovekých objektov z Lipovej-Ondrochova pripomína hospodárske jamy a príbytky s hlinenými pecami z Chotína, ktoré sú tiež datované mincou Štefana IV. do XII. storočia.³¹ Časovú zľadu oboch lokalít zdôrazňuje aj keramika obtáčaná na hrnčiarskom kruhu, s charakteristickými zvislými alebo profilovanými okrajmi. Rozdiel je len v tom, že v keramickom inventári z Chotína sú zastúpené aj hlinené závesné kotlíky, ktoré sa na Homokpuszte nezistili.

Sídliskové objekty z Lipovej-Ondrochova predstavujú časť neopevnenej včasnostredovekej zaniknutej osady, datovanej spomenutou mincou do XII. storočia, teda o storočie skôr, než sa uvádza Ondrochov po prvý raz v písomných prameňoch (r. 1229 - "de uilla Ondruh").³² Údaj však sotva možno dávať do priameho súvisu s osadou v polohe Homokpuszta, pretože táto v XIII. storočí už asi neexistovala (minca sa našla vo vrchnej vrstve zásypu hospodárskej jamy 44); týka sa skôr dnešnej obce. Aj keď sa výskumom získal len torzovitý materiál, jednako jeho význam spočíva v tom, že umožňuje presnejšie datovanie keramiky a opätovne poukazuje na skutočnosť, že až do tatárskeho vpádu v južných oblastiach Slovenska roľnícko-pastierske osady s nenáročným typom viac alebo menej zahĺbených jednopriestorových príbytkov nevplazali sa vždy prísne na jedno miesto, ale po istom čase v dôsledku nejakých katastrof alebo z iných pohnútok premiestňovali sa na susednú polohu.³³ K budovaniu dnešných historických obcí došlo prevažne až po tatárskom vpáde.³⁴

P O Z N Á M K Y

- 1 Obce Mlynský Sek a Ondrochov dostali roku 1960 spoločný názov Lipová.
- 2 K o l n í k T., Nové sídliskové nálezy z doby rímskej na Slovensku, AR XIV, 1962, 391.
- 3 Tamže, 354.
- 4 K o l n í k o v á E., Prírastky mincí v Archeologickom ústave SAV za roky 1957-1961, ŠZ AÚSAV 6, 1961, 208, obr. 2: 6.
- 5 S z ť k e B., A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei, Régészeti tanulmányok I, Budapest 1961, 21.
- 6 V á ň a Z., Maďari a Slované ve světle archeologických nálezů X.-XII. století, SlA II, 1954, 55, 56; K r u m p h a n z l o v á Z., K otázce vampyrismu na slovanských pohřebištích, PA LII-2, 1961, 545, 546.
- 7 Kostené platničky z luku odpovedajú analógiám, ktoré uvádza Cs. S e b e s t y é n K., "A sagittis Hungarorum..." - A magyarok íjja és nyila, Dolgozatok VIII, 1932, 167-226, obr. 4.
- 8 V počte streliek vložených do hrobu vidí B. S z ť k e spoločenské postavenie pochovaného v rámci veľkorodiny; S z ť k e B., l. c., 81.
- 9 Cs. S e b e s t y é n K., l. c., obr. 18; C h r o p o v s k ý B., Výskum staromaďarského pohrebišťa v Košútoch, okr. Galanta, SlA III, 1955, 266, tab. III: 2.
- 10 Parohy jeleňa, posadené príliš dozadu z dôvodu dekoratívneho využitia plochy, badať aj na plakete zo Želénok.
- 11 S a r r e F., Die Kunst des alten Persien, Berlin 1922, 124.
- 12 A r t a m o n o v M. I., Istorija Chazar, Leningrad 1962, 254.
- 13 Tamže, 312.
- 14 H a m p e l J., Ornamentika a honfoglalási kor emlékein, AÉ XXIV, 1904, 149, 150.
- 15 L á s z l ó Gy.: A honfoglaló magyar nép élete, Budapest 1944, tab. XXXIV: B; H a m p e l J., l. c., 149; S z ť k e B., l. c., 15, tab. I: 15.
- 16 H a m p e l J., Ornamentika, obr. 199; t e n i s t ý, Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn I, Braunschweig 1905, 614, obr. 1972.
- 17 S z ť k e B., l. c., 13.
- 18 Tamže, 15.
- 19 Podobné korálky sú z pohrebiska v Győri: H a m p e l J., Alterthümer III, tab. 513: a.
- 20 V á ň a Z., l. c., 64.
- 21 L a p u š k i n I. I., Gorodišče Novotroickoje, MIA SSSR 74, 1958, 29, 87, obr. 15: 3 a 58: 2.
- 22 A r t a m o n o v M. I., l. c., 263; F e t t i c h N., Adatok a honfoglaláskor archaeológiájához, AÉ XLV, 1931, 93, obr. 72; S z ť k e B., l. c., 27, tab. VI: 10; V á ň a Z., l. c., 64; F e t t i c h N., Die Metallkunst der landnehmenden Ungarn (Tafelband), Budapest 1937, tab. XXXI: 8, 9, LXXX: 3, XCIII: 31; C s a l l á n y D., Újabb honfoglaláskori leletek Szentes környékéről, Fol. Arch. III-IV, 1941, 182, 183. tab. I a II.
- 23 F e t t i c h N., Die Metallkunst, 249, 257.

- 24 C s a l l á n y D., l. c., tab. I.
- 25 V á ň a Z., l. c., 64, tab. IV: 25.
- 26 L i p t á k o v á Z., Dve pohrebiská z X. storočia na juhozápadnom Slovensku, ŠZ AÚSAV 13, 1964, 342.
- 27 K r a s k o v s k á Ľ., Nález staromaďarského hrobu v Skalici na Slovensku, AR VI, 1954, 351, 352; T o č í k A., Nové výskumy na pohrebištiach z X. a XI. st. na Slovensku, AR VII, 1955, 489, 450.
- 28 S z ů k e B., l. c., 21.
- 29 Tamže, 101.
- 30 T o č í k A., Súčasný stav archeologického bádania najstarších dejín slovenského národa, AR XV, 1963, 606, 610.
- 31 P a u l í k J. - R e j h o l e o E., Stredoveké chaty v Chotíne, SlA VI-1, 1958, 230, 232.
- 32 Š m i l a u e r V., Vodopis starého Slovenska, Praha-Bratislava 1932, 21.
- 33 Kontinuitu tohto typu osád od veľkomoravského obdobia dokladajú výskumy v Nitrianskom Hrádku a Bešeňove.
- 34 H a b o v š t i a k A., Príspevok k poznaniu našej nížinnej dediny v XI.-XIII. storočí, SlA IX, 1961, 478.

ALTMAGYARISCHE GRÄBER UND FRÜHMITTELALTERLICHE SIEDLUNGSOBJEKTE IN LIPOVÁ-ONDROCHOV

DARINA BIALEKOVÁ

Etwa 1,5 km östlich von der Gemeinde Lipová-Ondrochov (Bez. Nové Zámky) erstreckt sich im Inundationsgelände des alten und neuen Flussbettes der Nitra eine Sanddüne, genannt Homokpuszta. Hier wurde in den J. 1957-1958 eine Rettungsgrabung geführt, bei der eine grosse Zahl von Siedlungsobjekten festgestellt wurde, die Zeugen einer intensiven Besiedlung vom Neolithikum an bis in das frühe Mittelalter sind. Im nördlichen Teil der Grabungsfläche stiess man auf sieben Gräber aus der ersten Hälfte des X. Jh. und fünf frühmittelalterliche Siedlungsobjekte. Diese Gräber und Siedlungsobjekte bilden das Thema des Aufsatzes.

Die Gräber waren vom Bulldozer beschädigt worden, weswegen sich die Ausmasse und Tiefe der Grabgruben nicht immer erfassen liessen. Die Toten lagen in zwei Reihen bestattet. Die erste bestand aus den Gräbern III-IV und VIII mit der Orientierung WNW-OSO und dem Frauengrab I mit der Orientierung W-O. In der zweiten Reihe waren die Gräber IX und X, orientiert in der Richtung SSO-NNW (Kopf dem Süden zu). In der Bettung der Toten liessen sich gewisse Eigentümlichkeiten beobachten: die Lage mit dem Gesicht nach unten, Anhockung der Beine, intentionale Breitwerfung von Körperteilen.^{5,6} Pferde Zähne (Grab IV) und der Fussknochen eines Tieres (Grab VIII) mögen wohl symbolisch berittene Kriegerbestattungen andeuten.

Das Grabinventar war ärmlich. Es fehlten Keramik und Waffen, lediglich im Grab IV war dem Toten ein Bogen, eine Pfeilspitze und ein Köcher für Pfeilspitzen beigelegt worden.⁷⁻⁹ Dasselbe Grab ergab einen kleinen vergoldeten Silberbeschlag mit dem Motiv eines laufenden Hirsches (Abb. 3).

Dem Verzierungs-motiv des Beschlages aus dem Grab IV widmet die Autorin ihre besondere Aufmerksamkeit. Das Motiv eines laufenden Rehs oder Hirsches, unter Umständen von einem Raubvogel oder einem Hund angegriffen, fand seine Anwendung auf den Silberschüsseln der sassanidischen, mit den Spuren des späten Hellenismus gekennzeichneten Kunst.¹¹ Jagdszenen mit einem laufenden Hirsch dekorieren auch die beinernen Beschläge des Sattels vom Hügelgräberfeld zu Kudyrge in Altai¹² und die Knochenschmitzereien des Hügelgräberfeldes zu Saltovo und Sarkel.¹³ Diese der Natur entnommenen Jagdmotive¹⁴ machten sich geltend auch auf Riemenendenbeschlägen des Pferdegeschirrs in Törtel¹⁵ und in der Gestalt des Halbgreif-Halb-hirsches auf den Riemenendebeschlägen zu Benepusztá und Csuny.¹⁶ Zu diesen Abbildungen eines laufenden Hirsches schlossen sich funktionell auch Pferdegeschirrbeschläge mit den im Laufe begriffenen Hunden von Gádoros und Kenéz¹⁷ an.¹⁷ B. S. z. 6. k. e. vermutet, dass Pferdegeschirr mit solchem Beschlag bei Jagden getragen wurde, was auch das Halsband des Hundes am Riemenendebeschlag zu Kenéz¹⁸ bezeugen dürfte.¹⁸ Der Beschlag von Lipová-Ondrochov wurde vom Jäger wahrscheinlich aus den erwähnten Gründen getragen. Dass er gern getragen wurde, beweist auch die Neuherichtung der beschädigten Anheftdörner.

Der Frauenschmuck besteht aus fünf Perlen und aus dem Fragment eines Ohr-ringes des Saltovo-Typs. Dieser Ohrringtyp nahm seinen Anfang im Kaukasusgebiet,²⁰ von dort gelang er in das Inventar der Ostslawen,²¹ Chasaren und Altmagyaren.²² Im Karpatenbecken erscheint er mit den altmagyarischen Stämmen und gleichzeitig mit der typisch altmagyarischen und chasarischen Industrie.²³ Man begegnet diesem Ohringtyp anfänglich, beziehungsweise in der ersten Hälfte des X. Jahrhunderts auf den Gräberfeldern in einigen Varianten, und zwar sind es klassische Guss-exemplare mit oval- oder dreieckförmigem Bogen und senkrechter Leiste im Oberteil bis zu den vereinfachten Stücken aus Draht.²⁴ Das Ableben dieses Ohringtyps, häufig bloss in sekundärer Funktion, ist auf manchen Gräberfeldern der Belobrdokultur zu erkennen.²⁵ Aus der Slowakei ist ein gegossener Ohring von diesem Typ aus Vojnice bekannt;²⁶ allein stehende Anhängsel wurden bereits in Marcelová und Košúty gefunden.

Die Armut und Gesamtprägung des Gräberfeldes und der Funde sprechen für keine reiche berittene Kriegergefolgschaft. Eher käme eine Gruppe Blutsverwandter in Frage, die der altmagyarischen Bevölkerungsschicht angehört hatte, welche den Kriegergefolgschaften in dieses Gebiet nachgefolgt war²⁷⁻²⁹ und ihre Toten anfänglich auf selbständigen Gräberfeldern bestattete. In Lipová-Ondrochov hatte nämlich in jener Zeit die heimische slawische Bevölkerung ihre Begräbnisstätte auf der unweit liegenden Flur Tallószer.³⁰

Die Gräber von Lipová-Ondrochov deuten auf die Kompliziertheit der Situation in der ersten Hälfte des X. Jahrhunderts hin, als hier neben der slawischen Bevölkerung nicht bloss altmagyarische Kriegergefolgschaften, sondern auch die Bevölkerungsschicht selbst lebte, die ihre Angehörigen anfangs auf eigenen Gräberfeldern bestattete. Diese Tatsache wird man bei der Beurteilung des Fundstoffes aus der ersten Hälfte des X. Jahrhunderts berücksichtigen müssen.

Die Siedlungsobjekte sind Reste einer untergegangenen Siedlung, die durch die Münze Stephan des IV. in das XII. Jahrhundert datiert ist,⁴ also um ein Jahrhundert früher als Ondrochov zum erstenmal in schriftlichen Quellen angeführt wird (1229 - "de uilla Ondruh"³²). Diese Angabe wird kaum mit der Siedlung auf der Flur Homokpusztá in unmittelbaren Zusammenhang gegeben werden können, da diese im XIII. Jahrhundert nicht mehr existierte (die Münze war im oberen Teil

der Verschüttungsschicht in Grube 44); sie bezieht sich etwa auf die heutige Gemeinde.

Auch wenn die Forschungsgrabung bloss unzulängliches Fundmaterial ergab, ihre Bedeutung besteht darin, dass sie eine genauere Datierung der Tonware ermöglicht und wiederum auf den Tatbestand hinweist, dass seit dem Tatareneinfall in den Südgebieten der Slowakei die Bauern- und Hirten-Niederlassungen mit den anspruchslosen, mehr oder weniger in den Erdboden eingetieften, einräumigen Wohnstätten nicht immer genau auf den einen und denselben Platz gebunden waren, sondern nach einer gewissen Zeit infolge einer Katastrophe oder aus anderen Gründen auf die benachbarte Flur übersiedelten.³³ Zum Aufbau der heutigen historischen Gemeinden kam es überwiegend erst nach dem Tatareneinfall.³⁴

Übersetzt von B. Nieburová und Z. Lányiová

KOSTROVÉ POHREBISKO Z X. A XI. STOROČIA V DOLNOM PETRI II

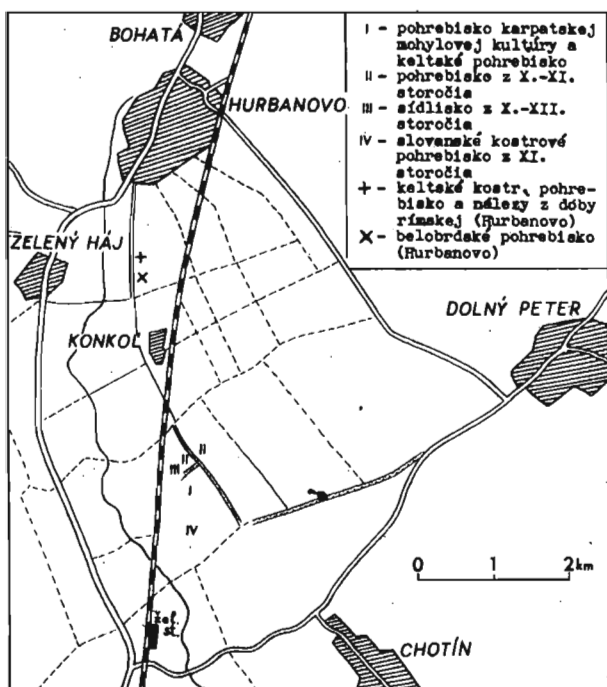
MIKULÁŠ DUŠEK

Archeologické výskumy v oblasti Komárna priniesli v poslednom desaťročí závažné poznatky k dejinám našej vlasti od praveku až do príchodu Maďarov. Pohrebisko v Dolnom Petri (prv Svätý Peter) II, okres Komárno, bolo objavené počas výskumu birituálneho pohrebiska karpatskej mohylovej kultúry roku 1958 (Dolný Peter I¹). Výskum v spomenutom roku bol len zisťovací. V rokoch 1959-1960 sa medzi dvoma pásmi agátového lesíka uskutočnil záchranný výskum, pretože veľa plytkých hrobov bolo orbou značne poškodených.²

Pohrebisko nachádza sa na hone Malé lúky (Kisrét) na pravej i ľavej strane poľnej cesty, ktorá vedie od majera Konkoľ (od Hurbanova) k novým vinohradom v Chotíne, v blízkosti železničného prejazdu (obr. 1). Hroby zachádzali pod agátový lesík, ale v čase výskumu nebol daný súhlas na jeho vyrúbanie, preto sa tu výskum nemohol uskutočniť. Dnes sú stromy už vyrúbané a bolo by žiadúce preskúmať aj priestor lesíka a ďalšiu plochu, z ktorej sa pozbierali ľudské kosti z rozrušených hrobov. Na preskúmanej ploche sa odkrylo 107 hrobov. Treba poznamenať, že veľa hrobov bolo zničených oraním, lebo niektoré boli veľmi plytké. Hrobové jamy boli vyhĺbené do pieskového podkladu, len smerom k odvodňovaciemu jarku, ktorý vedie pozdĺž juhozápadnej strany pohrebiska, boli vykopané v ílovitej zemi. Niektoré hroby už po odkopaní 15 cm hornej humusovitej vrstvy boli jasne viditeľné, iné sa dali rozoznať až v hĺbke 30-65 cm od povrchu. Z kolísania týchto hĺbok vysvitá, že terén v čase pochovávania bol nerovný, ako aj to, že neskôr sa piesok prenášal vetrom, a tým sa niektoré hroby dostali do väčších (prípadne menších) hĺbok.

Pohrebisko určite patrilo k rozsiahlemu sídlisku (Dolný Peter III),³ ktoré sa nachádzalo v blízkosti pohrebiska medzi terajším salašom JRD Dolný Peter a cestou, pretínajúcou železničný prejazd. Časť tohto sídliska leží na okraji preskúmaného birituálneho pohrebiska karpatskej mohylovej kultúry, ako aj keltského pohrebiska.⁴ Pri výskume keltského pohrebiska boli odkryté aj dve jamy približne štvorcového tvaru (č. 60 a 64, patriace k sídlisku Dolný Peter III), v ktorých boli uložené kostry kráv: v jame 60 kostry troch kráv a v jame 64 kostra jednej kravy so stopami po odseknutí častí končatín. V jame 60 našiel sa pri kostre kravy aj denár z XI.-XII. storočia (Koloman, Štefan III., Béla II. alebo Gejza II.).⁵ Spomenuté sídlisko je situované na juhovýchod od opisovaného kostrového pohrebiska a miestami je vzdialené od neho len 150-200 m. Asi v takej istej vzdialenosti od sídliska sa nachádza slovanské kostrové pohrebisko z IX. storočia (Dolný Peter IV), odkryté v rokoch 1959-1960 tiež preto, lebo exploataciou piesku bolo by úplne zničené.⁶ Vzhľadom na uvedené okolnosti (slovanské pohrebisko z IX. storočia a opisované belobrdské pohrebisko z X. až XI. storočia, ako aj sídlisko, ktoré k nim určite patrilo) pri väčšom odkryve mohla by sa zistiť súvislosť medzi obidvoma pohrebiskami a sídliskom.

Ako som spomenul, mnohé hroby boli zničené alebo poškodené oraním, ako aj novšími zásahmi, akými sú jamy I a II (obr. 2). V miestach, kde sú hroby 39 a 57, smerom k hrobu 20, 96, 24 a 60 zistil sa jarok s nerovnakou hĺbkou a šírkou (hĺbka 80-120/150 cm, šírka 150-200 cm). Jarok sa výplňou čiernošedej farby odlišoval od okolitého svetložltého piesku a šedej ílovitej zeme, ale žiadne pamiatky sa v ňom nenašli, okrem hrobov vyznačených v tejto čiaske pohrebiska. Jarok nepatrí podľa toho k pohrebisku a mohol sa utvoriť v piesčitom teréne aj prudkými dažďami. Čiernofarebná výplň vznikla zanášaním jarku. Orientácia hrobov bola Z-V, ako aj SSZ-JJV. Niektoré zasahovali čiastočne aj do starších hrobov (hroby 86, 90 a 91; 89 a 99; 77 a 104; 42, 43 a 52; 44 a 50; 48 a 49; 46, 80

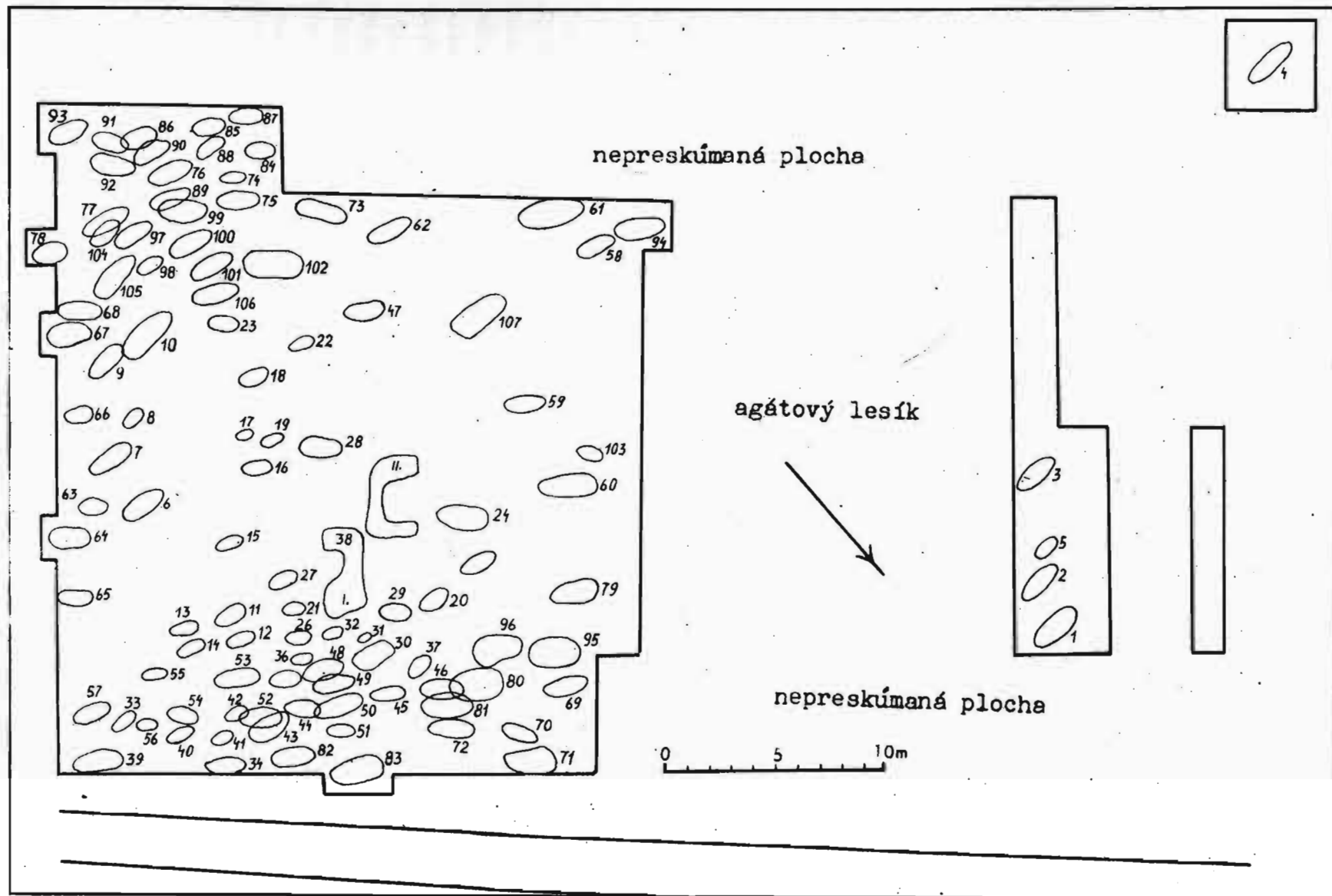

Obr. 1. Dolný Peter a okolie.

a 81). Bolo tu aj niekoľko dvojhrobov. Napriek tomu, že niektoré hroby boli rozrušené, môžeme povedať, že približne 30 % hrobov bolo vybavených milodarmi. Podobná situácia bola aj na neďalekom kostrovom pohrebisku v Chotíne.⁷ Pohrebisko v Dolnom Petri II je dobre datovateľné niektorými hrobmi, najmä takými, v ktorých sa našli mince (napr. v hrobách čí. 74, 86 a 89). Strieborný denár uhorského kráľa Ondreja I. (1046-1061) našiel sa v detskom hrobe 74 (obr. 9: 17).⁸ Denár bol neúplný a zistil sa v dvoch úlomkoch pred sánkou. Podobne aj minca uhorského kráľa Štefana I. (1000-1038) našla sa v detskom hrobe 86 pred sánkou (obr. 9: 23).⁹ Táto minca mala dve diery a slúžila ako závesok na hrdlo. V tomto hrobe bola aj bronzová hrkálka položená na pravej kľúčnej kosti dieťaťa (obr. 9: 22). Pri pravom spánku bola esovitá

bronzová záušnica (obr. 9: 21). Denár českého panovníka Boleslava II. (967-999) našiel sa v ženskom hrobe 89 tiež pred sánkou kostry.¹⁰ Pôvodne bol opatrený dvoma dierkami, jedna z nich je vylomená (obr. 9: 27). Pochovaná bola vybavená aj záušnicami z bronzového drôtu kruhového prierezu (obr. 9: 25, 26), ktoré ležali na pravom a ľavom spánku. Prsteň upletený z troch strieborných drôťkov (obr. 9: 28) bol na prstenníku pravej ruky. Ako vidieť, na tomto pohrebisku mince boli použité ako závesky na hrdlo, a to v dvoch prípadoch v detskom a v jednom prípade v ženskom hrobe, čím sa potvrdzuje podobné zistenie B. S z Ľ k e h o o analogickej situácii na iných staromaďarských pohrebiskách.¹¹ Spomenuté mince datujú preskúmanú časť pohrebiska v Dolnom Petri II do druhej polovice X. a prvej polovice XI. storočia. Ak si všimneme pamiatky z niektorých ostatných hrobov, dochádzame k záveru, že aj tieto patria do okruhu pamiatok, ktoré datujú toto pohrebisko do uvedených storočí.

Závažné sú aj ďalšie tri hroby (60, 61 a 107), v ktorých sa našli okrem iných pamiatok železné strmene. V hrobe 60 okolo hrdla kostry našlo sa 18 sklených koráľkov (obr. 5: 13), vedľa zápästia ľavej ruky boli dve železné strely listovitého tvaru (obr. 5: 12, 14), pri prstoch ľavej ruky dva železné nože (obr. 5: 1, 2), poniže nožov tri železné pracky (obr. 5: 3-5) a ďalej dva železné str-

Obr. 2. Dolný Peter II. Plán pohrebiska.

mene s rozšírenými stúpadlami (obr. 5: 6, 7). Kovanie a držadlo z dreveného vedierka sa našlo pri chodidlách pravej nohy (obr. 5: 8-11).¹² V hrobe 61 vedľa ľavej ruky kostry ležal dvojsečný železný meč (obr. 7: 1) a vedľa neho listovité železné strely (obr. 7: 6-12) a kostená nátepná doštička (obr. 7: 13). Pri ľavej strane lebky našli sa zvyšky kovania a držadla z dreveného vedierka (obr. 7: 2-4, obr. 8: 3, 5, 7-9, 11). Pri pravej nohe bola položená lebka koňa s dvoma železnými zubadlami (obr. 8: 1, 6) a železným strmeňom so širokým stúpadlom (obr. 8: 4). Podobný strmeň bol spolu so železným nožom pri ľavej nohe (obr. 8: 2, 10). Pri bližšie oproti lebke koňa našli sa kosti z dvoch konských nôh a vedľa nich tri bronzové nášivky (obr. 8: 15-17) a železná pracka. Pôvodne esovité bronzové záušnice boli po pravej i ľavej strane lebky (obr. 8: 13, 14).¹³ V hrobe 107 našli sa tiež dva železné strmene so širokými stúpadlami, ale nie rovnakého tvaru a ukončenia ako v hrobe 60 a 61 (obr. 10: 23, 25). Jeden strmeň bol pri ľavej ruke so železnou prackou (obr. 10: 24) a druhý pred chodidlami. Pri ľavej strane nohy bolo železné zubadlo (obr. 10: 22). V týchto hrobách boli teda uložené tri druhy strmeňov (obr. 5: 6; obr. 8: 2, 4; obr. 10: 23; obr. 10: 25). Železné dvojsečné meče podľa B. S z Ž k e h o nachádzajú sa spolu so strmeňmi, ktoré majú uchá vystupujúce nad oblúk, ale zriedkavo s takými, ktoré majú široké stúpadlá (hrob 61).¹⁴ Dolnopeterský dvojsečný meč (hrob 61) bol spolu so strmeňmi, ktoré majú široké stúpadlá a uchá, vystupujúce nad oblúk. Podľa N. F e t t i c h a¹⁵ dvojsečné meče v staromaďarských hrobách objavujú sa v druhej polovici X. storočia. Podobného názoru sú P. P a u l s e n¹⁶ a Gy. L á s z l ó.¹⁷ Naproti tomu však B. S z Ž k e začiatok výskytu týchto mečov kladie do prvých dvoch tretín X. storočia. N. F e t t i c h a Gy. L á s z l ó dvojsečné meče zisťujú aj v XI. storočí, B. S z Ž k e naproti tomu ich zánik kladie do konca X. alebo k prechodu z X. do XI. storočia. Ak si všimneme rozloženie hrobov s mincami (hroby 74, 86, a 89), nachádzajú sa v južnej časti pohrebiska a tvoria približne jednu skupinu. Hroby so strmeňmi (hroby 60, 61 a 107) ležia tiež približne v jednom okruhu. Okolo hrobov so strmeňmi sú hroby rozmiestnené veľmi riedko (i keď treba rátať aj so zničenými hrobmi), ale predsa sa natíska myšlienka, či hroby so strmeňmi nepatrili vedúcim členom staromaďarskej spoločnosti, ktorým bola vymedzená osobitná plocha na pohrebisku. Súhlasne so všetkými spomenutými bádateľmi, keďže pohrebisko nebolo celé odkryté, môžeme hroby 60, 61 a 107 datovať do druhej polovice X. storočia alebo do druhej tretiny X. storočia. V okolí Dolného Petra - v obci Marcelová - našiel sa tiež dvojsečný železný meč spolu so strmeňmi, zubadlom a konskými košťami.¹⁸ Staromaďarské obyvateľstvo, usadené na sever od Dunaja, bolo vyzbrojené dvojsečnými mečmi.

Aj ďalšie pamiatky z dolnopeterského pohrebiska patria do druhej polovice X. a do prvej polovice XI. storočia. Napr. polmesiačkovitá ozdoba z hrobu 73 (obr. 9: 12) je šperk, ktorý podľa zistenia A. K r a l o v á n s z k e h o sa všeobecne používal v poslednej štvrtine X. a v prvej štvrtine XI. storočia.¹⁹ Podobne aj sklené perly z tohto pohrebiska (hrob 9, 54, 63) môžeme podľa analógií datovať do druhej polovice X. a prvej polovice XI. storočia.²⁰ Pletené strieborné prstene (hrob 89) považuje Z. V á ň a za domáce výrobky, naproti tomu B. S z Ž k e tvrdí, že ich výskyt v staromaďarských hrobách treba pokladať za dôkaz obchodných stykov zo slovanskými územiami, a nie ako to tvrdí L. N i e d e r l e, za dôkaz prítomnosti slovanského etnika.²¹ Ak slovanské obyvateľstvo v čase príchodu Maďarov už nepoužívalo pohrebisko označované ako Dolný Peter IV, dozaista založilo si nové, ktoré v čase príchodu Maďarov ešte jestvovalo. Možno práve časť pohre-

biska Dolný Peter II patrilo zvyškom starousadlého slovanského obyvateľstva v Dolnom Petri. Doriešenie tejto otázky súvisí s odkrytím ďalšej časti pohrebiska.

Esovité záušnice, prstene, nášivky, ako aj hrkálka z pohrebiska Dolný Peter II nevymykajú sa z naznačeného rámca X. a XI. storočia. Z vybavenia hrobov však jasne vidieť, že obyvateľstvo pochovávané na tomto pohrebisku bolo majetkovo diferencované a význačné spoločenské postavenie niektorých pochovaných prezrádza aj umiestnenie hrobov na pohrebisku (hroby 60, 61, 107). Úplný výskum a podrobné spracovanie pamiatok tohto pohrebiska dokreslí obraz o živote tunajšieho obyvateľstva v druhej polovici X. a v prvej polovici XI. storočia. Túto časovú hranicu možno o 20 rokov znížiť alebo zvýšiť, čo dovoľujú aj doteraz odkryté pamiatky.

OPIS HROBOV A NÁLEZOV NA POHREBISKU

V nasledujúcom texte sa uvádza pohlavie pochovaného len ak sa zistovalo, u väčšiny hrobov sa to zatiaľ neuskutočnilo. Absolútna väčšina hrobových jám mala oválny tvar (udáva sa dĺžka osí), tvar jamy sa preto udáva iba v niektorých prípadoch, ak sa zistil iný tvar ako oválny.

H r o b 1. Hrobová jama viditeľná po odkopaní 20 cm hrubej vrstvy ornej pôdy, priemer 100 x 220 cm, orientácia SZ-JV. Kostra ležala v natiahnutej polohe, ruky boli preložené cez panvovú kosť. Na prstenníku pravej ruky sa zistil prsteň, pri pravom a ľavom spánku po záušnici.

Opis nálezov:

1. Postriebrený prsteň z plochého bronzového plechu, rozšírený uprostred o kruhovitú plochu a zdobený päťcípou rytou hviezdou; okraj kruhovitej plochy medzi výbežkami hviezdy je zdobený rytými polkruhmi (obr. 3: 1, 2).

2. Bronzová hrozienkovitá liata záušnica, povrch postriebrený a zrnitý, časť chýba (obr. 3: 3).

3. Hrozienkovitá záušnica podobná predošlej (obr. 3: 4).

H r o b 2. Hrobová jama mala priemer 65 x 210 cm a hĺbku 35 cm; bola viditeľná po odkopaní 20 cm hornej vrstvy pôdy; orientácia kostry SZ-JV. Kostra ženy stredného veku ležala v natiahnutej polohe, ruky boli preložené cez panvovú kosť. Bez milodarov.

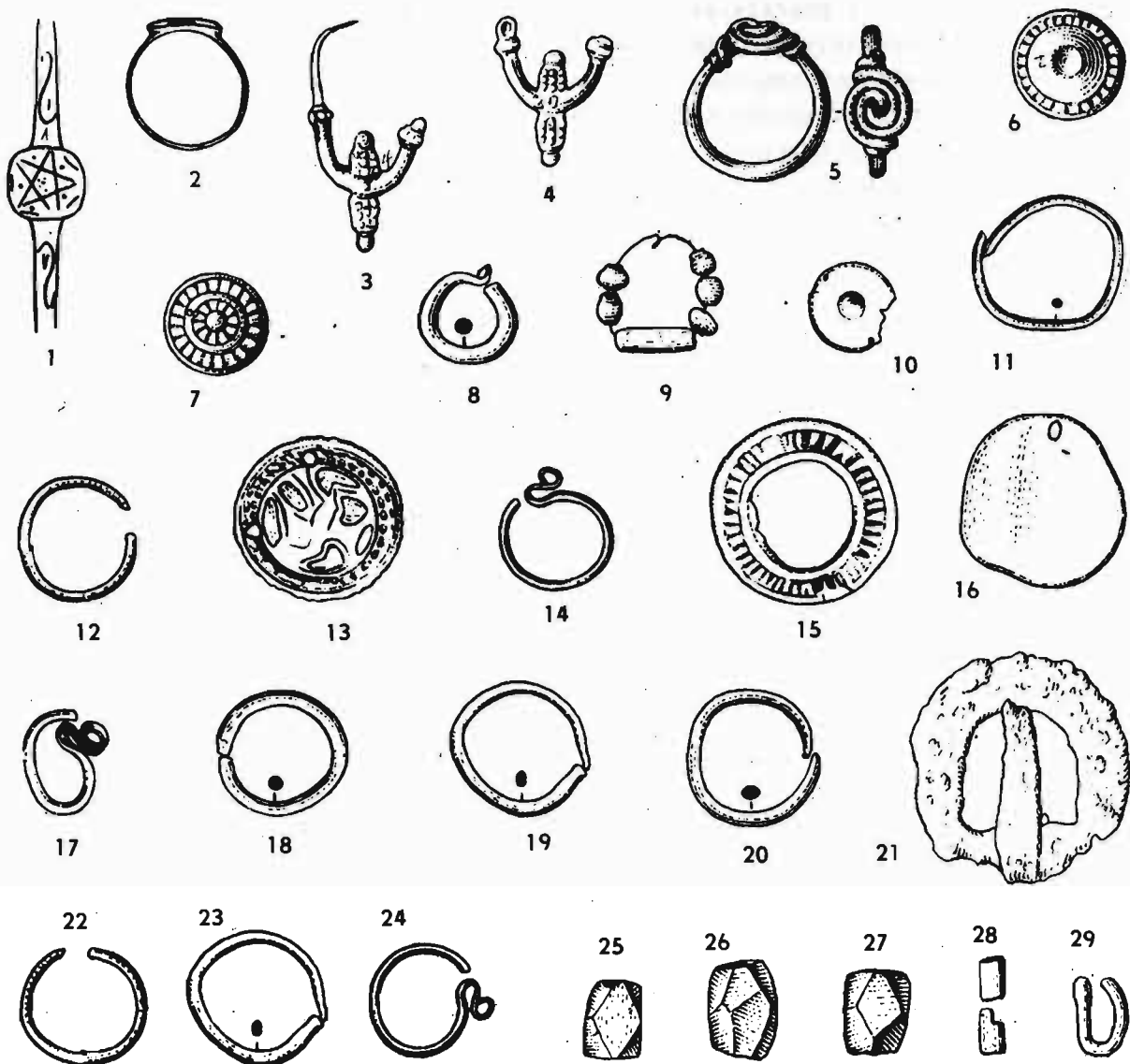
H r o b 3. Hrobová jama mala priemer 85 x 200 cm a hĺbku 40 cm, obsahovala kostru dospelého muža; orientácia kostry SZ-JV, ruky natiahnuté. Bez milodarov.

H r o b 4. Obdĺžniková, v rohoch zaoblená, teda skoro oválna hrobová jama mala rozmery 80 x 220 cm a hĺbku 30 cm, bola viditeľná po odkopaní 20 cm ornice, obsahovala kostru ženy stredného veku, pravá ruka bola preložená cez panvovú kosť. Bez milodarov.

H r o b 5. Hrobová jama sa zistila po odkopaní 20 cm ornice, mala priemer 60 x 120 cm a hĺbku 35 cm, obsahovala rozrušenú detskú kostru (2-3 ročné dieťa); orientácia kostry SZ-JV. Bez milodarov.

H r o b 6. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 20 cm vrstvy ornice, priemer 80 x 200 cm, hĺbka 40 cm; kostra muža stredného veku ležala v natiahnutej polohe, lebka orbou poškodená, orientácia kostry Z-V. Bez milodarov.

H r o b 7. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 20 cm vrstvy ornice, priemer 80 x 200 cm, hĺbka 60 cm; kostra ženy stredného veku ležala v natiahnutej polohe, pravá ruka bola zahnutá smerom k panvovej kosti, ľavá ležala na spomenutej kosti; orientácia kostry Z-V. Na prstenníku pravej ruky sa našiel prsteň a na hrudníku dve nášivky.

Obr. 3. Dolný Peter II. 1-4 - hrob 1; 5-7 - hrob 7; 8, 9 - hrob 9; 10 - hrob 12; 11 - hrob 18; 12 - hrob 26; 13-16 - hrob 33; 17 - hrob 40; 18, 19 - hrob 46; 20, 21 - hrob 48; 22-24 - hrob 52; 25-29 - hrob 54.

Opis nálezov:

1. Strieborný prsteň zo silného drôtu, uprostred turbanovite stočený (obr. 3: 5).

2, 3. Dve duté bronzové pozlátené nášivky polguľovitého tvaru, opatrené dvoma uškami; povrch zdobený lúčovite delenými kruhmi; šírka 16 mm (obr. 3: 6, 7).

H r o b 8. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 20 cm vrstvy ornice, priemer 50 x 80 cm, hĺbka 35 cm; jama bola pri lebke rozrušená, obsahovala kostru 1-2 ročného dieťaťa; orientácia Z-V. Bez milodarov.

H r o b 9. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 20 cm vrstvy ornice, priemer 50 x 80 cm, hĺbka 35 cm; kostra ženy stredného veku ležala v natiahnutej polohe, ruky boli preložené cez panvovú kosť; orientácia kostry Z-V. Pri ľavom spánku sa našla záusnica a okolo hrdla šesť perál. Hrobová jama čiastočne zakrývala hrobovú jamu 10 natoľko, že zachádzala nad chodidlá pravej nohy kostry v hrobe 10.

Opis nálezov:

1. Strieborná záušnica so široko roztepaným esovitým ukončením (obr. 3: 8).
2. Päť dutých sklených perál a jedna valcovitá perla (obr. 3: 9).

H r o b 10. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 20 cm vrstvy ornice; priemer 150 x 280 cm, hĺbka 110 cm. Kostra muža stredného veku ležala v natiahnutej polohe, ruky mierne priklonené k panvovej kosti; orientácia kostry Z-V. Do hornej vrstvy hrovej jamy bez porušenia kostry zasahovala hrobová jama 9 (čistočne nad chodidlá pravej nohy). Bez milodarov.

H r o b 11. Hrobová jama sa zistila po odkopaní 20 cm vrstvy ornice, priemer 80 x 200 cm, hĺbka 45 cm, orientácia Z-V. Kostra ležala v natiahnutej polohe. Bez milodarov.

H r o b 12. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 25 cm vrstvy ornice, priemer 100 x 180 cm, hĺbka 40 cm; kostra ležala v natiahnutej polohe, lebka bola oraním rozbitá, orientácia Z-V. Nad ľavou kľúčnou kosťou našla sa bronzová násivka.

Opis nálezu:

1. Bronzová násivka s dvoma dierkami; na vnútornej ploche sú dva stĺpkovité výčnelky; Ø 1 cm (obr. 3: 12).

H r o b 13. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 20 cm vrstvy ornice, priemer 85 x 230 cm, hĺbka 85 cm. Kostra ležala v natiahnutej polohe, orientácia Z-V; zosunutím pôdy sa pravá ruka a ľavá noha (dolná časť) odsunula z pôvodného miesta smerom na JZ, lebka bola stočená na SV. Bez milodarov.

H r o b 14. Hrobová jama sa rozpoznala po odkopaní 20 cm vrstvy ornice, priemer 90 x 240 cm, hĺbka 70 cm. Orientácia kostry Z-V, predlaktie ľavej ruky bolo mierne vysunuté bokom. Bez milodarov.

H r o b 15. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 20 cm vrstvy ornice, priemer 85 x 210 cm, hĺbka 40 cm, orientácia Z-V. Kostra ležala v natiahnutej polohe, lebka bola pluhom poškodená a otočená na JZ. Kosti dolnej časti pravej nohy rozhádzané. Bez milodarov.

H r o b 16. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 20 cm vrchnej vrstvy zeme, priemer 85 x 230 cm, hĺbka 50 cm. Kostra ležala v natiahnutej polohe, pravá ruka mierne zohnutá, položená nad panvovú kosť; orientácia kostry Z-V. Bez milodarov.

H r o b 17. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 20 cm vrchnej vrstvy pôdy, priemer 45 x 100 cm, hĺbka 10 cm. Hrob bol orbou rozrušený, obsahoval rozhádzané kosti detskej kostry; orientácia Z-V. Bez milodarov.

H r o b 18. Hrobová jama viditeľná po odkopaní 20 cm vrstvy ornice, priemer 110 x 230 cm, hĺbka 60 cm; orientácia kostry SSZ-JJV. Na ľavom spánku sa našiel bronzový krúžok (obr. 3: 11).

H r o b 19. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 20 cm vrstvy ornice, priemer 100 x 210 cm, hĺbka 40 cm; kostra ležala v natiahnutej polohe, orientácia Z-V. Bez milodarov.

H r o b 20. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 30 cm vrstvy ornice, priemer 80 x 155 cm, hĺbka 30 cm; kostra uložená mierne bokom, ľavá noha zohnutá, orientácia Z-V. Bez milodarov.

H r o b 21. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 25 cm vrchnej vrstvy zeme, priemer 122 x 234 cm, hĺbka 22 cm, dno vaňovité. Kostra ležala v natiahnutej polohe, orientácia Z-V. Bez milodarov.

H r o b 22. Hrobová jama sa zistila po odkopaní 25 cm vrchnej vrstvy, priemer 85 x 197 cm, hĺbka 25 cm, dno vaňovité. Kostra ležala v natiahnutej polohe, orientácia Z-V, ľavá ruka bola zohnutá a preložená cez hrudník, pravá mierne prehnutá, položená cez panvovú kosť. Bez milodarov.

H r o b 23. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 25 cm vrstvy pôdy, priemer 100 x 226 cm; dno vaňovité. Kostra ležala v natiahnutej polohe, pravá ruka preložená cez panvu, orientácia SSZ-JJV. Bez milodarov.

H r o b 24. Obdĺžniková hrobová jama so zaoblenými rohmi bola viditeľná po odkopaní 25 cm vrstvy ornice, rozmery 110 x 230 cm, hĺbka 55 cm, dno vaňovité. Kostra ležala v natiahnutej polohe, orientácia SSZ-JJV. Bez milodarov.

H r o b 25. Hrobová jama sa zistila po odkopaní 25 cm vrchnej vrstvy piesčitej pôdy, priemer 85 x 190 cm, hĺbka 25 cm; orientácia hrobu Z-V. Kostra ležala v natiahnutej polohe, ľavá ruka bola zohnutá a položená cez hrudník. Bez milodarov.

H r o b 26. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 20 cm vrchnej vrstvy zeme, priemer 80 x 160 cm, hĺbka 50 cm; v severnej časti bola jama rozrušená; orientácia hrobu Z-V. Kostra ležala horeznak v natiahnutej polohe, vedľa prstov pravej ruky bol bronzový prsteň s čiastočne zachovaným roztepaným esovitým ukončením (obr. 3: 12).

H r o b 27. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 20 cm vrchnej vrstvy zeme, priemer 70 x 140 cm, hĺbka 70 cm; orientácia Z-V. Kostra ležala na chrbte v natiahnutej polohe, ruky mala preložené cez panvu. Bez milodarov.

H r o b 28. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 15 cm vrstvy ornice, priemer 100 x 200 cm, hĺbka 35 cm, orientácia SSZ-JJV; bola rozrušená orbou. Kostí dospelého boli orbou roztahané po celej hrobovej jame. Bez nálezov.

H r o b 29. Hrobová jama sa rozpoznala po odkopaní 15 cm vrstvy ornice, priemer 90 x 190 cm, orientácia SSZ-JJV. Kostra dospelého bola orbou rozrušená a rozvlečená po celej hrobovej jame, časť kostí chýbala. Bez milodarov.

H r o b 30. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 25 cm vrstvy zeme, priemer 90 x 220 cm, hĺbka 35 cm. Zachovalá kostra ležala v natiahnutej polohe, lebka bola otočená k JV, pravá ruka ohnutá do pravého uhla a preložená cez hrudník. Orientácia hrobu Z-V. Bez milodarov.

H r o b 31. Rozrušený hrob, v ktorom bola len lebka; priemer 60 x 140 cm, hĺbka 25 + 10 cm, orientácia Z-V. Bez milodarov.

H r o b 32. Rozrušený detský hrob, rozmery 55 x 95 cm (hore) a 50 x 85 cm (dole), hĺbka 10 cm, orientácia Z-V. V hrobe bola len lebka mŕtveho a niekoľko zhnitých rozhádzaných kostí. Bez milodarov.

H r o b 33. Hrobová jama sa zistila po odkopaní 15 cm vrstvy ornice, rozmery: 70 x 120 cm (ústie) a 10 x 110 cm (dno), hĺbka 35 cm, orientácia Z-V. Hrob bol pri nohách čiastočne rozrušený. Pri pravom spánku lebky našla sa bronzová nášivka, pri ľavom spánku bronzová záušnica a pri hrudníku prstencovitá bronzová ozdoba a kruhovitá ozdoba z mušle.

Opis nálezov:

1. Bronzová farebná emailová nášivka, zelená, modrá a červená (obr. 3: 13).
2. Bronzová záušnica so širokým esovitým ukončením (obr. 3: 14).
3. Plochá prstencovitá bronzová ozdoba (obr. 3: 15).
4. Plochá kruhovitá ozdoba z mušle s dierkou (obr. 3: 16).

H r o b 34. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 15 cm vrstvy ornice; priemer 70 x 140 cm (pri ústí) a 60 x 135 cm (pri dne), hĺbka 25 cm; orientácia SSZ-JJV. Sánka kostry bola posunutá. Bez milodarov.

H r o b 35. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 15 cm vrstvy ornice, priemer 80 x 130 cm (pri povrchu) a 70 x 120 cm (pri dne), hĺbka 20 cm, orientácia Z-V. V hrobe bola detská kostra. Bez milodarov.

H r o b 36. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 100 cm vrstvy ornice, priemer 60 x 100 cm pri povrchu i pri dne, hĺbka 30 cm, orientácia Z-V. Kostra dieťaťa. Bez milodarov.

H r o b 37. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 25 cm vrstvy ornice, priemer 90 x 160 cm (hore) a 80 x 150 cm (pri dne), hĺbka 40 cm, orientácia Z-V. Kostí dospelého jedinca strávené, okrem časti lebky. Bez milodarov.

H r o b 38. Jama tvaru písmena U, rozmery 200 x 400 cm, hĺbka 40 cm. V jame boli na dvoch miestach rozhádzané kosti z jedného jedinca, ide o zásah z novej doby. Bez milodaru.

H r o b 39. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 20 cm vrstvy ornice, priemer 110 x 260 cm (pri povrchu) a 100 x 250 cm (pri dne), hĺbka 20 cm. Na dne jamy ležala v natiahnutej polohe kostra dospelého, pravá ruka mierne preložená cez panvovú kosť, články prstov na rukách i na nohách chýbali, orientácia SSZ-JJV. Bez milodarov.

H r o b 40. Hrobová jama sa zistila po odkopaní 20 cm vrstvy ornice, priemer 70 x 150 cm (pri povrchu) a 60 x 140 cm (pri dne), hĺbka 20 cm, orientácia Z-V. Kostra 6-8 ročného dieťaťa ležala v natiahnutej polohe. Na pravom boku hrudníka bola bronzová záušnica s esovitým ukončením, $\varnothing$ 1,5 cm (obr. 3: 17).

H r o b 41. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 20 cm vrstvy ornice, priemer 35 x 70 cm (pri povrchu) a 30 x 65 cm (pri dne), hĺbka 30 cm. Detská kostra ležala v natiahnutej polohe, orientácia Z-V. Bez milodarov.

H r o b 42. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 20 cm vrstvy ornice, priemer 45 x 100 cm (pri povrchu) a 40 x 100 cm (pri dne), hĺbka 20 cm. Detský hrob (3-4 ročné dieťa), orientácia Z-V. Časť hrovej jamy je o 20 cm vyššie od dna hrovej jamy 44, teda pretína jej časť. Bez milodarov.

H r o b 43. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 20 cm ornice, priemer 100 x 210 cm (pri povrchu) a 90 x 200 cm (pri dne), hĺbka 30 cm. Kostra dospelého ležala v natiahnutej polohe, ľavá ruka preložená cez panvovú kosť. Pri hrobe 43 čiastočne zasahuje jama hrobu 44. Orientácia Z-V. Bez milodarov.

H r o b 44. Hrobová jama sa rozpoznala po odkopaní 20 cm vrstvy ornice, priemer 90 x 150 cm (pri povrchu) a 80 x 140 cm (pri dne), hĺbka 30 cm, orientácia SSZ-JJV. Na dne hrovej jamy boli rozhádzané kosti asi 2-3 ročného dieťaťa. Rozrušenie nebolo vidieť. Jama zasahuje čiastočne do hrovej jamy 43. Bez milodarov.

H r o b 45. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 20 cm vrstvy ornice, priemer 60 x 130 cm (pri povrchu) a 50 x 120 cm (pri dne), hĺbka 30 cm. Na dne jamy ležala kostra 3-4 ročného dieťaťa v natiahnutej polohe. Orientácia SSZ-JJV. Bez milodarov.

H r o b 46. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 20 cm vrstvy ornice, priemer 80 x 190 cm (pri povrchu) a 70 x 180 cm (pri dne), hĺbka 40 cm. Na dne jamy ležala kostra dospelého v natiahnutej polohe, orientácia SSZ-JJV. Pri ľavej spánkovej kosti našla sa kruhová bronzová záušnica a pri pravej spánkovej kosti podobná záušnica (obr. 3: 18, 19).

H r o b 47. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 40 cm vrstvy ornice, priemer 80 x 170 cm (pri povrchu) a 70 x 160 cm (pri dne), hĺbka 35 cm, orientácia Z-V. Kostra 8-10 ročného dieťaťa ležala v natiahnutej polohe. Bez nálezov.

H r o b 48. Hrobová jama sa zistila po odkopaní 40 cm hrubej vrchnej vrstvy, priemer 64 x 202 cm (pri povrchu) a 60 x 180 cm (pri dne), hĺbka 20 cm. Kostra ležala v natiahnutej polohe horeznak, ľavá ruka v lakti zohnutá a preložená cez hrudník tak, že konce prstov smerovali k pravému plecu, pravá ruka mierne ohnutá a preložená cez panvu. Hrobová jama narušuje, resp. zasahuje hrob 49. Orientácia hrobu SZ-JV. Pri ľavej spánkovej kosti našiel sa bronzový krúžok a nad panvovou kosťou železná pracka.

Opis nálezov:

1. Bronzový krúžok (zášunica?); $\varnothing$ 2,2 cm (obr. 3: 20).

2. Železná pracka; $\varnothing$ 3 cm (obr. 3: 21).

H r o b 49. Hrobová jama vyhlíbená do piesčitej pôdy, priemer 80 x 190 cm (pri povrchu) a 75 x 180 cm (pri dne), hĺbka 25 cm, orientácia hrobu SZ-JV. Kostra ležala v natiahnutej polohe, jej horná časť bola oraním rozhádzaná. Hrob 48 narušuje hrob 49. Bez milodarov.

H r o b 50. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 70 cm vrchnej vrstvy, priemer 85 x 220 cm (pri povrchu) a 65 x 200 cm (pri dne), hĺbka 40 cm. Kostra ležala v natiahnutej polohe, ruky priložené k telu, dolná časť pravej ruky bola rozrušená. Orientácia SZ-JV. Bez milodarov. Nad týmto hrobom je čiastočne hrob 53.

H r o b 51. Hrobová jama viditeľná po odkopaní 25 cm vrchnej vrstvy pôdy, priemer 80 x 130 cm (pri povrchu) a 60 x 120 cm (pri dne), hĺbka 10 cm. Z kostry dieťaťa sa zachovala lebka, ostatné kosti boli hodne spráchnivené. Orientácia Z-V. Bez milodarov.

H r o b 52. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 70 cm vrchnej vrstvy, priemer 100 x 220 cm (pri povrchu) a 80 x 190 cm (pri dne), hĺbka 50 cm. Kostra ležala v natiahnutej polohe. Orientácia hrobu SZ-JV. Pri pravom spánku bol jeden a pri ľavom spánku druhý bronzový krúžok a zášunica.

Opis inventára:

1, 2. Dva bronzové krúžky; $\varnothing$ 1,5 cm (obr. 3: 23, 24).

3. Bronzová zášunica s esovitým ukončením; $\varnothing$ 1,5 cm (obr. 3: 25).

H r o b 53. Hrobová jama mala priemer 80 x 180 cm, hĺbka 30 cm, orientácia SZ-JV. Kostra ležala v natiahnutej polohe, kosti zachovalé, predlaktie pravej ruky chýba. Bez milodarov. Čiastočne pod týmto hrobom bol hrob 50.

H r o b 54. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 50 cm vrchnej vrstvy zeme, priemer 60 x 130 cm, hĺbka 20 cm, orientácia S-J. Detská kostra bola oraním veľmi rozhádzaná. Pri krku sa našli perly a bronzový krúžok:

Opis nálezov:

1-3. Tri niekoľkohranové jantárové perly (obr. 3: 25-27).

4. Sklená valcovitá (zlomená) perla (obr. 3: 28).

5. Bronzový krúžok (obr. 3: 29).

H r o b 55. Hrobová jama sa zistila po odkopaní 20 cm vrstvy ornice, priemer 80 x 100 cm, hĺbka 40 cm. Rozhádzaná detská kostra. Orientácia SZ-JV. Bez milodarov.

H r o b 56. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 60 cm vrchnej vrstvy zeme, priemer 70 x 120 cm, hĺbka 40 cm. Orientácia SZ-JV. Detský hrob, kostra oraním rozhádzaná. Bez milodarov.

H r o b 57. Hrobová jama sa zistila po odkopaní 70 cm vrchnej vrstvy piesčitej pôdy, priemer 80 x 210 cm, hĺbka 40 cm. Kostra v našej dobe rozhádzaná. Orientácia Z-V. Bez milodarov.

H r o b 58. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 50 cm vrchnej vrstvy pôdy, priemer 75 x 190 cm, hĺbka 15 cm. Kostra ležala v natiahnutej polohe, pravá noha skrčená, vysunutá nahor, chodidlo podložené pod stred pravej lýtkovej kosti. Orientácia Z-V. Bez milodarov.

H r o b 59. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 50 cm vrchnej vrstvy zeme, priemer 70 x 155 cm, hĺbka 40 cm. Kostra 6-8 ročného dieťaťa ležala v natiahnutej polohe. Orientácia SSZ-JJV. Bez milodarov.

H r o b 60. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 50 cm vrchnej vrstvy pôdy, rozmery 105 x 240 cm, hĺbka 65 cm. Orientácia SSZ-JJV. Silná a dobre zachovalá kostra uložená v natiahnutej polohe. Pri predlaktí pravej ruky boli dve železné strely, pri ľavom predlaktí dva železné nože, nad panvou tri železné pracky, vedľa ľavej nohy dva železné strmene (20 cm nad dnom hrovej jamy), pri pravej nohe zvyšky kovania vedierka, okolo krku perly. (Obr. 4.)

Opis nálezov:

1. Osemnásť perál, z toho 15 sklených, dve pastové a jedna jantárová (obr. 5: 12).

2, 3. Dva železné nože (obr. 5: 1, 2).

4, 5. Dve železné listovité strely (obr. 5: 11, 13).

6. Zvyšky železného kovania dreveného vedra s držadlom (obr. 5: 8-10).

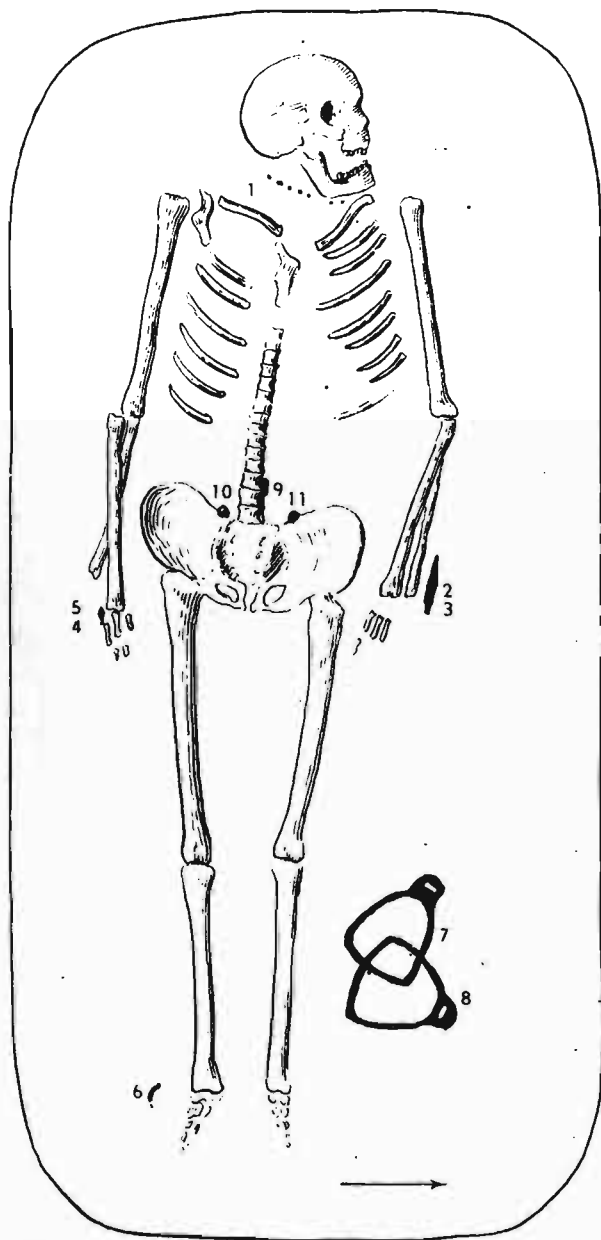
7, 8. Dva železné strmene (obr. 5: 6, 7).

9-11. Tri železné pracky (obr. 5: 3-5).

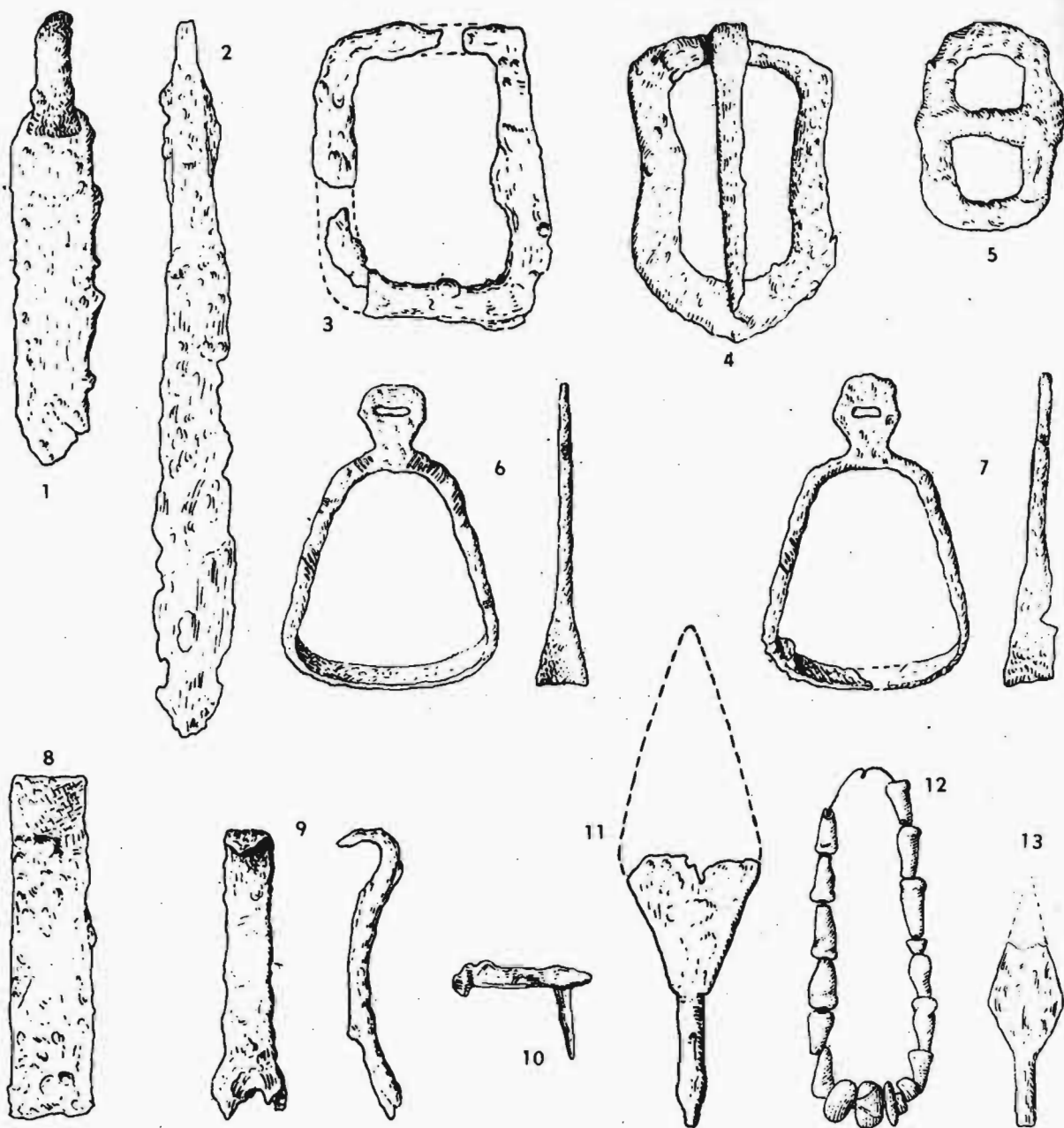
H r o b 61. Hrobová jama sa zistila po odkopaní 50 cm vrchnej vrstvy zeme, priemer 140 x 300 cm, hĺbka 90 cm, orientácia Z-V. Kostra ležala v natiahnutej polohe, ruky preložené cez panvu. Pri ľavej strane lebky boli zvyšky dreveného vedra, zachovala sa z neho iba železná rukoväť a časť kovania. Po oboch stranách lebky našli sa bronzové záušnice. Po ľavej strane kostry bol dvojsečný železný meč a vedľa neho železné strely, pri zápästí ľavej ruky nátepná doštička. Konča nôh bola umiestnená hlava koňa a jedna jeho noha. Na lebke koňa bolo železné zubadlo a pod ňou ďalšie železné zubadlo, vedľa strmeň. Dva železné nože a jedno puzdro sa našli vedľa kolena ľavej nohy ľudskej kostry a vedľa neho ležal železný strmeň. Nad nohou koňa bola železná pracka. (Obr. 6.)

Opis nálezov:

1. Dvojsečný železný meč; d 86,5 cm (obr. 7: 1).

Obr. 4. Dolný Peter II. Hrob 60.

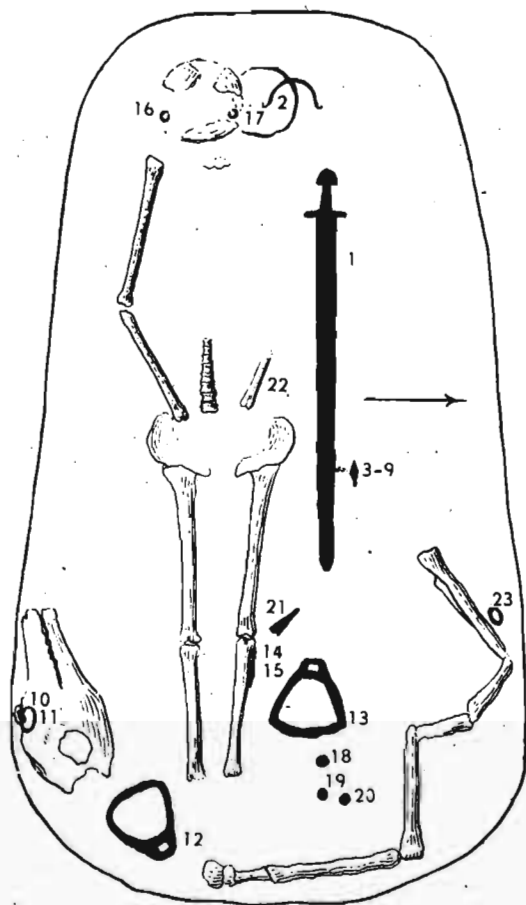

Obr. 5. Dolný Peter II. Hrob 60.

2. Zvyšky kovania vedra (obr. 7: 2-4; obr. 8: 3, 5, 7-9, 11).
3-9. Sedem železných striel listovitého tvaru (obr. 7: 6-12).
10, 11. Dve železné zubadlá (obr. 8: 1, 6).
12, 13. Dva železné strmene (obr. 8: 2, 4).
14, 15. Dva železné nože (obr. 8: 10, 12).
16, 17. Dve pôvodné esovité bronzové záušnice (obr. 8: 13, 14).
18-20. Tri bronzové nášivky (obr. 8: 15-17).
21. Železné puzdro (obr. 7: 5).
22. Kostená nátepná doštička (obr. 7: 13).
23. Železná pracka (obr. 8: 18).

H r o b 62. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 25 cm vrstvy ornice, priemer 85 x 200 cm, hĺbka 25 cm. Kostra ležala v natiahnutej polohe, ruky preložené cez panvu. Orientácia hrobu Z-V. Bez milodarov.

H r o b 63. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 50 cm vrchnej vrstvy ornej pôdy, priemer 61 x 120 cm, hĺbka 13 cm. Orientácia SSZ-JJV. Detská kostra ležala v natiahnutej polohe. Po oboch stranách lebky boli bronzové záušnice, okolo hrdla deväť sklenených korálikov a vedľa chodidla ľavej nohy bronzový náramok zo stočeného drôtu.

Obr. 6. Dolný Peter II. Hrob 61.

Opis nálezov:

- 1, 2. Dve bronzové záušnice (krúžky); $\varnothing$ 3,1 cm a 2 cm (obr. 9: 1, 2).
3. Deväť sklenených korálikov (obr. 9: 3).

4. Bronzový náramok spletený z troch drôtov a ukončený slučkou (obr. 9: 4).

H r o b 64. Hrobová jama sa zistila po odkopaní 50 cm hrubej vrchnej vrstvy, priemer 80 x 200 cm, hĺbka 45 cm, orientácia SSZ-JJV. Kostra ležala v natiahnutej polohe, ľavá ruka bola položená na panvu. Na pravej ruke bol strieborný prsteň, na krku korálky (pri vyberaní sa rozpadli) a na rebrách dve bronzové nášivky.

Opis nálezov:

1. Strieborný prsteň s modrým polodrahokamom (obr. 9: 6, 7).
- 2-5. Štyri sklené korálky (obr. 9: 5).
6. Dve zdobené bronzové nášivky (obr. 9: 8, 9).

H r o b 65. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 50 cm vrchnej vrstvy, priemer 80 x 160 cm, hĺbka 35 cm, orientácia SSZ-JJV. Bez inventára.

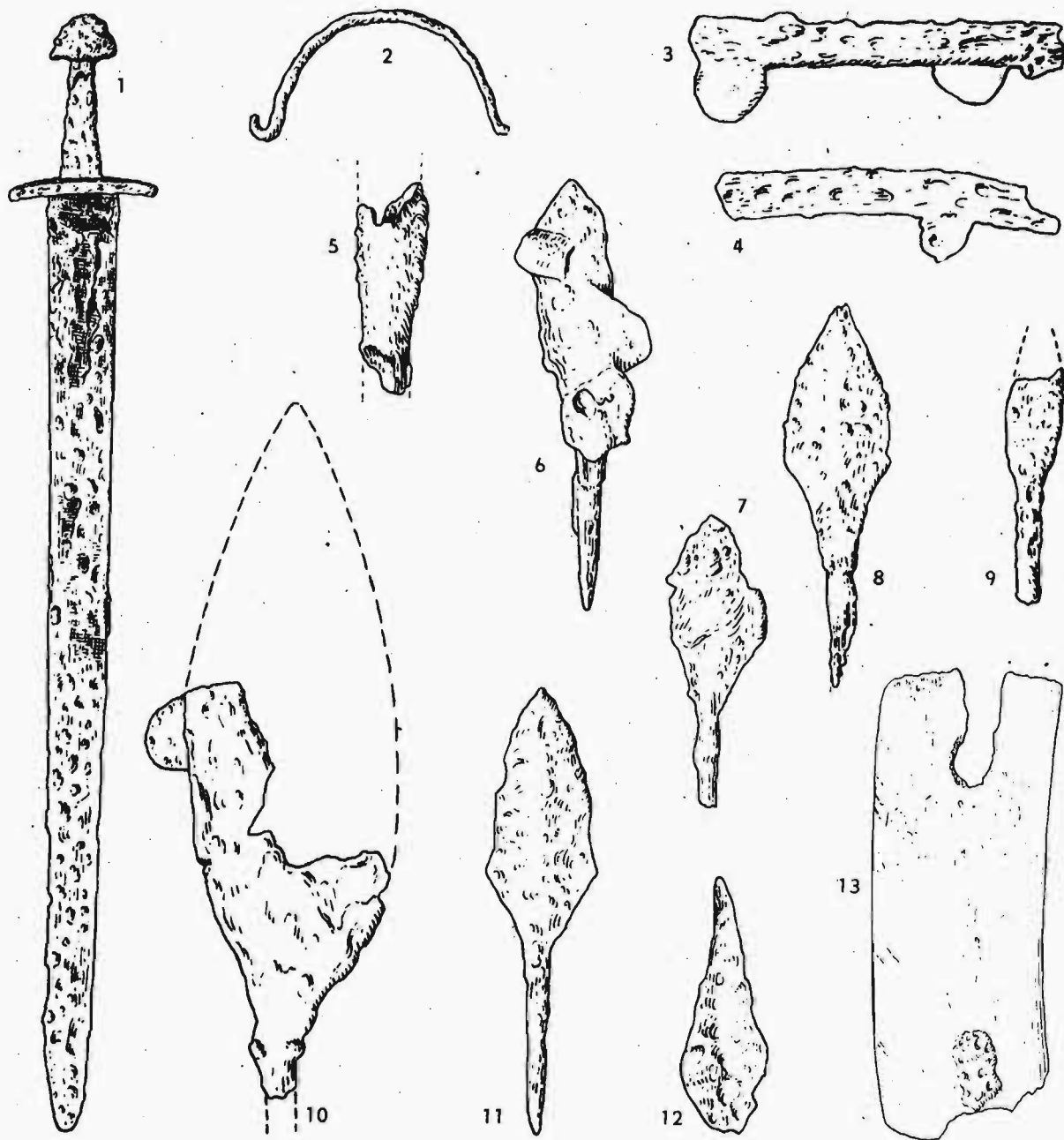
H r o b 66. Hrobová jama sa zistila po odkopaní 50 cm vrchnej vrstvy, priemer 70 x 130 cm, hĺbka 25 cm. Detská kostra ležala v natiahnutej polohe, ľavá noha preložená cez pravú. Orientácia SSZ-JJV. Bez milodarov.

H r o b 67. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 70 cm vrchnej vrstvy zeme, priemer 80 x 200 cm, hĺbka 25 cm. Kostra ležala v natiahnutej polohe, pravá ruka vedľa tela, ľavá položená na panvu. Orientácia SSZ-JJV. Bez milodarov.

H r o b 68. Hrobová jama sa zistila po odkopaní 70 cm vrchnej vrstvy pôdy, priemer 80 x 190 cm, hĺbka 25 cm. Kostra ležala v natiahnutej polohe, pravá ruka v lakti ohnutá, preložená cez panvu, ľavá položená rovnú vedľa tela. Orientácia kostry SSZ-JJV. Bez milodarov.

H r o b 69. Hrobová jama sa zistila pod 25 cm hrubou povrchovou vrstvou, priemer 85 x 230 cm, hĺbka 25-30 cm. Kostra ležala v natiahnutej polohe, pravá ruka položená na panvu. Orientácia Z-V. Bez milodarov.

H r o b 70. Hrobová jama sa zistila 60 cm hlboko od povrchu, priemer 100 x 230 cm, hĺbka 30 cm. Kostra ležala v natiahnutej polohe, ľavá ruka preložená cez panvu, pravá ruka natiahnutá. Orientácia SSZ-JJV. Bez milodarov.

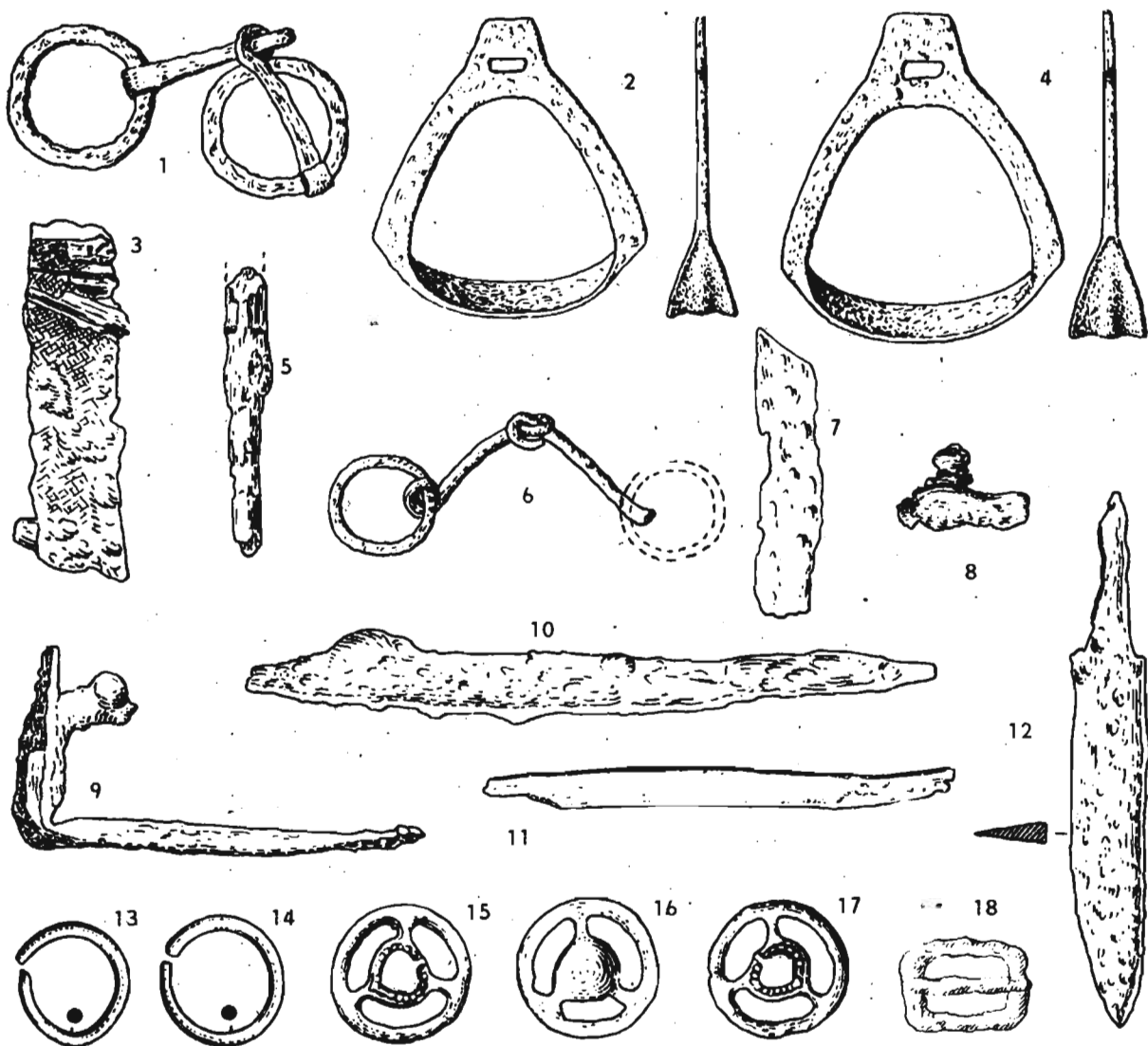

Obr. 7. Dolný Peter II. Hrob 61.

H r o b 71. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 80 cm vrchnej vrstvy ornej pôdy, priemer 100 x 240 cm, hĺbka 40 cm. Kostra ležala v natiahnutej polohe, kosti boli hodne spráchnivené. Orientácia SSZ-JJV. Bez milodarov.

H r o b 72. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 30 cm vrchnej vrstvy ornej pôdy, priemer 90 x 220 cm, hĺbka 40 cm. Kostra ležala v natiahnutej polohe, ľavá ruka ohnutá do pravého uhla, pravá sčasti preložená cez panvu. Orientácia SSZ-JJV. Bez milodarov.

H r o b 73. Hrobová jama sa zistila po odkopaní 40 cm vrchnej vrstvy zeme, priemer 90 x 190 cm, hĺbka 30 cm. Kostra ležala v natiahnutej polohe. Na lebke boli bronzové záušnice, na pravom pleci bronzová ozdoba, na pravej ruke bronzový prsteň, na predlaktí ľavej ruky bronzový náramok, okolo hrdla korálky a pri ľavej ruke zlomok náramku. Orientácia kostra S-J.

Obr. 8. Dolný Peter II. Hrob 61.

Opis nálezov:

1, 2. Dve bronzové záušnice z drôtu kruhového prierezu so zvyškami roztepajúceho esovitého ukončenia (obr. 9: 10, 11).

3. Polmesiakovitá bronzová ozdoba (obr. 9: 12).

4. Bronzový prsteň (obr. 9: 13).

5. Bronzový náramok (obr. 9: 14).

6, 7. Dve sklené perly (obr. 9: 15).

8. Zlomok bronzového náramku (obr. 9: 16).

H r o b 74. Hrobová jama sa zistila po odkopaní 60 cm vrchnej vrstvy, priemer 30 x 100 cm, hĺbka 35 cm, orientácia SZ-JV. Detská kostra bola strávená, zachovala sa iba časť lebky, vedľa ktorej sa našla neúplná minca.

Opis mince:

Strieborný denár Ondreja I. (1046-1061) - dva zlomky, časť chýba (obr. 9: 17).

H r o b 75. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 60 cm vrchnej vrstvy zeme, priemer 70 x 200 cm, hĺbka 45 cm. Kostra ležala v natiahnutej polohe, kosti boli rozhádzané, orientácia SSZ-JJV. Bez milodarov.

H r o b 76. Hrobová jama sa zistila po odkopaní 40 cm vrchnej vrstvy pôdy, priemer 95 x 210 cm, hĺbka 95 cm. Kostra ležala v natiahnutej polohe, ruky preložené cez panvu, orientácia Z-V. Bez milodarov.

H r o b 77. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 40 cm vrchnej vrstvy zeme, priemer 80 x 220 cm, hĺbka 50 cm. Kostra ležala v natiahnutej polohe, horná časť bola rozhádzaná, orientácia Z-V. Hrob narušuje hrobová jama 78. Bez milodarov.

H r o b 78. Hrobová jama sa zistila po odkopaní 50 cm vrchnej vrstvy pôdy; priemer 60 x 160 cm, hĺbka 15 cm. Kostra ležala v natiahnutej polohe, jej horná časť bola porušená; orientácia Z-V. Hrob narušuje hrobová jama 77. Bez milodarov.

H r o b 79. Hrobová jama sa zistila po odkopaní 50 cm vrchnej vrstvy zeme, priemer 100 x 220 cm, hĺbka 40 cm; orientácia Z-V. Po oboch stranách lebky boli bronzové záušnice, na prstenníku pravej ruky bol bronzový prsteň.

Opis nálezov:

1, 2. Dve bronzové záušnice s ulomeným ukončením (obr. 9: 18, 19).

3. Bronzový náramok (obr. 9: 20).

H r o b 80. Hrobová jama sa zistila po odkopaní 60 cm vrchnej vrstvy zeme, priemer 120 x 240 cm, hĺbka 30 cm, orientácia Z-V. Obsahovala dve kostry: pravá ležala na ľavom boku, ruky mala mierne skrčené a preložené cez panvu; ľavá kostra ležala v natiahnutej polohe, ruky vedľa tela. Hrob bol čiastočne narušený hrobom 81. Bez milodarov.

H r o b 81. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 60 cm vrchnej vrstvy, priemer 120 x 220 cm, hĺbka 45 cm, orientácia SSZ-JJV. Hrobová jama narušuje hrob 80. Bez milodarov.

H r o b 82. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 35 cm vrchnej vrstvy zeme, priemer 100 x 190 cm, hĺbka 45 cm. Značne strávená kostra ležala horeznak, ľavá ruka preložená cez panvovú kosť, pravá úplne strávená; orientácia SSZ-JJV. Bez milodarov.

H r o b 83. Hrobová jama sa rozpoznala po odkopaní 35 cm vrchnej vrstvy ornice, priemer 100 x 340 cm, hĺbka 100 cm. Kostra ležala v natiahnutej polohe, ruky vedľa tela, orientácia Z-V. Bez milodarov.

H r o b 84. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 60 cm vrchnej vrstvy zeme, priemer 65 x 110 cm, hĺbka 15 cm. Detská kostra bola skoro úplne strávená; zvyšky kostí ukazujú, že ležala horeznak, orientácia SSZ-JJV. Bez milodarov.

H r o b 85. Hrobová jama sa zistila po odkopaní 40 cm vrchnej vrstvy zeme, priemer 90 x 140 cm, hĺbka 25 cm. Detská kostra ležala v natiahnutej polohe, kosti hodne strávené, orientácia SSZ-JJV. Bez milodarov.

H r o b 86. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 25 cm vrchnej vrstvy pôdy, priemer 80 x 160 cm, hĺbka 20 cm. Detská kostra ležala v natiahnutej polohe, ruky preložené cez panvu. Vedľa lebky bola bronzová záušnica, na pravom pleci bronzová hrkálka, na rebrách pod sánkou minca Štefana I. Hrobová jama čiastočne narušuje hrob 91.

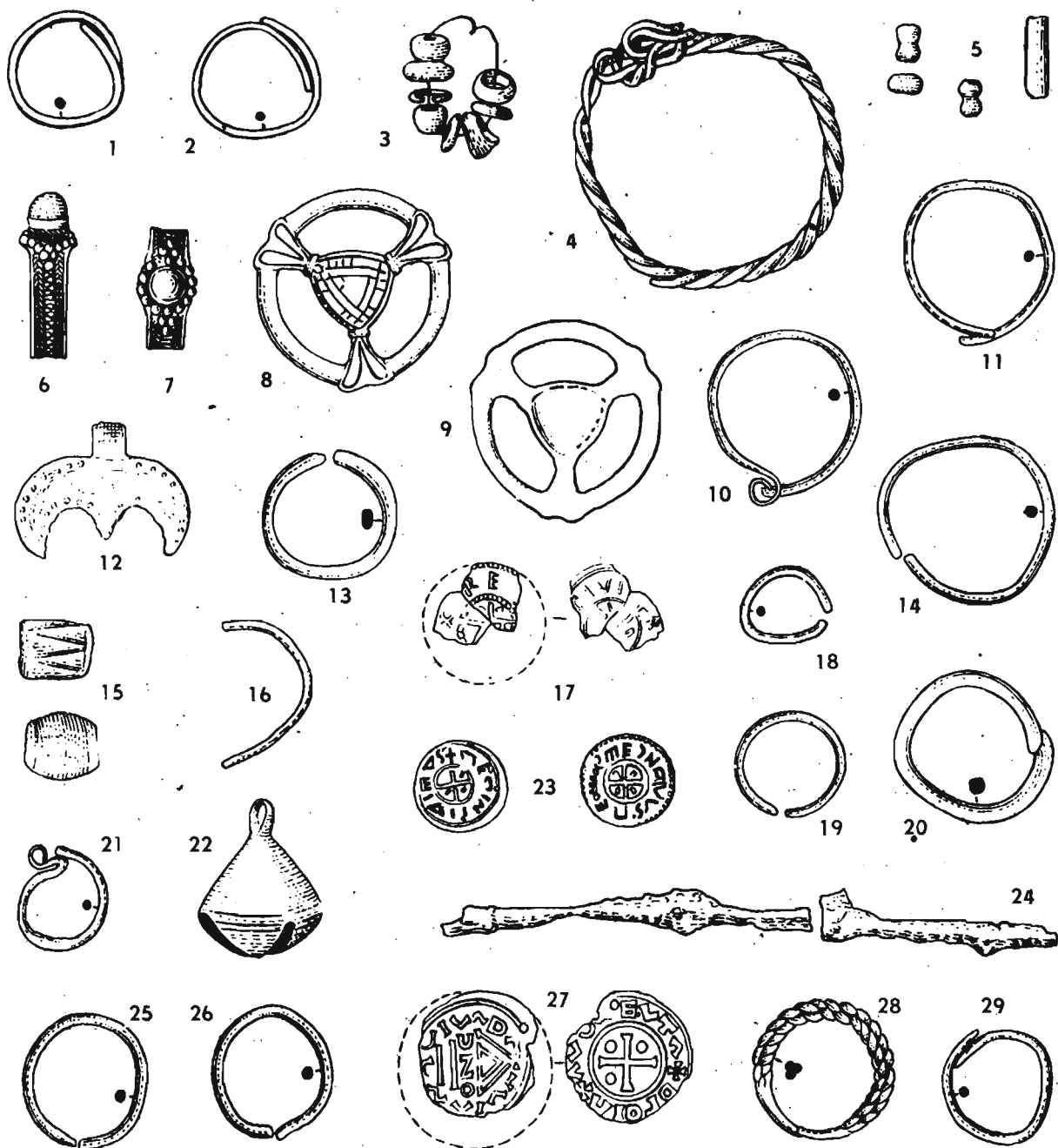
Opis nálezov:

1. Esovitá bronzová záušnica z drôtu kruhového prierezu (obr. 9: 21).

2. Bronzová hrkálka (obr. 9: 22).

3. Minca Štefana I. (1000-1038) s dvoma dierkami (obr. 9: 23).

H r o b 87. Hrobová jama sa zistila po odkopaní 70 cm vrchnej vrstvy, priemer 80 x 130 cm, hĺbka 25 cm. Kostra strávená, kosti rozhádzané, orientácia SSZ-JJV. Bez milodarov.

Obr. 9. Dolný Peter II. 1-4 - hrob 63; 5-9 - hrob 64; 10-16 - hrob 73; 17 - hrob 74; 18-20 - hrob 79; 21-23 - hrob 86; 24 - hrob 88; 25-27 - hrob 89; 28 - hrob 90; 29 - hrob 86.

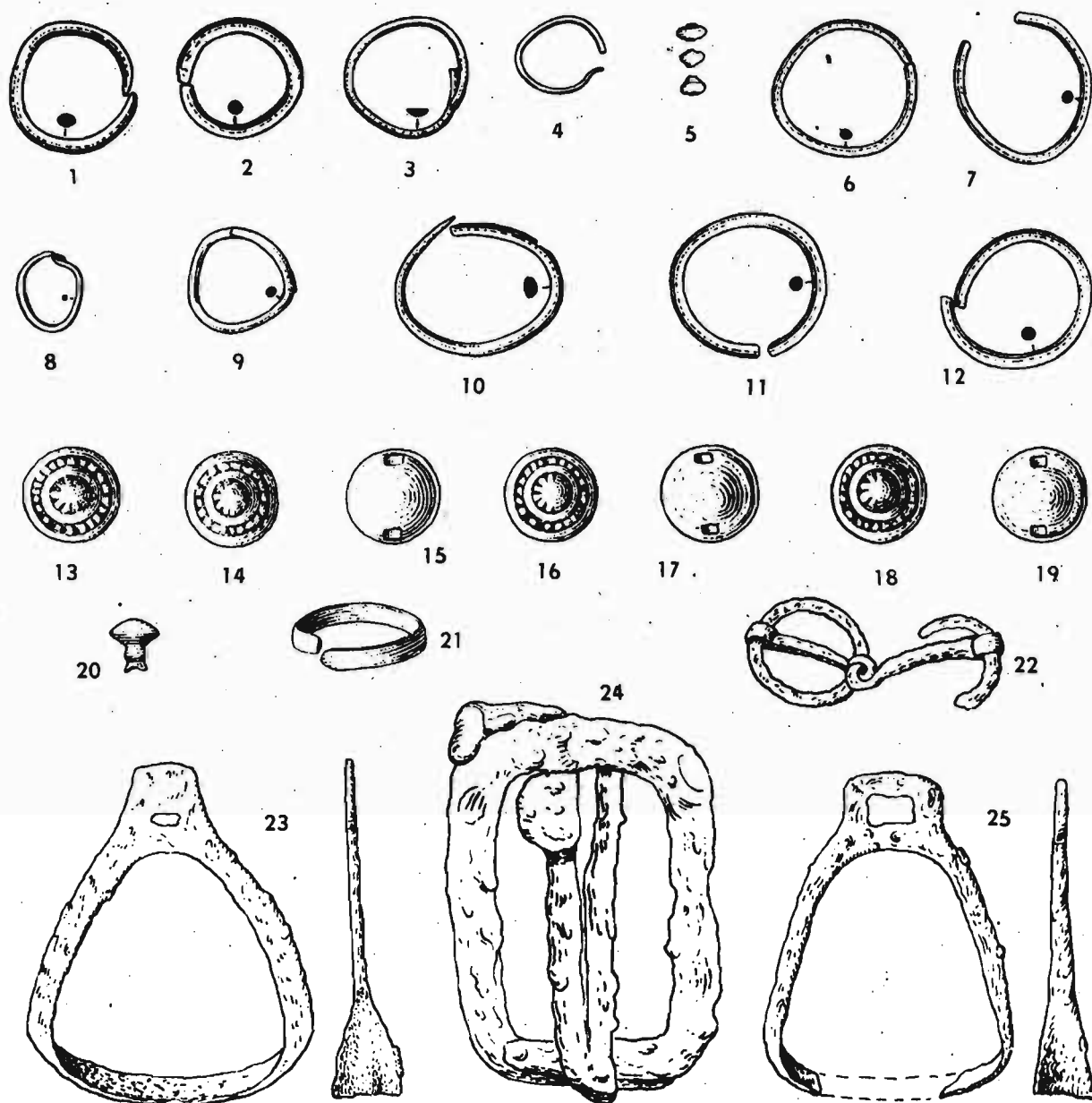
H r o b 88. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 55 cm vrchnej vrstvy zeme, priemer 85 x 150 cm, hĺbka 20 cm. Kostra strávená, zostala iba rozbitá lebka, pod ňou bol železný nôž(?), resp. hrdzou deformovaný predmet (obr. 9: 24).

H r o b 89. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 65 cm vrchnej vrstvy zeme, priemer 80 x 190 cm, hĺbka 15 cm. Kostra ležala v natiahnutej polohe, kosti pravej nohy pohnuté. Na pravej i ľavej strane lebky bola bronzová záušnica, na krku minca a na pravom prstenníku prsteň. Hrobová jama čiastočne narušovala hrob 99. Orientácia Z-V.

Opis nálezov:

1, 2. Bronzové záušnice (obr. 9: 25, 26).

3. Denár Boleslava II., pôvodne s dvoma dielkami, jedna je vylomená (obr. 9: 27).

Obr. 10. Dolný Peter II. 1, 2 - hrob 91; 3-5 - hrob 92; 6, 7 - hrob 97; 8-10 - hrob 105; 11-25 - hrob 107.

4. Prsteň spletený z troch strieborných drôťkov (obr. 9: 28).

H r o b 90. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 65 cm vrchnej vrstvy zeme, priemer 80 x 180 cm, hĺbka 45 cm. Kostra ležala v natiahnutej polohe, pravá ruka položená cez panvu, orientácia Z-V. Vedľa lebky bola bronzová postriebraná záušnica (obr. 9: 29).

H r o b 91. Hrobová jama sa zistila po odkopaní 65 cm vrchnej vrstvy, priemer 80 x 140 cm, hĺbka 20 cm. Detská kostra ležala v natiahnutej polohe, orientácia SSZ-JJV. Po oboch stranách lebky boli bronzové záušnice. Hrobová jama bola narušená hrobom 86.

Opis nálezov:

1, 2. Dve bronzové záušnice (obr. 10: 1, 2).

H r o b 92. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 65 cm vrchnej vrstvy zeme, priemer 80 x 180 cm, hĺbka 25 cm. Kostra ležala v natiahnutej polohe a bola

hodne strávená, orientácia SSZ-JJV. Po bokoch lebky boli bronzové záušnice, okolo hrdla tri sklené korálky.

Opis nálezov:

1. Bronzová záušnica s prekríženými koncami (obr. 10: 3).
2. Bronzová záušnica s čiastočne zachovanými roztepanými koncami (obr. 10: 4).
3. Tri sklené korálky (obr. 10: 5).

H r o b 93. Hrobová jama sa zistila po odkopaní 60 cm vrchnej vrstvy zeme, priemer 90 x 180 cm, hĺbka 15 cm. Kostra ležala v natiahnutej polohe, ruky v laktoch ohnuté a skrížené; orientácia Z-V. Bez milodarov.

H r o b 94. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 50 cm vrstvy zeme, priemer 80 x 200 cm, hĺbka 20 cm. Kostra ležala v natiahnutej polohe, orientácia Z-V. Bez milodarov.

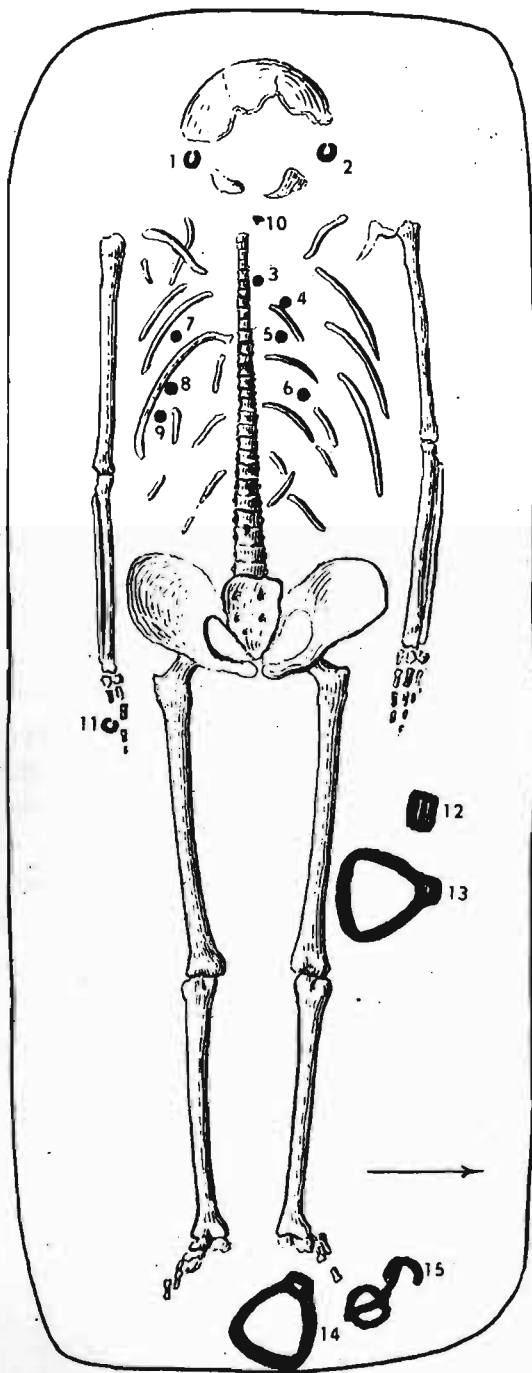
H r o b 95 (dvojhrob). Hrobová jama viditeľná po odkopaní 60 cm vrchnej vrstvy zeme, priemer 120 x 210 cm, hĺbka 30 cm. Ľavá kostra ležala v natiahnutej polohe, s rukami preloženými cez panvu. Pravá kostra bola hodne strávená a ležala na ľavom boku, ruky mala skrčené. Orientácia SSZ-JJV. Bez milodarov.

H r o b 96 (dvojhrob). Hrobová jama, viditeľná po odkopaní 50 cm vrchnej vrstvy zeme, bola v spodnej časti hruškovoite rozšírená; priemer 85 x 200 cm (hore) a 110 x 200 cm (dole), hĺbka 45 cm. Hodne strávená kostra dospelého ležala na pravej strane hrobu horeznak v natiahnutej polohe, ruky mierne skrčené, položené cez panvu. Pri jej ľavej strane bola temer úplne strávená detská kostra; po lebke zostali len stopy (sánka). Orientácia SSZ-JJV. Bez milodarov.

H r o b 97. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 45 cm vrchnej vrstvy zeme, priemer 85 x 180 cm, hĺbka 35 cm. Kostra ležala v natiahnutej polohe, jej vrchná časť bola rozhádzaná. Orientácia Z-V. Po oboch stranách lebky boli bronzové záušnice (obr. 10: 6, 7).

H r o b 98. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 45 cm vrchnej vrstvy, priemer 55 x 110 cm, hĺbka 35 cm. Veľmi strávená kostra dieťaťa ležala horeznak, nohy skrčené, kolená smerovali na pravú stranu, Orientácia Z-V. Bez milodarov.

H r o b 99. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 45 cm vrchnej vrstvy

Obr. 11. Dolný Peter II. Hrob 107.

zeme, priemer 110 x 230 cm, hĺbka 55 cm. Kostra ležala v natiahnutej polohe, lebka otočená dolava, ruky vedľa tela. Orientácia SSZ-JJV. Hrobovú jamu čiastočne narušoval hrob 89. Bez milodarov.

H r o b 100. Hrobová jama sa zistila po odkopaní 45 cm vrchnej vrstvy ornej pôdy, priemer 75 x 210 cm, hĺbka 30 cm. Kostra ležala v natiahnutej polohe, lebka pootočená vpravo, ruky položené na panvu; orientácia Z-V. Bez milodarov.

H r o b 101. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 45 cm vrchnej vrstvy zeme, priemer 80 x 180 cm, hĺbka 25 cm. Kostra temer úplne strávená, kosti novším zásahom rozhádzané; orientácia Z-V. Bez milodarov.

H r o b 102. Hrobová jama sa zistila po odkopaní 45 cm vrchnej vrstvy zeme, priemer 100 x 240 cm, hĺbka 35 cm. Kostra ležala v natiahnutej polohe, ruky vedľa tela; orientácia SSZ-JJV. Bez milodarov.

H r o b 103. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 50 cm vrchnej vrstvy zeme; priemer 55 x 80 cm, hĺbka 30 cm. Detská kostra bola temer úplne strávená, orientácia Z-V. Bez milodarov.

H r o b 104. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 65 cm vrchnej vrstvy zeme, priemer 80 x 150 cm, hĺbka 45 cm. Kostra ležala v natiahnutej polohe, ruky vedľa tela; orientácia SSZ-JJV. Bez milodarov.

H r o b 105. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 65 cm vrchnej vrstvy zeme, priemer 90 x 180 cm, hĺbka 35 cm. Kostra ležala v natiahnutej polohe, ľavá ruka v lakti zohnutá, orientácia Z-V. Na pravej ruke boli dva bronzové prstene, na zápästí časť bronzového náramku.

Opis nálezov:

1, 2. Dva bronzové prstene; $\varnothing$ 1,9 cm a 1,5 cm (obr. 10: 8, 9).

3. Časť bronzového náramku; $\varnothing$ 2,3 cm (obr. 10: 10).

H r o b 106. Hrobová jama bola viditeľná po odkopaní 35 cm vrchnej vrstvy ornej pôdy, priemer 80 x 190 cm, hĺbka 35 cm. Kostra ležala v natiahnutej polohe, lebka otočená na ľavú stranu, ruky preložené cez panvu; orientácia Z-V. Bez milodarov.

H r o b 107. Hrobová jama sa zistila po odkopaní 45 cm vrchnej vrstvy zeme, priemer 90 x 230 cm, hĺbka 65 cm. Kostra ležala v natiahnutej polohe, lebka rozbitá; orientácia Z-V. Na hrudníku boli symetricky rozložené bronzové nášivky (pôvodne osem kusov, jedna sa rozpadla) a časť gombíka; po dvoch stranách lebky boli bronzové záušnice, na pravej ruke bronzový prsteň. Železná pracka našla sa vedľa ľavej ruky, železný strmeň konča ľavej ruky, nad chodidlami (o 20 cm vyššie) ďalší železný strmeň a vedľa neho železné zubadlo. (Obr. 11.)

Opis nálezov:

1, 2. Dve bronzové záušnice (obr. 10: 11, 12).

3-9. Sedem bronzových nášiviek (obr. 10: 13-19).

10. Bronzový gombík (časť, obr. 10: 20).

11. Bronzový prsteň (obr. 10: 21).

12. Železná pracka (obr. 10: 24).

13, 14. Dva železné strmene (obr. 10: 23, 25).

15. Železné zubadlo (obr. 10: 22).

P O Z N Á M K Y A L I T E R A T Ú R A

- 1 D u š e k M., Kostrové pohrebisko z X. st. vo Sv. Petri - II (Skelettgräberfeld aus dem 10. Jahrhundert in Svätý Peter), AR XII, 1960, 355, 370-372.
- 2 D u š e k M., K otázkam pravekého vývoja juhozápadného Slovenska (Zu den Fragen der urgeschichtlichen Entwicklung der Südwestslowakei), ŠZ AÚSAV 6, 1961, 59-82.
- 3 D u š e k M., ŠZ AÚSAV 6, 1961, 77, 82; D u š e k M., Kostrové pohrebisko z X. a XI. storočia v Dolnom Petri pri Komárne (Ein Skelettgräberfeld aus dem 10. und 11. Jh. in Dolný Peter bei Komárno), AR XV, 1963, 701-704, 710, 713-715.
- 4 D u š e k M., Keltské pohrebisko vo Svätom Petri (Ein keltisches Gräberfeld in Svätý Peter), SLA VIII, 1960, 457-469.
- 5 Určila E. K o l n í k o v á.
- 6 D u š e k M., l. c., ŠZ AÚSAV 6, 1961.
- 7 D u š e k M., Kostrové pohrebište z X. a XI. storočia v Chotíne na Slovensku (Ein Skelettgräberfeld aus dem X. und XI. Jh. in Chotín in der Slowakei), SLA III, 1955, 244-263.
- 8 R é t h y, CNH I, 11. Určila Ľ. K r a s k o v s k á.
- 9 R é t h y, CNH I, 1. Určila E. K o l n í k o v á.
- 10 Určil P. R a d o m ě r s k ý.
- 11 S z ő k e B., A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei, Régészeti Tanulmányok I, Budapest 1962, 92.
- 12 D u š e k M., AR XV, 1963, 704. Tu treba opraviť chybný text u hrobu 60: 3 železné pracky (nie 2), ďalej 2 železné nože (nie 1). (In Archeologické rozhledy XV, 1963, S. 704 soll es bei dem Grab 60 heissen: 3 eiserne Gürtelschnallen statt 1, weiter 2 Eisenmesser statt 1.)
- 13 D u š e k M., AR XV, 1963. Tu treba opraviť text u hrobu 61: 2 železné nože (nie 1) a doplniť hrobový inventár o kostenú nátepnú doštičku. (In Archeologické rozhledy XV, 1963, S. 704 soll es bei dem Grab 61 heissen: 2 Eisenmesser statt 1; ausserdem ist das Grabinventar mit einer knochernen Armschutzplatte zu ergänzen.)
- 14 S z ő k e B., l. c., 83.
- 15 F e t t i c h N., Régészeti tanulmányok a késői hun fémművesség történetéhez, AH XXXI, 1951, 1-80, 99-191.
- 16 P a u l s e n P., Magyarországi viking leletek, AH XII, 1933, 44.
- 17 L á s z l ó Gy., Beiträge zu einem Regensburger Kämpferstein, Folia Archaeologica I-II, 1939, 216-221.
- 18 F e t t i c h N., AH XXXI, 1951, 40-43.
- 19 K r a l o v á n s z k ý A., Adatok a Kárpátmedencei X-XI. századi félholdalakú csüngők kérdéséhez (Beitrag zur Problematik der Halbmondförmigen Anhänger aus dem 10.-11. Jh. im Karpathenbecken), AÉ 86, 1959, 76-82. S z ő k e B., l. c., 91; V á ň a Z., Maďari a Slované ve světle archeologických nálezů X.-XI. století, SLA II, 1954, 60.
- 20 S z ő k e B., l. c., 89, 90; N i e d e r l e L., Rukověť slovanské archeologie, Praha 1931, 199; D i n k l a g e K., Frühdeutsche Volkskultur in Kaern-

ten und seinen Marken, Laibach 1943, 12. Ł ę g a W., Kultura Pomorza we wczesnem śriednowieczu na podstawie wykopalisk, Roczniki towarzystwa naukowego w Toruniu XXXV, 1929, 325.

- 21 S z 5 k e B., l. c., 67, 68, 97; Č a p l o v i ě P., Slovanské pohrebište v Nitre pod Zoborom, SlA II, 1954, 43, 44; V á ň a Z., l. c., 65; K n o r r T. H., Die Hacksilberfunde Hinterpommerns, der Grenzmark und der Neumark, Mannus 28, 1936, 193-196.

SKOLETTGRÄBERFELD AUS DEM X. UND XI. JAHRHUNDERT IN DOLNÝ PETER II

MIKULÁŠ DUŠEK

Die archäologischen Grabungen im Gebiet von Komárno lieferten im letzten Jahrzehnt schwerwiegende Erkenntnisse zur Geschichte der Slowakei von der Urzeit bis zur Ankunft der Magyaren. Das Gräberfeld von Dolný Peter (früher Svätý Peter) II, Bez. Komárno, wurde während der Abdeckung des birituellen Gräberfeldes der Karpatenländischen Hügelgräberkultur (Dolný Peter I) im Jahre 1958 entdeckt.¹ Die Grabungen im erwähnten Jahr waren bloss von feststellendem Charakter. In den Jahren 1959-1960 wurde zwischen zwei Streifen eines Akazienwäldchens eine Rettungsgrabung eingeleitet, da ziemlich viele seicht liegende Gräber durch Überpflügung der Vernichtung entgegengingen.²

Das Gräberfeld liegt in der Flur Malé lúky (Kisrét) zu beiden Seiten eines Feldweges, der vom Meierhof Konkol (von Murbanovo) zu den neuen Chotíner Weinärten in der Nähe des Eisenbahnüberganges führt (Abb. 1). Die Gräber griffen auf das Akazienwäldchen über, doch fehlte zur Zeit der Ausgrabung die Einwilligung zu seiner Rodung, weshalb hier von der Abdeckung abgesehen werden musste. Gegenwärtig sind die Bäume bereits ausgerodet und es wäre erforderlich, auch die Waldfläche und jenen weiteren Raum zu durchgraben, aus welchem menschliche Skelettreste aus gestörten Gräbern aufgelesen wurden. Auf der Ausgrabungsfläche wurden 107 Gräber aufgedeckt. Es muss bemerkt werden, dass viele Gräber bereits durch Überpflügung vernichtet worden waren, da einige sehr seicht lagen. Die Grabgruben waren in Sandunterlage eingetieft, nur in der Richtung zum Entwässerungsgraben, der sich längs der Südwestseite des Gräberfeldes zieht, waren sie in Lehm Boden eingegraben. Manche Gräber waren bereits nach Abgrabung von 15 cm der oberen Humusdecke deutlich sichtbar, andere wieder waren erst in 30-65 cm Tiefe von der Oberfläche kenntlich. Aus der Schwankung dieser Tiefen geht einerseits hervor, dass das Gelände zur Zeit der Gräberfeldbelegung uneben war, andererseits, dass lockerer Sand durch Wind teils abgeweht und teils angeweht wurde, wodurch einige Gräber in grössere, bzw. geringere Tiefe gelangt sind.

Das Gräberfeld gehörte sicherlich zu der ausgedehnten Siedlung (Dolný Peter III),³ die in der Nähe des Gräberfeldes zwischen der jetzigen Sennerei der Landwirtschaftlichen Produktionsgenossenschaft von Dolný Peter und jenem Weg liegt, der den Eisenbahnübergang schneidet. Ein Teil der Siedlung liegt am Rande des abgedeckten birituellen Gräberfeldes der Karpatenländischen Hügelgräberkultur und auch eines keltischen Gräberfeldes.⁴ Bei der Abdeckung des keltischen Gräber-

feldes wurden zwei beiläufig quadratische Gruben (Nr. 60 und 64) festgestellt, die sich als zur Siedlung (Dolný Peter III) gehörend erweisen haben; in diesen Gruben traten Kuhskelette zutage: Grube 60 enthielt drei und Grube 64 ein Kuhskelett mit Spuren des Abschlagens von Extremitätenteilen. In Grube 60 fand sich bei einem Kuhskelett auch ein Denar aus dem XI.-XII. Jh. (Koloman, Stephan III., Béla II. oder Géza II.).⁵ Die erwähnte Siedlung liegt südöstlich des beschriebenen Skelettgräberfeldes und ist stellenweise bloss 150-200 m von ihm entfernt. Etwa in derselben Entfernung von der Siedlung erstreckt sich ein slawisches Skelettgräberfeld (Dolný Peter IV) aus dem IX. Jh., das in den J. 1959-1960 ebenfalls deshalb abgedeckt wurde, weil es durch die dortige Sandexploitation vollkommen vernichtet worden wäre.⁶ Diese angeführten Umstände in Betracht ziehend (slawisches Gräberfeld aus dem IX. Jh. und das beschriebene Belo Hrdó-Gräberfeld aus dem X. bis XI. Jh., wie auch die Siedlung, die sicherlich zu ihnen gehört hat), wäre es bei einer grösseren Abdeckung möglich, den Zusammenhang zwischen beiden Gräberfeldern und der Siedlung festzustellen.

Wie bereits erwähnt, sind viele Gräber durch Überpflügung vernichtet oder gestört worden, aber auch durch neuere Eingriffe, wie z. B. die Gruben I und II (Abb. 2). An den Stellen, wo die Gräber 39 und 57 liegen, in der Richtung zu den Gräbern 20 und 96, 24 und 60 wurde ein Graben ungleicher Tiefe und Breite beobachtet (T. 80-120/150 cm, Br. 150-200 cm). Der Graben hob sich durch seine schwarzgraue Füllerde von dem umliegenden hellgelben Sand und grauen Lehm Boden ab, doch wurden in ihm mit Ausnahme der in diesem Gräberfeldteil verzeichneten Gräber keine Denkmäler geborgen. Danach zu schliessen, gehörte der Graben nicht zum Gräberfeld, sondern dürfte in dem sandigen Gelände auch durch starke Regengüsse entstanden sein. Die schwarzfarbene Füllerde entstand durch Einschwemmungen und Einwehungen. Die Orientierung der Gräber verlief in der Richtung W-O, und auch NNW-SSO. Einige schnitten zum Teil auch ältere Gräber (Gräber 86, 90 und 91; 89 und 99; 77 und 104; 42, 43 und 52; 44 und 50; 48 und 49; 46, 80 und 81). Auch einige Doppelgräber kamen hier zutage. Obwohl einige Gräber gestört waren, kann doch gesagt werden, dass beiläufig 30 % der Gräber mit Beigaben ausgestattet war. Eine ähnliche Situation herrschte auch auf dem unweiten Chotíner-Skelettgräberfeld.⁷ Das Gräberfeld von Dolný Peter II ist durch einige Gräber gut datierbar, vor allem durch solche, die Münzfunde ergeben haben (z. B. die Gräber 74, 86, 89). Es ist ein Silberdenar des ungarischen Königs Andreas I. (1046-1061), geborgen im Kindergrab 74 (Abb. 9: 17).⁸ Der Denar war unvollständig und wurde in zwei Bruchstücken vor dem Kiefer festgestellt. Ebenso fand sich auch die Münze des ungarischen Königs Stephan I. (1000-1038) im Kindergrab 86 vor dem Kiefer (Abb. 9: 23);⁹ die Münze hatte zwei Löcher und diente als Halsbandanhänger. In diesem Grab war auch eine Bronzeschelle, die auf dem rechten Schlüsselbeinknochen des Kindes abgestellt war (Abb. 9: 22). Bei der rechten Schläfe war ein S-förmiger Schläfenring aus Bronze (Abb. 9: 21). Ein Denar des böhmischen Herrschers Boleslav II. (967-999) fand sich im Frauengrab 89 ebenfalls vor dem Kieferknochen.¹⁰ Ursprünglich war er mit zwei Löchern versehen, eines ist ausgebrochen (Abb. 9: 27). Ausgestattet war die Tote auch mit Schläfenringen aus Bronzedraht runden Querschnittes (Abb. 9: 25, 26); sie lagen an der rechten und linken Schläfe. Ein aus drei Silberdrähtchen geflochtener Fingerring steckte am rechten Ringfinger (Abb. 9: 28). Wie zu sehen ist, wurden auf diesem Gräberfeld die Münzen als Halsbandanhänger getragen, u. zw. in zwei Fällen in einem Kindergrab und in einem Falle in einem Frauengrab, wodurch die ähnliche Feststellung B. S z ö k e s über

eine analoge Situation auf anderen altmagyarischen Gräberfeldern bestätigt ist.¹¹ Diese Münzen datieren den untersuchten Gräberfeldteil von Dolný Peter II in die zweite Hälfte des X. und in die erste Hälfte des XI. Jh. Bei der Beachtung der Denkmäler aus einigen anderen Gräbern kommt man zu der Feststellung, dass auch diese in die Denkmälergruppe gehören, welche dieses Gräberfeld in die angeführten Jahrhunderte datieren.

Von grosser Bedeutung sind auch die weiteren Gräber 60, 61 und 107, in denen ausser anderen Denkmälern eiserne Steigbügel gefunden wurden. Im Grab 60 fanden sich um den Hals des Skelettes 18 Glasperlen (Abb. 5: 13), neben den linken Handwurzelknochen waren zwei blattförmige Eisenpfeilspitzen (Abb. 5: 12, 14), bei den Fingern der linken Hand zwei Eisenmesser (Abb. 5: 1, 2), unterhalb der Messer drei Eisenschnallen (Abb. 5: 3-5) und schliesslich zwei eiserne Steigbügel mit erweitertem Trittsteg (Abb. 5: 6, 7). Der Beschlag und Henkel eines Holzeimers fand sich bei der rechten Fusssohle (Abb. 5: 8-11).¹² In Grab 61 lag neben der linken Hand des Skelettes ein zweischneidiges Eisenschwert (Abb. 7: 1) und neben ihm blattförmige Eisenpfeilspitzen (Abb. 7: 6-12) und eine knöcherne Armschutzplatte (Abb. 7: 13). An der linken Schädelseite fanden sich Beschlag- und Henkelreste eines Holzeimers (Abb. 7: 2-4; Abb. 8: 3, 5, 7-9, 11). Beim rechten Bein war ein Pferdeschädel mit zwei Eisentrensen (Abb. 8: 1, 6) und einem Steigbügel mit breitem Trittsteg abgestellt (Abb. 8: 4). Ein ähnlicher Steigbügel war zusammen mit einem Eisenmesser beim linken Bein (Abb. 8: 2, 10). Beiläufig gegenüber dem Pferdeschädel fanden sich Knochen zweier Pferdefüsse und neben ihnen drei Bronzesaufnähbleche (Abb. 8: 15-17) und eine Eisenschnalle. Ursprünglich S-förmige Bronzeschlāfenringe waren links und rechts des Schädels (Abb. 8: 13, 14).¹³ Im Grab 107 fanden sich ebenfalls zwei eiserne Steigbügel mit breiten Trittstegen, aber nicht von der gleichen Form und demselben Abschluss wie in Grab 60 und 61 (Abb. 10: 23, 25). Ein Steigbügel war bei der linken Hand mit einer Eisenschnalle (Abb. 10: 24) und der zweite vor den Fusssohlen. Links vom Bein war eine eiserne Trense (Abb. 10: 22). In diesen Gräbern waren also drei Gattungen von Steigbügeln abgestellt worden (Abb. 5: 6; Abb. 8: 2, 4; Abb. 10: 23; Abb. 10: 25). Zweischneidige Eisenschwerter treten nach B. S z ō k e zusammen mit Steigbügeln auf, deren Ösen die Wölbung überragen, aber selten mit solchen, die einen breiten Trittsteg haben (Grab 61).¹⁴ Das zweischneidige Schwert aus Dolný Peter (Grab 61) war mit Steigbügeln vergesellschaftet, die einen breiten Trittsteg und Ösen haben, die die Wölbung überragen. Nach N. F e t t i c h¹⁵ erscheinen zweischneidige Schwerter in altmagyarischen Gräbern in der zweiten Hälfte des X. Jh. Eine ähnliche Ansicht vertreten P. P a u l s e n¹⁶ und Gy. L á s z l ó.¹⁷ Hingegen datiert B. S z ō k e das anfängliche Vorkommen dieser Schwerter in die ersten zwei Drittel des X. Jh. N. F e t t i c h und Gy. L á s z l ó erfassen zweischneidige Schwerter auch im XI. Jh., hingegen stellt B. S z ō k e ihren Schwund in das Ende des X. oder an die Wende des X. und XI. Jh. Beachtet man die Streuung der Gräber mit den Münzfunden (Nr. 74, 86 und 89), ist festzustellen, dass sie sich im südlichen Gräberfeldteil konzentrieren und etwa eine Gruppe bilden. Die Gräber mit Steigbügeln (Nr. 60, 61 und 107) liegen ebenfalls in einem Umkreis beieinander. Um die Gräber mit Steigbügeln ist die Gräberstreuung recht schütter (wenn auch mit vernichteten Gräbern zu rechnen ist), doch drängt sich trotzdem der Gedanke auf, ob die Gräber mit Steigbügeln nicht führenden Mitgliedern der altmagyarischen Gesellschaft angehört haben, denen ein gesonderter Platz auf dem Gräberfeld zugewiesen war. Übereinstimmend mit allen erwähnten Forschern können

wir die Gräber 60, 61 und 107 - da nicht das ganze Gräberfeld abgedeckt worden ist - in die zweite Hälfte des X. Jh. oder in das zweite Drittel des X. Jh. datieren. In der Umgebung von Dolný Peter - in der Gemeinde Marcelová - fand sich ebenfalls ein zweischneidiges Eisenschwert zusammen mit Steigbügeln, einer Trense und Pferdeknöcheln.¹⁸ Die altmagyarische, nördlich der Donau siedelnde Bevölkerung war mit zweischneidigen Schwertern ausgerüstet.

Auch weitere Denkmäler des Gräberfeldes von Dolný Peter gehören in die zweite Hälfte des X. und in die erste Hälfte des XI. Jh. So z. B. ist das halbmondförmige Zierstück aus Grab 73 (Abb. 9: 12) ein Schmuck, der nach Feststellungen von A. K r a l o v á n s z k y im letzten Viertel des X. und im ersten Viertel des XI. Jh. allgemein verwendet wurde.¹⁹ Ebenso können die Glasperlen aus diesem Gräberfeld (Gräber 9, 54, 63) an Hand von Analogien in die zweite Hälfte des X. und in die erste Hälfte des XI. Jh. datiert werden.²⁰ Die geflochtenen Silberfingerringe (Grab 89) hält Z. V á ň a für heimische Erzeugnisse, dagegen behauptet B. S z ō k e, dass ihr Vorkommen in den altmagyarischen Gräbern als Beleg für Handelskontakte mit dem slawischen Gebiet anzusehen ist und nicht, wie L. N i e d e r l e behauptet, als Beleg der Anwesenheit des slawischen Ethnikums.²¹ Falls die slawische Bevölkerung zur Zeit der Ankunft der Magyaren nicht bereits das als Dolný Peter IV bezeichnete Gräberfeld in Verwendung hatte, hat sie sich sicherlich ein neues angelegt, das zur Zeit der Ankunft der Magyaren noch existierte. Vielleicht hat gerade der Gräberfeldteil Dolný Peter II Resten der alteingesessenen slawischen Bevölkerung angehört. Die Lösung dieser Frage hängt von der Abdeckung weiterer Gräberfeldteile ab.

Die S-förmigen Schläfenringe, Fingerringe, Aufnähzierat, wie auch die Schelle aus dem Gräberfeld Dolný Peter II sprengen nicht den angedeuteten Rahmen des X. und XI. Jahrhunderts. Die Gräberausstattung gibt jedoch deutlich zu erkennen, dass die auf diesem Gräberfeld bestattete Bevölkerung eine Vermögensdifferenzierung aufwies und auch die Anordnung der Gräber auf dem Gräberfeld (Gräber 60, 61 und 107) verrät eine bedeutende gesellschaftliche Stellung mancher Bestatteter. Eine völlige Abdeckung und detaillierte Verarbeitung der Denkmäler dieses Gräberfeldes wird das Bild über das Leben der hiesigen Bevölkerung in der zweiten Hälfte des X. und in der ersten Hälfte des XI. Jh. vervollkommen. Die Zeitgrenze kann um 20 Jahre nach oben oder unten verschoben werden, was auch bereits die bis jetzt abgedeckten Denkmäler zulassen.

Die Beschreibung der Gräber Nr. 1 bis 107 und des dort geborgenen Fundstoffes folgt am Ende des Aufsatzes. Das Geschlecht des Hingeschiedenen wird bloss in jenen Fällen angeführt, wo es genau untersucht wurde (bei der Mehrzahl der Gräber war das nicht der Fall). Die absolute Mehrzahl der Grabgruben war ovalförmig, eine andere Grubenform kam selten vor.

Die Abhandlung hat 11 Abbildungen.

Deutscher Text zu den Abbildungen:

Abb. 1. Dolný Peter und Umgebung.

Abb. 2. Dolný Peter II. Plan des Gräberfeldes.

Abb. 3. Dolný Peter II. 1-4 - Grab 1; 5-7 - Grab 7; 8, 9 - Grab 9; 10 - Grab 12; 11 - Grab 18; 12 - Grab 26; 13-16 - Grab 33; 17 - Grab 40; 18, 19 - Grab 46; 20, 21 - Grab 48; 22-24 - Grab 52; 25-29 - Grab 54.

Abb. 4. Dolný Peter II. Grab 60.

Abb. 5. Dolný Peter II. Grab 60.

Abb. 6. Dolný Peter II. Grab 61.

Abb. 7. Dolný Peter II. Grab 61.

Abb. 8. Dolný Peter II. Grab 61.

Abb. 9. Dolný Peter II. 1-4 - Grab 63; 5-9 - Grab 64; 10-16 - Grab 73; 17 - Grab 74; 18-20 - Grab 79; 21-23 - Grab 86; 24 - Grab 88; 25-27 - Grab 89; 28 - Grab 90; 29 - Grab 86.

Abb. 10. Dolný Peter II. 1, 2 - Grab 91; 3-5 - Grab 92; 6, 7 - Grab 97; 8-10 - Grab 103; 11-25 - Grab 107.

Abb. 11. Dolný Peter II. Grab 107.

Übersetzt von B. Nieburová

POHREBISKO Z X. STOROČIA V BOŠANOCH

OLDRICH KRUPICA

V katastri obce Bošany (okres Topoľčany) zistilo sa roku 1960 na parcele čísl. 116 pri výkopoch pivnice domu číslo 218 šesť kostí, ktoré boli uložené v samostatných hrobových jamách, hlbokých 90 až 115 cm. Jamy mali tmavší zásyp, ktorý sa už v hĺbke 40 cm zreteľne odlišoval od okolitého intaktného sprašového prostredia. Majiteľ domu (Peter Modory) upozornil na nález prvej kostry pracovníka AÚ SAV, preto sa mohli zistiť závažné nálezové okolnosti.

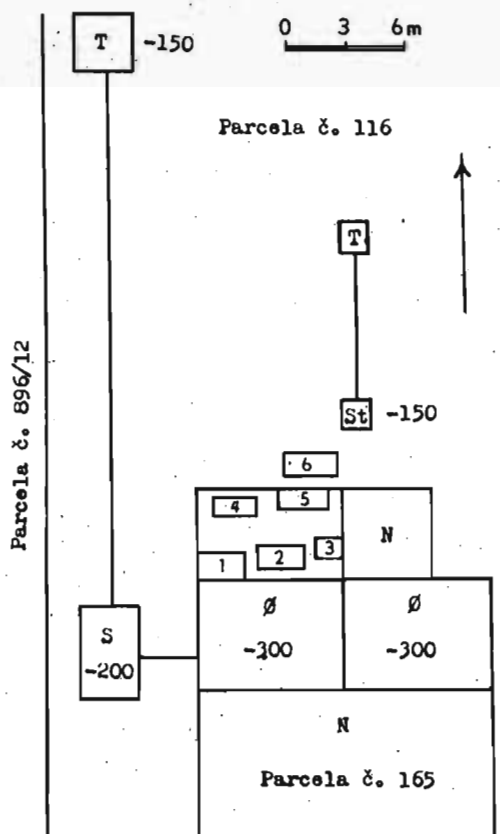
H r o b 1. Hrobová jama mala rozmery 140 x 60 x 90 cm, zaokrúhlené rohy a rovné dno; bola orientovaná v smere Z-V. Detská kostra ležala naznak v natiahnutej polohe s oboma rukami vedľa tela. Lebka bola rozpadnutá, obličajovou stranou obrátená na východ. Pri kostre ani v zásype jamy sa nezistili žiadne nálezy.

H r o b 2. Hrobová jama mala rozmery 180 x 100 x 110 cm, takmer pravouhlé rohy a rovné dno; bola orientovaná v smere Z-V. Dobře zachovalá kostra dospeljej ženy ležala naznak v natiahnutej polohe s oboma rukami vedľa tela. Záhlavná časť lebky bola uložená značne vyššie ako chrčtica kostry. Sprašový zásyp pod lebku mal zreteľne tmavšie sfarbenie ako ostatný zásyp jamy, ale čo bolo príčinou mierneho naddvihnutia lebky a tmavšieho zásypu nad lebku, nevieme. Lebka bola obličajovou stranou obrátená na východ. Pri pravej spánkovej kosti sa našiel závesný krúžok (1) a esovitá záušnica (2). Obe predlaktové kosti boli sfarbené medenkou z drôteného náramku, ktorý i s inkrustáciou mal priemer asi 3 mm; každý jeho úlomok sa pri vyberaní rozpadal na modrozelený prášok.

Opis nálezov:

1. Otvorený bronzový závesný krúžok oválneho tvaru, jeden koniec je zúžený; priemer krúžku 12 x 14 mm, priemer drôtu 1,2 x 2 mm (obr. 3: 1).

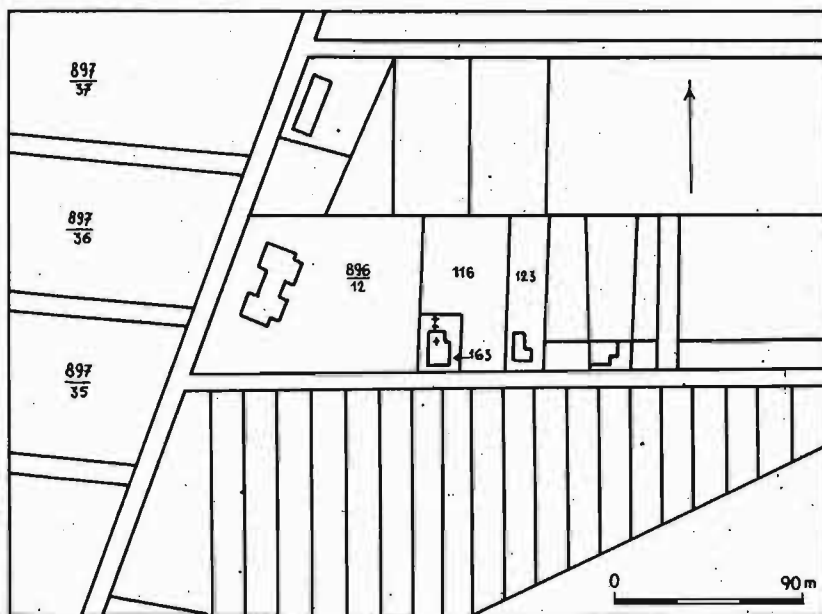
2. Bronzová esovitá záušnica z 1,2 mm hrubého drôtu, má oválny tvar a nezdobené esovité zakončenie, priemer záušnice 16,8 x 19,6 mm (obr. 3: 2).

Obr. 1. Bošany. Pohrebisko z X. storočia. Situácia pri stavbe domu čísl. 218. N - neprekopané, Ø bez nálezov, S - septik, St - studňa, T - triativod, 1-6 - hroby.

H r o b 3. Hrobová jama, široká 60 cm a hlboká 90 cm, bola orientovaná v smere Z-V a prechádzala do neprekopanej východnej časti pod verandu domu. Detská kostra bola po kolená 96 cm dlhá, uložená naznak v natiahnutej polohe s rukami vedľa tela. Rozpadnutá lebka bola obličajovou stranou obrátená na východ.

H r o b 4. Hrobová jama mala rozmery 185 x 70 x 110 cm a bola orientovaná v smere V-Z. Kostra mladšieho muža ležala naznak v natiahnutej polohe s rukami vedľa tela, lebka bola rozpadnutá a obličajovou stranou obrátená na východ. Otvorený, silne patinovaný prsteň zo zliatiny, v ktorej prevláda meď, je z 3,6 mm hrubého drôtu, má zúžené konce a v strednej časti je do dvoch tretín priemeru zlomený (obr. 3: 3).

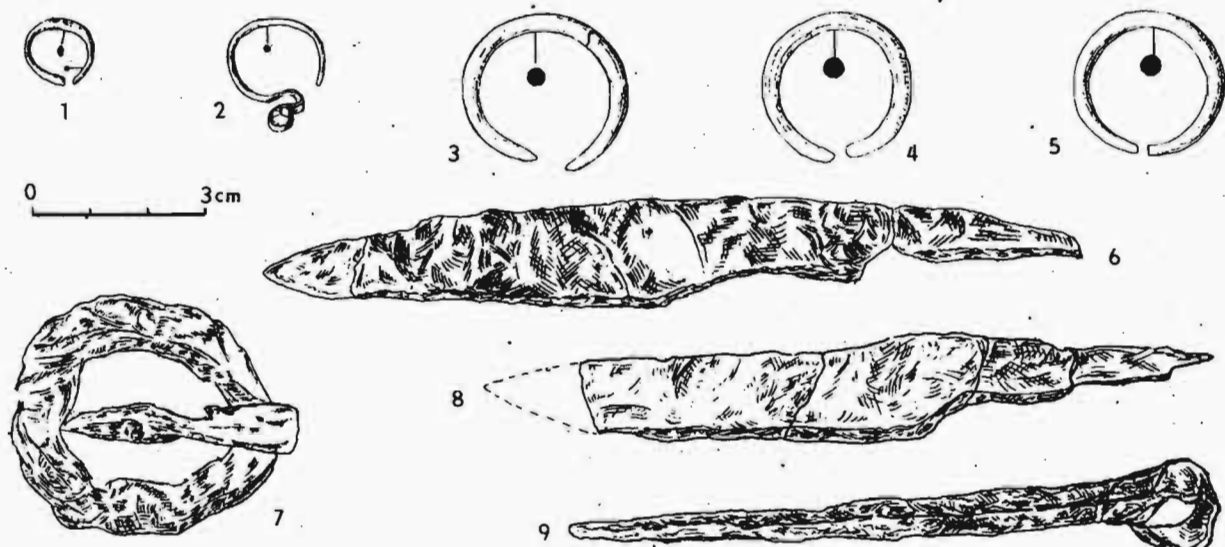
Obr. 2. Bošany. Pohrebisko z X. storočia.

H r o b 5. Hrobová jama mala rozmery 190 x 65 x 115 cm a bola orientovaná v smere Z-V. Kostra dospelého muža ležala naznak v natiahnutej polohe s rukami pozdĺž tela, obličajom obrátená na východ; bola veľmi dobre zachovalá. Na prstenníku pravej ruky zistili sa vedľa seba dva prstene, oba vyhotovené z 3 až 3,6 mm hrubého bronzového drôtu, majú oválny tvar a zúžené konce; priemer 24,4 x 25,2 mm (obr. 3: 4, 5).

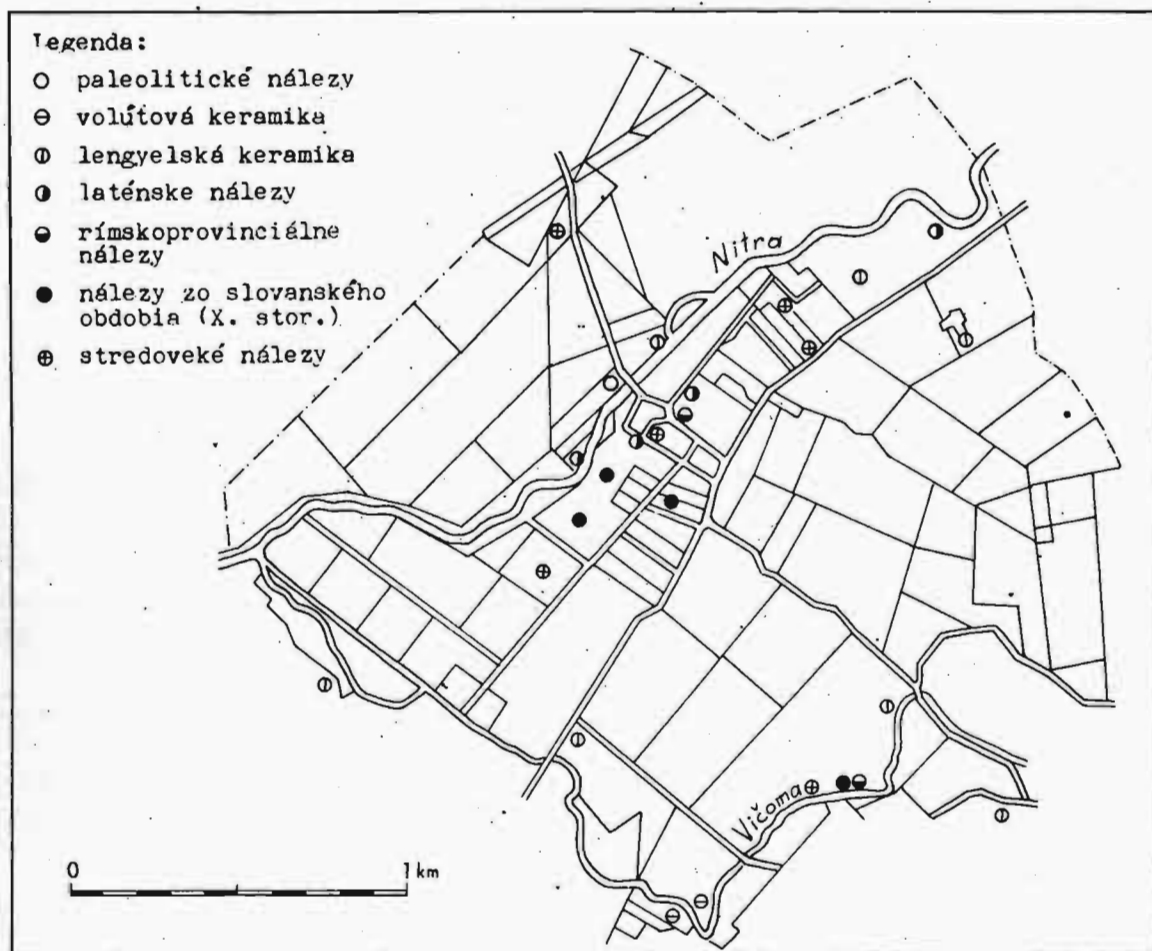
H r o b 6 bol mimo základov domu. Zistil sa o rok neskoršie a pred pracovníkom AÚ bol utajený z obavy, že výskum sa uskutoční pred dokončením stavby. Hrobová jama, ktorú preťal výkop pre vodovod, mala podľa údajov majiteľa domu rozmery asi 160 x 50 x 100 cm a orientovaná bola v smere Z-V. Kostra mladšieho jedinca ležala naznak v natiahnutej polohe s rukami vedľa tela, tvárou obrátená na východ. V okolí lebky a pod ňou bolo údajne asi 25 malých esovitých záušníc, podobných esovitej záušnici z hrobu 2. Záušnice ukryl majiteľ stavby na väzbovom tráme kôlne pri starom dome, kde sa po čase stratili. Na nálezy esovitých záušníc v hrobe 6 upozornili deti, ktoré ich mali v rukách; majiteľ stavby údaje detí potvrdil.

Získané prstene, záušnice i závesný krúžok sú z nekvalitného bronzu. Ani v jednom zo šiestich hrobov sa nezistila keramika ani uhličky.

Asi 300 m severne od hrobov 1-6, v závode Koželužne, n. p. Bošany, zistili sa roku 1961 ďalšie nálezy. Kanalizačný výkop medzi starou kotolňou a výskumným

Obr. 3. Bošany. 1-5 - nálezy z hrobov pri dome č. 218; 6-9 - nálezy z priestoru závodu Koželužne, n. p.

Obr. 4. Bošany. Situačný plán s vyznačením miest nálezov z praveku a stredoveku.

pracoviskom závodu prešiel v hĺbke 80 cm 65 cm širokú hrobovú jamu, orientovanú v smere Z-V. Kostra silného dospelého muža bola dobre zachovalá a uložená naznak v natiahnutej polohe s rukami vedľa tela, tvárou na východ. V pravej ruke sa

našiel nožík (1), v panve pracka (2), pri ľavej stehennej kosti fragment nožíka (3) a klin s uškom (4).

Opis nálezov:

1. Železný nožík s trňom, 13 cm dlhý, šírka ostria 13 mm (obr. 3: 6).
2. Železná oválna pracka s trňom, k miestu upevnenia trňa sa zužuje; priemer pracky 40 x 48 mm, prierez 18 x 19 mm (obr. 3: 7).
3. Fragment ostria železného nožíka, dĺžka 9 cm, šírka 19 mm (obr. 3: 8).
4. Železný klin obdĺžnikového prierezu s uškom; dĺžka 11,3 cm, najväčší prierez 7 x 8 mm, šírka uška 1,3 mm (obr. 3: 9).

Pred budovou závodného skladu surových koží, asi 400 m na západ od kostry so železnými predmetmi, vo výkope pre potrubie na vodu z riečky Vičomy zistili sa slovanské sídliskové objekty s ohniskami a keramikou.

Okrem spomenutých troch lokalít, datovaných do druhej polovice X. storočia, zistilo sa v katastri obce Bošany ďalších 19 lokalít s nálezmi z rôznych období (paleolitická čepielka, volútová keramika, lengyelské, laténske, rímskoprovinciálne a stredoveké nálezy). Z 22 doteraz zistených lokalít v katastri obce sú štyri pohrebiská. Tu opísané pohrebisko je zatiaľ najstaršie. Skutočnosť, že kataster tvorí úrodná, mierne zvlnená rovina pri vtokoch riečok Vičomy a Bebravy do rieky Nitry, ako aj výsledky doterajšieho bádania vynucujú si potrebu aj naďalej sledovať všetky terénne úpravy a dávajú oprávnenú nádej, že sa tu zistia ďalšie nálezy, dôležitá pre poznanie minulosti tohto územia.

GRÄBERFELD AUS DEM X. JAHRHUNDERT IN BOŠANY

OLDRICH KRUPICA

Im Kataster der Gemeinde Bošany (Bezirk Topoľčany) stiess man im Jahre 1960 bei der Ausschachtung des Kellers im Haus Nr. 218 auf sechs Skelette, die in einzelnen, 90 bis 115 cm tiefen Grabgruben bestattet wurden. Rund 300 m nordwärts von diesem Haus wurde im Jahre 1961 ein weiteres Grab erfasst. Die wichtigsten Fundstücke aus den ersten sechs Gräbern siehe Abb. 3: 1-5, das Fundmaterial aus dem letztgenannten Grab siehe Abb. 3: 6-9.

In Bošany (etwa 400 m in westlicher Richtung vom letztgenannten Grab) wurden auch slawische Siedlungsobjekte mit Herdstellen und Keramik festgestellt.

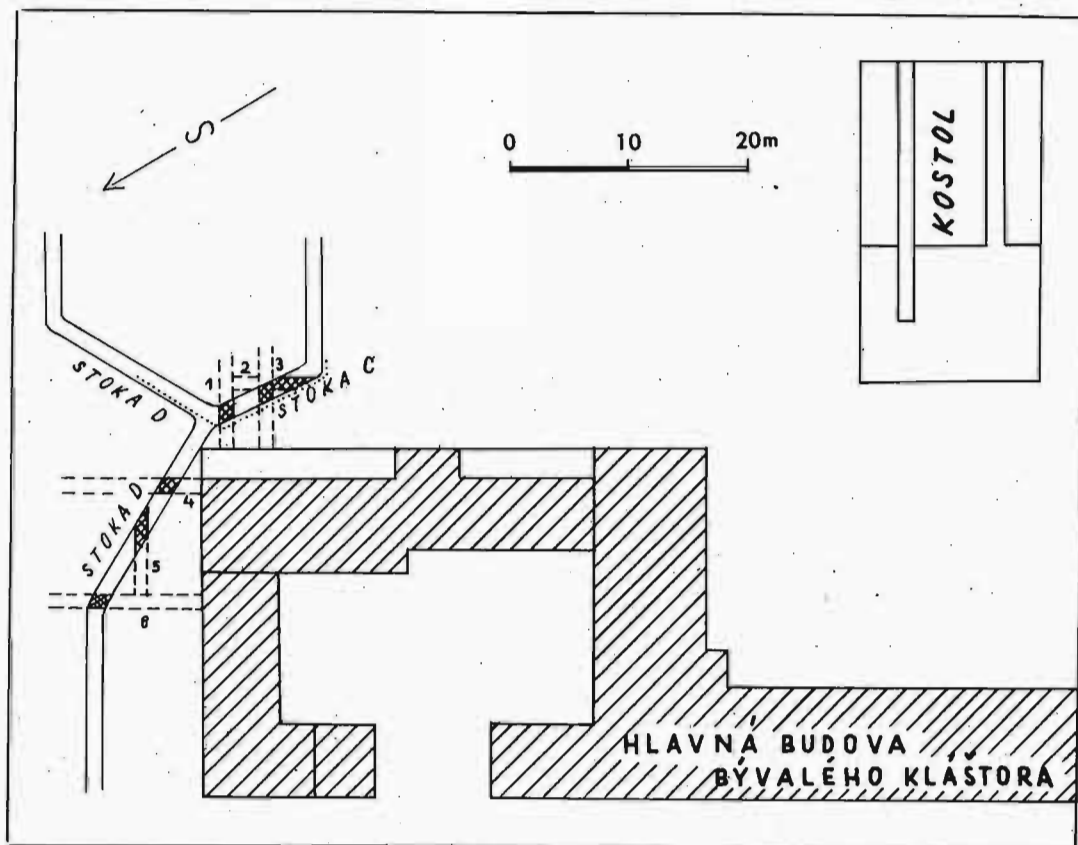
Neben diesen drei erwähnten Fundstellen, die der zweiten Hälfte des X. Jahrhunderts zugewiesen werden, wurden noch 19 weitere Funde aus verschiedenen Zeitabschnitten im Kataster der Gemeinde Bošany geborgen.

Übersetzt von Z. Lányiová

ZÁCHRANNÝ VÝSKUM PRI BÝVALOM KLÁŠTORE V NITRE NA ZOBORE

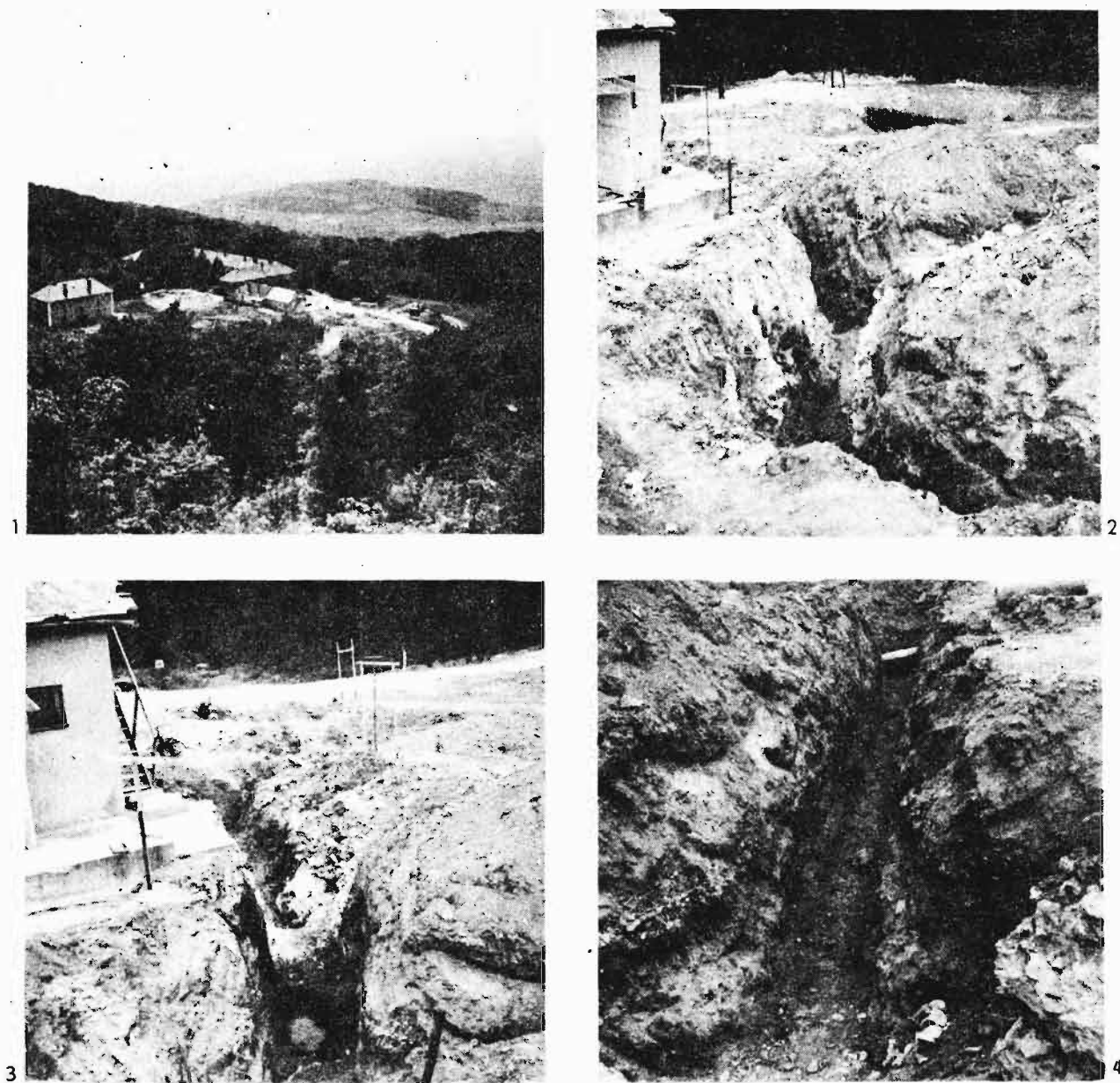
ALOJZ HABOVŠTIK

Prvý záchranný a zisťovací výskum v okolí bývalého kláštora v Nitre na Zobore spája sa s menom dr. Ľ. K r a s k o v s k e j. Podnetom k jeho uskutočneniu bol nález stredovekého múru r. 1942 pri kopaní jamy pre jazierko juhovýchodne od niekdajšieho kostola.¹ Menovaná tu pri tejto príležitosti dala vykopať zisťovacie sondy na viacerých miestach v areáli kláštornej záhrady, v snahe nájsť konkrétne

Obr. 1. Nitra-Zobor. Situačný náčrt.
Bodkované časti stôk sú zachytené v profiloch na obr. 3 a 4.

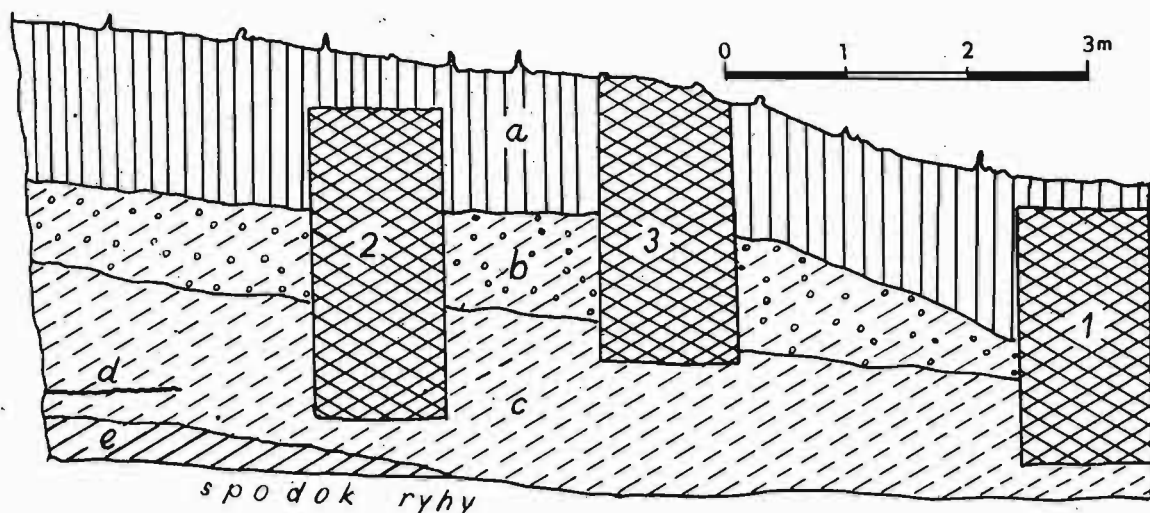
doklady osídlenia z doby jestvovania pôvodného - benediktínskeho - kláštora. Napriek všetkému úsiliu nepodarilo sa jej vtedy, okrem bližšie nedatovaného a funkčne dosť ťažko vysvetliteľného stredovekého múru a mladších nálezov z doby mladšieho - kamaldulského - kláštora, takéto doklady nájsť. Zapríčinili to pomerne obmedzené možnosti výkopu ďalších zisťovacích sond v bezprostrednom okolí dovtedy zachovaných kláštorných budov. Pri publikovaní výsledkov z tohto výskumu načrtla Ľ. K r a s k o v s k á, opierajúc sa o zachované písomné pramene k dejinám oboch

Obr. 2. Nitra-Zobor. 1 - celkový pohľad na budovy tuberkulóznej liečebne; 2 - pohľad na ryhu pre stoku C a zvyšky múrov 1-3 v nej; 3 - pohľad na ryhu pre stoku D a zvyšky múrov 4-6 v nej; 4 - pohľad na kultúrne vrstvy v ryhe pre stoku D.

kláštorov - staršieho benediktínskeho a mladšieho kamaldulského - stručne aj ich historický vývoj. Potom otázka ďalšieho archeologického sledovania pôvodného stredovekého kláštora zostávala takmer 20 rokov nepovšimnutá a znovu sa stala aktuálnou v súvislosti s nálezmi, na ktoré sa prišlo pri výstavbe nových objektov v areáli a v okolí bývalého kláštora, slúžiaceho dnes sčasti pre účely tuberkulóznej liečebne. Pri rekonštrukcii vodovodu r. 1961 a pri rozsiahlych zemných prácach a terénnych úpravách r. 1962 prišlo sa tu totiž na ďalšie objavy a nálezy, ktoré do istej miery doplňujú výsledky výskumu, uskutočneného na tejto lokalite Ľ. K r a s k o v s k o u. Bolo to jednak zistenie kamenného vodovodu, idúceho od starého prameňa pod jaskyňou sv. Svorada po svahu Zobora v dĺžke ca 180 m smerom k budovám bývalého kamaldulského kláštora, postaveného koncom XVII. storočia, jednak zachytenie včasnostredovekej kultúrnej vrstvy s nálezmi črepov

keramiky a zvyškov múru i vrstvy deštrukcie vo vykopaných ryhách pre stoky severovýchodne od hospodárskych budov bývalého kláštora. O prvom náleze - kamennom vodovode, ktorý pochádza z konca XVII. stor. a bol vybudovaný spolu s bývalým kamaldulským kláštorom, sa tu nebudem podrobnejšie zmieňovať, pretože si zasluhuje osobitnú pozornosť a najmä viac miesta, ako je možné v tomto príspevku.² Chcem tu upozorniť hlavne na nálezy z r. 1962, ktoré sa zistili v spomínaných ryhách pre stoky a ktoré sú doteraz prvým a jediným výraznejším archeologickým dokladom včasnostredovekého a stredovekého osídlenia tejto lokality a majú tak význam pre možnosti ďalšieho výskumu pozostatkov najstaršieho benediktínskeho kláštora na Slovensku.

Obr. 3. Nitra-Zobor. Západný profil stoky C. 1-3 - zvyšky múrov. a - tmavosivá novoveká vrstva s kamenmi a hručkami malty; b - vrstva deštrukcie; c - čiernosivá vrstva s včasnostredovekými nálezmi; d - súvislá vrstva spáleného dreva; e - sterilná hlina.

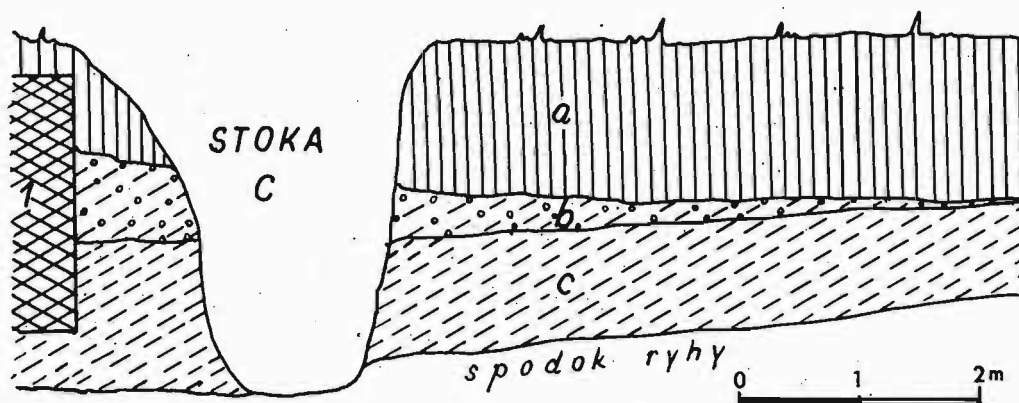
Opis zistenej situácie a nálezov:

Na bodkovane vyznačenom úseku stoky C, vykopanej do hĺbky 270-370 cm od úrovne terénu pred terajšou úpravou, boli výkopom ryhy preseknuté tri zreteľne sa odlišujúce kultúrne vrstvy (obr. 3). Pod povrchovou vrstvou humusu, značne už posunom pôdy porušenou, bola šedohnedá hlinitá vrstva zmiešaná s drobnými hručkami žltkastej malty, úlomkami lomových vápencových kameňov a ojedinele i mladších, tzv. barokových tehliel a črepov novovekej keramiky. Pod ňou v hĺbke 70-100 cm bola 40-80 cm silná vrstva zložená prevažne z prvkov deštrukcie kamennej stavby (hručky malty, úlomky kameňov, ojedinele aj tehliel tmavočervenej farby z veľmi pórovitého materiálu). Pod touto vrstvou bola tmavosivá, vo vrchnej časti až čiernosivá kyprá hlinito-humusovitá vrstva, prechádzajúca na spodku postupne do sterilnej žltej hliny. Okrem ojedinelých lomových kameňov, úlomkov tehliel a zvieracích kostí vo vrchnej časti obsahovala táto vrstva aj črepy včasnostredovekej keramiky (obr. 5: 1-3). Na najjužnejšom konci ryhy (pri jej ohybe smerom na východ) bola v tejto vrstve v hĺbke ca 300 cm tenká súvislá vrstva spáleného dreva, prerezaná na dĺžke 115 cm. V oboch stenách stokovej ryhy vidno tri základové múry v reze; z nich múr 1 mal šírku 120 cm, múr 2 80 cm a múr 3 100 cm (obr. 2: 2, obr. 3). Múry 1 a 2 boli kolmé v smere na dlhšiu stranu hlavnej budovy, múr 3 bol s ňou rovnobežný. Všetky tri múry siahali do hĺbky 250-320 cm od úrovne terénu pred nedávnou úpravou a prerezávali všetky spomenuté kultúrne vrstvy.

Boli vybudované z lomového vápencového kameňa, spájaného na spôsob tzv. zalievaného muriva. Medzi kameňmi sa ojedinele vyskytli aj úlomky tehliel, ale ich rozmery sa podľa týchto úlomkov nedali zistiť. V celej zistenej výške bola hmota múrov homogénna a ich steny neboli okožované ani nevykazovali nijaké členenie. Ďalšie ich pokračovanie sme nemali možnosť pre náhliace stavebné práce sledovať.

Podobná situácia bola i v ryhe pre stoku D, len s tým rozdielom, že vrchná i spodná kultúrna vrstva nebola taká silná (vrchná 150 cm, spodná 80-100 cm) ako v stokovej ryhe C a vrstva deštrukcie smerom východným postupne slabla, až sa v 8. metri úplne stratila (obr. 2: 3, obr. 4).

V ďalšom úseku stoky D - po spojení so stokou C - sa terén nápadnejšie zvažoval. Tu sa prišlo na ďalšie tri múry - čís. 4, 5 a 6. Múr 4 mal šírku 120 cm a siahal ešte hlboko pod spodok vykopanej ryhy až do sterilnej hnedej hliny. Tento múr išiel v smere dlhšej osi hlavnej budovy a bol teda kolmý na múry 1 a 3. Múr 5, široký 80 cm a siahajúci do hĺbky 180 cm, bol prerezaný ryhou šikmo a smeroval

Obr. 4. Nitra-Zobor. Severozápadný profil stoky D.

kolmo na múry 4 a 6, ktoré sa zistili vo vzdialenosti 8 m severozápadne od múru 4. Uvedené múry boli vybudované z podobného materiálu ako múry v stoke C. Charakter i sled vrstiev tu bol podobný ako v dosiaľ opísaných úsekoch, len vrchná vrstva bola porušená a nejednotná a stredoveká vrstva za múrom 5 sa strácala.

Nálezy z jednotlivých vrstiev:

Vrstva a:

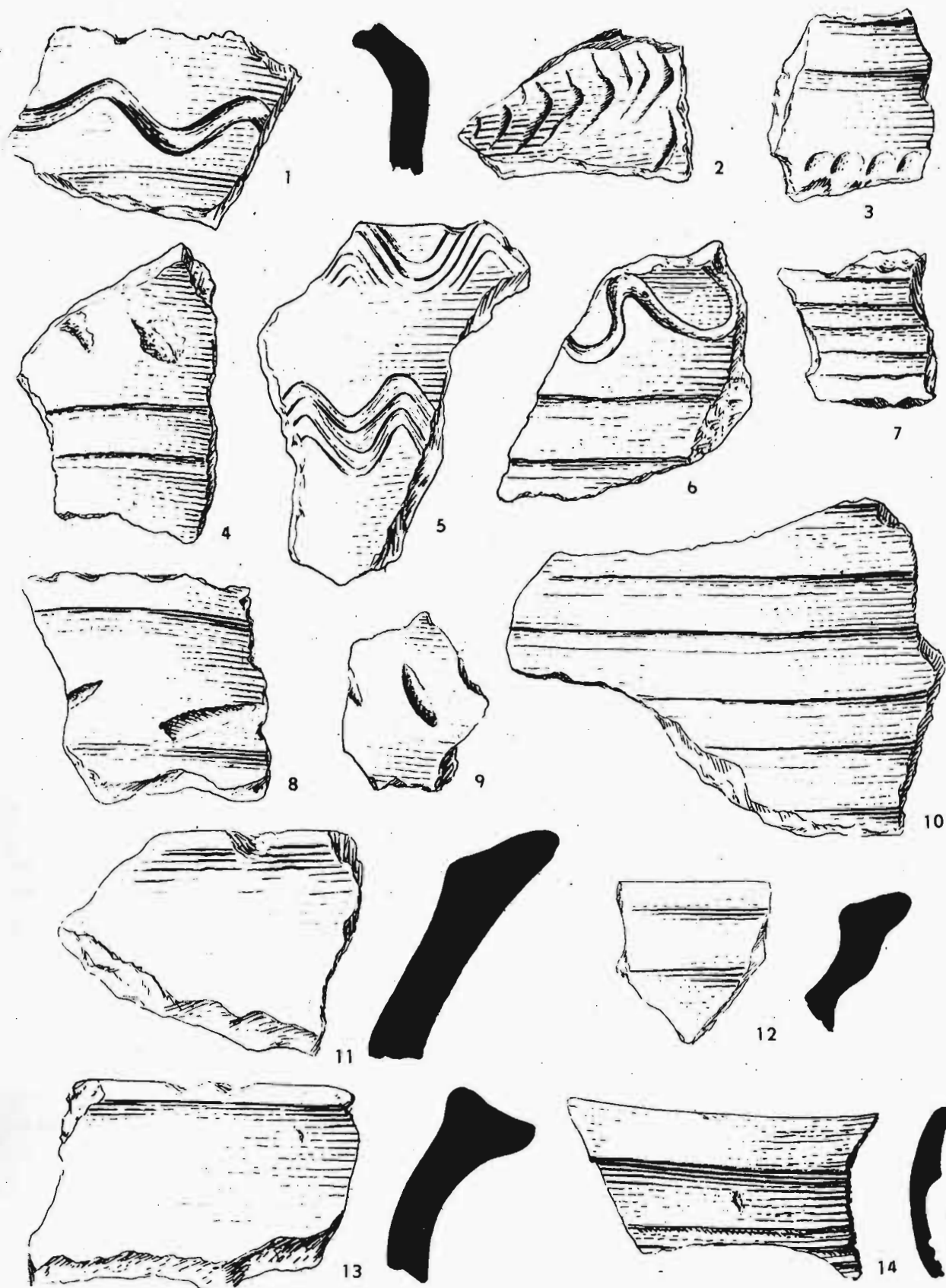
1. Črepy novovekej keramiky s polevou na vnútornej strane (obr. 5: 14).
2. Úlomky barokových tehliel.
3. Amorfné vápencové kamene.

Vrstva b:

1. Hrudky bielej piesčito-vápennej malty.
2. Úlomky tehliel z pórovitého materiálu tmavočervenej farby s odtlačkami po organických látkach.
3. Amorfné vápencové kamene.

Vrstva c:

1. Črepy keramiky zo zrnitého materiálu, hnedosivej farby, mierne drsného povrchu, zdobené pásmi vlnovky (obr. 5: 5), vlnovkou kombinovanou s obvodovými ryhami (obr. 5: 1, 6) a kvapkovitými vrypami (obr. 5: 4, 8, 9). Črepy z okrajov nádob poukazujú na hrnce s nízkym ústím a jednoduchým okrajom (obr. 5: 2) alebo s vyšším, lievikovite roztvoreným ústím s profilovaným okrajom (obr. 5: 11-13). Jeden okrajový črep pochádza z masívnejšej zásobnice so silným, 3 cm širokým okrajom kvadratického profilu, vyrobenej z materiálu premiešaného s tuhou.

Obr. 5. Nitra-Zobor. Nálezy keramiky v profiloch stôk C a D.

2. Úlomky z tehliel ako vo vrstve b pod čís. 2.

3. Úlomky zo spáleného dreva.

Ako je známe, na mieste terajšej tuberkulóznej liečebne na Zobore situuje sa tradíciou aj historicky pôvodný benediktínsky kláštor sv. Hypolita, spomínaný v legendách o sv. Svoradovi a Benediktovi z rokov 1065-1070 a v listinách z r. 1111 a 1113 i v neskorších historických dokladoch.

Podľa údajov z XV. storočia benediktínsky rád na Zobore bol r. 1468 zrušený a jeho budovy potom vyše dvesto rokov zostali neobývané. V deväťdesiatych rokoch XVII. stor, tu postavili nový kláštor pre kamaldulských mníchov z Talianska, ktorý poznáme veľmi dobre z kresby pochádzajúcej z prvej polovice XVIII. storočia.³ Podľa nej možno usudzovať na pomerne veľké zemné a stavebné úpravy, ktoré podstatne zmenili pôvodnú tvárnosť tunajšieho terénu a pohltili i zvyšky staršieho benediktínskeho kláštora. A tak dodnes nevieme, ako stredoveký kláštor na Zobore - jeden z najstarších dokladov slovenského kultúrneho života - vyzeral. I kamaldulský kláštor za necelých 100 rokov bol opustený, keď kamaldulský rád cisár Jozef II. r. 1782 zrušil. Tak budovy kláštora zostali neobývané a kostol i obytné domy mníchov sa zmenili postupne na ruiny. Zostala z neho len veľká budova pre služobníctvo, ktorá sa používala istý čas ako hostinec, neskôršie po adaptácii bol tu misijný seminár a dnes slúži pre potreby spomenutej liečebne.

Po načrtnutí tohto historického rámca stavebného vývoja kláštorov na Zobore skytá sa možnosť bližšieho datovania a vysvetlenia vzniku jednotlivých vrstiev. Ak najspodnejšia kultúrna vrstva nad sterilným podložíom obsahovala keramické a iné nálezy, rámcovo datovateľné od IX.-XV. storočia, môžeme v nej právom vidieť tú sídliskovú vrstvu, ktorá odpovedá dobe jestvovania včasnostredovekého benediktínskeho kláštora. Keďže medzi získanými nálezmi máme (aj keď veľmi ojedinele) črepy, ktoré sa svojím charakterom hlásia do veľkomoravskej doby, môžeme ich považovať za archeologické potvrdenie osídlenia tejto lokality už v spomenutej dobe, a tým aj nepriamy doklad pre potvrdenie domnienok, vyplývajúcich z málovravných neskorších písomných prameňov i tradície, datujúcich začiatky tohto kláštora už do dôb pôsobenia Metoda v Nitre.⁴

V takom prípade možno v strednej vrstve, charakterizovanej prvkami deštrukcie, s najväčšou pravdepodobnosťou vidieť výsledok spustnutia stredovekého benediktínskeho kláštora na konci XV. stor. a v XVI. stor., a preto i jeho pozostatky bude treba hľadať na týchto miestach. Žiaľ, doteraz zistené časti múrov nemožno presnejšie datovať a ani z ich podoby nič určitejšieho vyčítať. Podľa ich charakteru (zalievané murivo) a situácie možno len usudzovať, že sotva môže ísť o múry z čias výstavby mladšieho kláštora, lebo tieto podľa zistenia Ľ. Kraskovej neboli v prípade mníšskych domčekov, ktoré by na tomto mieste podľa obrazu z XVIII. storočia jedine mohli prichádzať do úvahy, budované z muriva spájaného maltou a boli aj značne užšie a plyššie.⁵ Skôr ide o podobné murivo, aké zistila Ľ. Krasková na stredovekom múre pri jazierku, juhovýchodne od kostola pod základmi mníšskeho domčeka. Preto aj keď tieto múry sotva možno datovať do počiatkov benediktínskeho kláštora na Zobore, dajú sa s najväčšou pravdepodobnosťou spájať so stavebnou činnosťou v dobe jestvovania stredovekého kláštora (XI.-XV. stor.).

Pokiaľ ide o vrchnú kultúrnu vrstvu, obsahujúcu výrazne mladšie nálezy, možno ju spájať jedine s obdobím kamaldulským a s deštrukciou jeho stavieb po opustení kláštora v osemdesiatych rokoch XVIII. storočia.

Uvedená interpretácia celkovej nálezovej situácie a nálezov na Zobore, i keď pomerne jednoznačne spája archeologické nálezy s históriou oboch tunajších kláštorov, nechce si za daného stavu robiť nároky na viac, ako na zistenie dôležitej stopy, ktorá prezrádza, kde asi bude treba hľadať ďalšie a výraznejšie pozostatky nášho najstaršieho kláštora. Po zisteniach Ľ. K r a s k o v s k é j, ktorá tiež upozorňovala na opracované kvádre zamurované v barokovom murive mladšieho kláštorného kostola, a po týchto našich zisteniach vystupuje ešte naliehavejšie potreba ďalšieho výskumu na tejto lokalite. Jeho možnosti sú dnes priestorovo značne obmedzené, ale to málo, čo tu zostalo, je už naozaj tým posledným, kde ešte možno hľadať pozostatky kláštora sv. Hypolita na Zobore.

P O Z N Á M K Y A L I T E R A T Ú R A

- 1 K r a s k o v s k á Ľ., Archeologický výskum na Zobore pri Nitre, Sborník Slovenského národného múzea XXXVI-XXXVII, 1942-43.
- 2 Podrobnejšia zpráva o náleze tohto vodovodu bude publikovaná vo Vlastivednom časopise 1965.
- 3 Obraz kamaldulského kláštora na Zobore z prvej polovice XVIII. stor. okrem Ľ. K r a s k o v s k é j publikoval F. B o k e s: Dejiny Slovákov a Slovensko, Slovenská vlastiveda IV, Bratislava 1946, obr. 63.
- 4 Na možnosť datovania začiatkov kláštora sv. Hypolita na Zobore do veľkomoravskej doby poukázal už J. W u r u m, Episcopatus nitriensis eiusque praesulum memoria, Posonii 1835, 110 n.
- 5 Podľa pôdorysného plánu, ktorý na základe obrazu kláštora zo začiatku XVIII. stor. a výsledkov doterajšieho výskumu na Zobore zhotovil inž. H. A l b r e c h t, vidno, že múry 4-6 sa nachádzajú úplne mimo areálu vtedajšieho kláštora a múry 1-3 sa nezhodujú s polohou mníšskych domkov. To tiež nasvedčuje, že tieto múry sú staršie ako kamaldulský kláštor.

RETTUNGSGRABUNG AUF DEM AREAL EINES EHEMALIGEN KLOSTERS IN NITRA AUF DEM ZOBOR

ALOJZ HABOVŠIAK

Bei ausgedehnten Geländezurichtungen und dem Aufbau neuer Objekte in der Umgebung eines ehemaligen Klosters auf dem Berg Zobor stiess man im J. 1962 auf frühmittelalterliche, mittelalterliche und neuzeitliche Funde, die teilweise die Ergebnisse der ersten archäologischen Grabung auf dieser Lokalität ergänzen, die im J. 1942 von Ľ. K r a s k o v s k á durchgeführt worden ist.¹ Die Profile der abgedeckten Abzugsgräben C und D nordwestlich der ehemaligen Klostergebäude (Abb. 1) mit einer Tiefe bis zu 370 cm liessen drei deutlich von einander sich abhebende Kulturschichten erkennen (Abb. 3, 4). Die unterste von ihnen (c) enthielt Funde frühmittelalterlicher und mittelalterlicher Keramik (Abb. 3: 1-13),

wie auch Bruchstücke von sog. romanischen Ziegeln, Steinen und Holzkohlestückchen. Die darüberliegende Schicht (b) war überwiegend aus Elementen eines destruierten Steinbaues zusammengesetzt. Die obere Schicht (a) enthielt Bruchstücke von sog. barocken Ziegeln und Steinen, Mörtelklümpchen und vereinzelt auch Scherben neuzeitlicher Keramik (Abb. 5: 14). In beiden Abzugsgräben stiess man ausserdem auf Teile von Steinmauern Nr. 1-6 (Abb. 1, Abb. 2: 2, 3, Abb. 3) mit einer Breite von 80-120 cm, die aus Bruchsteinen in der Art von auf Mörtel gelegtem Mauerwerk bestanden. Vereinzelt kamen im Material der Mauern auch Bruchstücke von Ziegeln zum Vorschein.

Bei einem Vergleich des Charakters der gewonnenen Funde mit dem historischen Besiedlungsrahmen dieser Fundstelle zeigt sich die Möglichkeit ihres gegenseitigen Zusammenhanges. Falls die unterste Kulturschicht Tonware und andere Funde enthalten hat, die rahmenmässig in das IX.-XV. Jh. datierbar sind, ist nach Ansicht des Autors in dieser Schicht berechtigt jene Siedlungsschicht zu sehen, die der Zeit der Existenz des frühmittelalterlichen Benediktinerklosters entspricht, dessen Anfänge mit grösster Wahrscheinlichkeit bis auf die grossmährische Zeit zurückgehen.³ Diese Funde sind vorderhand die ersten frühmittelalterlichen Funde von dieser Fundstelle.

Im angedeuteten Fall dürfte dann die mittelalterliche, durch Destruktions-elemente gekennzeichnete Schicht das Ergebnis des Verödens des Klosters nach Aufhebung des Benediktinerordens und des Klosters auf dem Zobor durch Matthias Corvinus im J. 1465 darstellen. Die erwähnten Mauerteile lassen einstweilen keine genauere Datierung zu, auch aus ihrer Gestalt und ihrem Verlauf kann nichts Genaues abgelesen werden. Nach ihrem Charakter und der verhältnismässig genauen Kenntnis der Mauern des jüngeren Kamaldulenserklosters, das in den Neunzigerjahren des XVII. Jh. errichtet wurde, kann lediglich beurteilt werden, dass diese Mauern älter sein müssen, und man darf sie aller Wahrscheinlichkeit nach mit der Bautätigkeit auf dem Zobor in der Zeit des Bestehens des mittelalterlichen Klosters in Zusammenhang bringen (XI.-XV. Jh.).

Die obere Kulturschicht (a) kann einzig allein mit dem Zeitabschnitt der Kamaldulenser nach dem J. 1690, als hier nach grossen Geländezurichtungen ein neues Kloster des italienischen Mönchsordens errichtet wurde, verbunden werden, wie auch mit der Destruktion seiner Gebäude nach Verlassen des Klosters in den Achtzigerjahren des XVIII. Jh.

Die angedeutete Verknüpfung von archäologischen Erkenntnissen mit der Geschichte beider Klöster soll bei vorliegendem Forschungsstand nur ein Hinweis auf die wertvolle und deutliche Spur sein, die verrät, wo etwa die weiteren Reste des ältesten Klosters der Slowakei zu suchen sind.

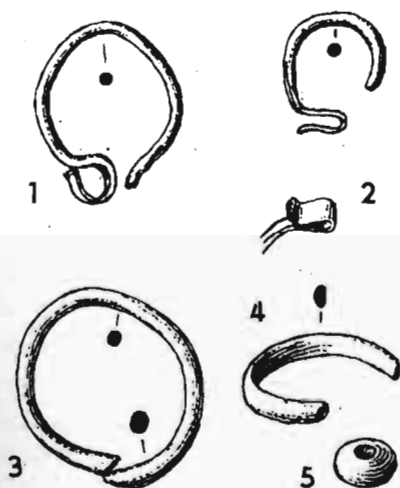
Übersetzt von B. Nieburová

SLOVANSKÉ NÁLEZY Z HRNČIAROVIEC NAD PARNOU

IGOR HRUBEC

Riaditeľstvo Národnej školy v Hrnčiarovciach nad Parnou (okr. Trnava) poslalo r. 1951 Štátnemu archeologickému ústavu v Martine zprávu o nálezoch zistených pri rigolovaní vinohradu v chotári obce. Podľa zprávy majiteľ vinohradu na bližšie určenom mieste už nepokračoval v práci, a preto nálezy, ktoré boli neskôr poslané ústavu spolu so zprávou riaditeľa školy, poskytujú nateraz jedinú informáciu o tomto nálezisku.¹

Do spomenutého ústavu dostali sa tieto nálezy:

Obr. 1. Slované nálezy z Hrnčiaroviec nad Parnou.

1. Oválna esovitá záušnica z tenkého bronzového drôtu, na jednom konci roztepaná a ukončená poškodenou slučkou; $\varnothing$ 24 mm (obr. 1: 1).

2. Oválna esovitá záušnica z tenkého bronzového drôtu, na jednom konci odlomená a na druhom značne roztepaná v plochú a tiež odlomenú esovitú slučku; $\varnothing$ 16 mm (obr. 1: 2).

3. Krúžok z bronzového drôtu, na oboch dotýkajúcich sa koncoch mierne zosilneného; $\varnothing$ 26 mm (obr. 1: 3).

4. Zlomok bronzového prsteňa z tepaného drôtu, z vnútornej strany plochý a z vonkajšej oblý; $\varnothing$ 22 mm (obr. 1: 4).

5. Malý valcovitý korálok krémovej farby, asi z náhrdelníka; je z brúsenej kameniny, s okrúhlym otvorom uprostred; $\varnothing$ 9 mm (obr. 1: 5).

Okrem týchto nálezov sa v zpráve riaditeľa školy spomínajú i väčšie kosti a nádobka z vypálenej hlíny, ktoré sa však pri práci zničili.

Súbor týchto nálezov prezrádza ich pravdepodobný pôvod z hrobu. Záušnice a krúžok sú ozdobou vlasov; spolu s korálkom z náhrdelníka a prsteňom i v zpráve spomenutými kosťami a nádobkou tvoria bežný inventár staroslovanských ženských hrobov. Možno teda tvrdiť, že vo vinohradoch v Hrnčiarovciach nad Parnou sa našiel kostrový hrob. I keď z rekonštruovanej situácie nevyplýva, či nálezy tvoria jeden hrobový celok, možno to predpokladať z dosť ucelenej garnitúry ženských šperkov.

Datovanie uvedených nálezov umožňujú viaceré analógie z väčších kostrových pohrebísk v Nitre pod Zoborom, Bešeňove, Devíne, Rusovciach, ako i z niekoľkých pohrebísk na území Maďarska s lepšou možnosťou datovania hrobových celkov. I keď pre poškodenie nepoznáme presný tvar esovitých záušníc, možno pre ne nájsť analógie najmä v inventári pohrebiska v Nitre pod Zoborom (hrob 2),² potom v Bešeňove

z výkopu B. Székelyho v r. 1942 (hrob 14)³ i z výkopu Ľ. Kraszkovskej v r. 1949 (hrob 62)⁴ a v r. 1950 (hrob 95).⁵ Podobné záušnice uvádza i Z. Váňa z pohrebiska Piliny v Maďarsku.⁶

Na týchto pohrebiskách našli sa i podobné bronzové krúžky, a to v Bešeňove v hroboch 52/42,⁷ 56/49,⁸ a 65/50,⁹ v Nitre pod Zoborom v hrobe 65,¹⁰ v Rusovciach¹¹ a v Székesfehérvári-Maroshegy¹² v Maďarsku. Podobné bronzové prstene možno nájsť na pohrebiskách v Nitre pod Zoborom v hrobe 40,¹³ v Piliny-Simányhegy¹⁴ a v Keoskenéte.¹⁵

Na spomenutých pohrebiskách s väčším množstvom hrobov bolo možné určiť časové rozpätie pochovávaní a datovať hrobové celky i podľa nálezov mincí. Malý počet nálezov zachránených v Hrnčiarovciach nad Parnou túto možnosť neposkytuje, preto podľa častejšieho výskytu podobných nálezov na pohrebiskách belobrdského typu možno nálezy len rámcovo datovať do XI. storočia. Pre prípad objavenia rozsiahlejšieho pohrebiska na tomto mieste nie je vylúčené ani časové kolísanie ich datovanie o niekoľko desaťročí.

P O Z N Á M K Y

- 1 Archív AÚ SAV v Nitre.
- 2 Čaplovíč P., Slovenské pohrebisko v Nitre pod Zoborom, SlA II, 1954, tab. XIII: 5, 6.
- 3 Székely B. - Nemeskürty J., Archeologické a antropologické poznatky z výskumu v Bešeňove pri Šuranoch, SlA II, 1954, tab. II.
- 4 Kraszkovská Ľ., Archeologický výskum v Bešeňove (okr. Šurany) r. 1949, SMSS XLIII-XLV, 1949-1951, obr. 6: 16-18.
- 5 Kraszkovská Ľ., Výskum v Bešeňove r. 1950, SlA VI, 1958, tab. VI: 17, 18.
- 6 Váňa Z., Maďari a Slované ve světle archeologických nálezů X.-XII. století, SlA II, 1954, tab. IV: 4.
- 7 Székely B. - Nemeskürty J., l. c., tab. III.
- 8 Kraszkovská Ľ., SMSS XLIII-XLV, 1949-1951, obr. 6: 12.
- 9 Kraszkovská Ľ., SlA VI, 1958, tab. VI: 5.
- 10 Čaplovíč P., l. c., tab. VII: 14.
- 11 Székely B., A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei, Régészeti tanulmányok I, 1962, tab. X: 2.
- 12 Váňa Z., l. c., tab. III: 12.
- 13 Čaplovíč P., l. c., tab. XIV: 2.
- 14 Székely B., l. c., tab. XV: 7.
- 15 Váňa Z., l. c., tab. III: 25.

DVE POHREBISKÁ Z X. STOROČIA NA JUHOZÁPADNOM SLOVENSKU

ZORA LIPTÁKOVÁ

Vzťah Maďarov po ich príchode do Karpatskej kotliny k domácomu slovanskému obyvateľstvu a otázka, ktoré z týchto dvoch etník malo rozhodujúci podiel na vzniku materiálnej kultúry reprezentovanej hmotnými pamiatkami na radových pohrebiskách v druhej polovici X. a v XI. storočí, sa najmä v posledných rokoch stali jedným z najviac prediskutovaných a najčastejšie riešených problémov maďarskej i československej archeológie.¹

Po prvom dôslednom typologickom rozbere pamiatkového materiálu radových pohrebísk X. a XI. stor., uskutočnenom Z. V á ň o m, ktorý vyslovil názor, že ide o kultúru, na vzniku ktorej mali rovnaký podiel Maďari a Slovania a že zatiaľ nemožno na belobrdských pohrebiskách odlišiť Maďarov od Slovanov,² rozvinula sa v odbornej maďarskej literatúre diskusia o etnicite belobrdskej kultúry.³ V nasledujúcich rokoch sa tejto problematike intenzívne venoval B. S z ť k e, ktorý výsledky svojich pozorovaní na radových pohrebiskách X. a XI. storočia uverejnil vo dvoch obsiahlych štúdiách.⁴ Jeho závery sa podstatne odlišujú od dovtedy prevládajúceho názoru na túto otázku. B. S z ť k e vidí v materiálnej náplni radových belobrdských pohrebísk kultúrny prejav maďarského ľudu⁵ a slovanskému etniku v Karpatskej kotline priznáva minimálny podiel na vytváraní belobrdskej kultúry. Aj samotný názov, doteraz používaný pre materiálnu kultúru radových pohrebísk X. a XI. storočia, pokladá za nesprávny a nahrádza ho novým pomenovaním "kultúra včasnej doby arpádovskej".⁶ Na jednostrannosť jeho prístupu k danej problematike a neobjektívnosť niektorých záverov upozornil už A. T o č í k.⁷

Otázka vzniku tejto jednotnej, celú Karpatskú kotlinu aj s príslahlými oblasťami zaberajúcej kultúry, je ešte stále otvorená a po zhodnotení výsledkov doterajšieho bádania možno konštatovať, že hlavné slovo pri jej konečnom riešení budú mať výsledky systematických výskumov radových pohrebísk X. a XI. storočia, ktoré sa v posledných rokoch uskutočňujú na celom území Karpatskej kotliny, ale predovšetkým severne od Dunaja, na juhozápadnom Slovensku. Početnosť pohrebísk, malá vzdialenosť medzi nimi a skutočnosť, že niektoré z nich sú značne rozsiahle a majú niekoľko sto hrobov, svedčia o silnej koncentrácii obyvateľstva na tomto priestore v X. storočí a v prvej polovici XI. storočia.

K ojedinele nájdeným hrobom, známym v odbornej literatúre už dávnejšie a pochádzajúcim temer výlučne z amatérskych zberov,⁸ a k nálezom z dvoch bohatých hrobov v Nesvadoch, ktoré odborne preskúmal r. 1936 B. S z ť k e,⁹ zaradili sa novoobjavené a systematicky preskúmané pohrebiská. Najdôležitejšie a pre riešenie danej problematiky najvýznamnejšie spomenul so stručným predbežným zhodnotením A. T o č í k¹⁰ a niektoré novšie objavené pohrebiská boli publikované v čiastkových štúdiách.¹¹

V tomto príspevku uvádzam dve ďalšie radové pohrebiská objavené na juhozápadnom Slovensku, ktoré okrem okolnosti, že sa nachádzajú v blízkom susedstve, majú aj v materiálovej náplni mnoho spoločného.

M A R C E L O V Á, OKRES KOMÁRNO

Pohrebisko sa nachádza v južnej časti obce na miernej pieskovej vyvýšenine, asi dva kilometre severne od rieky Žitavy. Roku 1960 pri zemných prácach narazili miestni občania na kostrové hroby a nález hlásili Archeologickému ústavu SAV. V tom istom roku tu pracovník spomenutého ústavu A. R a j n i č urobil záchranný výskum, počas ktorého preskúmal 16 hrobov. Hroby sa nachádzali na ploche zastavanej obytnými a hospodárskymi budovami celkom plytko pod povrchom a niektoré

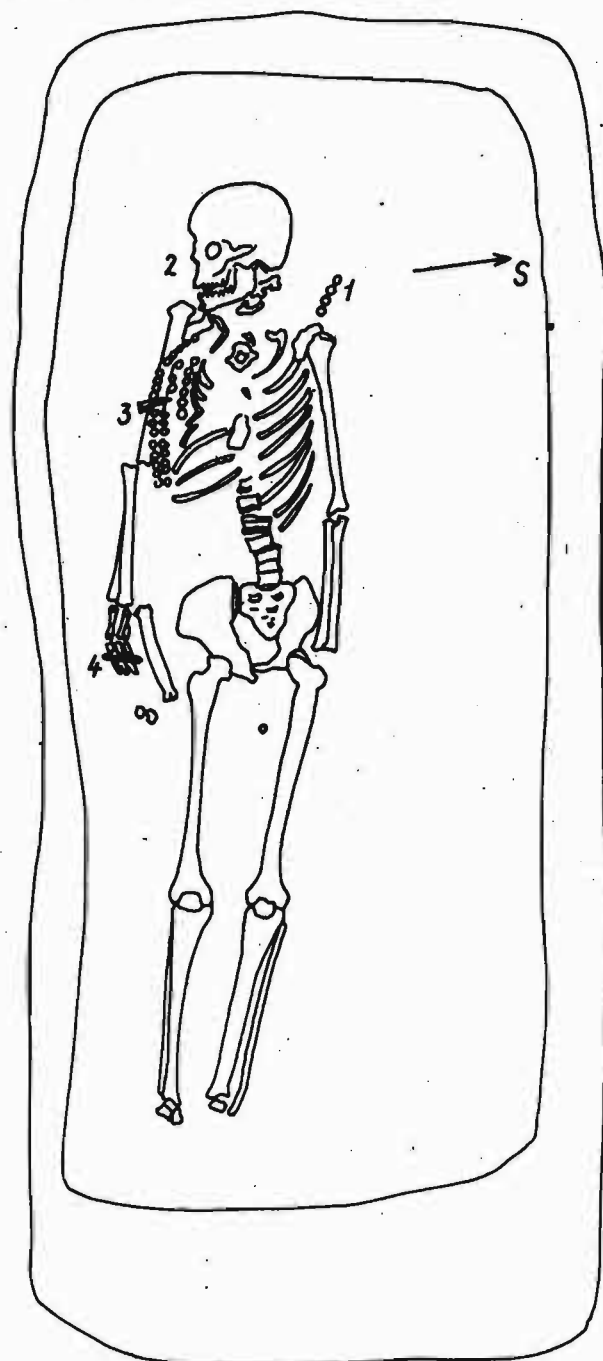
už boli porušené. Od miestnych občanov sa A. R a j n i č dozvedel, že pri vyhlbovaní základov pre domy všade sa nachádzali kostry. Preto možno predpokladať, že ide o radové pohrebisko značnej rozlohy a že preskúmané hroby tvoria len jeho malú časť. Vo výskume na tomto mieste nemožno pokračovať z uvedeného dôvodu (zastavaná plocha).

Nálezy z jedného hrobu v Marcelovej spomína aj N. F e t t i c h a uvádza meč, dva strmene a uzdu, ktoré sa údajne nachádzajú v múzeu v Komárne.¹² Nálezy bližšie neopisuje, ale hrob považuje za staromaďarský. Keďže v katastri obce neboli doteraz na iných miestach objavené hroby, domnievam sa, že aj tento hrob pochádza z miesta, kde sme preskúmali časť radového pohrebiska.

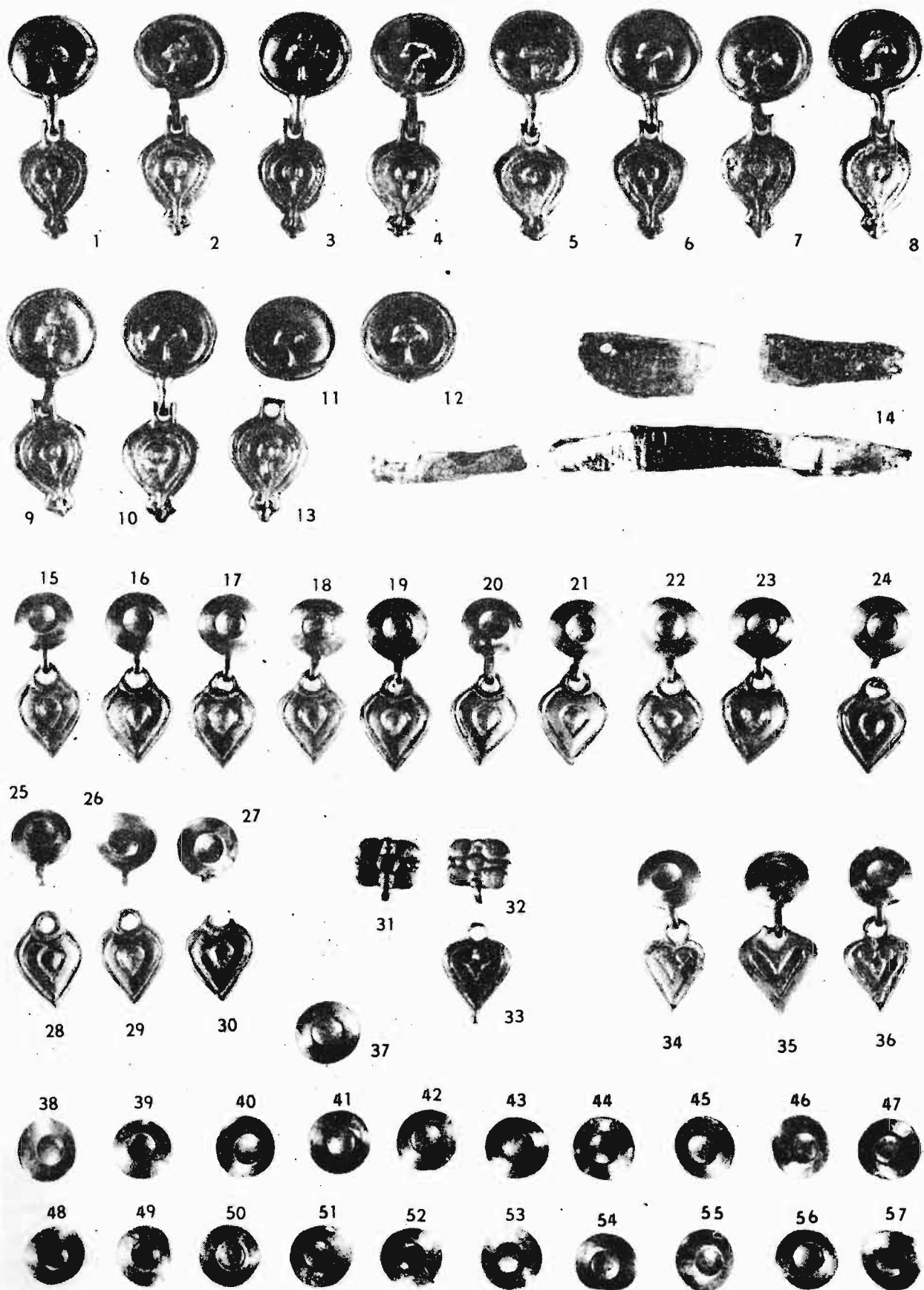
Opis hrobov a nálezov z výskumu r. 1960:

H r o b 1. Hrobová jama sa črtala hneď pod humusovitou černoziemou v hĺbke 25 cm. Kostra dospelé ženy bola uložená naznak v natiahnutej polohe, ruky vystreté vedľa tela a lebka uložená na pravej spánkovej kosti. Na ľavej strane spánkovej kosti sa našiel závesok z náušnice, pod lebkou bol podobný závesok, navlečený na esovitej záušnici. Na pravej strane hrude a na ramene pravej ruky boli vo dvoch radoch uložené dvojdielne srdcovité závesky, na pravej ruke zvyšky strieborného pásikového náramku. Jama bola obdĺžniková. Orientácia SSZ-JJV. (Obr. 1.)

1. Závesok náušnice z tenkého bronзовého drôtu, na ňom navlečené štyri duté

Obr. 1. Marcelová, hrob 1.

Obr. 2. Marcelová, hrob 1.

strieborné perly, medzi nimi drôt obtočený tenkým strieborným drôťikom (obr. 7: 2, 3).

2. Strieborná esovitá záušnica s jedným koncom mierne roztepaným, na ktorej bol navlečený dlhý závesok, totožný s opísaným pod čís. 1 (obr. 7: 1).

3. Zlomky strieborného tenkého pásika so zaokrúhlenými koncami a s malým otvorom pri konci (obr. 5: 14).

4. Dve strieborné pozlátené obušníkové kovania so štylizovaným palmetovým motívom (obr. 2: 31, 32).

5. Dvadsaťdva dvojdielných strieborných pozlátených srdcovitých záveskov s kruhovou hornou časťou, s palmetovou výzdobou; na dolných srdcovitých častiach je výzdoba palmetová, srdcovitá a mandľovitá (obr. 2: 1-13, 15-30, 34-36).

6. Dvadsaťsedem strieborných pozlátených okrúhlych nášiviek s malou okrúhlou priehlbínou v strede (obr. 2: 37-57).

H r o b 2. V hĺbke 30 cm pod povrchom črtala sa nepravidelná hrobová jama. Kostí dospelého človeka boli uložené na malej hromade na západnej strane hrovej jamy. Bez nálezov.

H r o b 3. Kostra dospelého muža uložená naznak v natiahnutej polohe. Pravá ruka vedľa tela, ľavá preložená na lone. Pri laketnom zhybe pravej ruky železný nožík, pri lebke na ľavej strane zvieracie kosti. Jama obušníková so zaoblenými rohmi, nerovnakej hĺbky - pri lebke 50 cm, pri nohách 70 cm; dĺžka 220 cm, šírka 75 cm. Orientácia SZ-JV.

1. Železný nožík značne strávený hrdzou; d 10 cm (obr. 3: 9).

H r o b 4. V hĺbke 25 cm pod povrchom úplne rozrušená kostra dospelého. Zachovaná časť - panvové kosti a zlomok stehennej kosti ľavej nohy - naznačujú orientáciu ZSZ-VJV. Bez milodarov.

H r o b 5. Pod černozeťou v hĺbke 20 cm kostra dospelého (muža?), uložená naznak v natiahnutej polohe. Lebka spočívala na pravej spánkovej kosti, ľavá ruka natiahnutá vedľa tela, pravá uložená v lone. Pod lebku bronzová esovitá záušnica s odlomenou slučkou. Obrysy hrovej jamy nedali sa rozpoznať. Orientácia SZ-JV.

1. Bronzová esovitá záušnica s odlomenou esovitou slučkou; $\varnothing$ 2 cm (obr. 3: 6).

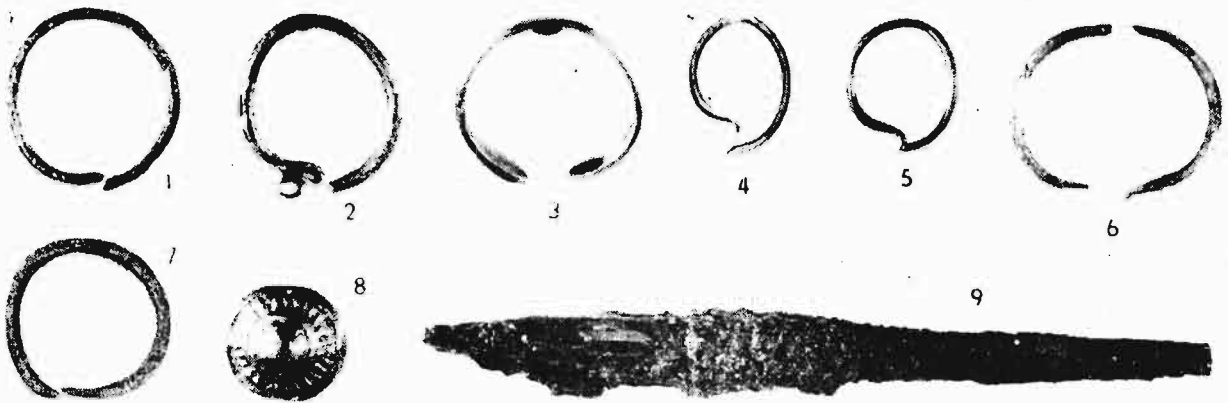
H r o b 6. Pod černozeťou v hĺbke 25 cm našla sa porušená kostra dospelého. V pôvodnej polohe sa zachovala lebka a pravá holenná kosť. Ostatné kosti boli zhrnuté na hromade v mieste hrudníka. Na ľavej strane lebky bol malý bronzový krúžok, druhý sa našiel pod lebku spolu s esovitou záušnicou. Hrobová jama neurčiteľná. Orientácia SZ-JV.

1. Malý bronzový krúžok s nespojenými koncami; $\varnothing$ 2 cm (obr. 3: 1).

2. Bronzový krúžok z hrubého drôtu kruhového prierezu so zahrotenými koncami; $\varnothing$ 2 cm (obr. 3: 7).

3. Bronzová esovitá záušnica so slabo roztepanou esovitou slučkou; $\varnothing$ drôtu 2 mm, $\varnothing$ krúžku 2 cm (obr. 3: 2).

H r o b 7. Kostra dospeléj ženy, uložená naznak v natiahnutej polohe. Lebka spočívala na ľavej spánkovej kosti, pravá ruka položená v lone, ľavá vystretá vedľa tela. Pod lebku boli dve strieborné esovité záušnice, medzi kľúčnymi kosťami malá strieborná okrúhla nášivka. Jama bola obušníková, so zaoblenými rohmi, na konci nôh bol stupienok o 15 cm vyšší ako dno jamy; na tomto stupni bola položená vretenná kosť pravej ruky a jedno rebro. Rozmery hrovej jamy: dĺžka 240 cm, šírka 110 cm, hĺbka 40 cm. Orientácia SZ-JV.

Obr. 3. Marcelová. 1, 2, 7 - hrob 6; 3 - hrob 12; 4, 5, 8 - hrob 7;
6 - hrob 5; 9 - hrob 3.

2. Malá okrúhla strieborná nášivka, na povrchu pozlátená, zdobená na polguľovitom povrchu tromi rytými krúžkami, medzi dvoma vonkajšími bol naznačený perlovec; $\varnothing$ 1,5 cm (obr. 3; 8).

H r o b 8. Kostra dieťaťa, uložená na ľavý bok v skrčenej polohe, bola porušená druhotným zásahom. Jama neurčiteľná, hĺbka 25 cm, orientácia SZ-JV. Bez nálezov.

H r o b 9. Kostra dospelého muža, uložená naznak v natiahnutej polohe. Lebka spočívala na pravej spánkovej kosti, ruky boli vystreté vedľa tela. Jama neurčiteľná, hĺbka 50 cm. Orientácia SZ-JV. Bez nálezov.

H r o b 10. Kostra dieťaťa, uložená naznak v natiahnutej polohe. Ruky vystreté vedľa tela. Hrobová jama nemala viditeľné obrysy, hĺbka 40 cm. Orientácia Z-V. Bez nálezov.

H r o b 11. Kostra dospelého človeka (muža), uložená naznak v natiahnutej polohe. Ruky vystreté vedľa tela, vretenné kosti oboch rúk uložené na ľavej strane lebky. Kostra sa nachádzala 35 cm pod povrchom v černoze, hrobová jama neurčiteľná. Orientácia Z-V. Bez nálezov.

H r o b 12. Kostra dospelého ženy, uložená naznak v natiahnutej polohe. Lebka ležala na pravej spánkovej kosti, ľavá ruka vystretá vedľa tela, pravá zložená v lone. Na článku pravej ruky strieborný prsteň, pri pravej ruke železný predmet, ktorý sa rozpadol. Hrobová jama obdĺžnikového tvaru so zaoblenými rohmi, dno jamy bolo korytovite prehĺbené. Rozmery jamy: dĺžka 200 cm, šírka 75 cm, hĺbka 65 cm. Orientácia SZ-JV.

1. Strieborný prsteň s neuzavretými koncami (obr. 3: 3).

H r o b 13. V hĺbke 25 cm pod povrchom nachádzali sa rozhádzané kosti dospelého jedinca: zlomky lebky, holenná kosť a ramenná kosť. Orientácia neurčiteľná. Bez nálezov.

H r o b 14. Kostra dospelého muža, uložená naznak v natiahnutej polohe. Lebka ležala na ľavej spánkovej kosti, ruky vystreté vedľa tela. Pri pravej nohe bola lebka a drobné kosti iného jedinca. Obrysy hrobovej jamy neurčiteľné, hĺbka 60 cm. Orientácia ZSZ-VJV. Bez nálezov.

H r o b 15. Kostra dospelého muža, uložená naznak v natiahnutej polohe. Lebka mierne naklonená na ľavú stranu, ruky vystreté vedľa tela. Na pravej holennej kosti pozorovateľná silná deformácia, kosti po zlomení boli zle zrastené. Hrobová jama mala tvar obdĺžnika so zaoblenými rohmi, rozmery: dĺžka 185 cm, šírka 80 cm, hĺbka 70 cm. Orientácia ZSZ-VJV. Bez nálezov.

H r o b 16. Značne strávená kostra dospelého jedinca, uložená naznak v natiahnutej polohe. Lebka ležala na pravej spánkovej kosti, ruky boli vystreté vedľa tela. Hrobová jama sa nečrtala, lebo kostra ležala bezprostredne pod černo-
zemou v hĺbke 70 cm. Orientácia ZSZ-VJV. Bez nálezov.

V O J N I C E, OKRES KOMÁRNO

Severovýchodne od obce, v polohe Papajtó rozprestiera sa nevysoká piesková duna. Pri odbere piesku tu r. 1957 boli objavené kostrové hroby. Miestni občania zahlásili nález a Archeologický ústav SAV tu v tom istom roku uskutočnil záchranný výskum; na ohrozenej ploche sa preskúmalo 15 hrobov z väčšieho pohrebiska.

H r o b 1. Kostra nedospelého jedinca, uložená naznak v natiahnutej polohe, ruky vystreté vedľa tela. Hrobová jama neurčiteľná, hĺbka 50 cm. Orientácia Z-V. Bez nálezov.

H r o b 2. Čiastočne strávená kostra dospelého, uložená naznak v natiahnutej polohe. Ruky zložené v lone, kosti nôh od kolenných zhybov boli strhnuté pri odbere piesku. Pri lebke na ľavej strane bronzový prívesok. Hrobová jama neurčiteľná, hĺbka 70 cm. Orientácia Z-V.

1. Malý masívny bronzový prívesok (gombík) s masívnym uškom a polguľovitou hlavičkou bez výzdoby.

H r o b 3. Čiastočne strávená kostra dospelého, uložená naznak v natiahnutej polohe. Lebka silne strávená, vretenné kosti rúk chýbali. Hrobová jama neurčiteľná, kostra bola v hĺbke 70 cm. Orientácia Z-V. Bez nálezov.

H r o b 4. Hrob vykradnutý. Kostra dospelého jedinca (chýba celý trup aj kosti rúk) bola pôvodne uložená naznak v natiahnutej polohe. V okolí lebky našlo sa 16 strieborných pozlátených ozdôb, rozhádzaných v celej hornej časti hrobovej jamy. Jama bola obdĺžniková, rozmery: dĺžka 200 cm, šírka 75 cm, hĺbka 140 cm. Orientácia Z-V.

1. Strieborná dlhá závesková náušnica, na povrchu pozlátená, horná časť zdobená palmetovým motívom, dolná časť je neúplná, tvorí ju dlhá vývalkovitá tyčinka (obr. 7: 4).

2. Tri dvojdielne strieborné, na povrchu pozlátené závesky, s hornou časťou obdĺžnikovou, dolnou srdcovitou; na zadnej strane obdĺžnikovej časti závesku sú dve ušká na prišitie k odevu (obr. 7: 5-7).

3. Tri obdĺžnikové časti dvojdielných záveskov s odlomenými háčikmi, na ktorých sa držala spodná, srdcovitá časť závesku, a tri srdcovité dolné časti záveskov (obr. 7: 8-10).

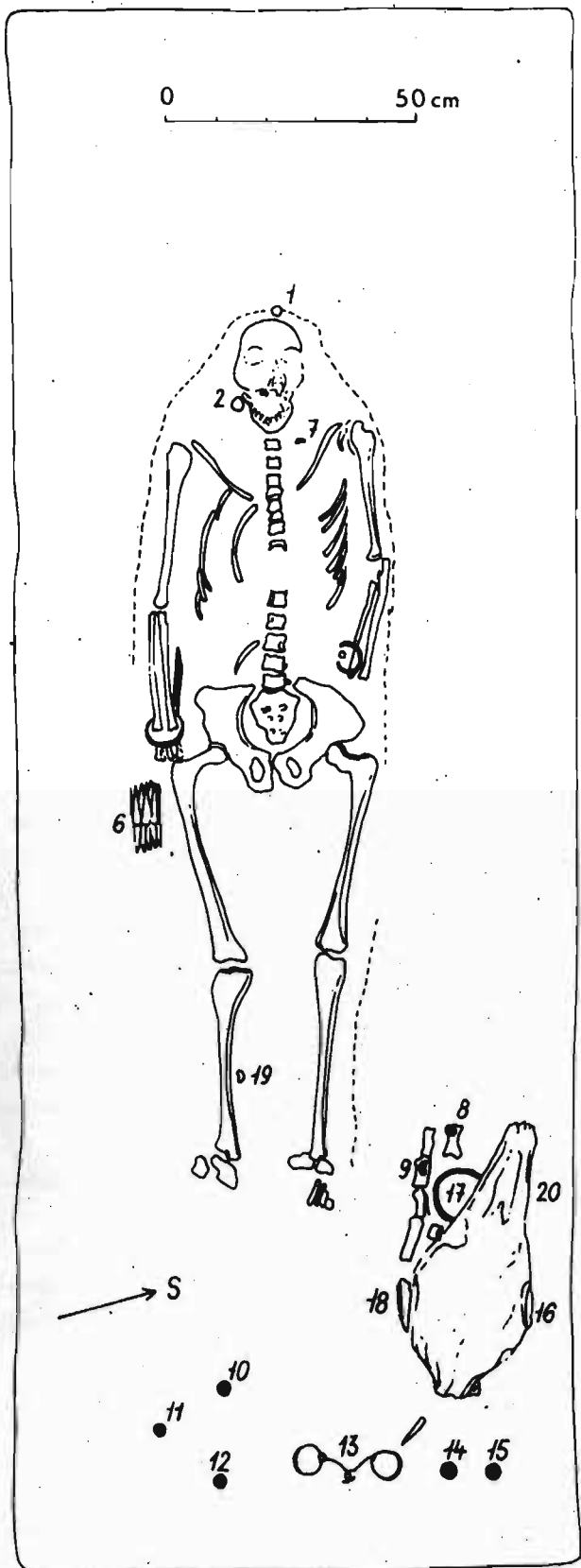
4. Tri obdĺžnikové strieborné, na povrchu pozlátené kovania s dvoma uškami na zadnej strane; sú totožné s hornými časťami dvojdielných záveskov, ale niet na nich stopy po háčikoch na zavesenie (obr. 7: 11-13).

5. Tri malé strieborné obdĺžnikové kovania, na povrchu pozlátené, s výzdobou podobnou ako obdĺžnikové horné časti záveskov, užšiu stranu však majú zahrotenú a pod horným, rovným okrajom je malá dierka (obr. 7: 14-16).

6. Kruhovú striebornú pozlátenú nášivku s kruhovým otvorom v strede, okraj tvorí hrubý perlovec, na zadnej strane sú dve ušká, na okraji je na dvoch miestach prevŕtaná (obr. 7: 17).

H r o b 5. Kostra dospelého muža, uložená naznak v natiahnutej polohe, ruky vystreté vedľa tela. Pod kostrou sa jasne črtalo tmavo sfarbené podložie (pravdepodobne po koži). Po oboch stranách lebky boli strieborné krúžky, na oboch rukách tenký strieborný pásik, na konci pravej ruky zväzok železných šípov, pri sánke

v mieste hrdla sklený korálok, medzi trupom a pravou rukou železný nôž. V dolnej časti hrobovej jamy bola lebka a kosti nôh koňa. Okolo lebky koňa bolo rozhodných sedem mincí, jedna celá minca bola medzi sánkou a čelustou. Vedľa lebky koňa boli dva železné strmene a zubadlo. Hrobová jama mala veľké rozmery: dĺžka 315 cm, šírka 110 cm, hĺbka 145 cm. Orientácia ZSZ-VJV.

Obr. 4. Vojnice, hrob 5.

1. Dva strieborné uzavreté krúžky z drôtu kruhového prierezu (obr. 5: 12, 13).

2. Dva strieborné tenké pásiky (náramky?) s otvorenými, nerovne zrezanými koncami (obr. 5: 10, 11).

3. Železný nôž v zlomkoch (obr. 5: 17).

4. Železné hroty šípov: dva deltoidné, tri listovité a jeden neúplný, v zlomkoch (obr. 5: 19-23).

5. Šesť celých a dve polovice strieborných mincí. - denárov - západných panovníkov: štyri kusy Milano, Hugo z Provence (926-945); dva kusy Pavia, Hugo a Lothar II. (932-950); jeden kus Milano, Berengarius (888-924); jeden kus Milano, Lothar II. (945-950). Mince určila E. K o l n í k o v á. (Obr. 5: 1-9.)

6. Malý polygonálny sklený korálok modrej farby (obr. 5: 16).

7. Dva okrúhle železné strmene s rozšíreným stúpadlom, spevneným na spodnej strane rebrom, uško štvorhranné s malým obdĺžnikovým otvorom (obr. 5: 14, 15).

8. Strieborná kruhová ozdobná nášivka, na povrchu pozlátená, na okraji má malé okrúhle vypukliny a v strede väčšiu okrúhlu vypuklinu (obr. 7: 18).

9. Železné zubadlo s krúžkami (obr. 5: 18).

10. Železná pracka obdĺžnikového tvaru so zaoblenými rohmi (obr. 5: 24).

H r o b 6. Kostra dospelého muža, uložená naznak v natiahnutej polohe, ruky zložené v lone, lebka spočívala na pravej spánkovej kosti. Pri ľavej stehennej kosti väčšia železná pracka. Hrobová jama obdĺžniková, rozmery: dĺžka 215 cm, šírka 90 cm, hĺbka 60 cm. Orientácia SZ-JV.

1. Železná pracka obdĺžnikového tvaru so zaoblenými rohmi (obr. 6: 13).

H r o b 7. Značne strávená kostra väčšieho dieťaťa, uložená naznak v natiahnutej polohe. Pravá ruka vystretá vedľa tela, ľavá zložená v lone. Hrobová jama obdĺžniková, rozmery: dĺžka 170 cm, šírka 70 cm, hĺbka 125 cm. Orientácia ZSZ-VJV. Bez nálezov.

H r o b 8. Kostra dospeljej ženy, uložená naznak v natiahnutej polohe, lebka ležala na ľavej spánkovej kosti, ruky v lakťoch ohnuté do pravého uhla a zložené pod hrudníkom. Po oboch stranách lebky po jednej malej esovitej záušnici, pri pravom ramene malý bronzový gombíkový závesok. Hrobová jama obdĺžniková, rozmery: dĺžka 210 cm, šírka 60 cm, hĺbka 120 cm. Orientácia Z-V.

1. Dve malé strieborné esovité záušnice z tenkého drôtu kruhového prierezu, esovitá slučka len málo roztepaná (obr. 6: 1, 3).

2. Malý bronzový masívny závesok s veľkým masívnym uškom a polguľovitou hlavičkou bez výzdoby (obr. 6: 2).

H r o b 9. Porušená kostra dospeljej ženy, pôvodne uložená naznak v natiahnutej polohe, ruky vystreté vedľa tela, lebka ležala na ľavej spánkovej kosti. Kosti nôh a hrudníka boli poprehadzované. Na pravej strane kostry, pri lebke, na hrudi a pri pravej stehennej kosti bolo po jednej bronzovej ozdobe, jedna okrúhla ozdoba našla sa pod lebkou. Hrobová jama obdĺžniková, rozmery: dĺžka 240 cm, šírka 80 cm, hĺbka 75 cm. Orientácia SZ-JV.

1. Štyri rovnaké kruhové bronzové nášivky, tvarom napodobujúce slimačiu ulitu (obr. 6: 8-11).

H r o b 10. Temer úplne strávená kostra dieťaťa, uložená naznak v natiahnutej polohe. Kosti rúk a hrudníka boli strávené. Na konci pravej nohy našla sa bronzová obrúčka a v nej vsunuté dva sklené korálky. Hrobová jama obdĺžniková, rozmery: dĺžka 140 cm, šírka 70 cm, hĺbka 115 cm. Orientácia Z-V.

1. Bronzový krúžok z tenkého drôtu kruhového prierezu s koncami preloženými cez seba (obr. 6: 5).

2. Dva sklené, článkovite rozdelené valčekovité korálky (obr. 6: 4, 6).

H r o b 11. Kostra dospelého muža bola uložená naznak v natiahnutej polohe, ruky zložené v lone. Hrobová jama obdĺžniková, rozmery: dĺžka 215 cm, šírka 70 cm, hĺbka 115 cm. Orientácia ZSZ-VJV. Bez nálezov.

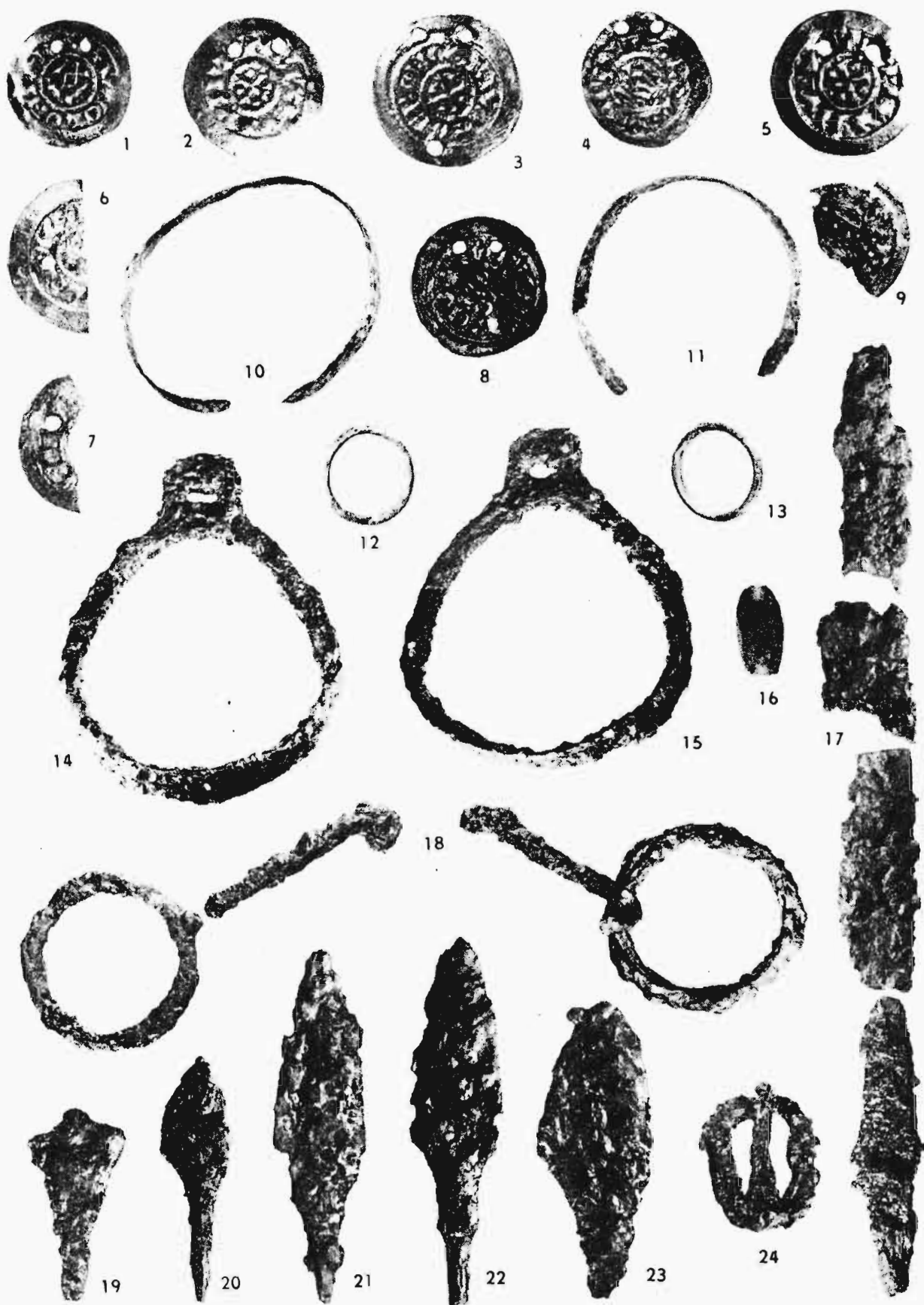
H r o b 12. Kostra dospelého muža, uložená naznak v natiahnutej polohe. Ruky vystreté vedľa tela. Pri konci pravej nohy bol bronzový krúžok. Hrobová jama obdĺžniková, rozmery: dĺžka 210 cm, šírka 75 cm, hĺbka 105 cm. Orientácia Z-V.

1. Bronzový masívny krúžok z drôtu kruhového prierezu so zrezanými koncami, priloženými tesne k sebe (obr. 6: 7).

H r o b 13. Kostra dospelého muža, uložená naznak v natiahnutej polohe. Lebka ležala na ľavej spánkovej kosti, pravá ruka bola položená na hrudi a ľavá zdvihnutá v lakti smerom nahor, k lebke. Hrobová jama obdĺžniková, rozmery: dĺžka 220 cm, šírka 75 cm, hĺbka 120 cm. Orientácia ZSZ-VJV. Bez nálezov.

H r o b 14. Kostra dospeljej ženy, uložená naznak v natiahnutej polohe. Lebka ležala na ľavej spánkovej kosti, pravá ruka bola zložená do lona a ľavá ohnutá smerom k lebke. Táto kostra bola uložená pod kostrou hrobu 12, v tej istej hrobovej jame, o 30 cm hlbšie. Bez nálezov.

H r o b 15. Kostra dospelého, uložená naznak v natiahnutej polohe. Lebka spočívala na pravej spánkovej kosti, ruky vystreté vedľa tela. Kostra bola druhejhotne porušená, kosti hrudného koša sa našli v zásype jamy. Ostatná časť kostry bola neporušená. Hĺbka 135 cm. Bez nálezov.

Obr. 5. Vojnice, hrob 5.

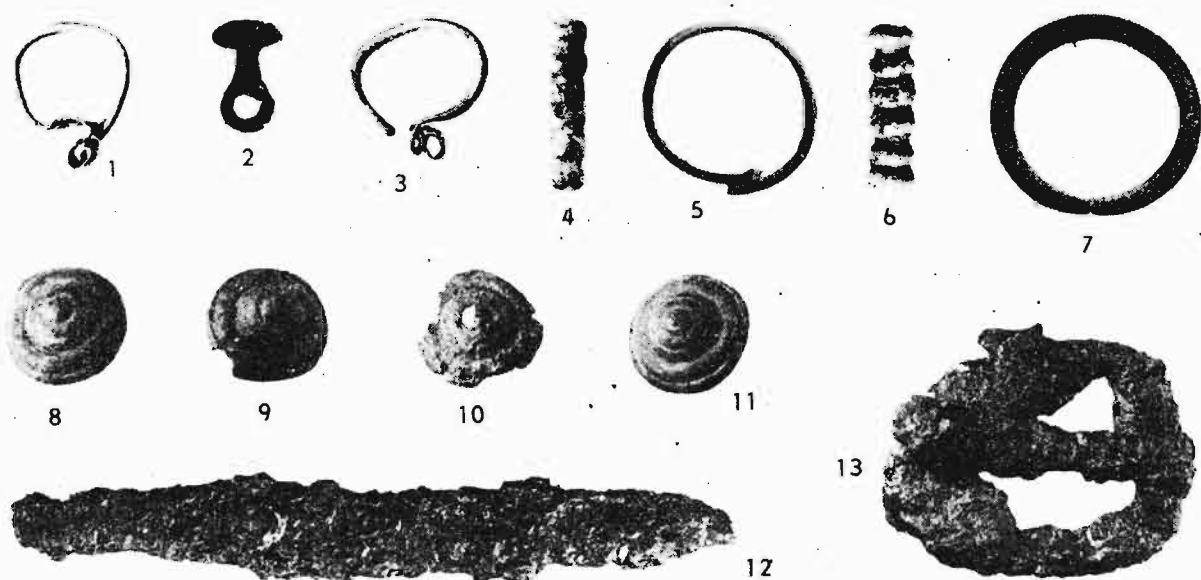
Na pohrebisku v Marcelovej i vo Vojniciach boli hroby vykopané nepravidelne, v nerovnakých vzdialenostiach - od 50 cm do 4 m - a ich hĺbka sa pohybovala medzi 60 až 120 cm. V orientácii sa zachováva jednotu, prevláda orientácia Z-V, s malými odchýlkami na SZ a JV, častejšie ZSZ a VJV. Mŕtvi boli ukladaní do hrobu naznak v natiahnutej polohe, len dieťa v hrobe 8 v Marcelovej bolo naklonené na ľavý bok s mierne pokrčenými kolenami; pokrčenie však nie je výrazné a mohlo nastať neúmyselne pri jeho uložení do hrobu v plachte.¹³ Ruky pochovaných boli vo väčšine prípadov vystreté vedľa tela, alebo jedna ruka bola zložená v lone. Takáto poloha rúk sa strieda ako v mužských, tak aj v ženských a detských hroboch. Iné uloženie rúk, napr. obe ruky zložené v lone alebo preložené na hrudi, je ojedinelé. Zvláštne a ojedinelé je tiež pokrčenie jednej ruky v lakti a jej obrátenie smerom k lebke.

Charakter spôsobu pochovávaní na týchto dvoch pohrebiskách (rozmiestenie hrobov, ich nerovnaká vzdialenosť a kolísajúca, pomerne malá hĺbka), ako aj skutočnosť, že väčšina hrobov bola úplne bez milodarov a v ostatných boli milodary len v skromnom počte, dovoľovali by zaradiť obe pohrebiská do skupiny radových pohrebísk, ktoré vznikali v Karpatskej kotline v poslednej štvrtine X. storočia.¹⁴ Vyznačujú sa však jednou výraznou odlišnosťou. V strede chudobne vybavených hrobov sú vo Vojniciach dva hroby (č. 4 a 5) a v Marcelovej jeden hrob (č. 1), v ktorých boli pochovaní v prvom prípade muž a žena vedľa seba, v druhom prípade žena; tieto hroby sa od ostatných odlišujú nielen bohatým inventárom, typologicky odlišným od materiálu v hrobch chudobných, ale aj vyhlíbenie hrobových jám a ich nepomerne väčšie rozmery sú od ostatných rozdielne. Okolo týchto hrobov bol ponechaný dosť veľký neporušený priestor, z čoho možno predpokladať navrhovanie malých mohyľiek s priemerom ca 4 m.

Výskyt jazdeckých hrobov so železnými predmetmi, zhodnými s predmetmi v staromaďarských hrobch na radových pohrebiskách, nie je síce zriedkavým javom, ale aj Z. V á ň a podotýka, že v týchto hrobch sa nikdy nenachádzajú ozdoby levedského pôvodu.¹⁵ Na našich pohrebiskách sa však v spomínaných hrobch nachádzajú výlučne tieto ozdoby.

V jednom z dvoch bohato vybavených hrobov na pohrebisku vo Vojniciach bol pochovaný bojovník, ktorý mal pri nohách zvyšky kostry koňa (lebku a nohy). Okrem železných predmetov (dvoch okrúhlych strmeňov s rozšíreným stúpadlom, zubadla s krúžkami, hrotov šípov listovitého a deltoidného tvaru), typických pre maďarských nomádov, ale - ako sme už spomenuli - aj pre hroby bojovníkov na belobrdských pohrebiskách, mal pochovaný na oboch rukách pásiky z tenkého strieborného plechu, pri lebke na oboch stranách po jednej masívnej striebornej náušnici a okolo lebky koňa rozhodené mince - strieborné denáre západných panovníkov, prevrátené na dvoch alebo troch miestach na okraji.

Úzke strieborné pásiky z tenkého plechu (obr. 5: 10, 11), s rovne zrezanými koncami sú bežnými nálezmi v hrobch s typicky levedskými pamiatkami, ktoré si Maďari doniesli zo svojej pravlasti. Bývajú nielen na zápästí, ako vo Vojniciach, ale často sú na ramene pochovaného, nad kolenami alebo nad členkami. Dobre zachované takéto pásiky sa v pôvodnej polohe našli v hrobe 2 v Nesvadoch (poloha Aňala),¹⁶ kde ich mal pochovaný nad kolenami a na zápästiach oboch rúk. Ostatný hrobový inventár tohto hrobu pozostával zo železných predmetov (dva strmene, uzda s bočnicami, hroty šípov) a strieborných ozdôb (malé a väčšie obdĺžnikové pliešky z tenkého strieborného plechu s prevrátaným otvorom na užších stranách, tenké strieborné kruhové nášivky, strieborné pozlátené nákončia s palmetovým motívom).

Obr. 6. Vojnice. 1-3, 12 - hrob 8; 4-6 - hrob 10; 7 - hrob 12;
8-11 - hrob 9; 13 - hrob 6.

Tento hrob je ozdobnými predmetmi datovaný do prvej polovice X. storočia. Na pohrebisku v Szentes-Derékegyházaľdal G. Csallány preskúmal štyri hroby;¹⁷ v jednom z nich mala pochovaná žena okrem železných strmeňov a zubadla dve staromaďarské záveskové náušnice a dva strieborné tenké pásiky s nespojenými koncami, jeden na zápästí ľavej ruky, druhý na členku pravej nohy. Hroby s typicky levedskými ozdobami a súčasne s takýmito striebornými pásikmi zistili sa v Gádorosi, Tiszamagyréve, Geszteréde,¹⁸ Bihare a Szeged-Domaszégú,¹⁹ všetky s bohatým inventárom, datujúcim ich do prvej polovice X. storočia.

O tenkých strieborných pásikoch píše B. Székely, že spôsob ich používania a ich účel nemožno z doterajších nálezov vysvetliť, ale že ich treba odlišovať od hladkých strieborných pásikových náramkov so zaokrúhlenými koncami, ktoré priniesli do Karpatskej kotliny tiež Maďari, ale ktoré zostali v oblúbe aj v neskorších obdobiach.²⁰

Upozornenie na rozdiel medzi týmito tenkými a úzkymi striebornými pásikmi a striebornými pásikovými náramkami pokladám za dôležité, lebo hoci sa nachádzajú na zápästiach, nemožno ich považovať za náramky. Hladké strieborné pásikové náramky so zaokrúhlenými koncami sú totiž podstatne masívnejšie a konce majú vždy starostlivo upravené, kým konce tenkých a úzkych pásikov sú v mnohých prípadoch zrezané veľmi nedbalo. Náramky majú konce alebo rozšírené, zaokrúhlené, s malým otvorom v strede (Kenézľ, Hajdu-Böszörmény, Szentes-Szentlászľ - hrob 95),²¹ alebo s priletovanou palmétovou platničkou ukončenou širokým ozdobným trojlístkom a v strede s väčším otvorom (Solt, Červeník - hrob 4),²² ale vo väčšine prípadov sú celkom hladké, len konce majú zaokrúhlené.²³ Druhý typ pásikových hladkých náramkov má konce zvinuté v trubičku a na povrchu bývajú zdobené vpichmi, usporiadanými do pásov alebo iných obrazcov. Takéto náramky sa vyskytujú v Karpatskej kotline už vo väčšom množstve, sú aj na belobrdských pohrebiskách²⁴ a je pravdepodobné, že sa na tomto území podľa starších, prinesených vzorov vyrábali aj nové exempláre.

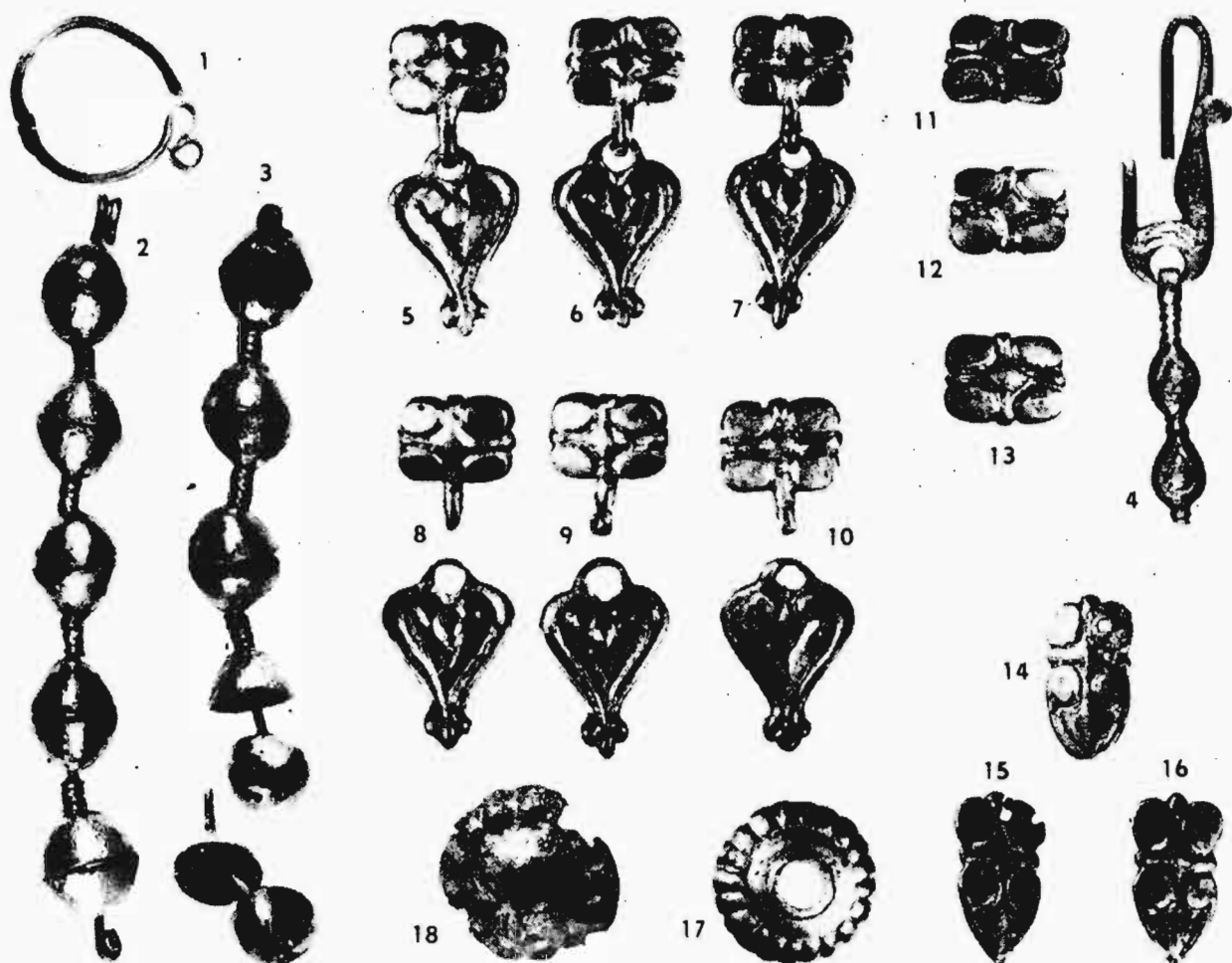
Masívne strieborné krúžky z hrubého drötu kruhového prierezu s rovne zrezanými koncami, niekedy preloženými cez seba alebo priloženými tesne k sebe, aké boli v hrobe 5 vo Vojniciach po oboch stranách lebky, majú analógie tiež v staro-

maďarských hroboch s levedskou industriou.²⁵ Na radových pohrebiskách sa vo funkcii záušnic, resp. náušnic vôbec nenachádzajú, lebo tu vo funkcii šperku na ozdobu hlavy naskrze prevláda esovitá záušnica a rôzne typy hrozienských, košíčkových a lunícových náušnic.²⁶ Pre datovanie hrobu 5 vo Vojniciach majú podstatný význam mince, ktoré boli rozhodené okolo lebky koňa a sú pri okraji na dvoch alebo troch miestach prevrtané. Sú to strieborné denáre západných panovníkov, všetky patria do prvej polovice X. storočia, ale štyri kusy, medzi nimi denár Lothara II. (945-950), nedovoľujú predpokladať uloženie pochovaných do hrobu pred rokom 950. Pri hodnotení mincí v staromaďarských hroboch prišiel B. S z ō k e k záveru, že ukladanie všetkých východných aj západných mincí do hrobov podľa staromaďarského zvyku, t. j. s prevrtaním na okraji, prestalo najneskôršie v tretej štvrtine X. storočia.²⁷ Pretože všetky nálezy v tomto hrobe poukazujú na maďarskú etnickú príslušnosť pochovaného a niet tu nijakých šperkov alebo ozdôb, ktoré by datovali hrob presnejšie než spomenuté mince, môže byť správna domnienka, že tento hrob je z druhej polovice X. storočia.

Náušnica, ktorá sa našla v hrobe 4 vo Vojniciach (dva neúplné exempláre sa našli aj v hrobe 1 v Marcelovej, kde jeden zo záveskov bol navlečený na striebornej esovitej záušnici), sa v Karpatskej kotline objavila po prvý raz spolu s levedskými ozdobami v staromaďarských hroboch, a preto je celkom odôvodnené hľadať jej pôvod v pravlasti Maďarov.²⁸ Ide o dlhú záveskovú náušnicu, obyčajne striebornú, skladajúcu sa z dvoch samostatných častí. Horná časť je alebo liata, bohato zdobená prelamaním, alebo je z hrubšieho drôtu ohnutého do pretiahnutého vajcovitého tvaru. Dolná časť býva tiež liata, má tvar dlhej tyčinky s vývalkami tvaru širokých a krátkych lístkov palmety, medzi ktorými je horizontálne špirálovite ryhovaná tyčinka, alebo pozostáva z drôtu, na ktorom sú navlečené strieborné korálky z tenkého plechu a základný drôt je medzi nimi omotaný tenkým strieborným drôtikom. Spomenuté časti náušnice sú navzájom rôzne kombinované. Náušnica z Vojnic (obr. 7: 4) je dlhá, liata vcelku zo striebra, na povrchu pozlátená; horná časť je značne pretiahnutá, ale miesto prelamovania je zdobená len rytým štylizovaným palmetovým motívom. V Marcelovej po oboch stranách lebky pochovanej ženy boli koráľkové závesky (obr. 7: 1-3).

V Karpatskej kotline celkom ojedinelý tvar závesku liatej náušnice s hornou prelamanou časťou, úplne totožný so záveskami analogických typov náušnic v severokaukazských mohylníkoch,²⁹ je reprezentovaný dvoma exemplármi z hrobu 4 v Szentes-Derekegyháza, kde boli objavené štyri hroby s levedským inventárom,³⁰ a dvoma zlatými náušnicami z bohatého hrobu v Geszteréde.³¹ Náušnice zo Szentesa sa však nenašli pri lebke, ale na pravej strane hrude, akoby boli bývali zavesené; v tejto skupine hrobov v hrobe 1 boli dve náušnice so záveskami z dutých strieborných koráľkov a jeden taký závesok bol druhotne použitý ako vložka do náhrdelníka z celkom tenkého strieborného drôtu kruhového prierezu.

Analogické tvary k záveskom náušnici v Marcelovej sa vyskytujú v bohatých ženských jazdeckých hroboch s levedskými ozdobami (Gádoros, náušnica bola vyrobená zo striebra; v Hencide sa našli len horné časti náušnic - do vajcovitého tvaru ohnuté drôty,³² Bihar, Kenézlő, Hajdu-Böszörmény³³). Jedna náušnica liata z bronzu a na povrchu pozlátená, analogická náušnici z Vojnic, pochádza zo staromaďarského hrobu v Rábé. Celý povrch obidvoch jej častí bol zdobený štylizovaným a geometrizujúcim rytým palmetovým motívom. Dve náušnice s hornou časťou liatou, zdobenou prelamaním a so záveskami z dutých strieborných koráľkov, boli v staromaďarskom hrobe v Szeged-Bojárhalom.³⁴ Pravdepodobne zo staromaďarského hrobu sú aj nálezy

Obr. 7. 1-3 - Marcelová, hrob 1; 4-17 - Vojnice, hrob 4;
18 - Vojnice, hrob 5.

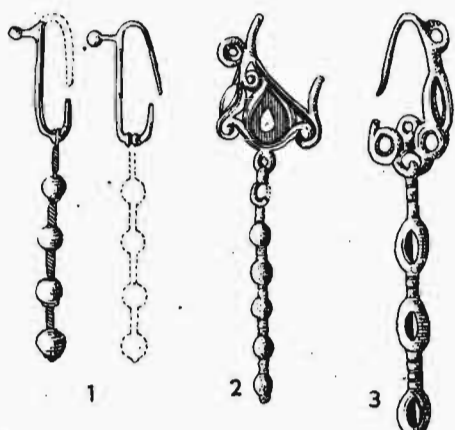
uvádzané J. H a m p l o m z Tőke-Libahalom, i keď sa sem zrejme omylom dostala esovitá záušnica a náhrdelník spletený z dvoch drôtov. Náušnica sa uvádza spolu so záveskami na odev s bohato prelamovanými hornými časťami tvaru ľudskej masky.³⁵

B. S z ő k e spomína v texte bez zobrazenia "záveskové náušnice so záveskami z guľiek navlečených nad sebou" v ženských jazdeckých hroboch s rozetovými kovaniami z lokalít Koroncó-Babota a Koroncó-Újtelep.³⁶

Len celkom ojedinele sa záveskové náušnice nachádzajú na belobrdských pohrebiskách, nikdy sa tu nenachádza úplný pár; tieto náušnice sú však aj na radových pohrebiskách vždy v hroboch s typickým maďarským inventárom (Óroszlámos,³⁷ Székesfehérvár-Demkőhegy,³⁸ Kőszút.³⁹

Dvojdielne závesky z Vojnic (hrob 4) a z Marcelovej (hrob 1) sú všetky vyrobené zo striebra liatím. Na povrchu boli pôvodne pozlátené, pozlátenie sa však následkom dlhého používania, ktoré je doložené aj stopami povrchového opravovania záveskov, na vypuklých a plochých miestach zodralo a zachovalo sa len v prehĺbených častiach. Horná časť záveskov je kruhová (Marcelová) alebo obdĺžniková (Vojnice), dolná závesná časť je srdcovitá, so starostlivo vyhotovenou vtlačenou mandľovitou, srdcovou a palmetovou výzdobou alebo rytým palmetovým motívom (obr. obr. 2: 1-12, 15-36, obr. 7: 5-13).

Dvojdielne závesky rozdelil Z. V á ň a do dvoch odlišných radov, vychádzajúcich podľa neho z odlišných výrobných centier.⁴⁰ Pritom do prvého radu zaraďuje len závesky s obidvoma časťami srdcovitými alebo listovitými, s pozláteným povrchom a starostlivo robenou výzdobou; vidí u nich príbuznosť s levedskou industriou a predpokladá, že boli prinesené z južného Ruska. B. S z ť k e potvrdzuje rozdelenie týchto záveskov na dve z odlišného centra vychádzajúce skupiny, ale do prvej skupiny zaraďuje všetky dvojdielne závesky vyrobené zo striebra a na povrchu pozlátené, bez ohľadu na tvar hornej časti. O záveskoch druhej skupiny hovorí, že ich vyrábali už v Karpatskej kotline domáci remeselníci prevažne z bronzu a že to boli vlastne napodobeniny záveskov donesených sem Maďarmi.⁴¹ Takéto rozdelenie dvojdielných záveskov sa zdá byť presnejšie a nálezy z Marcelovej ho potvrdzujú.

Obr. 8. 1 - Hajdu-Böszörmény (podľa J. Hampla); 2 - Oroszlámos; 3 - Szeged-Bojárhalom (podľa B. Szőkeho).

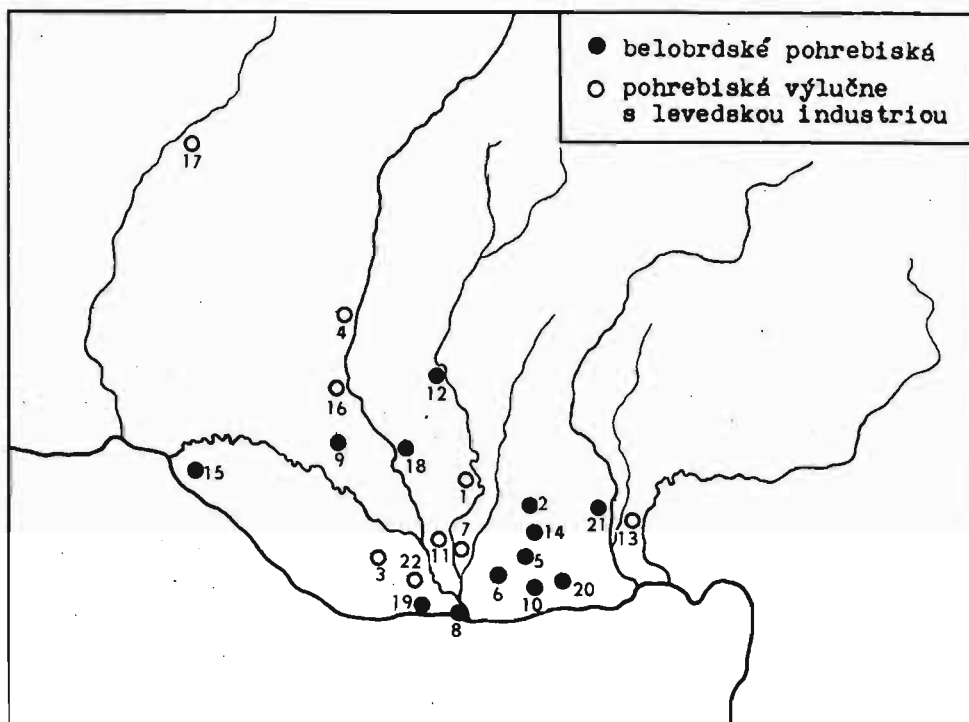
Dvojdielne závesky s hornou kruhovou časťou sú dvojaké: väčšie a menšie. Na väčších záveskoch je horná časť zdobená vtláčenou dvojramennou palmetou a na dolnej srdcovitej časti je rytá výzdoba, úplne zhodná s motívom na honosných kovaných kabelách, aké boli v hroboch maďarských bojovníkov v Hlohovci, Kenézlő, Geszteréde a Eperjeske,⁴² a aký je na strieborných ozdobných plechoch z hrobu maďarského veľmoža v Berehove.⁴³ Je to vlastne len jeden detail, malý rytý lístok palmety, ukončený okrúhlymi vpichmi na rozdvojenom konci, ktorý sa mohol zmestiť do značne obmedzeného priestoru závesku. Ide však o motív taký charakteristický, že i pri takejto zmenšenine nemožno nevidieť jeho nepochybnú zhodu s levedskými kovaniami.

Malé dvojdielne závesky z Marcelovej, ktorých horná časť je kruhová a má okrúhlu priehlbinku, boli pôvodne na celom povrchu pozlátené. Listovitá závesná časť týchto malých ozdôb predstavuje v podstate mnohonásobné zmenšeniny plechových honosných listovitých ozdôb v hroboch z Piliny, Batta⁴⁴ a Gödöllő.⁴⁵ Horné kruhové časti sa bez záveskov často používali ako gombíky. Nachádzajú sa na pochovaných vo zvislej polohe v strede hrudníka (hrob 4 v Szentes-Derékegyháza - 12 kusov, Marcelová - 21 kusov), v hroboch s výlučne levedskými ozdobami (Benepusztá,⁴⁶ Berehovo, Budapest-Rákospalota, Szentes-Nagyotőke⁴⁷). Horná časť dvojdielných záveskov štvoruholníkového tvaru z Vojnic má hojné analógie v hroboch maďarských jazdcov.⁴⁸ V týchto hroboch sa nachádzajú často aj bez záveskov, ako samostatné ozdoby odevu. Srdcovité závesky, zavesené na týchto štvoruholníkových kovaníach, patria k tým ozdobám, ktoré napodobovali slovanskí remeselníci v Karpatskej kotline. Ukončenie takého srdcovitého závesku palmetovým trojlístkom sa často podobá ukončeniu na dvojdielných záveskoch vyrobených z bronzu, v štylizovanej zjednodušenej forme (Székesfehérvár-Demkőhegy, Székesfehérvár-Maroshegy, Oroszlámos, Csongrád-Bokrospart,⁴⁹ Rovinka,⁵⁰ Ptuj⁵¹ [hrob 208, navlečené do náhrdelníka z koráľkov], Mlynárce pri Nitre⁵²).

Malé, na jednom konci zahrotené, pretiahnuté kovania tvaru miniatúrnych nákončí z Vojnic (hrob 4, obr. 7: 14-16) používali sa ako nášivky na ozdobu odevu, pretože majú malé dierky na našitie. Podobné malé i väčšie kovania sa nachádzajú v hroboch maďarských jazdcov ako ozdoby odevu (Benepusztá, Tarczal; malé kovania

tohto typu boli v hrobe z Tarczalu súčasťou veľmi bohatého súboru ozdôb s rôznymi levedskými kovaniami⁵³), alebo ako ozdoby konského postroja.⁵⁴

Kruhová plechová ozdobná nášivka zo striebra, s kruhovým otvorom v strede, na okraji lemovaná perlovcom (Vojnice, hrob 4, obr. 7: 17) a podobná plechová ozdoba z hrobu 5, s dvoma malými dierkami na okraji (obr. 7: 18), patria medzi ozdoby, ktoré sa v Karpatskej kotline objavili s príchodom Maďarov, ale udržali sa v používaní, hoci niekedy už nie v pôvodnej funkcii, aj naďalej a pravdepodobne ich v zjednodušenej forme zo striebra a z bronzu vyrábali aj domáci remeselníci v priebehu XI. storočia. K takýmto zjednodušeným ozdobám možno zaradiť malé okrúhle plechové pukličky z bronzu, ktoré boli v hrobe 9 vo Vojniciach (obr. 6: 8-11),

Obr. 9. Mapka pohrebísk z X. a XI. storočia na juhozápadnom Slovensku. 1 - Bánov-Boncové, 2 - Bešenov, 3 - Bodza (osada Silaš), 4 - Červeník, 5 - Dolný Peter, 6 - Chotín, 7 - Imeľ, 8 - Komárno, 9 - Košúty, 10 - Marcelová, 11 - Nesvady, 12 - Nitra (pod Zoborom), 13 - Pastovce, 14 - Pribeta, 15 - Rovinka, 16 - Sered, 17 - Skalica, 18 - Trnovec nad Váhom, 19 - Veľké Kosihy, 20 - Vojnice, 21 - Vozokany, 22 - Zemianska Olča.

hoci na základe predmetov z tohto hrobu nemožno určiť etnickú príslušnosť ich majiteľa. Na pohrebisku v Szentes-Csanytelek-Dilitor,⁵⁵ ktoré M. S z é l l o v á datuje do XI. stor., boli v hroboch 33 a 76. Podobné jednoduché plechové (kruhové) kovanie našli aj na slovanskom pohrebisku z X. storočia v Ptuj.⁵⁶

Esovité záušnice, včítane dvoch exemplárov z Marcelovej (obr. 7: 1) použité ako horné časti záveskových maďarských náušnic, sú všetky zo striebra, z hladkej tyčinky kruhového prierezu so slabo roztepanou slučkou. Takéto záušnice sa vyskytujú zrazu vo veľkom počte od druhej polovice X. storočia a predchádzajú typy so široko roztepanou esovitou slučkou, tzv. záušnice nitrianskeho typu. Hoci esovité záušnice, ktoré sme našli na našich pohrebiskách, nemožno použiť ako datovací prostriedok, pretože sa vyskytujú na slovanských pohrebiskách priebežne až do konca XII. storočia,⁵⁷ v porovnaní s mincami z hrobu 5 a s ostatnými krúžkami do vlasov možno v tomto prípade predpokladať, že boli uložené do zeme pred

koncom X. storočia, Dva strieborné krúžky z hrobu 7 v Marcelovej majú koniec roztepaný, ale nie ohnutý do slučky.

Masívny strieborný pásový prsteň so zaokrúhlenými nespojenými koncami má početné analógie na belobrdských pohrebiskách od druhej polovice X. do konca XI. storočia a možno o ňom predpokladať, že ho do Karpatskej kotliny priniesli Maďari z východoslovanskej oblasti a zostal v oblúbe aj v tomto prostredí (Székesfehérvár-Demkőhegy,⁵⁸ Szentes-Szentlászló, Szentes-Csanytelek,⁵⁹ Nitra - pod Zoborom,⁶⁰ Halimba⁶¹ a Nitra-Mlynárce⁶² [pásový prsteň z bronzu]).

Dlhé, rebrovite členené valčekové korálky (obr. 6: 4, 6) sa v prostredí Karpatskej kotliny objavili už pred príchodom Maďarov. Sú v hroboch rímskoprovinciálnych, v hroboch z doby sťahovania národov, ako aj na slovansko-avarských pohrebiskách.⁶³ Z. V á ň a o týchto korálkoch na základe množstva analógií hovorí, že sa do Karpatskej kotliny importovali zo severného pobrežia Čierneho mora obchodom.⁶⁴ J. P o u l í k a V. H r u b ý usudzujú, že sa v Pomoraví rozšírili hlavne v dobe českých obchodných stykov so zahraničím, najmä s Byzanciou, odkiaľ sa k nám tiež azda importovali.⁶⁵ V. H r u b ý považuje za isté, že tieto korálky boli v IX. a X. storočí bežným šperkom moravských žien a nevylučuje možnosť, že sa napodobovali a vyrábali v moravských dielnach inou výrobnou technikou.⁶⁶ Domácu výrobu sklenených korálok dokladá objav sklárskych pecí v Nitre na Leningradskej ulici, kde sa v jednej peci našla taká istá sklenená hmota, z akej bol vyrobený korálok na pohrebisku v Nitre na Lupke, datovanom do IX. storočia.⁶⁷

Pohrebiská v Marcelovej a vo Vojniciach rozmnožujú doteraz zistený veľký počet zmiešaných pohrebísk, kde sa pochovávali príslušníci slovanského i maďarského etnika a kde milodary a predmety v hroboch ukazujú na pokojné spolunažívanie týchto dvoch etnických celkov (Halimba, Szentes-Szentlászló, Trnovec nad Váhom-Horný Jatov, Prša, Bešeňov, Dolný Peter, Chotín, Piliny, Kecskemét, Fiad-Képuszta a i.). Tieto pohrebiská, i keď sa na nich tu a tam objavujú hroby s typicky levedským inventárom, celkovou svojou materiálnou náplňou radia sa do okruhu slovanského. Ako šperky tu prevládajú rôzne druhy hrozičkových a lunicových náušnic, ako aj esovité záušnice a pletené náramky, teda všetko šperky slovanské.⁶⁸ Tieto pohrebiská možno celkom zreteľne a nepochybne odlíšiť od pohrebísk nomádskych vojenských družín, ktoré mali všeobecne málo hrobov a vo všetkých sa nachádzali výrobky výlučne levedskej industrie bez ženských šperkov,⁶⁹ okrem niekoľkých záveskových náušnic, ktoré Maďari doniesli z oblasti severokaukazských kurhanov a ktoré sú celkom ojedinelé, a okrem pásových náramkov so zaokrúhlenými koncami, ktoré nie sú len v ženských hroboch, ale používali ich aj muži. Tieto malé pohrebiská, výrazne sa odlišujúce svojou materiálnou náplňou od belobrdských pohrebísk, sú charakteristické tým, že na nich boli pochovaní prevažne muži-jazdci s rôznymi zbraňami (meč, šabľa a najčastejšie tulce so šípmi); v týchto hroboch sa nezriedka nachádzajú kované kabely a kostené obloženie luky, viac či menej honosne zdobené. Nikdy nie sú tu šperky typické pre belobrdskú kultúru, ale častým nálezom sú okrem typickej levedskej plechovej a liatej industrie arabské dirhemy, datujúce tieto hroby do prvej polovice X. storočia.

Vzhľadom na obsah predmetov v hroboch 4 a 5 vo Vojniciach a v hrobe 1 v Marcelovej a po ich porovnaní s inventárom ostatných hrobov na oboch pohrebiskách možno predpokladať, že v týchto troch hroboch boli pochovaní príslušníci vedúcej vrstvy Maďarov po dlhšom, zrejme pokojnom spolužití s miestnym obyvateľstvom (na pohrebisku niet zbraní). Takmer na všetkých predmetoch, patriacich do skupiny levedskej industrie, sú badateľné druhotné a povrchové úpravy a opravy (odlomené

háčiky z horných častí dvojdielných záveskov boli nahradené bronzovými drôtikmi, priletovanými nitcekmi, niektoré ozdoby majú druhotne prevŕtané dierky na okraji). Závesok typickej levedskej náušnice z hrobu I v Marcelovej, upevnený na esovitej záušnici, je dokladom toho, že levedské šperky sa v novom prostredí Karpatskej kotliny nevyrábali, ale stratené alebo nepoužiteľné časti takýchto ozdôb sa nahradzali výrobkami, ktoré boli v tomto prostredí dostupné.

Pohrebiská vo Vojniciach a v Marcelovej vznikli niekedy na začiatku druhej polovice X. storočia. Kedy sa na nich prestalo pochovávať, môže presne dokázať len budúci výskum, keďže pohrebiská sú preskúmané len čiastočne. Doterajší výskum ukázal, že ide o pohrebiská dôležité z hľadiska skúmanej problematiky maďarsko-slovanských vzťahov v X. storočí. Výsledky výskumu dovoľujú ich zaradiť medzi pohrebiská, na ktorých je dokázané pokojné spolunažívanie príslušníkov maďarského a slovanského etnika.

P O Z N Á M K Y

- 1 Zásluhy a význam práce J. H a m p l a, ktorý prvý rozpoznal v nálezovom materiáli hrobov z X.-XII. storočia staromaďarské pamiatky a oddelil ich od slovanských pamiatok z hrobových celkov toho istého obdobia, zhodnotili a vyzdvihli v úvode svojich štúdií Z. V á ň a (pozri pozn. 2) a B. S z ť k e (pozri pozn. 4). Títo autori súčasne zhrnuli a zhodnotili všetky názory na otázku vzniku a etnickej príslušnosti belobrdskej kultúry až do súčasnosti, preto nepokladám za potrebné uvádzať tieto názory a ich hodnotenia v tomto príspevku.
- 2 V á ň a Z., Maďari a Slované ve světle archeologických nálezů X. a XII. století, SlA II, 1954, 51-93.
- 3 F e h é r G., Beiträge zum Problem des ungarisch-slawischen Zusammenlebens, Acta Archaeologica ASH VIII, 1957, 269-318.
- 4 S z ť k e B., A bjelobrdoi kultúráról, AÉ 86, 1959, 32-46. T e n i s t ý, A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság emlékei, Régészeti tanulmányok I, 1962.
- 5 B. S z ť k e tu používa termín "maďarský pospolitý ľud".
- 6 S. z ť k e B., A bjelobrdoi kultúráról, 40.
- 7 T o č í k A., Radové pohrebisko devínskeho typu v Mlynárčiach pri Nitre, SlA VIII, 1960, 282.
- 8 Lokalita: Imeľ, Zemianska Olča, Hlohovec, Komárno, Nitra-Mlynárce, Szilaspuszta (dnes osada Silaš, obec Bodza). Lit.: H a m p e l J., Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn, Braunschweig 1905, II, 454-458, III, 337-338; t e n i s t ý, Ujabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről, Budapest 1907, 123, 124, 135, 136; E i s n e r J., Slovensko v pravěku, Bratislava 1933, 279-282.
- 9 S z ť k e B., Adatok a Kisalföld IX. és X. századi történetéhez, AÉ 81, 1954, 124; t e n i s t ý, Honfoglaláskori magyar sírok Naszvadon, Folia Archaeologica III-IV, 1941, 214-224.
- 10 T o č í k A., Nové výskumy na pohrebištiach z X. a XI. stor. na Slovebsku, AR VII, 1955, 489-494.

- 11 C h r o p o v s k ý B., Výskum staromaďarského pohrebiska v Košútoch, okr. Galanta, SlA III, 1955, 264-269; t e n i s t ý, Belobrdské pohrebište vo Vozokanoch na Slovensku, AR VI, 1954, 608, 625, 626; K r a s k o v s k á Ľ., Nález staromaďarského hrobu v Skalici na Slovensku, AR VI, 1954, 351, 352; S z ů k e B. - N e m e s k é r i J., Archeologické a antropologické poznatky z výskumu v Bešeňove pri Šuranoch, SlA II, 1954, 105; D u š e k M., Kostrové pohrebište z X. a XI. storočia v Chotíne, SlA III, 1955, 244-264; t e n i s t ý, Kostrové pohrebisko v Dolnom Petri pri Komárne, AR XV, 1963, 701-703, 713, 714; N ě m e j c o v á - P a v ú k o v á V., Belobrdské pohrebisko v Rovinke, okr. Bratislava-vidiek, AR XIV, 1962, 657-663.
- 12 F e t t i c h N., Die Metallkunst der landnehmenden Ungarn, AH XXI, 1937, 52; t e n i s t ý, A prágai Szent István-kard régészeti megvilágításban, Emlékkönyv Szent István III, Budapest 1938, 508.
- 13 K r u m p h a n z l o v á Z., K otázce vampyrismu na slovanských pohřebištích, PA LII, 1961, 544-549.
- 14 V á ň a Z., l. c., 78.
- 15 V á ň a Z., l. c., 56.
- 16 S z ů k e B., Honfoglaláskori magyar sírok Naszvadon, tab. III, IV.
- 17 C s a l l á n y G., Újabb honfoglaláskori leletek Szentes környékéről, Folia Archaeologica III-IV, 1941, 182-190, tab. I.
- 18 F e t t i c h N., Die Metallkunst, tab. LXX, XLVI, XCII.
- 19 H a m p e l J., Ujabb tanulmányok, 106-108. 138-140.
- 20 S z ů k e B., A honfoglaló..., 71.
- 21 J ó s a A., Honfoglaláskori emlékek Szabolcsban, AÉ XXXIV, 1914, 169-184, 325; H a m p e l J., Ujabb tanulmányok, 117, lokalita Kenézlő.
- 22 Solt: F e t t i c h N., Die Metallkunst, tab. LIV; Červeník, nepublikované; Trnovec nad Váhom-Horný Jatov: T o č í k A., l. c., 501.
- 23 Hencida, Szolyva, Szeged-Domaszég, Sereď. Lit.: F e t t i c h N., Die Metallkunst, tab. LXXI, LXXX; T o č í k A., l. c., 497; N e e s M., A tibold-daróci kincslelet, AÉ XLVI, 1932-33, 173.
- 24 Oroszlámos, Szentes-Szentlászló, Szentes-Csanytelek-Dilitor, Kaba, Novi Kneževac, Bogojevo, Košúty, Rovinka, Trnovec nad Váhom-Horný Jatov, Szeged-Bojárhalom, Székesfehérvár-Demkőhegy. Lit.: H a m p e l J., Ujabb tanulmányok, 127; S z é l l M., XI. századi temetők Szentes környékén, Folia Archaeologica III-IV, 1941, 233-264; V á ň a Z., l. c., 67; C h r o p o v s k ý B., l. c.; N ě m e j c o v á - P a v ú k o v á V., l. c.; T o č í k A., l. c., 501; S z ů k e B., A honfoglaló..., 72.
- 25 F e t t i c h N., Die Metallkunst, tab. XXI, XXIX, LXXXVII-VIII, XCI, CXXXII. Lokality: Hencida, Eperjeske, Ó Kecske, Gádoros, Karos; Červeník a Sereď nepublikované. Hladké masívne krúžky v mužských hroboch sú všeobecne typické pre nomádske hroby a nachádzajú sa často na pohrebiskách v južnom Rusku (mohylníky Kalegijskaja pri Chersone; Sarkel - masívne strieborné a zlaté krúžky do vlasov uvádza z tejto lokality z hrobov nomádskych bojovníkov M. I. A r t a m o n o v: Sarkel-Belaja Veža, Sovetskaja archeologija 16, 1952, 42-76; F e t t i c h N., l. c., tab. CXXIX.
- 26 V á ň a Z., l. c., 61-64.
- 27 S z ů k e B., A honfoglaló..., 58.
- 28 J e v t u c h o v a L. A., Kamennyje izvajanija južnoj Sibiri i Mongolii, MIA 24, 1952, 71-120; V á ň a Z., l. c., 64.

- 29 F e t t i c h N., Die Metallkunst, tab. XVI, tab. CXXV: 17; A c h m e r o v R. B., Mogil'nik bliz g. Sterlitamaka, Sovetskaja archeologija XXII, 1955, 153-176; Ľ a p u š k i n I. I., Gorodiščo Novotroickoje, MIA 74, 1958, 26-30, 87, obr. 15 a 58.
- 30 C s a l l á n y G., l. c., 181-190.
- 31 F e t t i c h N., Die Metallkunst, tab. XLVI.
- 32 F e t t i c h N., l. c., tab. LXXX, XCIII; H a m p e l J., Alterthümer III, 391, 392; S z ō k e B., A honfoglaló..., tab. VI: 9.
- 33 H a m p e l J., Ujabb tanulmányok, 105-109, 117, 118; J ó s a A., l. c., 329-335.
- 34 H a m p e l J., Ujabb tanulmányok, 191; Alterthümer III, 391, 392.
- 35 H a m p e l J., Ujabb tanulmányok, 209-211. Jedna esovitá záušnica a náramok spletený z dvoch drôtov sa do tohto nálezového celku dostali zrejme omylom.
- 36 S z ō k e B., A honfoglaló..., 12.
- 37 J. H a m p e l J., Ujabb tanulmányok, 116, 117; t e n i s t ý, Alterthümer II, 533; uvádza náušnicu kaukazského pôvodu so záveskom z dutých plechových strieborných korálikov, navlečenú do tenkej striebornej retiazky. Tento nález pochádza zo súkromnej zbierky a nemožno ho preto pokladať ako celok za hodnotný. Spolu s náušnicou sa uvádzajú mince západných panovníkov (Hugo a Lothar, Lothar II.) a minca Ladislava (1000-1095). F e t t i c h N., Győr a népvándorláskorban, Győr 1943, 49, tab. XLVIII: 7.
- 38 H a m p e l J., Alterthümer III; S z ō k e B., A honfoglaló..., nálezy z tohto pohrebiska nie sú spoľahlivo určené v hrobových celkoch.
- 39 B. C h r o p o v s k ý (l. c., 266) uvádza zobrazenie takej náušnice, vlastne len závesku z dutých plechových korálikov, ale v texte sa vôbec o nej nezmieňuje.
- 40 V á ň a Z., l. c., 68.
- 41 S z ō k e B., A honfoglaló..., 73.
- 42 F e t t i c h N., Die Metallkunst, tab. LIII, LVIII, LX.
- 43 Tamže, tab. LXXIII, LXXIV.
- 44 Tamže, tab. LXIX.
- 45 Tamže, tab. LXXI.
- 46 Tamže, tab. LXXXIII.
- 47 H a m p e l J., Ujabb tanulmányok, 102, 192, 193; F e h é r Gy., l. c., 269-318.
48. B. S z ō k e (Ujabb tanulmányok, 13) uvádza takéto dvojdielne závesky z ojedinelého ženského hrobu s typickými levedskými kovaniami v Szatmáre.
- 49 V á ň a Z., l. c., 73.
- 50 N ě m e j c o v á - P a v ú k o v á V., l. c., 663.
- 51 K ó r o š e c J., Staroslovansko grobišče na Ptujskem gradu, Ljubljana 1950, obr. 53.
- 52 T o č í k A., Rádové pohrebisko, SIA VIII, 1960, 277.
- 53 F e t t i c h N., Die Metallkunst, tab. XXXIII, XLIII.
- 54 V hrobe staromaďarského jazdca s levedskou industriou v Seredi sú takéto malé kovania súčiastkou ozdobnej garnitúry konského postroja. Nepublikované.
- 55 S z é l l M., l. c.; na pohrebisku v Csanytelek-Dilitor pri Szentesi v hroba 33 a 76 s typickým belobruským pleteným náramkom a strieborným pásikovým prsteňom s rozšíreným štítkom, na ktorom je rytina vtáka.
- 56 K o r o š e c J., l. c., obr. 28 a 43.

- 57 T o č í k A., l. c., 277.
- 58 H a m p e l J., Ujabb tanulmányok, 197, 199.
- 59 S z é l l M., l. c., pohrebisko Szentes-Szentlászló, hroby 26, 65, 70 a 74; pohrebisko Szentes-Csanytelek-Dilitor, hroby 11, 13, 36, 41 a 63.
- 60 Č a p l o v i ě P., Slovanské pohrebisko v Nitre pod Zoborom, SlA II, 1954, 41.
- 61 T ö r ö k Gy., Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert, Budapest 1962; hroby 23, 155, 215, 297, 326 a 427; tab. XLII, XLIV, LXXIV, LXXXII, LXXXIV a XCIX.
- 62 T o č í k A., l. c., 271.
- 63 H r u b ý V., Staré Město - velkomoravské pohřebiště "Na valách", Praha 1955, 249.
- 64 V á ň a Z., l. c., 58-65.
- 65 H r u b ý V., l. c., 249.
- 66 T a m ž e.
- 67 C h r o p o v s k ý B., Slovanské pohrebisko v Nitre na Lupke, SlA X-1, 1962, 215.
- 68 V á ň a Z., l. c., 58-65.
- 69 T o č í k A., Nové výskumy, AR VII, 1955, 491.

ZWEI GRÄBERFELDER AUS DEM X. JAHRHUNDERT IN DER SÜDWESTSLOWAKEI

ZORA LIPTÁKOVÁ

Das Archäologische Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften verwirklichte auf zwei Gräberfeldern des X. Jh. in der Südwestslowakei (beide im Bezirk Komárno) Rettungsgrabungen, u. zw. in Marcelová (1960 wurden 16 Gräber abgedeckt) und Vojnice (wo 1957 15 Gräber geborgen wurden).

Die Autorin befasst sich in dem Aufsatz mit der Analyse des Materials der erwähnten Gräberfelder, vorzugsweise mit dem Fundgut reicher Gräber.

Die beiden Gräberfelder in Vojnice und Marcelová werden nach der Gesamtprägung ihrer Bestattungsart (Streuung der Gräber, ihre ungleichen Abstände voneinander und die schwankende Tiefe, aber eine ziemlich eingehaltene Einheitlichkeit der Orientierung W-O, mit kleinen Abweichungen nach NW oder WNW) und nach dem Charakter der in bescheidener Zahl abgestellten Beigaben in die Gruppe der Belo Brdo-Gräberfelder eingeordnet, welche im letzten Viertel des X. Jh. im Karpatenbecken angelegt wurden.

Inmitten der untersuchten Gräbergruppen befanden sich in Vojnice zwei und in Marcelová eine Bestattung, die sich von den übrigen sowohl durch reiches, typologisch ganz abweichendes Inventar, als auch durch viel grössere Grabgrubenausmasse unterschieden. Diese drei Gräber (in Marcelová Grab Nr. 1, in Vojnice Gräber Nr. 4 und 5) enthielten ausschliesslich levedische Denkmäler.

Die zwei dünnen Silberbändchen aus Grab 5 in Vojnice, in welchem ein Reiter samt Pferd bestattet war, trifft man in den Gräbern mit ausschliesslich levedischen Denkmälern nicht nur immer an den Händen an wie in diesem Falle, sondern

auch an den Oberarmen, über den Knien und Fussknöcheln (z. B. im Grab 2 in Nesvady und Grab 4 in Szentes-Derékegyháza, die durch Begleitfunde in die erste Hälfte des X. Jh. datiert werden). Diese Blechbändchen sind kennzeichnende Funde in den Gräbern der ersten Magyaren und niemals trifft man sie auf Belo Brdo-Gräberfeldern aus dem Verlauf des XI. Jh. an. Deswegen müssen diese Bändchen von den massiven Silberarmbändern unterschieden werden, welche in den Gräbern der Belo Brdo-Gräberfelder gebräuchlich sind, und wahrscheinlich wurden sie auf diesem Gebiet nach mitgebrachten Vorlagen auch angefertigt.

Das lange Ohrgehänge hat unzählige Analogien in den Gräbern angekommener Magyaren und in den nordkaukasischen Kurganen.

Die zweiteiligen Anhänger mit herzförmigem Unterteil und rundem oder rechteckigem Oberteil sind alle aus Silber angefertigt und mit einem Goldüberzug versehen. Auf grösseren Anhängern ist der Oberteil mit eingepresster Palmette verziert und der herzförmige Unterteil mit eingeritztem Motiv: ein eingeritztes Palmettenblättchen mit aufgespaltetem Ende, das mit kleinen runden Einstichen verziert ist. Dieses Motiv ist derart charakteristisch, dass seine absolute Übereinstimmung mit den levedischen Verzierungsmotiven auch bei seiner Unterbringung in den begrenzten winzigen Raum auf dem kleinen herzförmigen Anhänger nicht zu verkennen ist. Diese levedischen Verzierungsmotive sind im Karpatenbecken am besten in den prächtigen Taschenbeschlägen (Hlohovec, Kenézlő, Geszteréd, Eperjeske) und reichen Silberbeschlägen im Grabe des ungarischen Fürsten in Berehovo repräsentiert.

Im Grab 5 in Vojnice fanden sich sechs ganze und zwei Hälften von Münzen - Denaren - westlicher Herrscher: vier Stück Milano, Hugo von Provence (926-945); zwei Stück Pavia, Hugo und Lothar II. (932-950); ein Stück Milano, Berengarius (888-924); ein Stück Milano, Lothar II. (945-950).

Die Gräberfelder in Marcelová und Vojnice vermehren die bisher bereits erhebliche Zahl der gemischten Friedhöfe, wo Angehörige des heimischen slawischen Ethnikums zusammen mit Angehörigen der magyarischen Bevölkerung bestattet wurden und wo die Beigaben und sonstigen Gegenstände in den Gräbern auf ein friedliches Zusammenleben dieser beiden Volksverbände hinweisen (Halimba, Szentes-Szentlászló, Trnovec nad Váhom-Horný Jatov, Prša, Bešeňov, Dolný Peter, Chotín, Kecskemét, Fiad-Képuszta). Als Schmuck dominieren hier verschiedene Arten von traubenförmigen, halbmondförmigen Ohrringen und S-förmige Lockenringe, geflochtene Armbänder, die eigentlich alle slawischen Schmuck darstellen. Diese Gräberfelder lassen sich klar und eindeutig von den Gräberfeldern der magyarischen Kriegergesellschaften unterscheiden, die nur ganz wenige Gräber zählen und ausschliesslich levedische Industrie ohne jedweden Frauenschmuck enthielten, mit Ausnahme einiger weniger Ohrgehänge, welche die Magyaren aus dem Gebiet der nordkaukasischen Kurgane mitgebracht hatten, und ausser den massiven Armbändern mit gerundeten Enden, die auch von Männern getragen wurden.

Nach dem Inhalt der Gräber 4 und 5 in Vojnice und des Grabes 1 in Marcelová und nach einem Vergleich dieser Gräber mit den übrigen der genannten Gräberfelder ist anzunehmen, dass in diesen Gräbern Individuen - Angehörige der führenden magyarischen Schicht begraben waren, jedoch nach einem längeren, offenbar friedlichen Zusammenleben mit der heimischen slawischen Bevölkerung, da auf keinem Gräberfeld Waffen vorkommen.

Das Gräberfeld in Marcelová und Vojnice entstand zu Beginn der zweiten Hälfte des X. Jh. Wann seine Belegung aufgehört hat, wird nur eine weitere Grabung erbringen können, da die Gräberfelder bloss teilweise untersucht worden sind.

Die bisherige Forschungsgrabung hat gezeigt, dass beide Gräberfelder, was die Probleme der ungarisch-slawischen Beziehungen anbelangt, von Bedeutung sind.

In der Bildbeilage veröffentlicht die Autorin neben den wichtigeren Gräbern und Fundstücken von Marcelová (Abb. 1, 2, 3, 7: 1-3) und Vojnice (Abb. 4, 5, 6, 7: 4-18) auch eine Karte der westslowakischen Gräberfelder aus dem X. und XI. Jahrhundert (Abb. 9).

Übersetzt von B. Nieburová

UHERSKÝ DUKÁT V ČESKÝCH NÁLEZECH MINCÍ GROŠOVÉHO ÚDOBÍ (1300-1547)

EMANUELA NOHEJLOVÁ-PRÁTOVÁ

K nejtěživějším dluhům československé numismatiky patří i otázka výskytu uherského dukátu v českých nálezech mincí tzv. grošového údobí (t. j. let 1300-1547). Třebaže byla u nás několikrát věnována pozornost prvním českým a jim současným dukátům,¹ nálezového materiálu jsem se dotkla vlastně jediná,² a to jen částečně. Sledovala jsem jej po časové údobí Jiřího z Poděbrad a rozšířila jeho výzkum na úsek let 1400-1471. Avšak moje diagramy neobsáhly ani zdaleka celé grošové údobí. Daleko lépe je tu zpracován nálezový materiál moravský a slezský péčí Jiřího Sejbaly.³ Moravě patří také nejstarší nález zlatých mincí ve Starém Hrozenkově (okres Uherský Brod),⁴ jehož ukrytí je přibližně datováno do doby po r. 1342. Nález obsahoval 12 florénů uherského krále Karla Roberta. Ražby tohoto panovníka se ve vlastních Čechách nenalezly dosud vůbec. Teoreticky by nic nebránilo tomu, aby se v českých nebo moravskoslezských nálezech objevily nejstarší středověké florény vůbec (Florencie je razila od r. 1252, Benátky od r. 1284). Ale v našich zemích se do čtyřicátých let XIV. stol. zlaté mince v nálezech neobjevují.⁵ Jsou-li nejstaršími zlatými nálezovými mincemi na Moravě nejstarší dukáty uherské (uvedené ražby Karla Roberta; razil je od r. 1325/26), jsou jimi v Čechách vlastní florény české (Jana Lucemburského; razil je od r. 1325) a florény z Dauphiné a Orange. Vyskytly se dohromady v hrobovém nálezu v Horažďovicích (Nálezy, č. 2033, viz níže), jehož ukrytí je datováno do doby po r. 1330. Odtud se zlaté mince (florény, dukáty, rýnské zlaté, anglické rosenobly a neurčené nominály) vyskytují v českých nálezech mincí grošového údobí častěji.

Jde o tyto nálezy:⁶

Pořad. číslo	Číslo nálezu	Naleziště	Obsah nálezu	Počet zlatých mincí
1	2033	Horažďovice	české a cizí florény (Jan Lucemb. 2, Dauphiné 1, Orange 1)	4
2	2054	Malín, okr. Kutná Hora	zlaté mince Karla IV.	větší počet
3	2069	Jaroměř	Uhry, Marie, dukát	1
4	2071	Kytín, okr. Dobruška	české a cizí florény: ⁷ Karel IV. (2+1) Lehnice (4) Rakousy, Albrecht (2) Uhry, Ludvík (5) Falc (1) Flandry (1) Florencie (2) Cambrai (1)	(39) 19

Pořad. číslo	Číslo nálezu	Naleziště	Obsah nálezu	Počet zlatých mincí
5	2076	Kundratice, okr. Nový Bydžov	anglické rosenobly XIV. stol.	3
6	2077	Malíkov nad Než., okr. Jindř. Hradec	blíže neurč. zlaté mince XIV. stol.	neznámý počet
7	2101	Česká Lípa	uherské dukáty, z nichž urč.: Ludvík (1), Zikmund (1) a české groše	2 (+2885)
8	2102	Libel, okr. Rychnov nad Knežnou	Uhry, Zikmund, dukát (1) a české groše	1 (+60)
9	2132 a 2316a	Kvíčovice, okr. Stod	Uhry, Zikmund, dukát (1) a na 600 grošů	1 (+600)
10	2155	Městec Králové, okr. Pobebrady	Čechy, Václav IV., dukát (1)	1
11	2290	Seč, okr. Blovice	Uhry, Zikmund, dukát (1) a české groše	1 (+ neznámý počet)
12	2301	Čáslavky, okr. Jaroměř	Uhry, Zikmund, dukát (1), české groše a stříbrné mince	1 (+22)
13	2302	Čechy, neznámé na- leziště	Uhry, Zikmund, dukát (1)	1
14	2303	Čechy, neznámé na- leziště	Uhry, Zikmund, dukát (3) a české groše	3 (+22)
15	2308	Hodyně, okr. Plasy	Uhry, Zikmund, dukát (1) a asi 300 cizích stříbrných mincí	1 (+ asi 300)
16	2310	Chotěboř	Uhry, Zikmund, dukáty (9) a zlatý prsten	9 (+ zlatý prsten)
17	2311	Chrástany, okr. Rakovník	zlaté a stříbrné cizí mince Falc, zlatý (1) Trevír, zlatý (1)	2 (+5)
18	2312	Chrudim, Píšťovy	Uhry, Zikmund, dukát (1)	1
19	2315	Křížová (Krucemburk)	Uhry, Zikmund, dukát (1)	1
20	2317	Luhov, okr. Česká Lípa	Uhry, Zikmund, dukáty (10) a asi 100 českých grošů	10 (+100)
21	2320	Most	cizí zlaté mince (148), z nichž určeno 117: Uhry, Zikmund, dukát (36) Frankfurt n. M., zlatý (14) Kolín n. R., zlatý (26) Trevír, zlatý (10) Mohuč, zlatý (17) R. Falc, zlatý (9) Jülich(?), zlatý (3) Basilej, zlatý (1) Norimberk, zlatý (1)	117
22	2324	Pěčín, okr. Žamberk	Uhry, Zikmund, dukát (1)	1
23	2325	Praha I, Karlova 3, čp. 368	Čechy a Uhry, dukáty Václava IV. a Zikmundovy (160) a české groše	160 (+480)
24	2326	Praha V, židovský hřbitov	neznámý počet zlatých mincí, z nichž určeno: Uhry, Zikmund, dukáty (18)	18
25	2332	Starkoč, okr. Čáslav	Uhry, Zikmund, dukát (1)	1
26	2335	Třebíz, okr. Slaný	Uhry, Zikmund, dukát (1)	1
27	2338	Zdonín, Veleliby, okr. Nymburk	neznámý počet zlatých a stříbrných českých i ci- zích mincí, mezi nimiž Uhry, Zikmund, dukáty	neznámý počet (+ neznámý počet)
28	2349	Kozlovice, okr. Blovice	cizí zlaté mince: Uhry, Zikmund, dukát (1) Mohuč, zlatý (1) Kolín n. R., zlatý (1) Jülich-Cleve-Berg, zlatý (1)	4
29	2367	Habartice, okr. Klatovy	cizí zlaté mince (4) a české i cizí stříbrné mince (přes 1100) Uhry, Zikmund, dukáty (2) Basilej, zlatý (1) neurč. zlatý něm. (1)	4 (+1100)

Pořad. číslo	Číslo nálezu	Naleziště	Obsah nálezu	Počet zlatých mincí
30	2389	Cheb, kostelík P. Marie	18 zlatých mincí, z nichž určeno 15: Basilej, zlatý (2) Falc, zlatý (4) Frankfurt n. M., zlatý (3) Kolín n. R., zlatý (1) Mohuč, zlatý (3) Trevír, zlatý (2)	(18) 15
31	2485	Košice, okr. Sobě- slav	asi 1369 mincí, v tom Uhry, Zikmund, dukát (1)	1 (+1368)
32	2493	Vimperk	21 cizích dukátů Uhry, Zikmund (10) Vladislav I. (1) Jan Hunyady (1) Lad. Pohrobek (5) Benátky (4)	21
33	2495	Vrčeň, okr. Blovice	neznámý počet zlatých a stříbrných mincí, z nichž určeno: Uhry, Zikmund, dukát (1) a 173 stř. cizích mincí	1 (+173)
34	2500	Petrův Dvůr, okr. Vodňany	Uhry, Ladislav Pohrobek, dukát (1)	1
35	2501	Praha V, Josefská 27	Uhry, Ladislav Pohrobek, dukáty (30)	30
36	2510	Míreč, okr. Blatná	neznámý počet cizích zlatých a stříbrných mincí, z nichž určeno: Uhry, Zikmund, dukát (1) a 37 stříbrných mincí	1 (+37)
37	2610	Stradonice, okr. Beroun	3 zlaté a 426 stříbrných mincí českých a cizích, z nichž zlaté: Uhry, Zikmund, dukát (1) Albrecht (1) Ladislav Pohrobek (1)	3 (+426)
38	2635	Sněž, okr. Ledec nad Sázavou	české groše a Uhry, Zikmund, dukát (1)	1 (+47)
39	2636	Srbice, okr. Teplice	5 zlatých a 70 stříbrných mincí; zlaté: Uhry, Zikmund, dukát (1) Matyáš, dukát (1) Jülich, zlatý (1) Frankfurt n. M., zlatý (1) Lüneburg, zlatý (1)	5 (+70)
40	2644	Chrudim, okolí	Uhry, Matyáš Korvín, du- kát (1)	1
41	2645	Chrudim, mezi hřbi- tovem a letištěm	Uhry, Matyáš Korvín, du- kát (1)	1
42	2646	Jivjany, okr. Stříbro	3 blíže neurč. něm. zlaté rýnské a čes. i cizí groše	3 (+144)
43	2647	Koterov, okr. Plzeň m.	neznámý počet zlatých mincí, z nichž určeny: Uhry, Albrecht, dukát (1) Lad. Pohrobek, dukát (1) Matyáš, dukát (1) Benátky, dukát (1)	4
44	2656	Hoděmyšl, okr. Blatná	492 zlatých a stříbrných mincí XV. stol; zlaté: Uhry, Zikmund, dukáty (4) Vladisl. I., dukát (1)	5 (+487)
45	2661	Šonov, okr. Dobruška	na 600 mincí, z toho 2 zlaté, ale popsáno 442 stříbrných a 1 zlatá: Uhry, Zikmund, dukát (1)	1 (+442)
46	2663	Vyhnánov, okr. Rych- nov nad Kněžnou	Uhry, Zikmund, dukát (1) a asi 30 stříb. mincí	1 (+30)
47	2676	Borotín, okr. Tábor	Španělsko, Ferdinand a Isabela, dukát z let 1470-80	1

Pořad. číslo	Číslo nálezu	Naleziště	Obsah nálezu	Počet zlatých mincí
48	2692	Dudín, okr. Humpolec	Uhry, Ladislav Pohrobek, dukát (1) a 11 českých grošů	1 (+11)
49	2696	Mlinsko	Metý, zlatý z XV. stol.	1
50	2709	Chýše, okr. Podbořany	15 zlatých a 520 grošů; zlaté: Kolín n. R., arcib. zla- tý (5); město, zlatý (2) Mohuč, zlatý (4) Frankfurt n. M., zlatý (3) Nördlingen, zlatý (1)	15 (+520)
51	2737	Lomnice n. Popelkou, okr. Semily	neznámý počet mincí, z nichž zachovány 3 zlaté a 120 stříbrných; zlaté: Uhry, Zikmund, dukát (1) Mohuč, zlatý (1) Trevír, zlatý (1)	3 (+120)
52	2781	Sosnová, okr. Česká Lípa	2 zlaté a 67 českých a cizích stříbrných mincí; zlaté: Uhry, Matyáš Korvín, du- kát (2)	2 (+67)
53	2787	Starý Postřekov, okr. Domažlice	neznámý počet zlatých a stříbrných mincí, z nichž zachov. 9 zlatých a 120 stříbrných; zlaté: Purk. Norimb., zlatý (2) Kolín n. R., zlatý (1) Frankfurt n. M., zlatý (2) Nördlingen, zlatý (3) Tyroly, Zikmund, zlatý (1)	9 (+120)
54	2793	Ternešivý, okr. Havlíčkův Brod	14 blíže neurč. dukátů a 434 grošů; zlaté mince byly před určením rozprodány	14 (+434)
55	2795a	Tuškov, Opolenec, okr. Sušice	65 zlatých mincí, z nichž bylo určeno 48: Uhry, Zikmund, dukát (1) Matyáš Korvín, dukát (1) Rakousy (Tyroly?), arcib. biskup Zikmund; zlatý (1) Mohuč, zlatý (7) Trevír, zlatý (5) Kolín n. R., zlatý (7) Rýnská Pálo, zlatý (3) Jülich-Cleve-Berg, zlatý (1) Basilej, zlatý (2) Dortmund, zlatý (2) Frankfurt n. M., zlatý (8) Groningen, zlatý (1) Homburg, zlatý (4) Lüneburg, zlatý (3) Nördlingen, zlatý (1) Benátky, dukát (1)	(65) 48
56	2497	Václavský, okr. Rakov- ník	Uhry, Zikmund, dukát (1) a 430 stříbrných mincí	1 (+430)
57	2802	Vilémov, okr. Chotě- boř	Uhry, Matyáš Korvín, du- kát (1) a 401 stříbrných mincí	1 (+401)
58	2851	Praha, Sokolská tř.	neznámý počet zlatých a stříbrných mincí, z nichž jsou zachovány: Uhry, Ludvík Jag., dukát 1516 (1) a 419 stříbrných mincí	1 (+419)
59	2856	Ústí nad Orlicí	Uhry, Ludvík Jag., dukát (1)	1
60	2910	Litomyšl	neznámý počet zlatých a stříbrných mincí	neznámý počet
61	Num.sb. V. 1958, 345	Vrbčany, okr. Kolín	Benátky, dukát	1

Celkový počet výskytů ve srovnání s nálezy stříbrných mincí tohoto údobí není však zvláště veliký. Zlaté mince obsahovalo celkem 61 nálezů grošového údobí (z celkového počtu 1026 nálezů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku). Na Moravě můžeme pro tutéž dobu počítat se 64 (případně 65) nálezy se zlatými mincemi, tedy dohromady se 125 (případně 126) nálezy z 1026 lokalit celkem.⁸

Složení nálezů se navzájem liší. Z celkového počtu 61 nálezů je 14 hromadných nálezů pouze zlatých mincí, 15 je nálezů jednotlivých zlatých mincí a 32 je smíšených nálezů - zlatých a stříbrných mincí. Také obsahově nemohou se nálezy zlatých mincí svým počtem kusů měřit s nálezy stříbrných mincí.

Hromadné nálezy pouze zlatých mincí vykazují tato čísla:⁹

Číslo nálezu	Počet obsažených zlatých mincí	Poznámky
2033	4	větší počet zlatých mincí Karla IV.
2054		
2071	(39) 19	
2076	3	
2077		neznámý počet zlatých mincí + zlatý prsten
2310	9	
2320	(148) 117	
2326	18	
2349	4	
2389	(18) 15	
2493	21	
2501	30	
2647	4	neznámý počet, z něhož určeny 4
2795a	(65) 48	
Celkem	(359) 292	+ 4x neznámý počet

Ve smíšených nálezech je nepoměrně více stříbrných mincí než zlatých. V námi uvedených smíšených nálezech je určeno 255 zlatých mincí a 11320 stříbrných, přičemž ještě nepočítáme třikrát uvedené neznámé počty jak zlatých, tak stříbrných ražeb. Ukázala jsem však už v přehledu mincovnictví Jiřího z Poděbrad,¹⁰ že význam i malého počtu zlatých mincí ihned prudce stoupne, přepočítáme-li soudobé zlaté a stříbrné mince, mezi nimiž je zvláště v XV. stol. hodně drobné mince, na společného jmenovatele. Počet zlatých mincí v těchto smíšených nálezech není vždy týž. Kolísá mezi jedním kusem a patnácti (č. 2709), dosahuje však mimořádně i 160 dukátů (č. 2325). Nejčastěji se však i ve smíšených nálezech nachází jen jedna zlatá mince (v 15 případech). Připočteme-li k nim i 15 nálezů jednotlivých mincí zlatých, dostáváme nejčastější formu výskytu zlatých mincí v nálezech v Čechách (30 případů). Příčiny tohoto je nutno hledat nejen v ceně mincí, které patřily jen bohatým, nýbrž i v ziskuchtivosti těch, kteří buď odkryli sami nález nebo se jej mohli nešetrou rukou jakkoli dotknout.

Všechny trojí druhy nálezů z grošového údobí, tj. hromadné nálezy pouze zlatých mincí, nálezy jednotlivých zlatých mincí a smíšené hromadné nálezy z vlastních Čech obsahují dohromady 562 určených kusů. Při popisu nálezů bylo leckdy uvedeno odkrytých kusů víc. Počet nalezených kusů by tak stoupl na 629. Jejich sumu uvádíme v závorkách.

Druh nálezů	Počet nálezů	Počet kusů
Hromadné nálezy zlatých mincí	14	292 (359) + 4x neznámý počet
Nálezy jednotlivých zlatých mincí	15	15
Hromadné nálezy smíšených zlatých a stříbrných mincí	32	255 + 3x neznámý počet
C e l k e m	61	562 (629) + 7x neznámý počet

Je to počet dosti značný, uvážíme-li že jde pouze o zlomek nálezového materiálu. Jeho význam nejlépe osvětlí srovnání v první řadě s materiálem jiné země. Máme možnost nejlépe porovnat vlastní české nálezy s nálezy moravskými; ze 480 lokalit, uvedených r. 1956 J. S e j b a l e m, bylo známo 299 zlatých mincí (pro období XIV. a první polovinu XV. stol.). S doplňky podle Nálezů mincí¹¹ známe dnes ze 64 (případně 65) moravských nálezů mincí celkem o 143 (případně o 182) kusů víc, tedy 442 (případně 481) kusy a desetkrát uvádí naše prameny neznámý počet.

Čechy		Morava a Slezsko	
počet nálezů	počet kusů	počet nálezů	počet kusů
61	562 (629) + 7x neznámý počet	(64) 65	442 (481) + 10x neznámý počet

Počet nálezů je zhruba vyvážen. Moravskoslezské dokonce předstihují české. České předstihují však moravské svým rozsahem, tj. počtem jmenovaných a zachovaných kusů. Jinak však se obojí nálezy od sebe základně liší. Obsahem nálezů moravských jsou téměř bez výjimky dukáty. Jediná známá výjimka je nález ze Sokolnic (č. 2780), kde byl uložen nebo ztracen jeden zlatý Jana Roda, biskupa Bremského (1496-1511). Ale i dukátová téměř naprostá většina je v moravských nálezech i svým původem vzácně jednotná. Jsou to opět jen s malými výjimkami dukáty uherské.¹² Z nich opět největší počet výskytů i kusů patří Zikmundovi Lucemburskému. Z cizích dukátů se v moravských nálezech objevily jeden rakouský a dva benátské. Moravské nálezy zlatých mincí ukazují tak přesvědčivě nejen hospodářský sklon Moravy k Uhrám, nýbrž i směr, kterým ze země svého vzniku uherské dukáty nejvíce odplývaly. Nikterak se však nezastavily na hranici Moravy a Čech. Uherské dukáty (v 30. letech XIV. stol. lze mluvit už o kremnických dukátech) byly ve světě grošového období světovými penězi. Jejich doménou byla nejen celá střední, ale i západní a východní Evropa, zvláště když měly ve zlatě slovenských hor dostatečnou surovinovou základnu. A přece je jejich výskyt v nálezech mincí vlastních Čech značně odchýlný od Moravy.

Nálezy mincí v Čechách, ve kterých byly i zlaté mince, poskytují daleko pestřejší obraz než ony na Moravě. V první řadě musíme upozornit na to, že se na české půdě sráží dukát (i zde hlavně uherský) s rýnským zlatým, zlatou mincí převážně německou, jakostí zhruba 18 1/2 karátu (proti 23 3/4 karátu u dukátů). Ani dukáty nejsou jednotného původu. Nejlépe nás o tom poučuje přehled zlatých mincí, nalezených v Čechách v grošovém období, a sestavený podle zemí, v nichž nalezené kusy byly raženy.

ZLATÉ MINCE V GROŠOVÝCH NÁLEZECH V ČECHÁCH
(podle provenience)

Země	Druh mincí	Počet kusů	Poznámka	Celkem	Součet druhů
Čechy	dukáty (florény)	6	+ větší počet + 2x neznámý počet + neznámý počet (160 s uher.)	6 160	362
Uhry		176	+ neznámý počet + neznámý počet (160 s českými)	176	
Slezsko		4		4	
Rakousy		2		2	
Benátky		8		8	
Cambrai		1		1	
Florence		2		2	
Dauphiné		1		1	
Flandry		1		1	
Orange		1		1	
Španělsko	dukát?	1		1	1
Anglie	rosenobly	3		3	3
Německá říše:	rýnské zlaté				180
Braniborsko		1			
Rýnská Falc		18			
Jülich (-Cleve-Berg)		6			
Kolín n. R.		41			
Lüneburg		4			
Mohuč		33			
Norimb. purkrab.		2			
Trevír		19			
Města:					
Basilej		6			
Dortmund		2			
Frankfurt n. M.		31			
Groningen		1			
Homburg		4			
Kolín n. R.		2			
Nördlingen		5			
Norimberk		1			
neurčené něm. zlaté		4		180	182
Tyrolly, zlatý		2		2	
Neurčené zlaté mince		14		14	14
C e l k e m					562

Mezi určenými zlatými ražbami v českých grošových nálezech se tedy vytvářejí dva větší, poměrně uzavřené ekonomické okruhy: okruh dukátu o zhruba 362 (nebo 363) kusech a okruh zlatého rýnského o 180 kusech. Největší dukátovou položkou jsou dukáty uherské, nejčastěji citované v písemných pramenech jako "rázu kremnického". Mezi nimi jsou nejpočetnější skupinou dukáty Zikmundovy, často uváděné jako "zlaté se lvy". V nálezovém materiálu máme z Čech prozatím určeny jen dva kusy druhého hlavního typu uherského dukátu, "s orlicemi", t. j. patrně s říšskou orlicí v 2. a 3. poli čtvercového štítu na rubu mince (srovn. nález č. 2316 a č. 2737).¹³ Patrně se tyto ražby skrývají i v blíže neurčených hromadných nálezech, např. č. 2325 a 2326.¹⁴ Pravděpodobně je třeba počítat i s tím, že i většina ze 160 dukátů, určených jako dukáty Václava IV. a Zikmunda Uherského, patřila tomuto panovníkovi (č. 2325).

Zajímavá je i provenience ostatních dukátů v našich nálezech. Čtyři patří Václavu Lehnickému, dva vévodovi Albrechtu II. Rakouskému (+1358), dva Florencii

a osm Benátkám, oběma rodným městům dukátu, po jednom se dělí o příslušnost k českým nálezům biskupství Cambrai a panství Dauphiné, Orange, Flandry i Španělsko. Tři anglické rosenobly jakoby spojovaly dukáty se zlatými rýnskými, jejichž počet je někdy značný (tak pro Kolín n. R. zaznamenáváme 43 kusů, při čemž jen o dvou bezpečně víme, že jsou ražbami města Kolína n. R.; o ostatních předpokládáme, že patřily tamnímu arcibiskupství).

Bez zajímavosti není ani velmi poučný přehled dukátů obou hlavních zemí, t. j. Čech a Uher, sestavený chronologicky podle jednotlivých panovníků. Že českých ražeb je tu velmi chudá, zvláště proti bohatým dokladům plně rozvinuté ražby slovenského zlata v Uhrách.

Č e c h y (chronologicky)			
Panovník	Doba vlády	Počet kusů	
Jan Lucemburský	1310-1346	2	Celkem 6 kusů a 2x nezn. počet (v tom 160 kusů i s uherskými)
Karel IV.	1346-1378	3 + větší počet	
Václav IV.	1378-1419	1 (+160 s uher.)	
Vladislav II.	1471-1516	-	
Ludvík Jag.	1516-1526	-	

U h r y (chronologicky)			
Panovník	Doba vlády	Počet kusů	
Karel Robert	1308-1342	-	Celkem 176 kusů a 5x nezn. počet (v tom 160 kusů dukátů Václava IV. a Zikmunda)
Ludvík I.	1342-1382	6	
Marie	1382-1385	1	
Zikmund	1386-1437	115	
Albrecht	1437-1439	2	
Vladislav I.	1440-1444	2	
Jan Hunyady	1446-1453	1	
Ladislav Pohrobek	1453-1457	39	
Matyáš Korvín	1458-1490	8	
Vladislav II.	1490-1515	-	
Ludvík II.	1516-1526	2	

Ona srážka dukátu, především uherského, s rýnským zlatým, jasně se jeví z českých nálezů mincí grošového údobí, je až překvapující. Trvá vlastně až do dožití rýnských zlatých jako zlatých mincí (v polovině XVI. stol.). Vlastně tu jde o střetnutí dvou soustav na naší půdě. A tu musí vzniknout otázka: nevytiskuje i zde a i ve žlutém kovu horší mince mincí lepší? Tak jasně, jako o něm můžeme čísti z hmotných pramenů, nenalezneme tento skrytý zápas v žádném jiném prameni ani naznačen. K tomu přispívá i poučení z geografického rozložení nálezů (viz mapku). Je-li na Moravě jasná jejich cesta z Uher podle hlavních řek do Polska a širokým pruhem, ale několika proudy, do Čech, překvapí na území Čech určitá pravidelnost v jejich rozložení. Jsou to opět hlavně říční toky, podle nichž většinou postupovala vojska i táhli pokojní obchodníci. Pokud jde o rozložení druhů mincí (dukátů nebo zlatých) nelze ani mezi nimi vésti nějakou bezpečnou čáru. Přece však nalézáme rýnské zlaté vlastně výhradně v západní polovině země (nepočítáme-li anglické rosenobly: Kunderatice, okr. Nový Bydžov, č. 2076; špa-

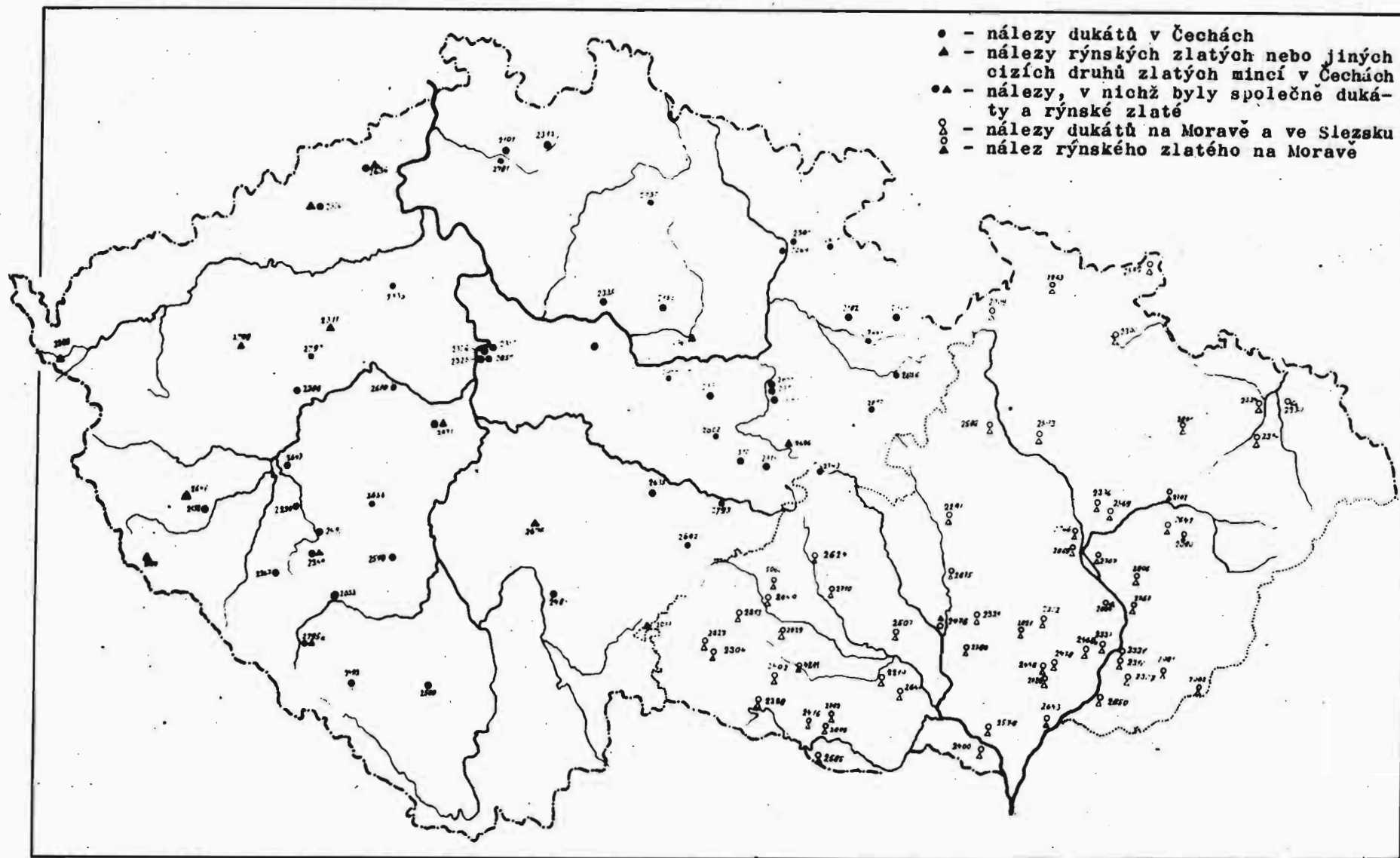
nělskou zlatou mincí: Borotín, okr. Tábor, č. 2676; zlatý města Met: Hlinsko, č. 2696, ani neurčené zlaté mince: Malíkov n. Než., č. 2077) a většinou blízke hranic, kudy přišli původní majitelé mincí. Jde o tyto nálezy:

Číslo nálezu	Naleziště	Obsah nálezu	Ukryt
2071	Kytín, okr. Dobříš	dukáty a rýnské zlaté?	po r. 1390
2311	Chrástany, okr. Rakovník	2 rýnské zlaté	po r. 1436
2320	Most	117 zlatých mincí, z toho 81 rýnských zlatých	ve 30. letech XV. stol.
2349	Kozlovice, okr. Blovice	4 rýnské zlaté	okolo r. 1445
2389	Cheb	15 rýnských zlatých	v XV. stol.
2636	Srbice, okr. Teplice	2 dukáty a 3 rýnské zlaté	po r. 1471
2709	Chýše, okr. Podbořany	15 rýnských zlatých	za vlády Vladislava II.
2787	Starý Postřekov, okr. Domažlice	9 rýnských zlatých	za vlády Vladislava II.
2795a	Tuškov, okr. Sušice	2 dukáty a 46 rýnských zlatých	za vlády Vladislava II.

Bylo by i vrcholně zajímavé sledovat, kdo vůbec byli majitelé všech zlatých mincí, nalezených v Čechách. Při nedostatku podrobností v našich pramenech se však této otázky můžeme pouze dotknouti. Je ovšem nasnadě spojovat např. nález v Horažďovicích u klášterního hřbitova (č. 2033) s majetkem klášterním, stejně jako poměrně větší soubor ukrytý v Praze na židovském hřbitově s majetkem bohatého příslušníka této obce (č. 2326); láká - opět uvádíme pouze příkladem - vidět v nálezech na nebo v blízkosti tvrze v Hlinsku (č. 2696) nebo Šonova (č. 2661) starý majetek držitelů tvrzí, stejně jako u městských nálezů (v první řadě u č. 2325 v Praze, Karlově ul. č. 3),¹⁵ velký majetek zámožných sousedů. Bezpečných dokladů prozatím však pro nějaká taková tvrzení není. Je tu nutno postupovat s velkou opatrností.

Ještě větší opatrnost vnucují samy nálezy mincí i při uzávěrech z počtu nalezených zlatých mincí vůbec. Znovu se i při úvahách nad naším materiálem ozývá totiž otázka: jak to, že v českých nálezech grošového údobí je obsaženo vlastně jen několik set mincí, o kterých čteme v písemných pramenech tak často při zaznamenávání vskutku velkých sum? I když tyto obnosy, o kterých hovoří písemné prameny, nebyly mnohdy vlastně ani propláceny, když se např. zástavy jednoduše postupovaly, přece potřeba peněz byla nepoměrně větší, než ta, o které nám svědčí nálezy. Zachovalých 562 kusů (nebo, vezmeme-li za základ ony pouze vyčíslené, 629 kusů) představuje, podle našich obvyklých odhadů, že zachovalý mincovní materiál nálezový je asi jedna setina skutečného počtu určitého druhu mincí v oběhu, sumu asi 56 000 (nebo 62 900) skutečně vyražených mincí. Leč i tato, třebaže sama o sobě úctyhodná suma, rozdělená do téměř 250 let grošové doby, je malá, neboť produkce a potřeba asi 225 (nebo 250) zlatých mincí do roka je tak mizivá, že její představa je přímo nepřijatelná. A tak nálezy mincí, prvorádě prameny i při studiu jejich částic ze zlata a ekonomických otázek s nimi souvisejících, se samy mění ve vážné memento přílišné důvěřivosti a jednostrannosti. Neotřesitelná zůstává poměrnost jimi dochovaného pramenného materiálu.

Neotřesitelný zůstává i hlavní poznatek: uherský dukát pronikal přes Moravu zcela přirozeně i dále, do Čech, kde se záhy srazil se zlatým rýnským, pronika-

Mapa nálezů zlatých mincí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v grošovém údobí (1300-1547).
 Čísla nálezů na mapce odpovídají soupisu v díle Nálezy mincí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku.

jíciím tam z druhé strany (ze západu, ale i z jihu a severu) hluboko do Čech až téměř k Moravě. Na čas musil dukát, podle ekonomického zákona Koperník-Greshamova, ustoupit horší minci. Svou stabilitou a hodnotou, opřenými o bohatou surovinovou základnu, o dostatek zlata ve slovenských horách, bezpečně zvítězil. Údobí jeho konečného ovládnutí všech českých krajů však už nezapadá do časového rozpětí našich úvah.

P O Z N Á M K Y

- 1 Z hlediska mincovního srovn. hlavně K. C a s t e l i n, O českých dukátech 14. století, NČČsl XIX, 1950, 55 n. Po ekonomické stránce G. S k a l s k ý, Měnová politika Karla IV, tamtéž, 37 n. a K. S t l o u k a l, Dvojí tvář doby Karlovy, ČČH 1947/49, 1 n.
- 2 Em. N o h e j l o v á - P r á t o v á, Mincovníctví Jiřího z Poděbrad, ČNM CXXIX, 1960, 34 n.
- 3 J. S e j b a l, Uherské zlaté mince z nálezů v Brně I, Kobližné ul. č. 7, ČNM XL, 1955, 127 n. Bohužel také S e j b a l se obíral pouze částí grošového údobí, t. j. XIV. a první polovinou XV. stol.
- 4 Nálezy mincí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II, 1956, č. 2002. Jména okresů jsou uváděna podle správního rozdělení v roce vydání Nálezů mincí.
- 5 Pro číselné údaje a závěry z nich jsem použila pouze nálezy určených nebo alespoň přibližně datovaných mincí. Je však třeba, abych zvláště upozornila na to, že i nálezy blíže neurčených mincí připomínají ve svém obsahu častěji i zlaté mince nebo přímo dukáty (srovn. Nálezy mincí III, 1957, č. 4127-4399). Žádný z nich nelze však prozatím identifikovat jako nález z grošového údobí, i když několikrát se ozývá jistě odůvodněné podezření, že jde o zlaté mince právě této doby. Jeden nález je však nutno ve vší jeho neurčitelnosti přece připomenout zvláště. Je to nález z Jareměřic n. Rok., č. 4211, kde mělo být 39 dukátů, snad města Florencie (srov. J. P o š v á ř, Moravské nálezy mincí v 18. a 19. století, Num. sbor. I, 1953, 89, č. 51). Popis 39 dukátů, jak jej ze spisového materiálu moravského místodržitelství (M. 2405) v Moravském býv. zemském archivu zachytil prof. J. P o š v á ř, svědčil by pro výskyt dukátů města Florencie na Moravě. Současně by číslice, udávající počet dukátů (florénů) na Moravě stoupla o 39 kusů (na 281). Zároveň pak by bylo třeba tento nález označit za patrně nejstarší na Moravě. Ale poněvadž nelze brát věc za prokázanou a poněvadž se lze domýšlet, že v uvedeném nálezu nebyly všechny kusy florény florentské, proto pouze upozorňujeme na tento nález, jehož číselný údaj zaznamenáváme jen podmíněčně.
- 6 Číslo nálezů jsou uvedena podle publikace Nálezy mincí, kde jsou obsaženy i jiné, zvláště literární údaje. Srov. pozn. 4.
- 7 Tento nález je jeden z nejzajímavějších. Bohužel, bylo popsáno pouze 19 kusů (F. K e n n e r, AÖG XXIV, 1860, 302) a zřejmě ještě nepřesně. Tak nejstarší typ dukátů Karla IV. (srov. K. C a s t e l i n, l. c., 61, č. 1) je přiřčen do Francie Karlu V. (1364-80), ačkoliv jde o známý, mnohokrát diskutovaný dukát Karla IV. florentského typu. Stejně je nutno v citovaném popisu K e n n e r o v ě opravit určení florénu "biskupa z Kamery" (vévodství Camerina?)

na florén biskupství Cambrai. Děkuji prom. hist. D. S v o b o d o v é z Num. oddělení Nár. musea za pomoc při novém určování tohoto florénu.

- 8 Soupis S e j b a l ů v z r. 1956, l. c., o 48 položkách můžeme po vydání Nálezů mincí doplnit pro celé grošové údobí ještě dalšími 19 lokalitami (nálezy č. 2478, 2502, 2582, 2643, 2648, 2649, 2650, 2675, 2702, 2728, 2763, 2780, 2801, 2804, 2806, 2809, 2903, 2403 a případně 4211). Odečteme-li od celkového počtu č. 2869 a č. 2967, dva nálezy, které jsou datovány do doby Ferdinanda I., můžeme pro Moravu brát v úvahu celkem 64, případně 65 nálezů.
- 9 U některých je uváděn ve starých popisech vyšší počet nalezených mincí a nižší skutečně popsanych. Pro své závěry musíme používat pouze řadně určených mincí, i když ona vyšší čísla současně sledujeme. Uvádíme je v závorkách.
- 10 Srov. pozn. 2 a viz diagramy v citované práci.
- 11 Srov. pozn. 8.
- 12 Čísla udávaná J. S e j b a l e m, l. c., i když plně neodpovídají dnešním našim znalostem, dobře dokládají tyto poznatky.
- 13 Typ viz R é t h y, CNH II, 118. Nálezy jsou datovány: č. 2316^a do doby po r. 1437, č. 2737 až do 70 let XV. stol. do vlády Vladislava II.).
- 14 Poněvadž, bohužel, nelze t.č. znovu určit dukáty nalezené v Praze na židovském hřbitově (č. 2326), nemůžeme se pokusit o přesnější datování tohoto typu Zikmundova uherského dukátu s orlicemi.
- 15 Srov. k tomu i Em. N o h e j l o ů á - P r á t o v á, Pražské nálezy mincí grošového údobí, Kniha o Praze, Praha 1958, 79-89.

DER UNGARISCHE DUKAT IN DEN MÜNZFUNDEN DER GROSCHENPERIODE IN BÖHMEN (1300-1547)

EMANUELA NOHEJLOVÁ-PRÁTOVÁ

Der Artikel bietet in erster Linie eine erstmalige Zusammenstellung der Nachrichten über die Münzfunde in Böhmen, in denen Goldmünzen vorgekommen sind (nach dem Werke Nálezy mincí - siehe Anm. Nr. 4 - und den neuen, nach dem Erscheinen dieses Werkes publizierten Meldungen solcher Funde). Die Autorin teilt diese Funde in drei Gruppen ein: die erste enthält die sog. Massenfunde der goldenen Münzen, die zweite zählt die sog. Einzelfunde auf, die dritte die sog. gemischten Funde, d. h. gemeinsame Funde von goldenen und silbernen Münzen. Die Gesamtzahl der Goldmünzenfunde der Groschenperiode in Böhmen stammt aus 61 Lokalitaten mit insgesamt 562 oder 629 Stück, die von der Autorin mit 64 (65) Lokalitaten und insgesamt 442 (481) Stück solcher Funde in Mähren und Schlesien verglichen werden. Auch die Provenienz der einzelnen Prägungen wird, soweit es heute noch möglich ist, angegeben. So ergibt sich eine, bis heute wissenschaftlich nicht verwertete Tatsache, nämlich ein interessantes Zusammenstossen des (häufigsten ungarischen) Dukaten und des besonders aus Westen in das Land eindringenden Rheinischen Goldguldens. Unter den bestimmten und aufbewahrten Stücken handelt es sich um ein Verhältnis von 362 Dukaten gegenüber 182 Rh. Goldgulden (abgesehen von 18 anderen Münznominalen oder unbestimmten und heute schon unbestimmbaren Münzen). In Mähren ist dieses Verhältnis 441 (480) : 1, und fast alle Dukatenstücke stammen aus Ungarn.

Im ersten Zeitabschnitt des Dukatenvorkommens während der Groschenperiode in Böhmen kann man sogar einen gewissen Rückgang des Dukatens gegenüber den Rheinischen Goldgulden bemerken ("schlechteres Geld verdrängt das bessere"). Der endgültige und sichere Sieg des Dukatens fällt nicht mehr in die Zeitspanne unserer Betrachtungen.

Deutsch von der Verfasserin

OPRAVA

V Študijských zvestiach č. 13 (1964) boli v príspevku J. Lichardusa omylom zamenené texty pod obr. č. 2 a 3 na str. 61 a 63. Text pod obr. 2 patrí pod obr. 3 a naopak.

BERICHTIGUNG

In Študijské zvesti Nr. 13 (1964) wurden in dem Beitrag von J. Lichardus irrtümlicherweise die Texte zu den Abbildungen Nr. 2 u. 3 auf Seiten 61 u. 63 verwechselt. Text unter Abb. Nr. 2 gehört unter Abb. Nr. 3 und umgekehrt.

ŠTUDIJSNÉ ZVESTI

ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

Vydalo Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied v Bratislave
pre Archeologický ústav SAV a Slovenskú archeologickú spoločnosť pri SAV

Redaktor: doc. dr. Bohuslav Chropovský, CSc.

Redakčná rada: dr. inž. Štefan Janšák, dr. Mikuláš Dušek, CSc.,

Alojz Habovštiak, CSc., Títus Kolník, CSc.

Technický redaktor: Štefan Hrebíček

Vydané ako rukopis - 800 výtlačkov

Vytlačili Západoslóvenské tlačiarne, nár. podnik, prevádzkáreň 42,
ofsetová tlačiareň, Bratislava

Povolenie SÚKK 1254/I-64

R-07*51303